

Gazi
**AKADEMİK
BAKİŞ**

Cilt 16 Sayı 32 Yaz 2023

ISSN 1307-9778

E-ISSN 1309-5137

Gazi
AKADEMİK BAKIŞ

Cilt: 16 • Sayı: 32 • Haziran 2023
ISSN 1307-9778 E-ISSN 1309-5137
Gazi Akademik Bakış Yılda İki Defa Yayınlanır

SAHİBİ

Prof. Dr. Hale ŞIVGIN • Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

EDİTÖRLER

Prof. Dr. Hale ŞIVGIN • Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

(Tarih Alan Editörü-Türkçe Dil Editörü)

Prof. Dr. Mehmet Seyfettin EROL •

Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

(Uluslararası İlişkiler Alan Editörü-

İngilizce Dil Editörü)

Prof. Dr. Mustafa ALKAN • Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

(Tarih Alan Editörü-Türkçe Dil Editörü)

Prof. Dr. Nejla GÜNAY • Gazi Üni.

(Tarih Alan Editörü- Türkçe Dil Editörü)

Prof. Dr. Murat ÖNSOY • Hacettepe Üni.

(Uluslararası İlişkiler ve

Siyaset Bilimi Alan Editörü-İngilizce Dil Editörü)

Dr. Gökhan YURTOĞLU

(Türkçe Dil Editörü)

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ELİBOL •

Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

YAZI KURULU

Ferdi GÖKBUĞA • Karabük Üni.

Dr. Gökhan YURTOĞLU

HABERLEŞME

Müge AKINBİNGÖL

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Nejla GÜNAY • Gazi Üni.

Prof. Dr. Tayyar Arı • Uludağ Üni.

Prof. Dr. İbrahim S. Canbolat • Uludağ Üni.

Prof. Dr. Haydar Çakmak • Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

Prof. Dr. İlhami Durmuş • Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

Prof. Dr. Edward Foster • Stevens Teknoloji Enstitüsü

Prof. Dr. Fuat Keyman • Sabancı Üni.

Prof. Dr. Derviş Kılınçkaya • Hacettepe Üni.

Prof. Dr. Hasan Köni • Kültür Üni.

Prof. Dr. Çağatay Özdemir • Gazi Üni.

Prof. Dr. Hasan Bülent Paksoy • Texas Tech. Üni.

Prof. Dr. Hale Şivgin • Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

Prof. Dr. Hülya K.Çengel • Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

Prof. Dr. Mehmet Seyfettin Erol •

Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

Prof. Dr. Mustafa Eravcı • Yıldırım Beyazıt Üni.

Prof. Dr. Mustafa Sıtkı Bilgin • Yıldırım Beyazıt Üni.

Prof. Dr. Mustafa Alkan • Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

Prof. Dr. Murat Önsöy • Hacettepe Üni.

Doç. Dr. Aleksandr Sotniçeno • St. Petersburg Devlet Üni.

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Ramazan Acun • Hacettepe Üni.

Prof. Dr. Gülden Ayman • İstanbul Üni.

Prof. Dr. Cemalettin Taşkıran •

Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

Prof. Dr. Hikmet Öksüz • Karadeniz Teknik Üni.

Prof. Dr. Ahmet Güneş •

Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

Prof. Dr. A.Hikmet Eroğlu • Ankara Üni.

Prof. Dr. Cengiz Hakov •

Bulgaristan Bilimler Akademisi

Prof. Dr. Şükrü Hanioglu • Princeton Üni.

Prof. Dr. Necdet Hayta • Gazi Üni.

Prof. Dr. Kemal H. Karpat • Wisconsin Üni.

Prof. Dr. Gökhan Koçer • Karadeniz Teknik Üni.

Prof. Dr. Jacob Landau • Kudüs İbrani Üni.-Emekli

Prof. Dr. Yakup Mahmutov •

Azerbaycan Milli İlimler Akademisi

Prof. Dr. Ali Akar • Muğla Üni.

Prof. Dr. Ziya Öniş • Koç Üni.

Prof. Dr. Neşe Özden • Ankara Üni.

Prof. Dr. Maria Pia Pedani •

Venedik Ca' Foscari Üni.

Prof. Dr. Yusuf Sarıncay • TOBB ETÜ Rektör

Prof. Dr. İbrahim Yılmazçelik • Fırat Üni.

Prof. Dr. Dimitri Vasilyev •

Rusya Bilimler Akademisi

Prof. Dr. Ceenbek Alimbayev •

Kırgızistan-Türkiye Manas Üni.

Prof. Dr. Uğur Ünal • Devlet Arş. Gnl. Md.

Prof. Dr. Ertan Gökmen • Celal Bayar Üni.

Doç. Dr. Krassimira Mutafova • Veliko Tırnova Üni.

Doç. Dr. Elnur Ağayev • Lefke Avrupa Üni.

Dr. Öğr. Üyesi Emre Ozan • Kırklareli Üni.

Dr. Öğr. Üyesi A. Fahimi Aydın • İnönü Üni.

GENEL DAĞITIM / ABONELİK

Fiyat: 90 TL

YAZIŞMA-HABERLEŞME

Gazi Akademik Bakış Dergisi

Filistin Caddesi Köşem Apartmanı No: 9/5 Gaziosmanpaşa - Çankaya / Ankara

E-Posta: gaziakademikbakis@gmail.com • Web: <http://www.gaziakademikbakis.com>

GRAFİK TASARIM VE BASKI

Semih Ofset Matbaa • Sek. Yay. Sağ. İnş. San. Tic. Ltd Şti.

Zübeyde Hanım Mah. 628. Sok. Çakırlar İşhamı No: 26/47 İskitler / ANKARA

Tel:(0312) 341 40 75 Fax:(0312) 341 98 98 E-Posta:www.semihofset.com.tr

YAYIN TÜRÜ

Uluslararası Hakemli Yerel Süreli Yayın

YAYIN TARİHİ

10 Haziran 2023

Gazi
ACADEMIC VIEW

Volume: 16 • Number: 32 • June 2023
ISSN 1307-9778 E-ISSN 1309-5137
Gazi Academic View is Published Twice a Year

OWNER

Prof. Dr. Hale ŞIVGIN (Ankara Hacı Bayram Veli Uni.)

EDITORS

Prof. Dr. Hale ŞIVGIN (Ankara Hacı Bayram Veli Uni.)
(History Field Editor-Turkish Language Editor)

Prof. Dr. Mehmet Seyfettin EROL
(Ankara Hacı Bayram Veli Uni.)
(International Relations Field Editor-
English Language Editor)

Prof. Dr. Mustafa ALKAN (Ankara Hacı Bayram Veli Uni.)
(History Field Editor-Turkish Language Editor)

Prof. Dr. Nejla GÜNAY (Gazi Uni.)

(History Field Editor-Turkish Language Editor)

Prof. Dr. Murat ÖNSOY (Hacettepe Uni.)

(International Relations and Political Science Field
Editor-English Language Editor)

Dr. Gökhan YURTOĞLU
(Turkish Language Editor)

MANAGING EDITOR

Assistant Prof. Dr. Ahmet ELİBOL
(Ankara Hacı Bayram Veli Uni.)

EDITORIAL SECRETARIAT

Ferdi GÖKBÜĞA (Karabük Uni.)

Dr. Gökhan YURTOĞLU

COMMUNICATION
Müge AKINBİNGÖL

EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Nejla GÜNAY • Gazi Uni.

Prof. Dr. Tayyar Arı • Uludağ Uni.

Prof. Dr. İbrahim S. Canbolat • Uludağ Uni.

Prof. Dr. Haydar Çakmak • Ankara Hacı Bayram Veli Uni.

Prof. Dr. İlhami Durmuş • Ankara Hacı Bayram Veli Uni.

Prof. Dr. Edward Foster • Stevens Institute of Technology

Prof. Dr. Fuat Keyman • Sabancı Uni.

Prof. Dr. Derviş Kılıncıkaya • Hacettepe Uni.

Prof. Dr. Hasan Köni • Kültür Uni.

Prof. Dr. Çağatay Özdemir • Gazi Uni.

Prof. Dr. Hasan Bülent Paksoy • Texas Tech. Uni.

Prof. Dr. Hale Şivgin • Ankara Hacı Bayram Veli Uni.

Prof. Dr. Hülya K. Çengel • Ankara Hacı Bayram Veli Uni.

Prof. Dr. Mehmet Seyfettin Erol • Ankara Hacı Bayram
Veli Uni.

Prof. Dr. Mustafa Eravcı • Yıldırım Beyazıt Uni.

Prof. Dr. Mustafa Sıtkı Bilgin • Yıldırım Beyazıt Uni.

Prof. Dr. Mustafa Alkan • Ankara Hacı Bayram Veli Uni.

Prof. Dr. Murat Önsöy • Hacettepe Uni.

Assoc. Prof. Dr. Aleksandr Sotniçeno • St. Petersburg
State Uni.

ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Ramazan Acun • Hacettepe Uni.

Prof. Dr. Güliden Ayman • İstanbul Uni.

Prof. Dr. Cemalettin Taşkiran • Ankara Hacı Bayram
Veli Uni.

Prof. Dr. Hikmet Öksüz • Karadeniz Teknik Uni.

Prof. Dr. Ahmet Güneş • Ankara Hacı Bayram Veli Uni.

Prof. Dr. A.Hikmet Eroğlu • Ankara Uni.

Prof. Dr. Cengiz Hakov • Bulgarian Academy of
Sciences

Prof. Dr. Şükriü Haniöğlu • Princeton Uni.

Prof. Dr. Needet Hayta • Gazi Uni.

Prof. Dr. Kemal H. Karpat • Wisconsin Uni.

Prof. Dr. Gökhan Koçer • Karadeniz Teknik Uni.

Prof. Dr. Jacop Landau • Hebrew University of Jerusa-
lem. -Emeritus

Prof. Dr. Yakup Mahmutov • Azerbaijan National
Academy of Sciences

Prof. Dr. Ali Akar • Muğla Uni.

Prof. Dr. Ziya Öniş • Koç Uni.

Prof. Dr. Neşe Özden • Ankara Uni.

Prof. Dr. Maria Pia Pedani • Venedik Ca' Foscarei Uni.

Prof. Dr. Yusuf Sarıınay • TOBB ETÜ Rector

Prof. Dr. İbrahim Yılmazçelik • Fırat Uni.

Prof. Dr. Dimitri Vasilev • Russian Academy of
Sciences

Prof. Dr. Ceenbek Alımbayev • Kirghizistan -Turkey
Manas Uni.

Prof. Dr. Uğur Ünal • State Archives Director General

Prof. Dr. Ertan Gökmen • Celal Bayar Uni.

Assoc. Prof. Dr. Krassimira Mutafova • Veliko Tırnova
Uni.

Assoc. Prof. Dr. Elnur Agayev • Lefke European Uni.

Assistant Prof. Dr. Emre Ozan • Kırkdareli Uni.

Assistant Prof. Dr. A. Fahimi Aydın • İnönü Uni.

GENERAL DISTRIBUTION / SUBSCRIPTION

Fee: 90 TL

CORRESPONDENCE-COMMUNICATION

Journal of Gazi Academic View

Filistin Caddesi Köşem Apartmanı No: 9/5 Gaziosmanpaşa - Çankaya / Ankara

E-Mail: gaziakademikbakis@gmail.com • Web: <http://www.gaziakademikbakis.com>

BOOK COVER, PAGE DESIGN and PUBLISHING HOUSE

Semih Ofset Matbaa • Sek. Yay. Sağ. İnş. San. Tic. Ltd Şti.

Zübeyde Hanım Mah. 628. Sok. Çakırlar İşhanı No: 26/47 İskitler / ANKARA

Tel:(0312) 341 40 75 Fax:(0312) 341 98 98 E-Posta:www.semihofset.com.tr

PERIODICAL TYPE

International Peer Reviewed Local Periodical Journal

PUBLISHING DATE

10 June 2023

<p>YURTDIŐI TEMSİLCİLERİ</p> <p>Almanya</p> <p>Prof. Dr. Barbara Kellner Heinkele • Berlin Freie Üniversitesi</p> <p>Amerika Birleşik Devletleri</p> <p>Prof. Dr. M. Hakan Yavuz • Utah Üniversitesi</p> <p>Azerbaycan</p> <p>Doç. Dr. Tofiq Nacafli • A.A. Bakıhanov Azerbaycan Milli İlimler Akademisi</p> <p>Bulgaristan</p> <p>Doç. Dr. İbrahim Yalınof • Sofya İslam Enstitüsü</p> <p>İsrail</p> <p>Prof. Dr. Jacob Landau • Kudüs İbrani Üniversitesi-Emekli</p> <p>İtalya</p> <p>Dr. Vera Costantini • Venedik Ca' Foscari Üni.</p> <p>KKTC</p> <p>Doç. Dr. Elnur Ağayev • Lefke Avrupa Üniversitesi</p> <p>Kırgızistan</p> <p>Prof. Dr. Döoletbek Saparaliyev • Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi</p> <p>Rusya</p> <p>Doç. Dr. Aleksander Vasilyev • Rusya Bilimler Akademisi</p> <p>Suriye</p> <p>Prof. Dr. Mehmet Yuva • Şam Üniversitesi</p> <p>Makedonya</p> <p>Prof. Dr. Numan Aruç • Makedonya Bilimler ve Sanatlar Akademisi</p>	<p>REPRESENTATIVES ABROAD</p> <p>Germany</p> <p>Prof. Barbara Kellner Heinkele • Berlin Freie Uni.</p> <p>United States of America</p> <p>Prof. M. Hakan Yavuz • The University of Utah</p> <p>Azerbaijan</p> <p>Assoc. Prof. Tofiq Nacafli • A.A. Bakıhanov Azerbaijan National Academy of Sciences</p> <p>Bulgaria</p> <p>Assoc. Prof. İbrahim Yalınof • Institute of Higher Islamic Studies</p> <p>Israel</p> <p>Prof. Jacob Landau • The Hebrew University of Jerusalem, Emeritus</p> <p>Italy</p> <p>Dr. Vera Costantini • Venetian Ca' Foscari Uni.</p> <p>Cyprus</p> <p>Doç. Dr. Elnur Ağayev • European University of Lefke</p> <p>Kyrgyzstan</p> <p>Prof. Döoletbek Saparaliyev • Kyrgyzstan-Turkey Manas University</p> <p>Russia</p> <p>Assoc. Prof. Aleksander Vasilyev • Russian Academy of Sciences Oriental Institute</p> <p>Syria</p> <p>Prof. Mehmet Yuva • Damascus University</p> <p>Macedonia</p> <p>Prof. Numan Aruç • Macedonian Academy of Sciences & Arts</p>
<p>BU SAYININ HAKEMLERİ / REFEREES OF THIS ISSUE</p>	
<p>Prof. Dr. Abidin Temizer – Mehmet Akif Ersoy Üni. Prof. Dr. Ahmet Güneş – Ankara Hacı Bayram Veli Üni. Prof. Dr. Erdal Açıkkes – Munzur Üni. Prof. Dr. Haluk Selvi – Sakarya Üni. Prof. Dr. Hikmet Öksüz – Karadeniz Teknik Üni. Prof. Dr. İbrahim Ethem Atnur – Atatürk Üni. Prof. Dr. Kemal Yakut – Anadolu Üni. Prof. Dr. Mustafa Alkan – Ankara Hacı Bayram Veli Üni. Prof. Dr. Mustafa Çolak – Samsun Üni. Prof. Dr. Mustafa Türkerş – Orta Doğu Teknik Üni. Prof. Dr. Nejlâ Günay – Gazi Üni. Prof. Dr. Zafer Gölen – Mehmet Akif Ersoy Üni. Doç. Dr. Emine Akçadağ Alagöz – İstanbul Gelişim Üni. Doç. Dr. Emrullah Kaleli – Giresun Üni. Doç. Dr. Fatma Şimşek – Akdeniz Üni. Doç. Dr. Fırat Yaşa – Çanakkale Onsekiz Mart Üni. Doç. Dr. Hasan Karaköse – Ahi Evran Üni. Doç. Dr. İsmail Efe – Kırıkkale Üni. Doç. Dr. Mikail Acıpinar – İzmir Katip Çelebi Üni. Doç. Dr. Nasrullah Uzman – Ankara Hacı Bayram Veli Üni.</p>	<p>Doç. Dr. Samet Zenginoğlu – Adıyaman Üni. Doç. Dr. Serdar Yurtsever – Akdeniz Karpaz Üni. Doç. Dr. Suzan Akkuş Mutlu – Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üni. Doç. Dr. Tuna Akçay – Alanya Alaaddin Keykubad Üni. Dr. Öğr. Üyesi Abdül Samet Çeliki – Karabük Üni. Dr. Öğr. Üyesi Derya Sürmelioğlu Parlar – Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üni. Dr. Öğr. Üyesi Erdal Bayar – Van Yüziüncü Yıl Üni. Dr. Öğr. Üyesi Halim Kılıç – Ankara Hacı Bayram Veli Üni. Dr. Öğr. Üyesi Hasan Barlak – Sinop Üni. Dr. Öğr. Üyesi Özge Togrul – Karabük Üni. Dr. Öğr. Üyesi Yeliz Yazan Koç – İstanbul Üni. Dr. Öğretim Üyesi Abdullah Tok – İstanbul Sabahattin Zaim Üni. Dr. Öğretim Üyesi Fatma İnce – İnönü Üni. Öğr. Gör. Dr. Filiz Tapan – Düzce Üni. Dr. Emel Demir Görür – Dicle Üni. Dr. Yalçın Çakmak – Hacettepe Üni. Dr. Alper Ekmekcioğlu –</p>

Dergiye gönderilen yazı ve fotoğraflar iade edilmez.

Bu dergide yayımlanan yazılardaki fikirler yazarlarına aittir

The articles and photos that has been sent to the journal for publication may not be returned even if they are not published.

The responsibility of all the ideas in the articles published in this journal belongs to their authors.

Editörden

Değerli “Gazi Akademik Bakış Dergisi” okuyucuları,

Türkiye’yi derinden sarsan ikiz depremlerin yaralarının sarılmaya çalışıldığı şu günlerde dergimizin otuz ikinci sayısı ile siz değerli okuyucularımızın huzurundayız. Ülkemizin güneydoğusundaki 11 ilde büyük yıkıma neden olan felakette hayatını kaybedenlere Allah’tan rahmet, yakınlarına başsağlığı ve sabır dileriz.

Bu sayımızda yirmi iki yazara ait birbirinden değerli on sekiz makale yer almaktadır. Her biri kör hakemlik yoluyla titizlikle incelenmiş olup, yayın kurulumuzun yayınlanabilecekleri yönündeki nihai kararı sonrası bu sayımızda yerini almıştır. On beşi Türkçe, üçü İngilizce dilinde yazılmış olan makalelerin on dördü tarih, üçü Uluslararası İlişkiler, bir tanesi de Siyaset Bilimi alanlarındadır.

Bu sayımızın ilk makalesinde Nejla GÜNAY, Birinci Dünya Savaşı öncesinde ortaya çıkan İngiltere-Rusya ittifakının Ermeni ıslahatına ve Kürt-Ermeni ilişkilerine etkisini sorunsallaştırmaktadır. İkinci makalemizde Yavuz Selim ÇELOĞLU, Birinci Dünya Savaşı’nda Kafkas Cephesi’nde faaliyet göstermiş olan İhtiyat süvari alaylarını tartışmaktadır. Üçüncü makalede Kamuran KARABALIK, Hakkâri Sancağındaki Nasturi sorununun kökenlerini ve Birinci Dünya Savaşı’ndaki Nasturi olaylarını konu edinmiştir. Dördüncü makalede Volkan AKSOY, Arnavutluk’ta Katolik nüfusun 1911 yılında başlattığı ayaklanmaların Trabzon’daki yankılarını ele almıştır. Beşinci makalede Ahmet ELİBOL Osmanlı Gerileme Paradigması’na eleştirel bir gözle bakmaktadır. Altıncı makalede Filiz TAPAN, Rumeli uç ailelerinden bir tanesi olan Malkoçoğulları’nın kökeni hakkındaki tartışmaları ortaya koymakta ve ayrıca konuyla ilgili yeni bir iddiayı dile getirmektedir. Yedinci makalede Gökhan YURTOĞLU, XV. yüzyılda uzun yıllar Bosna sancak beyi olarak görev yapmış olan İskender Paşa’nın tarihî şahsiyetini, askerî, idarî ve istihbarî faaliyetlerini konu edinmektedir. Sekizinci makalede Serap TAŞTEKİN 19. Yüzyılda Sicilya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında meydana gelen kaçak tuz ticaretini konu edinmiştir. Dokuzuncu makalede Taner LÜLECİ, meclis zabıtları ve dönemin gazeteleri üzerinden Milli Şef İsmet İnönü’nün katıldığı Cumhurbaşkanlığı seçimlerini tartışmıştır. Onuncu makalede Halil ÖZCAN İki Savaş Arası dönemde Arnavutluk Kralı olan Kral Zog’un Türkiye’ye sığınmasının hikâyesini Türk basını üzerinden analiz etmiştir. On birinci makalede Mürsel DOĞRUL ve Murat ÇEMREK, Meiji döneminden günümüze Uluslararası İlişkiler disiplininin Japonya’daki tarihsel gelişimini tartışmıştır. On ikinci makalede Ramazan SONAT Bir Japon Yüzbaşı olan Haroşi-

ya Hirayama'nın 1906 yılının sonlarında İstanbul'dan Basra'ya yolculuğunu konu edinmiştir. On üçüncü makalede Firdes TEMİZGÜNEY Erzurum örneği üzerinden Soğuk Savaş yıllarında Türkiye'nin doğusunda yürütülmüş olan Rus casusluk faaliyetlerini ele almıştır. On dördüncü makalede Arda ÖZKAN ve Gülşah TAŞÇI, Uluslararası İlişkiler çalışmalarının güvenlikleştirme teorisi üzerinden uluslararası öğrencilerin güvenlik ihtiyaçlarını tartışmaktadır. On beşinci makalede Emrah KAYA Olgunluk teorisi üzerinden çeşitli çatışmalardaki olgunluk seviyesi-müzakere yönteminin başarısı ilişkisini tartışmıştır. On altıncı makalede Bülent ŞENER uluslararası sistemde ulus-devlet olgusunun ortaya çıkışı ve devletin “iç” ve “dış” topolojisinin belirginleşmesinde “egemenlik”, “ülkesellik” ve “sınır” olgularının önemi ve birbirleriyle ilişkisini incelemiştir. On yedinci makalede Ramazan ALTINAY ve Esra ÇEÇEN I. Kılıç Arslan döneminde, Türkiye Selçuklu Devleti'nin yürüttüğü diplomatik ilişkileri ele almıştır. On sekizinci ve son makalede ise Akın BİNGÖL ve Dilek KARAGEÇİ Kars Müzesi'nde yer alan Urartu ok uçları üzerine bir eser kaleme almıştır.

Gazi Akademik Bakış Dergisi, akademik etik değerlerini benimsemiş ve bu değerleri kendine ilke edinmiş bir dergidir. Bu sebeple bilimsel araştırma ve yayın etiğine aykırı eylemlerle mücadele etmiş ve bundan sonra da etmeye devam edecektir. Bu aykırı eylemlerden bir tanesi de intihaldir. Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi'nin (<https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/Kurumsal/mevzuat/bilimsel-arastirma-ve-etik-yonetmeligi.aspx>) İkinci Bölümü olan Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler başlığı altında belirtildiği üzere Bilimsel araştırma ve yayın etiğine aykırı eylemlerin başında intihal, sahtecilik, çarpıtma, tekrar yayım, dilimleme, haksız yazarlık gelmektedir. Bu bağlamda Gazi Akademik Bakış Dergisi bu tür eylemlerle mücadele için gerekeni yapmaktadır.

Saygılarımızla
Editör

Editorial

Dear Journal of Gazi Academic View Readers,

At a time when Turkey is slowly healing the wounds of the twin earthquakes, we are here with you, presenting the thirty-second issue of our journal. We extend our condolences and prayers for those who lost their lives and wish a speedy recovery to those injured in the disaster that caused great destruction in 11 provinces in the southeast of our country. May Allah bless them and grant patience to their loved ones.

In this issue, there are eighteen valuable articles by twenty-two authors. Each of them has been meticulously reviewed by our esteemed referees through blind peer-reviewing and has been included in this journal issue after the final decision of our editorial board. There are fifteen Turkish and three English articles. Fourteen of the articles focus on history, three on International Relations, and one on Political Science.

In the first article of this issue, Nejla GÜNAY problematizes the impact of the pre-World War I alliance between England and Russia on Armenian reforms and Kurdish-Armenian relations. In our second article, Yavuz Selim ÇELOĞLU discusses the Reserve Cavalry regiments that operated on the Caucasian Front during World War I. The third article, by Kamuran KARABALIK, focuses on the origins of the Nestorian issue in the Hakkâri Sanjak and the Nestorian incidents during World War I. In the fourth article, Volkan AKSOY has written on the reactions of the Ottoman subjects in Trabzon to the uprisings that started among the Catholic people in Albania in 1911. The fifth article, by Ahmet ELİBOL, takes a critical look at the Ottoman Decline Paradigm. In the sixth article, Filiz TAPAN presents the discussions about the origins of the Malkoçoğlu family, one of the frontier families in Rumelia, and also introduces a new claim on the subject. The seventh article, by Gökhan YURTOĞLU, focuses on İskender Pasha, who served as the Bosnia sanjak bey for many years in the 15th century. In the eighth article, Serap TAŞTEKİN examines the illicit salt trade between Sicily and the Ottoman Empire in the 19th century. The ninth article, by Taner LÜLECİ, discusses through an investigation of the parliamentary minutes and newspapers of the period, the presidential elections in which İsmet İnönü participated. In the tenth article, Halil ÖZCAN analyzes the story of King Zog of Albania seeking refuge in Turkey during the Interwar period through the Turkish press. In the eleventh article, Mürsel DOĞRUL and Murat ÇEMREK discuss the historical development of the discipline of International Relations in Japan from the Meiji era to the present. In the twelfth article, Ramazan SONAT focuses on

the journey of Haroshiya Hirayama, a Japanese captain, from Istanbul to Basra in late 1906. In the thirteenth article, Firdes TEMİZGÜNEY examines the Russian espionage activities conducted in eastern Turkey during the Cold War years, using the example of Erzurum. In the fourteenth article, Arda ÖZKAN and Gülşah TAŞÇI discuss the security needs of international students through the securitization theory in the field of International Relations studies. In the fifteenth article, Emrah KAYA discusses the relationship between the maturity level of conflicts and the success of negotiation methods through the theory of maturity. In the sixteenth article, Bülent ŞENER examines the emergence of the nation-state phenomenon in the international system and the significance and relationship of the concepts of “sovereignty,” “nationality,” and “border” in the distinctiveness of the state’s “internal” and “external” topology. In the seventeenth and final article, Ramazan ALTINAY and Esra ÇEÇEN discuss the diplomatic relations conducted by the Seljuk Sultanate of Rum during the reign of Kilij Arslan I. In the eighteenth and final article, Akın BİNGÖL and Dilek KARAGEÇİ have written on Urartian arrowheads in the Kars Museum.

Readers of the Journal of Gazi Academic View, we hope that you will read the articles in our 32nd issue with great interest. We would like to thank the authors, the reviewers, and the editorial board for their contributions to this issue. We hope to meet you again in our next issue.

Sincerely
Editor

TARANDIĞI İNDEKSLER & VERİ TABANLARI
INDEXES & DATABASES

Gazi Akademik Bakış Dergisi ESCI, EBSCO, CEEOL, DOAJ, INDEX COPERNICUS, INDEX ISLAMICUS, TÜBİTAK-ULAKBİM, IMB, ASOS, PROQUEST, MLA INTERNATIONAL BIBLIOGRAPHY, SERIALS SOLUTIONS ve TÜBİTAK DERĞİ PARK tarafından taranmaktadır.

Journal of Gazi Academic View is indexed in ESCI, EBSCO, CEEOL, DOAJ, INDEX COPERNICUS, INDEX ISLAMICUS TUBITAK-ULAKBİM, IMB, ASOS, PROQUEST, MLA INTERNATIONAL BIBLIOGRAPHY, SERIALS SOLUTIONS and TUBITAK DERĞİ PARK.

Emerging Sources Citation Index
WEB OF SCIENCE™

Central and
Eastern European
Online Library

DOAJ DIRECTORY OF
OPEN ACCESS
JOURNALS

INDEX COPERNICUS
I N T E R N A T I O N A L

Modern
Language
Association

MLA

TÜBİTAK

ULAKBİM

İçindekiler

Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Ortaya Çıkan İngiltere-Rusya İttifakının Ermeni Is-
lahatına ve Kürt-Ermeni İlişkilerine Etkisi

Nejla Günay 1

Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas (Doğu) Cephesi'nde İhtiyat (Aşiret) Süvari Alayları

Yavuz Selim Çeloğlu 23

Hakkâri Sancağında Nasturi Sorununun Başlaması ve Birinci Dünya Savaşı'nda Nas-
turi Olayları

Kamuran Karabalık 43

Balkan Savaşları Öncesi Arnavutluk'ta 1911 Malisör Ayaklanması ve Trabzon Kamu-
oyunun Olaya Bakışı

Volkan Aksoy 65

Osmanlı Gerileme Paradigmasının Sonu

Ahmet Elibol 87

Rumeli Uç Ailesi Malkoçoğulları'nın Kökeni Hakkında Tartışmalar ve Yeni Bir İddia

Filiz Tapan 107

İskender Paşa'nın Tarihî Şahsiyeti ve Rumeli'deki Faaliyetleri

Gökhan Yurtoğlu..... 131

Osmanlı Memleketine Sicilya'dan Tuz Kaçakçılığı ve Dönemsel Bir Analiz (1864-
1870)

Serap Taştekin 151

İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı Seçimleri

Taner Lüleci..... 173

Arnavutluk Kralı Zog'un Türkiye'ye Sığınmasının Türk Basımına Yansıması

Halil Özcan 187

Meiji'den Günümüze Japonya'da Uluslararası İlişkiler Disiplininin Tarihsel Gelişimi	
Mürsel Doğrul - Murat Çemrek	209
Bir Japon Yüzbaşının İzinde Japonya'nın Yakın Doğu Açılımını Okumak: Yüzbaşı Haroşiya Hirayama'nın 1906 Yılı'nın Son Demlerinde İstanbul'dan Basra'ya Uzanan Yolculuğu ve Anlattıkları	
Ramazan Sonat	231
Soğuk Savaş Yıllarında Türkiye'nin Doğusunda Rus Casusluk Faaliyetleri: Erzurum Örneği	
Firdes Temizgüney	249
Uluslararası Öğrencilerin Güvenlik İhtiyaçları: Güvenikleştirme Teorisi Açısından Bir Değerlendirme	
Arda Özkan - Gülşah Taşçı	271
Olgunluk Seviyeleri ve Müzakere Yönteminin Başarısıyla İlişkileri: CPP-NPA, TTP, IRA	
Emrah Kaya	293
Ulus-Devletin Topolojisi: Sınırlar, Ülkesellik, Egemenlik ve Savaş	
Bülent Şener	315
I. Kılıç Arslan'ın Anadolu'daki Beka Mücadelesinde I. Haçlı Seferi'ne Karşı Diplomatik Girişimleri	
Ramazan Altınay - Esra Çeçen	339
Kars Müzesi'nde Yer Alan Urartu Ok Uçları	
Akın Bingöl - Dilek Karageçi	359

Contents

Effects of the British-Russian Alliance on the Armenian-Kurdish Relations and the Reforms on the Armenians Before the World War I

Nejla Günay 1

Tribal Cavalry Regiments at the Caucasus (Eastern) Front During World War I

Yavuz Selim Çeloğlu 23

The Beginning of the Nestorian Issue in Hakkâri Sanjak and the Nestorian Events in the First World War

Kamuran Karabalık 43

1911 Malisor Uprising in Albania On the Eve of the Balkan Wars and Its Reflections on the Trabzon Public Opinion

Volkan Aksoy 65

The End of Ottoman Regression Paradigm

Ahmet Elibol 87

Discussions About the Origins of the Rumeli Raider Family Malkocogulları and A New Claim

Filiz Tapan 107

The Historical Personality of Iskender Pasha and His Activities in Rumelia

Gökhan Yurtoğlu 131

Salt Smuggling from Sicily to the Ottoman State and a Periodic Analysis (1864-1870)

Serap Taştekin 151

Presidential Elections of İsmet İnönü

Taner Lüleci 173

Reflections of Albanian King Zog's Asylum in Türkiye in the Turkish Press	
Halil Özcan	187
Historical Development of International Relations Discipline in Japan from Meiji to Present	
Mürsel Doğrul - Murat Çemrek	209
Reading the Near East Opening of Japan on the Trail of a Japanese Captain: Captain Haroshiya Hirayama's Journey from İstanbul to Basra and His Stories in the Last Days of 1906	
Ramazan Sonat	231
Russian Espionage Activities in Eastern Türkiye During the Cold War Years: The Case of Erzurum	
Firdes Temizgüney	249
The Security Needs of International Students: An Analysis in Terms of the Securitization Theory	
Arda Özkan - Gülşah Taşçı	271
Ripeness Levels and Their Relations with the Success of the Negotiation Method: CPP-NPA, TTP, IRA	
Emrah Kaya	293
The Topology of Nation-State: Borders, Territoriality, Sovereignty and War	
Bülent Şener	315
Diplomatic Attempts of I. Kilij Arslan against the I. Crusade in the Struggle for Survival of Anatolia	
Ramazan Altınay - Esra Çeçen	339
Urartu Arrowheads in the Kars Museum	
Akın Bingöl - Dilek Karageçi	359

Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Ortaya Çıkan İngiltere-Rusya İttifakının Ermeni İslahatına ve Kürt-Ermeni İlişkilerine Etkisi*

Effects of the British-Russian Alliance on the Armenian- Kurdish Relations and the Reforms on the Armenians Before the World War I

Nejla GÜNAY**

Öz

XIX. yüzyılda yabancı diplomatların Osmanlı topraklarındaki etkinliğini artırdığı, kendi tebaaları ile birlikte gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarını da koruyup kolladıkları görülmektedir. İngiltere, 1878 yılından itibaren Osmanlı Devleti'nin durumunun iyice kötüye gittiğini anladı. Bundan sonra bu devletin yıkımını kendi kontrolü altında tutmak istedi ve bu amaçla Kıbrıs, Mısır gibi stratejik noktaların yönetimini ele geçirdi. Osmanlı topraklarında askerî konsololar görevlendirerek burada coğrafi yapı ve topografik özellikleri ortaya koyan çalışmalar yaptırdı. İngiltere, Osmanlı Devleti'nin Ermeni tebaası ile yakın ilişkiler kurdu ve onları ayrılıkçı fikirlere yönlendirerek politika belirlemelerinde yardımcı oldu.

Osmanlı aydınlarının yenilik hareketleri İngiltere tarafından desteklenmedi. İngiltere'nin özellikle II. Meşrutiyet'in ilânından hoşnut olmaması İttihat ve Terakki Cemiyeti yöneticilerini hayal kırıklığına uğrattı. İngiltere, Osmanlı Ermenilerinin Rusya ve Almanya gibi devletlerle yakınlaşmaması için çeşitli tedbirler aldı. Ancak Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Rusya ile ittifak kurunca Osmanlı Ermenileri ile ilgili kararları Rusya'ya bıraktı. Bu çalışmada; İngiltere'nin, 1878 yılından itibaren Osmanlı Devleti'nin yıkımının kendi kontrolü altında gerçekleşmesine karar verdiği, bu yıkımın şartlarını kendi çıkarlarına göre şekillendirdiği ve bu amacı doğrultusunda Osmanlı Ermenilerini nasıl yönlendirdiği ele alınacaktır. Çalışmada Osmanlı Arşivi Belgeleri ana kaynaklar olarak kullanılacaktır. Yayınlanmış İngiliz Arşivi belgeleri de başvuru kaynaklarıdır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, İngiltere, Rusya, Birinci Dünya Savaşı, Ermeni, Kürt

Abstract

During the 19th century, foreign diplomats working in the Ottoman Empire began to protect not only their citizens but also all the non-Muslim citizens of the Empire. Great Britain, realizing since 1877 that the situation in the Ottoman Empire was going worse, wanted to have the demising of the empire under its control and invaded strategic territories such as Cyprus and Egypt. Military strategists are deployed by the British on Ottoman lands who performed

Makale Geliş Tarihi: 24.07.2022. Makale Kabul Tarihi: 25.05.2023.

Araştırma Makalesi / Künye: GÜNAY, Nejla, "Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Ortaya Çıkan İngiltere-Rusya İttifakının Ermeni İslahatı ve Kürt-Ermeni İlişkilerine Etkisi", *Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD)*, Sayı: 32, Cilt: 16, Haziran 2023, s. 1-21

* Bu çalışma, 7-10 Aralık 2016 tarihinde Türk Tarih Kurumu tarafından Antalya'da düzenlenen "Uluslararası Birinci Dünya Savaşı Sempozyumu"nda sunulan yayımlanmamış bildirinin genişletilmiş ve yeniden gözden geçirilmiş hâlidir.

** Prof. Dr. Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Tarih Eğitimi Ana Bilim Dalı, ngunay@gazi.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-5895-8359.

Gazi

Akademik
Bakış

1

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

geographical as well as topographical studies. They also established close relations with the Ottoman Armenians and spread separatist ideas among them.

The reforms of the Ottoman intellectuals were not supported by the British. The leaders of the Committee of Union and Progress were particularly disappointed with the absence of support to the declaration of the Second Constitutional Period by the British. Great Britain has taken certain measures to prevent the establishment of closer ties between the Ottoman Empire and Russia. However, after the formation of the Russo-British alliance prior to the World War I, the British have given the Russians the freedom to develop their own policies with regard to the Ottoman Armenians. This study asserts that the British in 1878, decided for the demise of the Ottoman Empire and desired to have the demise under its control, and based on its national interests. Based on this, the study discusses the manipulation of the Armenians by the British. To do so, this study utilizes documents from the Ottoman Archives, which is the main primary source of this study, as well as the British archives.

Key Words: Ottoman Empire, Britain, Russia, World War One, Armenians, Kurds

Giriş

XVIII. yüzyılın ortalarında Osmanlı Devleti'nin yabancı ülkelere verdiği kapitülasyonların iyice yaygınlaşıp kapsamının genişletilmesi sonucunda Osmanlı toprakları yabancı diplomat ve konsolosların etkili olduğu bir arena'ya dönüşmüştü. Yabancı devletler ve başta İngiltere, bir yandan kendi uyruklarına tanınan ayrıcalıkları geliştirirken bir yandan da bu ayrıcalıkların kendileriyle işbirliği yapan gayrimüslim Osmanlı tebaasına da verilmesini sağladılar. Böylece kendi uyrukları olmayan Osmanlı ya da üçüncü bir ülkenin tebaasını, "himaye altındaki uyruk" şeklinde yeni bir statü geliştirerek koruyup kollamaya başladılar. Osmanlı hükümeti konsoloslukların istihdam edebileceği Osmanlı vatandaşlarına sınırlamalar getirmek istediye de fazla etkili olamadı. Üstelik 1867 yılında yabancılara Osmanlı topraklarında mülk edinme hakkı verildi. Öte yandan Osmanlı uyruklarının yabancı uyrukluğuna geçmesini Babiali'nin iznine bağlayan ve 1869'da çıkarılan "Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi" fiiliyatta işlemedi. Bütün bunlar bir "devlet içinde devlet" oluşumunun ortaya çıkmasına sebep oldu. Yabancı devletlerin konsoloslukları; uyrukları ya da himayeleri altındaki kişileri korumak, ticari/ekonomik çıkarlarını kollamak, kendilerine yakın buldukları dinî ve etnik cemaatlere arka çıkmak ve bu uğurda Babiali ile sonu olmayan mücadeleleri yürütmekle meşguldüler ve arkalarındaki siyasi otoritenin gücünün büyüklüğü dışında aralarında pek bir fark yoktu.¹

XIX. yüzyılın ortalarında Rusya, daha önce takip ettiği zayıf bir Osmanlı üzerinde etki alanı kurma politikasını bırakarak Osmanlı Devleti'ni yıkma siyaseti izlemeye başladı. Bunun için kutsal yerler sorununu kullanan Rusya, Osmanlı Devleti'ne baskı yaparak Kudüs ve çevresinde yaşayan Hristiyanlara bazı ayrıcalıklar tanınmasını sağladı. Bu konuda Fransa ile anlaşmazlığa düşen Rusya, Osmanlı Devleti'ni parçalamak ve mirasını paylaşmak için İngiltere'ye anlaşma teklifinde bulundu. Ancak İngiltere bu teklifi kabul

¹ Uygur Kocabaşoğlu, *Majestelerinin Konsolosları İngiliz Belgeleriyle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İngiliz Konsoloslukları (1580-1900)*, İletişim, İstanbul 2004, s. 51, 102.

etmedi.² Hatta İngiltere bu teklifi bir tehdit olarak algılayıp Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'nin yanında yer aldı. Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunması İngiliz dış politikasının öncelikleri arasında yer aldığı için iki ülke Kırım Savaşı'nda müttefik oldu. Osmanlı Devleti'nin İngilizlerden borç alması ve Paris Kongresi(1856) ile Osmanlı Devleti'nin yapacağı ıslahatların “*Düvel-i Muazzama*”nın gözetimine alınması gibi sebepler 1850'lerden itibaren Osmanlı Devleti'nde İngiliz varlığının artmasına yol açtı.³ Ancak Âli Paşa'nın ölümünden sonra 1871 yılında sadrazamlığa getirilen Mahmut Nedim Paşa döneminde Osmanlı'da Rus etkinliği arttı. İngiltere, bazı devlet adamlarının Rusya'ya temayül etmesini dikkatle izledi.⁴ Öte yandan 1878 yılında Osmanlı-İngiltere ilişkilerini etkileyecek kritik gelişmeler yaşandı. Osmanlı-Rus Savaşı sonunda imzalanan Ayestefanos Antlaşması, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne yönelik yeni politika belirlemesine zemin hazırladı.⁵ Çünkü Ayestefanos Antlaşması yalnızca Rumeli'yi parçalamakla kalmıyor, ilk kez Osmanlı'nın Anadolu topraklarından da belirli yerlerin elden çıkmasına yol açıyordu. Bu durumun 1875 yılında maliyesi iflas etmiş, Müslüman ve gayrimüslim tebaası arasındaki huzursuzluk isyan ve çatışmaya dönüşmüş Osmanlı Devleti'ni çok daha zor bir döneme sürükleyeceği aşikârdı. Öte yandan Rusya'nın tıpkı 1830'larda olduğu gibi bölgede etkin hâle gelmesi İngiltere'nin Hindistan yolu ve diğer stratejik çıkarlarına ters düşmekteydi. Rusya'nın Rumeli'de ve Anadolu'da gayrimüslim tebaa üzerindeki etkinliğini artırması da İngiltere'yi rahatsız etmekteydi. Benzer rahatsızlık Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Fransa, İtalya ve Almanya tarafından da ortaya konunca Berlin'de bir kongre toplanarak Ayestefanos yerine yeni bir barış yapılması kararlaştırıldı. Böylece Ayestefanos, tüm devletlerin çıkarına değiştirilecekti. Berlin Antlaşması sonunda Osmanlı Devleti'nin kayıpları açısından önemli bir değişiklik yapılmadı.⁶ Ancak bu antlaşma ile Osmanlı Devleti'nin elinde kalan topraklarında adli, idari, inzibati reformlar yapması kararlaştırılarak bu reformların Anadolu topraklarında da gerçekleştirilmesi şart koşuldu. Bu şart Berlin Antlaşması'nın 61'nci ve 62'nci maddelerinde şu şekilde yer almaktaydı:

“(*Altmışbirinci bend*) Bab- Âli, ehalisi Ermeni bulunan eyalatda ihtiyacat-ı mahalliyeinin icab ettiği ıslahatı bilatehîr icra ve Ermenilerin Çerkes ve Kürtlere karşı huzur ve emniyetlerini temin itmeği teahhüd ider ve arasına bu babda ittihaz olunacak tedabiri devletlere tebliğ ideceğinden düvel-i müşarünileyhim tedabir-i mezkurenin icrasına nezaret eyleyecek-

2 Serdar Oğuzhan Çaycıoğlu, *Rusya'nın Kafkasya Siyaseti General Paskeviç'in Başkomutanlığı Dönemi (1827-1831)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2021, s. 29.

3 İhsan Süreyya Sırma, *Sömürü Ajansı İngiliz Misyonerleri*, Beyan Yayınları, İstanbul [1944], 30-33, vd.

4 Taha Niyazi Karaca, *Büyük Oyun İngiltere Başbakanı Gladstone'un Osmanlı'ya Yıkma Planı*, Timaş, İstanbul 2015, s. 231-233.

5 Kocabaşoğlu, *Majestelerinin Konsolosları*, s. 117.

6 Rıfıkı Salim Burçak, *Türk Rus-İngiliz Münasebetleri (1791-1941)*, Aydınlık Matbaası, İstanbul 1946, s. 39.

gjs

Akademik
Bakış

3

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

lerdir.”

“(Altmışikinci bend) Bab-ı Âli serbest-i ayin ve mezheb kaidesini vüsat-ı kâmile itasile beraber muhafaza ve ibka itmek arzusunda bulunduğunu beyan eylediğinden tarafeyn-i müteahhidin işbu beyan-ı ihtiyariyi senet ittihaz ederler memalik-i Osmaniye'nin her tarafında ihtilaf-ı din ve mezheb hiç kimse için hukuk-ı milkiye ve politikadan ve hizmet-i umumiyeye ve memuriyet ve şerefe nailiyetde bilcümle huref ve sanayi'in icrasına mani ad olunmayacaktır ve din ve mezhebe bakılmıyarak mahkemeler huzurunda cümlesinin şahadeti kabul edilecektir.

Serbesti ve icra-yı ayin ve mezheb cümleye temin olunacak camaatı muhtelifenin silsile-i meratib üzre tertibinde rüesa-yı ruhaniyeleri ile olan münasebatında bir güne ika-yı mevani olunmayacaklardır.

Her milletden Avrupa ve Asya Memalik-i Osmaniyesinde seyahat iden rühban ve züvvar aynı hukuk ve fevaid ve imtiyazatden müstefid olacaklardır memalik-i Osmaniye'de mukim konsolosların ve politika memurlarının gerek balâda zikr olunan eşhası ve gerek mahall-li mübareke ve sairede kâin tesisat-ı diniye ve hayriyeyi resmen himaye itmek hakları tasdik kılınmıştır.”⁷

İngiltere Berlin Kongresi öncesinde Rusya ve Osmanlı Devleti ile iki ayrı gizli anlaşma imzalamıştı. İngiltere; 30 Mayıs 1878'de Rusya ile Londra'da imzalanan antlaşma ile Berlin kongresinde müzakere edilecek konular üzerinde görüş birliği sağladı. Osmanlı Devleti ile 4 Haziran 1878'de yaptığı Kıbrıs Sözleşmesi'ne göre Rusya'nın Batum, Kars ve Ardahan'ı aldıktan sonra Anadolu'daki diğer topraklara saldırması durumunda İngiltere bu saldırıyı kendine yapılmış sayacak ve Osmanlı Devleti'ne yardım edecekti. Buna karşılık Osmanlı Devleti “...Zat-ı Hazreti Padişahi dahi memalik-i mahrusada bulunan teba-i hristiyanıye ve sairenin hüsn-i idare ve himayelerine müteallik ileride devleteyn beyninde kararlaştırılacak ıslahat-ı lazimeyi icra edeceğini İngiltere devletine vaad ile beraber devlet-i müşarünileyhayı taahhüdat-ı vakiasının icrasınca lazım gelen vesaiti temin edebilecek bir hale koymak için kendisine Kıbrıs ceziresini tahsis ve asker ikames ile cezireyi idare etmesine muvafakat eyler.” hükmünü kabul etmek suretiyle Hristiyan tebaa için ıslahat yapıp Kıbrıs adasının İngiltere tarafından idare edilmesini ve adaya İngiliz askerî çıkarılmasını kabul etti.⁸

İngiltere bir taraftan da Rusya'nın elde ettiği gücü kullanmasına engel olmak istedi. Rusya'yı Japonya ile karşı karşıya getirip zayıflatmak amacıyla Japonlarla yakınlaştı ve onları Ruslara karşı destekledi. Bunun sonucunda Rus ordusu 1905 yılında Japonlara yenildi. Böylece Rusya, İngilizlere Uzak Doğu'da rakip olmaktan çıktı. İngiltere açısından Hindistan'daki çıkarlarını

7 Kocabaşoğlu, *Majestelerinin Konsolosları*, s. 117-118.

8 Karaca, *Büyük Oyun*, s. 233. Kıbrıs Sözleşmesiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Nejla Günay, “Kıbrıs'ın İngiliz İdaresine Bırakılması ve Bunun Anadolu'da Çıkan Ermeni Olaylarına Etkisi”, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, Kış 2007.

tehdit edecek bir güç kalmadı. Bundan sonra Rusya ile İngiltere arasındaki problemler büyük ölçüde çözümlendi ve bu iki büyük devlet Almanya'ya karşı ittifak etmenin yollarını aramaya başladı.⁹ İngiltere bu şekilde Rusya'ya, "Anadolu'da ele geçirdiğin toprakları bırakmayıp elinde tut." şeklinde destek verirken Osmanlı'ya da "Anadolu'da kaybettiğin yerleri geri almak veya daha fazla toprak kaybetmemek istiyorsan Kıbrıs'ı bana ver ve ülkende ıslahat yap." diyordu. Böylece ilk kez Anadolu'da ıslahat yapılması isteniyordu.

1870'lerden itibaren Alman emperyalizminin İngiltere'ye ciddi bir rakip olarak ortaya çıkması İngiltere'nin askeri konsolosluklar kurmasını beraberinde getirecektir. İngiltere daha önce konsoloslukları ve askerî ataşelikleri eliyle yürüttüğü gözetim ve siyasi müdahale işlevini artık yeni bir örgüt ve yeni elemanlarla yürütecektir. İngiltere, Berlin Antlaşması ve Kıbrıs Sözleşmesi'ni kendine dayanak yaparak Osmanlı topraklarına, konsoloslarına ek olarak "askerî konsolosluk" adı altında yeni görevliler gönderdi. Bu kişilerin ıslahatların takipçisi olmak için görevlendirildikleri çok açıktı.¹⁰ Neden askeri konsolosluklar sorusunun cevabı ise kişilerin özelliklerinden ve ortaya koydukları çalışmalardan anlaşılacaktır. Bu elemanlar; haritacılık, istihkâm, levazım gibi ordunun teknik sınıflarına mensup, topografik verileri olduğu kadar her türlü istatistiki bilgileri toplayacak ve değerlendirecek nitelikte subaylardı. Ayrıca bu subayların istihbarat konusunda da tecrübeleri vardı. Yarbay Wilson, 28 Mart 1879'da askerî Başkonsolos olarak Anadolu'ya atandı. Askerî Başkonsolos yardımcısı Yüzbaşı W. Everett Erzurum'a gönderildi. Kraliyet Topçularından Yüzbaşı E. Clayton Van'da görevlendirildi. Yüzbaşı Cooper, Yüzbaşı Stewart, Teğmen Chermiside ve Teğmen Kitchener Wilson'un emrinde görev yapmak üzere Anadolu'nun çeşitli kentlerinde görevlendirildi.¹¹ İngiliz konsolosları görev yaptıkları yerlerde Ermeni halkını korurken Müslümanlara karşı baskı uyguladı. Böylece Ermenilerin kendilerine yardım etmesi için başka bir devlet arayışına girmemeleri ve Müslümanların korkutulup sindirilmesi amaçlanmaktaydı.¹² İngiltere'nin ıslahatlarla ilgili konunun takipçisi olacağı ilk sinyalleri, konsolosların bazı Ermenilerin eşkıyalık yapmasını görmezden gelip adeta Ermenilerin hakkını koruma kisvesine bürünerek Ermeni taşkınlıklarını destekler bir tutum takınmalarıyla ortaya çıktı.¹³ Öte yandan bu konsoloslar Ermeniler ve diğer gayrimüslim toplu-

9 Burçak, *Türk Rus-İngiliz Münasebetleri*, s. 42-43.

10 Karaca, *Büyük Oyun*, s. 236.

11 Kocabaşoğlu, *Majestelerinin Konsolosları*, s. 132.

12 Erzurum Konsolosu Everett'in bu yöndeki çalışmaları için bkz. Musa Şaşmaz, *İngiliz Konsolosları ve Ermenilerin Katliamı İddiaları (1878-1914)*, Atatürk Araştırma Merkezi yayınları, Ankara 2013, s. 33-35.

13 Bunun ilk örneği Maraş'a bağlı Zeytin'de 1878 ve 1879 yıllarında ortaya çıkan Ermeni ayaklanmasında İngiltere'nin Halep Konsolosu Henderson aracılığıyla Zeytin Ermenilerini koruyup kollayan bir tutum sergilemesidir. Zeytin Ermenileri Müslüman köylere baskınlar yapıp köylüleri katlettikleri hâlde konsolostan destek gören Ermeniler daha büyük eylemler yapmak için cesaretlenmişler ve bundan böyle Zeytin Osmanlı Devleti için çok önemli bir problem kaynağı hâline gelmiştir. Bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi ve Zey-

gazi

Akademik
Bakış

5

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

luklarla ilgili her türlü bilgiyi toplayarak görev yaptıkları alanın coğrafi ve kültürel haritalarını özenle çıkarıp raporlar hazırladılar.¹⁴ Askerî konsoloslar uzman oldukları alanlarda faaliyet gösterdiler. Ancak Nisan 1880’de Disraeli hükümeti düştü ve yerine gelen Gladstone bu konsoloslukları kaldırdı.¹⁵ Askerî konsolosluklar ismen kaldırılmış olsa da onların yaptıkları işler İngiliz sefaretine bağlı ve birçok Anadolu vilayetinde görevlendirilmiş konsoloslarla diğer görevliler tarafından yürütüldü. XX. yüzyılın başına kadar konsoloslar tarafından en ayrıntılı raporlar Van ve Erzurum vilayetlerinden gönderilirken bundan sonra Van ve Bitlis vilayetlerinden gönderilen raporların sayıca çok ve ayrıntılı olduğu gözlemlenmektedir.¹⁶ Bu çalışmada Osmanlı Ermenileri üzerinde İngiltere ve Rusya’nın rekabetiyle başlayan ancak daha sonra işbirliğine dönüşen politikalarının incelenmesi amaçlanmaktadır.

Osmanlı Ermenileri Üzerinde İngiliz-Rus Rekabeti ve İngiltere’nin II. Meşrutiyetin İlanına Bakışı

Berlin Antlaşması’ndan sonra Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren İngiliz konsoloslar Hristiyan halklarla daha yakından ilgilenerek onların siyasi ve kültürel durumlarının iyileştirilmesi konusunda Osmanlı Devleti’nin somut adımlar atması hususunda çalıştılar. Bunu yaparken Berlin Antlaşması’nın 61. maddesini öne sürdüler. Bu şekilde Ermenileri Kürtlere ve Çerkezlere karşı koruyup kollarken bir taraftan da Kürtlerle Ermenileri karşı karşıya getirdiler.¹⁷ İngiliz konsolosların bu çalışmaları bölgede zaten var olan gerginliği daha da artırdı. Adeta anlaşmazlıklara çözüm aranması yerine bunların artırılması amaçlandı. İngiliz hükümetinin Anadolu’daki askerî konsoloslukların durumunun irdelendiği bir dönemde 8 Kasım 1881 tarihinde Yarbay Wilson konuyla ilgili bir rapor hazırlamış ve bu raporda şu görüşlere yer vermiştir:¹⁸

“...Ermeni ve Kürt sorunları Sivas’ta daha yeni başlamaktadır. Bu koşullar altında, kanımca, Anadolu’daki askerî konsoloslukların sayısının azaltılmaması ve Ermenistan ve Kürdistan’dakilerin sayısının artırılması düşünülmeli gereken bir konudur.”

İttihat ve Terakki Fırkası, II. Meşrutiyet’in ilân edilmesinden sonra II. Abdülhamit döneminde izlenen Almanlara yakınlaşma siyaseti yerine İngiltere’ye yaklaşmak istedi. II. Meşrutiyet döneminin ilk hükümetini İngiltere

tun’da çıkan diğer isyanlar için bkz. Nejla Günay, *Maraş’ta Ermeniler ve Zeytin İsyanları*, IQ Yayınları, İstanbul 2007, s. 246-259; Burhan Çağlar, İngiliz Said Paşa ve Günlüğü (Jurnal), Arisanat, İstanbul 2010, s. 166; II. Abdülhamid’in İlk Mâbeyn Feriki Eğinli Said Paşa’nın *Hâtrâtı I-II (1876-1880)*, haz. Davut Erkan, Bengi Yayınları, İstanbul 2011, s. 56-74.

14 Şaşmaz, İngiliz Konsolosları ve Ermenilerin, s. 41, 50, 60-61, vd.

15 Kocabaşoğlu, *Majestelerinin Konsolosları*, s. 142.

16 Şaşmaz, İngiliz Konsolosları ve Ermenilerin, s. 260-262.

17 Nejla Günay, “Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Ermeni Grupların Birbirleriyle ve Osmanlı Devleti ile İlişkilerinde Rus Etkisi”, *Tarihin İzinde Bir Ömür Prof. Dr. Nuri Yavuz’a Armağan*, Ed. Necdet Hayta, Bahattin Demirtaş ve Mustafa Can, Berikan Yayınevi, Ankara 2019, s. 493.

18 Kocabaşoğlu, *Majestelerinin Konsolosları*, s. 116, 146.

ile yakın ilişkileri olan Kamil Paşa'nın kurması, bu konuda beklentilerin artmasına ve siyasi işlerde İngiltere'nin yardımının elde edileceği kanaatinin uyanmasına yol açmıştı. Ancak Bulgaristan'ın bağımsızlığını elde etmesi, Bosna-Hersek'in kaybedilmesi gibi konularda İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne yeteri kadar destek vermemesi üzerine İttihatçılar hayal kırıklığına uğramıştır.¹⁹

İngiltere Ermenileri, Osmanlı Devleti ve İran'a karşı koz olarak kullanıp Rusya'ya baskı yapma aracı olarak görüyordu.²⁰ Buna XX. yüzyıl başlarından itibaren bir de Alman rekabetinin eklendiği görülmektedir. İngiltere, Almanya'nın Osmanlı Devleti ile yakınlaşmasından dolayı büyük bir huzursuzluk yaşamaktaydı. Berlin-Bağdat Demiryolu projesinin Almanlar tarafından yapılması, İttihatçıların ordunun yenilenmesi için bir Alman heyetini İstanbul'a getirmesi bu huzursuzluğun en önemli sebepleriydi. Çünkü Berlin-Bağdat demiryolu İran demiryolları ile birleşirse Türk-İslam güçlerinin Hindistan'a aktarılması mümkündü.²¹ Bu yüzden İngiltere donanmanın ıslahı işini Almanya'ya kaptırmayıp kendisi üstlendi. İngiltere'yi huzursuz eden diğer konu Doğu Anadolu'da Kürtlerle Ermenilerin birbirine düşüp bir iç savaş çıkarması durumunda Rusya'nın bölgeye müdahale etmesinin kaçınılmaz olduğunu düşünmesiydi. Böyle bir durumda Almanya da bir bahane ile bölgeye girebilir bu da İngiltere'nin çıkarlarını alt üst edebilirdi.²² Öte yandan İngiltere, Osmanlı Devleti ve İran'da Meşrutiyet rejiminin başarılı olmasının başta Mısır ve Hindistan olmak üzere kendi sömürgelerinde de benzer anayasal hareketlere yol açacağından çekinmekteydi. İttihat ve Terakki hükümetinin İslam Birliği kurmaya yönelik politikalarını Hindistan ve Mısır'daki menfaatleri açısından tehlikeli bulmaktaydı. İngiltere bu endişesinin etkisiyle Osmanlı hükümetine, Hristiyanlarla ilgili reform taleplerini ve uyarılarını her fırsatta dile getirerek Osmanlı içişlerine dostane müdahalelerde bulunmaktan geri durmadı.²³ Osmanlı Mebusan Meclisi'nin açılmasından sonra Hint Müslümanları Cemiyeti'nin Londra Şubesi, Sadrazam ve Mebusan Meclisi Başkanı Ahmed Rıza'ya tebrik telgrafları gönderdi.²⁴ Londra'da ikamet eden Hint Müslümanları, burada bir cami yapılması için ön ayak olduklarında halifeyi "Londra Camii Şerifi İbane Cemiyeti"ne üye ya-

19 Ziya Şakir, *İttihat ve Terakki-Nasıl Doğdu? Nasıl Yaşadı) Nasıl Öldü?*, cilt II, Akıllıkır Yayınları, İstanbul 2014, s. 49-52. Krş. Ziya Şakir, *İttihat ve Terakki-I*, s. 628.

20 Celile Celil vd., *Yeni ve Yakın Çağda Kürt Siyaset Tarihi*, çev. M. Aras, Péri Yayınları, İstanbul 1998, s.51-52.

21 Erol Ulubelen, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye, Çağdaş Yayınları*, İstanbul 1982, s. 172'den naklen Sir E. Grey'den Sir G. Buchanon'a, Belge numarası: 621, 15 Haziran 1910.

22 Ulubelen, *İngiliz Gizli Belgelerinde*, s. 162'den naklen Sir A. Nicholzen'den Sir E. Goschen'e, Belge numarası: 477, 17 Nisan 1913. Ayrıca bkz. Ulubelen, *İngiliz Gizli Belgelerinde*, s. 148; Mustafa Çolak, *Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006, s. 28-36.

23 Önder Kocatürk, *Osmanlı-İngiliz İlişkilerinin Dönüm Noktası (1911-1914), İlişkilerin Bozulması ve İlk Krizler, Birinci Cilt (1911-1912)*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2011, s.109.

24 *Başbakanlık Osmanlı Arşivi* (BOA). *Babıali Evrak Odası* (BEO). 3474/290340, 1326 Z 26.

görsel

Akademik
Bakış

7

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

pıp maddi ve manevi desteğini talep ettiler. Halife, bu cemiyete üye oldu²⁵ ve caminin inşası için Osmanlı Bankası aracılığıyla para yardımında bulundu.²⁶ Hint Müslümanlarının halifeye teveccühü ve Osmanlı topraklarındaki politik gelişmeleri yakından takip etmesi İngiliz hükümetini tedirgin etmekteydi.

Londra'da çıkan Daily Telegraph gazetesi, 25 Aralık 1908 tarihli nüshasında Kamil Paşa'nın sadareten indirilmesini eleştiren bir makale yayımlamıştı.²⁷ 1912 sonbaharında İngiliz yanlısı Kamil Paşa'nın tekrar hükümet kurması İngiltere'nin İttihatçılara yönelik baskıyı artırmasına zemin hazırladı. İngiliz yazışmalarından anlaşıldığına göre; Osmanlı Devleti'nin kötü durumunun Balkanlardaki karışıklıklarla sınırlı tutulmayıp Arap, Ermeni, Kürt unsurların da ayrılmaya teşvik edilmesi ve bunun sorumluluğunun İttihatçılara yüklenmesi politikası izlendi. Bu politikayla ilgili propaganda geliştirilmesi esası benimsendi.²⁸ İngiltere; İttihatçılara Osmanlı Türkçesi'ni okullarda zorunlu kılıp Hristiyan milletlerin mevcut durumunu, hukuk ve ayrıcalıklarını kaldırıp sınırlamaya veya değiştirmeye kalkışmaması uyarısı yaparak aksi durumda iç güvenliğin bozulacağı tehdidinde bulundu.²⁹ Buna karşılık İttihatçıların İngiltere'nin dostluğunu önemseydiği görülmektedir. Şura-yı Ümmet'te yayımlanan "Osmanlılar ve İngilizler" adlı makaleye bakılacak olursa; Meşrutiyet rejimini en çok destekleyen devletin İngiltere olduğu düşünülmektedir. Makalede, İngiltere'nin hürriyet ve özgürlüklere önem veren bir ülke olduğu belirtilmekte ve bu ülkenin Akdeniz ile Süveyş'teki çıkarları sebebiyle³⁰ Osmanlı Devleti'nin devamlılığının menfaati gereği olduğu ima edilmektedir.

II. Meşrutiyet Döneminde Ermeni İslahatı Konusunun Gündeme Getirilip Sonuçlandırılmasında İngiltere'nin Rolü

1912 yılında Mehmet Sait Paşa başkanlığındaki Osmanlı hükümeti devletin bazı kurumlarının ıslah edilmesi için yabancı uzmanlar getirilmesi konusunu gündeme aldı. Kurumların mutlaka ıslah edilmesi gerektiği hususu bütün vekiller tarafından kabul gördü ama bunun ne şekilde uygulanacağı bazı tartışmalara yol açtı. Mesela Hariciye Nazırı Asım Bey İngiliz müşavirlerden yararlanmayı önererek bunun sayısız faydalar getireceğini, bu şekilde Bulgar ve Makedon çetelerin faaliyetlerinin azaltılıp Balkan Komitesi'nin yürüttüğü olumsuz propagandanın ortadan kaldırılabileceğini ifade etti.³¹ Buna karşılık Dâhiliye Nazırı Adil Bey, bu uzmanlardan en iyi şekilde yararlanabilmek için

25 BOA. BEO. 3872/260521, 1329 M 01.

26 BOA. BEO. 3872/290344, 1329 Ra 23.

27 BOA. Yıldız Arşivi Perakende Tahrirat-ı Ecnebiyye ve Mabeyn Mütercimliği (Y. PRK. TKM). 51/47, 1326 Z 01.

28 Ulubelen, İngiliz Gizli Belgelerinde, s. 117'den naklen Mr. Marling'ten E. Grey'e, Belge numarası: 696, 3 Eylül 1912.

29 Önder Kocatürk, *Balkanlar'dan Ortadoğu'ya Osmanlı İngiliz İlişkileri (1908-1910)*, IQ Yayınları, İstanbul 2009, 24-25.

30 Şura-yı Ümmet, No: 72-140, 16 Kanunuevvel 1908, s.1.

31 BOA. Dâhiliye Nezareti İdarî Kısım Evrakı (DH. İD). 83-2/43, 1332 Ra 20.

vilayetlerde denetleme mekanizması kurulması gerektiğine dikkat çekti.³²

Sadaret makamı 27 Haziran 1912’de Heyet-i Teftişîye Riyaseti adı altında bir ıslahat heyeti oluşturup bunun başına bir İngiliz uzman getirmek için İngiliz hükümeti nezdinde girişimlere başlandı. Genel müfettiş ve yardımcıları için bütçeye ek ödenek kondu.³³ İngiltere Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey, memurların görevlendirilebilmeleri için onların memuriyetleri, vazifeleri, maaşları ve görev süreleri vb ayrıntıların bildirilmesini istedi.³⁴Sadaret makamı konunun 7 Temmuz 1912’de Meclis-i Vükela’da görüşülmesi neticesinde maaş miktarının tespitini İngiltere hükümetine bıraktı. Diğer ayrıntıların belirlenmesi için de Dâhiliye Nezareti’ni görevlendirdi.³⁵

Dâhiliye Nezareti prensipte müfettişlik müessesesinin kurulmasına karşı çıkmamakla beraber müfettişin görev tanımının iyi yapılması gerektiğini, müfettişin Osmanlı Devleti’nin vali, mutasarrıf, kaymakam gibi bürokratlarının işlerine Hristiyan tebaayı bahane ederek karışmasının mümkün olamayacağını belirtip bu konunun ileride İngiltere ile ilişkilerin gerginleşmesine sebep olabileceği ihtimaline dikkat çekiyordu. Çünkü bu memurlar eliyle başka bir devletin Osmanlı Devleti’nin iç işlerine karışmasına izin verilemeyeceği hususu göz önüne alındığında zaman zaman müfettişin “*sözü dinlenmeyen adam*” konumuna düşme ihtimali vardı. Dâhiliye Nezareti bu durumun göze alınarak bir müfettiş tayin edilmesi yerine; Heyet-i Islahiye, Heyet-i Teftişîye ve Heyet-i Müşavire isimlerinden biriyle yeni bir heyet oluşturulmasını, bu heyetin içinde iki ya da üç Osmanlı üye bulunmasını ve yabancı memurun da bu heyette üye sıfatıyla görevlendirilmesini tavsiye etti. Dâhiliye Nazırı Adil Bey, bu sonuca Maliye Nezareti’nde çalışan İngiliz müşavir Mösyö Crawford ile görüş alışverişi yapması neticesinde vardığını da belirtti.³⁶ Bütün bu tartışmaların sonucunda Osmanlı hükümeti, Avrupa’da yapılan olumsuz propagandayı bertaraf edebilmek umuduyla “*Müfettiş-i Umumi*” müessesesini kurmayı kararlaştırdı. Ayrıca Nüfus-u Umumi Müdürlüğü’nde çalıştırılmak üzere iki yabancı uzman getirilmesi konusu da Meclis-i Vükela tarafından onaylandı.³⁷Müfettiş-i Umumi Heyeti başkanlığına getirilecek kişinin Türkçe bilmesinin tercih sebebi olacağı belirtilerek Osmanlı Devleti’ni iyi tanıyan Mösyö Graves’in görevlendirilmesinden büyük memnuniyet duyulacağı Londra Sefiri Tevfik Paşaya bildirildi.³⁸

Osmanlı hükümeti, böyle bir uygulama yaparak hem memleketin problemlerini düzeltmek hem de İngiliz kamuoyunda çıkan bazı asılsız haberlere karşı tedbir almak amacını taşımaktaydı. Çünkü Ermeniler Londra’da kurdukları örgütler aracılığıyla Osmanlı Devleti aleyhine olumsuz pro-

32 BOA. BEO. 4056/304162, lef 2, 1330 B 12.

33 Bu iş için bütçeye 1 milyon 843 bin 100 kuruş ek ödenek ayrıldığı konusunda bkz. BOA. DH. İD. 83-2/43, lef 6.

34 BOA. DH. İD. 83-2/43, lef 7-8.

35 BOA. DH. İD. 83-2/43, lef 9.

36 BOA. DH. İD. 83-2/43, lef 7.

37 BOA. DH. İD. 83-2/43, lef 11.

38 BOA. BEO. 4056/304162, lef 1, 1330 B 12.

paganda yapıp kendi lehlerine kamuoyu oluşturmaya çalışıyorlardı. Merkezi Londra'da bulunan ve İngiltere tarafından kurulan Noel Buxton'un başkanlığını yaptığı Balkan Komitesi Ermeni konusunu ısıtan kuruluşların başında gelmekteydi. Londra Ermeni Komitesi adıyla bir de örgüt kurulmuştu. Ayrıca İngiltere'de işçiler tarafından kurulan ve başkanlığını Lady Frederick Cavendish'in yaptığı "*The Friends of Armenia (Ermenistan'ın Dostları)*" adlı etkin bir yardım kuruluşu vardı.³⁹ Bu kuruluşlar Osmanlı Devleti'nin Doğu bölgelerinde Hristiyan halkın Müslümanlar tarafından öldürülüp baskıya maruz kaldığı yönünde haberler çıkararak Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakmaya çalışmaktaydı. Asılsız haberler ise daha çok Van, Bitlis, Erzurum başta olmak üzere Doğu vilayetleriyle ilgiliydi. Londra'da yaşayan Ermeniler bölgeden gelen haberleri kınama amacıyla büyük çaplı toplantılar yaparak Anadolu Ermenileri konusuna dikkat çekmeye çalışmaktaydı.⁴⁰

İngiltere'de yaşayan Ermeniler, 1912 yılının ilkbahar aylarında Osmanlı topraklarında yaşayan soydaşlarının birtakım zulüm ve haksızlıklara maruz kalıp can ve mal güvenliklerinin sağlanmadığını ve yerel yönetimlerin bu duruma kayıtsız kaldığını iddia ederek buna karşı tedbirler alınmasıyla⁴¹ ilgili isteklerini iletmek üzere aralarından seçtikleri bir heyeti, Londra Büyükelçisi Tevfik Paşa'ya göndermişti. Heyet, büyük bir miting yapmayı planladıklarını ancak Osmanlı hükümetini zor duruma sokmamak için bundan şimdilik vazgeçtiklerini, Anadolu Ermenilerinin can ve mal güvenliğinin sağlanmaması durumunda bunun Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerinde ve Avrupa'da ters etkileri olabileceği tehdidinde bulunmuştu. Büyükelçi Tevfik Paşa heyete, Osmanlı hükümetinin bu konuya gereken önemi verdiğini belirterek Meclis-i Vükela'nın son toplantısında; Bitlis ve Mamuretülaziz vilayetlerine daha güçlü valilerin atanıp Van, Erzurum, Mamuretülaziz ve Bitlis valilerinin yetkisinin Bağdat valisi örneğinde olduğu gibi genişletilmesi, Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra yaralama ve öldürme suçlarını işleyenlerin yakalanıp gerekli cezalara çarptırılması konusunda vilayetlerin kesin olarak uyarılması ve resmî görevlilerin tarafsız davranması kararlarını aldığını bildirmişti.⁴² Buna rağmen heyet, altı ay kadar sonra Eylül 1912'de Tevfik Paşa'ya aynı talepleri yeniden iletmek suretiyle Osmanlı hükümetine baskı yapmaya devam etti.⁴³ Tevfik Paşa, durumu Hariciye Nezareti'ne 17 Ey-

görsel

39 Kocatürk, *Osmanlı-İngiliz İlişkilerinin*, s. 274.

40 Osmanlı Arşivi'nde buna dair gazete haberlerini ele alan çok sayıda belge ve bu haberlerin yalan olduğu hakkında çok sayıda tezkip metni bulunmaktadır. Mesela bkz. BOA. BEO. 4085/306358, 1330 L 07.

41 Bu yöndeki şikâyet ve talepler takrirler vermek suretiyle Osmanlı hükümetine de iletildi. Bkz. *Tasvir-i Efkar*, No: 606, 2 Kanunuevvel 1912, s.3.

42 Tevfik Bey'in Hariciye Nezareti'ne çektiği 22 Aralık 1911 tarihli telgraf için bkz. Münir Süreyya Bey, *Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi(1877-1914)*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2001, s. 74. Telgrafın orijinali için bkz. aynı eser s.866-868.

43 BOA. *Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı* (HR. SYS). 2818/1'den *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri (1896-1922)*, cilt IV, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2006, s.92-95.

lül 1912 tarihli telgrafla şu şekilde bildirdi:⁴⁴

“*Ermeni cemaati, hükümet memurlarının insanı kızdıran ağırkanlı ve kayıtsız tavırlarını ve özellikle Ermenilerin yaşadıkları vilayetlerde Ermeniler hakkında taraf tutularak yapılan yolsuzlukları şiddetle protesto eder ve bu duruma acil önlemler alınmasını arzu eder.*”

Hükümet bu gelişme üzerine bu konuda zaten yürüttüğü çalışmaları hızlandırdı. Dâhiliye Nezareti, Doğu vilayetlerindeki durumun tetkiki ve arazi anlaşmazlıklarının çözümlenmesi için kurulacak komisyonların vazifelerinin belirlenmesi amacıyla hazırladığı talimatnameyi ve bu talimatnamenin Van, Erzurum, Mamuretülaziz, Diyarbakır ve Bitlis valiliklerine gönderilmesi hususunu Meclis-i Vükela'ya sundu. Talimatname 19 Eylül 1912'de Meclis-i Vükela tarafından uygun görülerek kabul edildi.⁴⁵

Paris Sefiri Rıfat Paşa, Bogos Nubar Paşa'nın sefarete yaptığı ziyaretin ardından 16 Aralık 1912'de çektiği telgrafta, Ermenilerin sefirler toplantısında girişimlerde bulunacaklarından bahsetmektedir. Bogos Nubar Paşa'nın verdiği bilgilere göre Ermeniler arasında ıslahat, özerk yönetim ve Rusya'ya ilhak gibi cereyanlar bulunmaktadır. Bogos Nubar Paşa'nın Türkiye'den ayrılmak fikrine karşı olduğunu, 1895 yılında kabul edilen ilkeler çerçevesinde bir ıslahat yapılarak bunun diğer devletler tarafından teminat altına alınmasının Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmesi gerektiğini bildirmesi üzerine Rıfat Paşa hükümete Büyük Devletlerin müdahalesine fırsat vermeden ıslahatın sonuçlandırılması tavsiyesinde bulundu.⁴⁶

Ermeni grupların birleşmesinden sonra Doğu'da Rusların Ermenileri koruma bahanesiyle ıslahat girişiminde bulunacağını tahmin eden ve esasen bu konuda ciddi duyumları olan hükümet, içişlerine karışılmasını engelleyip Rusya'nın Doğu Anadolu'daki nüfuzunu kırmak amacıyla Doğu bölgelerine Makedonya'da olduğu gibi, birer genel müfettiş başkanlığında heyetler gönderip ıslahat projesiyle ilgili yeni çalışmalar başlattı. Balkan Savaşı'nın en ateşli günlerinde büyük bir baskıyla karşı karşıya kalan ve Büyük Devletlerin içişlerine karışmasından tedirgin olan Sadrazam Kamil Paşa ıslahatların; Sivas, Erzurum, Bitlis, Van, Diyarbakır ve Mamuretülaziz vilayetlerinde en kısa sürede yürürlüğe konacağını duyurdu. Bu arada Dâhiliye Nezareti, Sadaret makamına, Vilayât Kanunu çıkarılmış ise de bu kanunun tatbikinin mümkün olmadığını bildirerek bazı sebeplerle daha geri kalmış olan Van, Bitlis, Diyarbakır ve Mamuretülaziz vilayetlerinin diğer vilayetlerle eşit duruma gelinceye kadar özel bir kanunla idare edilmesi için hazırladığı kanun layihasını sundu.⁴⁷ Osmanlı hükümetinin uygulamaya koyduğu “Vilayât Ka-

gazi

Akademik
Bakış

11

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

44 Münir Süreyya Bey, *Ermeni Meselesinin Siyasi*, s.76-77.

45 BOA. *Meclis-i Vükela Mazbataları* (MV). 169/13, 6 Eylül 1328.

46 Hariciye Nazırı Asım Bey'in Sadrazama gönderdiği tahrirat için bkz. BOA. BEO. 3980/298468, 1330 M 2. Ayrıca bkz. Münir Süreyya Bey, *Ermeni Meselesinin Siyasi*, s. 77.

47 BOA. BEO. 3980/298468, lef 2,3, 1330 M 2. Hemen yürürlüğe giren bu kanun layihasının tam metni ve ayrıntılı bilgi için bkz. Nejla Günay, *Zoraki İttifaktan Yol Ayrımına*

nunu” nu önemsemeyen Mr. Marling, Sir Edward Grey’e gönderdiği raporda şu değerlendirmeyi yaptı:⁴⁸

“...*Yeni Türk Kanunu Ermenilere birçok haklar veriyorsa da bu ancak Abdülhamit devrindeki Ermenileri tatmin ederdi. Ermeniler şimdi kendi milli varlıklarına sahip olmak istiyorlar...*”

Osmanlı hükümeti, İngiliz basınının aleyhte ve asılsız haberlerinden şikâyetçiydi. Bu haberlerde; Van, Bitlis, Mamuretülaziz gibi vilayetlerde meydana gelen bazı adi vakalar siyasi olaylarmış gibi gösterilmekteydi. Dâhiliye Nazırı Talat Bey, bazı adi vakaların Ermenilere karşı yapılmış hareketlmiş gibi gösterilmek suretiyle Doğu vilayetlerinde asayiş olmadığı izlenimi uyandırılmak istendiğini ve bunun Ermeni murahhasaları tarafından sistemli olarak gerçekleştirildiğini şu şekilde ifade etmektedir:⁴⁹

“...*Ermenilerce şikâyetlere vesile olan taarruzat Müslüman ahalinin de onlar kadar bizar oldukları birkaç şakinin saldırısından ibaret olup Müslümanların anasır-ı saireye karşı hiçbir fikr-i tecavüz beslemedikleri hakayık-ı ahval-i mütebeyyin olduğu hâlde eşkıyay-ı merkumenin cürüm-ü adi mahiyetinde olan efal-i cinaiyelerinin Ermeni anasırına karşı düzenlenmiş bir saldırı şekline sokulmuş haksız bir iftiradır...*”

Talat Bey, suçlamaların iftira olduğunu düşünmesine rağmen ilgili valiliklere sebebi her ne olursa olsun vilayetlerde asayiş ve huzuru bozan kişilerin yakalanarak muhakeme edilmek suretiyle gerekli cezalara çarptırılmasını önemle emretti.⁵⁰ Çünkü bu haberlerin ardından Vilayat-ı Şarkiyye’de büyük bir karışıklık varmış gibi bir izlenim oluşması üzerine Londra Sefiri Tevfik Bey gerekli girişimlerde bulunmuş ve hükümetini hassasiyet gösterilmesi hususunda uyarılmıştı.⁵¹ İngiltere’nin Osmanlı Devleti ve Türkler aleyhine hareket edip bunu sistematik hâle getirmesi bazı Türk aydınlarının tepki göstermesine sebep oldu.⁵²

Dış basında Ermenilerle ilgili konularda az da olsa Osmanlı Devleti’ni haklı gösteren haberlere de rastlanmaktaydı. Mısırlı Dr. Rıfat Kopenhag’a gelip Mısır ve Ermeniler konusunda çeşitli çalışmalar yapmış, Mısır konusunda Osmanlı Devleti aleyhinde, Ermeniler konusunda ise lehinde raporlar hazırlamıştır. Buna göre Stockholm Başşehbenderliği’ne biri İngilizce diğeri Danimarka dilinde iki risale bırakmıştır. Dr. Rıfat Danimarka dilinde yazdığı risalede; İngiltere’nin Ermenileri silahlandırıp Osmanlı Devleti’ne karşı

İttihat Terakki ve Ermeniler, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, s. 374-377.

48 Ulubelen, İngiliz Gizli Belgelerinde, s. 168-169’dan naklen Mr. Marling’ten Sir E. Grey’e, belge numarası: 567, 27 Ağustos 1913.

49 28 Ağustos 1913 tarihli yazı için bkz. BOA. BEO. 4206/315412, 1331 N 15.

50 Osmanlı Devleti’ne yönelik suçlamalar için bkz. BOA. BEO. 4211/315754, 1331 L 06.

51 BOA. HR. SYS. 84/76, 1913 08 07.

52 Mesela Dr. Mehmet Emin Efendi müstear ismiyle Gladstone’a hitaben yazılan ve İngiltere’nin sömürgelerindeki halka insanlık dışı uygulamalarıyla Dünya’nın farklı bölgelerindeki Müslümanların maruz kaldıkları mezalimi ele alan mektup için bkz. BOA. HR. SYS. 2870/106, 1915 07 12.

isyana teşvik ettiğini, Osmanlı Devleti'nin Ermeni isyanlarına karşı varlık mücadelesine girmek zorunda kaldığını ifade ederek bütün bunlara İngiltere'nin sebep olduğunu ve bunları belgelerle ispatlayabileceğini yazdı. Bu iddiaların yayımlanmasından sonra İngiltere büyük tepki gösterdi. Stockholm Sefiri Mustafa Şekip Bey'in bildirdiğine göre bu iddialar bazı Danimarka gazeteleri aracılığıyla İngiltere tarafından teklif edildi.⁵³

İngiltere'de özellikle "Reuters" ajansı kaynaklı bazı haberlerde Osmanlı Devleti ile Enver ve Talat beyleri hedef alan yakışsız yayınlar yapılmaktaydı. Bu yazılara cevap niteliği taşıyan makaleler ise yayınlanmıyordu. Hollanda'da çıkan bazı gazetelerde de İngiltere basımından alınan haberlere yer verilmekteydi. Batavya Başşehbenderi Refet Bey, olumsuz yayınlara tepki amacıyla yazdığı makalesini Hollanda gazetelerinde yayınlamak istedi. Ancak olumsuz cevap aldı. Bunun üzerine makalesini Malay diline çevirterek genellikle İslam Dünyası tarafından okunan yerel gazetelerden birinde yayımlattı. Refet Bey'in yazısı İngilizlerin hiç hoşuna gitmedi. Çok sayıda ölüm tehdidi alan Refet Bey, durumdan Osmanlı hükümetini haberdar ederek kendisinin İngilizler veya Ermeniler tarafından öldürülmesinden tedirgin olarak Kıbrıs'ta oturan annesiyle iki çocuğuna bundan sonraki hayatları için yardımcı olunması talebinde bulundu.⁵⁴

Balkan Savaşlarından Sonra Ortaya Çıkan Durum

İtalya'nın Trablusgarp'ı işgal etmesi Osmanlı Devleti'nin iç durumunun ne kadar kötü olduğunu ortaya çıkardı. Bu savaş zaten istikrarsız olan Osmanlı iç siyasetini derinden etkiledi. Tartışmalı bir seçimle iktidara gelen İttihat ve Terakki'nin nüfuzu iyice sarsıldı. Osmanlı Devleti'nde İngiliz emellerini hâkim kılmak isteyen İngiltere, muhalefet hareketine gizlice destek vererek Kamil Paşa'nın yeniden iktidara gelmesi için çalışmalar yapmaya başladı.⁵⁵ Bunun sonucunda iktidar altı ay içinde tekrar el değiştirdi. İttihatçılar Temmuz 1912'de bir darbe ile iktidardan uzaklaştırılarak Gazi Ahmet Muhtar Paşa hükümeti kuruldu.⁵⁶

Osmanlı Devleti, kendi durumunun bu kadar karmaşık bir hâl almasının diğer devletlerin birbirleriyle ilişkilerinden kaynaklandığının farkındaydı ve her an bir dünya savaşı çıkması ihtimali Osmanlı idarecileri tarafından değerlendirilmekteydi. Balkanlarda başlayan savaş, Osmanlı askerlerinin büyük kısmının buraya sevk edilmesi bazı bölgelerin savunmasız kalmasına yol açtı. Buna ilaveten Osmanlı hükümetine, Ermenilerle Kürtler arasında huzursuzluk bulunan⁵⁷ Doğu vilayetlerinde bir karışıklık yaşanması ve

53 Daha ayrıntılı bilgi için bkz. BOA. HR. SYS. 2881/21, 1915 10 29.

54 BOA. HR. SYS. 2879/16, 1915 06 28. Bu belgenin tam metni için ayrıca bkz. *Osmanlı Belgelerinde İngiliz*, s. 102-107.

55 Hale Şıvgın, *Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2006, s.50; Timothy W. Childs, *Trablusgarp Savaşı ve Türk-İtalyan Diplomatik İlişkileri (1911-1912)*, çev. Deniz Berktaş, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s.76.

56 Günay, *İttihat Terakki ve Ermeniler*, s. 285.

57 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Michael A. Reynolds, *İmparatorlukların Çöküşü*

Gaz

Akademik
Bakış

13

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

savaşın diğer devletlere sıçraması gibi ihtimaller olduğu Londra ve Berlin sefaretları tarafından bildirilmişti. Başkumandan Vekili Nazım Paşa, Üçüncü Ordu'ya bağlı nizamiye ve topçu birliklerinin Rumeli ve Çatalca'ya sevk edilmesinden dolayı Erzurum havalisinin savunmasız kaldığı uyarısında bulununca Meclis-i Vükela; Van, Bitlis ve Erzurum vilayetlerinde güvenlik tedbirlerinin artırılmasını, ilaveten bu vilayetlerde jandarma sayısının artırılmasına ihtiyaç olup olmadığının sorulmasını kararlaştırdı.⁵⁸

Osmanlı ordusu Balkan devletleri karşısında bir varlık gösteremedi birçok yerde hezimete uğradı. Bunun sonucunda 3 Aralık 1912'de ateşkes imzalandı ve taraflar barış görüşmeleri için Londra'da bir araya gelmeyi kararlaştırdı. Ermeniler, Londra Konferansı'nda daha önce Bogos Nubar Paşa'nın belirttiği gibi Ermeni İslahatının görüşülmesi için büyük bir kampanya başlattılar. Bu kampanyada İngiliz gazeteleri önemli bir rol üstlenerek Ermeni taleplerine destek veren bir kamuoyu oluşturdu. Tan Gazetesi, 1912 yılının Aralık ayı sonlarında "*Osmanlı Ermenilerine muhtariyet verilmesi ya da hiç olmazsa Ermenilerin yoğun olduğunu iddia ettikleri Vilayât-ı Şarkıyye'de ıslahat yapılması*" konusuna ağırlık vermeye başladı. Gazetenin dikkat çeken haberlerinden biri de Kürtlerin de Ermeniler gibi milliyetçi hareketlere yöneldikleri ve altı vilayette bazı Kürt aşiret liderlerinin meşrutiyet ve Ermeniler aleyhine faaliyetler yaptıklarıyla ilgiliydi. Van Valiliği, vilayette böyle bir anlaşmazlık bulunmadığını belirtip Fransa başta olmak üzere bazı ülkelerdeki sefaretlere yazı göndererek haberi tezkiz etti.⁵⁹

İngiltere'nin Rusya'yı Kafkasya'da meşgul etmek için bir kez daha Ermeni kozunu kullandığı Rusya Hariciye Nazırı Sazonov ile Osmanlı Devleti'nin Petersburg Sefiri arasında geçen konuşma ile ortaya çıktı. Çünkü Sazonov, Kafkasya'da Rus vatandaşı bir milyondan fazla Ermeni bulunduğunu, Doğu vilayetlerindeki asayiş durumunun kendisini diğer devletlere göre daha çok ilgilendirdiğini söylemek suretiyle buralara müdahale edebileceklerinin sinyalini verdi.⁶⁰ Bu gelişme üzerine Dâhiliye Nezareti; Erzurum, Van, Bitlis, Mamuretulaziz, Diyarbakır vilayetlerine asayişsizliğe meydan verilmemesini ve en ufak olayların bile suhuletle çözümlenmesini emreden gizli bir yazı gönderdi.⁶¹ Öte yandan eşkıya takibine önem verilerek asayişsizliğin önüne geçilmeye çalışıldı ve Rusya'nın güdümünde olan bazı Kürt aşiretlerinin hareketleri kontrol altına alındı.⁶² Osmanlı hükümeti bütün tedbirleri alıp asayiş temin etmeye çabalarırken Diyarbakır Valisi'nden karışıklıkların İngiltere ve Rusya'nın faaliyetleri sonucunda olduğu hakkında ilginç bir değerlendirme geldi. Vali konu hakkında Hariciye Nezareti'ne gönderdiği yazıda şunları

Osmanlı-Rus Çatışması 1908-1918, çev. Yücel Aşkoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016, s. 55-65.

58 BOA. MV. 171/62, 1330 Z 21.

59 BOA. Dâhiliye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı (DH. SYS).23/2, lef 32, 33, 34, 35, 1332 S 17.

60 Reynolds, İmparatorlukların Çöküşü, s. 78.

61 BOA. DH. SYS. 23/2, lef 38, 1332 S 17.

62 BOA. DH. SYS. 23/2, lef 40, 41, 45, 1332 S 17. Bu konuyla ilgili olarak ayrıca bkz. Günay, İttihat Terakki ve Ermeniler, s. 399-404.

söylüyordu:⁶³

“*Son zamanlarda politika cereyanının iktisab eylediği nezaket ve Rusya ile İngiltere’nin bu havalide takibine karar vermiş oldukları istilal edilmiş tarz-ı hareket icabınca bu iki devletin gayrı mahsus bir surette Vilayât-ı Şarkiyye’de Ermeniler vasıtasıyla suiyanı bir karışıklık çıkarma ihtimallerinin tezayüd etmekte olmasına...*”.

Müslümanlarla Hristiyanlar arasında küçük sebeplerle büyük karışıklıklar çıkabileceğini tespit eden Osmanlı hükümeti, bunun önüne geçmek için gerekli tedbirleri aldı. Mesela Diyarbakır Vilayeti’nde Hristiyan anasını heyecana sevk edecek şayia çıkaran jandarmanın hakkında derhal kanuni işlem başlatıldı. Dâhiliye Nezareti, jandarmanın cezalandırılmasını ve bunun vilayet gazetesinden ilân edilmesini emrederek ahalinin huzurunu sağlamaya çalıştı.⁶⁴ Öte yandan Vilayât-ı Şarkiyye’de Müslüman ahaliyi de heyecanlandırıp endişeye sevk eden olaylar yaşanmaktaydı. Erzurum’daki bazı köylere Rusya’dan silahlı Ermenilerin geldikleri Müslümanlar tarafından görülmüştü. Şikâyetler üzerine yapılan aramalarda Ermenilerin evlerinde silah bulduklarını, keşişin evinde de dinamit bulunduğu tespit edilmişti.⁶⁵ Benzer haberler diğer vilayetlerden de gelince Sadrazam Mehmet Sait Paşa, Dâhiliye Nazırına Ermenilerin silahlanmasının önüne geçilmesini emretti.⁶⁶

İngiliz konsolosları, öteden beri ahaliyi huzursuz edecek davranışlar sergilerdi. Örneğin 1909’da büyük karışıklıklar yaşanan Adana’da, “*yeniden karışıklık çıkacağı*” şayiasının ara ara yayılmaya çalışıldığı, bu şayanın yayılıp tedirginliğin artmasında İngiltere ve diğer devletlerin konsoloslarının ön ayak oldukları, bu şayiaları devletlerine bildirerek tedirginliğin artmasında rol oynadıkları belirlenmişti.⁶⁷ Özellikle İngiliz diplomatlarının bu yolu sıklıkla kullandıkları görülmektedir. Mesela Yafa’da bulunan İngiliz Viskonsolosu, 1912 yılının Kasım ayında; Yafa’da yabancılara karşı düşmanlık ve intikam hissi beslendiğini belirtip şikâyette bulunmuş, bu durum Osmanlı makamlarınca araştırıldığında böyle bir durum olmadığı ortaya çıkarılmıştı.⁶⁸ İngiliz konsoloslarının benzer davranışları şimdi Doğu vilayetlerinde gözlenmekteydi.

Osmanlı hükümeti, Ermeni ıslahatı konusunun yeniden gündeme getirileceğini anladı ve dışarıdan destek bulabilme amacıyla konunun çıkış noktasına yönelip yeni programı 1876 Kıbrıs Sözleşmesi’ne göre şekillendirmek istedi. Osmanlı hükümeti, Asya’da bulunan topraklarını bölgelere ayırarak her bir bölgenin başına bir genel müfettiş atmayı ve her bölgeye gereken

63 BOA. DH. SYS. 23/2, lef 48, 1332 S 17.

64 BOA. DH. SYS. 23/2, lef 50, 1332 S 17.

65 BOA. DH. SYS. 23/2, lef 51, 1332 S 17.

66 BOA. DH. SYS. 23/2, lef 52, 1332 S 17.

67 İngiltere Sefiri Adana Konsolosunun verdiği bilgiye dayanarak 23 Aralık 1911 tarihli Adana’da karışıklık çıkacağı ihbarında bulunduğu bunun asılsız olduğuna dair Adana Valisinin cevabı için bkz. BOA. HR. SYS. 83/71, 1911 12 28.

68 Hariciye ve Dâhiliye Nezaretleri ile Kuds-ü Şerif Mutasarrıflığı arasında yapılan konuyla ilgili yazışmalar için bkz. BOA. HR. SYS. 84/20, 1912 11 26.

sayıda yabancı müfettişler getirmeyi planladı. Bu programda Doğu ve Kuzey bölgelerine öncelik verilmesi kararlaştırıldı. Doğu Anadolu Bölgesi'ni teşkil eden Van, Bitlis, Mamuretülaziz ve Diyarbakır vilayetleriyle Kuzey Anadolu Bölgesini oluşturan Erzurum, Sivas ve Trabzon vilayetlerinin jandarma alaylarına birer İngiliz subay tayin edilmesi uygun görüldü. Bu iki bölgeye atanacak iki genel müfettişten her birinin maiyetinde görevlendirilmek üzere ihtiyaç duyulan jandarma, adliye, tarım-orman, nafia müfettişlerinin İngiliz hükümetinden talep edilmesine karar verildi. Öte yandan İstanbul'da Dâhiliye Nezareti kadrolarında çalıştırılmak üzere biri müşavir, diğeri genel müfettişlik emrinde çalışacak iki görevlinin de İngiltere'den talep edilmesi kararlaştırıldı.⁶⁹

Meclis-i Vükela, müfettişlikte görevlendirilecek isimlerin tespit edilmesi için Londra Sefaretini görevlendirdi.⁷⁰ Bu taleplerden ilki Nisan 1913'te gerçekleşti. İngiltere hükümeti Osmanlı Devleti'nin attığı bu adımdan memnuniyet duydu ve Dışişleri Bakanı Edward Grey, Lord Milner'i Osmanlı'da ıslahat yapacak ekibin başında yer almak üzere görevlendirdi. Osmanlı hükümeti Mayıs 1913'te ikinci bir talepte bulunarak İzmir, Bursa ve İstanbul vilayetlerinde görevlendirilecek uzmanlar istedi. İngiltere, Osmanlı hükümetinin bu talebini 24 Mayıs'ta cevaplayarak yedi Doğu vilayetine jandarma müfettişi ile subaylar gönderileceğini, bir genel müfettişin yeterli bulunacağı düşünüldüğü için Dâhiliye Nezareti'ne müşavir gönderilmeyeceğini bildirdi. Ermeniler konusunda ikinci planda kalmak istemeyen Rusya, buna itiraz ederek 26 ve 27 Mayıs'ta ıslahat konusunun İstanbul'da görev yapan İngiliz, Rus ve Fransız büyükelçiler tarafından görüşülmesi talebinde bulundu.⁷¹ Bu gelişme üzerine İngiliz hükümeti 28 Mayıs'ta geri adım atarak ıslahat tasarruflarının hazırlanmasını Rusya'ya bırakıp Osmanlı hükümetinin teklifini reddetti. İngiltere bu konuda bir adım daha atarak Osmanlı Devleti'nde İngiliz subay görevlendirmenin de doğru olmayacağını, sadece kısa süreli olmak koşuluyla jandarmayı düzenlemek üzere az sayıda görevli göndereceğini bildirdi.⁷² İngiltere bu uzmanların görevlendirilmesini de ağırdan alınca Osmanlı hükümeti konuyu hızlandırmak amacıyla Osman Nizami Paşayı Londra'ya gönderdi.⁷³ Paşa İngiliz uzman konusu çözümlenemediği takdirde başka ülkelerden uzman arayışına girme konusunda da yetkilendirildi.⁷⁴

Rusya Dışişleri Bakanı Sazonov, Doğu vilayetlerinde reform yapılması için büyük çaba gösterdi ve kapsamlı bir ıslahat projesi hazırladı. Rusya'nın bu hazırlığında Doğu Anadolu'daki etnik karışıklıkları "*Ermenilerin tehlikede olduğu*" temasıyla bir kampanya açıp Osmanlı Devleti'ni hırpalama vesi-

69 BOA. MV. 176/23, 1331 Ca 08.

70 BOA. MV. 178/60, 1331 B 23.

71 Ulubelen, İngiliz Gizli Belgelerinde, s. 164'ten Mr. O. Beirne'den Sir E. Grey'e, belge numarası: 494, 27 Mayıs 1913.

72 Kocatürk, *Osmanlı-İngiliz İlişkilerinin*, si 276-278.

73 BOA. BEO. 4199/314856, 1331 Ş 19.

74 BOA. MV. 179/27, 1331 Ş 18.

lesi olarak kullanma isteği de göze çarpar.⁷⁵ Rusların ortaya koyduğu ıslahat tasarısı gerçekten de Osmanlı Devleti'nin geri kalan topraklarının parçalanmasına zemin hazırlar nitelikteydi. Rusların hazırladığı tasarı; altı vilayetin birleştirilmesi, Hristiyan bir valinin ve dinî bakımdan dengeli bir konseyin tayini, Avrupalı subaylarca idare olunan bir jandarma teşkilatı kurulması, Hamidiye Alaylarının lağvı, Ermeni lisanının ve okullarının serbestlik kazanması, arazi anlaşmazlıklarını incelemek üzere kurulacak komisyona Müslüman göçmenleri sınır dışı etme hakkı verilmesi konularını içermekteydi. Bunlara ilaveten ıslahatın Büyük Devletler tarafından garanti edilmesini öngörüyordu ki bu husus Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışılması anlamına gelmekteydi. Osmanlı hükümeti buna itiraz etmiştir.⁷⁶

Rusya'nın hazırladığı tasarımı İngiltere ve Fransa kabul ederken Almanya, Avusturya ve İtalya daha temkinli yaklaştı. Bu devletler, Padişahın hâkimiyetinin devamı, Osmanlı toprak bütünlüğünün korunması ve görüşmelere bir Osmanlı delegesinin de katılması şartıyla Yeniköy'de yapılacak müzakerelere katılma kararı verdiler. Rus tasarısı, “*Ermeni muhtariyetine yol açacağı*” ve “*Osmanlı Devleti'ni parçalanmaya götüreceği*” gerekçesiyle Almanya'nın karşı çıkması sonucunda kabul görmedi ve 3 Temmuz 1913'te başlayan Yeniköy Konferansı 24 Temmuz'da dağıldı. Daha sonraki görüşmelerde Rusya, Almanya'nın baskısı karşısında genel vali tayin edilmesi ve altı vilayetin birleştirilmesi gibi isteklerinden vazgeçmek zorunda kaldı. Buna göre yapılacak reformlar sadece Ermenilerle meskûn sahada olmayıp genel bir mahiyet taşıyacaktı, ama şimdilik yedi vilayette uygulanacaktı. İslahatla ilgili görüşmeler Osmanlı Devleti, Rusya ve Almanya'nın öncülüğünde yürütüldü. Ermenilerle ilgili ıslahatları içeren antlaşma 8 Şubat 1914'te Osmanlı Devleti ile Rusya arasında imzalandı.⁷⁷

Birinci Dünya Savaşı'nın çıkacağı kesinleşince Osmanlı hükümeti İngiltere başta olmak üzere Bulgaristan, Romanya gibi ülkelerle ittifak yapmak için bazı girişimlerde bulundu. Ancak sonuç alamadı.⁷⁸ İtilaf Devletleri içinde yer alan Rusya ve İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni yanına almayı reddetmesinin ardından Almanya'ya yönelme kaçınılmazdı. Osmanlı hükümeti, savaşın patlak vermesiyle savunmak zorunda kalacağı yerleri tespit edip oralara askerî yığınak yaptı. Rusya ve İngiltere ise savaşın başlamasından hemen sonra Osmanlı topraklarına taarruz için hazırlanıp gerekli gördükleri yerlere asker konuşlandırdılar. 31 Ekim 1914'te savaşın başlamasından bir iki gün önce, Rus birlikleri Doğubayazıt havalisinde sınır ötesi operasyonlara başladı ve aynı gün, Rus Büyükelçisi Giers İstanbul'dan ayrıldı. İngiliz harekâtı ertesi

75 McMeekin, *I. Dünya Savaşı'nda*, s. 185.

76 Edward J., Erickson, *Osmanlılar ve Ermeniler Bir İsyanın ve Karşı Harekâtın Tarihi*, Timaş, İstanbul 2015, s. 169.

77 Ermeni İslahatı ile ilgili çalışmalar ve Büyük Devletlerin bu konudaki yaklaşımı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Günay, *İttihat Terakki ve Ermeniler*, s. 407-450.

78 Mustafa Aksakal, *Harb-i Umumi Eşiğinde Osmanlı Devleti Son Savaşına Nasıl Girdi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s. 96, vd.

gors

Akademik
Bakış

17

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

gün Basra Körfezi'nde Fav civarına yapılan çıkartmayla ve Akdeniz'de Kraliyet Donanması'nın Gazze bombardımanıyla birlikte başladı. 7 Kasımda İngiliz birlikleri Basra'ya ayakbastı. Çünkü Osmanlı ordusu Mezopotamya'ya yeterli sayıda yığınak yapamamış, bu zafiyet İngilizlerin işini kolaylaştırmıştı.⁷⁹

Ermeni Millî Komitesi'nden Bogos Nubar Paşa başkanlığındaki bir heyet 22 Temmuz 1915'te, Mısır'daki İngiliz ordusunun komutanı Sir John Maxwell'e, eşgüdümlü Ermeni isyanları teklifini tekrarlayıp onlara askerî yardım önerisinde bulundu. Ancak Maxwell, Gelibolu harekâtı nedeniyle bu önerideki planı uygulamadı. Mısır'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Henry McMahon ile Şerif Hüseyin arasında bir Arap isyanı çıkarmak için çeşitli yazışmalar yapıldığı görülmektedir. Dolayısıyla İngilizlerin aynı anda Ermeni ve Arap isyanları çıkarmak için hazırlık yaptığı, ancak İskenderun'a çıkartma yapılmasından vazgeçildiği için bu planın devreye sokulmadığı anlaşılmalıdır.⁸⁰

Sonuç

İngiltere 1878 yılında Osmanlı Devleti'nin Rus ordusu karşısında bir varlık gösteremeyip büyük kayıplar yaşamasının ardından Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına engel olamayacağını gördü ve bu yıkımın kendi kontrolü altında gerçekleşmesi için çalıştı. İngiltere, Osmanlı Devleti'nin Asya ve Afrika kıtasındaki topraklarını dikkatli bir şekilde inceledi. Bu toprakların topografik haritalarını çıkarıp bölgelerin stratejik durumlarını not etti. Bu bölgelerde yaşayan toplulukların etnik ve kültürel özelliklerini gözden geçirerek onlara yönelik çalışmalar yaptı. Osmanlı Devleti'nin yıkımını kontrol edebilmek için bu halkları ve onların ideallerini kullandı.

İngiltere, Osmanlı Devleti'ne yönelik politikalarını belirlerken diğer devletlerin durumlarını da dikkate aldı. Osmanlı coğrafyasında İngiltere'yi en çok zorlayan iki devlet 1878-1905 arasında Rusya; XX. yüzyıl başlarından itibaren ise Almanya oldu. İngiltere Rusya ve Almanya'nın özellikle Hindistan'ı ilgilendiren konularda karşısına çıkmaması için elinden geleni yaptı. Sömürge rejimi altında tuttuğu Müslümanların İran ve Osmanlı Devleti'nde ilan edilen anayasal rejimden etkilenebileceğini düşünerek bu rejime mesafeli davrandı. Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp ve Balkan Savaşı'ndaki kayıplarına tepkisiz kaldı. İngiltere, Ermenilerin ıslahat taleplerini destekleyip bu konuda Rusya'nın başat rol üstlenmesine ses çıkarmadı. Hatta Almanya'nın Berlin Bağdat Demiryolu, Osmanlı ordusunu düzenleme gibi gerekçelerle Osmanlı Devleti'ndeki etkinliğini artırmasından rahatsızlık duyduğu için Rusya'nın Doğu Anadolu'yu ele geçirme planları yapmasını görmezden gelerek Doğu Anadolu'da Ermeni muhtariyetine yol açacak ıslahat tasarısını destekledi. İngiltere, Birinci Dünya Savaşı'nın ortaya çıkmasından sonra

79 Erickson, *Osmanlılar ve Ermeniler*, s. 225-227.

80 Erickson, *Osmanlılar ve Ermeniler*, s. 331-332; Rusya'nın savaş sırasında Osmanlı unsurlarına yönelik planları için ayrıca bkz. Reynolds, İmparatorlukların Çöküşü, s. 120-124.

kontrolü altında tuttuğu Osmanlı Devleti'nin yıkılışında, son darbeyi indirmek için Rusya ile birlikte Ermenilerden yararlanma yolunu seçti.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Babialı Evrak Odası (BEO). 3474/290340, 1326 Z 26; 3872/260521, 1329 M 01; 3872/290344, 1329 Ra 23; 4056/304162, lef 2, 1330 B 12; 4056/304162, lef 1, 1330 B 12; 4085/306358, 1330 L 07; 3980/298468, 1330 M 2; 3980/298468, lef 2,3, 1330 M 2; 4206/315412, 1331 N 15; 4211/315754, 1331 L 06; 4199/314856, 1331 Ş 19.

BOA. *Dâhiliye Nezareti İdarî Kısım Evrakı* (DH. İD.). 83-2/43, lef 6-11, 1332 Ra 20.

BOA. *Dâhiliye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı* (DH. SYS). 23/2, lef 32-52, 33, 34, 35, 1332 S 17.

BOA. *Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı* (HR. SYS). 83/71, 1911 12 28; 84/20, 1912 11 26; 84/76, 1913 08 07; 2870/106, 1915 07 12; 2881/21, 1915 10 29; 2879/16, 1915 06 28.

BOA. *Meclis-i Vükela Mazbataları* (MV). 169/13, 6 Eylül 1328; 171/62, 1330 Z 21; 176/23, 1331 Ca 08; 178/60, 1331 B 23; 179/27, 1331 Ş 18.

BOA. *Yıldız Arşivi Perakende Tahrirat-ı Ecnebiyye ve Mabeyn Mütercimliği* (Y. PRK. TKM). 51/47, 1326 Z 01.

Sürelî Yayınlar

Tasvir-i Efkâr, No: 606, 2 Kanunuevvel 1912, s.3.

Şura-yı Ümmet, No: 72-140, 16 Kanunuevvel 1908, s.1.

Araştırma ve Tetkik Eserler

AKSAKAL, Mustafa; *Harb-i Umumi Eşiğinde Osmanlı Devleti Son Savaşına Nasıl Girdi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010.

BURÇAK, Rıfka Salim; *Türk Rus-İngiliz Münasebetleri (1791-1941)*, Aydınlık Matbaası, İstanbul 1946.

CELİL, Celile vd., *Yeni ve Yakın Çağda Kürt Siyaset Tarihi*, çev. M. Aras, Péri Yayınları, İstanbul 1998.

CHILDS, Timothy W.; *Trablusgarp Savaşı ve Türk-İtalyan Diplomatik İlişkileri (1911-1912)*, çev. Deniz Berktaş, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2008.

ÇAĞLAR, Burhan; İngiliz Said Paşa ve Günlüğü (Jurnal), Arısanat, İstanbul 2010.

ÇAYCIOĞLU, Serdar Oğuzhan; *Rusya'nın Kafkasya Siyaseti General Paskeviç'in Başkomutanlığı Dönemi (1827-1831)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2021.

ÇOLAK, Mustafa; *Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006.

ERICKSON, Edward J.; *Osmanlılar ve Ermeniler Bir İsyanın ve Karşı Harekâtın Tarihi*, Timaş, İstanbul 2015.

GÜNAY, Nejla; "Kıbrıs'ın İngiliz İdaresine Bırakılması ve Bunun Anadolu'da Çıkan Ermeni Olaylarına Etkisi", *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, Kış 2007.

GÜNAY, Nejla; *Maraş'ta Ermeniler ve Zeytin İsyancıları*, IQ Yayınları, İstanbul 2007.

GÜNAY, Nejla; *Zoraki İttifaktan Yol Ayrımına İttihat Terakki ve Ermeniler*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015.

GÜNAY, Nejla; "Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Ermeni Grupların Birbirleriyle ve Osmanlı Devleti ile İlişkilerinde Rus Etkisi", *Tarihin İzinde Bir Ömür Prof. Dr. Nuri Yavuz'a Armağan*, Ed. Necdet Hayta, Bahattin Demirtaş ve Mustafa Can, Berikan Yayınevi, Ankara 2019.

II. ABDÜLHAMİD'İN İLK MABEYN FERİKİ EĞİNLİ SAİD PAŞA'NIN HÂTİRÂTI I-II (1876-1880), haz. Davut Erkan, Bengi Yayınları, İstanbul 2011.

- KARACA, Taha Niyazi; *Büyük Oyun İngiltere Başbakanı Gladstone'un Osmanlı'yı Yıkma Planı*, Timaş, İstanbul 2015.
- KOCABAŞOĞLU, Uygur; *Majestelerinin Konsolosları İngiliz Belgeleriyle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İngiliz Konsoloslukları (1580-1900)*, İletişim, İstanbul 2004.
- KOCATÜRK, Önder; *Balkanlar'dan Ortadoğu'ya Osmanlı İngiliz İlişkileri (1908-1910)*, IQ Yayınları, İstanbul 2009.
- KOCATÜRK, Önder; *Osmanlı-İngiliz İlişkilerinin Dönüm Noktası (1911-1914), İlişkilerin Bozulması ve İlk Krizler, Birinci Cilt (1911-1912)*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2011.
- MÜNİR SÜREYYA BEY; *Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi(1877-1914)*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2001.
- OSMANLI BELGELERİNDE ERMENİ-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ (1896-1922; cilt IV, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2006.*
- REYNOLDS, Michael A.; *İmparatorlukların Çöküşü Osmanlı-Rus Çatışması 1908-1918*, çev. Yücel Aşkoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016, s. 55-65.
- SIRMA, İhsan Süreyya; *Sömürü Ajanı İngiliz Misyonerleri*, Beyan Yayınları, İstanbul [1944].
- ŞAŞMAZ, Musa; *İngiliz Konsolosları ve Ermenilerin Katliamı İddiaları (1878-1914)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2013.
- ŞIVGIN, Hale; *Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2006.
- ULUBELEN, Erol; *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1982.
- ZİYA ŞAKİR; *İttihat ve Terakki-Nasıl Doğdu? Nasıl Yaşadı? Nasıl Öldü?*, cilt II, Akıllıfikir Yayınları, İstanbul 2014.

Extended Abstract

As a result of expanding the scope of concessions granted by the Ottomans to foreign countries, the Ottoman territories became an arena where diplomats and consuls had more influence. Foreign states, including England, not only developed privileges for their own subjects but also extended these privileges to non-Muslim Ottoman citizens who cooperated with them. Consequently, they began to protect and oversee non-Muslim Ottoman citizens.

Since the 1850s, British influence on the Ottoman Empire increased due to their alliance in the Crimean War and their prioritization of protecting the territorial integrity of the Ottoman Empire in their foreign policy. However, this changed in 1878 when Russia advanced into Ottoman territories in the Balkans and the Caucasus. England took control of Cyprus from the Ottoman Empire and altered Ottoman policies, particularly regarding Armenian reforms.

In the 1870s, German imperialism emerged as a significant competitor to England, prompting the British to establish military consulates. In addition to the consulates already present in the Ottoman lands based on the Berlin Treaty and Cyprus Convention, Britain sent new officials under the designation of military consulates. These military consuls were officers from the technical divisions of the army, such as cartography, fortification, and quartermaster units. They were qualified to collect and evaluate statistical and topographic data and had experience in intelligence gathering.

While British consuls protected Armenian people in their areas of duty, they began to implement oppressive policies against Muslims. This aimed to prevent Armenians from seeking support from other states and to intimidate and oppress Muslims. It became evident that Britain would focus on the issue of reforms, and the consuls took a stance that supported Armenian extremism by ignoring the banditry committed by certain Armenians and pretending to protect Armenian rights. While they protected Armenians against Kurds and Caucasians, they also instigated confrontations, exacerbating tensions in the region.

After the proclamation of the Second Constitutional Monarchy, the Union and Progress Party

sought to draw closer to England instead of Germany. However, the insufficient support provided by Britain on some issues disappointed the Unionists, and a tendency towards Germany reemerged. England was greatly concerned by the rapprochement between Germany and the Ottomans. Consequently, England did not grant Germany the naval reform and carried it out themselves. Another issue that unsettled Britain was the inevitable Russian intervention in the region as Kurds and Armenians in Eastern Anatolia clashed and ignited a civil war. England used Armenians as leverage against the Ottoman Empire, and Iran saw it as a means to exert pressure on Russia.

Britain feared that if the Constitutional Monarchy regime succeeded in the Ottoman Empire and Iran, it would potentially trigger similar constitutional movements in their own colonies, especially in Egypt and India. Moreover, England perceived the Union and Progress government's policies of establishing an Islamic Union as a threat to their interests in India and Egypt. Consequently, England did not hesitate to intervene in Ottoman internal affairs in a friendly manner, voicing reform demands and warning the Ottoman government about Christian issues on numerous occasions.

The Ottoman government decided to establish a reform committee to overhaul some of the state's institutions and appointed an English expert to lead it. With the aim of countering negative propaganda in Europe, the Ottoman government created the "Inspector General" and initiated reforms. However, starting from the end of 1912, various Armenian groups with different perspectives began to act together. Anticipating that the unification of Armenian groups would prompt Russian attempts to intervene in the East under the guise of protecting Armenians, the government dispatched delegations to the Eastern regions to prevent interference in internal affairs and to weaken Russia's influence in Eastern Anatolia. They also launched new studies on the reform project, which gained momentum after the Balkan War. Negotiations on reforms were conducted under the leadership of the Ottoman Empire, Russia, and Germany. The treaty, which encompassed reforms pertaining to Armenians, was signed between the Ottoman Empire and Russia on 8 February 1914.

gazi

Akademik
Bakış

21

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas (Doğu) Cephesi'nde İhtiyat (Aşiret) Süvari Alayları

Tribal Cavalry Regiments at the Caucasus (Eastern) Front During World War I

Yavuz Selim ÇELOĞLU*

Öz

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı'nın Rus sınırı korumak ve sınır bölgesinde güvenliği tesis etmek üzere hudut hattında görevlendirilen Aşiret Süvari Alayları, 3. Ordu bünyesinde muharebelere iştirak etmişlerdir. Bu alaylar harp süresince Rus kuvvetlerini oyalayarak Osmanlı ordusuna zaman kazandırmak, düşman kuvvetlerine karşı keşif ve gözetleme faaliyetlerinde bulunmak, zaman zaman baskın ve taarruzlar yaparak düşmanı yıpratmak gibi önemli hizmetlerde bulunmuşlardır.

Aşiret Süvari Alaylarının orduya verdikleri bu önemli katkıların yanında silah ve teçhizat başta olmak üzere her türlü askeri donanımdan yoksun olan bu alaylar, ağır silahlarla donatılmış düşman karşısında büyük bir direnç gösteremeyerek kısa sürede dağılmışlardır. Cephe gerisine dağılan aşiret erleri kırsal bölgelerde gasp, soygun ve eşkıyalık gibi asayiş bozan faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu ise bölgede ciddi bir iç güvenlik zafiyeti doğurmuştur.

Bu çalışmada, Aşiret Süvari Alaylarının cephe ve cephe gerisindeki faaliyetleri ele alınmıştır. Bu bağlamda aşiret alaylarının cephedeki görevleri, orduya katkıları hususunda başarılı olup olmadıkları, başarı ve başarısızlıklarının altında yatan sebepler ele alınmıştır. Ayrıca bu alayların cephe gerisinde ülkenin iç güvenliğini korumaya yönelik faaliyetleri üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Kafkas Cephesi, Osmanlı ordusu, Aşiret Süvari Alayları, İç güvenlik

Abstract

The Tribal Cavalry Regiments, who were assigned to cover the Ottoman-Russian border and provide border security during World War I, joined battles as part of the Turkish Third Army. They provided important services during the war, such as gaining time for the Ottoman army by distracting the Russian forces, conducting reconnaissance and surveillance activities against enemy forces, and harassing the enemy by mounting sporadic raids and attacks.

In addition to these important contributions of the Tribal Cavalry Regiments to the army, these regiments that lacked all kinds of military equipment, especially in term of weapons and ammunition could not mount great resistance against the enemy equipped with heavy weapons and disbanded in a short time. These soldiers disbanded behind the front took part in activities such as extortion, robbery and banditry in the rural areas that disturbed the public order. This situation created a serious internal security weakness in the region.

This study discusses the activities of the Tribal Cavalry Regiments at and behind the fronts. Their duties at the fronts, their contributions to the army (and to what extent they were successful), and the reasons behind their successes and failures are examined. Activities of those

Makale Geliş Tarihi: 09.02.2022. Makale Kabul Tarihi: 25.05.2023.

Araştırma Makalesi / Künye: ÇELOĞLU, Yavuz Selim, "Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas (Doğu) Cephesi'nde İhtiyat (Aşiret) Süvari Alayları", Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), Sayı: 32, Cilt: 16, Haziran 2023, s. 23-41

* Bingöl Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, E-mail: ys_celoğlu@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-7962-2982.

Gazi

Akademik
Bakış

23

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

regiments regarding the country's internal security are also addressed.

Key Words: World War I, Caucasus front, Ottoman army, Tribal Cavalry Regiments, Internal security

Giriş

Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki gönüllü aşiretlerden faydalanılarak oluşturulan İhtiyat (Aşiret) Süvari Alaylarının temelleri, II. Abdülhamid devrinde kurulan Hamidiye Alaylarına dayanır. 1890 yılından itibaren Müşir Zeki Paşa'nın teşebbüsüyle kuruluş hazırlıklarına başlanmış ve 1891 yılında çıkarılan bir nizamnâme ile de Hamidiye Hafif Süvari Alaylarının resmi kuruluşu gerçekleştirilmiştir.¹ Aşiretlerin devletle olan bağlarını güçlendirmek, aşiretleri kontrol altında tutmak ve bunların insan gücünden faydalanarak bölgenin güvenliğini sağlamak gibi gayelerle oluşturulan bu gayri nizami milis kuvvetler, Rusya'daki Kazak Alayları uygulamasından esinlenerek hazırlanmıştır.²

Fotoğraf 1: Hamidiye Hafif Süvari Alayı
(**Kaynak:** Servet-i Fünûn Dergisi, No: 288, s. 20.)

II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesiyle yönetime hâkim olan İttihat ve Terakki Cemiyeti, orduyu modernleştirme kapsamında bu alayları yeni-

1 Bayram Kodaman, "Hamidiye Hafif Süvari Alayları: II. Abdülhamid ve Doğu-Anadolu Aşiretleri", İstanbul Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, S. 32, İstanbul, 1979, s. 443-444.

2 Bu alayların kurulması fikri, Petersburg'da büyükelçilik görevini yürüten Şakir Paşa tarafından ortaya atılmıştır. Rusya'nın Kazaklara uyguladığı modelden etkilenen Şakir Paşa'nın ortaya attığı bu fikir, IV. Ordu Kumandanı Müşir Zeki Paşa tarafından II. Abdülhamid'e teklif edilmiştir. Mehmet Rezan Ekinci, "1897 Tarihli Hamidiye Hafif Süvari Alayları Taksimatı", *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, C. 9, S. 2, Kasım 2017, s. 708; Bayram Kodaman, *Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Politikası*, Ankara, 1987, s. 32.

den örgütlenme yoluna gitmiştir. 19 Ağustos 1910' da çıkarılan yeni bir nizam-nâme ile alayların adı “*Aşiret Hafif Süvari Alayları*” olarak değiştirildi.³ Bu düzenleme ile 64⁴ olan alay sayısı 24'e düşürüldü.⁵ Alayların her biri ise dört Aşiret Süvari Fırkasına taksim olunarak kurulacak olan Aşiret Süvari Müfettişliğine bağlanması kararlaştırıldı.⁶ Yerleşik aşiretlerin orduya katılımını sağlamak amacıyla bu alayların insan gücünün yalnızca göçebe aşiretlerden karşılanabileceği hükmü getirildi.⁷ 18 Mart 1912'de yeni bir nizam-nâme yürürlüğe konarak bu alayların yapısında birtakım değişiklikler yapıldı.⁸ Bu yeni düzenleme ile alayların ismi kısaltılarak “*Aşiret Hafif Süvari Alayları*” olarak değiştirildi. Alayların üzerinde ordunun etkinliğini arttırmak ve aşiret reislerinin etkisini azaltmak amacıyla alayların kadrolarına daha fazla nizamî subay tayin edilmeye başlandı. Ayrıca teşkil edildiği bölge bakımından bir birine yakın olan Aşiret Alayları birleştirilerek Aşiret Süvari Fırkalarının oluşturulmasına karar verildi. Bu fırkaların talim ve terbiyeleri, ahz- 1 asker (askeralma) işlemleri ile idarelerinin düzenli ve bir elden yürütülebilmesi için de bir Aşiret Süvari Müfettişliğinin ihdas edilmesine karar verildi.⁹ Bilahare bu alaylardan dört Aşiret Süvari Fırkası ile bir Müstakil Fırka teşkil edilmiş ve bunlar merkezi Erzincan'da bulunan Aşiret Süvari Müfettişliği emrine verilmişlerdir.

1913 yılında mevcut nizamnamede birtakım yeni düzenlemeler yapıldı. Aşiret Süvari Alaylarının ismi “*İhtiyat Hafif Süvari Alayları*” olarak yeniden değiştirildi.¹⁰ Ayrıca altı yeni alay daha oluşturularak 24 olan alay sayısı, 30'a yükseltildi. Aşiret Süvari Müfettişliği bünyesinde Erzincan'daki 3. Ordu Müfettişliği emrine verilen bu alayların, merkezleri, bölük sayısı ve hangi aşiretlerden oluşturulduğuna ilişkin bilgi Tablo 1'de verilmiştir.¹¹

- 3 Bkz. *Düstur*, “Aşiret Hafif Süvari Alayları Nizamnamesi”, Tertip 2, C. 2, s. 649-665.
- 4 Mevcut nizamnameye göre “altmış dört buçuk” alay mevcuttu. Janet Klein, *Hamidiye Alayları, İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri*, (Çev. Renan Akman, İletişim Yay., İstanbul, 2013, s. 201.
- 5 Bu 24 alaylar için Bkz. S. Selçuk Günay, “I. Dünya Harbi'nin Başlangıcında Rus Saldırısı Karşısında İhtiyat (Hamidiye) Süvari Alayları”, *Türkler*, C. 13, Ankara, 2014, s. 332.
- 6 BOA, BEO, K:3938, G: 295302.
- 7 Janet Klein, *a.g.e.*, s. 200-201; Mehmet Beşikçi, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2015, s. 197.
- 8 *Düstur*, “Aşiret Süvari Alayları Hakkında Nizam-nâme”, Tertip 2, C. 4, Madde 2, s. 372.
- 9 Bayram Kodaman, “Hamidiye Hafif Süvari Alayları: II. Abdülhamid ve Doğu-Anadolu Aşiretleri”, İstanbul Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, S. 32, İstanbul, 1979, s. 478-479.
- 10 S. Selçuk Günay, *a.g.e.*, s. 332; Janet Klein, *a.g.e.*, s. 297.
- 11 BOA, İ.HB., K: 140, G: 25.

Gaz

Akademik
Bakış

25
Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

Tablo 1. Aşiretler Alayları, Alay Merkezleri, Bölük Sayısı ve Teşkil Edildiği Aşiretler

Fırka Adı	Alay Numarası	Alay Merkezi	Bölük Sayısı	Teşkil Edildiği Aşiretler
Birinci Aşiret Süvari Fırkası (Hıms)	1. Alay	Hıms	4	4 Bölük de Zirikanlı Aşireti
	2. Alay	Hıms	4	1. Bölük: Şadılı Aşireti
				2. ve 3. Bölük: Cibranlı ve Maksuranlı Aşireti
				4. Bölük: Cibranlı ve Halılanlı Aşireti
	3. Alay	Hıms	5	1. ve 2. Bölük: Cibranlı ve Halılanlı Aşireti
				3. Bölük: Cibranlı ve Timuranlı Aşireti
	4. Alay	Hıms	4	4. ve 5. Bölük: Cibranlı ve Timuranlı Aşireti
				Dört bölük de Zirki Aşireti
5. Alay	Hasankale	4	1.ve 2. Bölük: Cemadanlı Aşireti	
6. Alay	Hasankale	4	3. ve 4. Bölük: Kaskanlı Aşireti	
			1.ve 2. Bölük: Badıllı Aşireti	
25. Alay	Hıms	4	3. ve 4. Bölük: Şadılı Aşireti	
İkinci Aşiret Süvari Fırkası (Karakilise)	7. Alay	Karakilise (Eleşkird)	4	Dört bölük de Cibranlı ve Yusufanlı Aşireti
				1. Bölük: Cemadanlı Aşireti
	8. Alay	Karakilise	4	2., 3. ve 4. Bölük: Zılanlı Aşireti
				1. Bölük: Sibki Aşireti
	9. Alay	Karakilise	5	2., 3. ve 4. Bölük: Zılan Aşireti
				1., 2. ve 3. Bölük: Adamanlı Aşireti
	10. Alay	Karakilise	4	4. ve 5. Bölük: Paşmanlı Aşireti
				1.ve 2. Bölük: Karapapaklı Aşireti
11. Alay	Karakilise	4	3. ve 4. Bölük: Sıraçlı Aşireti	
12. Alay	Karakilise (Tutak)	4	Dört bölük de Sibki Aşireti	
13. Alay	Bayezid (Diyadin)	5	Dört bölük de Sibki Aşireti	
14. Alay	Bayezid	6	Beş bölük de Adamanlı Aşireti	
			1., 2. ve 3. Bölük: Celali-Hasasoranlı Aşireti	
				4., 5. ve 6. Bölük: Celali-Kotanlı Aşireti

Üçüncü Aşiret Süvari Fırkası (Erciş)	15. Alay	Bulanık (Kop)	4	Dört Bölük de Hasenanlı Aşireti
	16. Alay	Erciş	5	1. ve 2. Bölük: Hayderanlı ve Adamanlı Aşireti 3., 4. ve 5. Bölük: Hayderanlı ve muhtelif kabilelerden
	17. Alay	Muradiye (Bergiri)	4	Dört bölükte Hayderanlı Aşireti
	26. Alay	Bulanık (Kop)	5	Beş bölük de Hasenanlı Aşireti
	27. Alay	Erciş	4	1. Bölük: Hayderanlı ve Marhuranlı Aşireti 2. ve 3. Bölük: Hayderanlı ve Muhtelif kabileler 4. Bölük: Hayderanlı ve Kalkanlı Aşireti
	28. Alay	Muradiye (Bergiri)	4	Dört bölük de Hayderanlı Aşireti
Dördüncü Aşiret Süvari Fırkası (Viranşehir)	20. Alay	Cizre	4	4 Bölük de Miran Aşireti
	21. Alay	Geçici olarak Mardin	4	1. Bölük ile 2. Bölüğün yarısı Millî Aşireti 2. Bölüğün yarısı ile 3. Bölük Dekorî Aşireti 4. Bölük: Tay Aşireti
	22. Alay	Geçici olarak Mardin	5	1., 2., ve 3. Bölük: Kiki Çirikanî Aşireti 4. ve 5. Bölük: Kiki Helecan Aşireti
	23. Alay	Viranşehir	5	Beş bölük de Millî Aşireti
	24. Alay	Siverek	5	1., 2. ve 3. Bölük: Karakeçili Aşireti 4. ve 5. Bölük: Muhtelif kabilelerden
Müstakil Van Aşiret Süvari Livası	18. Alay	Saray	5	1., 2. ve 3. Bölük: Makurî Aşireti 4. ve 5. Bölük: Takurî Aşireti
	19. Alay	Başkale	4	1. ve 2. Bölük: Şikeftî Aşireti 3. Bölük Şerefan Aşireti 4. Bölük: Şeydan Aşireti
	29. Alay	Saray	6	1., 2. ve 3. Bölük: Şemsikî Aşireti 4., 5. ve 6. Bölük: Milan Aşireti
	30. Alay	Canik (Geçici olarak Van)	4	1., 2. ve 3. Bölük: Şivli Aşireti 4. Bölük: Livli Aşireti

(Kaynak: BOA, BOA, İ..HB., K: 140, G: 25.)

Yukarıda da ifade edildiği gibi II. Abdülhamid zamanında kurulan bu alayların, İttihat ve Terakki'nin yönetime gelmesiyle kaldırılması gündeme

görsel

gelmişse de tamamen kaldırmak yerine bu alayların ıslahı ve yeniden düzene sokulması uygun görülmüştü. Bu amaçla birtakım nizamnameler yürürlüğe konmuşsa da alayların teşkilat yapısında büyük bir değişikliğe gidilmemiş ve bu alaylar, “İhtiyat Süvari Alayları” adıyla Kafkas Cephesi’nde görevlendirilmiştir.

Kafkas Cephesi’nde Aşiret Süvari Alayları

Balkan Savaşları, Osmanlı Devleti’nin ordu teşkilatında esaslı değişiklikler yapması gerektiğini ortaya çıkarmıştı. İttihat ve Terakki yönetimi, bu amaçla çoğunluğu muvazzaflık ve ihtiyatlık çağı geçmiş yaşlı kadrolardan oluşan Redif Teşkilatını kaldırdı. Orduya katkısı hususunda büyük şüphe duyulan Aşiret Alayları ise lağvedilmeyip bunun yerine alayların yeniden örgütlemesi yoluna gidildi. Osmanlı ordusundaki süvari kuvvetlerinin oldukça yetersiz olması, aşiretlerin Osmanlıyla olan bağlarını güçlü tutmak gibi nedenlerden ötürü bu alayların tamamen kaldırılması uygun görülmemiştir. Bunun yerine ordunun alaylar üzerindeki etkisini arttırabilmek için alayların teşkilat yapısında birtakım değişiklikler yapılmıştır.¹²

Birinci Dünya Savaşı öncesinde dört fırka ve bir müstakil liva bünyesinde bulunan Aşiret Süvari Alayları, merkezi Erzincan’da bulunan 3. Ordu Müfettişliği emrine verilmişti. 1. ve 2. İhtiyat Süvari Fırkası merkezi Erzurum’da bulunan IX. Kolordu emrine verilmişti. Merkezi Hınıs olan Birinci İhtiyat Süvari Fırkası; 1., 2., 3., 4., 5., 6. ve 25. Alaylardan oluşurken merkezi Karakilise olan İkinci İhtiyat Süvari Fırkası ise 7., 8., 9., 10., 11., 12., 13. ve 14. Alaylardan oluşuyordu. Üçüncü ve Dördüncü İhtiyat Süvari Fırkaları ise Merkezi Harput’ta bulunan X. Kolordu emrine verilmişti. Merkezi Erciş olan Üçüncü İhtiyat Süvari Fırkası; 15., 16., 17., 26., 27. ve 28. Alaylardan oluşurken merkezi Viranşehir olan Dördüncü İhtiyat Süvari Fırkası ise 20., 21., 22., 23. ve 24. Alaylardan oluşuyordu. Ayrıca bu müfettişliği bünyesinde merkezi Van olan ve 18., 19., 29. ve 30. Alaylardan oluşan Van Müstakil İhtiyat Süvari Livası görev yapıyordu. Dolayısıyla Birinci Dünya Savaşı öncesinde, 3. Ordu Müfettişliği bünyesinde dört İhtiyat Süvari Fırkası ile bir Müstakil İhtiyat Süvari livası bünyesinde 30 alay tertip edilmiştir. Her bir alay ise 4 ile 6 bölükten mürekkep olmak üzere bu alayların bünyesinde toplam 133 bölük oluşturulmuştur.¹³

Seferberliğin ilanıyla birlikte 3. Ordu Müfettişliği, 3. Ordu Kumandanlığına dönüştürüldüğünden Aşiret Süvari Fırkaları merkezi Erzurum’da bulunan 3. Ordu Kumandanlığı emrine verildi.¹⁴ 3. Ordu Kumandanlığı emrine verilen bu yedek süvari alaylarının kadrolarının tamamlanabilmesi için Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesindeki Kürt aşiret mensuplarından gö-

12 Janet Klein, *a.g.e.*, s. 199.

13 BOA, İ.HB., K: 140, G: 25; *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Kafkas Ordusu, 3 ncü Ordu Harekâtı*, C. 1, Ankara, 1993, s. 50-51.

14 BOA, DH.ŞFR., K: 44, G: 24; Erkâm Harb Binbaşısı Hidayet, “Harbi umumide Osmanlı Kafkas Cephesi Üçüncü Ordu”, *Mecmua-i Askeriye*, C. 1, Sayı 1, s. 10.

nüllü olanlar hızla silahlataına alındı.¹⁵ Aşiret alaylarına yapılan gönüllü kabulü elbette bölgedeki tüm aşiretleri kapsamıyordu. Yalnızca devletin güvenini kazanmış aşiretlerden gönüllü kabul ediliyordu. Dolayısıyla tablo 1'de görüldüğü gibi aşiret süvari alaylarında istihdam edilen aşiretler, Erzurum vilayetinden Urfa'ya kadar olan bölge aşiretlerinden oluşuyordu.¹⁶ Bu alayların efradı genellikle Kürt ve Arap unsurlardan oluşmakla birlikte 10. İhtiyat Süvari Alayında olduğu gibi Karapapak Türkleri¹⁷ de bu alaylarda istihdam edilmişti.¹⁸

Başlangıçta Osmanlı Devleti'nin seferberlik çağrısına 3. Ordu askeralma bölgesi içinde bulunan Doğu ve Güneydoğu aşiretleri gerekli ilgi ve alakayı göstermedi. Bu durum yalnızca düzenli orduya katılım açısından değil aşiret alayları içinde de geçerliydi. Nitekim seferberliğin ilanı üzerinden bir ay geçmesine rağmen 3. Ordu bölgesinde bulunan aşiretler, seferberlik çağrısına gereken ilgili göstermediler. Özellikle XI. Kolordu bölgesine dâhil olan Bitlis, Van, Diyarbakır vilayetleri ile Mutki, Hakkâri, Nusaybin ve Dersim sancağındaki aşiretler, seferberlik çağrısına gereken ilgiyi göstermediklerinden muharebelerin başında bu aşiretlerden teşkil edilen aşiret alaylarının kadroları büyük oranda boş kalmıştır.¹⁹

Muharebelerin başında dört İhtiyat Süvari Tümeni ile Van Müstakil Aşiret Tugayından oluşan Aşiret Süvari Alaylarının mevcudu yaklaşık olarak 20.000 atlı civarındaydı.²⁰ Ancak firarlar neticesinde İhtiyat Süvari kolordusu bünyesinde bulunan tümenlerin mevcudu bir alaydan daha az bir

- 15 1910 yılında yürürlüğe konan nizamnâmeyle göre aşiret alaylarının efradını, askerlik yükümlülüğü bulunmayan göçebe Kürt aşiretlerden karşılanacaktı. Sonradan iskâna tabii tutulan yerleşik aşiretleri mensubu olup askerli yükümlüsü olanlar ise Ahz-ı Asker (Askeralma) daireleri vasıtasıyla orduya dâhil edilecekti. Ancak 12 Mayıs 1914 tarihli askerlik kanunu ile önceden göçebe olup da sonradan iskâna tabii tutulan aşiretlere de bu muafiyet tanındı. Böylece sonrada iskâna tabii tutulan aşiretler mensupları da Aşiret Alaylarına alınabilecekti. Janet Klein, *a.g.e.*, s. 204-205; Mehmet Beşikçi, *a.g.e.*, s. 197. Kemal Özbay, *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*, C. I, İstanbul, 1976, s. 122.
- 16 Erzurum vilayeti ile Urfa Sancağı arasında kalan bölgenin aşiretlerinden oluşurdu. Guze (Alman Yarbay), *Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'ndeki Muharebeler*, (Çev. Yarbay Hakkı (Akoğuz)), Genelkurmay Askeri Tarihi ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara, 2007, s. 8.
- 17 Karapapak Türkleri hakkında geniş bilgi için bkz. Ali Kafkasyalı, "Karapapak Türkleri", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 48, Erzurum, 2012, ss. 269-304.
- 18 Hamidiye Nizamnamesinde daha baştan itibaren alayların Arap, Kürt, Karapapak ve Türkmen aşiretlerinden oluşabileceği belirtilmişti. Bkz. Janet Klein, *a.g.e.*, s. 96.
- 19 Seferberliğin ilan edildiği dönemde göçebe aşiretlerin büyük bir bölümü yaşlılarda bulunduğundan Aşiret Alaylarının kadrolarının önemli bir kısmı boş kalmıştır. Erkânı Harb Binbaşısı Hidayet, *a.g.m.*, s. 12; Binbaşısı Mehmed Emin, "Esfar-ı Osmaniye Tedkikâtından, 5,7 Konferans; Harbi Umumide 3. Erzurum Ordusunun Seferberlik ve Tecemmü İcmali", *Mecmua-i Askeri*, Sayı 42, Dersaadet, 1338, s. 30.
- 20 Harbin başında her bir süvari alayı 500-700 atlıdan oluşurdu. Süleyman İzzet Yeğinati, *Büyük Harbin Başında 2. İhtiyat ve Nizamiye Süvari Tümenleri ile Aras Cenup Müfrezesinin Muharebeleri*, İstanbul, 1939, s. 30-31, 37; Guze, *a.g.e.*, s. 8; Binbaşısı Mehmed Emin, *a.g.m.*, s. 41; Aziz Samih (İlter), *Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi Hatıraları*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2007, s. 1; BDHHT, *Kafkas Ordusu, 3 ncü Ordu Harekâtı*, s. 221; S. Selçuk Günay, *a.g.e.*, s. 333.

gazi

Akademik
Bakış

29

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

seviyeye inmiştir. Nitekim yaklaşık 20.000 atlıdan ibaret olan aşiret alaylarının sayıları, firarlar neticesinde kısa sürede hızla azalarak sayıları 2.500'e kadar inmiştir.²¹ Alaylardaki gönüllü sayısı, muharebelerin gidişatına göre sürekli değişkenlik gösteriyordu.²² Nitekim çatışmaların yoğunlaştığı dönemlerde, üstün düşman kuvvetleri karşısında tutunamayan gönüllüler, cephe gerisine dağılarak firar ettiklerinden bu dönemlerde alayların mevcudu oldukça azalmıştır. Ancak harbin nispeten sakinleştiği dönemlerde ise bir yandan firariler yeniden alaylara dâhil olmakta ve bir yandan da yeni gönüllülerin katılımıyla alayların mevcudu yeniden arttırılmaya çalışıldı.²³

Aşiret süvari fırkalarını tek elden sevk ve idare etmek amacıyla Süvari Kolordu Kumandanlığı kurularak 3. Ordu bünyesindeki tüm aşiretler, bu kolordu emrine verildi.²⁴ Bu kolordunun başına ise Mehmed Fazıl Paşa tayin edildi.²⁵ 4 Kasım 1914'te Erzurum'dan yola çıkan Süvari kolordu karargâhı 6 Kasım 1914'te karargâh merkezini Çullu'ya²⁶ kurdu. Bu kolordu bünyesinde bulunan 1. İhtiyat Süvari Tümeni Köprüköy'de, 2. İhtiyat Süvari Tümeni Karakilise'de 3. İhtiyat Süvari Tümeni Diyardin'de 4. İhtiyat Süvari Tümeni ise Velibaba'da konuşlandırılmıştı.²⁷ Van'da bulunan Müstakil Van İhtiyat Tugayı ise Bargiri'ye (Muradiye) gelmesi emredilmişti.²⁸

Osmanlı Devleti'nin Rus ve İran sınırından keşif faaliyetlerinde bulunmak, bu sınırı örtmek ve gerektiğinde düşmana taarruzda bulunmak suretiyle bölgeyi emniyet altında tutmak vazifesiyle sınır hattına yerleştirilmiş olan Aşiret Süvari Alayları, eğitim ve disiplin açısından olduğu gibi silah ve mühimmat bakımından da yeterli donanımına sahip değildi. Alaylara top ve makineli tüfek gibi ağır silahlarla desteklenmediğinden bu alaylar, Köprüköy Muharebeleri ve Birinci Azap Muharebelerinde hiç bir varlık gösteremeyerek cephe gerisine çekilmek zorunda kaldılar.²⁹ Askeri disiplinden yoksun olan bu alaylar Ruslar karşısında bir varlık gösterememesi üzerine 22 Kasım 1914'te İhtiyat Süvari Kolordusu lağvedildi.³⁰ Lağvedilen ihtiyat süvari kolordusu bakiyesi ile 2. Nizamiye Süvari Tümeni ile birleştirildi. 2. Nizamiye Süvari Tümenin kuruluşu değiştirilerek nizamiye tugayları bir tugay altında

görsel

Akademik
Bakış

30

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

- 21 Mareşal Fevzi Çakmak, *Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi Harekâtı -1935 Yılında Harp Akademisinde Verilen Konferanslar-*, (Yay. Haz. Ahmet Tetik, Sema Kiper, Ayşe Seven, Serdar Demirtaş), Genel Kurmay Basım Evi, Ankara, 2005, s. 33, 39.
- 22 Süleyman İzzet Yeğinati, *a.g.e.*, s. 116.
- 23 Firarların arttığı dönemlerde müfrezeler teşkil edilerek köylerde saklanan firariler toplattırılırdı. Süleyman İzzet Yeğinati, *a.g.e.*, s. 115.
- 24 Erkânı Harb Binbaşısı Hidayet, *a.g.m.*, s. 14.
- 25 Bu kolordunun kurmay başkanlığına ise Aziz Samih (İlter) atanmıştı. BOA, İ.HB., K: 161, G: 58; Aziz Samih, *a.g.e.*, s. 1; Süleyman İzzet Yeğinati, *a.g.e.*, s. 51.
- 26 Artvin'in Göle ilçesi sınırları içinde yer almaktadır.
- 27 Mareşal Fevzi Çakmak, *Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi Harekâtı*, s. 12-13.
- 28 Yarbay Selahattin, *Kafkas Cephesi'nde 10 ncu Kolordunun Birinci Dünya Savaşı'nın Başlangıcından Sarıkamış Muharebelerinin Sonuna Kadar Olan Harekâtı*, (Yay. Haz. Zekeriya Türkmen-Alev Keskin-Fatma İlhan), Ankara, 2006, s. 37.
- 29 Fevzi Çakmak, *Büyük Harp'te Şark Cephesi Harekâtı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2011, s. 45; BDHTH, *Kafkas Ordusu, 3 ncü Ordu Harekâtı*, s. 221-222.
- 30 Fevzi Çakmak, *Büyük Harp'te Şark Cephesi Harekâtı*, s. 58-59.

birleştirilirken aşiret tugayları ise iki tugay altında birleştirildi.³¹ I. İhtiyat Süvari Tugayı Yarbay Hacı Hamdi Bey, II. İhtiyat Süvari Tugayı ise Kaymakam Halil Bey'in uhdesine verildi.³² Böylece Aşiret Süvari Alayları, 2. Nizamiye Tümeni emrinde olarak muharebelere katıldı.³³

Aşiret alaylarının dağ topları ve makineli tüfek gibi ağır silahlarla destekli Nizamiye Süvari Alaylarının emir ve komutası altına verilmesi ile bu alayların düşman karşısındaki direnç ve etkinliği arttırılmıştır. Aşiret alaylarının ağır silahlarla destekli Nizamiye Süvari Alayları bünyesinde muharebelere iştirak etmesi bu alayların muharebe azim ve gücünü arttırmıştır. Ancak bu uygulamada oldukça geç kalınmıştır. Zira bu alaylar hudut muharebelerinde kadrolarının yaklaşık dörtte üçünü yitirmişlerdi.³⁴ Bu bakımdan aşiret alaylarının Nizamiye Süvari Alayları bünyesinde muharebelere sürülmesi doğru ancak geç kalınmış bir uygulama olarak görülmüştür.³⁵

Aşiret alaylarının ağır silahlarla donatılmış Rus kuvvetleri karşısında direniş gösteremeyerek kısa sürede dağılmaları, dönemin ordu komuta kademesi ve mensupları tarafından sık sık eleştirilmiştir. Başlangıçta, bu alayların en azından Rus kuvvetlerini bir müddet oyalayarak 3. Ordu'ya zaman kazandıracağı öngörülmüştü. Ancak beklentilerin aksine gerek aşiret alayları gerekse hudut birlikleri Rus ordusu karşısında bir varlık gösteremeyerek dağıldılar.

Cepheden firar ederek cephe gerisindeki köylere dağılan aşiret mensupları bölgede gasp, soygun ve eşkıyalık faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Bu durum cephe gerisinde büyük bir iç güvenlik zafiyetinin doğmasına neden oldu.³⁶ Gerek orduda gerekse ordu bünyesinde muharebelere katılan Aşiret Alaylarındaki firari sayısı çok fazla olduğundan yakalanan firariler yargılanmadan doğrudan birliklerine gönderilirdi. Özellikle harbin ilk aylarında alaylardaki firarilerin önüne geçmek ve firarilere gözdağı vermek için zaman zaman yakalanan firariler, kolordular bünyesinde bulunan divan-ı harplerde yargılanarak idam edilmişlerdir.³⁷ Askerlerin gözü önünde gerçekleştirilen

31 Süleyman İzzet Yeğinatı, *a.g.e.*, s. 53-54; Recep Balkan, *Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi'nde Sağ Kanat Harekâtı*, (Yay. Haz. Kerime Şahiner), Ankara, 2006, s. 3.

32 Süleyman İzzet Yeğinatı, *a.g.e.*, s. 96.

33 Yalnızca 26 süvari bölümünde meydana gelen 3. Süvari Tümeni, harbin sonuna kadar varlığını sürdürdü. Aziz Samih, *a.g.e.*, s. 6-7; BDHTH, *Kafkas Ordusu, 3 ncü Ordu Harekâtı*, s. 304, 318; Fevzi Çakmak, *Büyük Harp'te Şark Cephesi Harekâtı*, s. 63; Yarbay Selahattin, *a.g.e.*, s. 67; Recep Balkan, *Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi'nde Sağ Kanat Harekâtı*, (Yay. Haz. Kerime Şahiner), Ankara, 2006, s. 145.

34 Hafız Hakkı Paşa, *Hafız Hakkı Paşa'nın Sarıkamış Günlüğü*, (Yay. Haz. Murat Bardakçı) Türkiye İş Bankası Kült. Yay., İstanbul, Mart 2020, s. 50; Ali Rıza Eti, *a.g.e.* s. 88.

35 Fevzi Çakmak, *Büyük Harp'te Şark Cephesi Harekâtı*, s. 58-59.

36 Kemal Özbay, *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*, C. I, İstanbul, 1976, s. 138; Mehmet Evsile, "Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'nde Aşiret Mensuplarından Oluşturulan Milis Birlikleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 12, Sayı 36, Yıl 1996, s. 914.

37 BOA, İ.HB., K: 164, G: 35; İ. Hakkı Sunata, *Gelibolu'da Kafkaslara I. Dünya Savaşı Anularım*, (Yay. Haz. Kansu Şarman), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2008, s. 444-445; İzzettin Çalışlar, *On Yıllık Savaş, Org. İzzettin Çalışlar'ın Not Defterlerinden*

gasp

Akademik
Bakış

31

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

bu idamlarla ordudaki firarları azaltacağı düşünülmüşse de firarların önüne geçmek mümkün olmamıştı. Ayrıca bu dönemde, aşiret mensupları üzerinde etkin olan din adamları ve kanaat önderlerinin telkin ve nasihatleri dahi sonuçsuz kalmış, gönüllüler harbe iştirak noktasında isteksiz davrandıkları gibi en küçük bir zorluk karşısında da topluca firara yeltenmişlerdi.³⁸

Aşiret alaylarının Rus kuvvetleri karşısında varlık gösteremeyerek dağılmalarının birçok nedeni bulunuyordu. Bunların başında Aşiret alaylarının bizzat kendi teşkilat yapısından kaynaklanıyordu. Nitekim süvari olarak teşkil edilen bu alayların insan gücü, askeri eğitim ve disiplinden yoksun hatta medeni kültürün gereklerinden dahi uzak kalmış göçebe aşiretlerden karşılanıyordu. Bununla birlikte bu alaylardaki gönüllüler, silah ve teçhizat başta olmak üzere her türlü askeri donanımdan da yoksundu. Aşiret mensupları arasında giyim-kuşamda dahi bir birlik sağlanamamış her aşiret mensubu kendi yerel kıyafetleriyle harbe iştirak etmişti. İ. Hakkı Sunata, muharebelerine iştirak eden aşiret mensuplarının kılık-kıyafetleri ile ilgili olarak hatıratında şunları aktarmaktadır. “... kimi keçe külahlı, kimi paltolu, kimi şalvarlı, başlarına başlık saranlar, sarıklılar, külahlılar, karma karışık³⁹”

Aslında bu alayların elbiseleri askeri depolardan karşılanacaktı. Ancak muvazzaf kıtaların dahi elbise ihtiyacının doğru dürüst karşılanamadığı bu dönemde, aşiret erlerinin bir kısmına eski zamandan kalma elbiselerden verilebilmiş, bir kısmına ise yalnızca ceket veya pantolon verilebilmişti. Bunların bir kısmına ise hiçbir şey verilememişti. Dolayısıyla elbisesiz kalan kimi aşiret erleri, ihtiyaçlarını şehir ve kasabaların pazarlarında buldukları eski asker elbiseleri ile karşılamış kimisi ise kendi milli elbiseleri ile harbe iştirak etmek zorunda kalmıştır. Özellikle Urfa, Mardin ve Diyarbakır gibi sıcak bölgelerden gelen 4. Aşiret Süvari Tümeni erleri yöresel yazlık elbiseleri ile harbe iştirak etmişlerdi. Kışlık elbiseleri ve kaputları olmayan bu gönüllüler, Erzurum’un sert ve soğuk iklimine dayanamadığından bu tümenin önemli bir kısmı açlık ve soğuk nedeniyle yitirilmiş bir kısmı ise çareyi firar etmekte bulmuştu. Bu nedenle 4. Aşiret Süvari Tümeni lağvedilmiş ve tümenin bakiyesi ise geri hizmetlerde istihdam edilmek üzere 3. Ordu Menzil Müfettişliği emrine verildi.⁴⁰

Bu alaylardaki gönüllüler, yaş itibarıyla da birbirinden oldukça farklı yaş gruplarında bulunuyorlardı. Yürürlükte bulunan nizamnâme buna imkân veriyordu. Mevcut nizamnâmeye göre 18-45 yaş aralığındaki aşiret mensubu her erkek, Aşiret Alaylarına katılabilirdi.⁴¹ Bununla birlikte harp esnasında alayların artan insan gücü ihtiyacını karşılayabilmek için yaş ara-

Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal Savaşları, (Haz. İzzeddin Çalışlar), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2010, s. 211.

38 Aziz Samih, *a.g.e.*, s. 30.

39 İ. Hakkı Sunata, *a.g.e.*, s. 390;

40 Fevzi Çakmak, *Büyük Harp'te Şark Cephesi Harekâtı*, s. 17; Aziz Samih, *a.g.e.*, s. 2; Süleyman İzzet Yeğinatı, *a.g.e.*, s. 8, 41-42, 49-50.

41 *Düstur*, “Aşiret Süvari Alayları Hakkında Nizamnâme”, Tertip 2, C. 4, Madde 2, s. 372.

lığı dahi göz ardı edildiğinden gönüllüler arasında 16-17 yaşındaki çocuklar ile 45-50 yaşlarında saç sakalı ağarmış ihtiyarlara rastlamak mümkündür.⁴²

Aşiret eratinın iâşe ihtiyacının karşılanması ve bu alaylardaki binek hayvanlarının yem ihtiyacının karşılanması da büyük bir sorundu. Aslında bu alaylardaki gönüllülerin temel iâşe maddeleri bağlı buldukları ordu kumandanlıklarınca karşılanması gerekirdi.⁴³ Ancak ikmal hususunda yaşanan aksaklıklar nedeniyle bu alayların iâşe ihtiyacı cephe gerisinden gönderilen iâşe maddelerinden çok alayların kendi mıntıklarında bulunan köy ve kasabalardan karşılanmaya çalışıldı. İâşe ihtiyacı yeterince karşılanamayan gönüllü aşiret efradı köylerde gasp, soygunculuk, yağma ve talan gibi hukuksuz yollara başvurarak ihtiyaçlarını karşılamaya çalıştı.⁴⁴ Bu ise bölge hakkında büyük bir hoşnutsuzluğa neden oluyordu.

Ayrıca bu alaylar süvari olduklarından her aşiret gönüllüsü bineği ile muharebeye katılıyordu. Ancak ordu halkın elindeki yük hayvanlarına el koyduğundan bu dönemde her gönüllü için bir binek temin etmek kolay olmuyordu. Zaman zaman yeterli binek bulunmadığından alaylara gönüllü kabul edilemiyordu.⁴⁵ Aşiret efradı elinde bulunan hayvanların çoğunda yalnızca yularlar bulunmakta, nal ve diğer teçhizat eksikti. Hayvanların yem ihtiyacının karşılanmasında da büyük zorluk yaşanıyordu. Hayvanların yem ihtiyacı çevre köylerde bulunan kuru otlarla karşılanmaya çalışılıyordu.⁴⁶ Alaylarda baytar bulunmadığından hayvanların tedavi için geriye yollanırdı.⁴⁷

Bariş zamanında bu alaylara gerekli askeri eğitim ve disiplin verilmediğinden bu alaylar muharebe usul ve teknikleri hususunda da oldukça yetersizdi. Seferberliğin ilan edildiği tarihte aşiret mensuplarının kahir ekseriyeti yaylalarda olduğundan alayların kadroları zamanında tamamlanmadığından bu alaylar, harp öncesinde yeterli askeri eğitim ve disiplinden mahrum kaldılar. Harbin başında yaklaşık bir aylık bir talim ve terbiyeden sonra muharebeye iştirak eden bu alaylar, daha önce herhangi bir tatbikata katılmadıkları gibi daha önce herhangi bir muharebeye de iştirak etmemişlerdi. Aşiret erleri yaklaşık bir aylık bir muhabere eğitimi alabilmişlerdi.

Aşiret alay komutanları olan muvazzaf subaylar uzun müddet aşiret subay ve erleriyle ilgilendiklerinden çoğu askeri eğitim ve disiplini kaybetmişti. Aşiret reis ve subayları ise askeri talim ve terbiyeden geçmediklerinden muharebe eğitimi açısından oldukça yetersizlerdi.⁴⁸ Bu bakımdan gerek alaylardaki subayların muharebe sevk ve kabiliyeti gerekse erlerin muharebe eğitimi ve disiplini oldukça zayıftı. Bu nedenle alaylarındaki gönüllüler çoğu

42 *Bir Teğmenin Doğu Cephesi Günlüğü*, (Yay. Haz. Bahtiyar İstekli) T.İ.B Kül. Yay., İstanbul, Temmuz 2009, s. 31-32.

43 Mehmet Beşikçi, *a.g.e.*, s. 203.

44 Süleyman İzzet Yeğinati, *a.g.e.*, s. 42, 48-49; Ali Rıza Eti, *a.g.e.*, s. 88.

45 Mehmet Evsile, *a.g.m.*, s. 913.

46 Süleyman İzzet Yeğinati, *a.g.e.*, s. 48-49.

47 Süleyman İzzet Yeğinati, *a.g.e.*, s. 148.

48 BDHTH, *Kafkas Ordusu, 3 ncü Ordu Harekâtı*, s. 81; Mehmet Evsile, *a.g.m.*, s. 914; Süleyman İzzet Yeğinati, *a.g.e.*, s. 10, 50.

gazi

Akademik
Bakış

33

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

zaman askeri hiyerarşinden de bihaberdi. Aşiret mensupları, aşiretlerindeki hiyerarşiyi alaylara taşıdıklarından yalnızca kendi aşiret reislerine itaat ederlerdi.⁴⁹ Dolayısıyla alaylardaki nizamiye subaylarının gönüllüler üzerindeki etkisi oldukça sınırlı kalıyordu. Onlar daha çok kendi reislerine itaat ediyor ve onların emir ve buyruklarına göre hareket ediyorlardı.

Aşiret Alaylarındaki idari işleyiş daha iyi anlaşılabilmesi için bu alaylardaki yönetim ve idari işleyişin bilinmesi gerekir. Bir Aşiret alayının idare heyeti şunlardan oluşurdu.⁵⁰

Tablo 2: Aşiret Süvari Alaylarının Yönetim Kadrosu

Görevi	Rütbesi	Kimlerden Oluştugu
1 Alay Kumandanı	Miralay (Albay) veya Kaymakam (Yarbay)	Nizamiyeden
1-3 Aşiret Reisi	Kaymakam veya Binbaşı	Aşiretten
2 İdare Memuru (1 Kâtibi ve 1 Kâtip Yardımcısı)	-	Nizamiye veya Aşiretten
1 İmam	-	Nizamiyeden veya Aşiretten
1 Depo Memuru	Mülazım Evvel	Nizamiyeden (Bu kişi aynı zamanda alay kumandanının yaveridir.)
1 İdare Memur Muavini	Başçavuş	Nizamiyeden veya Aşiretten
1 Sancaktar	Çavuş	Aşiretten

Bir alay teşkil etmiş olan bir aşiret reisine kaymakam rütbesi verilirken, iki ve üç aşiret süvari bölüğü teşkil eden aşiret reisine ise binbaşı rütbesi verilir. Alayların bünyesinde bulunan bölüklerin başına ise aşiret reislerinden oluşan 3 mülazım tayin edilir ve bunlar kendi kabilelerinden teşkil edilen takım kumandanlıklarına tayin edilirlerdi.⁵¹

Aşiret mensuplarından oluşan bu komuta heyeti, barış dönemlerinde rütbelerine mahsus maaşın dörtte biri oranında ücret alırlardı. Ancak seferberliğin ilanından itibaren tıpkı muvazzaf subaylarda olduğu gibi kendilerine tam maaş ödenirdi.⁵² Aşiret subaylarının muharebeler esnasında hayatlarını kaybetmeleri durumunda ise ailelerine maaş bağlanırdı.⁵³

49 Ali Rıza Eti, *a.g.e.*, s. 88.

50 *Düstur*, "Aşiret Süvari Alayları Hakkında Nizamnâme", Tertip 2, C. 4, s. 374.

51 *Düstur*, "Aşiret Süvari Alayları Hakkında Nizamnâme", Tertip 2, C. 4, Madde 47, s. 380-381.

52 *Düstur*, "Aşiret Süvari Alayları Hakkında Nizamnâme", Tertip 2, C. 4, Madde 71, s. 386-387.

53 Mehmet Beşikçi, *a.g.e.*, s. 205.

Aşiret alaylarının idaresi, nizamiyeden bir komutanın emir ve komutası altında bulunmasına rağmen alay, bölük ve takımlar genellikle aşiret reislerinin idaresi altında bulunurdu. Bu bakımdan gönüllüler, daha çok kendi aşiret reislerinin emir ve buyruklarına göre hareket ederlerdi.⁵⁴ Askeri eğitim ve disiplinden uzak olan aşiret reisleri ise çoğu zaman bağlı buldukları nizamiye kumandanlarının emirlerini göz ardı ederlerdi. Aşiret reislerinin başına buyruk bu hareketleri, alaylardaki emir-komuta zincirini düzenli süvari alaylarında olduğu gibi bir hiyerarşi ve düzen içinde işlemlerini engelliyordu. Bu nedenle aşiret alayları muharebeler esnasında sık sık emirsiz geri çekilme veya taarruzlarda bulunuyorlardı. Bu durum ise ordunun savunma ve taarruz planlarını olumsuz etkiliyordu.

Aşiret alayları askeri teçhizat ve donanım bakımından da oldukça zayıf durumdaydı. Bu alaylar Nizami Süvari Alaylarında olduğu gibi makineli tüfek ve toplarla desteklenmiyordu. Gönüllülerin elinde silah ve teçhizat olarak yalnızca kılıç ile çoğunluğu menzili ve tesiri az olan martini piyade tüfekleri bulunurdu.⁵⁵ Hatta bazı alayların kılıçlar dahi eksikti.⁵⁶ Muharebelerin başlamasıyla birlikte gönüllülerin ellerindeki hafif silahların mühimmat ihtiyacı da bir türlü tam olarak karşılanamadı.⁵⁷ Bu şartlarda, ağır silahlarla donatılmış düşman kuvvetleri ile karşılaşan gönüllü alaylar, özellikle topçu ateşi karşısında kısa sürede dirençleri kırılarak dağıldılar. Oysa bu alaylar, tıpkı Nizami Süvari Alaylarında olduğu gibi top ve makineli tüfek gibi ağır silahlarla donatılmış olsaydı düşman karşısında daha büyük direnç gösterebilirlerdi. Nitekim Aşiret alayların Tutak Muharebesinde düşmana karşı gösterdikleri başarı bu duruma güzel bir örnek teşkil eder.⁵⁸ Mareşal Fevzi Çakmak, aşiret süvari kuvvetlerinin Tutak muharebesinde gösterdikleri başarıyı bu duruma örnek göstererek, eserinde şu ifadelerle yer vermektedir.

“Burada ihtiyat süvari tümenlerinin top sesleriyle de nasıl gayrete geldikleri dikkate değerdir. Birinci Dünya Harbi'nde, ihtiyat süvarilerinin tek başarısı olan Tutak Muharebesi, ihtiyat süvari kuvvetlerinin başlangıçta düzenlenip donatılarak kuru kalabalıktan çıkarılmaları halinde işe yarayacaklarını göstermektedir.”⁵⁹

Harbin başından itibaren Aras Nehri'nin güneyinde yer alan sınır hattının güvenliği sağlamak üzere bölgede konuşlandırılmış olan Aşiret Süvari Alayları 3'üncü İhtiyat Süvari Tümenine ve Van Müstakil Aşiret Tugayı

54 İ. Hakkı Sunata, *a.g.e.*, s. 410.

55 Aşiret gönüllülerinin ellerindeki silahlarda da bir birlik yoktu. Zira bunların ellerinde çoğunlukla menzil ve etkinliği daha az olan martini ile birlikte mavzer, büyük mavzer adı verilen tüfekler bulunurdu. Mareşal Fevzi Çakmak, *Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi Harekâtı*, s. 13; Süvari Teğmen Safiyyüddin Efendi, *Süvari Teğmen Safiyyüddin Efendi'nin Çanakkale ve Kafkas Cephesi Harp Hatıraları*, (Yay. Haz. Eren Ergül), Yeditepe Yay., İstanbul, 2019, s. 124-125; Yarbay Selahattin, *a.g.e.*, s. 55; Süleyman İzzet Yeğînatı, *a.g.e.*, s. 35, 41-42.

56 Erkânı Harb Binbaşısı Hidayet, *a.g.m.*, s. 12.

57 Hafız Hakkı Paşa, *a.g.e.*, s. 62.

58 BOA, DH.ŞFR., K: 455, G: 108.

59 Mareşal Fevzi Çakmak, *Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi Harekâtı*, s. 42.

bünyesinde Rus kuvvetlerine karşı koydular.⁶⁰ Bölgede düzenli ordu birlikleri yetersiz olduğundan müfreze çapındaki çatışmalar daha çok Van Gölünün güneyinde yaşandı.⁶¹ Van, Bitlis ve Muş gibi vilayetlerin Rusların eline geçmesiyle Türk ordusu Çapakçur (Bingöl)-Oğnut hattına çekildiğinden bölgedeki aşiret alayları da bu hattın gerisinde konuşlandırıldı. İbrahim Bey emrindeki 4. Aşiret Süvari Alayı Genç Sancağı'nda, Hasenanlı Aşiret Reisi Halid Bey emrinde bulunan 26. Alay ise Arduşin'de konuşlandırılmıştı.⁶² Bu dönemde Albay Hacı Hamdi Bey komutasındaki 3. İhtiyat Süvari Tümeninin mevcudu iyice azaldığından bu tümen, 1916 yılı Şubatında kaldırılarak yerine yarısı aşiret gönüllülerinden oluşan 9. Süvari Tugayı ile Albay Hacı Hamdi Bey müfrezesi kuruldu.⁶³

2. Ordu'nun bölgeye intikal ettirilmesi ile bölgedeki aşiret alayları bu orduya bağlı 16. Kolordu ile 3. Kolordu emrine verildi. Bölgedeki Mutki gönüllüleri, Boğlan, Ziyaret ve Çapakçur müfrezelerinden müteşekkil gönüllüler bu kolorduların emrine verildi.⁶⁴ Türk ordusu, Çapakçur-Oğnut hattına çekildikten sonra bu hat üzerinde yaşanan muharebelerde gönüllü müfrezeler orduya destek verdiler.⁶⁵ 2. Ordu harekât alanı içinde bulunan aşiret süvari alayları bu dönemde, Ruslara karşı keşif ve gözetleme faaliyetlerini devam ettirdi. Hatta bölgeyi iyi tanımanın avantajını kullanarak zaman zaman başarılı baskın ve taarruzlarda bulunarak Rus ordusunu yıpratılar.⁶⁶

Aşiret alayları yalnızca cepheye değil cephe gerisinde iç güvenlik ve asayişin korunması hususunda da büyük katkıları oldu. Özellikle Rusların Doğu Anadolu topraklarını işgal etmesinden güç alan Ermenilerin cephe gerisinde çıkardıkları iç karışıklıkların bertaraf edilmesinde bu alaylar etkin şekilde kullanıldı. Osmanlı ordusundaki büyük bir süvari eksikliği bulunduğu iç güvenliğin muhafazasında kullanılan Süvari Jandarma Taburlarının Osmanlı-Rus sınır güvenliğinin sağlanabilmesi amacıyla cepheye sürülmesi ile cephe gerisinde büyük bir iç güvenlik zafiyeti doğdu. Bu durumdan faydalanan Ermeni, Nusayri ve bazı Kürt aşiretler, ülkede iç karışıklıklar çıkarmaya başladı. Osmanlı Devleti, Aşiret Alaylarından istifade ederek bölgedeki isyan hareketlerini bastırmaya ve diğer asayiş sorunlarını bertaraf

çıkarmaya başladı.

- 60 1915 yılı sonlarına doğru 3. İhtiyat Süvari Tümeni 5 piyade taburu ve 6 süvari alayında oluşuyordu. BDHTH, *Kafkas Ordusu, 3 ncü Ordu Harekâtı*, s. 757, 865; Guze, *a.g.e.*, s. 57; Mareşal Fevzi Çakmak, *Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi Harekâtı*, s. 129.
- 61 BDHTH, *Kafkas Ordusu, 3 ncü Ordu Harekâtı*, s. 856.
- 62 Süvari Teğmen Safiyyüddin Efendi, *a.g.e.*, s. 157-158.
- 63 Fevzi Çakmak, *Büyük Harp'te Şark Cephesi Harekâtı*, s. 216, 229.
- 64 Fevzi Çakmak, *Büyük Harp'te Şark Cephesi Harekâtı*, s. 229; BDHTH, *Kafkas Cephesi, 2 ncü Ordu Harekâtı (1916-1918)*, II ncü Cilt, 2 ncü Kısım, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1978, s. 89.
- 65 Süvari Teğmen Safiyyüddin Efendi, *a.g.e.*, s. 124-125, 157-158.; İ. Hakkı Sunata, *a.g.e.*, s. 410-411; Hasan Remzi Fertan, *Hasan Remzi Fertan'ın Harp Hatıraları (Çanakkale, Kafkas, Filistin Cephele ve İstiklal Harbi)*, (Haz. Lokman Erdemir), İstanbul, Mart 2016, s. 74.
- 66 İ. Hakkı Sunata, *a.g.e.*, s. 413.

etmeye çalıştı.⁶⁷ Ayrıca Kürt aşiretlerinin bir bölümünün bu alaylarda istihdam edilmesiyle, aşiretlerden kaynaklanabilecek asayiş olaylarının önüne geçilmiş olunuyordu. Aşiretlerin bir kısmının alaylarda istihdam edilmesiyle bölgedeki diğer aşiretlerinde devlete olan bağlılıkları güçlenmiş olduğundan savaş sürecince bölgedeki Kürt aşiretlerin büyük bölümü devletin yanında durmaya devam etmişlerdir.⁶⁸

Aşiret alaylarının yukarıda ifade edilen olumlu yönlerinin yanında kuşkusuz bazı olumsuz yönleri de bulunuyordu. Bu alayların muharebeler esnasında düşman karşısında büyük bir direnç göstermeden dağılmaları, dönemin askeri makamları tarafından çok sert şekilde tenkit edilmiştir.⁶⁹ Ancak ağır silahlardan yoksun, askeri eğitim ve disiplin açısından oldukça yetersiz olan bu gayri nizami birliklerin üstün düşman kuvvetleri karşısında büyük bir direniş göstermesi beklenemez.

Bu alayların en fazla eleştirilen bir diğer yönü de bu alayların, askeri disiplin açısından oldukça zayıf olmalarıdır.⁷⁰ Aşiret gönüllüleri zaman zaman askeri disiplinle bağdaşmayan faaliyetler içinde bulunmuşlardır. Hatta bazen askeri makamlardan habersiz olarak düşmana taarruz etmekte veya en ufak bir saldırı karşısında emirsiz olarak geriye çekilmeleri ile cepheye büyük zaaf lar yaşanmıştır.⁷¹ Ancak gerek harp öncesinde gerekse harp sırasında bu alaylar, ciddi bir askeri eğitim ve disiplinden geçirilmemişlerdi. Bununla birlikte Alayların teşkilat yapısı da askeri disiplinin uygulanması engelliyordu. Bu durumda bu gayrinizami ve düzensiz birliklerin askeri disiplin için hareket etmesi beklenemez.

Alaylarından firar ederek cephe gerisindeki köylere dağılan gönüllüler, iaşelerini sağlamak ve ihtiyaçlarını gidermek adına köylünün elindeki mallara el koymakta, özellikle Rusların bölgeyi işgal etme ihtimalinin doğmasıyla ülke içine göç eden muhacir halkın geride bıraktıkları köy ve kasabalar bunlar tarafından talan ediliyordu.⁷² Özellikle bölgedeki Ermenilerin tehcir edilmesiyle bunların mülklerini müsadere, mallarını gasp ve talan etmek gibi haksız ve hukuksuz faaliyetler içinde bulunmuşlardır. Bu durum ülkede büyük bir güvenlik zafiyetinin doğmasına neden olmuştur.

67 Janet Klein, *a.g.e.*, s. 298; Fevzi Çakmak, *Büyük Harp'te Şark Cephesi Harekâtı*, s. 139; BDHTH, *Kafkas Ordusu, 3 ncü Ordu Harekâtı*, s. 591-592.

68 Burada Dersim Kürt aşiretleri bir istisna olarak değerlendirilebilir. Rus ordusunun bölgeyi işgal etmesiyle Dersim'deki Kürt aşiretler Ruslara meyletmiş de Osmanlı devlet adamlarının girişleri neticesinde Dersim aşiretleri de Osmanlı Devleti'nin yanında yer alarak Ruslara karşı savaşmışlardır. BOA, DH.ŞFR., K: 458, G: 118.

69 Bir dönem 3. Ordu kumandanlığı görevini yürüten Hasan İzzet Paşa dahi aşiret alaylarının çapulculuktan başka bir işe yaramadıklarını düşünüyordu. Hafız Hakkı Paşa, *a.g.e.*, s. 61.

70 *Bir Teğmenin Doğu Cephesi Günlüğü*, s. 31-32; BDHTH, *Kafkas Cephesi, 2 nci Ordu Harekâtı (1916-1918)*, s. 328; Süleyman İzzet Yeğinatı, *a.g.e.*, s. 42-43.

71 İ. Hakkı Sunata, *a.g.e.*, s. 413; Aziz Samih İlter, *a.g.e.*, s. 22.

72 BDHTH, *Kafkas Ordusu, 3 ncü Ordu Harekâtı*, s. 693.; Maurice Larcher, *Büyük Dünya Savaşı'nda Türk Cepheleeri- Kafkas Harekâtı*, (Çev. Can Kapyalı), İstanbul, 2010, s. 65; İ. Hakkı Sunata, *a.g.e.*, s. 481; Süleyman İzzet Yeğinatı, *a.g.e.*, s. 93.

Tüm bu olumsuzlukların temel nedenini, bu alaylara zamanında gerekli askeri eğitim ve disiplinin vermeyerek bunları ihmal edenlerde aramak gerekir. Nitekim bu alaylar, muharebeler esnasında ağır silahlardan başta olmak üzere her türlü silah, mühimmat ve teçhizattan yoksun olarak savaş zorunda kalmışlardır. Hatta bu alaylar, iâşe, giyim-kuşam, sağlık gibi en temel ihtiyaçlar bile yeterince karşılanamamıştır. Bu durumda üstün düşman kuvvetleri karşısında tutunamayan aşiret alayları, kısa sürede dağılmışlardır. Bu hususla ilgili olarak Binbaşı Mehmed Emin Bey şu değerlendirmede bulunmaktadır.

“Bu bedbaht süvari sınıfımızı seferberlikte pek yakından tetkik ettim ve aylarca içlerinde yaşadım. İşte bu görgünün bahş edebileceği hukuk ve salahiyetle derim ki pek namuslu, pek cesur ve fedakâr olan bu sınıf efradım yine vakt u zamaniyle düşünür ve yetiştirebilse idik harbi umumide Rusların Kazaklardan ettiği kadar ve belki daha fazla istifade edebilir idik. Maalesef ekmeden biçmek hülyasına kapıldık.”⁷³

1916 yılına gelindiğinde Tirebolu-Erzincan-Kığı hattının doğusunda kalan Türk toprakları Rus ordusu tarafından işgal edilmişti.⁷⁴ 3. Ordu'nun insan kaynağını oluşturan bölgenin büyük bölümünün eden çıkmasıyla ikmal eri temininde büyük sıkıntılar yaşandı. 3. Ordu'nun asker ihtiyacının karşılanamayacağını anlaşılmamasıyla 2. Ordu bölgeye intikal ettirildi. Bununla birlikte cephedeki insan gücünü arttırabilmek için alaylardaki gönüllü sayısı arttırılmaya çalışıldı. Bu amaçla başlangıçta yalnızca belli aşiretlerden yapılan gönüllü kabulü uygulaması bir kenara bırakılarak devlete bağlılıkları hususunda kuşku duyulanlar hariç, diğer tüm aşiretlerden gönüllü kabul edilmeye başlandı.⁷⁵

1916 yılı güzünden itibaren cepheye sükûnet başlamış olsa da gönüllü müfrezeler, bölge keşif ve gözetleme faaliyetlerine devam etmiş hatta zaman zaman Rus kuvvetlerine karşı saldırılarda bulunarak düşmanı yıpratmışlardır. Rusya'da baş gösteren ihtilal nedeniyle Rus ordusu, işgal ettiği topraklardan hızla çekilmeye başladı. Rusların boşalttığı topraklar Türk ordusu tarafından yeniden ele geçirildi. Bu süreçte Aşiret alaylarının orduya desteği devam etmiş ve bölgenin yeniden ele geçirilmesinde büyük hizmetleri olmuştur. Hatta bu alaylar, Türklerin İran Azerbaycan'ında Ermenilere karşı giriştikleri harekâtlarda da yer almışlardır. Bu muharebelerde 4. Kolordu bünyesinde bulunan 5. ve 12. Tümen bünyesinde orduya destek vermişlerdir.⁷⁶

Aşiret alaylarının ne zaman lağvedildiğine dair herhangi bir bilgi ve belgeye ulaşılamamıştır. Bu alaylar muhtemelen resmi olarak lağvedilme-

73 Binbaşı Mehmed Emin, *a.g.m.*, s. 37-38.

74 *Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik “X uncu Cilt”*, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1985, s. 314.

75 Mehmet Beşikçi, *a.g.e.*, s. 198.

76 E. Aysan, *Büyük Harpte İran Cephesi*, C. III, Askeri Matbaa, İstanbul, 1938, s. 116-17, 25.

miş, 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi'yle Osmanlı ordusunun terhis edilmesiyle bu alaylar da kendiliğinden ortadan kalkmışlardır.

Sonuç

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yönetimi devralmasıyla Hamidiye Alaylarının teşkilat yapısında birtakım değişiklikler yapılarak ordunun aşiret alayları üzerindeki etkisi arttırılmaya çalışılmıştır. Buna rağmen bu alayların teşkilat yapısı ve işleyişinde büyük bir değişikliğe gidilmemiş ve bu alaylar Birinci Dünya Savaşı'nda orduya destek olmak üzere cepheye sürülmüşlerdir. Ancak İttihat ve Terakki yönetiminin bu alaylara ilişkin olumsuz bakışından olsa gerek, Aşiret Alayları askeri donanım, muharebe eğitimi ve disiplini açısından ihmal edilmişlerdir. Aşiret Alaylarının muharebelerdeki başarısızlığın temelinde bu ihmal edilmişlik bulunur. Oysa bu alaylara zamanında gereken askeri eğitim ve disiplin verilmiş ve bunlar, ağır silahlarla ve gerekli askeri teçhizatla donatılmış olsalardı tıpkı Rusların Kazak Süvarilerinden elde ettiği başarıyı Türkler de bu alaylardan elde edebilirdi. Ancak Aşiret Alaylarına gereken askeri eğitim ve disiplin kazandırılmadığı gibi muharebeler esnasında bu alaylar, silah ve mühimmat başta olmak üzere her türlü lojistik destekten mahrum bırakılmışlardır.

Bu eksikliklere rağmen Aşiret Alayları, Kafkas Cephesi'nde önemli görevler üstlenmişlerdir. Muharebeler esnasında Rus ordusunu oyalayarak orduya zaman kazandırılmış, zaman zaman da başarılı baskın ve saldırılarda bulunarak düşman kuvvetlerini yıpratmışlardır. Ayrıca bu alaylar, buldukları bölgelerde devlet otoritesini sağlamak ve iç tehditlere karşı caydırıcı bir güç olarak da kullanılmış ve bunda da nispeten başarılı olunmuştur. Özellikle Ermenilerin cephe gerisindeki isyan hareketlerinin büyümeden bastırılmasında bu alaylarının büyük katkıları olmuştur. Bununla birlikte bölgede devlet otoritesinin kaybolduğu dönemlerde bu alaylar sayesinde, bölgedeki diğer aşiretlerin devlet aleyhindeki faaliyetleri önlenmiştir.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri ve Osmanlıca Kaynaklar

BOA, BEO, K: 3938, G: 295302.

BOA, DH.ŞFR. K: 458, G: 118.

BOA, DH.ŞFR., K: 44, G: 24.

BOA, DH.ŞFR., K: 455, G: 108.

BOA, İ..HB., K: 140, G: 25.

BOA, İ..HB., K: 161, G: 58.

BOA, İ..HB., K: 164, G: 35.

DÜSTUR, "Aşiret Hafif Süvari Alayları Nizamnamesi", Tertip 2, C. 2, 649-665.

DÜSTUR, "Aşiret Süvari Alayları Hakkında Nizamname", Tertip 2, C. 4, 372-397.

MEHMED EMİN (Binbaşı), "Esfar-ı Osmaniye Tedkikâtından, 5,7 Konferans; Harbi Umumide 3. Erzurum Ordusunun Seferberlik ve Tecemmü İcmali", *Mecmua-i Askeri*, S. 42, Desaadet, Matbaa-i Askeriye, 1338.

Gaz

Akademik
Bakış

39

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

HİDAYET (Erkânı Harb Binbaşısı), “Harbi umumide Osmanlı Kafkas Cephesi Üçüncü Ordu”, *Mecmua-i Askeriye*, C. 1, Sayı 1, (1335), ss. 7-28.

Tetkik Eserler:

AYSAN, E. *Büyük Harpte İran Cephesi*, C. III, İstanbul: Askeri Matbaa, 1938.

BALKAN, Recep (Süvari Albay), *Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi'nde Sağ Kanat Harekâtı*, (Yay. Haz. Kerime Şahiner), Ankara: Genelkurmay Basımevi, 2006.

BEŞİKÇİ, Mehmet, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.

BİR TEĞMENİN DOĞU CEPHESİ GÜNLÜĞÜ, (Yay. Haz. Bahtiyar İstekli), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.

BİRİNCİ DÜNYA HARBİNDE TÜRK HARBİ, *Kafkas Ordusu, 3 ncü Ordu Harekâtı*, C. 1, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1993.

ÇAKMAK, Fevzi (Mareşal), *Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi Harekâtı -1935 Yılında Harp Akademisinde Verilen Konferanslar-*, (Yay. Haz. Ahmet Tetik, Sema Kiper, Ayşe Seven, Serdar Demirtaş), Ankara: Genel Kurmay Basım Evi, 2005.

ÇAKMAK, Fevzi, *Büyük Harp'te Şark Cephesi Harekâtı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2011.

ÇALIŞLAR, İzzettin, *On Yıllık Savaş, Org. İzzettin Çalışlar'ın Not Defterlerinden Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal Savaşları*, (Haz. İzzeddin Çalışlar), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.

EKİNCİ, Mehmet Rezan, “1897 Tarihli Hamidiye Hafif Süvari Alayları Taksimatı”, *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 9/2, (2017), ss. 703-724.

ETİ, Ali Rıza, *Bir Onbaşının Doğu Cephesi Günlüğü 1914-1915*, (Haz. Gönül Eti), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.

EVSİLE, Mehmet, “Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'nde Aşiret Mensuplarından Oluşturulan Milis Birlikleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 12/36, (1996). ss. 911-926.

GUZE (Alman Yarbay), *Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'ndeki Muharebeler*, (Çev. Yarbay Hakkı (Akoğuz), Ankara: Genelkurmay Askeri Tarihi ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2007.

GÜNAY, S. Selçuk. “I. Dünya Harbi'nin Başlangıcında Rus Saldırısı Karşısında İhtiyat (Hamidiye) Süvari Alayları”, *Türkler*, 13, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2014. ss. 331-335.

HAFIZ HAKKI, *Hafız Hakkı Paşa'nın Sarıkamış Günlüğü*, (Yay. Haz: Murat Bardakçı) İstanbul: T.İ.B Kül. Yayınları, 2020.

İLTER, Aziz Samih, *Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi Hatıraları*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 2007.

KAFKASYALI, Ali, “Karapapak Türkleri”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 48, (2012), ss. 269-304.

KLEİN, Janet, *Hamidiye Alayları, İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri*, (Çev. Renan Akman), İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.

KODAMAN, Bayram. “Hamidiye Hafif Süvari Alayları: II. Abdülhamid ve Doğu-Anadolu Aşiretleri”, İstanbul Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, S. 32, (1979), ss. 427-481.

ÖZBAY, Kemal, *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*, C. I, İstanbul: Yörük Basımevi, 1976.

SAFİYYÜDDİN EFENDİ (Süvari Teğmen), *Süvari Teğmen Safiyyüddin Efendi'nin Çanakkale ve Kafkas Cephesi Harp Hatıraları*, (Yay. Haz. Eren Ergül), İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2019.

SUNATA, İ. Hakkı, *Gelibolu'da Kafkaslara I. Dünya Savaşı Anılarım*, (Yay. Haz. Kansu Şarman), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008.

TÜRK SİLAHLI KUVVETLER TARİHİ, Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik “X uncu Cilt”, Ankara: Gnkur. Basımevi, 1985.

SELAHATTİN (Yarbay), *Kafkas Cephesi'nde 10 ncu Kolordunun Birinci Dünya Savaşı'nın Başlangıcından Sarıkamış Muharebelerinin Sonuna Kadar Olan Harekâtı*, (Yay. Haz. Zekeriya Türkmen-Alev Keskin-Fatma İlhan), Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2006.

YEĞİNATI, Süleyman İzzet, *Büyük Harbin Başında 2. İhtiyat ve Nizamiye Süvari Tümenleri ile Aras Cenup Müfrezesinin Muharebeleri*, İstanbul, 1939.

Extended Abstract

The Reserve (Tribal) Cavalry Regiments, which were composed of volunteer tribes in Eastern and Southeastern Anatolia, were based on the Hamidiye Regiments established during the reign of Sultan Abdulhamid II. Formed for the purpose of providing defense against Armenians in the Eastern and Southeastern Anatolia region and of providing border security against a possible Russian attack, these regiments were modelled on the practices of the Kazakh Regiments in Russia.

After the Committee of Union and Progress took over the administration, the organizational structure of the Hamidiye Regiments was rearranged to increase the influence of the army over the tribal regiments. Despite this, no major changes were made to the organizational structure and functioning of these regiments, and they were sent to the front line to support the army in World War I.

Likely due to the negative view that the Committee of Union and Progress had of these regiments, the tribal regiments did not receive sufficient military training and discipline and were weak in terms of the military equipment they had. However, although they were subject to this neglect before the war, these regiments were assigned to cover the Ottoman-Russian border and provide border security.

Deprived of battlefield training and military equipment, these regiments were unable to put up any resistance against the superior Russian forces and quickly dispersed. Thereupon, these regiments, which started to be supported with the heavy weapons of the Nizamiye (full-time soldiers) Cavalry Regiments, were able to gain time for the Ottoman army by stalling the Russian forces during the war. They also performed other important missions, like reconnaissance and surveillance activities and occasional raids and attacks, which proved successful in wearing out the enemy

In addition, these regiments were also used as a deterrent force against internal threats and as a means to shore up state authority in Eastern and Southeastern Anatolia, and they were relatively successful in this. During World War I, these regiments made great contributions to suppress rebellion movements of the Armenians behind the front line before they grew out of control. Thanks to these regiments, the operations of other tribes in the region against the state were prevented.

Hakkâri Sancağında Nasturi Sorununun Başlaması ve Birinci Dünya Savaşı'nda Nasturi Olayları

The Beginning of the Nestorian Issue in Hakkari Sanjak and the Nestorian Events in the First World War

Kamuran KARABALIK*

Öz

XIX. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin zayıflamasıyla birlikte Hakkâri Sancağında yaşayan Nesturiler, batılı misyonerlerle tanıştıktan sonra bölgede sorun yaratmaya başladılar. Bilhassa İngiltere ve Rusya devletlerinin bağımsızlık vaatlerine karşılık Nesturiler, Osmanlı Devleti'ne karşı olan yükümlülüklerini yerine getirmediler. Birinci Dünya Savaşı yaklaşırken de batılı devletlerle ilişkilerini sürdüren Nesturiler, özellikle Rusların Güney Kafkasya'daki operasyonlarından sonra Rus koruyuculuğu altına girmek istediler. Osmanlı Devleti ise Nesturilerin devlete bağlılığını arttırmak ve batılı devletlerle ilişkilerini kesmek amacıyla vergi düzenlemesi gibi bazı önlemler aldı. Ayrıca Nesturilerin devlet aleyhinde faaliyetlerde bulunmamaları için kendilerine silah yardımı vaadinde bulunuldu. Fakat Osmanlı Devleti'nin bu çabaları sonuç vermedi. Nasturi lideri Mar Şemun, Ruslarla ittifak yaparak Birinci Dünya Savaşı'nda İtilaf devletlerini destekleme kararı aldı. Bu karardan sonra Osmanlı Devleti, Kürt aşiretlerinin de dâhil olduğu birlikleri bölgeye sevk etti. Osmanlı birliklerinin Nesturilere karşı hareketi, Nesturilerin yenilgiye uğrayarak İran topraklarına göç etmelerine sebep oldu. Bu çalışmanın amacı, Birinci Dünya Savaşı'nda İtilaf devletleri safında savaşa girerek Hakkâri Sancağında önemli bir sorun haline gelen Nesturilerin isyanını kaynaklar ışığında incelemektir.

Anahtar kelimeler: Hakkâri Sancağı, Nesturiler, Misyonerler, Birinci Dünya Savaşı, Kürtler

Abstract

The Nestorians living in the Hakkari Sanjak of the Empire started to create problems within the weakening Ottoman Empire in the nineteenth century with the encouragement of the Western missionaries. The Nestorians began ignoring the authority of the Empire because of the promises of independence made by England and Russia. Nestorians continued to maintain their relations with western powers on the eve of World War I. They wanted to go under Russian protection, it was particularly the case after the operations carried out by the Russians in the South Caucasus. On the other hand, the Ottoman Empire took some measures including tax exemptions in order to increase the loyalty of the Nestorians to the state and decrease the influence of the western power over them. Furthermore, the Nestorians were promised with arms supplies by the state so that they would not engage in activities against the state. However, the efforts of the Ottoman Empire did not produce any results. *Mor Şemun*, the leader

Makale Geliş Tarihi: 31.01.2022. Makale Kabul Tarihi: 25.05.2023.

Araştırma Makalesi / Künye: KARABALIK, Kamuran, "Hakkâri Sancağında Nasturi Sorununun Başlaması ve Birinci Dünya Savaşı'nda Nasturi Olayları", Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), Sayı: 32, Cilt: 16, Haziran 2023, s. 43-64

* Arş. Gör. Dr., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, E mail: kamurankbalik@gmail.com. ORCID ID: 0000-0003-4703-8412

Akademik
Bakış
43
Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

of the Nestorians, allied with the Russians and decided to support the Allies in World War I. Following that decision, the Ottoman Empire deployed soldiers including the ones from the Kurdish tribes to the region. Ultimately, the Nestorians were defeated by the Ottoman forces and migrated to Iran.

This study, in the light of archival sources, aims to investigate the Nestorian revolts that became a significant problem in the Hakkari Sanjak as they joined World War I on the side of the Allies.

Key Words: Hakkari Sanjak, Nestorians, missionaries, World War I, Kurds

Giriş

XVI. yüzyılın başlarından itibaren Hakkâri (Çölemerik) ve çevresinin Osmanlı hâkimiyeti altına girmesiyle Nasturiler¹, Osmanlı sınırları dâhilinde yaşamaya başladılar. Hakkâri sınırları içerisinde Elbak, Şemdinan, Gevar, Hamidiye ve Beytüşşebab kazaları bulunuyordu.² Nasturiler, bu yerleşim yerlerine bağlı olan Gevar (Yüksekova), Margaver ve Tiyari (Hakkâri/Çukurca-Kazan Vadisi) gibi yerlerde çoğunluktaydılar.³ Ayrıca yaşadıkları bu yerlerde de Tiyari, (aşağı-yukarı), Tal, Diz, Valto, Tuhup, Baz, Gevar, Gilo (Cilo, Jilo) adlarında büyük küçük dokuz aşiret halinde yaşıyorlardı.⁴

Hakkâri, diğer doğu vilayetlerinde olduğu gibi sosyal ve ekonomik yönden ağalık, beylik ve şeyhliğin hâkim olduğu bir bölgeydi. Bölgenin ele geçirildiği zamanlarda merkezi yönetim kuvvetliken, devletin zayıf düştüğü XIX. yüzyılda Osmanlı hâkimiyeti dramatik bir şekilde zayıfladı. Bundan dolayı bölge insanların üzerinde ağaların, beylerin ve şeyhlerin iktisadi baskısı merkezi otoriteden daha baskın olmaya başladı.⁵ Devletin zayıflamasının dışında Fransız İhtilali'nin, gayrimüslim reayada ulus olma akımını açığa çıkarması, buradaki gayrimüslimlerin etkilenmesine sebep oldu. Fakat ulusçuluk akımının güç kazanmasını kolaylaştıran ve Osmanlı egemenliğine karşı bir tehdit haline gelmesinde devletin ekonomik açıdan zayıflamasının rolü büyüktü.⁶

1 Hristiyanlığın, IV. yüzyılın ilk çeyreğinde Roma'nın resmi devlet dini hale gelmesinden sonra bu döneme kadar tek kilise hüviyetinde olan bu dinde görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Görüş ayrılıkları İsa'nın tanrılığı, kişiliği v.b., konularda olmuştur. (Ayrıntılı bilgi için bakınız: (Canan Seyfeli, "Osmanlı Devlet Salnamelerinde Süryaniler (1847-1918)", *Süryaniler ve Süryanilik*, (Haz: Ahmet Taşgın, Eyyüp Tanrıverdi-Canan Seyfeli), Orient Yayınları, Ankara 2005, s. 64-65; Aziz S. Atiya, *Doğu Hristiyanlığı Tarihi*, (Çev: Nurettin Hıçyılmaz, Doz Yayınları, İstanbul 2005, s. 273-279; Edward Every, "Asuriler", (Çev: Sami Kılıç), *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2005, s. 110). Nasturilik de bu görüş ayrılıkları neticesinde şekillenmiştir. Nasturiliğin fikir babası olan Nastur'un, Hz. İsa ile ilgili görüşleri kilise tarafından tepki çekince 431 yılında toplanan Efes konsilinde görüşleri din dışı ilan edilmiştir. Bundan sonra Nastur, önce Libya'ya daha sonra da Mısır'a sürülmüştür. Fakat Nastur öldükten sonra da görüşleri yayılmaya devam etmiştir. (Ayrıntılı bilgi için bakınız: Surma Hanım, *Ninova'nın Yakarışı, Doğu Asur Kilise Gelenekleri ve Patrik Mar Şamun'un Katli*, Avesta Yayınları, İstanbul 1996; Kadir Albayrak, *Keldaniler ve Nasturiler*, Vadi Yayınları, İstanbul 1997).

2 *Salnâme-i Vilâyet-i Van*, H. 1315 (M. 1897), Def'a 1, Van Vilâyet Matbaası, 1315, s. 204.

3 BOA, İ.MSM, D: 48, G: 1229.

4 Salahi R. Sonyel, *The Assyrians of Turkey Victims of Major Power Policy*, Turkish Historical Society Printing House, Ankara 2001, s. 30.

5 Yonca Anzerlioğlu, *Nasturiler*, Ankara 2000, s. 32.

6 Gabriele Yonan, *Asur Soykırımı, Unutulan Bir Holocaust*, (Çev: Erol Sever), Pencere

Bölgesel ve uluslararası gelişmelerin etkilediği topluluklardan biri Hakkâri ve çevresinde yaşayan Nasturiler oldu. İlk zamanlarda Nasturiler ile himayesi altında yaşadıkları Osmanlı Devleti arasında vergi toplama meselesi dışında önemli bir sorun yoktu. Vergi toplama meselesi de tamamen yaşadıkları bölgenin, iklim ve arazi koşullarının göçebe yaşayan Nasturileri iktisadi yönden zorlanmasından ileri gelmekteydi. Fakat XIX. yüzyıla doğru Osmanlı Devleti, siyasi ve iktisadi yönden zayıflamaya başlayınca Nasturiler ile Osmanlı Devleti arasındaki sorunlar da artmaya başladı. Çünkü bu yüzyılda misyonerler Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslim azınlıklar (Nasturiler, Ermeniler v.s.) arasında faaliyetlerini arttırmışlardı. Batılı devletlerin rehberliğini yapan bu misyonerler, “bağımsızlık” vaadiyle Nasturileri Osmanlı Devleti’ne karşı kıskırtmaya başlamışlardı. Dolayısıyla Nasturiler, misyonerlerden aldıkları desteklerle Hakkâri Sancağında önemli bir güvenlik meselesi haline geldiler.

Savaşın yaklaştığı yıllarda da Nasturiler arasında faaliyetlerini artıran misyonerler, Nasturileri bağımsızlık vaadiyle Osmanlı Devleti’ne karşı tahrik etmeye devam ettiler. Savaş başladıktan sonra da Nasturiler, İtilaf devletlerini desteklemeğe karar verdiler. Nasturilerin bu kararı, Osmanlı Devleti’ni hem içte hem de dışta yeni bir tehdit ile karşı karşıya bırakırken, İtilaf devletlerinin ise stratejik bir noktada destek bulmasını sağladı. Bu nokta, özellikle Rusların Doğu Anadolu Bölgesi’ne girmeleri için önemliydi. Nitekim Ruslar, 1915’te Van’a doğru ilerlediklerinde en büyük destekçilerinden biri Hakkâri Sancağında yaşayan Nasturiler oldu.

Nasturilerin, savaşa giriş kararlarına Osmanlı Devleti, ilk zamanlarda Nasturileri cezalandırmak yerine devlete meyillerini artırmak için vergilerin hafifletilmesi gibi bazı düzenlemeler yaptı. Fakat bu düzenlemeler işe yaramadı. Çünkü Nasturiler, çok önceden İtilaf devletleri ile anlaşmışlardı. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, bölgedeki Kürt aşiretlerinin de desteğini alarak Nasturiler üzerine birlikler gönderdi. Bir süre Ruslardan destek alarak bölgede tutunmaya çalışan Nasturiler, Rusların bölgeden çekilmesi ile ağır yenilgiler almaya başladılar. Bölgede daha fazla tutunamayan Nasturiler, İran topraklarına göç etmek zorunda kaldılar.

Bu çalışma, Hakkâri Sancağında meskûn olan Nasturilerin misyonerlerle iletişime geçtikten sonra Osmanlı Devleti’ne karşı sorun teşkil etmelerini ve Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti’ne karşı isyanlarını konu almaktadır. Çalışma ele alınırken arşiv kaynakları ve telif-tetkik eserler göz önünde bulundurulularak inceleme yapılmaya çalışıldı.

Hakkâri ve Çevresinde Nasturi Sorunun Başlaması

Hakkâri, Osmanlı Devleti idaresine geçtikten sonra Nasturiler, devletin kendilerine sağladığı hizmetler karşılığında devlete vergi vermekle mükellef idiler. Fakat Osmanlı Devleti zayıfladıktan sonra Hakkâri Sancağında vergilerin toplanmasında aksaklıklar yaşanmaya başladı. Hatta vergi toplama mesele-

si önemli bir sorun haline geldi.⁷ Bu dönemde Nasturilerden Tiyari Aşireti⁸ 500, Tuhup Aşireti 150, Gilo Aşireti 70 lira olmak üzere devlete yıllık vergi ödemekle yükümlüydüler. Osmanlı Devleti, bu vergileri yerel yöneticiler aracılığıyla tahsil etmekteydi.⁹

Vergi toplama sırasında ortaya çıkan sorunlar, Nasturilerin bir kısmının göçebe bir hayat sürdürmesi, meskûn oldukları bölgenin ulaşım açısından zorluğu ve tarım yaptıkları toprakların verimsiz olması sebebiyle düzenli bir gelir kaynaklarının olmamasından kaynaklanmaktaydı. Bu sebepler dışında vergileri toplamakla görevli yerel yöneticilerin bazıları, Nasturilerin Türkçe bilmemelerini fırsat bilerek kendilerine bu vergilerden pay çıkarmayı alışkanlık haline getirmişlerdi. Bu durum devletin, Nasturilerin eksik vergi verdiği şeklinde düşünmesine sebep oluyordu. Bu da Nasturilerle devlet arasında ayrıca bir sorundu.¹⁰

Vergi meselesinin yanı sıra giderek zayıflayan Osmanlı Devleti ile Nasturiler arasındaki en önemli sorunlardan birisi de misyonerlerin Nasturilere yönelik faaliyetleriydi. XIX. yüzyılda gittikçe yoğunlaşan misyonerlik faaliyetleri ile devletler, misyonerlerin faaliyetlerini kendilerine bir nevi rehber olarak görüyorlardı. Osmanlı'daki etnik ve dini çeşitlilik de sömürgeci devletlerin ilgisini cezbediyordu. Bu devletler, hedef seçtikleri etnik ve dini gruplara yönelik faaliyete başladılar.¹¹ XIX. yüzyılda Tanzimat (1839) ve Islahat Fermanları (1856) ile Osmanlı topraklarında meskûn olan azınlıklara ve yabancılara verilen haklar, bu devletlerin faaliyetlerini kolaylaştırıyordu.¹²

Tanzimat ve Islahat fermanlarının yabancılara ve azınlıklara tanıdığı haklardan en fazla faydalanan devlet Fransa idi. Kapitülasyonlar sayesinde Fransa, kendisini Doğu'nun Katolik Hristiyanlığının (Maruniler, Melkitler) koruyucusu olarak görüyordu.¹³ XVII. yüzyılın başlarından beri Fransız Katolik misyonerler, Hristiyan toplulukları kendi mezheplerine döndürme faaliyetine başlamışlardı. Bu bağlamda Hakkâri dağlarına ulaşan ilk gezgin Fransız Jean Baptiste Tavernier (1605-1689) oldu. Bu gezgin, XVII. yüzyılın ortalarında coğrafi haritalar ile bölgeyi gezdi ve bu sırada Nasturilerle tanıştı.¹⁴

7 Anzerlioğlu, *a.g.e.*, s. 32-33.

8 Nasturi topluluğunun esasını oluşturan ve nüfus bakımından en büyük aşiret olan Tiyariler, Hakkâri'nin batısında Beytüşşebap ve Büyük Zap Su'yu civarında yaşıyorlardı. Toplam yirmi yedi köyü olan bu aşiretin en büyük köyü Aşıta idi. (Hakkâri/Çukurca'ya bağlı Çığlı köyü) idi. (BOA, Y.PRK. DH, D: 9, G: 26)

9 BOA, Y.PRK. DH, D: 9, G: 26.

10 Cihangir İleri, "Osmanlı Devleti'ndeki Nasturilerin Genel Durumu ve Nasturi İsyânları", *Süryaniler ve Süryanilik*, (Haz: Ahmet Taşğın, Eyüp Tanrıverdi, Canan Seyfeli), Orient Yayınları, Ankara 2005, s. 142.

11 Hatip Yıldız, "Bedirhan Bey ve Nasturiler", *Süryaniler ve Süryanilik*, (Haz: Ahmet Taşğın, Eyüp Tanrıverdi-Canan Seyfeli), Orient Yayınları, Ankara 2005, s. 165.

12 Tarık Ziya Arvas, "Hakkâri Nasturileri, (1836-1936)", *Yüzyüncü Yıl Üniversitesi SBE, Van 2010, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, s. 50-51.

13 Jonas Linderholm, "1915" *Assyrians and Syriacs During World War in Southern Anatolia and Azerbaijan, 1914-1918*, Sweden 1999, s. 1; Yonan, *a.g.e.*, s. 38.

14 Arvas, *a.g.t.*, s. 55.

Fransızlardan sonra bölgeye Amerikalı misyonerler geldi. 1810'da Boston'da faaliyete başlayan “*Amerikan Yabancı Ülkeler Misyon Komitesi*” (*American Board of Commissioners for Foreign Mission*) İran ve Osmanlı'daki Nasturilerle ilgilenmek amacıyla bölgeye bir misyon gönderme kararı aldı. Bu misyonun amacı, kendi deyimleriyle cahil ve sefalet içinde yaşayan Nasturilerin doğru yolu bulabilmelerine yardımcı olmaktı.¹⁵ Çok geçmeden Amerikalı misyonerler, Nasturiler arasında bir misyon istasyonu kurdular. Bu misyon hem İran'da hem de Osmanlı topraklarında görev yapıyordu. Bölgede okul ve kolejler kuran bu misyon vasıtasıyla Nasturiler arasında sayısı az ama öğrenim görmüş bir tabaka oluştu. Kültürel ve ulusal Nasturi hareketi de bu etki altında ortaya çıktı. Bu da Hristiyanlar ile Müslümanlar arasında güçlü bir yabancılaşmaya yol açtı.¹⁶

Fransız ve Amerikalılardan sonra bölgeye misyoner akımı devam etti. 1829'da Koçanis'e Alman araştırmacı Frederic Schultz gitti. Fakat Schultz'un davranışları Kürtleri rahatsız ediyordu. İddiaya göre Schultz, rastladığı her kalıntıyı inceleyip defterine not alıyordu. Daha da önemlisi altına benzeyen parlayan bir madenden bazı parçaları topluyordu. Kürtlere göre Schultz, bölgedeki madenleri tespit ederek dikkatleri buraya çekebilirdi. Bunun üzerine Schultz, Hakkâri Emiri Nurullah Bey tarafından öldürüldü. Bu Alman araştırmacıdan sonra 1838'de İngilizler, “*Christian Knowledge Society*” adlı misyonerlik kurumu ile Misyoner Ainsworth ve Musul Konsolos Yardımcısı C.A. Rassam'ı bölgedeki Hristiyanlarla ilgili araştırma yapmak için buraya gönderdi.¹⁷ Fransız, Amerikan ve Alman misyonerlerinin Nasturiler üzerindeki etkisi kısıtlı olsa da İngiliz misyonerlerin etkisi çok daha fazla oldu. Nitekim Hakkâri Nasturileriyle hem dini hem de siyasi olarak ilgilenmenin başlangıcı sayılan bu girişimde Ainsworth, Mar Şemun'a, kendilerine dini konularda yardımcı olmak istediğini söylemiş ve bu vasıta ile Nasturileri tanımaya çalışıyordu.¹⁸

Hakkâri dağlarına ulaşan bir diğer önemli İngiliz misyoner de Asahel Grant idi.¹⁹ Grant, Nasturilerin Asurluların torunları oldukları iddiasını ortaya attı. Asur İmparatorluğu'nun kurulduğu bölgelerde yapmış olduğu kazılarda bulunduğu iskeletlerin yüz hatlarının Nasturilerin yüz hatlarına benzediğini iddia ederek bu görüşünü savunuyordu. Bu iddianın kaynağı da özellikle Tiyari Aşireti halkının yüz yapılarıyla, British Museum'da yer alan figürlerdeki krallar ve diğer Asurluların yüzleri arasında yapılan karşılaştırmada benzerlik göstermeleriydi.²⁰ Bunun dışında hekim olan Grant'ın tedavi

15 Osman Uçar, “Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Nasturi Olayları, (1840-1870)”, Mersin Ü. S.B.E., Mersin 2010, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 77-78.

16 Yonan, *a.g.e.*, s. 32-33.

17 Anzerlioğlu, *a.g.e.* s. 53.

18 Arvas, *a.g.t.*, s. 55.

19 Hans-Lukas Kieser, *Iskalanmış Barış, Doğu Vilayetlerinde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938*, (Çev: Atilla Dirim), İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 95

20 Hanım, *a.g.e.*, s. 13.

giz

Akademik
Bakış

47

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

ettiği kişiler ona bölgedeki insanlar arasında birçok dost kazandırdı.²¹

Fransız, Amerikalı, Alman ve İngiliz misyonerler arasında Nasturileri kendi mezheplerine çekmek için kıyasıya bir rekabet yaşanmaktaydı. Fakat Rusların da bölgeye el atmasıyla denge değişmeye başladı. Bilhassa İran'da meskûn Nasturilerin Ortodoksluğa geçmeye başlamalarıyla Rus etkisi ön plana çıktı. Fransa, kendisini Katoliklerin koruyucusu olarak görürken, Rusya da kendisini Ortodoksların koruyucusu olarak görmeye başladı.²² Rus ordularının Kafkasya cephesinde İran (1804–1813) ve Osmanlı (1807–1812) karşısında kazandığı savaşların ardından Nasturiler, Rusya'ya sıcak bakmaya başladılar.²³ Bu tarihten sonra Nasturilerin Ruslarla ilişkileri artarak devam etti. Rusların, kendilerini Osmanlı esaretinden kurtaracağını düşünen Nasturiler, 1827 yılından itibaren de gruplar halinde sınırı geçerek Rusya'ya iltica ettiler.²⁴

Nasturilerin misyonerlik faaliyetlerine karşı duruşu olumluydu. Avrupa'dan gelen gezgin ve misyonerler, Nasturiler tarafından büyük bir coşku ile karşılandılar. Misyonerler rahat etsinler diye Nasturiler, ellerinden geleni yaptılar. Çünkü Nasturiler, Avrupalı devletlerin kendi geleceklerini tayin konusunda yardımcı olacaklarını umuyorlardı.²⁵ Yine misyonerler, kendileri için büyük bir şanslı. Çünkü onlara göre misyonerler hastalıkların tedavi ediyorlardı. Ayrıca misyonerler kendilerini, onların muhteşem diye nitelendirdikleri geçmişlerini geri getirmeye yardımcı olacak kimseler olarak tanıttıklarından onları iyi niyetli yabancılar olarak görüyorlardı.²⁶

Misyonerlerin Nasturiler arasındaki faaliyetleri, bölgede yeni sorunların ortaya çıkmasına sebep oldu. Nitekim misyonerler bölgeye gelmeden önce Nasturiler ile komşuları Kürtler arasında genellikle iyi ilişkiler vardı. Hatta Ermeni, Yakubi, Yahudi ve Yezidi gibi gruplar arasında Kürtler en çok Nasturiler ile yakın ilişkiler içerisindeydiler. Bölgede dikkat çeken diğer bir noktada Hristiyanlığı kabul eden Kürtler, genellikle Nasturi kilisesini tercih ediyorlardı.²⁷ Ayrıca Nasturilerin yaklaşık yarısı aşiret şeklinde örgütlense de bir kısmı Kürt ağalarına bağlı köylülerdi.²⁸ Fakat Nasturilerin Batılı misyonerlerle iş birliği yapmaları Kürtleri rahatsız ediyordu ve Kürtler, kendilerini tehdit altında hissediyorlardı. Örnek vermek gerekirse aynı dönemde Aşitâ'da Amerikan misyonerleri tarafından bir tepenin üstünden bütün çevreye hakim olan okul ve yurt yaptırıldı.²⁹ Musul Valisi Mehmet Paşa da İstanbul'a gönderdiği raporda bu yapıdan "gizli bir kale" olarak bahsederek, bir an-

21 Yonan, *a.g.e.*, s. 31.

22 Yonan, *a.g.e.*, s. 39.

23 Anzerlioğlu, *a.g.e.*, s. 47.

24 Atiya, *a.g.e.*, s. 310-311

25 Martin van Bruinessen, *Ağa, Şeyh ve Devlet*, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 277.

26 Murat Gökhan Dalyan, *XIX. Yüzyılda Amerikalı Misyonerlerin Hakkâri Günlüğü (1830-1870)*, Ankara 2012, s. 35.

27 Atiya, *a.g.e.*, s. 313.

28 Bruinessen, *a.g.e.*, s. 41, 276-278.

29 Bruinessen, *a.g.e.*, s. 41; Kieser, *a.g.e.*, s. 97.

lamda bölgenin mevcut statükosunun bozulmasından duyduğu endişeyi dile getirmektedir. Nitekim Kürtler arasında yabancıların kale inşa etmekte olduklarını ve topraklarını ellerinden alacakları söylentisi yayılmaya başladı.³⁰

Misyonerlerin bu faaliyetleri Nasturilerin bölgede bağımsız hareket etmelerine sebep oldu. İlk etapta bağlı oldukları Bedirhan Bey'in emirlerini dinlemedikleri gibi, gönderdiği adamlarını da kılıçtan geçirdiler. Ayrıca Nasturiler, bir Müslüman köyüne saldırarak oradaki Müslümanları katlettiler (1843). Köydeki mescidi de kiliseye çevirerek buraya bir keşiş tayin ettiler³¹. Yine Tiyari Nasturileri, Kürt ileri gelenlerinden olan Ziver Bey'e saldırarak onun bazı adamlarını öldürdüler.³² Aralarında Mar Şemun'un da bulunduğu Tiyari Nasturileri de ödemeleri gereken vergileri ödemeyince Hakkâri Miri Nurullah Bey, cezalandırılmaları için Bedirhan Bey'den yardım istedi.³³

Bedirhan Bey, Nasturiler üzerine harekete geçmeden önce bölgede bulunan misyoner Grant'ı Cizre yakınlarında bulunan ikametine davet etti. İkili arasında gerçekleşen görüşmede Bedirhan Bey, Nasturilere karşı girişilecek bir harekatta misyonerlere ait binalara ve buraya sığınan insanlara dokunulmayacağına dair Grant'a söz verdi.³⁴ Ayrıca Bedirhan Bey, Nasturiler üzerine harekete geçmeden önce durumu Erzurum müşiri Halil Kâmil Paşa'ya bildirerek Padişah'tan izin almasını istedi. Fakat Kâmil Paşa, bölgede yeni meselelerin ortaya çıkmasını istemediğinden şimdilik olumsuz yanıt verdi. Bunun üzerine Bedirhan Bey, Padişah'ın iznini beklemeden harekete geçti.³⁵

Bedirhan Bey, Nasturilerin üzerine harekete geçmek için idaresi altında bulunan aşiretler dahil Han Mahmut, Ertuşi Aşireti, Tatar Ağa ve Hakkâri Emiri'nin de yardımlarını aldı.³⁶ Hazırlıklarını tamamlayan Bedirhan Bey 1843'te Tiyari'nin üzerine aşiret birliklerinden oluşan büyük bir kuvvet gönderdi.³⁷ Bedirhan Bey birlikleri, burada 3 bine yakın Nasturi'yi öldürdü. Mar Şemun'un annesini de ikiye ayırarak Zap Suyu'na attı.³⁸ Ayrıca Bedirhan Bey, Tiyari yöresinde inşa edilen büyük kilise binasını da bu saldırı sonucunda yıktırdı ve içerisinde bulunan evrakları da imha ettirdi.³⁹ Nasturilerin yaşadığı Baz, Tuhuma ve Cilo bölgelerine ise Bedirhan ve Nurullah Beyleri destek-

30 Yonan, *a.g.e.*, s. 41-42.

31 Yıldız, *a.g.m.*, s. 166-167.

32 Sonyel, *a.g.e.*, s. 331.

33 Kieser, *a.g.e.*, s. 97.

34 *Aynı eser*, s. 97.

35 Yıldız, *a.g.m.*, s. 167.

36 *Aynı eser*, s. 168.

37 V. Minorsky, Th. Bois ve D. N. Mac Kenzie, *Kürtler ve Kürdistan*, Doz Yayınları, İstanbul 2004, s. 99-100; David Gaunt, *Katliamlar, Direniş, Koruyucular: I. Dünya Savaşında Doğu Anadolu'da Müslüman-Hristiyan İlişkileri*, (Çev: Ali Çakıroğlu), Belge Yay., I. Baskı, İstanbul 2007, s. 64.

38 İsa Doğan, "Kürt Aydınlanmasının Öncüsü Bir Ailenin Portresi: Bedirhaniler", *Kürt Tarihi ve Siyasetinden Portreler*, (Der: Yalçın Çakmak ve Tuncay Şur), İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 49.

39 Yıldız, *a.g.m.*, s. 169

ledikleri gerekçesiyle dokunulmadı. Diz ve Tiyari bölgesinin Nasturileri ise Bedirhan Bey'in hakimiyetini kabul ettiklerinden saldırılardan kurtuldular.⁴⁰ O zaman Patrik olan Mar Abraham, Musul'a giderek İngiliz Konsolosluğuna sığındı ve İngiltere'den yardım talep etti.⁴¹

Bedirhan Bey ile Nasturiler arasındaki gerginlik sona ermedi. Nasturi Tuhuma ve Tiyari aşiretleri 1845 yılında Musul Eyaleti sınırları içinde yaşayan bazı Kürtleri öldürünce çatışmalar yeniden başladı. Bunun üzerine Bedirhan Bey, Nurullah Bey, Abdussamed Bey ve diğer Kürt beyleri ile ittifak yapıp tekrar Nasturiler üzerine yürümek için asker topladı. Durumdan haberdar olan Osmanlı Devleti, o sırada Cizre'de bulunan Nazım Efendi'ye bölgede yeni karışıklıkların çıkmaması için Bedirhan Bey'e nasihatlerde bulunmasını istedi. Ancak bu nasihatler Bedirhan Bey'i durdurmadı ve 1846 yılında yeniden harekete geçti. Bu harekât neticesinde Çal, Sinyancı ve Çobi kazaları tahrip edildi. Yaklaşık 20 bin Nasturi kadın, erkek, çocuk ya öldürüldü ya da idam edildi. Binlerce Nasturi de Kafkasya'ya göç etmek zorunda kaldı.⁴² Mar Şemun ise Urmiye'ye kaçarak kurtuldu.⁴³

Avrupalı devletler, Nasturilere yapılan bu saldırıların son bulması için İstanbul'a elçiler gönderdiler.⁴⁴ Buna rağmen bölgedeki olaylar yatışmayınca 1847'de Osman Paşa komutasındaki bir kuvvet birçok çarpışma sonucu Bedirhan ve Nurullah Beyleri bozguna uğratarak onları bölgeden sürdüler.⁴⁵

Bedirhan ve Nurullah Beyler sürgün edildikten sonra bölgede diğer bir Kürt aşireti olan Nehriler⁴⁶ güçlenmeye başladı. O dönem Nehri aşiretinin başında Seyyid Taha bulunuyordu. Seyyid Taha sahip olduğu güç sebebiyle bölgenin hem dini hem de siyasi bir figürü haline gelmişti. Seyyid Taha'nın güçlenmesine sebep tek şey elbette Bedirhan ve Nurullah Beylerin ortadan kaldırılması değildi. Hakkâri ve çevresindeki misyoner gruplar, Ermeniler ve Nasturiler arasında ulusçuluk fikrinin gelişmesine sebep olurken buna tepki olarak da Kürtler arasında benzer bir ulusçuluk fikri güçlenmeye başladı. Gayrimüslimlerin kendilerine karşı güçlendiklerini gören Kürtler, Nehri ailesinin etrafında toplanmaya başladılar.⁴⁷

Seyyid Taha'dan sonra Nehri ailesinin önemli bir lideri haline gelen Şeyh Ubeydullah ise 93 Harbi'nde (1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı) Osmanlı Devleti'nin yanında savaşmasına rağmen savaş sonrasında devletin bölgede topladığı ağır vergilerden dolayı Osmanlı Devleti ile arası bozuldu. Şeyh

40 Uçar, a.g.t., s. 327.

41 Hanım, a.g.e., s. 67.

42 Atiya, a.g.e., s. 314.

43 Yıldız, a.g.m., s. 173-174.

44 Aynı eser, s. 67.

45 Minorsky v.d., a.g.e., s. 100.

46 Nehriler hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Alışan Akpınar, "Modernleşen Kürdistan'ın İlk Lideri Şeyh Ubeydullah: (Es Seyyid Ubeydullah el Nakşibendi el Halidi)", *Kürt Tarihi ve Siyasetinden Portreler*, (Der: Yalçın Çakmak ve Tuncaş Şur), İletişim Yayınları, İstanbul 2008.

47 Akpınar, a.g.m., s. 70-71.

Ubeydullah'ın tepkisini çeken diğer bir mesele de Berlin Antlaşmasının (1878) Ermenilerle ilgili “*Osmanlı Devleti Ermenilerin sakin olduğu eyaletlerde mahalli ihtiyaçların gerektirdiği ıslahat ve düzenlemeyi vakit kaybetmeksizin yapmayı ve Ermenilerin Kürtlere ve Çerkezlere karşı güvenliklerini sağlamayı garanti eder*”⁴⁸ maddesiydi. Şeyh Ubeydullah, bu maddeyi bölgede bir Ermeni devleti kurulacağı şeklinde yorumluyordu. Ayrıca İran'ın da Kürtlere kötü davrandığını gerekçe gösteren Şeyh Ubeydullah isyan etti. Osmanlı ve İran topraklarına yayılan bu isyan neticesinde Şeyh Ubeydullah, 1880 yılında İran'ı istila ederek Urmiye Gölü'nün batı kıyısındaki kırsal bölgeleri ele geçirdi.⁴⁹ Fakat isyan Osmanlı Devleti, İran ve Rusya'nın müdahalesi ile bastırıldı.⁵⁰

Bu tarihlerde Nasturiler ile Kürtler arasındaki çatışmalar dinsel bir sebepten kaynaklanmasa da yabancı müdahalesine sebep olduğundan Osmanlı Devleti için baş ağrıtan sonuçlar ortaya çıkardı. Osmanlı Devleti, Nasturilerin misyonerlerle olan bağlantısını kesmek için bazı tedbirler aldı. İlk olarak iki halk üzerinde merkezi ve yerel otoritenin güçlendirilmesine çalıştı. Bunun için Mar Şemun ile görüşülerek ona nasihatlerde bulunuldu.⁵¹ Daha sonra misyoner okullarını kontrol altında tutmak için kanunlar çıkarıldı. 1857 yılında misyonerlerin sokaklarda vaaz vermeleri ve izin almadan matbaa kurmaları yasaklandı. Ülkedeki okulları kontrol etmek için 1869 yılında “*Maarif-i Umumiye Nizamnamesi*” çıkarıldı. Nizamnamenin bilhassa 129. maddesi misyoner okullarının denetimi ile ilgiliydi. Bu okulların verdiği diplomalar, Osmanlı Maarif Nezareti tarafından onaylanacaktı.⁵² Ayrıca Osmanlı Devleti, Hakkâri'de merkezi otoriteyi güçlendirmek için idari yapılanmada da bazı değişiklikler yaptı. Bunun için de bir komisyon kuruldu. Bu bağlamda Hakkâri, 1876 yılında vilayete tahvil edildi. Komisyon yapmış olduğu çalışmalar sonucu hazırlamış olduğu 1882'deki kararnamede, Nasturi nüfusunun yoğun bulunduğu ve Patriğin merkez ikameti olan Hakkâri'nin önemli bir noktasında, Müslüman ve Hristiyan vatandaşlar için okul açılmasını lüzumlu gördü.⁵³

Nasturilerin Birinci Dünya Savaşı'na Giriş Kararları

Savaştan önce Batılı devletlerle ilişki kuran Nasturiler, savaşın arifesinde de kendilerine destek bulmak amacıyla ileri gelenleri vasıtasıyla bu ilişkilerini sürdürdüler. Bu ileri gelenlerden biri olan Ağapetros, Nasturi milletinden ve Hakkâri ahalisindendi. Daha önce Urmiye Osmanlı fahri şebbenderliği vekâletinde bulunan Ağapetros, mahalli Rus konsolosunun tercümanı olarak

Gaz

Akademik
Bakış

51

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

48 Wadie Jwaideh, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi- Kökenleri ve Gelişimi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s. 156.

49 Gaunt, *a.g.e.*, s. 65.

50 Jwaideh, *a.g.e.*, s. 166.

51 BOA, HR. SYS, D: 81, G: 22.

52 Dalyan, *a.g.e.*, s. 68.

53 Selahattin Satılmış, “XIX. yüzyılda Nesturiler ve İngiliz Misyonerlik Faaliyetleri”, *Bellekten*, Cilt: 71, Sayı: 261, 2007, s. 673.

da görev almıştı. Bu sebeple Ruslarla olan münasebeti iyi olan Ağapetros, Urmiye’de bulunduğu sırada Rus Erkan-ı Harbiye Reisi Miralay Andreyovs-ki tarafından makamında ağırlanmış ve daha sonra Ruslardan gördüğü yardımlar karşılığında da Urmiye, Salmas, Gevar (Yüksekova) ve Hakkâri gibi yerlerde meskûn Nasturileri, Rus Ortodoks Mezhebine geçmeleri için teşvik etmeye başladı.⁵⁴

Nasturilerin bu tür faaliyetleri, Ağapetros ile sınırlı değildi. Aynı şekilde Van Valisi Tahsin Bey’in 7 Nisan 1914 tarihinde Dâhiliye Nezareti’ne gönderdiği telgrafta, Gevar’da bulunan ve Ruslar lehine casusluk yaptığı bildirilen Nasturi Yasef’in bölgeden uzaklaştırılması isteniyordu.⁵⁵ Bu şahsın dışında yine aynı şekilde Gevar Kaymakam Vekilinin bildirdiğine göre Gevar ahalisinden Nasturi Papaz Şemase Yako da Batılı devletlerden güya kilise inşası için para toplamaktaydı. Osmanlı Devlet yetkililerinin durumdan haberdar olmasıyla Şemase Yako’nun çalışmalarının durdurulması ve bulunduğu yerden uzaklaştırılması için bölgedeki idarecilere 2 Mayıs 1914’te emir verildi. Papaz Şemase Yako, bu sıralarda Bulgaristan, Hezargrad’a bağlı Popköy karyesinde bulunuyordu.⁵⁶ 20 Temmuz 1914 tarihli bir telgrafta ise aynı şekilde Daniel Nezeva ve Etar Georges adlı iki şahıs kendilerini Nasturi olarak tanıtp Amerika ve Avrupa’da sokak sokak yardım topluyorlardı. Bu iki şahıs yardım toplarken aslında var olmayan çeşitli Hristiyan kurumları adına bunu gerçekleştiriyorlardı. Bu yardımları da Nasturilerin Anadolu’da yoğun olarak yaşadıkları yerlerdeki yetimhanelere yardım bahanesiyle topluyorlardı. Hariciye Nezâreti, bu şahısların saf insanların duygularını sömürdüğü ve bu iki şahsın engellenmesi için Washington Büyükelçiliğine emir verdi.⁵⁷

Bu şekilde Nasturiler, savaşın yaklaşmasından dolayı gerek Ruslardan ve gerekse diğer batılı devletlerden destek bulma çabası içerisindeydiler. Ayrıca Nasturiler arasında kıpırdamalar da artmaktaydı. Nasturi Tiyari Aşireti, eskiden beri Osmanlı hükümetinin teklif ve emirlerine itaatsiz davranıyordu. Musul Vilayetinden, Dâhiliye Nezareti’ne gönderilen 13 Haziran 1914 tarihli bir telgrafta Hakkâri ve çevresinde yaşayan Tiyarilerin vaziyet ve isyanlarının Osmanlı Devleti’ne bir zaaf teşkil ettiği ve İngilizlerle iş birliği yaptıkları bildiriliyordu. İngilizler, bu aşiretin arasına Fransızlar gibi mektepler açmak vasıtasıyla girmişlerdi. Dolayısıyla bu durumun Osmanlı Devleti için bir müşkülata sebep olabileceği ve Tiyariler bu halde kaldıkları sürece o havalide hiçbir zaman asayişin temin edilemeyeceği bildiriliyordu. Bunun için de geç olmadan hükümetten tedbir alınması istenmekteydi.⁵⁸

Nasturilerin ve Batılı devletlerin birbirleriyle ilişkileri her zaman sürdü. Nasturilerin 1914 yılına kadar Ruslarla irtibat halinde oldukları bilinen

54 BOA, D.H. KMS, D: 23, G: 43; BOA, DH. ŞFR, D: 42, G: 44.

55 BOA, DH. ŞFR, D: 423, G: 36.

56 BOA, HR. ŞFR, D: 04, G: 631.

57 BOA, HR. SFR3, D: 703, G: 75.

58 BOA, DH. ŞFR., D: 430, G: 20; BOA, DH. EUM. EMN, D: 83, G: 29; BOA, DH. ŞFR., D: 42, G: 12.

bir gerçektir. Nitekim daha önce Tiyari Aşireti reisi birçok kez Rusya'ya gidip gelmişti. Fakat Osmanlı Devleti, bu durumun vahametini bilmesine rağmen ilk etapta Nasturilere karşı herhangi bir cezalandırma yoluna gitmedi. Hatta Osmanlı Hükümeti, Nasturileri kazanmaya çalışarak Mar Şemun'un cezalandırılması yerine olayın kendisine yönelik bir tertip olduğu kanısı ile bu seferlik affedilmesine karar verdi. Bu hareketle Nasturilerin savaş arifesinde Ruslara ya da başka bir batılı devlete meylini ortadan kaldırmak amaçlanmaktaydı. Bu sebeple Osmanlı Devleti, askeri güç kullanmadan durumu çözmeye çalıştı ve hatta Nasturilere yönelik bazı düzenlemeler yapıldı. Bunlardan en önemlisi yıllardır devlet ile Nasturiler arasındaki en önemli anlaşmazlık konularından biri olan vergi toplama meselesinde devletin birtakım haksızlıklar yaptığı idareciler tarafından kabul edildi.⁵⁹ Vergilerini ödemekte zorlanan Nasturilerin devlete ödemek zorunda oldukları vergi miktarı hafifletildi ve biriken vergi borçları güç kullanılmadan tahsil edildi. Nasturilerin devlete itaati için Mar Şemun'a ikinci rütbeden "Mecidiye Nişanı" tevcih edildi ve maaşına zam yapıldı. Ayrıca Nasturilerin yaşadıkları bölgede bir nahiye kurulmasına ve müdür olarak da 2.000 kuruş maaşla Mar Şemun'un yeğeni Davut Efendi'nin tayinine karar verildi.⁶⁰ Daha sonra bu nahiye teşkilatı kaza teşkilatı olarak değiştirildi ve Kaymakam olarak yine Davut Efendi görevlendirildi. Davut Efendi'ye muavin olarak ise, Hakkâri Ahmet Efendi isminde bir şahıs uygun görüldü. Ayrıca aşiretlerin başındaki maliklere, nahiye müdürleri olarak maaş tahsis edilmesi için Hakkâri, Van Vilayeti ve Merkez arasında yazışmalar yapıldı. Bölgede güvenliğin sağlanması amacıyla da bir jandarma bölüğü oluşturuldu.⁶¹ Fakat en önemlisi Van Valisi Cevdet Bey, Ağustos 1914'te Mar Şemun ile Van'da bir görüşme gerçekleştirdi.⁶² Bu görüşmede Mar Şemun'a çeşitli hediyeler verilmesinin yanı sıra Nasturilere para ve silah gibi yardımlar yapılması üzerine görüşmeler yapıldı. Bu yardımlara karşılık Nasturiler savaşta tarafsız kalacaklardı ve Rusların yanında yer almayacaklardı. Bu görüşmeden sonra Mar Şemun Rayat'a döndü. Burada bulunanlara savaş sırasındaki duruma göre harekete geçeceklerini söyledi.⁶³

Osmanlı Devleti, Nasturileri kendi safında savaşa girmeye ikna edemeyeceğini anlayınca savaş patlak verdikten sonra, Nasturileri başka bölgelere yerleştirmeyi düşündü. Buna göre, 26 Ekim 1914'te Dâhiliye Nazırı Talat Paşa tarafından Van Vilayetine bir telgraf gönderildi. Telgrafta, Nasturilerin Ankara ve Konya gibi illere yerleştirilmesinin düşünüldüğü ve bunun için gereken tedbirlerin alınması istendi.⁶⁴ Fakat Van Vilayeti, bu kararın gerçek-

görsel

Akademik
Bakış

53

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

59 Abdurrahman Yılmaz, "XX. Yüzyılın Başında Nasturiler: Kültürleri, Kürtler ve Merkezi Otorite ile İlişkileri", *Turkish Studies*, Volume 8/5, 2013, s. 1006.

60 Abdurrahman Yılmaz, "Osmanlı ve Cumhuriyet Döneminde Nasturi Ayaklanmaları", *Tarih Okulu Dergisi (Tad)*, Yıl: 8, Sayı: XXI, 2015, s. 116.

61 Anzerlioğlu, *a.g.e.*, s. 116.

62 Linderholm, *a.g.e.*, s. 16.

63 Hanım, *a.g.e.*, s. 70.

64 BOA, DH. ŞFR, D: 46, G: 78.

leşmesinin mümkün olmadığını bildirince bundan vazgeçildi. Van Vilayetine gönderilen 28 Ekim 1914 tarihli diğer bir telgrafta ise Nasturilerin sıkı bir şekilde takip edilmesi istendi.⁶⁵ Fakat bundan da vazgeçildi. Çünkü hükümet, bölge idarecilerine Nasturilerin bir süredir sükût ettiklerini ve hükümete karşı fiilen bir hareketleri görülmediği takdirde takip olunmalarını şimdilik sadece vaziyetlerine göre hareket edilmesini istedi⁶⁶.

Bu arada Mar Şemun, bir süre sonra hükümetin kendisine sunduğu teklifleri reddettiğini bildirdi.⁶⁷ Çünkü bu tarihlerde Nasturilerin yüzü zaten İtilaf devletlerine dönüktü. Nitekim aynı yılın sonbaharında bir Rus heyeti, Hakkâri dağlarına gelerek Mar Şemun'a hediyelerle birlikte modern silahlar sundu. Fakat Mar Şemun'un amcası başta olmak üzere bir kısım muhalif Nasturi ya savaşta Osmanlı Devleti'ni desteklemeği ya da tarafsız kalınmasını istemişlerse de bu istekleri kabul görmedi.⁶⁸ Bu sebeple Mar Şemun'un ailesinin birçok üyesi, amcası Nastorios da dâhil olmak üzere Osmanlı Devleti'nin destekçileri oldukları gerekçesiyle kendi yakın akrabaları tarafından öldürüldüler.⁶⁹

Öte yandan Mar Şemun ile Osmanlı Devleti'ne sadakat gösteren akrabası Nemrud Efendi arasında zahire meselesi sebebiyle ihtilaf vardı. İki arasındaki çatışma belirtilerinden dolayı bölgeye bir müfreze yerleştirildi. Mar Şemun, Nemrud Efendi ile aynı yerde kalamayacağını gerekçe göstererek yerel makamlara başvurdu. Aksi takdirde Koçanis'i terk edeceğini bildirdi. Van Vilayetine göre Mar Şemun'un amacı, Devlet aleyhine daha rahat hareket edebileceği bir yere yerleşmekti.⁷⁰ Neticede bir süre sonra Mar Şemun, Koçanis'ten Dez nahiyesine gitti.⁷¹

Savaşa giriş meselesinin Nasturiler arasında ihtilafa sebep olduğu açıldı. Nitekim o dönemin tanıkları da aynı şeyi söylemektedirler. Gilo Aşireti liderinin oğlu Malik Qambar, anılarında bu duruma açık bir şekilde yer vermektedir. Qambar, Tiyari Aşireti ve gücünü bu aşiretten alan Mar Şemun'un savaşa karar vererek bütün Nasturileri ateşe attığını söylemekte ve savaş öncesinde Nasturilerin mutlu bir hayat sürdüklerini söylemektedir. Nemrud Efendi'nin de damadı olan Qambar, Nemrud Efendi'nin Nasturileri savaşa sokmamak için elinden geleni yaptığını söylemektedir. Ancak Mar Şemun taraftarlarının Nemrud Efendi ile iki oğlunu, üç yeğenini ve baldızını öldürerek savaşa karşı olanları ortadan kaldırdıklarını söylüyor. Qambar, savaş karşıtı olan bu şahısları öldürenler için; "*kendine biz aşiretizi adını takan bu acımasız grup, ashında eli kanlı bir cani sürüsüydü*" demekte ve şöyle

65 BOA, DH. ŞFR, D: 46, G: 102.

66 BOA, DH. ŞFR, D: 46, G: 195.

67 Hanım, *a.g.e.*, s. 70; Sonyel, *a.g.e.*, s. 86.

68 Murat Gökhan Dalyan, "I. Dünya Savaşı'nda Nasturi Patriği Mar Şemun Benyamin ve Faaliyetleri", *Savaşan Devletlerin Tarihçilerinin Gözüyle 100. Yılında Birinci Dünya Savaşı Sempozyumu*, 2014, s. 992.

69 Linderholm, *a.g.e.*, s. 10.

70 BOA, DH. ŞFR, D: 465, G: 116.

71 BOA, DH. EUM. 2. Şb, D: 8, G: 63.

devam etmektedir: “*bunların yüzünden halkımız arasında dünyanın her yanına göç ve dağılma baş gösterdi. ...*”⁷² demektedir.

Mar Şemun, Koçanis'i terk edip Dez nahiyesine çekildikten sonra bazı sorunlar baş gösterdi. Ancak Mar Şemun'un, Dez nahiyesine çekilmesi Tahsin Paşa'nın yerine atanan Van Valisi Cevdet Bey tarafından olağan karşılandı. Çünkü Cevdet Bey, Mar Şemun'un Dez'de bir münasebetsizlik yapacağına ihtimal vermiyordu. Çünkü etraflarının kendileriyle düşman olan silahlı Kürt aşiretleriyle çevrili olduğunu düşünüyordu⁷³. Fakat çok geçmeden Cevdet Bey'in yanıldığı ortaya çıktı. Çünkü Mar Şemun, Dez nahiyesine yerleştikten sonra Hakkâri dâhilinde yaşayan Nasturiler, geceleri bölgeden geçmekte olan yolcuları hem tutuklayıp hem de üstlerindeki evraklara el koymaya başladılar⁷⁴.

Nasturilerin resmi olarak savaşa girmeye karar vermeleri ise daha sonra oldu. Bu karar, Nasturi aşiretlerinin bir araya geldiği bir toplantıda alındı. Bu toplantı 12 Nisan 1915'te Dizan yöresinde bulunan Dez nahiyesinde yapıldı. Bu önemli toplantı aynı zamanda Patrik Mar Abraham başkanlığında 75 yıl önce Nasturi milletinin tamamının Hakkâri Emiri'ne karşı savaşa açması kararının alındığı büyük evde yapıldı. Toplantı beş gün sürdü. Toplantıda İtilaf devletlerinin yanında savaşa girilmesi kararlaştırıldı. Bu karar ile Van Valisi ve diğer yerel yöneticilere Nasturi aşiretlerinin Osmanlı Devleti ile politik ilişkilerini koparmak zorunda olduklarını içeren resmi bir yazı gönderildi.⁷⁵ Bu arada Mar Şemun, Güney Azerbaycan'a hâkim olan Rus General ile anlaştı ve 10 Mayıs 1915 yılında, Osmanlı Devleti'ne karşı seferberlik ilan etti.⁷⁶ Böylece İtilaf devletleri kendileri için stratejik konumda bulunan bir müttefik kazandılar. Aslında İtilaf devletlerinin yanında savaşa girmeye karar veren Nasturiler, müttefikleri açısından sahip oldukları askeri güçten ziyade buldukları coğrafya açısından oldukça önemliydiler. Bilhassa Rusya, Nasturileri, Anadolu'ya girişte kullanacaktı.⁷⁷

Linderholm'un Nikitin'den aktardığına göre ise Nikitin, Nasturiler her ne kadar çok önceden savaşa girmeyi kabul etseler de tam olarak 10 Mayıs 1915'te Osmanlı'ya karşı savaşa girdiler demektedir ve şöyle devam etmektedir: “*Nasturilerin savaşa girdikleri tarih olan 10 Mayıs 1915'ten önce Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler sürülüyor, Hristiyanlar katlediliyordu. Bu nedenle onlar da bunu görerek kısa süre sonra bunların kendi başlarına da geleceğini düşünerek savaşa girdiler*”⁷⁸ demektedir. Fakat bu iddia kuşkuludur. Çünkü Nasturiler daha önce zaten İtilaf devletleri ile iş birliği halindeydiler ve bölgede asayışı bozan girişimlerde bulunmuşlardı ve

72 Malik Qambar, “Malik Qambar'ın Kalemî ile Kendi Yaşam Öyküsü ve Jilo Aşireti”, <http://www.acsatv.com.tr/filer/Malik-Qambar.pdf>, Erişim Tarihi: 10.05.2020.

73 BOA, DH. EUM. 2. Şb, D: 8, G: 63.

74 BOA, DH. ŞFR, D: 465, G: 116.

75 Hanım, *a.g.e.*, s. 74.

76 Yılmaz, “Osmanlı ve Cumhuriyet Döneminde Nasturi Ayaklanmaları”, s. 210.

77 Dalyan, *a.g.m.*, s. 992.

78 Linderholm, *a.g.e.*, s. 15.

Qambar

Akademik
Bakış

55

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

bulunmaya da devam ediyorlardı. Ayrıca Osmanlı Devleti, daha önce Nasturilerin Ankara ve Konya gibi illere yerleştirilmesini düşünmesine rağmen bu düşünceden vazgeçmişti. Bunun dışında Nasturilerin, Osmanlı Devleti'ne karşı savaşa girmeleri de Rus ordusunun Doğu'dan Osmanlı topraklarına doğru ilerlemesi sonucu kendilerini cesaretlendirmesiydi. Nitekim Nasturiler, Rusların hızlı bir şekilde kendi bölgelerine doğru hareket edip kendileriyle birleşeceklerine inanıyorlardı. Aynı şekilde kendisi de bir Nasturi olan Wigram da Nasturilerin bu savaşı bir Hristiyan -Müslüman savaşı olarak gördüklerini ve bu anlayış uyarınca İtilaf devletlerinin yanında yer almak istediklerini belirtmektedir. Yine onun kayıtlarında bu anlayış uyarınca bir din adamı olan Şamasa Efrahim'in savaşçıları coşturmak için hazırlamış olduğu aşağıdaki marş/şarkı da net bir şekilde ortaya koymaktadır:

“Kardeşler silaha sarılın; size saldıran Türklerdir. Bak! Şafak söküyor, biz düşmanı karşılamaya giderken, Bırak sürülerini, ekinlerini, sarıl sadık tüfeğine, Mar Şemun adına atıl kavganın içine. Birbirinize destek verin, ulusunuza, Tihumalara, Tiyarilere destek verin, bırakın Bazlar, Cيلولarı desteklesin. Tıpkı kardeşlerin bir araya geldiği gibi, Yürekleriniz ve elleriniz kenetlensin...”⁷⁹

Hakkâri Sancağında Nasturi İsyanı ve Osmanlı Devleti

Nasturilerin isyan başlattıklarına dair telgraflar gelmeye başladı. Nitekim 8 Mayıs 1915'te Musul Valisi, Başkale'deki Müslüman köylerine Tiyari Aşireti'nin saldırdığını bildirdi.⁸⁰ Nasturiler, Osmanlı kuvvetlerinin bölgede olmasından istifade ederek jandarmaları yenerek Hakkâri merkezi ele geçirdiler. Daha sonra bölgedeki Kürt köylerine saldırarak birçok Müslüman Kürt'ü katlettiler.⁸¹ Nasturilerin Hakkâri'yi ele geçirdiği Mayıs 1915 sonlarına doğru Gevar'ı işgal eden Rus güçlerinin komutanı Andreyovski, Mar Şemun'a Güney Azerbaycan'daki Rus General Çornazubof'dan kendisini İran'ın Salmas şehrine davet eden mektubu ilettiler. Mar Şemun, dağlı aşiretlerden bir birlik oluşturarak Çornazubof ile görüşmeye gitti. Burada törenle karşılaşan Mar Şemun'a Rusların yanında savaşmaları durumunda Rus ordusunun kendilerini destekleyeceği söylendi.⁸²

Ruslar, Gevar'a doğru ilerlerken Tiyariler, bütün kuvvetleriyle Hakkâri hattını yarararak bölgedeki Müslüman ahaliyi katletmeye başladılar. Bölge idarecileri, Hakkâri Sancağı merkezine doğru ilerleyen Tiyarilerin, buradaki Müslüman ahaliye de zarar vereceklerini ve İmadiye'ye varacaklarından endişe ediyordu. Bundan dolayı Nasturilerin İmadiye'ye varmadan durdurulması gerekiyordu. Nasturilerin durdurulması için de civar aşiretlerin sevki için silah ve cephane yönünden donatılmaları elzemdi. Ayrıca Zaho, Akra

79 Dalyan, a.g.m., s. 994.

80 Linderholm, a.g.e., s. 15.

81 Arvas, a.g.t., 149.

82 Hanım, a.g.e.,s. 74.

ve Duhuk aşiretleri Tiyari hududuna sevk edildiler.⁸³ Tiyari hududuna giden aşiretler, Tiyarilerle müsademeye girdiler.⁸⁴

Mar Şemun Salmas'tayken, 23 Haziran 1915'te Bervar Reisi Mir Reşid, Musul Valisi Haydar Bey ve Hakkâri Kaymakamı Ertuşilerle birlikte iki taraftan Nasturilere karşı bir saldırı düzenlemek istediler. Musul'dan gelen birlik, batıdan Lizan ve Aşağı Tiyarilere karşı saldırıya geçti. Cumba ve Yukarı Tiyari'ye ise Ertuşi Aşireti ile Hakkâri'deki Osmanlı birlikleri saldırmaya başladı. Çal Ağası, Tuhuma ve Salabekan Nasturilerine karşı kuvvetlerini bir araya getirirken Oramar Aşireti, Cilo ve Baz aşiretlerine saldırdı. Cumba, Cilo, ve Salabekan'a yapılan saldırılar geri püskürtüldü ise de Lizan, Koçanis, Bervar ve Sapna vadisindeki Nasturi köyleri yerle bir edildi.⁸⁵ Bölgeden kaçan Nasturiler takip edilmeye başlandı. Takibattan sonra Tiyariler, Hemedar Dağı'na kaçtılar. Daha önce Tiyarilerin yanında yer alan Pervari'nin on bir Hristiyan karyesinin sakinleri ise pişman olup Osmanlı Devleti'nden af dilediler. Bu karyenin sakinleri silahlarını teslim etmek şartıyla affedilmişlerdi.⁸⁶

25 Haziran 1915 tarihinde de aşiretlerden mürekkep bir kuvvetle yapılan hücum neticesinde sekiz yüz nüfuslu ve bin haneli Kosran Karyesi zapt edildi. Mağlup edilen Nasturiler, bölgeden kaçmaya başladılar. Oramar Aşireti de bu sırada Cilo ve Baz aşiretlerinin meskûn oldukları karyeleri zapt etti. Nasturiler, bu saldırılarda yüz kadar kayıp verdiler. Bunun dışında Hadet, Nerve ve Ertuş aşiretleri ile Beytüşşebap aşiretleri de Nasturilere saldırmaya başladılar.⁸⁷ Bu saldırılar neticesinde Tebaşun Karyesi de ele geçirildi.⁸⁸

Osmanlı birlikleri aşiretlerle birlikte Nasturilere saldırmaya devam etti. 6 Temmuz 1915'te Hayo Köprüsü mevkiindeki Vurundek, Marsama Ferrasi ve Nasturilerce mukaddes sayılan Marsava merkezi de zapt edildi. Bu sırada Nasturiler Hayo Köprüsünü tahrip etmişlerdi. Köprüden karşıya geçiş için de köprü hızlı bir şekilde tamir edildi ve kolay bir şekilde karşıya geçildi. Burada Osmanlı birlikleri ile Nasturiler arasında gerçekleşen müsademede Nasturiler ağır kayıplar verdiler.⁸⁹ Müsademe devam ederken Ruslar, Van'a doğru ilerlemekteydiler Rusların ilerlediklerini haber alan Nasturiler, saldırılarını artırdılar ve katliamlara başladılar. Bu durum üzerine Musul Vali Vekili Haydar Bey, aşiret kuvvetleri ile Nasturilerin yoğun yaşadıkları bölgelere doğru hareket etti ve kısa bir süre sonra bazı karyeleri ele geçirdi.⁹⁰

Nasturilere karşı savaş devam ederken Ruslar Van'a doğru ilerlemekteydiler. Osmanlı Devleti'nin yaşamış olduğu Sarıkamış faciası, Rusların hızlıca Van ve Hakkâri bölgesine nüfuz etmelerinin önünü açmıştı. Rusların

83 BOA, DH. ŞFR, D: 474, G: 121.

84 BOA, DH. ŞFR, D: 475, G: 62.

85 BOA, DH. ŞFR, D: 477, G: 25.

86 BOA, DH. ŞFR, D: 477, G: 4.

87 BOA, DH. ŞFR, D: 477, G: 25.

88 BOA, DH. ŞFR, D: 478, G: 23.

89 BOA, DH. ŞFR, D: 478, G: 57.

90 BOA, DH. ŞFR, D: 478, G: 73.

ilerleyişinden güç alan Nasturiler, Müslüman ahaliye yönelik tecavüzlerini arttırdılar.⁹¹ Bu sırada Halil Bey de müfrezesiyle birlikte İran'daydı. Halil Bey, 20 Mayıs'ta Urmiye'deki garnizonu feshederek Van Jandarma Tümeni'nden müteşekkil olan bin kişilik bir kuvveti Urmiye'nin kuzeyinde bırakarak emrinde bulunan "Birinci Kuvve-i Seferiye" ile Bacirge-Gevaş-Başkale istikametinden Van'a doğru harekete geçti.⁹² Rusların Başkale'yi işgal etmesiyle buraya geldi ve Ruslarla muharebeye girişti. Bir hafta sonra Ruslar, Van'ı Ermeni müttefikleriyle işgal etti.⁹³ Wigram, bu durumu şöyle anlatmaktadır; "Bir Rus ordusu Van'a ulaştı ve buradaki kuşatma altında olan Ermenileri kurtardı. Asurların (Hakkâri Nasturileri) müttefiklerin yanında savaşmalarını doğrultusunda resmi bir çağrıda bulunmak üzere Başkale'ye bir müfrezeye gönderildi. Bu çağrı cesurca kabul edildi".⁹⁴

Ruslar, Van'ı işgal ettikten sonra Nasturilerle temasları daha da kolaylaştı. Bundan dolayı Nasturilerin, Ruslarla birleşmeden gerekli önlemlerin alınması gerekiyordu. Musul Vali Vekili Haydar Bey, bunu önlemek amacıyla bölgeye jandarma birlikleri sevk etti. Ruslarla savaş devam ederken, Tiyariler'in Zap Su'yu kenarındaki yerleşim yerleri zapt edildi ve kendilerini güçsüz bırakmak amacıyla haneleri ve yetişmiş mahsulatları da tahrip edildi. Osmanlı birlikleri bu sırada Hemedar Dağı'na sığınan Tiyarileri de takip ediyorlardı. Bunun üzerine Tiyariler, burayı terk etmeye başladılar ve Baz Aşireti'nin olduğu bölgeye kaçtılar. Fakat arazi şartlarının elverişsiz olmasından dolayı Osmanlı birlikleri takibi bırakmak zorunda kaldılar.⁹⁵

Halil Bey, bir süre sonra Hakkâri tarihiyle Murduz'a gidecekti. Musul Vali Vekili Haydar Bey ise, kendisine istediği kuvvet verilince İmadiye ve Çal tarihiyle Nasturilerin üzerine bir daha giderek başarıyla devam eden Nasturi tenkilini sonlandırmak istiyordu. Şayet Tiyarilerin tenkili başarılı sonuçlanırsa köyleri ve malları Müslüman ahaliye verilecekti. Bunun için Haydar Bey, bazı hazırlıklar yaptı. İlk olarak kendisiyle birlikte olan aşiret mensuplarına cephane tedarik etmeye çalıştı. Bir diğer hazırlıkta hem yeni aşiret mensuplarını toplamak hem de Murduz harekâtı için erzak tedariki için Musul'a gitmekti. Buradan erzak tedarik ettikten sonra bölgeye gönderecekti. Fakat yeterli zahire toplayamadı. Bu sebeple sefere çıkıldıktan sonra kendisiyle birlikte olan aşiret mensuplarına birkaç gün kurutulmuş arpa ve tuzsuz ekmek yedirmek zorunda kaldı. Bir ay boyunca Tiyarilerle muharebe edildiği için de birlikler yorgun düşmüştü.⁹⁶ Bu arada Nasturilere karşı tenkil harekâtı devam ederken daha önce yerlerinden edilen bazı Nasturilerin eski yerleşim yerlerindeki mahsulünü sulamağa geldikleri görüldü ve bunlara hü-

91 BOA, DH. ŞFR, D: 478, G: 73.

92 Fevzi Çakmak, *Büyük Harpte Şark Cephesi*, Genel Kurmay Matbaası, Ankara, 1936, s. 9.

93 Linderholm, *a.g.e.*, s. 10.

94 W.A.Wigram-Edgar T.A.Wigram, *İnsanlığın Beşiği Kürdistan'da Yaşam*, (Çev: İbrahim Bingöl), Avesta Yayınları, I. Baskı, İstanbul 2004, s. 448.

95 BOA, DH. ŞFR, D: 478, G: 73.

96 BOA, DH. ŞFR, D: 479, G: 86.

cum edilerek kırk kadar Nasturi öldürüldü. Nasturilerin tekrar eski yerlerine dönmelerini engellemek için Osmanlı birliklerinden devriyeler tertip edildi ve Nasturilerin köylerine Kürtlerin yerleştirilmesi kararlaştırıldı⁹⁷.

Nasturilere karşı tenkil harekâtı devam ederken bir kısım Nasturi'nin Gevar civarında buldukları haber alındı. Merkeze altı saat uzaklıkta olan Nasturilerin bir tabur raddesinde oldukları tahmin ediliyordu. Bu sırada III. Ordu Kumandanı aşiretlerden teşkil edilen bir kuvveti üç bölükle bu bölgeye gönderdi. Gevar'a hareketle birlikte Hakkâri'de Nasturilerin tecavüzatına fırsat vermemek için Hemedar Dağı'na bir hücumun daha gerçekleştirilmesi gerekli görüldü⁹⁸. Bu sırada Mar Şemun ise Nasturilerin ağır yenilgiler alması üzerine İran'a kaçtı. Fakat 5 Ağustos 1915 tarihinde Mar Şemun, yeni silahlar ve mühimmatlarla geri döndü. Dönmesiyle birlikte 8 Ağustos'ta üstünlük Nasturilere geçti. Nasturiler, Osmanlı birliklerini Mar Seva adlı bölgeden çıkarttıkları gibi Dereva bölgesindeki Ertuşi Aşireti mensupları ile takviye edilmiş olan güçleri de püskürttüler.⁹⁹ Ruslar da 7-9 Ağustos'ta Osmanlı birliklerini yendiler ve 15 Ağustos'ta Van'ı geri aldılar.¹⁰⁰ Bu başarılar üzerine Nasturiler, 10 Ağustos'ta yeni bir durum değerlendirmesi yapmak üzere Mar Seva bölgesinde toplandılar. Toplantıda Ruslarla tekrar görüşülmesi konusunda karar alındı. Bu karar uyarınca Mar Şemun, yanına aşiret liderlerini de alarak tekrar Salmas'ta Rus generali ile görüşmelerde bulundu. Bu görüşmelerde Ruslarla birlikte hareket etmeleri karşılığında Doğu Anadolu'da onlara öncülük etmeye ve birlikte savaşmaya söz verdiler.¹⁰¹ Bu tarihlerde Güney Azerbaycan'daki Nasturiler ile Kürt aşiretleri arasında başlayan çatışmalar gittikçe büyüyordu. Bundan sonra Nasturiler üzerine Ağustos'un ortasında yeni bir taarruz düzenlendi. Oramar ve Barzan Kürtlerinin de desteklediği bu taarruz başarılı oldu. Bu saldırılar neticesinde Baz, Tehop, Gilo ve Tiyari vadileri ele geçirildi. Kilise ve evler tahrip edilirken, tarlalar harap oldu. Hatta Gilo'da bulunan ünlü Mar Zeya Kilisesi ilk kez talan edildi. 31 Ağustos 1915 tarihli bir telgrafta göre ise Tehop ve Debez ve Nasturileri, İran'a doğru firar ederken Oramar Aşireti tarafından yolları kesilip iki yüz yirmi kişi öldürülmüştü. Oramar Aşireti ise sekiz esir ile sekiz şehit vermişti¹⁰² Ayrıca İran'a firar eden bu Nasturiler, Osmanlı kuvvetleri tarafından takip edilirken geri dönmeleri için de önlemler alınıyordu.¹⁰³

Ruslar, Van'dan çekildikten sonra 11 Eylül 1915 tarihinden beri Van Vali Vekili Cevdet Bey, bir müfreze ile Gevaş'ta bulunuyordu. Bu sıralarda Ermeniler de Rusların geri çekilmesiyle birlikte bölgeden kaçıyorlardı. Cevdet Bey, Gevaş ve Şatak (Çatak) kazalarındaki aşiretlerden bin kişilik bir kuv-

97 BOA, DH. ŞFR, D: 480, G: 80.

98 BOA, DH. ŞFR, D: 483, G: 45.

99 Dalyan, a.g.m., s. 995.

100 Linderholm, a.g.e., s. 12.

101 BOA, DH. ŞFR, D: 486, G: 88.

102 BOA, DH. ŞFR, D: 486, G: 88.

103 BOA, DH. ŞFR, D: 491, G: 116; BOA, DH. ŞFR, D: 493, G: 46.

göz

Akademik
Bakış

59

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

vet topladı. Amacı bu aşiretler vasıtasıyla Gevaş'a sarkan düşmana hücum etmektir. Bu sırada Ruslar, Osmanlı sınırından İran'ın Salmas muntikasına kadar olan bölgeyi işgal altında tutuyorlardı. Muradiye Kazasının İran'a hudut muntikasında kalan bir kısım aşiret mensupları Ermeni çetelerinin taarruzuna maruz kalmaktaydı. Aynı şekilde daha önce Cizre ve Beytüşşebap havalisine kaçan on binden fazla Müslüman ahali Murduz'da malen ve canen Ermenilerin taarruzlarına maruz kalmaktaydı. Hakkâri'deki Müslüman ahali, bir düşman süvari alayıyla Nasturilerin hücumuna maruz kalarak dağlara firar etmişlerdi. İmadiye, Beytüşşebap ve Gevar kazasının Kürtleri, Nasturilerle daima muharebe halinde idiler. Musul Vali Vekili Haydar Bey, bu seferde Nasturilerin tedibi için o havaliye hareket etti. Hakkâri ciheti rahat ettirildiği takdirde Şemdinan (Şemdinli) Kazası düşman harekâtından kurtarılacaktı. Gevar Kazası ahali de kısmen dağlara çekilmişlerdi. Aynı şekilde Kardar ve Begzade aşiretleri de Şemdinan ve Gevar cihetlerindeki dağlarda bulunuyorlardı. Bu dönemde Ruslar tarafından ihrak edilen Başkale ve Saray civarındaki ahali de aynı akıbete uğramıştı. Ruslarla birlikte Ermeniler de buradaki Müslüman köylerine taarruz edip birçok köyü yakıp yıktılar. Aynı şekilde Gevar ve Şatak Müslüman köyleri de ihrak ve tahrip edildi. Daha sonra bu bölgeler işgalden kurtarıldı ve Gevaş muntikası ahali köylerine geri döndüler.¹⁰⁴

21 Eylül 1915 tarihinde Nasturilerin üç saat mesafede bulunan sırtlardaki gayet sarp tepelerde iki sıra siperler yaptıkları anlaşıldı. Bu sırada görevli müfrezelerle akşamın on ikisinde başlayan müsademe saat üçte birinci sıra siperlerin ele geçirilmesi ile son buldu. Sonraki günlerde ikinci sıra siperlere hücum edildi ve üç saat müsademeden sonra bu siperlerde zapt olunarak Nasturiler yine püskürtüldü. Müsademede aşiret mensuplarından kayıp olmasına rağmen birliklerden kayıp yoktu. Nasturilerin ise yaralı ve ölüleri çoktu¹⁰⁵.

Nasturilere yönelik sert tedbirlerden sonra 22 Eylül 1915 tarihli bir telgrafa göre esir alınan bazı Nasturilerin verdiği beyanata göre Mar Şemun ile Melik İsmail adındaki bir kişi beraberindekiler ile tekrar İran'a kaçmışlardı.¹⁰⁶ Nasturiler buldukları bölgelerden kaçarken etraflarını da yakıp yıkmışlardı. Yalnız Dize kasabası onların nazarında ehemmiyetli olduğundan bu kasabanın ahali yerlerinde kalmışlardı. Fakat haneleri ihrak edilen Gevar karyeleri Müslüman ahalisinin Şemdinan'da bulunan dokuz Nasturi karyesine yerleştirilmesi uygun görüldü. Bu karyelerde bulunan Nasturilerin ise İran'a sürülmesi kararlaştırıldı.¹⁰⁷ Hakkâri'nin Nasturiler tarafından tamamen ihrak edilmesi sebebiyle Hakkâri ahalisinin Nasturilerin Pervari'deki köylerine iskâm uygun görüldü¹⁰⁸.

104 BOA, DH. ŞFR, D: 488, G: 95.

105 BOA, DH. ŞFR, D: 490, G: 24.

106 BOA, DH. ŞFR, D: 491, G: 122.

107 BOA, DH. ŞFR, D: 490, G: 128.

108 BOA, DH. ŞFR, D: 491, G: 121.

Hakkâri Sancağındaki Nasturiler, ağır yenilgiler aldıktan sonra Eylül 1915'ten sonra Başkale üzerinden Salmas Yaylası'na göç etmeye başladılar. Misyonerler Hakkâri'den göç eden Nasturilerin sayısını 35 bin olarak vermektedirler. Göç sırasında Nasturilerin en az üçte biri donma, açlık ve salgın hastalıklardan öldü.¹⁰⁹ Ruslar, bölgedeki Nasturilere “*Kuvva-yı İmdadiye*” adıyla yardım ulaştırdılar.¹¹⁰

Sonuç

Nasturiler, Osmanlı hâkimiyeti altında yaşamaya başladıktan sonra, devlet ile Nasturiler arasında vergi meselesi yüzünden bazı sorunlar yaşandı. Fakat XIX. yüzyıla kadar büyük bir çatışmadan bahsetmek mümkün değildir. Misyonerler bölgeye adım attıktan ve Nasturilerle iletişime geçtikten sonra Osmanlı Devleti için Nasturiler önemli bir güvenlik meselesi haline geldi. Çünkü bilhassa İngiltere ve Rusya gibi devletlerin nüfuz çabaları Kürtler ve Nasturiler arasında ciddi çatışmaların ortaya çıkmasına sebep oldu. Osmanlı Devleti'nin Tanzimat ve Islahat Fermanları ile Gayrimüslimlere tanıdığı koruyuculuk hakları bu devletlerin Nasturiler arasında daha fazla itibar görmesine sebep oldu. Bu durum Kürtlerle Nasturiler arasında sonu gelmeyen çatışmalara sebep oldu. Dolayısıyla bölge çatışmaların odağı haline geldi.

Osmanlı Devleti, misyonerlerin sebep olduğu Kürt-Nasturi çatışmasına son vermek amacıyla güç kullanmayı son çare olarak görüyordu. Nitekim Nasturilerin Rus egemenliğini kabul etmelerini ve misyonerler tarafından Osmanlı'dan uzaklaştırılmalarına karşı vergi ve idari anlamda onlara birtakım ayrıcalıklar tanımının yanı sıra bazı önemli Nasturi ileri gelenlere ödül vermek dâhil farklı yöntemlerle onları kazanmaya çalıştı. Fakat XIX. yüzyıldan itibaren batılı devletlere yüzü dönük olan Nasturiler, ikna olmadılar. Nasturiler, özellikle kendilerine vaatlerde bulunan misyonerlerle hareket etmeyi menfaatleri açısından daha yararlı buldular.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlarında, Osmanlı Devleti, Nasturilerin devlet aleyhinde faaliyette bulunmalarına son vermeleri için önemli Nasturi liderlerle ikna amaçlı görüşmeler gerçekleştirse de Nasturiler savaş başladıktan sonra İtilaf devletlerinin yanında savaşa girmeye karar verdiler. Fakat bütün Nasturiler Osmanlı karşıtı bir savaşa girme yanlısı değildiler. Nitekim bu da Nasturilerin kendi aralarında çatışmasına sebep oldu. Bu durum devletin Nasturilere karşı harekete geçmesine ve bu da bölgede daha büyük kargaşalıkların ortaya çıkmasına sebep oldu.

İtilaf devletlerinin bağımsızlık vaatlerine karşılık Birinci Dünya Savaşı'na giren Nasturiler, umduklarını bulamadılar. Hatta bu durum Nasturilerin Hakkâri'den İran topraklarına göç etmelerine sebep oldu. Göç sonrası Nasturilerin en büyük destekçileri yine İtilaf devletleri oldu. Bunun dışında boşalan Nasturi köylerine Kürtlerin yerleştirilmesine karar verildi. Ardından, Birinci Dünya Savaşı'nın kazananı olan İngiltere gibi ülkelerin yanında

109 Linderholm, *a.g.e.*, 10-13.

110 BOA, DH. ŞFR, D: 491, G: 116; BOA, DH. ŞFR, D: 493, G: 46.

Gaz

Akademik
Bakış
61
Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

yer almak da Nasturilere bağımsızlık getirmediği gibi bu devletlerin siyasi çıkarları uğruna birçoğu hayatlarını kaybederken kalanlar da topraklarından uzakta yaşamak zorunda kaldılar. Bu durum İngiltere gibi devletlerin ulusal çıkarlarının etnik veya dini grupların bağımsızlıklarından önce geldiğinin göstergelerinden biri oldu. Ayrıca 1914'ten itibaren Türk topraklarından ayrılan Nasturiler, Batı'da olduğu gibi İran, Irak, Suriye ve Lübnan' da mülteci konumuna düştüler.

Kaynaklar

Arşiv belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Dâhiliye Nezareti Emniyeti Umumiye Şube (DH. EUM. EMN), 83/29

Dâhiliye Nezareti Emniyeti Umumiye 2. Şube (DH. EUM. 2. Şb), 8/63

Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Evrakı, (D.H. K.M.S),

Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi (DH. ŞFR), 42/44, 423/36, 421/121, 430/20, 42/12, 46/78, 46/102, 46/195, 465/116, 474.121, 475/62, 477/25, 477/4, 478/23, 478/57, 478/73, 479/86, 480/80, 483/45, 486/88, 491/116, 493/46, 488/95, 490/24, 491/122 490/128, 491/121, 493/46. Hariciye Nezareti, Siyasi (H.R. SYS), 81/22.

İrade, Mesail-i Mühümme (İ.MSM), 48/1229

Yıldız, Dâhiliye Nezareti Maruzatı (Y.PRK. DH), 9/26.

Telif ve Tetkik Eserler

AKPINAR, Alişan, "Modernleşen Kürdistan'ın İlk Lideri Şeyh Ubeydullah: (Es Seyyid Ubeydullah el Nakşibendi el Halidi)", *Kürt Tarihi ve Siyasetinden Portreler*, (Der: Yalçın Çakmak ve Tuncay Şur), İletişim Yayınları, İstanbul 2008, ss. 61-77.

ALBAYRAK, Kadir, *Keldaniler ve Nasturiler*, Vadi Yayınları, İstanbul 1997.

ANZERLİOĞLU, Yonca, *Nasturiler*, Ankara 2000.

ARVAS, Tarık Ziya, "Hakkâri Nasturileri" (1836-1936), *Yüzcüncü Yıl Üniversitesi SBE*, Van 2010, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

ATİYA, Aziz S., *Doğu Hristiyanlığı Tarihi*, (Çev: Nurettin Hiçyılmaz, Doz Yayınları, İstanbul 2005.

BRUÏNESSEN, Martin van, *Ağa, Şeyh ve Devlet*, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.

ÇAKMAK, Fevzi, *Büyük Harpte Şark Cephesi*, Genel Kurmay Matbaası, Ankara 1936.

DALYAN, Murat Gökhan, "I. Dünya Savaşı'nda Nasturi Patriği Mar Şamun Benyamin ve Faaliyetleri", *Savaşan Devletlerin Tarihçilerinin Gözüyle 100. Yılında Birinci Dünya Savaşı Sempozyumu*, Cilt: 2, 2014, ss. 982-1001.

DALYAN, Murat Gökhan, *XIX. Yüzyılda Amerikalı Misyonerlerin Hakkâri Günlüğü (1830-1870)*, Ankara 2012.

DOĞAN, İsa, "Kürt Aydınlanmasının Öncüsü Bir Ailenin Portresi: Bedirhaniler", *Kürt Tarihi ve Siyasetinden Portreler*, (Der: Yalçın Çakmak ve Tuncay Şur), İletişim Yayınları, İstanbul 2008, ss. 43-61.

EVERY, Edward, "Asuriler", (Çev: Sami Kılıç), *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10/1, 2005, ss. 97-106.

GAUNT, David, *Katliamlar, Direniş, Korumucular: I. Dünya Savaşında Doğu Anadolu'da Müslüman- Hristiyan İlişkileri*, (Çev: Ali Çakıroğlu), Belge Yayınları, I. Baskı, İstanbul 2007.

HANIM, Surma, *Ninova'nın Yakarışı, Doğu Asur Kilise Gelenepleri ve Patrik Mar Şamun'un*

Hakkâri Sancağında Nasturi Sorununun Başlaması ve
Birinci Dünya Savaşı'nda Nasturi Olayları

Katli, Avesta Yayınları, İstanbul 1996.

İLERİ, Cihangir, "Osmanlı Devleti'ndeki Nasturilerin Genel Durumu ve Nasturi İsyanları", *Süryaniler ve Süryanilik*, (Haz: Ahmet Taşğın, Eyüp Tanrıverdi, Canan Seyfeli), Orient Yayınları, Ankara 2005, ss. 141-161. JWAIDEH, Wadie, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi-Kökenleri ve Gelişimi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.

KIESER, Hans-Lukas, *İskalanmış Barış, Doğu Vilayetlerinde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938*, (Çev: Atilla Dirim), İletişim Yayınları, İstanbul 2005.

LİNDERHOLM, Jonas, "1915" *Assyrians and Syriacs During World War in Southern Anatolia and Azerbaijan, 1914-1918*, Sweden 1999.

MİNORSKY, V., BOIS Th.ve KENZİE, D. N. Mac, *Kürtler ve Kürdistan*, Doz Yayınları, İstanbul 2004.

QAMBAR, Malik, "Malik Qambar'ın Kalemî ile Kendi Yaşam Öyküsü ve Jilo Aşireti", *Erişim: [http://www.acsatv.co m./ filer/Malik-Qambar.pdf](http://www.acsatv.co.m./filer/Malik-Qambar.pdf)*, Erişim Tarihi: 10.05.2020.

Salnâme-i Vilâyet-i Van, H. 1315 (M. 1897), Defa 1, Van Vilâyet Matbaası, Van 1315.

SATILMIŞ, Selahattin, "XIX. yüzyılda Nesturiler ve İngiliz Misyonerlik Faaliyetleri", *Belleten*, Cilt: 71, Sayı: 261, 2007, ss. 653-688.

SEYFELİ, Canan, "Osmanlı Devlet Salnamelerinde Süryaniler (1847-1918)", *Süryaniler ve Süryanilik*, (Haz: Ahmet Taşğın, Eyyüp Tanrıverdi-Canan Seyfeli), Orient Yayınları, Ankara 2005, ss. 49-141.

SONYEL, Salahi R., *The Assyrians of Turkey Victims of Major Power Policy*, Turkish Historical Society Printing House, Ankara 2001.

UÇAR, Osman, "Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Nasturi Olayları", (1840-1870), Mersin Ü. S. B.E., Mersin 2010 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

WİGRAM-EDGAR, W.A; WİGRAM, T.A., *İnsanlığın Beşiği Kürdistan'da Yaşam*, (Çev: İbrahim Bingöl), I. Baskı, Avesta Yayınları, İstanbul 2004.

YILDIZ, Hatip "Bedirhan Bey ve Nasturiler", *Süryaniler ve Süryanilik*, (Haz: Ahmet Taşğın, Eyyüp Tanrıverdi-Canan Seyfeli), Orient Yayınları, Ankara 2005, ss. 161-183.

YILMAZ, Abdurrahman, "Osmanlı ve Cumhuriyet Döneminde Nasturi Ayaklanmaları", *Tarih Okulu Dergisi (Tad)*, Yıl: 8, Sayı: XXI, 2015, ss. 107-129.

YILMAZ, Abdurrahman, "XX. Yüzyılın Başında Nasturiler: Kültürleri, Kürtler ve Merkezi Otorite ile İlişkileri", *Turkish Studies*, Volume: 8/5, 2013, pp: 995-1012.

YONAN, Gabriele, *Asur Soykırımı, Unutulan Bir Holocaust*, (Çev: Erol Sever), Pencere Yayınları, İstanbul 1999.

Extended Abstract

The Sanjak of Hakkâri, where the Nestorians resided, came under Ottoman rule in the early 16th century. One of the main issues between the Nestorians and the state was the collection of taxes, as taxes from the Nestorians were not collected regularly. This was because the majority of Nestorians were nomadic, the region they inhabited was transportationally challenging, and there was a lack of regular income due to non-arable lands. Additionally, local administrators responsible for tax collection sometimes delivered incomplete taxes to the state, as they took credit for the taxes collected. Consequently, the Nestorians were mistakenly seen as failing to deliver full taxes, causing tensions between the Ottoman Empire and the Nestorians. Another significant issue between the Ottoman Empire and the Nestorians was their relationship with missionaries. In the 19th century, Western missionaries arrived in the region and began their activities among the Nestorians. The cooperation between Nestorians and Western missionaries disturbed their neighbors, the Kurds. Although Nestorians and Kurds had previously mainta-

Gaz

Akademik
Bakış

63

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

ined good relations, problems arose due to missionary activities, leading to conflicts between Nestorians and Kurds.

In the period leading up to the First World War, the Nestorians continued their relationship with missionaries and, consequently, with Western states, particularly Russia. Russia made promises to the Nestorians, such as financial aid and weapons, in exchange for their support. As a result, the Nestorians started to align themselves with Russia. Disturbed by this situation, the Ottoman Empire promised weapons and assistance to the Nestorians to prevent them from engaging in activities against the state in the event of a potential war. However, these efforts did not yield any results. Eventually, Mar Semun rejected the government's offers, and the Nestorians decided to join the war on the side of the Allied Powers. Following this, conflicts broke out between the Ottoman Empire and the Nestorians in Hakkâri and its surrounding areas, resulting in heavy losses for the Nestorians. Realizing that they could no longer withstand the Ottoman army, the Nestorians began migrating to the Salmas Plateau via Baskale after September 1915. During the migration, they faced harsh winter conditions, and at least one-third of the Nestorians died due to frostbite, starvation, and epidemics. The Russians welcomed the Nestorians in Salmas and provided aid under the name of "Kuvva-yı İmdadiye" (Aid Forces).

Gors

Akademik
Bakış

64

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

Balkan Savaşları Öncesi Arnavutluk'ta 1911 Malisör Ayaklanması ve Trabzon Kamuoyunun Olaya Bakışı*

1911 Malisor Uprising in Albania On the Eve of the Balkan Wars and Its Reflections on the Trabzon Public Opinion

Volkan AKSOY**

Öz

1789 Fransız İhtilali sonrası hızla yayılan özgürlükçü ve anayasacı fikirlerin yarı sıra çağdaş milliyetçilik anlayışı, başta Avrupa olmak üzere dünyanın pek çok bölgesindeki insanları etkilemiş, özellikle bünyesinde farklı inanç ve etnik kimlikler barındıran imparatorluklarda bir takım isyanların çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu çok uluslu devletlerden birisi Osmanlı İmparatorluğu olmuş, özellikle 19. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren hâkimiyeti altında bulunan Balkanlar'da çıkan ayrılıkçı hareketlerle yüzleşmek durumunda kalmıştır. Ayrılıkçı hareketler sonucu 1912 yılında bağımsızlığını kazanan son Balkan devleti ise Arnavutluk olmuştur. Bağımsızlığa doğru giden süreçte özellikle Katolik Arnavutlar (Malisörler) arasında başlayan isyan hareketleri, Osmanlı Devlet idaresinin uygulamalarından duyulan rahatsızlıkla birlikte Müslüman Arnavutları da etkilemiş ve bağımsızlığın ilanını hazırlamıştır. İsyana dair yapılan genel çalışmalar oldukça fazladır. Ancak Devletin farklı coğrafyalarında isyanın nasıl karşılandığına yönelik araştırmalar az sayıdadır. Bu çalışmanın amacı Arnavutluk'ta meydana gelen Malisör ayaklanmasının sebeplerini kısaca açıklamak, ardından bölgeye oldukça uzak bir Osmanlı vilayeti olan Trabzon'daki yankıları, vilayette isyana karşı oluşan duygu ve fikirler ile ne gibi tepkilerin ortaya çıktığını irdelemektir. Aynı zamanda Devletin geleceğini ve bütünlüğünü tehdit eden bir meselede halkın tutumu ile ilgili bir örneklem ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Arnavutluk, Malisör, İsyan, Trabzon, Kamuoyu

Abstract

In addition to the libertarian and constitutionalist ideas that spread rapidly after the French Revolution of 1789, the modern nationalist ideas affected people in many parts of the world, especially in Europe, and paved the way for rebellions, particularly in empires with diverse beliefs and ethnic identities. One of these multinational states was the Ottoman Empire. Especially since the first quarter of the 19th century, it had to face separatist movements in the Balkans, which had been under its sovereignty. Albania was the last Balkan state to gain independence in 1912 as a result of separatist movements. In the process towards independence, the rebellious movements that started, especially among the Catholic Albanians (Malisors/Malissori), affected the Muslim Albanians as well, due to discomfort with the practices of the Ottoman State administration, and led to the declaration of independence. Contrary to high number of studies on the rebellion, there are few studies on how the rebellion was perceived in different regions of the Ottoman state. The aim of this study is to briefly explain the reasons for the Malisör uprising in Albania, then to examine its effects in Trabzon, an Ottoman province quite far from the region. It will explore the emotions and ideas that emerged against

gjs

Akademik
Bakış
65
Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

Makale Geliş Tarihi: 05.04.2022. Makale Kabul Tarihi: 25.05.2023.

Araştırma Makalesi / Künye: AKSOY, Volkan, "Balkan Savaşları Öncesi Arnavutluk'ta 1911 Malisör Ayaklanması ve Trabzon Kamuoyunun Olaya Bakışı", Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), Sayı: 32, Cilt: 16, Haziran 2023, s. 65-85

* Bu makale, yazarın Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsünde (Tarih Bölümü) kabul edilen II. Meşrutiyet Dönemi'nde Trabzon (1908-1918) başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü, Trabzon, E-mail: v_aksoy@ktu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-6725-8012.

the rebellion in the province and the reactions that ensued. Additionally, this study aims to provide an example of the attitudes of the people towards an issue that threatens the future and integrity of the State.

Key words: *Albania, Malisor, Uprising, Trabzon, Public Opinion.*

Giriş

Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet'in ilan edilmesi ile birlikte, devleti yıkılışa doğru götüren birçok sorunun ortadan kalkacağı fikri, gerek birinci kuşak gerekse ikinci kuşak Jön Türkler arasında oldukça kuvvetliydi.¹ Bu anlamda II. Meşrutiyet'in ilanı, devleti kurtarmak isteyenlere ve kurtuluşu söz konusu adımın atılmasında görenlere aradıkları fırsatı verdi. Fakat ilanın ardından ortaya çıkan Bosna Hersek, Bulgar Prenslığı ve Girit gibi siyasi sorunlar, beklentileri kısa sürede hayal kırıklığına dönüştürdü. Zira bu sorunların arkasındaki Rusya, Avusturya, Bulgaristan ve Yunanistan'ın destek ve kışkırtmalarıyla Osmanlı'dan ayrılma, ilhak, isyan gibi hadiseler devleti ve kamuoyunu oldukça meşgul ettiği gibi zora da soktu. Devleti yıkılışa doğru götürecektir, toplumsal birliği sağlamak için yeni dönemle atılabilecek adımları daha başlamadan olumsuz etkileyecek olayları hızlandırdı. Aslında İttihatçılar modern bir devlet yapısı kurmak istiyorlardı ve bu sebeple icraatları başlangıçta idealist bir özellik göstermişti. Başarılı olması ise hiç şüphesiz emperyalist güçlerin ve Balkanlarda genişlemek isteyen devletlerin çıkarlarıyla çelişebilirdi.

Bu gerçekler ışığında 19. Yüzyılda Balkanlar'da meydana gelen isyanlar ve bağımsızlık hareketleri Osmanlı siyasî hayatında ön plana çıkmıştır. Milliyetçi fikirlerin de kışkırtmasıyla oldukça karışık bir yapı gösteren coğrafyada, 1829 tarihli Edirne Antlaşması özerkliğin ya da bağımsızlığın önünü açan bir gelişme olarak rol oynamış, nitekim antlaşma sonrası Balkanlar'da ayrılıkçı siyaset takip eden tüm milletler gerek etkinlik sahasını gerek hedefledikleri sınırlarını Osmanlı Devleti'nin zararına genişletmeye başlamıştır. Diğer taraftan Büyük Devletlerin de Balkanlar'a olan ilgisi giderek artarken kendilerine bağlı nüfuz alanları oluşturma çabaları oldukça hissedilir bir duruma gelmiştir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından ise Sırbistan, Karadağ ve Romanya bağımsız hale gelirken Bulgaristan'da bir prenslik kurulmuştur. Osmanlı Devleti'ne de Arnavutların yoğunlukta bulunduğu Makedonya ile yeni kurulan Doğu Rumeli Vilayeti bırakılmıştır. Dolayısıyla komşu Balkan devletlerine ait nüfusun da bulunduğu Makedonya üzerinde büyük bir egemenlik yarışı ortaya çıkmış, başta Karadağ, Sırbistan ve Bulgaristan olmak üzere Büyük Devletler, Arnavutluk'taki nüfuzlarını arttırmak adına girişimlerini bilhassa kuzeyli Katolik Arnavutlar yani Malisörler² üze-

1 Ernest E. Ramsaur, *Jöntürkler 1908 İhtilalinin Doğuşu*, Pınar Yayınları, İstanbul 2004, s. 17-19; Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Kitabevi, Ankara 2006, s. 31-45; Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, YKY Yayınları, İstanbul 2007, s. 168-169.

2 Bu isyan için kullanılan bir diğer isim de Malisör (dağlı) isyanıdır. Büyük dağ silsilesi anlamına gelen Malesia kelimesinden kaynaklı bölgede yaşayanlara bu isim verilmiştir. Genel olarak Arnavutluk'un kuzeyinde bulunanları ifade eder. Batıda İşkodra Gölü, ku-

rinde yoğunlaştırmıştır.³ Çelik'in de ifade ettiği üzere özellikle 1911 Martında patlak veren Malisör isyanı, Osmanlı Devleti'ni Karadağ'la savaşın eşiğine getirdiği gibi Avrupa diplomasisini de endişeye sevk etmiştir.⁴

Bu süreçte Arnavutlar, nüfusunun önemli bir miktarının Müslüman olması sebebiyle⁵ Osmanlı Devlet idaresinde sahip oldukları konum gereği ayrılıkçı hareketlere daha geç katılmıştır. Yani din ve dil yönünden birlik olmayışı da Arnavutları diğer Balkan halklarının sergilediği tutumdan belli bir süre ayırtmıştır.⁶ Bakıldığında milli meselelerine yönelik düşünceler, diğer Balkan uluslarının bağımsızlıklarını kazanmalarından sonra güçlenmiş, Türk milliyetçi hareketine benzer şekilde önce dil ve kültür sahasında yapılan tartışmalarla başlamış, ardından özerklik ya da bağımsızlık isteğiyle yoluna devam etmiştir.⁷ Kısacası 20. yüzyılın başından itibaren Arnavutluk, yalnızca coğrafi bir isim olmaktan çıkmış, Balkan milletler ailesi arasında yerini almaya karar vermiş, belirli iddia ve özelemleri bulunan farklı bir halkın anavatanı olarak tanınmaya başlanmıştır.⁸ Bu noktada Arnavutlar arasında ortaya çıkan milli düşünce ve faaliyetlerin tarihi gelişimi⁹ yazının

zey ve doğusunda Karadağ, güneyinde ise İşkodra vilayeti ile sınırı olmak üzere yaklaşık 555 kilometrekarelik büyüklükte bir alana sahiptir. Bölgedeki nüfusun büyük çoğunluğu Katoliktir. Bkz. Robert Elsie, *Historical Dictionary of Albania*, The Scarecrow Press, Inc., Toronto 2010, s. 291; Hasan Bello, "Osmanlı ve Arnavut Kaynaklarına Göre Arnavutluk'ta 1911 Malisörler İsyanı", Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2009, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 1.

3 Banu İşlet Sönmez, *II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti*, YKY Yayınları, İstanbul 2007, s. 52; Bilgin Çelik, "Osmanlı-Karadağ Sınır Sorunları ve Balkan Savaşı'na Etkileri", *Balkan Savaşları Paneli (03-04 Mayıs 2011)*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul 2012, s. 146.

4 Malisör isyanı bölgede daha önce meydana gelen isyanlara nazaran daha organize ve dış desteği fazla bir Arnavut ayaklanması özelliği göstermiştir. Hristiyanlığın Katolik mezhebinden olmaları, Avrupa basınının konuya dikkatini arttırdığı gibi İtalya, Avusturya ve Rusya'nın yoğun ilgisini çekmiş ve Osmanlı Devleti üzerindeki baskıyı da yoğunlaştırmıştır. Çelik, a.g.m., s. 157; Bilgin Çelik, *Balkan İttifakı ve Osmanlı Diplomasisi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2019, s. 101.

5 Arnavutluk'un güney kesiminde, nüfusun neredeyse yarısını oluşturan güçlü bir Ortodoks varlığı vardı ve diğerleri çoğunlukla Bektaşî Müslümanlardı. Orta ve kuzeydoğu Arnavutluk, önemli bir Ortodoks azınlık ve az sayıda Katolik nüfusa karşın ezici bir çoğunlukla Sünnî Müslümandı. Ülkenin kuzeybatı kesiminde Katolikler çoğunlukta idi. Genel olarak, 19. yüzyıl boyunca, Arnavutların üçte ikisi Müslüman ve üçte biri Hristiyan'dı. Bunların dışında az sayıda da olsa Protestan ve Yahudi nüfus bulunmaktaydı. Bkz. Ardit Bido, *The Albanian Orthodox Church A Political History 1878-1945*, Routledge Taylor & Francis Group, London 2021, s. 9.

6 Yüksel Bayıl, "Milliyetçi İsyanlar Bağlamında Arnavutluk'ta Komite ve Çetelerin Rolü", *Humanitas Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 12, 2018, s. 118-119.

7 Cezmi Eraslan, "Osmanlı Devletinin Arnavutlara Yönelik Politikalarında Birinci ve İkinci Meşrutiyet Dönemlerinin Karşılaştırılması", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 13, 2008, s. 70.

8 L. S. Stavrianos, *The Balkans Since 1453*, Rinehart & Company, Inc., New York 1958, s. 496.

9 Arnavutların Osmanlı Devleti'nden ayrıldığı zaman dilimine kadar meydana gelen siyasi, idari ve kültürel gelişmeler ile Arnavut muhalefeti ve isyanlar hakkında geniş bilgi için bkz. Stavro Skendi, *Albanian National Awakening 1878-1912*, Princeton University Press, New Jersey 1967; Nuray Bozboru, *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğu'nun Gelişimi*, Boyut Kitapları, İstanbul 1997; Sönmez, a.g.e.; Bilgin Çelik,

sınırlarını aşacağı için genel bir değerlendirmeden ziyade ele alınan dönem içerisinde beliren Malisör isyanının sebepleri¹⁰ açıklanmaya çalışılmış, yeri geldiğinde önceki gelişmelere dair kısa açıklamalar yapılmış ve sonrasında isyanın, Osmanlı Devleti'nin Karadeniz'deki bir vilayetinde nasıl karşılandığı gösterilmeye çalışılmıştır.

İsyanın Altında Yatan Sebepler

Ayaklanmanın sebeplerine kısaca bakıldığında İttihat ve Terakki'nin bir takım uygulamalarının meydana getirdiği memnuniyetsizlik ön plana çıkmaktadır. Bunlardan birisi, Arnavut milli kültürünün gelişiminde önemli yeri bulunan dernek ve cemiyetlerin kapatılmasıdır. 31 Mart Vakası sonrası, İçtimaat-ı Umumiye Kanunu ve Cemiyetler Kanunu¹¹ çerçevesinde dernekleşme faaliyetleri sıkı gözetim altına alınmış, böylece çeşitli adlar altında bir araya gelip toplanma hakkına kanun çerçevesinde sınırlamalar getirilmiştir. Ayrıca kanunun sağladığı güçle birlikte hükümet şeklini değiştirmek, ülke bütünlüğü bozmak gibi amaçlar çerçevesinde çalıştığı iddia edilen derneklerin faaliyetlerine son verilmiştir. Dolayısıyla benzer şekilde gerekçelerle Arnavut kulüplerinin de kapatılmasına zemin hazırlamıştır.¹² Yapılan uygulama, Arnavut kültürüne vurulmak istenen bir darbe olarak algılanmıştır.

Meselenin bu cephesinin yanında basına getirilen yasaklar, merkezileştirme faaliyetleri çerçevesinde düzenli askerlik uygulaması, vergilendirme çalışmaları, uzun yıllardır alışmış oldukları geleneksel ayrıcalık ve muafiyetlerinin ortadan kalkma durumu isyanın öne çıkan diğer sebeplerini oluşturmuştur.¹³ Zira feodal özelliklere sahip, aşiret yaşamının etkilerini gösteren Arnavutluk'ta meşrutiyet öncesi vergi ve askerliği düzenleyen kanunlar uygulama sahasında çok sınırlı kalmıştır. Örneğin Yakova, İpek, Debre, Luma gibi yerlerden asker toplanamamış, özellikle dağlı Arnavutlar başta olmak

İttihatçılar ve Arnavutlar, II. Meşrutiyet Döneminde Arnavut Ulusçuluğu ve Arnavutluk Sorunu, Büke Yayınları, İstanbul 2004; Peter Bartl, *Milli Bağımsızlık Esnasında Arnavutluk Müslümanları (1878-1912)* (çev. Ali Taner), Bedir Yayınevi, İstanbul 1998; Fahri Maden, "Arnavutluk'un Bağımsızlık Süreci (1877-1913)", *Avrasya Etüdüleri*, Cilt: 39, Sayı: 1, 2011, s. 155-196.

- 10 Bölgede rahatsızlık meydana getiren ve isyana dair öne sürülen bazı sebeplerin, Müslüman Arnavutlar arasında da benzer şekilde hoşnutsuzluk ortaya çıkardığı unutulmamalıdır.
- 11 Kanunla ilgili bkz. Zafer Toprak, "1909 Cemiyetler Kanunu", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 205-208.
- 12 16 Ağustos 1909 tarihli Cemiyetler Kanunu milliyet ya da ırk adı taşıyan siyasal gruplar kurmayı yasaklamış ve bu yasa uyarınca Arnavut, Rum ve Bulgar kulüpler kapatılmıştır. Bkz. Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998, s. 217; Toprak, *a.g.m.*, s. 207; Mehmet Okur, "Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Cemiyetler: İlegal Yapıdan Legal Yapıya Geçiş", *Doğu Batı*, Sayı: 46, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2008, s. 125-126; Alan Palmer, *Son Üç Yüz Yıl Osmanlı İmparatorluğu* (çev. Belkıs Çorakçı Dışbudak), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2003, s. 215.
- 13 Nuray Bozboru, "Arnavut Milliyetçiliğinin Gelişimi", *Balkanlar El Kitabı*, Osman Karatay-Bilgehan A. Gökdağ, der., C. 1, Vadi Yayınları, Ankara 2006, s. 583; Ayten Görgülü, "Arnavut Bağımsızlığının Osmanlı Gazetelerinden İncelenmesi (Tanin, Tercüman-ı Hakikat, İkdam ve Sabah (1912-1913)", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 27-28; Eraslan, *a.g.m.*, s. 70-73.

üzere vergi tahsilinde sorunlar yaşanmıştır.¹⁴ Oysa ittihatçılar çoğunlukla feodal düzene sahip bölgelerde modern bir devletin işleyişinde önemli görülen bu gibi hususları düzene koymak,¹⁵ ülkeyi Kanun-i Esasi'nin çizdiği hukuki çerçevede yönetmek istemiştir. Jelavich'in de ifade ettiği gibi İttihat ve Terakki mensupları büyük oranda Osmanlıcılığa inanmıştı. Bütün vatandaşlara eşit konum sunmuşlardı ve tek tek milliyetlere özel tavizler vermek istememişlerdi.¹⁶ Bu gelişmeler ise Arnavutlar arasında hoşnutsuzluğu arttırmış, alıştıkları düzende devam edebilmek adına yönetimle ters düşmelerine sebep olmuştur.¹⁷ Örneğin Arnavutlardan bir kısmının silahlarının toplanması girişimi büyük bir tepki ortaya çıkarmıştır. Bu konuda Avlonyalı Ekrem Bey, hatıralarını kaleme aldığı eserinde “*halkı silahsızlandırmaya çalışmanın sonuçlarının ağır olduğunu, önce küçük huzursuzluklara, ardından genel bir öfkeye yol açtığını*” ifade etmiştir. Zira Arnavutlar için silah, maddi kıymeti yanında erkeklik kavramıyla bağlantılı ahlaki bir değer taşımakta, şeref kavramıyla bir tutulmaktaydı.¹⁸

İfade edilen uygulamalar sonucu artan memnuniyetsizlikle birlikte bulunduğu bölgenin Karadağ'a yakın olması sonucu ismi geçen devletten yardımlar gören Arnavut Malisörleri, mezhep yönüyle uzak oldukları Karadağ'ın sınırlarına girerek orasını kendileri için bir dayanak olarak kullanmaya başlamışlardır. Diğer taraftan zaman zaman Osmanlı idaresi ile ters düşen hatta fitne ve fesat çıkarmakla suçlanan bazı din adamları da Nikola yönetimine iltica ederek ortaya çıkan huzursuzluğu körüklemiştir.¹⁹ Nihayetinde hem Arnavutları hem de Osmanlı Devleti'ni zayıflatmak isteyen

14 Arnavutlar, II. Abdülhamit devrinde birkaç başlık altında vergi vermekle yetinmiştir. Dolayısıyla 1908 sonrası kanun çerçevesinde imtiyazsız bir devlet yapısı kurulmak istenirken vergiler de düzenli hale getirilmek istenmiştir. Bu durum karşısında aşarın dışında hiçbir vergiyi ödemeyeceklerini beyan eden Arnavutlar, kararlı tutumlarıyla vergi meselesine yaklaşımlarını da açıkça göstermiştir. Bkz. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi*, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 561.

15 Oysa 1908 ihtilaline giden süreçte ittihatçılar, Arnavutları vergi yüklerinden kurtarmaya, kendi dillerinde eğitim veren okullar açmaya ve onlara geleneksel ayrıcalıklarıyla (örneğin silah taşıma) birlikte tam anayasal haklar vermeye söz vermişti. Bkz. Miranda Vicars, *The Albanians A Modern History*, I. B. Tauris Publishers, London 2001, s. 54.

16 Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi 20. Yüzyıl* (çev. Zehra Savan-Hatice Uğur), C. 2, Küre Yayınları, İstanbul 2009, s. 87.

17 Akşin, a.g.e., s. 278-279; Süleyman Kâni İrtem, *Meşrutiyetten Mütarekeye (1909-1918)*, Temel Yayınları, İstanbul 2004, s. 232-233; Hüseyin Kâzım Kadri, *Balkanlardan Hicaza İmparatorluğun Tasfiyesi 10 Temmuz İnkılabı ve Netayici*, Pınar Yayınları, İstanbul 2011, s. 110-112; Lütfi Simavî, *Sultan Mehmed Reşad Hân'ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim (Osmanlı Sarayı 1909-1919)* (haz. Sevdâ Şakar), Şehir Yayınları, İstanbul 2007, s. 124-124.

18 Avlonyalı Ekrem Bey, *Osmanlı Arnavutluk'undan Anılar (1885-1912)* (çev. Atilla Dirim), İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s. 243-244.

19 Abidin Temizer, “Nikola'nın Millî Devlet Kurma Çalışmaları Ve Karadağ Müftülüğü (1878-1912)”, *History Studies*, Volume: 13, Issue: 2, 2021, s. 618; Suat Zeyrek, “II. Meşrutiyet'te Demokratik Muhalefetin Sonu: Arnavut İsyanları ve Sonuçları”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 33, 2012, s. 315-316.

gazi

Akademik
Bakış

69

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

Karadağlıların söz konusu desteğinden²⁰ dolayı özellikle Osmanlı-Karadağ ilişkileri son derece gerginleşmiştir.²¹

İsyana yönelik dış etkenlerde Karadağ'ın yanı sıra İtalya da kışkırtıcı bir rol oynamıştır. Çünkü İtalya, 19. yüzyılın sonunda Habeşistan'da uğradığı bir dizi başarısızlık sonrası coğrafyanın verdiği avantajla birlikte Trablusgarp'ı hâkimiyeti altına almak ve bir dereceye kadar belirtilen başarısızlığını telafi etmek istiyordu. Bu noktada Osmanlı Devleti'ni sıkıntıya düşürüp kendisini hedefe taşıyabilecek her türlü fırsatı kullanmak İtalya'nın başlıca siyasetinden birisiydi. Ayrıca Adriyatik Denizi'nin doğusunda kalan topraklarda, yani Arnavutluk'ta, sınırlarını ve etki alanlarını genişletmek isterken Yunanistan'ın Arnavutluk aleyhine büyüyüp güçlenmesini istemiyorlardı.²² Dolayısıyla genel bir isyan çıkarmak, milli duyguları kışkırtmak suretiyle hedeflerine ulaşmak düşüncesindeydiler.²³

Öte yandan Bulgaristan, Ayastefanos Antlaşması (Mart 1878) ile elde ettiği, ancak sonrasında imzalanan Berlin Antlaşması (Temmuz 1878) ile kaybettiği ve yayılma sahası gördüğü Makedonya'yı topraklarına katmak istediğinden²⁴ Arnavutluk'la yakından ilgilenmekte, faydasına gördüğü her faaliyeti desteklemekteydi. Avusturya-Macaristan ise Balkanlar'daki mevcut durumun (statüko) devamını istediğini ve isyandan taraf olmadığını açıklamasına rağmen gizlice isyanların olduğu Kuzey Arnavutluk'a silah göndermekteydi. Avusturya-Macaristan, başka bir gücün etkisi altına girmesini istemediği Arnavutluk'ta kontrolü altında özerk bir yapı kurmayı planlamıştı. Çünkü Akdeniz'e açılabilmesi için Arnavutlar üzerinde nüfuz sağlamak istiyordu.²⁵

20 Misha Glenny, *The Balkans Nationalism, War, And The Great Powers 1804-2012*, Anansi Press Inc., Toronto 2012, s. 228; Skendi, a.g.e., s. 413-414.

21 93 Harbi diye de bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası imzalanan ikinci antlaşma Berlin Antlaşmasıdır. Bu antlaşma ile Karadağ, ilk antlaşma olan Ayastefanos ile onaylanan Hersek, Yeni Pazar ve Kuzey Arnavutluk'taki çıkarlarından mahrum bırakılmıştır. Ardından ise Bosna-Hersek ve Yeni Pazar Avusturya tarafından işgal edilmiştir. Her ne kadar bu topraklar hukuki bağla Osmanlı Devleti'nin bir parçası kalmışsa da aynı zamanda Karadağ milli hedefleri olarak da kalmış ve Karadağlılar başta konumuz olan Kuzey Arnavutluk ve oradaki Malisörlerle söz konusu hedeflerine ulaşma yolunda yakından ilgilenmiş, isyancılara silah dağıtmış, her türlü fırsatı lehine çevirmeye çalışmıştır. Öncelikli hedefini ise önce Tuz'u sonra İşkodra havalisini topraklarına katmak olarak belirlemiştir. Bkz. Richard C. Hall, *Balkan Savaşları 1912-1913 I. Dünya Savaşı'nın Provası* (çev. M. Tanju Akad), Homerkitabevi, İstanbul 2003, s. 4-6; H. Baha Öztunç, "Osmanlı Taşrasında Bir Kamu Görevlisi, Ali Saib Bey ve İşkodra Vilayetine Dair Layihası", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Sayı: 37, 2020, s. 63-64.

22 Stavrianos, a.g.e., s. 507.

23 Bahsedildiği gibi kışkırtmalar etkili olmuştur ki Osmanlı idaresi Arnavutluk isimli bir gazeteyi 25 Şubat 1326 tarihli başmakalesindeki bir yayınından ötürü süresiz tatil etmiştir. Mecliste yapılan darp maddesi tartışmalarına milliyet meselesi rengini verdiği iddiasıyla gazete Divan-ı Harb-i Örfi'nin kararıyla kapatılmıştır. *Trabzon'da Meşveret*, 9 Mart 1327 (22 Mart 1911), No: 260, s. 2.

24 Yarımada'nın kalbi sayılan Makedonya'yı hangi millet egemenliğinde bulundurursa bölgede hâkim stratejik konuma sahip olacaktı. Dolayısıyla Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan ve Romanya bölgede hak iddiasındaydı. Arnavutlar ise Manastır ve Kosova'yı kendi özerk bölgeleri içinde düşünüyorlardı. Bkz. Jelavich, a.g.e., s. 94-95.

25 Vickers, a.g.e., s. 44; Hale Şıvgın, *Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri*, ATAM Yayınları, Ankara 2006, s. 15; Akşin, a.g.e., s. 277-278, Bello, a.g.t., s. 34-37;

İsyan Bölgesine Trabzon'dan Gönderilen Kuvvetler

Osmanlı Devleti, Malesia ismiyle de ifade edilen Kuzey Arnavutluk'ta isyanın çıkmasıyla birlikte bölgeye askeri birlikler göndermiş ve isyanı büyümeden bastırmak istemiştir.²⁶ Söz konusu birliklere, özellikle de İşkodra'daki askeri birliklere destek olmak ve Rumeli'ye sevk edilmek üzere ise Trabzon Vilayetinden²⁷ 800 kişilik bir redif taburunun hazırlanması Harbiye Nezaretinden istenmiştir.²⁸ Bu doğrultuda Of, Maçka, Sürmene, Yomra, Akçabat, Şarlı (Beşikdüzü), Vakfikebir, Gümüşhane, Rize ve Giresun'dan asker alınmasına başlanmıştır. Vilayetin Dâhiliye Nezaretine gönderdiği telgrafa göre tüm askeri ve mülki memurlar ile zabıta bu işle vazifelendirilmiştir.²⁹ Basın yoluyla aktarılan haberlerde ise askerlerin büyük bir şevkle belirlenen tabur merkezlerine gitmeye başladıkları, askerî kıyafetlerini giyerek bir an önce isyanın olduğu bölgeye hareket etme arzusunda buldukları, fitraten asker yaratılan bu milletin evlatlarını takdir etmeye kelimelerin yetmediği vurgulanmıştır.³⁰ Ancak Trabzon'dan gönderilecek redif taburu için daha önceki tarihlerde asker toplanması emri geldiği, bununla birlikte, istenen sayıda askerin silahlantına alınmasının biraz zaman aldığı söylenebilir. Nüfusun çoğunluğunun arazinin verimsizliğinden kaynaklı gerek Osmanlı Devleti vilayetlerine gerek yabancı ülkelere çalışmaya gitmesinden dolayı işlerin yavaş ilerlediği ve bu sebeple gecikmeler olduğu Vilayette Dâhiliye Nezareti arasında yapılan yazışmalardan anlaşılmaktadır.³¹

Çelik, a.g.m., s. 147-148; Zeyrek, a.g.m., s. 312-313.

26 İrtem, a.g.e., s. 237; Tunaya, a.g.e., s. 561; Maden, a.g.m., s. 165-175.

27 Kadim bir tarih ve kültüre sahip olması neticesi Karadeniz'deki önemli şehirlerden biri haline gelen Trabzon, ekonomisinin hareketliliği ve bu ekonomiye dayalı gelişmiş sosyal yapısıyla birlikte kültürel yönden de ilerleme göstermiştir. Sahip olduğu coğrafi konumu sonucu gerek deniz gerek kara ticaretinde öne çıkmış, İran ticaretini iskeleye/limanı vasıtasıyla Karadeniz limanlarına bağladığı gibi Anadolu ve Balkanlar'dan gelen yolları da birbirine bağlamıştır. Özellikle İstanbul ile yakın kültürel, ekonomik ve siyasi ilişkileri olan Trabzon, ülkenin karşı karşıya bulunduğu birçok mesele ile yakından ilgilmiştir. Diğer taraftan başta İngiltere, Fransa, Avusturya ve Rusya olmak üzere birçok büyük ve yabancı devlet Trabzon'da temsilcilikler açmış, bu kadim şehirdeki gelişmeleri ilgiyle takip etmiştir. Bkz. Necmettin Aygün, *Karadeniz'den Osmanlı Ekonomisine Bakış*, C. 1, Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, Ankara 2016, s. 4-5; İdris Bostan, "Karadeniz'in Dış Ticarete Kapalı Olduğu Dönemde Trabzon Limanı", *Trabzon Tarihi Sempozyumu*, (6-8 Kasım 1998), Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon 2000, s. 303; Muammer Demirel, "Belgelerin Diliyle İngiliz Konsolos Raporlarına Göre Trabzon ve Çevresi (1899-1907)", *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu* (haz. Mithat Kerim Aslan-Hikmet Öksüz), Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, Trabzon 2002, s. 493-494.

28 BOA, DH. SYS, D:69, G:1, Belge no:5, 15 Mart 1327 (28 Mart 1911); BOA, BEO, D:3873, G:290429, Belge no:2, 14 Mart 1327 (27 Mart 1911); *Trabzon'da Meşveret*, 16 Mart 1327 (29 Mart 1911), No: 262, s. 2

29 Osmanlı Arşiv Belgelerinde 27 Kânunuevvel 1326 (9 Ocak 1911) tarihli İrade-i Seniyye ile Trabzon Redif Fırkası Kumandanlığına Harbiye Nezareti Muhasebat Müdür-i Umumi Mirliya Galip Paşa'nın atandığına dair bilgi verilmiştir. Bkz. BOA, BEO, D:3843, G:288200, Belge no:1, 28 Kânunuevvel 1326 (10 Ocak 1911).

30 *Trabzon'da Meşveret*, 26 Mart 1327 (8 Nisan 1911), No: 265, s. 1-2; 30 Mart 1327 (12 Nisan 1911), s. 1.

31 BOA, DH. ŞFR, D:664, G:96, 1 Eylül 1326 (14 Eylül 1910).

gazi

Akademik
Bakış

71

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

Hareket için askerlerin sabırsızlığı ve heyecanını yansıtan dönemin basını, askerlerin bu inkılâp devrinde şanlı sayfalar yazmak istediğini, kendilerini Meşrutiyet idaresinin ilk muhâripleri görerak büyük bir istekle hem dini hem vatani hem de milli görevlerini yerine getirmenin sevincini yaşadıklarını belirtmiştir.³² Trabzon'dan gidecek redif taburlarına halkın da yakından ilgi gösterdiği söylenebilir. Örneğin Vakfikebir Redif Taburu, kaza merkezinde toplandığında halkın yoğun ilgisi ile karşılanmış ve Şarlı (Beşikdüzü) Nahiyesi İbtidai Mektebinden ikinci sınıf öğrencisi Hafız Ali ile üçüncü sınıf öğrencisi Tahsin, dönemin heyecanını yansıtan birer küçük konuşma yapmıştır. Aynı günlerde yine halkın büyük desteğini verdiği Akçaabat Redif Taburu ise Arnavutluk'ta son bulacak yolculuğuna çıkmıştır.³³

İsyana karşı gerek halk desteğini kazanmak gerek askerlerin heyecanına dair yaptığı haberleri desteklemek isteyen basın, orduya katılanlardan gelen mektuplara da yer vermiştir. Örneğin Sürmene'den redif fırkasına alınan bir asker gönderdiği mektupta, Rumeli'ye gitmeye düğüne gider gibi sevindiklerini belirtmiştir. Ardından *"mademki Rumeli'de hizmet göreceğiz, o ktada satvet-i Osmanîyeyi izhar edeceğiz, artık Anadolu'da beklemek Osmanlı kalbini taşıyan arkadaşlarıma azap verir. Şimdi arş kumandasını bekliyoruz. Bu kumanda verilmeli, taburlar muazzam al beyaz bayrağımızın altında ilerlemelidir"*³⁴ sözleriyle hislerini ifade etmiştir. Diğer taraftan gönüllü olmak isteyenlere yönelik haberlerin verilmesi, halkı mücadeleye teşvik amacıyla olduğu gibi, vatan savunması uğrunda insanları bir araya getirebilmek, aradaki birlik bağlarını güçlendirebilmek için de yapılmıştır. Burada basına önemli bir rol düştüğü açıktır. Zor bir dönemden geçen ülkenin ve iktidarın halk tarafından desteklenmesi, Osmanlı vatandaşı kimliği üzerinden devlete bağlılık sağlanması, farklı etnik grupların sadakatinin temin edilmesi ve Meşrutiyetin temel ilkelerinin yayılması gibi amaçlar basın-yayın faaliyetleriyle elde edilmek istenmiştir. İfade edilen hedeflerin, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin beklentileri ile uyumlu olduğu da söylenebilir.

Askerler tarafından beklenen sevk nihayet gerçekleşmiş, sevk için görevlendirilen vapur, önce Vakfikebir'e ardından Sürmene ve Of'a uğrayarak buradaki askerleri Trabzon'a getirmiştir.³⁵ Trabzon merkezdeki redif taburunun eşyalarının yüklenmesinde kayıkçı esnafı gönüllü görev yapmıştır. Akçaabat'taki ordu birliklerinin nakil ücretleri ise Belediye Başkanı Mithat Bey tarafından karşılanmıştır.³⁶ Bu haberin gazeteye yansımaları üzerine, Tarakçıoğlu Aziz Reis ve on üç arkadaşının imzasıyla Trabzon'da Meşveret gazetesine bir yazı gönderen Akçaabat kayıkçıları, memleket uğrunda mücadeleye girişen askerlerin eşyalarını karşılık beklemeden taşıdıklarını belirtmiştir. Yapılan haber dolayısıyla üzümlü ahlandıkları anlaşılan kayıkçılar,

32 Trabzon'da Meşveret, 9 Nisan 1327 (22 Nisan 1911), No: 269, s. 2-3.

33 Trabzon'da Meşveret, 2 Nisan 1327 (15 Nisan 1911), No: 267, s. 2.

34 Trabzon'da Meşveret, 26 Mart 1327 (8 Nisan 1911), No: 265, s. 2.

35 Trabzon'da Meşveret, 14 Nisan 1327 (27 Nisan 1911), No: 270, s. 2-3.

36 Trabzon'da Meşveret, 9 Nisan 1327 (22 Nisan 1911) No: 269, s. 1.

gelirleri kısıtlı olsa dahi askerlerin bu fedakârlığını suiistimal etmediklerini vurgulamıştır.³⁷ Meşrutiyet Dönemi'nde birçok fedakârlıklarda bulunan, boykotların en kararlı uygulayıcıları olan kayıkçı esnafı, vatan için hizmet kabul edilen bu gibi durumlarda cömertliğini ve sorumluluktan kaçmadığını göstermiştir. Bu gelişmelerin ardından Trabzon İttihat ve Terakki Cemiyeti heyeti ile Belediye Başkanı Barutçuzade Hacı Ahmet vapurdaki askerleri ziyaret etmiş, kendilerini gösterdikleri azim, kararlılık ve aldıkları sorumluluktan dolayı tebrik etmişlerdir. Son olarak Trabzonlular tarafından tabura 396 başlık hediye edilmiştir.³⁸

Trabzon Taburu, 18 Nisan 1327/1 Mayıs 1911 tarihinde Mitroviça'ya vardığında halkın "yaşasın" tezahüratları ile karşılanmış ve geldikleri günün akşamı Üsküp'e hareket etmiştir. Diğer taraftan çatışmaların yaşandığı sınır bölgelerine gitmek amacıyla Arnavutların arasından gönüllü olarak tabura müracaat edenler de olmuştur. Dolayısıyla yaşananlar, Osmanlı devletinin halkları arasına nifak tohumları ekmek isteyenlerin bunu başaramayacağı'nın bir delili şeklinde görülmüş ve ifade edilmiştir. Hatta İpek, Yakova ve Luma'da asayişin bozuk olup isyanın başladığına dair ortaya atılan haberlerin kesinlikle gerçeği yansıtmadığı belirtilmiş, Arnavutların sarsılmaz bir fikirle meşrutî hükümete bağlı oldukları, herkesin malından, canından emin dağlarda, vadilerde toplanabildiği vurgulanmıştır.³⁹ Trabzon taburu buradan Yeni Pazar'a geçmiş ve gazeteye haberi gönderen kişinin ifadesiyle "ahali askeri fevkalade bir beşâset (güler yüz) ve muhabbetle" karşılaşmıştır.⁴⁰ Trabzon Taburu, 800 kişilik mevcuduyla Yeni Pazar'dan Gosine (Gusinje) sınırına geçmiş ve isyancılara karşı mücadelesini bu bölgede sürdürmüştür. Ayrıca 42 gönüllü de bu taburun yanında çatışmalara iştirak etmiştir.⁴¹

İsyana Dair Yapılan Haberler ve Halkın Yaklaşımı

Trabzon halkı, ayaklanmaya dair gelişmeleri yakından takip etmeye çalışmıştır. Trabzon'da Meşveret gazetesi, bölgeye giden askerlerin mektuplarına, cepheden kendilerine ulaşan haberlere de sayfalarında yer ayırmıştır.⁴² Örneğin Horozoğlu Salih, Doğramacı Hakkı ve Abanoszade Memduh Temel isimli üç asker, Yeni Pazar'dan Trabzon'a yolladıkları telgrafta sağ salim bölgeye geldiklerini, ecdadın kendilerine bıraktığı bu vatana yapılacak saldırılara göğüslerini siper edeceklerini belirtmiş ve tüm Trabzonlulara selamlarını göndermişlerdir.⁴³ Ayrıca halkın, evlatlarını gönderdikleri isyanı

37 Trabzon'da Meşveret, 16 Nisan 1327 (29 Nisan 1911), No: 271, s. 2.

38 Trabzon'da Meşveret, 14 Nisan 1327 (27 Nisan 1911), No: 270, s. 3; 20 Nisan 1327 (3 Mayıs 1911), No: 272, s. 1.

39 Trabzon'da Meşveret, 4 Mayıs 1327 (17 Mayıs 1911), No: 276, s. 2.

40 Trabzon'da Meşveret, 25 Mayıs 1327 (7 Haziran 1911), No: 282, s.1.

41 Gosine'de Trabzon Redif Taburlarının mücadelesi hakkında bkz. Trabzon'da Meşveret, 15 Haziran 1327 (28 Haziran 1911), No: 288, s. 1.

42 İsyancılarla mücadele, bölgeniz olumsuz iklim koşullarında yapılan saldırılar ve karşı tarafın teslimiyeti mektuplarda işlenen genel konulardır. Bkz. Trabzon'da Meşveret, 25 Mayıs 1327 (7 Haziran 1911), No: 282, s. 1.

43 Trabzon'da Meşveret, 27 Nisan 1327 (10 Mayıs 1911), No: 274, s. 2.

Gaz

Akademik
Bakış

73

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

değerlendiren fikir ve sözleri de gazete sütunlarında yer bulmuştur. Trabzon kamuoyuna göre eğitimsizlik, çıkarılan fesatların ve isyanların arkasındaki başlıca sebeptir.⁴⁴ İsyana sebep olanlar bu cehaletten faydalanmış, askerlerin Müslümanları ezeceği, mallarını yağmalayacağı propagandasını yapmıştır ve yapmaktadır. Bu durumda cehaleti ortadan kaldırmak, eğitime önem vererek bilgiyi ve medeniyeti halka yaymak, isyanları engellemenin en önemli unsurları olarak kabul edilmiştir. Dolayısıyla başta Arnavutluk olmak üzere Yemen, Havran gibi isyanların çıktığı bölgelerde her şeyden evvel okulların açılmasına ve imar faaliyetlerinin yürütülmesine devam edilmelidir. Bunun için hükümet kuvvetli olmalı, diğer taraftan okul ve yolların yapımına devam ederek medeniyeti ve ilerlemeyi bölgelere yaymalıdır. Kısacası sosyal ve ekonomik gelişme sağlanabilirse devlete karşı meydana gelen isyanların son bulacağı düşünülmektedir. Ancak sürekli ortaya çıkan iç ve dış sorunlar, devlet yöneticilerinin dikkat ve enerjisini başka uğraşlara yönlendirdiğinden dolayı gerekli atılım yapılamamıştır. Trabzon'un önde gelen gazetelerinden *Meşveret*'teki bu tarz yazı ve aktarımlar, hem isyana sebep olan meseleleri ele alırken hem de arka planda İttihatçı hükümete destek olunmasını istemektedir.⁴⁵

Trabzon kamuoyunda isyanın arkasında Karadağ'ın olduğu düşüncesinin yaygınlık kazandığı ifade edilebilir. Karadağlılardan oluşan çetelerin zaman zaman Malisörlerle birlikte Osmanlı kuvvetlerine saldırdığı gazete sütunlarında yer almış ve onların bu girişimleri Trabzon kamuoyu ile paylaşılmıştır. Bu gibi durumlarda Osmanlı hükümetinin Karadağ'a yönelik protesto girişimleri olmuştur. Her ne kadar Karadağ kralının isyancılara herhangi bir yardımda bulunmadıklarına dair sözleri gazete sütunlarına yansımışsa da ifade edildiği üzere Karadağlıların isyana destek verdikleri kamuoyunda yaygın bir kanaat oluşturmuştur.⁴⁶ Örneğin isyancı gruplarla girişilen çatış-

Görüş

Akademik
Bakış

74

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

- 44 1909 ile 1911 yılları arasında İşkodra'da tahrirat müdürlüğü ve vali vekilliği gibi görevlerde bulunmuş Ali Saib Bey, kaleme aldığı layihasında, bölgedeki halkın cehalet ve sefaletin tesiri altında kaldığını, bu durumun halkın yaşantısını olumsuz etkilediğini, bölgeyi sahip olduğu potansiyelin aksine her türlü ilerlemeden mahrum bıraktığını belirtmiştir. Bkz. Öztunç, a.g.m., s. 60-61.
- 45 *Trabzon'da Meşveret*, 23 Mart 1327 (5 Nisan 1911), No: 264, s. 1.
- 46 Gazetede yer alan ve Karadağ'ı suçlayan haber şu sözlerle verilmiştir: "Yaptığı münasebetsizliği anlayan Karadağ hükümeti Düvel-i Muazzama'ya bir nota vererek kabahatini setr etmek istemiştir. Şöyle ki: müsebbib-i iğtişaş kendisi değil Malisörler ile Arnavutların Karadağ'a vuku bulan muhaceretleri olduğundan Düvel-i Muazzama'nın tavassut-ı dostanede bulunmasını rica ve istirham eylemiş ve hükümet-i Osmaniye arazinde hudus eden harekât-ı iğtişâşiyenin ve esbab-ı muhaceretin ise Osmanlı hükümetinde meşrutiyetin ilanıyla bir takım kavaninin tatbikine mübaşeret edilmesi ve Arnavutların kavanin-i mezkûreye itaat etmek istememeleri yüzünden meydana geldiği ve hükümet-i Osmaniye'ye karşı samimi ve dostane muamelattan inhiraf etmeyeceğini beyan ve taahhüt eylemiştir. Hâlbuki harekât-ı isyanıyeye verilen teminata rağmen Karadağlıların iştirak ettikleri ve hatta son müsademede üç yüz (300) kadar Karadağlı askerinin isyana muavenet-i fiilyede bulunduğu tezahür etmiştir." *Trabzon'da Meşveret*, 30 Mart 1327 (12 Nisan 1911), No: 266, s. 2.

malarda Karadağ tüfek ve mermileri kullanıldığı,⁴⁷ yaralıların Podgoriçe'de⁴⁸ tedavi ettirildiği bu desteğin en açık delilleri olarak Trabzon kamuoyu ile paylaşılmıştır. Balkanlar'daki diğer ülkelerin yayınlarını da takip ettiği anlaşılan Trabzon basını, Karadağ hükümetinin 16 taburluk bir askeri kuvveti silahaltına aldığı Sırbistan'da çıkan "Tribüna" isimli gazetenin haberine dayanarak yazmış, 300 kadar Karadağ askerinin isyanlara destek olduğunu bilinmesinin ise Karadağlıların samimiyetsizliğini ortaya koyduğunu ifade etmiştir.⁴⁹ Ayrıca Karadağ'ın dostu olan devletlerin onlara Osmanlı hükümeti ile iyi geçinmesi ve tarafsızlığını koruması noktasında tavsiyede bulduklarını belirtmiştir.⁵⁰

Trabzon basımında, arkasında Karadağlıların olduğu ve Katolik misyoner kışkırtması kabul edilen isyana genel bir ifade ile "Arnavut isyanı" denilmesi de eleştirisi konusu olmuştur. Böyle bir ifade için bölgedeki herkesin ya da büyük çoğunluğun isyana katılması gerekirdi. Oysa bütün Arnavutlar isyana katılmamıştır. İşkodra'daki Katolik Malisörlerle İsa Bolatin⁵¹ gibi bir

47 Karadağlılar tarafından isyancılara silah ve cephane sağlandığına dair bilgiler, Osmanlı Devleti'nin ajanları vasıtasıyla belgelere yansıyan haberler arasında sıkça yer almıştır. Örneğin bir arşiv belgesinde Podgoriçe'ye istihbarat için gizlice gönderilen kişilerden alınan bilgilerin birbirini doğruladığı, isyan eden Malisörlerin silah ve cephanelerini Karadağ'dan tedarik ettiklerine şüphe kalmadığı bilgisi verilmiştir. Bkz. BOA, HR. SYS, D:2904, G:71, 28 Mart 1327 (10 Nisan 1911); BOA, HR. SYS, D:142, G:56, Belge no:4, 29 Mart 1327 (11 Nisan 1911). Öyle ki, sınırda barışın hâkim olmasının, Karadağ'ın Malisör mültecilerine silah ve mühimmat yardımından vazgeçmesine bağlı olduğu ifade edilmiştir. Bkz. BOA, HR. SYS, D:142, G:57, Belge no:6, 29 Mart 1327 (11 Nisan 1911).

48 Arnavut-Karadağ sınırı boyunca çatışmaların şiddetlendiği 1911 yılında Podgoriçe, Arnavutların mücadeleyi sürdürmek için ihtiyaç duydukları silahları almaların sağlayan Karadağ Kralı Nicholas'ın desteğiyle isyancıların karargâhı durumuna gelmiştir. Bkz. Vickers, *a.g.e.*, s. 63-64; Skendi, *a.g.e.*, s. 412.

49 Osmanlı arşiv belgelerinde de yürütülen tahkikatlar neticesinde Karadağ askerlerinin Malisörlerle yapılan çarpışmalarda Osmanlı ordusuna karşı "canhıraş" bir şekilde savaştığının anlaşıldığına dair bilgiler verilmiştir. Bkz. BOA, HR. SYS, D:143, G:2, Belge no.12-13, 3 Nisan 1327 (15 Nisan 1911); BOA, HR. SYS, D:143, G:7, Belge no:1-2, 3 Nisan 1327 (16 Nisan 1911).

50 *Trabzon'da Meşveret*, 30 Mart 1327 (12 Nisan 1911), No: 266, s. 2. *Trabzon'da Meşveret*, 9 Nisan 1327 (22 Nisan 1911), No: 269, s. 2; BOA, HR. SYS, D:142, G:49, Belge no:1, 28 Mart 1327 (10 Nisan 1911).

51 Mitroviça yakınlarındaki Bolatin köyünde 15 Ocak 1864 tarihinde dünyaya gelen İsa Bey Bolatini, Arnavutluk'un bağımsızlık sürecinde rol oynayan aktörlerden birisiydi. Prizren Birliği'nin yükselişinden sonra, 22 Nisan 1881'de Slivova Muharebesi'nde Osmanlı Devleti'ne karşı savaşmıştır. Aynı zamanda Sırbistan, Karadağ ve Rusya'ya karşı da mücadele içerisine girmiş, özellikle Rusya için bölgedeki emelleri açısından istenmeyen bir kişi olmuştur. Hakkında yapılan şikâyetler neticesi 1902 yılında İstanbul'a çağırılmış ve burada II. Abdülhamit'in lütfuna mazhar olmuştur. Öyle ki, İstanbul'da Sultan II. Abdülhamid'in kişisel korumasını sağlayan Arnavut Muhafız Alayında istihdam edilmiş ve "bey" unvanını almıştır. İttihatçılarla mesafeli bir ilişki kuran İsa Bolatini, zaman zaman bu kliğe karşı muhalefetine yükseltilmiş ve bunun üzerine Kasım 1908'de askeri bir operasyonla ele geçirilmeye çalışılmış, ancak yaralı halde İpek tarafına kaçarak hayatını kurtarmıştır. Devamında yakalanması için girişimler olmuşsa da her seferinde kurtulmayı başaran İsa Bolatini, 1909'da Priştine, Prizren ve başka yerlerde çatışmalara öncülük etmiş ve 1910 baharında Kosova'daki genel ayaklanmada önemli bir rol oynamıştır. Burada Türk kuvvetlerini Firzovik ve Prizren arasındaki Caraleva'da iki gün boyunca sıkıştırmayı başarmıştır. 28 Kasım 1912'de Avlonya'da Arnavut bağımsızlığını ilan eden geçici hükümeti

kısım isyancı için içindedir. Katolik Malisörlerin isyanının çok büyük bir ehemmiyete sahip olmadığı izlenimi ise şu sözlerle kamuoyuna aktarılmıştır. “Bizim yalnız teessüf ettiğimiz en ruhlı bir cihet var ise o da bu iğtişaşa (kargaşa) Arnavutluk isyanı denilmesindedir. Hâlbuki bunlar İşkodra Vilayetindeki Katolik misyonerlerinin tergibatı (isteklendirmesi) ve sairlerinin teşvikatıyla ayaklanan Katolik bir kısım Malisörler ile İsa Bolatin ve sairinin geçen iğtişaşa satvet-i Osmaniyeye dayanamayarak Karadağ’a iltica eden mecmuu iki yüz yetmiş kişiden ibaret asilerdir.”⁵²

Oysa bazı liderleri etrafında Arnavutlar, 19. Yüzyılın sonlarına doğru meydana gelen milliyetçi ayaklanma hareketlerinden de etkilenmek suretiyle Yanya, Kosova, Manastır ve İşkodra vilayetlerini içine alacak bir özerk devlet oluşturma çağrısında bulunmuştur. Söz konusu çağrı, ilk bakışta kültür ve dil birliği temelinde düşünülmüştür. Bu duruma ise Ayastefanos Antlaşması kararları sebep olmuştur. Zira Balkanlar’da Osmanlı Devleti’nden bağımsızlığını ya da özerkliğini kazanan Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ gibi siyasal yapıların, Arnavut nüfusun varlığını sürdürdüğü yerler üzerinde yeni sömürge elde etme gayretleri, Arnavut milliyetçi hareketlerinin doğmasında ve gelişiminde önemli bir etken olmuştur. Süreç bu yönde işleyince Arnavut aydınların yönlendirmesiyle yerel çıkarların korunması çerçevesinde gerçekleşen direniş hareketleri, özerklik yanlısı bir tutum benimsenmesiyle birlikte milliyetçi bir nitelik kazanmaya başlamıştır. Nitekim önce Arnavutların siyasi hedeflerini belirleyen 10 Haziran 1878 tarihli “Prizren Birliği” ve sonrasında 1 Temmuz 1878 yılında kurulan “Arnavut Ulusunun Haklarını Savunma Birliği” hemen Ayastefanos Antlaşması sonrası gerçekleştirilmiştir. 1905 yılından itibaren ise Manastır’da “Arnavut Kurtuluş Komitesi” adıyla kurulan bir gizli örgüt, Arnavutluk’un çeşitli yerlerinde şubeler açmaya başlamıştır. Yine başta İtalya olmak üzere Arnavutluk dışında bulunan Arnavutların yayın ve faaliyetleri de milli bilincin yükselişinde önemli bir rol oynamıştır. Milletlerin tarihi serüvenleri incelendiğinde, bu tip söylem ve eylemlerle başlayan hareketlerin önünde sonunda ayrı bir devlet olma sürecine doğru evrildiği gözlemlenebilir. Dolayısıyla Arnavutluk’a dair incelediğimiz dönemde meydana gelen isyanlar sadece Malisörlerle sınırlı değildir. Bazı Müslüman ve Ortodoks Arnavutlar da kalkışma hareketlerinde bulunmuştur.⁵³

Arnavutluk’ta meydana gelen olaylar açıklandığı biçimde bir gelişme

desteklemek için Kosova’da, Mitroviça ve Vulçitrin’de halkı kıskırttığı gibi silahlı ayrılıklara önderlik yapmıştır. İsmail Kemal Beyle birlikte Arnavutluk’un haklarını aramak ve sesini duyurmak için uzun süreli bir seyahate çıkan Bolatini, 23 Şubat 1916 tarihinde Karadağlılarla giriştiği bir çatışmada hayatını kaybetmiştir. Bkz. Elsie, *a.g.e.*, s. 56-57; Said Olgun, “Kosova Arnavutlarının Millî Kahramanı İsa Bolatini (1864-1916)”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 3, 2020, s. 855-894.

52 Trabzon’da Meşveret, 30 Mart 1327 (12 Nisan 1911), No: 266, s. 2.

53 Stavrianos, *a.g.e.*, s. 502-504; Vickers, *a.g.e.*, s. 30-34; A. L. Macfie, *Osmanlı’nın Son Yılları 1908-1923*, Kitapyaynevi, İstanbul 2003, s. 71; Jelavich, *a.g.e.*, s. 88-91; Bozbor, *a.g.m.*, s. 568-569; Sönmez, *a.g.e.*, s. 52-59; Sacit Kutlu, *Milliyetçilik ve Emperyalizm Yüzyılında Balkanlar ve Osmanlı Devleti*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007, s. 294-295

gösterse de Trabzon basını ve kamuoyu, isyanda büyük oranda Karadağ'ın kıskırtması olduğu inancıyla Arnavut halkının daima Osmanlı Devleti'ne bağlı oldukları yolunda haberlere yer vermeye devam vermiştir. Örneğin “Biz hakiki Arnavut vatandaşlarımızın bu halden naşi (dolayı) belki bizden ziyade müteessir olduğunu bütün kanaat-ı vicdaniyemizle biliriz” şeklinde ortaya konan sözler, basının bu genel tutumunun en güzel ifadesi olsa gerektir. Diğer taraftan başta İşkodra olmak üzere Müslüman Arnavutların, isyana yakın şehir ve kasabalardan gönüllü olarak Osmanlı Devletine desteğe geldikleri haberlerine sıkça yer verilmiştir.⁵⁴ Luma'daki Arnavutların yaklaşık on bin kişilik bir gurupla sınıra gitmek için hükümetin emrine hazır oldukları haberi bunlardan sadece biridir.⁵⁵ Yine Kalkandelenli Arnavutlar tarafından İstanbul gazetelerine çekilen telgrafta, “üç beş bin nüfustan ibaret olan Malisörlerin isyanı vesilesiyle İsmail Kemal Bey⁵⁶ ve daha bazı hempoşun Arnavutluk istiklâl ve muhtariyetini talep maksadıyla Düvel-i Muazzama kabineleri nezdinde teşebbüsatta bulunduğu kemal-i teessüf ve teessürle müstahberdir. Bu gibi teşebbüsatta bulunanları Arnavutlar hiçbir suretle vekil tanımaz Arnavutlar ebediyen bir ferdine kadar idare-i Osmaniye altında kalmayı şeref bilir ve Osmanlılığın bekası için kanunu dökmekten çekinmez” sözlerine yer verilmiştir.⁵⁷ Bu sebeple bu isyanın bir Arnavut isyanı olarak gösterilmesinin Osmanlı Devletini ve onun tebaasını parçalamak için olduğu düşüncesi zihinlerde hâkimdir.

Malisörler tarafından çıkarılan ve Karadağ tarafından desteklendi-

54 Trabzon'da Meşveret, 23 Mart 1327 (5 Nisan 1911), No: 264, s. 1-2.

55 Trabzon'da Meşveret, 2 Nisan 1327 (15 Nisan 1911), No: 267, s. 2.

56 İsmail Kemal Bey, 1844 yılında Avlonya'da (Vlora) doğdu. Yanya'daki Zosimea ortaokuluna devam etti. Mayıs 1860'ta İstanbul'a taşınarak eğitimine burada devam eden İsmail Kemal Bey Hukuk Fakültesinde okudu. Dışişleri Bakanlığı Siyasi İşler Dairesi'nde tercümanlık ve daha sonra Yanya'da (1862-1864) siyasi işlerden sorumlu müdür yardımcılığı görevlerinde bulundu, linyit madeni işletmesi gibi ticari faaliyetlerle ilgilendi. 1876 tarihli ilk anayasanın (Kanun-i Esasi) hazırlık aşamasında Mithat Paşa ile çalıştı. Varna, Mardin, Bolu mutasarrıflıkları; Beyrut, Girit, Trablus valilikleri ve Devlet Şurası üyeliği gibi üst düzey görevlerde bulundu. Avrupa'nın birçok önemli başkentinde diplomatlarla görüşmeler gerçekleştirdi. 1900 yazında İtalya, Fransa, Belçika ve İngiltere'ye gitti. 1908'deki Jön Türk devriminden sonra yapılan seçimlerde Berat mebusu oldu ve İstanbul'a döndü. Mecliste İttihatçılara karşı yapılan muhalefetin ön saflarında yer alan İsmail Kemal Bey, Mutedil Hürriyetperveran Fırkasının kurucuları arasında yer aldı ve partiye başkanlık yaptı. Daha sonra 1911 yılında kurulan Hürriyet ve İtilâf Fırkasına katıldı. O dönemde isyan halinde ortaya çıkan Arnavut milli hareketinin önemli liderlerinden biri haline geldi. 19 Kasım 1912'de Avusturya-Macaristan donanmasına ait bir gemiyle Trieste'ye oradan Dıraç'a ve Avlonya'ya gitti. 28 Kasım 1912'de Arnavut bağımsızlığını ilan eden ulusal meclise başkanlık yaptı. Burada Arnavutluk Bağımsızlık Bildirgesini okuyan İsmail Kemal Bey, daha sonra Arnavutluk'un ilk başbakanı oldu. Ancak 22 Ocak 1914'te istifaya zorlandı ve hükümet yetkisini Uluslararası Kontrol Komisyonu'na devretti. Daha sonra İtalya, Barselona ve Fransa'ya sürgüne gitti ve burada 1917'nin başlarında İngiliz gazeteci Sommerville Story'ye anılarını yazdırdı. İtalya'da Perugia'da felç geçirerek hayata gözlerini yumdu. Bkz. Elsie, a.g.e., s. 475-476; Cahit Telci, “İsmail Kemal Bey Hakkında Avusturya Devlet Arşivinde Bulunan Bir Mektup”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 1, 1996, s. 185-189; İhsan Burak Birecikli, “Avlonyalı İsmail Kemal Bey'in Siyasi Faaliyetleri (1870-1908)”, *Gazi Akademik Bakış*, Cilt: 3, Sayı: 5, 2009, s. 95-106.

57 Trabzon'da Meşveret, 2 Temmuz 1327 (15 Temmuz 1911), No: 293, s. 3.

Gazi

Akademik
Bakış

77

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

ğine inanılan isyana yönelik daha derin arka plan arayışları yapıldığını da görmekteyiz. Zira bu noktada Karadağ'ın nüfusunun yetersizliği ve olası bir savaşta Osmanlı Devleti ile asla baş edemeyeceği kuvvetli bir şekilde vurgulanmıştır. Dolayısıyla Balkanlar üzerinde daha fazla çıkar elde etmek isteyen güçlerin el altından bu tip isyanları hazırlayıp teşvik ettiği belirtilmiştir. Eğer amaçları Osmanlı Devleti'ni yıkmak ise perde arkasından Karadağ'ı ortaya atmadan meydana çıkmaları istenmiştir. Ardından şu sözler söylenmiştir:

“Rumeli’imiz... Karadağlıların gayri muntazam harekât-ı taarruziyeleriyle sarsılmaz, kendilerine üç beş tanesi daha iltihak etmelidir ki Osmanlı hükümeti mukabeleye tenezzül etsin. Makedonya mirasına asırlardan beri yeltenenlerin heyet-i umumiyesi ayaklansalar da Rumeli’yi kan deryasına çevirseler de o deryada kendileri boğulurlar. Çünkü bu kıtada milyonlarca cesur... Arnavut, Türk, Pomak kardeşlerimiz var. Hususıyla arkalarında daha dört beş misli Anadolu’daki hamiyetli kahraman vatandaşlarımız gözlerini açmış emre müheyya bir işaret-i hükümete intizar ediyor. Aklınızı başınıza alınız!... Karadağlılar biraz daha bu münasebetsizliğinizi devam ettirdiğiniz takdirde ferman-ı inkırazınızı biz imza ederiz...”⁵⁸

Bu sözlerin Karadağ üzerinden hem isyancılara hem de genel anlamda isyanın arka planında yer aldığına inanılan Büyük Devletlere karşı söylendiği muhakkaktır. Aynı zamanda kamuoyu, ilerideki olası gelişmelere hazırlanırken devletin kararlılık içerisinde olduğu ön plana çıkartılmaya çalışılmıştır. Trabzon kamuoyuna göre isyanın bir diğer sebebi ise meşrutiyet idaresinin tamamen memleketin her tarafına kök salmaya başlamasından dolayı karşılarında kuvvetli bir Osmanlı hükümeti görmek istemeyenlerin devletin çöküşü için bu olayları tahrik ettiği şeklindedir.⁵⁹ Diğer taraftan “II. Abdülhamit Dönemi istibdadından kalan” diye tanımladığı bazı kişilerin isyana ön ayak olduğu, destek verdiği suçlamaları da yapılmıştır.⁶⁰

1911 yılının yaz aylarına gelinirken Malisörlere ve destekçilerine karşı

58 *Trabzon’da Meşveret*, 6 Nisan 1327 (19 Nisan 1911), No: 268, s. 1.

59 Trabzon kamuoyuna yansıtılan bu gerekçeden daha farklı fikirler ileri sürenler de olmuştur. Örneğin Tahsin Uzer, Arnavutluk’a atanan genç vali ve komutanların meşrutiyetin eşitlik prensibini savunarak Osmanlı Devleti’nde daha aydın şehirler halkına uygulanan bir kanunu köylerdeki Malisörlere de aynen tatbik kalkıştıklarını, diğer taraftan Arnavutların elindeki silahların toplatılmasını ve kanunların kayıtsız şartsız zor kullanılarak uygulanmasını hazmedemeyen Malisörlerin isyanına elverişli bir ortam hazırladığını belirtmiştir. Ona göre “din, dil ve mezhepleri, ahlâk ve gelenekleri homojen olmayan milletler yeknesak bir yönetim sistemine tabi tutulamazdı.” Bkz. Tahsin Uzer, Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi, TTK Yayınları, Ankara 1979, s. 99-100. Hüseyin Kazım Kadri de benzer düşüncelere sahiptir. Arnavutluk’taki kötü yönetimi, silah toplamak için gönderilen askerlerin olumsuz tutumlarını, dönemin hükümetinin fenalık yapanlara karşı hiçbir soruşturma yürütmemesini ve şimdiye kadar alışmadıkları bir takım kanunların Arnavutlara uygulanmasını isyanlara zemin hazırlayan nedenler olarak ileri sürmüştür. Bkz. Kadri, a.g.e., s. 108-115.

60 *Trabzon’da Meşveret*, 2 Nisan 1327 (15 Nisan 1911), No: 267, s. 2.

askeri harekâtlarını yoğunlaştıran Osmanlı Devleti'nin elde ettiği başarılarla dair haberlerin yoğunlaştığı görülmektedir. Bu durum Osmanlı ve özelinde Trabzon kamuoyunun da bir an evvel isyanın sonlandırılması beklentisini en üst noktaya çıkardığına yorulabilir. Örneğin Osmanlı kuvvetlerinin o tarihlerde bölgedeki komutanı Şevket Turgut Paşa'nın⁶¹ Malisörlere karşı son derece başarılı harekâtlarda bulunduğu ve isyancıları perişan ettiği bilgisini veren Trabzon'da Meşveret gazetesi, kazanılan başarılar sonucu isyancıardan önemli bir kısmının teslim olarak umumi aftan yararlanmak istediklerini bildirmiştir.⁶² Diğer taraftan isyancılar için söz konusu yenilginin zaten aşikâr olduğunu vurgulayan gazete, "ümit ederiz ki Rumeli'de tesvilata kapılan (aldatılan) vatandaşlarımız bu harekât-ı askeriyeden mütenebbih (ders almış) olarak memlekette şuriş (karışıklık) ve ihtilal çıkaracak her türlü fenalıktan içtinap eyleyecekler ve hariçten gelen sada-i nifaka karşı kulaklarını tıkayacaklardır" sözleriyle de tehditkâr bir ifade kullanmış, bir nevi gözdağı vermiştir.⁶³ İlerleyen günlerde, aftan yararlanmak için kalan sürenin uzatılması, pişman olarak Karadağ'dan dönen Malisörlere maişetlerini temin için mısır dağıtılması, yanan evlerin tamiri ya da inşası için gerekli keşif çalışmalarının yapılması gibi uygulamalar ise Osmanlı Devleti'nin etkili önlemlerle isyanı sonlandırmak istediğini göstermektedir.⁶⁴

18 Haziran 1911 tarihinde Şevket Turgut Paşa vasıtasıyla bir kere daha af protokolünü isyancılara ileten⁶⁵ Babıali, Sefir Sadrettin Bey vasıtasıyla Malisörlere bir tebligat göndermiş ve şu hususlara yer vererek isyancıların Osmanlı topraklarına dönüşünü ve kalkışma durumuna son vermelerini sağlamak istemiştir. Genel af, askerlik yaşında olanların kısmen İstanbul ve İşkodra'da askeri hizmetlerini yapmaları, o havaliye tayin edilecek memurların mahalli dile aşına kişiler arasından tercihen tayini, vergilerin iki sene müddetle ertelenmesi,⁶⁶ ağnam vergisinin hafifletilmesinin bir özel kanunla (kanun-ı mahsus) parlamentodan talep edilmesi, yalnız köy bekçilerinin ve çobanların tezkere-i mahsus ile şehir haricinde silah taşımaya mezun olmaları, mekteb-i iptidaiye teşkili, yolların inşası, yanmış olan hanelerin inşasını çabuklaştırmak için oluşturulacak komisyonların hükümet ve İşkodra Piskoposluğu tarafından tayin edilecek birer zatın başkanlığı altında bulunması,

61 Skendi, a.g.e., s. 412.

62 Şevket Turgut Paşa, İşkodra'ya vardıktan sonra 11 Mayıs 1911 tarihinde sıkıyönetim ilan etmiştir. Ardından sadece isyana karışan "reislerin" affedilmeyerek askeri mahkemede (Divanharp) yargılanacağını belirtmiş, bunun dışında beş gün içinde evlerine dönüp silahlarını teslim etmeleri halinde Arnavut isyancıların affedileceği sözünü vermiştir. Bkz. Skendi, a.g.e., s. 412.

63 Trabzon'da Meşveret, 11 Mayıs 1327 (24 Mayıs 1911), No: 278, s. 1.

64 Trabzon'da Meşveret, 2 Temmuz 1327 (15 Temmuz 1911), No: 293, s. 3; Trabzon'da Meşveret, 6 Temmuz 1327 (19 Temmuz 1911), No: 294, s. 3.

65 Skendi, a.g.e., s. 415-416.

66 Geriye dönen isyancılar iki seneliğine ertelenen vergilere Duyun-ı Umumiye, gümrük, orman ve emsali vergileri katıp bunları da ödemek istemediklerini ve gereğinin yapılmasını istemiştir. Ancak hükümet bu tarz bir affın söz konusu olmadığını bildirmiştir. BOA, BEO, D:3940, G:295473, Belge no:2-6, 10 Eylül 1327 (23 Eylül 1911).

gors

Akademik
Bakış

79

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

hasarların tazmini için padişah tarafından İhsan buyurulan 10.000 liranın komisyonların gözetimi altında harcanması ve yetmemesi halinde ikmalinin düşünülmesi, firarilerden fakir olanlara hasat zamanına kadar nüfus başına yarım kilo mısır buğdayı ve aile sahibi olmayanlara birer lira iane verilmesi.⁶⁷

Trabzon kamuoyunda gerek isyanın bastırılmak üzere olduğuna gerek Babıali'nin hazırladığı tebligata uyarak Malisörlerin avdet ettiklerine dair haberlere rağmen⁶⁸ isyancılar Devletin başını ağrıtmayı sürdürmüştür. Padişah V. Mehmet'in 5 Haziran 1911 tarihinde Selanik üzerinden Kosova'ya yaptığı gezide⁶⁹ verilen tavizler, ilan edilen aflar ve 3 Ağustos 1911 tarihinde söz konusu af doğrultusunda Podgoriçe'de Malisörlerle imzalanan antlaşmaya rağmen beklenen sonuç umut edilen düzeyde sağlanamamıştır.⁷⁰ Gelişmeler bu şekilde olurken 12 Ağustos 1911 tarihli irade ile Trabzon Redif Fırkasının da terhisine karar verilmiştir.⁷¹ Ancak isyan, 1912 yılında neredeyse bütün Arnavutluk'a yayılmış ve Osmanlı Devleti ile Arnavutların arasını onarılmayacak şekilde açmıştır.⁷² Bu isyan döneminde yaşanan Trablusgarp Savaşı ve sonrasında patlak veren Balkan Savaşları vesilesiyle Osmanlı Devleti, Arnavutlara idarî, kültürel ve ekonomik imtiyazlar sağlamış, ancak ne onların isyan girişimlerini ne de özerklik meselesinde uğradıkları hayal kırıklığını ve ayrılıklarını engelleyememiştir. Nihayetinde Balkan Savaşları sonunda imzalanan Londra Antlaşması'yla Arnavutluk'un sınırlarının belirlenmesini Büyük Devletlere bırakmak zorunda kalmıştır.

Sonuç

Anayasalı ve meclisli bir sisteme geçmek için verilen mücadele sonrası tekrar işlerlik kazanan Meşrutiyet, özellikle orta sınıfa mensup aydın ve bürokratlar

- 67 *Trabzon'da Meşveret*, 27 Temmuz 1327 (9 Ağustos 1911), No: 300, s. 2; Skandi, a.g.e., s. 419; Mcfie, a.g.e., s. 71. Yapılan bu çalışma ve gayretler neticesi Trabzon'da Meşveret gazetesi şu sözleri sütunlarına taşımış ve dönemin hükümetini övücü sözlerle yer vermiştir. "Satvet ve kudretini asilere tanıtmış olan hükümetin şu eser-i atfet ve şefkatini bütün cihan-i medeniyetin takdir ve tahsin edeceğine şüphe edilemez. Dün müstahak-ı terbiye iken bugün arz-ı nedamet ve inkiyat eden bir evlada müşfik bir pederin yapacağı muameleyi hükümet-i meşrutamız icra etmekle bu mülkte zulmün değil adaletin, cebir ve şiddetin değil hiss-i şefkatın ve insanîyetin tatbik edilmekte olduğunu yar ve ayyar nazarında ispat etti." Bkz. *Trabzon'da Meşveret*, 27 Temmuz 1327/9 Ağustos 1911, No: 300, s. 2.
- 68 Dönemin şahitlerinden Avlonyalı Ekrem Bey, çıkarılan affa rağmen pek az kişinin Karadağ'dan Arnavutluk'a geri döndüğünü belirtmiştir. Bkz. Avlonyalı Ekrem Bey, a.g.e., s. 278-279.
- 69 Padişah V. Mehmet'in Rumeli ve Arnavutluk gezisi hakkında geniş bilgi için bkz. Mevlüt Çelebi, *Sultan Reşad'ın Rumeli Seyahati*, Akademi Yayınları, İzmir 2001; Simavi, a.g.e., s. 185-199; Halid Ziya Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi* (Haz. Nur Özmel Akın), Özgür Yayınları, İstanbul 2012, s. 442-503.
- 70 Jelavich, a.g.e., s. 93; Görgülü, a.g.e., s. 33.
- 71 BOA, BEO, D.3928, G:294565, Belge no:2, 2 Ağustos 1327 (15 Ağustos 1911).
- 72 Arnavut aydınları, diğer Balkan devletleri arasındaki işbirliğinin Arnavutlar için felaket anlamına geldiğini biliyorlardı. Balkanlar'da bir Osmanlı çöküşü durumunda Sırp, Karadağ, Yunan ve Bulgarların Arnavutların toprak taleplerini görmezden geleceğini düşünüyorlardı. Oysa Arnavutlar Kosova, Yanya ve İşkodra vilayetlerinde nüfusun çoğunluğunu oluşturuyordu. Manastır vilayetinde de büyük bir nüfus yoğunlaşması vardı. Dolayısıyla Arnavut-Osmanlı ayrışmasına bu açıdan da bakmak önemlidir. Bkz. Glenn, a.g.e., s. 227.

arasında kötüye gidise son verecek bir tarihi geçiş dönemi olarak algılanmıştır. Büyük Devletlerin Osmanlı Devleti'ne karşı menfi tutum ve görüşleri ortadan kalkacak, devlet içindeki ayrılıkçı hareketler son bulacak ve ülke kalkınması hızla gelişecekti. Meşrutiyet öncesinde gerek gizli basın yayın faaliyetleri, gerek II. Abdülhamit Döneminin sürgünleri tarafından ve gerekse 1905-1906 yıllarında itibaren ortaya çıkan büyük vergi isyanları sırasında yapılan propaganda çalışmaları ile halk arasında da beklentiler yükselmiştir. Fakat II. Meşrutiyet'in ilanından kısa bir süre sonra yaşanan dış ve iç siyasi gelişmeler, dönemin hükümetlerini sürekli meşgul ederek ülkeyi düze çıkaracak ortamın oluşmasını engellemiştir. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nin dil, din ve etnik yönden en karmaşık ve sorunlu bölgelerinden birisi Balkan coğrafyası olmuştur. Zira adı geçen coğrafyaya yönelik gerek bölge devletlerinin gerekse Büyük Devletlerin beklenti ve çıkarları sürekli çatışma halinde olurken atılan adımlar ya da girilen siyasi faaliyetler sürekli Osmanlı Devleti aleyhine gelişmiştir. Söz konusu süreçlerden birisi Arnavutluk'ta ortaya çıkan Malisör ayaklanmasıdır. Arnavutluk'ta meydana gelen bu isyan, çoğunluğu Müslüman olan ve uzun yıllardır Osmanlı Devleti'ne hizmet etmiş bir bölge olması dolayısıyla Osmanlı basınının ve kamuoyunun da yakın ilgi ve takibine sebebiyet vermiştir. Dolayısıyla meydana gelen isyanı ve gelişmeleri yakından takip eden bir vilayet de Trabzon olmuştur.

İttihatçı çizgiye yakınlığı bilinen Trabzon'da Meşveret gazetesi, vilayetten Arnavutluk'a gidecek redif taburlarından, halkın heyecanından, iç ve dış basından haberleri aktarmış ve yorumlamıştır. Ayrıca gelişmeleri yakından takip edip halka aktarmaya çalışırken kamuoyu oluşturulmasında da önemli bir görev üstlenmiştir. Bununla birlikte isyana dair haberler takip edilirken Osmanlı Devleti'nin, daha belirgin bir ifade ile İttihat ve Terakki siyasetinin, bölgedeki uygulamalarına, bu uygulamaların gerek Müslüman gerek gayrimüslim Arnavutlar arasında meydana çıkardığı hoşnutsuzluğa değinilmediği söylenebilir. Ancak tam bu noktada Arnavutların daha önce ifade ettiğimiz üzere Osmanlı Devleti'ne bağlılıkları noktasında söyledikleri sözlerin samimiyetinin derecesi akla gelebilir. Zira Arnavutluk, Balkan savaşları sırasında Osmanlı Devleti'nden kopmuş ve bağımsızlığını ilan etmiştir. Fakat gözden uzak tutulmaması gereken konu, Osmanlı Devleti'nin çok kısa bir zamanda Balkan ittifakı karşısında aldığı yenilginin ortaya çıkardığı sonuçlardır. Her şeyden evvel Arnavutlar, Osmanlı Devleti'nin artık kendilerini koruyamayacağını açık bir şekilde görmüştür. Dolayısıyla kendi topraklarında gözü bulunan diğer komşu Balkan devletlerine karşı bir tedbir ve koruma amacıyla bağımsızlıklarını ilan etmekten başka çıkar yol bulamamışlardır. Ayrıca halkın çoğunluğunun Müslüman olması sebebiyle yaşanan dini rekabet sonucu da etrafındaki devletlerin hedefi konumunda kalmıştır. Konu değerlendirilirken söz konusu gelişmeler göz önünde bulundurulmalıdır.

Trabzon basınının bu isyana yönelik yaptığı yayın ve konuları işleyiş şekli değerlendirildiğinde ise Osmanlılık çizgisinde kalmaya çalıştığı, dev-

gazi

Akademik
Bakış

81

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

letin bekası için bir arada kalmanın birlikte hareket etmenin önemini vurguladığı söylenebilir. Gazete sütunlarında hem Arnavutluk'a gidecek askerlerin hem de Trabzon'un önde gelenleri ve halkının heyecanını yansıtırma arzusu bunun en açık göstergesi olsa gerektir. Ayrıca üzerinde durulması gereken önemli bir husus da Arnavutluk gibi kendisine oldukça uzak bir coğrafyaya Trabzon kamuoyunun gösterdiği yakın ilgi ve alâkadır. Dolayısıyla bu ilgi ve alâkayı meşrutiyet sonrası uygulanan ittifak-ı anasır fikrinin her şeye rağmen gündemdeki yerini koruduğuna yormak gerekir. Öyle ki, İttihatçı düşüncenin ya da siyasetin, iktidardaki gücü paralelinde hemen Türkçü bir siyasete/anlayışa kaydığı iddiasının bu doğrultuda yeniden değerlendirilmesi ve mutlak bir kesinlik yerine gri bölgelerin fark edilmesinin de önem kazandığı ileri sürülebilir. Zira isyanı küçük bir grupla, yani Malisörlerle sınırlama isteği, Arnavutluk'un büyük çoğunluğunun devletten yana olduğu fikrinin işlenmesi meşrutiyetle birlikte devam ettirilen Osmanlıcılık anlayışına uygun düşmekte, Trabzon Vilayetinde bu durumun bir örneği verilmektedir.

Kaynaklar

1. Arşiv Kaynakları ve Gazeteler

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

DH. ŞFR, (Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemî), D:664, G:96, 1 Eylül 1326 (14 Eylül 1910).

DH. SYS (Dâhiliye Nezareti Siyasi Kalemî), D: 69, G: 1, Belge no:5, 15 Mart 1327 (28 Mart 1911).

HR. SYS (Hariciye Nezareti Siyasi Kalemî) D: 2904, G:71, 28 Mart 1327 (10 Nisan 1911).

HR. SYS, D: 142, G: 56, Belge no:4, 29 Mart 1327 (11 Nisan 1911).

HR. SYS, D: 142, G:57, Belge no:6, 29 Mart 1327 (11 Nisan 1911).

HR. SYS, D: 143, G: 2, Belge no:12-13, 3 Nisan 1327 (15 Nisan 1911).

HR. SYS, D: 143, G:7, Belge no:1-2, 3 Nisan 1327 (16 Nisan 1911).

HR. SYS, D: 142, G:49, Belge no:1, 28 Mart 1327 (10 Nisan 1911).

BEO (Babiali Evrak Odası), D: 3843, G:288200, Belge no:1,28 Kânunuevvel 1326 (10 Ocak 1911).

BEO, D: 3873, G: 290429, Belge no:2, 14 Mart 1327 (27 Mart 1911).

BEO, D: 3928, G: 294565, Belge no:2, 2 Ağustos 1327 (15 Ağustos 1911).

BEO, D: 3940, G: 295473, Belge no:2-6, 10 Eylül 1327 (23 Eylül 1911).

TRABZON'DA MEŞVERET, (gazete numaraları ve tarihleri metin içinde verilmiştir).

2. Kitap ve Makaleler

AKŞİN, Sina, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Kitabevi, Ankara 2006.

AVLONYALI EKREM BEY, *Osmanlı Arnavutluk'undan Anılar (1885-1912)* (çev. Atilla Dirim), İletişim Yayınları, İstanbul 2006.

AYGÜN, Necmettin, *Karadeniz'den Osmanlı Ekonomisine Bakış*, C. 1, Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, Ankara 2016.

BARTL, Peter, *Milli Bağımsızlık Esnasında Arnavutluk Müslümanları (1878-1912)* (çev. Ali Tamer), Bedir Yayınevi, İstanbul 1998.

BAYIL, Yüksel, "Milliyetçi İsyanlar Bağlamında Arnavutluk'ta Komite ve Çetelerin Rolü", *Humanitas Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 6, S. 12, 2018, s. 116-135.

BELLO, Hasan, "Osmanlı ve Arnavut Kaynaklarına Göre Arnavutluk'ta 1911 Malisörler İsyanı", Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2009 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

BİDO, Ardit, *The Albanian Orthodox Church A Political History 1878-1945*, Routledge Taylor & Francis Group, London 2021.

BİRECİKLİ, İhsan Burak, "Avlonyalı İsmail Kemal Bey'in Siyasi Faaliyetleri (1870-1908)", *Gazi Akademik Bakış*, Cilt: 3, Sayı: 5, 2009, s. 95-122.

BOSTAN, İdris, "Karadeniz'in Dış Ticarete Kapalı Olduğu Dönemde Trabzon Limanı", *Trabzon Tarihi Sempozyumu, (6-8 Kasım 1998)*, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon 2000, s. 303-309.

BOZBORA, Nuray, *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğu'nun Gelişimi*, Boyut Kitapları, İstanbul 1997.

_____, "Arnavut Milliyetçiliğinin Gelişimi", *Balkanlar El Kitabı*, Osman Karatay-Bilgehan A. Gökdağ, der., C. 1, Vadi Yayınları, Ankara 2006, s. 568-588.

ÇELEBİ, Mevlüt, *Sultan Reşad'ın Rumeli Seyahati*, Akademi Yayınları, İzmir 2001.

ÇELİK, Bilgin, *İttihatçılar ve Arnavutlar, II. Meşrutiyet Döneminde Arnavut Ulusçuluğu ve Arnavutluk Sorunu*, Büke Yayınları, İstanbul 2004.

_____, "Osmanlı-Karadağ Sınır Sorunları ve Balkan Savaşı'na Etkileri", *Balkan Savaşları Paneli (03-04 Mayıs 2011)*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul 2012, s. 141-160.

_____, *Balkan İttifakı ve Osmanlı Diplomasisi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2019.

DEMİREL, Muammer, "Belgelerin Diliyle İngiliz Konsolos Raporlarına Göre Trabzon ve Çevresi (1899-1907)", *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu* (haz. Mithat Kerim Aslan-Hikmet Öksüz), Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, Trabzon 2002, s. 493-506.

ELSİE, Robert, *Historical Dictionary of Albania*, The Scarecrow Press, Inc., Toronto 2010.

ERASLAN, Cezmi, "Osmanlı Devletinin Arnavutlara Yönelik Politikalarında Birinci ve İkinci Meşrutiyet Dönemlerinin Karşılaştırılması", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 13, 2008, s. 59-75.

GLENNY, Misha, *The Balkans Nationalism, War, And The Great Powers 1804-2012*, Anansi Press Inc., Toronto 2012.

GÖRGÜLÜ, Ayten, "Arnavut Bağımsızlığının Osmanlı Gazetelerinden İncelenmesi (Tanin, Tercüman-ı Hakikat, İkdam ve Sabah/1912-1913)", *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara 2008, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

HALL, Richard C., *Balkan Savaşları 1912-1913 I. Dünya Savaşı'nın Provası* (çev. M. Tanju Akad), Homerkitabevi, İstanbul 2003.

İRTEM, Süleyman Kâni, *Meşrutiyetten Mütarekeye (1909-1918)*, Temel Yayınları, İstanbul 2004.

HÜSEYİN KÂZİM KADRİ, *Balkanlardan Hicaza İmparatorluğun Tasfiyesi 10 Temmuz İnkılâbı ve Netayjici*, Pınar Yayınları, İstanbul 2011.

JELAVICH, Barbara, *Balkan Tarihi 20. Yüzyıl* (çev. Zehra Savan-Hatice Uğur), C. 2, Küre Yayınları, İstanbul 2009.

KUTLU, Sacit, *Milliyetçilik ve Emperyalizm Yüzyılında Balkanlar ve Osmanlı Devleti*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007.

LEWIS, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998.

LÜTFİ SİMAVİ, *Sultan Mehmed Reşad Hân'ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim (Osmanlı Sarayı 1909-1919)* (haz. Sevda Şakar), Şehir Yayınları, İstanbul 2007.

MACFİE, A. L., *Osmanlı'nın Son Yılları 1908-1923*, Kitapyaymevi, İstanbul 2003.

MADEN, Fahri, "Arnavutluk'un Bağımsızlık Süreci (1877-1913)", *Avrasya Etüdleri*, Cilt: 39, S. 1, 2011, s. 155-196.

OKUR, Mehmet, "Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Cemiyetler: İlegal Yapıdan Legal Yapıya Geçiş", *Doğu Batı*, Sayı: 46, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2008, s. 117-131.

Gazisi

- OLGUN, Said, "Kosova Arnavutlarının Millî Kahramanı İsa Bolatinî (1864-1916)", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 3, 2020, s. 855-894.
- ÖZTUNÇ, H. Baha, "Osmanlı Taşrasında Bir Kamu Görevlisi, Ali Saib Bey ve İşkodra Vilayetine Dair Layihası", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Sayı: 37, 2020, s. 51-94.
- PALMER, Alan, *Son Üç Yüz Yıl Osmanlı İmparatorluğu*, (Çev. Belkıs Çorakçı Dışbudak), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2003.
- RAMSAUR, Ernest E. *Jöntürkler 1908 İhtilalinin Doğuşu*, Pınar Yayınları, İstanbul 2004.
- SKENDİ, Stavro, *Albanian National Awakening 1878-1912*, Princeton University Press, New Jersey 1967.
- SÖNMEZ, Banu İşlet, *II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti*, YKY Yayınları, İstanbul 2007.
- STAVRIANOS, L. S., *The Balkans Since 1453*, Rinehart & Company, Inc., New York 1958.
- ŞIVGIN, Hale, *Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri*, ATAM Yayınları, Ankara 2006.
- TANÖR, Bülent *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, YKY Yayınları, İstanbul 2007.
- TELCİ, Cahit, "İsmail Kemal Bey Hakkında Avusturya Devlet Arşivinde Bulunan Bir Mektup", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 1, 1996, s. 185-191.
- TEMİZER, Abidin "Nikola'nın Millî Devlet Kurma Çalışmaları Ve Karadağ Müftülüğü (1878-1912)", *History Studies*, Volume: 13, Issue: 2, 2021, s. 609-625.
- TOPRAK, Zafer, "1909 Cemiyetler Kanunu", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 205-208.
- TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi*, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul 2009.
- UŞAKLIGİL, Halid Ziya, *Saray ve Ötesi* (haz. Nur Özmel Akın), Özgür Yayınları, İstanbul 2012.
- UZER, Tahsin, *Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, TTK Yayınları, Ankara 1979.
- VICKERS, Miranda, *The Albanians A Modern History*, I. B. Tauris Publishers, London 2001.
- ZEYREK, Suat, "II. Meşrutiyet'te Demokratik Muhalefetin Sonu: Arnavut İsyanları ve Sonuçları", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 33, 2012, s. 299-336.

Extended Abstract

The rebellions and independence movements in the Balkans during the 19th century played a significant role in Ottoman political life. The Treaty of Edirne in 1829, which laid the ground for autonomy or independence, was especially influential in the complex and nationalism prone region of the Ottoman Empire. In fact, after the treaty, the ethnic groups pursuing separatist politics in the Balkans expanded their activities to the detriment of the Ottoman Empire. Following the Ottoman-Russian War of 1877-1878, Serbia, Montenegro, and Romania gained independence, while a principality was established in Bulgaria. However, the Ottoman Empire still maintained control over Macedonia, where Albanians were concentrated, and the newly established Eastern Rumelia Province. Albanians did not initially join the separatist movements due to a significant Muslim population holding positions in the Ottoman state administration. Consequently, the lack of religious and linguistic unity separated the Albanians from the attitudes of other Balkan peoples for a certain period of time. This led to a competition for sovereignty over Macedonia, a region with a diverse population from various Balkan states. Montenegro, Serbia, and Bulgaria focused their efforts on the northern Catholic Albanians, known as Malisors, in order to increase their influence in Albania. The fact that these Albanians were Catholic attracted attention from the European press and increased pressure on the Ottoman state from Italy, Austria, and Russia.

While these initiatives in Albania created great excitement and reaction, particularly from the Muslim Turkish population of the Ottoman Empire, there were also protesting voices coming

from various provinces of the country. One such province was Trabzon. The people of Trabzon closely followed the rebellions of the Malisors through the press and even sent a redif battalion of 800 people from the districts and towns of the province to fight against the rebels in Albania in 1911. The Trabzon press also reported on letters from those who had joined the army and those who wanted to volunteer. The goals of these efforts were to encourage people to fight for the defense of their homeland, unite the population and strengthen their unity, support the country and administration during difficult times, and promote the principles of the constitutional monarchy. These objectives aligned with the expectations of the Committee of Union and Progress.

When evaluating the coverage of this rebellion by the Trabzon press, it becomes evident that they tried to remain within the framework of Ottomanism and emphasized the importance of unity and collective action for the survival of the state. It is also important to note that the people of Trabzon showed a strong interest in a distant region like Albania. This interest and relevance can be interpreted as the continued relevance of Ottomanism, as implemented after the constitutional monarchy. It may be necessary to re-evaluate the claim that Unionist thought or politics immediately shifted to a Turkist politics/understanding in parallel with their power in the administration. It is also important to consider gray areas rather than assuming absolute certainty.

gazi

Akademik
Bakış

85

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

Osmanlı Gerileme Paradigmasının Sonu

The End of Ottoman Regression Paradigm

Ahmet ELİBOL*

Öz

Kanuni Sultan Süleyman döneminden itibaren Osmanlı Devleti'nin geçirdiği iktisadi, siyasi, sosyal veya askeri dönüşüm, bazı akademik ve entelektüel çevrelerce derinlikli analizler ortaya konulmadan ya da tarihsel metodolojik kriterler görmezden gelinerek süreklilik arz eden bir "gerileme" ve "bozulma" edebiyatına dönüştü. Ortaya çıktığı 17. yüzyıldan günümüze değin etkileri devam eden bu kavramsallaştırma, özellikle son yirmi beş yıldır derinlikli analizler yapan Osmanlı tarihi uzmanlarınca eleştiri konusu yapılmaktadır. Bu çalışmada, Osmanlı nasihatname yazarlarından başlayıp Avrupa merkezci-oryantalist bakış açılarıyla pekişen "gerileme paradigması"nın neden tutarsız olduğu üzerine değerlendirme ve örneklen-dirmeler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Gerileme Paradigması, Oryantalizm, Avrupa Merkezçilik, Değişim, Dönüşüm

Abstract

Beginning from the era of Sultan Suleiman the Magnificent, the economic, political, social, and military transformations of the Ottoman Empire have been portrayed by some academic and intellectual circles as a continuous "decline" and "degradation" without deep analysis or historical methodological criteria. This conceptualization, which emerged in the 17th century and continues to have an impact to this day, has been criticized by Ottoman history experts who have conducted in-depth analyses, especially in the last twenty-five years. This study evaluates and exemplifies why the "decline paradigm" that began with the Ottoman nasihatname authors and was solidified by the Euro-centric orientalist perspectives is inconsistent.

Key Words: Ottoman Empire, Decline Paradigm, Orientalism, Eurocentrism, Transition, Transformation

Giriş

Tarih literatüründe, Osmanlı'da modern unsurların varlığı veya ortaya çıkışına dair değerlendirmeler genellikle çok uzaklara gitmez. Tarih tasavvuru anlamında ve belki de kurgusal tarih şuuru bağlamında toplum muhayyilesini önemli ölçüde etkilediğini düşündüğümüz Milli Eğitim Bakanlığı'nın Ortaokul ve Lise tarih kitaplarına göre; bu ilk modernizasyon örnekleri "Yenileşme tarihi" başlığı altında, periyot olarak da "Duraklama" veya genellikle "Gerileme Dönemi"ne karşılık gelen bir zaman dilimine sıkıştırılarak, biraz da gecikmişliğin pişmanlığını yansıtan bir dille verilir.¹ Akademik tarihçilik-

Akademik
Bakış

87

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

Makale Geliş Tarihi: 12.02.2023. Makale Kabul Tarihi: 25.05.2023.

Araştırma Makalesi / Künye: ELİBOL, Ahmet, "Osmanlı Gerileme Paradigmasının Sonu", Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), Sayı: 32, Cilt: 16, Haziran 2023, s. 87-106
* Dr. Öğr. Üyesi, AHBVÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, E-mail: ahmet.elibol@hbv.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-3837-1176.

1 Osmanlı tarihini bu şekilde dönemlendirme bir anlamda ideolojik bir tutumun da ifadesi olmalıdır. Özellikle "Gerileme Dönemi" diye yapılan adlandırma başlıkları altında genelde yöneticiler için cehalet ve kudretsizlik vasfı öne çıkarken "Kuruluş", "İstanbul'un fethi" ve "Yükselme Dönemi" diye ifade edilen bölümlerde Türk-İslam sentezci bakışın yoğun

te de genel kabulün bu perspektiften çok da farklı olmadığı söylenebilir. Bu anlatıya göre; Osmanlı başlangıçta Anadolu beylikleri içinde sıradan ve hatta birçoğundan daha küçük ve güçsüz bir beylik iken tarihin bir cilvesi olarak öne çıkmış, Bizans ve Avrupa'nın zafiyetinden yararlanarak niteliği pek tartışılmayan askeri kuvvetleriyle topraklarını genişletip mühim bir devlet haline gelmiştir. Özellikle muhafazakâr reflekslerle, bu ilk dönemde sadece Ortadoğu ve İslam geleneğini tevarüsü öne çıkarılarak Osmanlı'nın Batı, hususen Bizans ile karşılaşmaları etkileşim ve akültürasyon anlamında dikkate alınmayarak tipik bir Ortadoğu toplum ve siyasal yapısı resmi çizilir.² İstanbul'un alınmasıyla siyasal ve idari olarak görece merkezleşen devlet, imparatorluk özelliği kazanırken Avrupa'nın en büyük güçlerinden biri olmuştur. Sonrası ise herkesin aşına olduğu bir retorikle sunulur; Devlet bir zaman sonra otoritesi olmayan güçsüz padişahların elinde zayıflamış, Avrupa'da meydana gelen yeniliklere ayak uyduramayınca "bozulmuş", "Duraklama" ve "Gerileme" dönemleri peşi sıra gelmiştir. Yine benzer bir şekilde Osmanlı ile ilgili Batı akademik literatüründe önyargılara dayanan ve çoğu zaman da ideolojik saiklerden kaynaklı birçok görüşün varlığı da dikkat çekicidir. Osmanlı'nın varlık nedenini sadece askeri güç ve militarizmine indirgeyen, onu sadece bir savaş makinası gibi gören Avrupa merkezci açıklamalar ve tarih perspektifleri, içerideki bu algı ve bakış açılarını da besleyen bir mahiyet taşıyor.³

Ancak son yıllarda bahsedilen perspektife ve "Duraklama" "Gerileme" veya "Çöküş" gibi bir periyodizasyon kurgusuna mesafeli duran Annales ekolü, Weberyen veya Marksist bakış açılarına sahip tarih yorumları ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunlara göre ömrünün yarısını gerileme ile geçirdiği iddia edilen bir yapının içeriden bir okuma yapılmaksızın ekonomik, sosyal ve siyasi karşılaştırılmalara gidilmeden böylesine bir kabulü onaylamak mümkün görünmemektedir. Bu makalede yukarıda işaret ettiğimiz "Osmanlı Gerileme Paradigması"nın nasıl ortaya çıktığı, hangi süreçlerden geçerek günümüzde dahi bazı çevrelerce neredeyse hiç tartışılmadan genel kabul gördüğü üzerine bahsi geçen farklı itiraz sahiplerinin görüşleri dikkate alınarak değerlendirilmeler yapılacaktır.

bir şekilde varlığı gözlemlenebilir. Orta öğretimdeki tarih kitaplarını esas alarak yaptığı çalışmasında Etienne Copeaux ders kitaplarındaki "İstanbul'un Fethi" olgusunun nasıl da Türk-İslam sentezci bakış açısıyla gerçeğinden uzaklaştırıldığını geniş bir şekilde izah eder. Özellikle dini semboller ve milliyetçi-Türkçü kavramların fethin anlatısında birincil kavramlar olmasının, tarihin bu döneminin ideolojik bir nazarla bir ölçüde tarihsizleştirilmesini konu alır. Bkz: Etienne Copeaux, *Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk İslam Sentezine*, (çev: Ali Berktaş), İstanbul, 2016, s.244-264

2 Kafadar, Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna dair Fuat Köprülü'nün Gibbons'a cevap olarak kaleme aldığı mütalaalarda, Köprülü'nün tarihsel sosyolojik birtakım unsurları görmezden gelerek kuruluştaki Osmanlı varlığını sadece Ortadoğu-İslam ve yoğun Türkmen muhacereti dolayımı ile Türk-İslam mirasına dayandırmasını eleştirir. Kafadar devamla, Köprülü'nün vaktiyle alkışlanan bu tezinin günümüzde de milli tarih anlayışının temel yapı taşı olduğunu ifade ediyor. Bkz; Cemal Kafadar, *İki Cihan Aresinde Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, (çev; A. T. Şen), İstanbul, 2019, s. 38

3 Daniel Goffman, *Osmanlı Dünyası ve Avrupa 1300-1700*, (çev: Ülkün Tansel), İstanbul, 2004, s. 17-22

Osmanlı Gerileme Paradigması ve Yaygınlık Kazanması Nasihatnamelerin Etkisi

Osmanlı “gerilemesi”ne dair Batılı tarih yazımında ilk tanımlamalar, harici bir bakış açısı ile yani, devletin iç problemleri sebep gösterilmek suretiyle değil, daha önce yenilmez sayılan bir yapının Batı güçleri tarafından durdurulması, bilahare 18. yüzyılın başlarında önemli ölçüde Batı karşısındaki toprak kayıplarını anlatmak için kullanılmıştır. “Gerileme” tabirinin imparatorluğun dahili işleri ile irtibatlı olarak sarf edilmeye başlanması ancak, mütercim olduklarından dolayı Osmanlı nasihat-namelerine erişimleri oldukça kolay olan Mouradgea d’Ohsonn ve Joseph von Hammer-Purgstall gibi yazarların tarihçeleri yoluyla olmuştur.⁴ Darling’e göre sözü edilen nasihatnameler, 16. yüzyıl sonları ve 17. yüzyılda imparatorluğun içeride yaşadığı iktisadi ve sosyal problemlerin bir değerlendirmesi şeklindeydi. Dolayısıyla Osmanlı’nın Avrupa karşısındaki mağlubiyetleri ile bir ilgisi yoktu. Ancak Avrupa tarih yazımı bu değerlendirmeleri esas alarak Osmanlı askeri başarısızlıklarının, iç kaynakları açısından sebeplerini keşfettiğini düşündü ve anlatısına ekledi.⁵ Darling, Osmanlıya dair bu anlatının bahsettiği kurumların bozulması ve iç çürümenin Osmanlı askeri kabiliyetleri etkisi dolayımında vurgulandığını ve fakat kurumların kendileri, işleme şekil ve süreçleri hakkında bir inceleme yapılmadığından bahisle şöyle devam eder;

“...yirminci yüzyıl tarihçeleri Osmanlı kurumlarını incelemeye başladıklarında, Osmanlı nasihatname yazarlarının kullandığı kronolojiyi kullanmaya başlarlar ve bu da gerileme paradigmasının inandırıcılığını pekiştirir. Bu görüşe göre, Osmanlı İmparatorluğunun “klasik dönemi” 16. yüzyılın sonlarında, tımar sisteminin (tımar sistemi, padişahın, merkezi bir bürokrasinin verilerine dayanarak, bazı gelirleri geçici olarak şahıslara devretmesiyle süvari birliklerinin finanse edildiği askeri-idari bir sistemdir) değişmesiyle sona erer. Osmanlı tarihinin dönüm noktası, imparatorluğun en büyük kaos ve sıkıntı zamanı olan 1600 civarıdır: nüfus patlaması, fiyatların altüst olması, mali açıklar, askeri kargaşa, iç isyanlar, dış yenilgiler, padişahların beceriksizliği, kadınların iktidarı, halkta hoşnutsuzluk ve bütün bunları taçlandıran Osmanlıların bu meselelerle etkili bir şekilde mücadele etmekte beceriksiz oluşlarıdır. Gerileme, merkezi iktidarın ve padişahın otoritesinin bozulmasıyla tarif edilir, sonuçları olarak da düzensizlik, kaos ve yozlaşma görülür.”⁶

Yirminci yüzyıl tarihçeleri yukarıda işaret edildiği gibi Osmanlı’da vücuda gelen değişimi, hemen hiçbir kritiğe tabi tutmadan nasihatname eser-

4 Linda T. Darling, *Gelir Artışı ve Kanuna Uygunluk-Osmanlı İmparatorluğunda Vergi Toplanması ve Maliye Yönetimi 1560-1660*, (çev. Adnan Tonguç), İstanbul, Nisan, 2019, s. 16

5 A.g.e, s.17

6 A.g.e, s.18

leri üzerinden değerlendirerek buna “bozulma” ve “gerileme” adını vermişlerdir. Sözü edilen nasihatnamelerin kaynak olarak sıhhati, bağlam ve doğası anlaşılmaksızın kurgulanan paradigma, günümüzde bazı kesimler tarafından neredeyse tartışılmasına gerek olmayan bir hakikat gibi sunulmaktadır.

Günümüz Osmanlı “geri kalış” tarih tasarımı bu derece etki yaratan nasihatname yazarlarından biri hiç kuşkusuz 16. yüzyılın ikinci yarısından sonra belirginleşen mali, askeri ve sosyal koşulların getirdiği değişmeyi, bir inhiraf-bozulma olarak gören Gelibolulu Mustafa Âli’dir. Mustafa Âli’nin, bahsedilen değişimden oldukça rahatsız olduğu anlaşılıyor. Saray çevresinin genişleyip farklı kliklerin oluşması, yeni tip kuralları olan bir bürokrasi ile birlikte padişah otoritesinin görece azalması onu eskiye öykünen hatta eskiyi idealize eden bir dile sürüklemişti. Abou El-Haj’a göre Âli’nin sıradan, olaylara dışarıdan bakan bir gözlemci olmadığını hesaba katmak icab eder. Kendisini, bizatihi tasvir ettiği veya daha doğru bir ifade ile kınadığı olayların tam ortasında yer almış, bilgi ve yeteneklerine rağmen arzuladığı ve elde edemediği makam ve mevki için hayıflanan biri olarak görmemiz resmi daha da berraklaştıracaktır. Fleischer, Âli’nin özellikle “*Nushatü’s-Selatin*”⁷ adlı eserinde betimlediği iktisadi ve yönetsel sorunların gerçekten devleti ilgilendiren sorunlar olduğunu ifade eder ancak, onun kariyerist eğilimlerini de vurgular. Âli’nin sistem içinde düştüğü kişisel burukluğu, şahsi ilerlemesine engel bir takım atama uygulamalarına olan ilgisi, yazdığı eserinin ricacı niteliği dolayımında, sisteme dair merkez ve taşrada müşahede ettiği problemleri gerek nicel gerekse nitel olarak abarttığı düşüncesindedir. Bahsettiği “*gerileme*”nin bazı bakımlardan nesnelden ziyade edebi bir gerçeklik olduğunu da ilave eder.⁸ Bunun yanında, Sultan Süleyman döneminde yetişmiş ve medrese sisteminin ürünü olan bir bürokratın, bahsi geçen bürokratik değişim ve dönüşümün kurallarını, hele ki siyasi yaşamının doğrudan etkilenmediği bir dönemde, doğru okuması kolay görünmemektedir.⁹

Yine nasihatname türünün çokça referans alınan ve itibar gören yazarlarından biri ise Koçi Bey’dir. 17. yüzyılın ilk yarısında, Osmanlıda görülen değişimin iyice belirginleşmeye başladığı bir dönemde risalesini yazan Koçi Bey, tıpkı Âli gibi bunu bir bozulma ve gerileme olarak telakki etmişti. Koçi Bey, padişah IV. Murat’a sunduğu risalesinde; yeniçerilerin de içinde bulunduğu kul sınıfının statüsüne uygun maaş-ulufe miktarlarını belirttikten sonra bu maaşlara karşılık gelen gelirleri ve kaynaklarını sıralar. Özellikle kul taifesinin sayısı karşısında dehşete düşen Koçi Bey “...bu kadar çok kula mevacib mi yetişir? Bu kadar mevacibe hazine mi dayanır?” diyerek

7 Bugünkü Türkçesiyle Bkz: Faris Çerçi, *Siyaset Sanatı-Nushatü’s-Selâtin: İnceleme-Sadeleştirme-Metin-Tıpkıbasım*, İstanbul, 2015

8 Cornell H. Fleischer, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Aydın ve Bürokrat-Tarihçi Mustafa Âli*, (çev: Ayla Ortaç), Doğu-Batı Yayınları, Ankara, 2021, s. 168

9 Rifa’at Ali Abou-El-Haj, *Modern Devletin Doğası-16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*, (çev: Oktay Özel-Canay Şahin), Ankara, 2000, s. 61

sistemden şikâyet eder¹⁰ Yeniçeri ve kul sınıfı karşısında onların reyayadan yana olacağı varsayımıyla sipahilerden yana tavır koyar. Sistemin Sultan Süleyman öncesi haline dönmesi anlamında, gelecekleri garanti altına alınacak tımarlı sipahilerin, toprakların genişletilmesine yönelik yapılacak cenklerde tekrar öncü bir kuvvet haline kazanmasını bekler.¹¹ Şunu ifade etmek gerekir ki; Koçi Bey'in risalesini yazdığı dönem eskisinden çok farklı savaş yöntem ve teknolojilerinin geliştiği bir dönemdir. Dönem, savaşların artık, büyük oranda ateşli silahlarla yapıldığı, tüfek ve top gibi teknolojik üstünlüğe ve sayıya sahip orduların çok daha avantajlı olduğu bir çağdır. Bütün bu gerçekliğe rağmen Koçi Bey, yeniçeriler gibi ateşli silahlara aşına olan bir askeri sınıfın aksine, at üzerinde sadece kılıç, kalkan, ok ve yay kullanan, üstüne üstlük bu alışkanlıklarına taassup derecesinde bağlı sipahileri imparatorluk için bir ümit olarak görmektedir.

Özvar, Koçi Bey'in tımar sisteminin ıslahı hususunda ortaya koyduğu önerilerinde gerçeklik ve pratikten uzak olduğu fikrindedir. Mesela Özvar, Koçi Bey'in havass-ı hümayunun tımar aleyhinde genişlememesi noktasındaki ısrarını anlamsız bulur. Çünkü dünyanın pek çok bölgesi gibi Osmanlı'ya da büyük etkileri olan dünya ekonomik ve demografik konjonktüründe oluşan dalgalanmalar imparatorluğu bu yönde bir uygulamaya mecbur bırakmıştır. Dalgalanmalara bağlı olarak devletin askeri ve mali giderleri artmış, haliyle oluşan nakit ihtiyacı, büyük oranda aynî temele dayanan tımarların bir kısmının parasallaştırılarak merkezi hazineye iltizam ve bilahare malikane yoluyla ilhakı suretiyle karşılanmaya çalışılmıştır. Bu anlamda yine 17. Yüzyılın ortalarından başlayarak nakdilik özelliği bulunan haslar ve önceki vakıf gelir kaynakları da havass-ı hümayuna dahil edilerek devletin nakit ihtiyacına çözüm aranmıştır¹² Bu örnekte de görüldüğü üzere devlet, karşı karşıya kaldığı dış kaynaklı iktisadi zorluklar karşısında içeride bir çözüm arayışına girmişti. Fakat Koçi Bey bu çözüm arayışına bağlı dönüşümü aslında inhıraf gibi algılayıp bozulma olarak değerlendiriyor. Dış ekonomik ve demografik zorlamaların varlığı hususunda haberdar olmadığını ve belki de bu durumu görmezden geldiğini düşündüğümüz Koçi Bey'in sorunu sadece içerideki değişimde gördüğü anlaşılıyor. Sultan Süleyman dönemi öncesini idealize ederek, yeni durumu; yolsuzlukların arttığı, padişahların önderliklerinin ve toplumda güvenliğin azaldığı bir süreç olarak telakki ediyordu.¹³

Koçi Bey veya o minvalde görüşler ortaya koyan nasihatname yazarlarının idealize ettikleri geçmişe ne kadar vâkıf oldukları da tartışmalıdır. İdealize ettikleri geçmiş toplum ve devlet modeli; hemen hemen hiç değişmeyen bir topluma hakimiyet kuran otorite sahibi bir iktidarın başarısına dair bir fanteziyi geçmişe yansıtılmaktan ibaretti. Koçi Bey iktidar ile yönetilenler ara-

10 Koçi Bey, *Koçi Bey Risalesi*, (Sadeleştiren: Zuhuri Danışman), Ankara, 1972, s. 39

11 Abou-El-Haj ,a.g.e, s. 64

12 Erol Özvar, "Osmanlı Tarihini Dönemlendirme Meselesi ve Osmanlı Nasihat Literatürü", *Divan*, 1999/2, s. 148

13 Goffman, a.g.e, s.138

Öz

Akademik
Bakış

91

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

sında tam bir uyum ve konsensüs olduğu varsayımından yola çıkar. Abou-El Haj'a göre Koçi Bey'in ortaya koyduğu muhayyel tablo; merkezi bir anlayışla idare edilen toplum üzerinde mutlak kontrol sağlayan, sevk ve idare eden güçlü bir sultan tablosudur. Bunun yanında tımarlı sipahiler ve ulema da hemen hemen kuvvetli bir aristokrasi oluşturmaktadır. Bunlar uyum içinde çalışan, mensubu oldukları sınıfın düzen ve kurallarına bağlı, lüzumu halinde görevlere tayin veya azil işlerini kendileri yapan özerk yapılar olarak tasvir edilmişlerdi. Ancak Koçi Bey'in sandığının aksine yönetici sınıflar ile reaya arasında zaman zaman çatışma kaçınılmaz olmuştu. Yalnız 15. yüzyılın sonları ile 16. yüzyılın başlarında bu çatışma asgari seviyede tutulmuştu. Çünkü yönetici sınıf, iradesini toplumun geri kalanı üzerinde hakimiyet kuracak gücü eline ancak alabilmişti. Böyle olmakla birlikte Koçi Bey'in ifade ettiklerinin 16. yüzyılın başları veya ortaları için bile geçerliliği son derece şüphelidir. İmparatorluğun batıya doğru ilerlemeyi sürdürdüğü 14 ve 15. yüzyıllarda yönetici sınıf içerisinde önemli gerilimler yaşanmaktaydı. Yönetici elit için yeni bir teşkilatlandırma getiren II. Mehmet (1451-1481) döneminde itibarı elinden alınan ve merkezin muteberleri konumundan uzaklaştırılan eski elitler ancak II. Bayezid döneminde yeniden itibar ve statüye kavuşmuşlardı. Sultan Süleyman (1520-1566) devrinde ise oğulları arasında yaşanan, yönetici sınıftan farklı kesimlerin de dahil olduğu iktidar mücadelesi ve daha önce pasivize edilen Anadolu aristokrasisinin önderliğinde zuhur eden aşiret isyanları 16. yüzyıla damgasını vurmuştu.¹⁴

Osmanlı "gerilemesi"nden yana tavır koyan Avrupalı yazarların temel referans kaynaklarından biri ise Kâtip Çelebi olmuştur. Kâtip Çelebi, *Düsturü'l amel li islahi'l-halel*¹⁵ adlı risalesinde Osmanlı'nın duraklamasına dair serzenişini açıklayıcı bir dille ifade ediyor. Osmanlı'nın, yaşadığı çağda (17. yüzyıl ortaları) düştüğü bunalımın sebeplerini ortaya koyar ve tedavi yollarını tavsiye eder. Ona göre Osmanlı'nın yaşadığı krizin sebebi mali buhran, yani gelirin giderden az olması, reyanın zayıflığı, askerinin sosyal hayatta baskın olmasıdır. Sosyal yapı veya o yapıdaki değişim ferdi yapıdan hareketle daha kolay anlaşılabilir. Nitekim toplumlar hem ruhen hem de bedenen kişilere benzemektedirler. Kâtip Çelebi toplumu oluşturan üç ana unsurdan bahseder. Bunlar; ulema asker, tüccar ve reyadır. Bu dört sınıf kendi aralarında dayanışma ve yardımlaşmaya giderlerse devlet daha sağlıklı olur. Kişinin, beden sağlığı için organlarının dengeli çalışmasına benzer şekilde bu dört unsurun dengeli ve uyum içinde olması gerekir. Bu sınıflardan biri diğerlerinden üstün veya fazla olursa insan sağlığının bozulması gibi toplumun sağlığı da bozulur. İbn-i Haldun'un insanbiçimci (*anthropomorphic*) organizma teorisi¹⁶ etkisinde olan Katip çelebi, nasıl ki kişinin doğal ömrü

14 Abou-El-Haj, *a.g.e.*, s.69

15 Katip Çelebi, *Düsturü'l amel li islahi'l-halel* (Ayn Ali, Kavânin-i Âl-i Osman içinde), İstanbul, 1280, s.119-140

16 İbn-i Haldun, devletin ihtiyarlamasından bahsederken; "ihtiyarlama, devlet için tabii bir hal ise bu çağın gelmesi de tabii hallerdendir, hayvani mizaç ve tabiatlardaki ih-

doğum, büyüme, gençlik, yaşlılık ve ölüm gibi safhalardan meydana geliyor- sa devletlerin de buna benzer safhalardan mutlaka geçeceğini düşünür. Bunun yanında nasıl ki güçlü ve zayıf bünyeli insanlar varsa, yine güçlü ve zayıf devletler vardır.¹⁷

Kâtip Çelebi gibi, İbn-i Haldun'un "Mukaddime" adlı eseri Osmanlı literatisinin en kabiliyetlileri¹⁸ tarafından keşfedildiğinde büyük bir hararetle benimsenmişti. İbn-i Haldun'un 20. yüzyılda post-sosyolojik keşfinden çok zaman önce, yani 17 ve 18. yüzyıllarda, Osmanlı entelektüelleri onun eseri üzerinde çalışmış ve kavramlarını kendi dönem ve pratiklerine uyarlamaya gayret etmişlerdi. Özellikle, monarşik devletlerin hayatı hususundaki dön- güsel nitelik arz eden organizma teorisi 17. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı'nın gidişatına uyarlanabilir görünmüştü. Osmanlı'nın gençlik dö- nemleri artık çok geride kalmış olduğu düşünüldüğünde, onun ihtiyarlık dö- nemini uzatmak ve bu dönemi sağlıklı geçirmesi esas olmalıydı.¹⁹

Muhakkak ki İbn-i Haldun, yaşadığı dönem (1332-1406) hesaba katıl- rırsa zamanına göre entelektüel birikim, bilgi ve tecrübe bakımından üstün özelliklere sahipti. Bu özellikleri sayesinde ortaya koyduğu sosyal-siyasal ya- sahılıklar veya öngörüler Osmanlı aydınları tarafından dikkate değer bulun- muştur. O, Batı bilim dünyasınca 19. yüzyılda, yani oldukça geç bir dönemde farkına varılan bir tarihciydi. 19. yüzyılda pozitivizmin de etkisiyle toplu- sal olayların veya tarihinin tıpkı doğa bilimlerinde olduğu gibi sebep sonuç ilişkilerinden hareketle genelleştirilip bilimsel yasalara dayandırılabilceği düşünceyi doğdu. Bu anlamda insanın içinde bulunduğu sosyal gerçeklik ve bilinç tabiattan ayrı düşünülemezdi. Böylelikle tarihte meydana gelmiş olaylar ve olgulardan genel hükümler çıkarılabilmek (görece olarak İbn-i

tiyarlama gibidir. Bu ihtiyarlama hali tabii olduğu için tedavisi kabil ve giderilmesi mümkün olmayan bir hastalıktır." diyerek bu anlamda oldukça belirlenimci bir görüşü benimsemiştir. Bkz. İbn Haldun, *Mukaddime II*, İstanbul, MEB Yayınları, 1989, s.95. Yıldız, İbn-i Haldun ile Farabi'yi karşılaştırarak, Farabi'nin ilerlemeci-ütopyacı dünyasına karşılık İbn-i Haldun'un organizmacı-deterministik mantığı ile öne çıktığını vurgular. İbn-i Haldun'daki bahsedilen determinizm oldukça taviz verilemez bir nitelik arz eder. Onda, doğum, gençlik, olgunluk, yaşlılık ve ölüm, devletler için neredeyse kaçınılmaz do- ğal süreçlerdir. Bkz. Mustafa Yıldız, "İbn-i Haldun'un Tarihselci Devlet Kuramı", *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, 2010 Güz, S.19, s. 47

17 İbrahim Kuran, "Osmanlı Gerileme Paradigmasının Yapısökümcü Analizine Bir Katkı", *İstanbul Kemerburgaz Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 2 Sayı 1, İstanbul, 2017, s. 34

18 Bu Osmanlı entelektüellerinden biri Tarihcî Naima'dır. Naima da tıpkı Kâtip Çelebi gibi İbn-i Haldun'un organizmacı teorisine bağlıdır. Nasıl ki İnsan bedeninde olabilecek bazı düzensizlikler o kişiyi ölüme doğru götürürse, devletlerin de hiyerarşik düzenlerinin bozulması, sınıfların birbirine karışmasıyla toplumsal düzen çöker ve devlet inkıza sürük- lenir. Bkz. Naima Mustafa Efendi, *Târih-i Naima*, Haz. Mehmet İbşirli, C.1, Ankara, TTK Yayınları, 2007, s. 21-24. Ayrıca bkz. Ayşe Bedir, "17.Yüzyıl Osmanlı Düşünce Hayatında İbn-i Haldun Etkisi: Tarih-i Naima Örneği", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 2019, Vol.6 (Num.4), s.2395-2397

19 Cemal Kafadar, "Osmanlı Tarihinde Gerileme Meselesi", (çev. Cengiz Şişman), *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak-Gerileme Paradigmasının Sonu*, Haz. M. Armağan, İstanbul, 2011, s.141

Haldun'da olduğu gibi) ve yasalar ortaya konulabilir, hatta bu genelleştirmelerden geleceğe dair öndeyiler (*prediction*) oluşturulabilirdi.²⁰ Ancak 20. yüzyılda beşeri alanın doğa bilimleri gibi düşünülmesine itirazlar yükseldi. Bunlardan tarihselciliğe ve onun anlam haritasına önemli eleştiriler getiren Karl Popper'e göre tabiat bilimlerindeki öndeyiler ile toplumsal alandaki öndeyiler aynı anlama gelmez. Birincisi şartlı iken yani; şu şartlar vuku bulursa şöyle olaylar meydana gelir tarzındaki öndeyiler iken ikincisi bilimsel öndeyilerden ziyade kehanet mesabesinde. Çünkü toplumda şartlar sürekli değişmekte ve toplumsal etkileşim vasıtasıyla mütemadiyen yenilenmektedir. Bundan dolayı toplumsal eylemlerde beklenmeyen sonuçların ortaya çıkması daha büyük bir ihtimal taşımaktadır. Bir başka önemli husus ise gelecekte olacak bir hadiseyi haber vermek haliyle tehlikeli bir iştir. Nitekim toplumun genel hareket yasasını bulduğuna inanmış olan kimseler, buna dayanarak o hadisenin oluşması için çalışacak veya onu engellemeye gayret göstereceklerdir.²¹ Carr'a göre ise tarihte asla bir bilinçlilik yoktur. Tarihsel hadiseler arasında kısmi bir nedenselliği kabul etmesine rağmen Carr, daimî bir neden sonuç ilişkisini reddeder. Bu anlayış çerçevesinde tarihsel olayların belirlenmesinde tabiat kanunları gibi olaylar yoktur. Aksine tesadüfler ön plandadır. Belirli bir determinizmden söz edilemez. Her ard arda geliş, ani bir gelişme veya tesadüfle bir anda yön değiştirebilir, farklı bir mecraya sürüklenebilir.²²

Kâtip Çelebi'nin Düsturü'l amel adlı eseri yukarıda bahsedilen bir nedensellik kurgusuyla ortaya konulmuştu. Anlatısında Osmanlı seyyife sınıfına, yanlışları düzeltmesi hususunda umutsuzca bir çağrı vardır. Howard'a göre Kâtip Çelebi'de, daha önceki nasihatname yazarlarında gözlenen acelecilik ve telaş yerine derinlik ve objektiflik olduğu halde o, belirlenimciliğe yaslanarak Osmanlı'nın artık duraklamaya girdiğini ifade etmişti. Anlayışına göre duraklama dönemi belki uzatılabilirdi ve fakat asla düzeltilemezdi. Kâtip Çelebi'ye cevap çok gecikmedi. Eserini yazdıktan sadece üç yıl sonra, 1656 yılında acımasızlığı ile devletin otoritesini yeniden tesis etmeye muvafak olan Köprülü Mehmet Paşa'nın sadrazamlığı geldi.²³

Avrupa Merkezçilik ve Oryantalizm Etkisi

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Avrupalı yazarların "Osmanlı gerilemesi" retoriği nasihatname türüne yaklaşımlarıyla başlamış oldu. Onlar, risale yazarlarının eserlerini bir tür edebi eser veya dönemin konjonktürel sorunlarına kişisel perspektiften sunulan çareler olarak telakki etmeyip, resmi nitelik taşıyan arşiv belgesi gibi yaklaştılar. Osmanlı entelektüellerinin aksine devletin yönetici aklı veya Osmanlı bürokrasisinin değişen yeni koşullar

20 R.G Collingwood, *Tarih Tasarımı*, (çev. Kurtuluş Dinçer), İstanbul, 1990, s. 136-141

21 Karl Popper, *Tarihselciliğin Sefaleti*, (çev: Sabri Orman), Ankara, 2021, s. 69

22 E. Hallet Carr, *Tarih Nedir*, (çev:?), İletişim Yayınları, İstanbul, 1988, s. 130

23 Douglas A. Howard, "Osmanlı Tarih Yazıcılığı ve 16.-17. Yüzyılların "Gerileme" Edebiyatı", (çev: Cem Demirkan), *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak -Gerileme Paradigmasının Sonu*, (haz. M. Armağan), İstanbul, 2011, s.242

lar gereğince uyguladıkları yönetsel pragmatizm çoğu zaman dikkate bile alınmadı. Aslında Batı bilimsel dünyasının özellikle 19. yüzyılda içinde bulunduğu ideolojik tutum da bunda etkili oldu denebilir. Osmanlı'nın Avrupa için geçmişte kalan bir tehdit ve öteki olarak görülmesi yanında bu dönemde yükselişte olan ilerlemeci tarih tasavvuru bahsedilen tavrı besledi. Avrupa merkezli (*eurocentric*) olan bu tasavvur; tarihin bir amaçlılık doğrultusunda ilerlediğini kurgular. Tarih ve medeniyete yeni ve farklı anlamlar yüklenmesinin yanı sıra oryantalizm ve öteki gibi kavramlarla Batı ile Doğu arasında epistemolojik ve normatif bir ayrımı kullanarak yeni bir anlam çerçevesi oluşturur.²⁴ Bu açıdan bakıldığında günümüz modernitesine ulaşana kadar bütün insanlık değerlerini Batı aklı ve tecrübesi gerçekleştirmiş ve geri kalan unsurlar²⁵ (tarih dışı faktörler olması dolayısıyla) buna hiçbir anlamda olumlu katkı sunmamışlardır.²⁶ Bu anlamda insanlık tarihinin bütün olumlu gelişmeleri Batı kültürleri tarafından yaratılmıştır. Dolayısıyla tarihî doğru-

24 Bu yeni tarihi kurgu ile tarih ideale doğru akıp gitmektedir. İdeal ise mana ve muhtevasıyla bir sürecin sonu olmayı gerektirir. Batı'nın başat ilerlemeci filozoflarına bakıldığında Kant, Hegel, Marks veya Comte'un tarihin ilerlemeci-amaç karakteri tezini kullanarak ideal bir tarihi son tasavvuru ya da öngörüsü yaratmaya çalıştıkları ortadadır. (Mesela Hegel'in iddiasına göre, evren ruhu özgürlüğünün şuuruna, insanlık tarihinin olgunlaşma devrinin en son noktası olarak Alman toplumunda ve Prusya devletinde erişecektir. Yani tarihin amacı olan nihai noktaya ancak Alman toplumunda ve devletinde ulaşacaktır. Bkz. Fahri Atasoy, *Sorokin'in Toplum Felsefesi*, Ankara, 1997, s. 22 veya Karl Marks'ın tarihsel materyalizm kurgusu çerçevesinde insanlık tarihi gelişme sürecinde altını çizdiği ilkel komünal toplum, feodal dönem, burjuva veya kapitalizm dönemi ve son tahlilde ulaşılacak ideal olan eşitlikçi proletarya diktatörlüğü safhaları gibi). Günümüze kadar etkisini sürdüren bu bakış açıları (Kapitalizmin zaferini ilan ederek tarihin sonuna geldiğini büyük bir gururla duyuran Francis Fukuyama bahsedilen düşünce geleneğinin son temsilcilerinden biridir. Bkz. Francis Fukuyama, "History is Still Going Our Way: Liberal Democracy Will Inevitably Prevail," *Wall Street Journal*, 5 Ekim 2001., Fukuyama, "The End of History and the Last Man" (Hamish Hamilton/ London), 1992.) Bahsedilen bakış açısı bir anlamıyla Batı merkezli tarih ve medeniyet tasavvurunun da fikrî basamak noktasını oluşturmaktaydı. Tarih ve medeniyeti yekpare ilerleyen bir organizma şeklinde kurgulayan bu düşünce, tarihi, üretim biçimlerine ya da evrensel aklın gelişim seyrine göre tasnife tabi tutmakta, çağlara ayırmaktadır. Buna göre insanlık ve medeniyet bir ilkel çağdan geçerek çocukluk, erişkinlik ve nihai olarak olgunluk safhalarını yaşamış (ya da yaşayacaktır). Olgunluk safhası insanlığın varacağı en son ve ideal nokta olarak tespit edilmiştir.

25 Edward Said'in ifadesiyle bunun adı "kayıp kültürler" dir. Yani bunlar insanlık tarihinin başlıca hikayesi anlatımının dışında kalan kültürlerdir ki daha sonra (keşfedildiklerinde) tarifsiz kültürler bahsinden Dünya Tarihi çıkmıştır. Bkz. Edward Said, *Oryantalizm, Sömürgeciliğin Keşif Kolu*, (çev. Selahattin Ayaz), İstanbul, 1991, s. 532

26 Bu epistemolojik farklılaştırma kutuplaştırmayı da beraberinde getirmiştir. Bahsedilen kutuplaşma aslında oryantalizmin de temel retorik kurgusunu oluşturacaktır. Buna göre Batı toplumları değişimci Doğu toplumları durağandır. Yine Batı'nın özgürlükçü karakterine karşılık Doğu'nun despotik yapısı fevkalade belirgindir... Bu cümleden olarak Hegel'in tarihten öngördüğü zamana kadar özgürlüğün ifade edilmesi bağlamında devletleri tasnifinde de bunu görebilmekteyiz. Hegel'e göre Doğu dünyası despotiktir. Dinin baskıcı tutumu dolayısıyla bireysel kişilik hiçbir hakka sahip değildir. Burada özgürlükten asla bahsedilemez. Özgürlük aşamaları eski Grek ve Roma deneyiminde olgunlaşarak Germe dünyasında kendini bulur ve ideal noktaya ulaşır. Bkz. George Wilhelm Friedrich Hegel, "Hukuk Felsefesinin Anahatları", (çev. Güçlü Ateşoğlu), *Tarih Felsefesi, Seçme Metinler, Herder-Kant-Fichte-Schelling-Hegel-Schopenhauer*, (haz. Doğan Özlem, Güçlü Ateşoğlu), Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2006, s. 190-196

Gazisi

Akademik
Bakış
95
Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

sal çizgi Batı ilerleme tarihi olarak çizilmiştir. İlerleme tarihi, insanlığın tek ve ortak ilerlemesidir ve eşsiz (*unique*) dir. Çerçeve dışında kalan ögeler tali kültürdür ve haliyle geridir. Bahsedilen anlam çerçevesinden Doğu tarih, kültür ve üretim biçimlerine bakan Aydınlanma Çağı düşünürlerinden Montesquieu, Batı ilerleme çizgisinin dışına denk düştüğü düşüncesiyle Çin, İran veya Osmanlı'yı kurgusal bir "Doğu Despotizmi" çerçevesine sıkıştırmıştı.²⁷ Yine üretim biçimleri üzerinden tarihsel-ilerlemeci bir öngörü oluşturan K. Marks da Ortaçağ-Avrupa feodalizminin biricikliğinden hareketle Ortaçağ'daki Bizans, İslam, Çin, İran ve Osmanlı'daki *fiyef* uygulamalarını, sırf tarihsel şartların getirdiği sosyal, siyasal, ekonomik görece farklılıklardan dolayı feodalite türünün bir cinsi olarak değerlendirmeyip *Asya Tipi Üretim Tarzı* adlandırmasıyla ötekileştirdi. Doğu toplumları feodalizmi yaşamış olamazdı. Eğer yaşamış olsaydı, tarihselciliği gereği, oradan mutlaka bir burjuva sınıfı yaratması, sanayi toplumuna geçmesi gerekirdi. Ona göre, Ortaçağ Avrupası feodalizminin temel karakteri olan adem-i merkezîyetçi yapısının aksine Osmanlı gibi Doğu toplumlarının üretim biçimi, merkezin her zaman kontrolü altında bir hiyerarşik silsile veya sultanın despotik tahakkümünde olmuştur.²⁸ Öyle olduğu için temel insanlık gelişiminin dışındadır ve tabii ki ilerlemeye el vermediği için de geridir.

Avrupa merkezî-oryantalist bakış açılarının etkisi beraberinde bahsi geçen nasihatname yazarlarının yüzeysel ele alınmasıyla oluşan Osmanlı Gerileme paradigması, 19. yüzyıl Avrupa tarihçiliğinde neredeyse tartışılmaz bir mahiyet kazandı. Bu dönemin önemli pozitivist tarihçilerinden olan Leopold von Ranke (1795-1886), Osmanlı gerilemesi retoriğini bir dogma gibi

27 L. Althusser, Montesquieu'nün kullandığı despotizm kavramını, Doğulu sultanlar için ürettiği keyfi idare gibi vasıflandırmaları üzerinde çokça düşünülmeden, tarihsel bağlam ve olgulardan kopuk olmasıyla eleştirir. Ayrıca bu gibi kategorizasyonların bir ideolojik bağlamda kullanıldığını da belirtir. Bkz L. Althusser, *Politika ve Tarih*, (çev: Alâeddin Şenel-Ömür Sezgin), Ankara, 1987, s. 57-67

28 Berktaş, Osmanlı veya Doğu'ya yönelik -özellikle kurgusal feodalizm bağlamında- Avrupa merkezli tarih bakış açılarının kritiğini yapar ve şu ifadeleri kullanır; *Şu "feodalizm" kavramını alalm...bir, gayet Avrupa'ya özgü (Euro-specific) bir içerikle malûldür. 19. yüzyılın Ortaçağ tarihçileri, sırf Avrupa Ortaçağının kendine has (görece desantrali-ze) çehresinin statik bir fotoğrafını çekmiş; bunu bire bir, bütün ayrıntılarıyla teoriye geçirmiş; teorik bir konseptte dönüştürmüş ve adına "feodalizm" demiştir. İki, paralel bazı bilgi süreçlerinde (meselâ Şarkiyatçılık veya Oriental Studies alanında), Avrupa-dışı geleneksel tarım toplumlarının işbu "feodalizm" modeline tamı tamına uymayan (zira görece merkezîyetçi veya "bürokratik") çehreleri veya iktidar biçimlenişleri için başka kavramlar düşünülümüş; kâh Doğu despotizmi (Montesquieu ve Hegel;kâh Asya Üretim Tarzı (Marx...) diye açıklanmak istenmiştir. Buradaki kritik nokta, bu kavramların sadece birinin değil, her ikisinin Avrupa-merkezci olmasıdır. Birbirlerinin aynadaki aksi gibidirler; bir 1/0, ak-kara dikotomisinin iki ucunu temsil ederler. Aynı Avrupa-merkezli bilgi sürecidir ki, Avrupa Ortaçağ köylü toplumu ve devletleri için "feodalizm" kavramını yaratırken, onun karşısına, ona benzemediği düşünülen, Avrupa elitlerinin kendi dışına dönük "nazar"ının (gaze) algıladığı ya da kendi "öteki"lerini tahayyül edişinin somut ifadesi diyebileceğimiz, Şark, Doğu, Oryantal Despotizm ya da Asya Üretim Tarzı kavramlarını dikmiştir. Bkz. Halil Berktaş, Serbestiyet İnternet Sitesi, 20-04-2023 erişim: <https://serbestiyet.com/yazarlar/osmanli-ne-kadar-modern-di-6-biraktigim-yerden-36898/>*

benimsedi. Kafadar'a göre, Ranke, Osmanlı'nın gerilemesi sorunuyla ilgili olarak hemen hemen hiç şüpheye düşmemiş veya konuyla ilgili derinlikli bir araştırma yapmadan yüzeysel kanaatlerini ortaya koymuştur. Ranke, mesela Sultan Süleyman'ın 1566'da ölümünden hemen sonra, gerilemeyi bir dizi iktidarsız sultanın tahta çıkmasına ve bunların karakterlerinin zayıf olmasına bağlamıştır. İmparatorluğun son üç buçuk asrını bir gerileme (inhibit-bozulma) olarak görme yaklaşımları, bu sebeple yakın zamanlara kadar sosyal ve ekonomik faktörler üzerine çalışma yapan birçok tarihçiye sirayet etti.²⁹ Mesela önemli oryantalistlerden biri olan Bernard Lewis, Osmanlı'nın 17. yüzyıla beraber müesseseler, askere alma, devşirme ve terfi usullerindeki değişimlerle tam ve kuşku duyulmaz bir sükuta (düşüşe) duçar olduğunu belirtir. Bu ifadeleri kullanırken risale yazarı Koçi Bey'e de atf yaparak, risalesindeki Osmanlı gerilemesine dair beyanlarını neredeyse hiç tenkide tabi tutmadan özümser.³⁰ Avrupa merkezci oryantalist bakışını, Osmanlıların gerilemeye başladıkları dönemde (17. yüzyıl) Avrupa'daki gelişmelere hemen hiçbir ilgi duymadıklarını, Ortaçağ'daki seleflerinin seviyesini muhafaza etmeyi kendileri için kâfi saydıkları gibi afaki ifadelerle ortaya koyar. Osmanlıların silahlı kuvvetleri de yetersiz ve gecikmiş bir şekilde, Avrupalı düşman orduların teknik imkanlarının çok gerisindedir.³¹

Howard, 1930'lerde Osmanlı arşivi üzerinde çalışmaların artarak devam etmesine rağmen hem Türkiye'de hem de dışarıda araştırmalar yürüten akademisyenlerin bahsedilen önyargılardan kendilerini kurtaramadığını söyler. Mesela Osmanlı risale yazarlarını tek referans olarak kabul eden H.A.R Gibb ve Harold Bowen'in "yönetim kurumlarının yozlaşması"na dair tezleri, 16 ve 17. yüzyıl Osmanlı gerileme yazarlarının bir tekrarı üzerine

29 Kafadar, *a.g.m.*, s. 100, Kafadar, Stanford Shaw'ın sonradan Türkçeye *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye* adıyla çevrilen "History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, vol. Empire of the Gazis. The Rise and Decline of the Ottoman Empire, 1280-1808" (Cambridge: Cambridge University Press, 1976) s.170-171 dipnotlu eserinde Shaw'ın "Gerilemenin Siyasi ve Askeri Unsurları" ve "Gerilemenin Tezahürleri 1566-1623" gibi başlıklar kullanmasını esefle belirtir. Bkz. *a.g.m.*, s.100

30 Bernard Lewis, "Osmanlı İmparatorluğunun İnhitatu Üzerine Bazı Düşünceler", (çev: Salih Tuğ), *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak*, (haz. M. Armağan), İstanbul, 2011, s. 61. Lewis, Koçi Bey için Tarihçi Hammer'in "Türk Montesquieu"su vasıflandırmasının altını çizerek onu tarihçilik açısından yüksek bir mertebeye yerleştirir. Bkz. *a.g.m.*, s. 61.,Howard, bu gibi yaklaşımların ortaya çıkmasında risale yazarlarının mutlak etkisini vurgular. 17.-19. Yüzyıllar arasında Avrupalı birçok müsteşrikin özellikle bahsi geçen Osmanlı risale yazarlarını fazlaca dikkate alarak gerileme paradigmasını inşa ettiğini ifade eder. Howard hususen birkaç isim üzerinde durur. Bunlardan ilki Paul Rycout'tur. Onun *The Present State of the Ottoman Empire*, London, 1688 adlı eserinde Ayni Ali'nin *Kavanin-i Âl-i Osman* ve Koçi Bey'in *Risalesindeki* anlatılarının bağlamından koparılarak sürekliklik arz eden bir mutlaklık gibi sunularak örneklem yaratılmasını eleştirir. Howard'a göre bir diğer müsteşrik daha önce bahsi geçen, Koçi Bey için "Türklerin Montesquieu'su" nitelemesini kullanan Hammer Purgstall'dır. *Geschichte des osmanischen*, Vienna, 1815; reprinted, Hildesheim, 1963 adlı eserinin genel yapısını tayan ederken Osmanlı toplumdaki yozlaşma ve Osmanlıların askeri yönden geri kalışı hakkında söyledikleri hemen her şey Ayni Ali, Koçi Bey ve Hezarfen Hüseyin'den alınmıştır. Bkz: Howard, *a.g.m.*, s. 244

31 Lewis, *a.g.m.*, s.73

Gaz

Akademik
Bakış

97

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

kurgulanmıştır. Bu gibi yazarlar gerilemeyi, zayıf sultanlara, görevin kötüye kullanılmasına, Osmanlı birliklerindeki efsanevi disiplinin ortadan kalkmasına, neredeyse bütün kurumlarda düzensizliğin hâkim olmaya başlamasına bağlamaktadırlar.³² Bu gibi bakış açılarında en önemli çarpıklıklardan hatta paradokslardan birisi şüphesiz Avrupa merkezci-oryantalist anlayışta çokça eleştirilen ve Doğu'ya mahsus geriliğin en mühim timsali olarak gösterilen despotik sultan figürünün gerileme paradigması tarafından neredeyse kutsanmış olmasıdır. Sultanların otoritesiz ve zayıf karakterli olması onlara göre gerilemenin de bir alametiymiş.

Gerileme Paradigması Neden Geçersiz?

Bugün artık Osmanlı tarihi üzerine kafa yoran tarihçiler haklı olarak, altı yüz yıldan fazla yaşam süren bir entitenin, ömrünün yarısından fazlasını gerileme tarihi olarak tavsif edilmesini anlamsız bulmaktadırlar. Kafadar'a göre Osmanlı tarihçiliğinde uzun bir süre devam etmiş olan gerileme söylemi, sonraki dönem ve farklı açıklamalar için bir gölge fenomen (epi-fenomen) olma özelliği taşımıştır. Gerileme kavramı Osmanlı ve Osmanlı olmayan farklı gözlemciler tarafından farklı bağlamlar, farklı amaç ve hedef kitleleri için kullanılmıştır. Bu söylem, toptancılığı aşamadan, bahsedilen farklı anlam, amaç ve bağlamları inceleyen kültürel ve sosyal tarih araştırmaları olmadan izah edilemez. Gerileme veya bozulma söyleminin, Osmanlı tarihinin muayyen bir döneminin doğru bir yansıması olduğunu tarihsellikten ve kesinlikten yoksun olarak iddia edenlere belki basit ama hayati sorular sorulmadan konu çok da iyi anlaşılabilir; Neyin gerilemesi? Kimin gerilemesi ve hangi anlamda? Nerede, ne kadar süren ve neye nispetle?³³

Osmanlı'nın hemen her alanda 16. yüzyılın sonundan itibaren doğrusal bir düşüşe geçtiği tezi 20. Yüzyılın sonlarına kadar gerileme paradigması doğrultusunda savunulmaya devam etti. Askeri, siyasi veya idari anlamda olduğu kadar iktisadi anlamda da bu çöküşün giderek derinleştiği tezi bir hakikat gibi benimsendi. Quataert, aralarında Ömer Lütfi Barkan'ın da olduğu bir grup Osmanlı tarihçisinin, 16. Yüzyıl sonuyla beraber oluşan fiyat devriminin Osmanlı ekonomisinde yaratmış olduğu bir gerileme ve çöküş resmi çizdiklerini belirtir.³⁴ Resimdeki gerileme trendi şu anlama geliyordu;

32 Howard, *a.g.m.*, s. 246. Howard bu bilgileri *H.A.R Gibb and Harold Bowen, Islamic Society and the West: A Study of the Impact of Western Civilization on Moslem Culture in the Near East, 1 vol. 2 pts. (London, 1950-1957), C. 1, s. 173-199* adlı eser üzerinden vermektedir.

33 Kafadar, *a.g.m.*, s. 102

34 Donald Quataert, "Osmanlı Tarih Yazımı ve "Gerileme" Kavramına Yönelik Değişen Tavırlar", *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak- Gerileme Paradigmasının Sonu*, (çev: M. Armağan), (haz. M. Armağan), İstanbul, 2011, s. 298. Quataert'in bu hususta verdiği literatüre bakılabilir: Ömer Lütfi Barkan, "The price revolution of the sixteenth century: A turning point in the economic history of the Near East", *International Journal Middle East Studies*, 6 (1), 1975, s. 3-28 veya David Landes, *The Unbound Prometheus: Technological Change and Industrial Development in the Western Europa from 1750 to the Present* (Cambridge, Cambridge University Press, 1969). vs...

ekonomi sonraki yıllarda yani, bütün bir Osmanlı çağı boyunca düzelmeyecek bir mahiyet arz ediyordu. Bu basitleştirici anlatıların temelinde bilimsel bir yapı eksikliği olmasına rağmen entelektüel çevrelerde yaşamaya devam etmeleri şaşırtıcı değildi. Çünkü bahsedilen anlatı, uzun zamandır Avrupa entilajansiyasında Ortaçağlardan bu yana oluşmuş “İslam ekonomileri” nin sözde geriliği modeliyle beraber, modernliğin temel şartı olarak görülen endüstriyel proletaryanın işgücü ile çalışan fabrika merkezli endüstriyel ekonomiyi esas alan genel geçer modernleşme paradigmalarıyla gayet güzel örtüşmekteydi.³⁵ Quataert, 1979 senesinde, gerileme paradigmasını savunan tarihçilerin görüşlerini revize etmek zorunda kalacakları çarpıcı ve meydan okuyucu bir çalışmanın yayımlanmasından bahseder. Çalışmanın sahibi Benjamin Braude; Osmanlı zanaatlarının, Avrupalı imalatçılarla rekabet etme becerisi gösteremedikleri ve bu anlamda kifayetsiz kaldıkları hususundaki gerilemeci ve toptancı teoriye karşı, Avrupalıların Ortadoğu piyasalarını fiyat kırarak ele geçirdiklerini keşfeder. Bunun başlıca nedeni, fabrika mallarını normal şartlarda satmaları değil, getirdikleri malları indirimli fiyattan satmalarıydı. Atlantik kıyılarındaki kârlarla beslenen Avrupalı tüccarlar Osmanlı pazarlarına ham kumaş gönderiyorlar ve bunu indirimli fiyatlarla satabiliyorlardı. Avrupa, Yeni Dünya altınını üzerine kâr koyup satabilecekleri malları satın almada kullanıyordu³⁶ Netice olarak araştırmacılar Osmanlı imalat sanayiini sorgulamaya başladılar. İmalat sektörü bu dönemde imparatorlukta oldukça canlı idi. Sektör, Avrupa’da ucuz emek ve işgücünün ve tabii ki makinaya dayalı üretimin kullanılmaya başladığı sanayi devrimi çağında ayakta kalma savaşı verirken uzun bir süre canlılığını yitirmedi. 18. yüzyıl sonlarına kadar Osmanlı el yapımı mamulâtı, Osmanlı dokumaları, el yapımı iplikleri çevre imparatorluk ve devletlerde fevkalade revaçtaydı.³⁷ 18. yüzyıl boyunca, gerilemeci paradigmanın iddia ettiğinin aksine çevre ülkeleri de besleyen bir imalat sektörünün görece canlı olduğu ortaya çıkmıştı...

Burada dikkat çeken nokta gerilemeci paradigmayı savunanların üç yüz yıldan fazla bir süre için doğrusal ve toptancı düşünerek siyasi, askeri, sosyo ekonomik, kurumsal olarak neredeyse bir toplum ve devletin her alanda lineer bir düşüğe geçtiği zihnî kolaycılığın saplanmalarıydı. Onlar, her türden olay, gelişme ve olguları hiçbir ayırma tabii tutmadan gerileme başlığı altında toplamışlardı. İmparatorluğun çürüyerek bozulması demek despotik bir düzen içerisinde nadiren gelen soluklanmalar hariç, herhangi bir canlılığın veya yenilenmenin olmadığı bir tahayyül oluşturdular. Anlatılarında enflasyon, duraklama, isyan, sultanların pasifliği gibi tarihçile-

35 A.g.e, s. 298

36 A.g.e, S. 299. Quataert’in sözünü ettiği, gerilemecilerin fikirlerini revize etmelerine sebep olan makale için: Bkz. Benjamin Braude, “International competition and domestic cloth in the Ottoman Empire, 1500-1650, A study in underdevelopment”, *Review*, 2 (3), 1979, s. 437-451

37 Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, (çev: Ayşe Berktaş), İstanbul, 2005, s. 201

rin menfi olarak gördükleri olgu ve eğilimler sürekli büyüyen, her şeyi saran bir “gerileme” edebiyatının içine yerleştirdiler. Bunların bir kısmı gerçekten tarihçilerin gerileme olarak telakki ettiği şeylerdi, ancak pek çoğunun durumu gerçekten şüpheliydi. Mesela, eğer gerçekten meydana geldiyse 16. yüzyıl fiyat devrimi, Avrupa için neden ekonomik patlamanın bir işareti olarak telakki edilirken Osmanlı ekonomisi için bir felaketin işareti kabul ediliyor? Bu tür afaki varsayımlar gerileme kurgusunun mantıksal acizliği içinde dengesiz bir şekilde gözlem olma değerini kazanırlar. Bu da sonuç olarak doğrusal ve toptancı mantığına sahip gerileme kurgusunu pekiştirir.³⁸

Kafadar’ın işaret ettiği 16. yüzyıldaki fiyat devrimi üzerinde kafa yoran Pamuk, Avrupa kaynaklı fiyat devriminin Osmanlı mali ve ekonomik yapısında farklı zamanlarda farklı etkiler uyandırdığını tespit ediyor. Buna göre Osmanlı İmparatorluğu’nda 16. yüzyıl boyunca fiyatlar sürekli bir şekilde artmış ve 1600’lerin başında en yüksek noktaya ulaşmıştı. Bu noktadan sonra 17. yüzyıl ortalarına kadar yavaş yavaş gerileme eğilimine girmişti. Fiyatların en fazla yükseldiği 16. yüzyılın sonlarında bile enflasyon aynı dönemde İtalya’da gümüş üzerinden ölçülen enflasyonla neredeyse aynı olmuştu.³⁹ Pamuk, 17. yüzyılın tamamında ve 18. yüzyılın ortalarına gelinceye kadar bütün Avrupa’da nüfusun, üretimin ve uzun mesafeli ticaretin bir durgunluk dönemine girdiğini ifade ediyor.⁴⁰ Aynı dönemde, Osmanlı iktisadi ve mali düzeni benzer veya farklı etkilere maruz kalarak bunalımlı bir döneme girmişti. 1580’de paranın tağşişi sosyal-iktisadi kargaşalara sebep oldu. İmparatorluğun en temel gelirlerinden, toprağa dayalı gelir kaynağının aracı olan fetihlerin durması, belki de devletin efektif yarıçapı olan sahanın limit noktalarına ulaşılması, maliyeyi zora soktu. Bu gelişmelerin en doğal sonucu tımar sisteminin çözülmesi olmuştu. Özellikle savaş teknolojilerinin değişmesi bunda önemli pay sahibiydi. Osmanlı ordusu, en önemli vurucu gücü olan ve ok, yay, kılıç ve zırh kullanan sipahilerle özellikle 16. yüzyılın ortalarına kadar Avrupalı ordulara karşı belirgin bir üstünlük elde etmişti. Ve fakat 16. yüzyılın ikinci yarısından sonra Osmanlı yöneticileri, Avusturyalıların ateşli silahlarla mücehhez piyadeleri ile giriştikleri savaşlarda ordunun etkili olamadığını müşahede ettiler. Avrupa’da değişen savaş teknolojileri, Osmanlıları tımara dayalı sipahi ordusunu ihmal ederek yerine maaşlı,

Görüş

38 Kafadar, *a.g.m.*, s. 103

39 Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 117. Faroqi, Osmanlı’da fiyat artışlarının başlangıçta tarihçilerin varsaydığından daha az olduğunu, Ö. L. Barkan’ın bunu bilmesine rağmen, ortaya koymakta gönülsüz davrandığını ifade ediyor. Bkz. Suraiya Faroqi, “Post Kolonyal dönem Öncesi ve Sonrasında İmparatorluklar: Osmanlılar”, *Hâkim Paradigmaların Ötesinde-Rifa’at Abou-El-Haj’a Armağan*, (derleyenler: Donald Quataert, Baki Tezcan), (çev: Aytek Sever), Ankara, 2012, s. 93

40 *A.g.e.*, s. 133. 17. Yüzyılda Avrupa’da meydana gelen durgunluğun sebepleri Avrupalı tarihçiler arasında tartışma konusu olmuştur. Mesela Hobsbawm’a göre, kapitalizmin egemen olabilmesi için hâlâ Avrupa’da hüküm-ferma olan tarıma dayalı ekonominin dönüştürülmesi gerekiyordu. İş gücünün tarımdan sanayiye geçmesi, hem de üreticilerin üretim araçlarından ayrılarak ücretli işçilere dönüşmesi lazımdı. Ama bu dönemde bu mümkün olamadı. Dolayısıyla bir sanayi inkılabı doğamadı. Bkz. *A.g.e.*, s.133

ateşli silah kullanan merkez ordusunu ikame etmeye zorladı. Bu da ordu da yenicilerin hem ağırlığı hem de sayısının giderek artırılması ihtiyacını doğurdu. Ancak burada önemli bir sorun şuydu ki; hem mali bunalımla baş etmek hem de sayıları giderek artan maaşlı askere maaş ödemeleri yapmak için paraya ihtiyaç duyulacaktı. Artık tarımsal artı değere, sipahiler aracılığı ile değil doğrudan ve nakdi biçimde el koymak mecburi hale gelecekti⁴¹ Bu da beraberinde iltizam sistemini getirdi. Gerileme paradigmasını savunanların, özellikle vurgu yaptıkları tımar sisteminin bozulması argümanının, bir gerileme parametresi olarak sunulmasının tutarsızlığı aşikârdır. Devletin, yapılması zaruri alanlarda, gayet de pragmatik davranarak, mümkün olduğunca gerekli adımları attığı, çağın getirdiği şartlara uymak zorunluluğunu hissederek değişim ve dönüşüme gittiği anlaşılıyor.⁴² Bahsedilen dönüşüm zamanla devletin merkezinde olduğu gibi taşrada da otoritenin çeşitlenmesi ve desantralize olmasına müncer olacaktır.

Hathaway, bahsedilen görece adem-i merkezîyetçi yapıyı da Osmanlı dönüşümünün doğal bir parçası olarak görmektedir. Gerileme paradigmasını savunanlarca devletin merkezi yapısının zayıflamasının bozulma veya otorite zaafı olarak görülmesi çokça başvurulan yaklaşımlar olarak dikkat çekmektedir. Hathaway'a göre bu yaklaşımı savunanlar, merkezi yapının zayıflamasının merkezde bulunan güç klikleri arasında iktidarın paylaşımıyla ne denli alakalı olduğunu henüz kavrayamamışlardır. Bu yalnızca sultanın zayıflığının yerel otoriteleri bağımsızlık yönünde cesaretlendirmesi değil, temelde daha büyük bir bürokratik yapı ile beraber eyaletlerde peşi sıra görev yapacak çok sayıda görevlinin yaratacağı hareketliliğin, yerel unsurlarla sıkı bağların kurulmasına ve dolayısıyla bölgeselleşmeye yol açacaktır. 17. yüzyıl Celali isyanlarında olduğu gibi, etnik kökenleri başkaldırmaya yöneltme hususunda ne derece etkin olursa olsun onlar, nihayetinde İstanbul tarafından tayin edilmişlerdi ve her zaman merkezin birer memuru olarak kalmışlardı.⁴³

Taşrada görülen görece desantralizasyon, tabii ki merkezdeki ile paraleldi. Saray ve çevresinde oluşan ve akrabalık bağlarıyla da pekişen hizipler, Hürrem ile başlayıp Safiye veya Kösem sultanla devam eden kadınlar iktidarı dönemi de padişahın otoritesini oldukça zayıflatmıştı. Osmanlı gerileme paradigması savunucuları bunu devletin zayıflamasının hatta geriye gidişinin başlıca nedenleri arasında gördüler. Bazıları ise Osmanlı gerilemesinin sonuçları olarak düşündüler.

Osmanlı Beyliğinin zamanla güçlenip zenginleşmesinin en temel şart-

41 A.g.e, s. 120

42 Osmanlı devlet aklı tartışmaları tabii ki entelektüel-akademik çevrelerde yapılmaktadır. Ancak şu bir gerçektir ki devlet, nasıl kuruluş ve sonraki dönemlerinde rasyonellikten uzak kalmamak gereğini duymuşsa -ki mesela devşirme kurumunun geçmiş tecrübelerini de tevarüs edip üstüne yeni orijinaliteler koyduğu gibi-, bunalım dönemlerinde de pragmatizmini devam ettirmişti.

43 Jane Hathaway, "Osmanlı Tarihinin Dönemlere Ayırılması Sorunu: 15. Ve 18. Yüzyıllar", *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak-Gerileme Paradigmasının Sonu*, (çev: Cem Demirkan), (haz. M. Armağan), İstanbul, 2011, s. 169

gazi

Akademik
Bakış

101

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

tının, merkeziyetçi ve otoriter bir yönetim altında yayılmacı bir politika olduğu düşünülürse bu önermeler oldukça akla yakın gelebilir. Ancak başarı tabii ki başka yollarla da ölçülebilir. 16. yüzyıl sonlarında vuku bulan bu değişimler otoriteyi parçalayıp dağıtmanın yanında, becerikli olabileceği gibi beceriksiz olması muhtemel tek bir kişinin elinden iktidarı alıyordu. Bu gibi değişimler, yönetimi bürokratik bir sisteme doğru evirirken, kişisel hevesler, değişmekte olan dünya ticareti, rakip devletlerin ziyadeleşen kuvveti ve Osmanlı devleti içindeki oldukça sık yön değiştiren ilişkiler karşısında Osmanlı devlet ve toplumunu muhafaza etmeye yardımcı oldular.⁴⁴

Gerileme paradigmasının gerileme kapsamında değerlendirdiği bir diğer husus hanedan veraset sistemindeki değişiklikti. Özellikle şehzadelerin sancağa çıkmaması ve kafes arkasına alınma geleneği bir bozulma alameti veya bazen sonucuydu. Bilindiği gibi 17. yüzyılın başı ile beraber eski veraset sistemi- taht mücadeleleriyle galip gelenin taht hakkını kazanması- değiştirilerek ekberiyet adı verilen sisteme geçiş yapılmıştı. Peirce, ekberiyet sisteminin eski sisteme göre avantajlarını veya dezavantajlarını tartışırken şu ifadeleri kullanıyor:

“Açık taht mücadelesi, galip gelene doğrulanmış bir karizma sağlamış olabilirdi ama toplumun bütünü için zayıflatıcı bir sistemdi ve ortaçağ sonrasındaki istikrarlı, uzun ömürlü devletler çağının hükümet etme gereklerine uymadığı ortadaydı. Adayların taht için giriştikleri genellikle şiddetli rekabet, iç altüstlüğe yol açıyor ve dış düşmanlara iç kargaşadan yararlanma olanağı vererek devleti zayıflatıyordu. Dahası, yayılmacılık sonrası dönemin yerleşik devletinde, başkent İstanbul imparatorlukta dikkatlerin giderek yoğunlaştığı bir odak noktası ve insan kaynağının yığıldığı bir yer haline gelmişti; burada yaşayanların sadakati, sultanın tahttaki güvenliği açısından gittikçe hayati bir önem kazanmıştı. Bir şehzadeyi başkent dışına, politik bakımdan hoşnutsuzlar için mknats görevi göreceği bir yere yerleştirmek düşünülemezdi.”⁴⁵

Ekberiyet sistemin ihdasıyla beraber teb'a ile sultan arasındaki ilişkinin niteliği bağlamında da ince, ancak hissedilir bir değişiklik görüldü. İlişki daha soyutlaştı, daha az kişisel oldu; Sultanın oğulları, sınırlı da olsa kamusal kariyerleri ve maiyetleri ile iyice bilinen kimselerdi ve halk, en azından politik çıkar çevreleri, bağılıklarını şu veya bu adaya yönelterek bir anlamda oylarını kullanabiliyorlardı.⁴⁶

Osmanlı gerilemesine dair farklı bağlamardan birçok iddia söz konusu. Son olarak ele alacağımız husus, Osmanlı ordusunun gerilemesi, özellikle kullandığı savaş teknolojilerinin giderek eskidiği ve yönetici elitin bunu yenilemek anlamında ciddi hamle yapmadığı iddiası olacaktır. Bu türden iddialar diğerlerinde de olduğu gibi toptancılığa dayanıyor. Grant, Osmanlı'nın

44 Goffman, a.g.e, s. 85

45 Leslie P. Peirce, *Harem-i Humayun- Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümranlık ve Kadınlar*, (çev: Ayşe Berktaş), İstanbul, 2021, s. 58

46 A.g.e, s. 59

19. yüzyıla kadar büyük devletlere karşı kazandığı savaş ve zaman zaman gösterdiği önemli başarıları sıraladıktan sonra, özellikle silah endüstrisinde 1571 veya 1683 sonrası ciddi bir teknolojik gerileme yaşamadığını ortaya koyuyor. Osmanlılar en başat düşmanları olan Venedik ve Rusya ile teknolojik anlamda başa baş mücadele vermişlerdi. 18. yüzyılda Osmanlı silah imalatı Avrupa'nın gerisinde kalsa da bu, çaresiz bir durum değildi. Bahsedilen yüzyılın sonunda askeri teknolojiyi takip etmede oldukça mahir ve gayretli oldukları görülüyor. Kalyon, firkateyn, namlu delme tekniği, hafif sahra topu, yeni barut formülü ve çakmaklı tüfekler Osmanlılar tarafından imal edilip kullanılmışlardı. Osmanlılar 15-18. yüzyıllar arasında iki yayılma dalgasını kaçırmamışlar, her seferinde yabancı uzmanlar ve yabancı modellerin takliidiyle imalat düzeylerini yükseltmişlerdi. Teknikler zamanla değişse de uyarlanma kabiliyetleri sayesinde üçüncü seviye imalatçı olmayı başarmışlardı. Bu anlamda Osmanlıların gerilediği fikri yanlış ve yanıltıcıdır.⁴⁷

Sonuç

Bu yazıda son dönemlere kadar savunulmuş olan ve hala etkileri devam eden Osmanlı Devleti'nin son üç buçuk asrını duraklama, bozulma, çürüme, gerileme veya çöküş şeklinde tavsif eden "Gerileme Paradigması"nın neden geçersiz olduğunu göstermeye çalıştık. Bu paradigmaya göre Osmanlı Devleti, 16. yüzyılın sonundan itibaren iktisadi, sosyal, idari, askeri her alanda geri döndürülemez bir gerileme seyrine girmiş ve kaçınılmaz bir çöküşe doğru hızla ilerlemişti. Paradigmayı savunanlarca gerilemenin sebebi veya bazen de sonucu olduğu düşünülen argümanlar; Sultan Süleyman'dan sonra gelen padişahların kişilik ve yönetim zayıflıkları, hanedan veraset sisteminin değişmesi, yönetimde kadınlar saltanatı ve kargaşa, Batı'da olan gelişmelere kayıtsızlık, yeniçerilerin sayılarının artması ve başıbozukluk, görev atamalarında liyakatsizlik ve adam kayırma, tımar sisteminin bozulması, teknoloji, üretim ve sanayinin ihmal edilmesi gibi genel geçer, yüzeysel ve toptancı varsayımlardı. Gerileme söylemini ilk defa dillendirenler Osmanlı bürokrasisinde yetişmiş, ancak dönemlerinde gerçekleşen iktisadi, mali ve yönetsel zorluklar sebebiyle dönüşüme gitmek zarureti hissetmiş devlet refleksini eleştiren Koçi Bey veya Mustafa Âli gibi nasihatname yazarları olmuştur. Yenilenmeye gitmekte olan sistemde muhtemelen istedikleri mevkie ulaşamadıkları anlaşılan bu gibi nasihatname yazarları, yeni dünya ekonomik sisteminin sonucu olarak, dışarıdan gelen tazyikleri hesaba katmadan, karşılaşılan zorlukları ve buna çare olarak başlatılan dönüşümü bir iç yönetim zaafı olarak göstermişler, sistemin yine eski haline, yani Sultan Süleyman öncesi devire dönmesini önermişlerdi. Yeni oluşan durumu ise bir gerileme olarak adlandırmışlardı. Bunun yanında İbn-i Haldun'cu nazariyeyi esas alarak Osmanlı'nın geri dönülmez bir yaşlılık dönemine girdiğini düşünen Katip Çelebi gibi yazarlar benzer söylemler ortaya

47 Jonathan Grant, "Osmanlı "Gerilemesi"ni Yeniden Düşünmek: 15.-18. Yüzyıllardaki Askeri Teknoloji Yarışında Osmanlı İmparatorluğu'nun Konumu", (çev: Cem Demirkan), *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak-Gerileme Paradigmasının Sonu*, (haz: M. Armağan), İstanbul, 2011, s. 197-198

gors

Akademik
Bakış

103

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

koymuşlardı. Gerileme söylemi, nasihatname yazarları üzerinden devşirilip d’Ohsonn ve Hammer-Purgstall gibi Avrupalı yazar ve tarihçilerce bağlam ve konjonktüründen koparılarak bütünsel ve doğrusal bir gerileme edebiyatına dönüştü. Bunun, Osmanlı’yı zaten İnsanlık gelişme çizgisinin ve dolayısıyla Batı’nın ötekisi olarak konumlandırmış oryantalist-Avrupa merkezci bakış açısı için de cazip bir söylem olduğu düşünüldüğünde, gerileme paradigması, ideolojik bir zemin üzerinden yaygınlaştı. Osmanlı tarihinin bahsedilen dönemine dair, spesifik analizlere girmeyen, derinlikli olmayan, yüzeysel bakış açısı, paradigmanın genel karakterine hakimdir. Rüşvet, adam kayırma, toplumsal bozulma, ahlaki çözülme gibi vasıflandırmalarla “gerileme”yi tahkim eden söylem, sathi bir ahlakçılık bakışına da dayanıyordu. Toplum ve devlette meydana gelen her türlü olumsuz gelişme, belirgin bir şekilde sürekli devam eden bir gerileme çerçevesine dahil ediliyordu. 18 ve 19. yüzyılda belirginleşen söylem, modern tarihçilerce de bir dogma mesabesinde görülüp neredeyse sorgusuz sualsiz kabul edildi. 20. yüzyılın sonu itibarıyla, Osmanlı kurumsal, iktisadi, siyasi, askeri tarihi üzerinde derinlikli analizler yapan tarihçiler “Gerileme Paradigması”nın kusurlarını keşfetmeye başladılar. Ortaya konulan ekonomik göstergeler, veriler veya istatistikler, durumun aslında gerilemecilerin iddia ettikleri şekilde olmadığını, devletin, dünya konjonktüründe oluşan birtakım zorlamalar karşısında değişimci ve dönüşümcü bir refleks göstermeye çalıştığını, her alanda sürekli bir kötüye gidişten ziyade, farklı alanlarda ve farklı zamanlarda durumun zikzaklar çizdiğini gösterdiler. Hatta 18. yüzyılın imparatorluk için birçok açıdan bir barış ve görece refah asrı olduğunu gördüler.

Gösterilen nokta-i nazardan “Gerileme Paradigması”nın artık tutarlılığının kalmadığı, birçok tarihçinin bahse konu söylemi terk ettiği, en azından terk etmeye başladığını ifade edebiliriz. Ancak sözü geçen paradigmanın, bir kısım akademik tarihçiler ve özellikle ortaokul, lise veya bazen üniversite tarih müfredatlarında sorgusuz sualsiz kabul edilerek okutulduğu malumdur. Osmanlı tarihi üzerine yapılacak, metodolojiyi esas alan ve derinlikli araştırmalar arttıkça bu durumun değişeceğini düşünüyoruz.

Kaynaklar

1-Basılı Kaynaklar

- ABOU-EL-HAJ, Rifa’at Ali, *Modern Devletin Doğası-16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*, (çev: Oktay Özel-Canay Şahin), Ankara, 2000
- ALTHUSSER, L., *Politika ve Tarih*, (çev: Alâeddin Şenel-Ömür Sezgin), Ankara, 1987
- ATASOY, Fahri, *Sorokin’in Toplum Felsefesi*, Ankara, 1997
- BEDİR, Ayşe, “17.Yüzyıl Osmanlı Düşünce Hayatında İbn-i Haldun Etkisi: Tarih-i Naima Örneği”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 2019, Vol.6 (Num.4)
- CARR, E. Hallet, *Tarih Nedir*, (çev?), İletişim Yayınları, İstanbul, 1987
- COLLINGWOOD, R.G., *Tarih Tasarımı*, (çev. Kurtuluş Dinçer), İstanbul, 1990
- COPEAUX, Etienne, *Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk İslam Sentezine*, (çev: Ali Berktaş), İstanbul, 2016
- DARLING, Linda T., *Gelir Artışı ve Kanuna Uygunluk-Osmanlı İmparatorluğunda Vergi Toplanması ve Maliye Yönetimi 1560-1660*, (çev. Adnan Tonguç), İstanbul, Nisan, 2019
- FAROQHI, Suraiya, “Post Kolonyal dönem Öncesi ve Sonrasında İmparatorluklar: Osmanlılar”,

- Hâkim Paradigmaların Ötesinde-Rifa'at Abou-El-Haj'a Armağan*, (derleyenler: Donald Quataert, Baki Tezcan), (çev: Aytek Sever), Ankara, 2012
- FLEISCHER, Cornell H., *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aydın ve Bürokrat-Tarihçi Mustafa Âli*, (çev: Ayla Ortaç), Doğu-Batı Yayınları, Ankara, 2021
- GOFFMAN, Daniel, *Osmanlı Dünyası ve Avrupa 1300-1700*, (çev: Ülkün Tansel), İstanbul, 2004
- GRANT, Jonathan, "Osmanlı "Gerilemesi"ni Yeniden Düşünmek: 15.-18. Yüzyıllardaki Askerî Teknoloji Yarışında Osmanlı İmparatorluğu'nun Konumu", (çev: Cem Demirkan), *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak- Gerileme Paradigmasının Sonu*, (haz: M. Armağan), İstanbul, 2011
- HATHAWAY, Jane, "Osmanlı Tarihinin Dönemlere Ayırılması Sorunu: 15. Ve 18. Yüzyıllar", *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak-Gerileme Paradigmasının Sonu*, (çev: Cem Demirkan), (haz. M. Armağan), İstanbul, 2011
- HEGEL, George Wilhelm Friedrich, "Hukuk Felsefesinin Anahatları", (çev. Güçlü Ateşoğlu), *Tarih Felsefesi, Seçme Metinler, Herder-Kant-Fichte-Schelling-Hegel-Schopenhauer*, (haz. Doğan Özlem, Güçlü Ateşoğlu), Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2006
- HOWARD, Douglas A., "Osmanlı Tarih Yazıcılığı ve 16.-17. Yüzyılların "Gerileme" Edebiyatı", (çev: Cem Demirkan), *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak-Gerileme Paradigmasının Sonu*, (haz. M. Armağan), İstanbul, 2011
- İBN-İ HALDUN, *Mukaddime II*, İstanbul, MEB Yayınları, 1989
- KAFADAR, Cemal, *İki Cihan Aresinde Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, (çev: A. T. Şen), İstanbul, 2019
- KAFADAR, Cemal, "Osmanlı Tarihinde Gerileme Meselesi", (çev. Cengiz Şişman), *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak*, (haz. M. Armağan), İstanbul, 2011
- KÂTİP ÇELEBİ, *Düsturü'l amel li-islâhi'l-halel* (Ayn Ali, Kavânin-i Âl-i Osman içinde), İstanbul, 1280
- KOÇI BEY, *Koçi Bey Risalesi*, (Sadeleştiren: Zuhuri Danışman), Ankara, 1972
- LEWIS, Bernard, "Osmanlı İmparatorluğunun İnhitâtı Üzerine Bazı Düşünceler", (çev: Salih Tuğ), *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak*, (haz. M. Armağan), İstanbul, 2011
- KURAN, İbrahim, "Osmanlı Gerileme Paradigmasının Yapısökümcü Analizine Bir Katkı", *İstanbul Kemerburgaz Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 2 Sayı 1, İstanbul, 2017
- NAİMA Mustafa Efendi, *Târih-i Naima*, (haz. Mehmet İbşirli), C.1, Ankara, TTK Yayınları, 2007
- ÖZVAR, Erol, "Osmanlı Tarihini Dönemlendirme Meselesi ve Osmanlı Nasihat Literatürü", *Divan*, 1999/2
- PAMUK, Şevket, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005
- PEIRCE, Leslie P., *Harem-i Humayun- Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümlerlik ve Kadınlar*, (çev: Ayşe Berktaş), İstanbul, 2021
- POPPER, Karl, *Tarihselciliğin Sefaleti*, (çev: Sabri Orman), Ankara, 2021
- QUATAERT, Donald, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, (çev: Ayşe Berktaş), İstanbul, 2005
- QUATAERT, Donald, "Osmanlı Tarih Yazımı ve "Gerileme" Kavramına Yönelik Değişen Tavrılar", *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak-Gerileme Paradigmasının Sonu*, (Çev: M. Armağan), (haz. M. Armağan), İstanbul, 2011
- SAID, W.Edward, *Oryantalizm, Sömürgeciliğin Keşif Kolu*, (çev. Selahattin Ayaz), İstanbul, 1991
- YILDIZ, Mustafa, "İbn-i Haldun'un Tarihselci Devlet Kuramı", *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, 2010 Güz
- 2. Dijital Kaynaklar**
- BERKTAY, Halil, Serbestiyet İnternet Sitesi, 20-04-2023erişim:<https://serbestiyet.com/yazarlar/osmanli-ne-kadar-modern-di-6-biraktigim-yerden-36898/>

Extended Abstract

The last three and a half centuries of the Ottoman Empire, encompassing its entire political existence after Suleiman the Magnificent, have been divided into historical periods such as "stagnation," "decline," "deterioration," or "collapse" by certain academic and intellectual circles. Furthermore, all economic, political, military, and social developments, whether positive or negative, have

göz

Akademik
Bakış

105

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

been included in these descriptions. This paradigm, known as the “Ottoman Decline,” disregards the state’s adaptive response to the challenges faced by the Ottoman Empire due to external economic and political circumstances starting from the late 16th century. Instead, it paints a picture of constant decline in all aspects of state and society, with favoritism and bribery on the rise, hierarchies breaking down, and growing poverty. Additionally, once powerful sultans are depicted as being replaced by weak and characterless rulers, while the influence of women in the palace creates governance weaknesses through factionalism. In both the provinces and the capital, order has been disrupted, neglecting the timars, and a provincial bureaucracy, controlled by different factions from the center, has emerged.

The emergence of the “Decline Paradigm” began with European writers and historians in the 18th and 19th centuries, who interpreted the discourse of decline in Ottoman nasihatnames (advice literature) in a different manner. They started constructing a literature of Ottoman decline that has persisted in historical writings until today. This literature relied on treatise authors who adopted a “golden age-ist” approach, describing certain conjunctural developments as decline and advocating a return to the period of Sultan Suleiman, without subjecting them to historical criticism. The resulting paradigm was further reinforced by the 19th-century Europe-centered progressive concept of history and was accepted as an undeniable reality both domestically and internationally. In the 19th and 20th centuries, numerous historians wrote about the decline and deterioration of the Ottoman state and society in nearly every aspect, based on this approach. However, this paradigm was reductionist and plagued by superficial perspectives and historical methodological issues. Most importantly, it lacked in-depth analytical studies focusing on changes and transformations within various institutions, economic structures, and social structures in the Ottoman Empire during the mentioned centuries. Additionally, it embraced marginalizing ideological perspectives that had been formed in the European intelligentsia since the Middle Ages, such as the supposed backwardness of Islamic economies and societies. These perspectives hindered declinists from questioning a topic they believed they already understood.

However, towards the end of the 20th century, especially historians influenced by the Annales school, the Marxist tradition, or the Weberian tradition, discovered that, through specific analytical studies on Ottoman economic, political, military, institutional, and social history, the truth was not at all aligned with the narrative of the declinists. For example, Şevket Pamuk argues that, contrary to the proponents of the declinist paradigm, the price increases in the late 16th-century Ottoman Empire were much lower than what historians had previously accepted. Instead of a narrative of continuous economic decline, it is also mentioned that there were periods of relative improvement in the Ottoman Empire, especially throughout the entire 17th century and up to the mid-18th century, despite the economic stagnation experienced in Europe. Another historian mentioned, Benjamin Braude, concludes in his studies on the subject that the Ottoman manufacturing industry was vibrant and relatively competitive until the end of the 18th century. He draws attention to the price-cutting activities of European manufacturers in the market, aimed at undermining Ottoman manufacturing.

Regarding the issue of the change in the Ottoman succession system and the weakening of the sultans’ authority, which is one of the fundamental arguments supporting the decline paradigm, Jane Hathaway emphasizes a principle that still maintains the stability of state and social structures today. She comments on the system of Ekberiyet (the eldest member of the dynasty receiving the throne), introduced in the 17th century, which evolved the administration towards a bureaucratic system. This system removed the risk of uncertainty in the rule of an absolute sultan and transferred power to bureaucratic balances. Jonathan Grant, in his studies rejecting the argument that the Ottoman army lagged behind technologically and linearly regressed in its last 300 years, concludes that the Ottoman army was engaged in a technological race with its rivals and did not experience a significant technological regression after 1571 or 1683.

Currently, there are many historians who object to the Ottoman decline paradigm. Historical explanatory models that were once defended as the sole truth are now being gradually abandoned and left behind in the history books, thanks to new studies and perspectives.

gpr

Rumeli Uç Ailesi Malkoçoğulları'nın Kökeni Hakkında Tartışmalar ve Yeni Bir İddia*

Discussions About the Origins of the Rumelia Raider Family Malkocogulları and A New Claim

Filiz TAPAN**

Öz

Osmanlı tarihinde akın, akıncı ve uç gibi kavramlar bağlamında adı en çok anılan ailelerden biri Malkoçoğulları'dır. Malkoçoğlu Ailesi; Osmanlı Devleti'nin fetih politikası, askerî ve idarî yapısı içerisinde yer almıştır. Aile ile ilgili yapılan çeşitli çalışmalarda idarî ve askerî faaliyetlerinin dışında kökenlerine dair iddialar ya da tartışmalar konu edilmiştir. Kaynaklarda, Malkoçoğulları ile ilgili yer alan farklı bilgiler, literatürün oluşmasında da tartışmalara yol açmıştır. Ailenin Türk olduğu, Hamidoğulları soyundan geldikleri, Yunanlı Malko Ailesi ve de Bosnalı Malkoviç Ailesi oldukları iddia edilmiştir. Yine literatürde Malkoçoğlu Ailesi'nden olduğu iddia edilen kişi ve aileler bu çalışmanın kapsam ve sınırlarını belirlemiştir. Özellikle 14. ve 15. yüzyıldan kalan kaynakların yetersizliği ve bunların çelişkileri, yapılmış çalışmaların verdiği bilgilerin teyit edilmesinin gerekliliği ve bazen de imkânsızlığı, ailenin kökeni ile ilgili iddia ve tartışmaların değerlendirilmesinde önemli bir problemdir. Bu makede; ailenin kökenine dair iddialar ve tartışmalar kaynakların verdiği bilgiler çerçevesinde değerlendirilmiştir. İlk Malkoç Bey'in kimliği ile ilgili belirsizlik, köken tartışmalarına paralel bir problem olarak ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede yapılan araştırmada Malkoçoğulları'nın atasının kim olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca iddiaların temel aldığı kaynaklardan başka yeni kaynaklar ışığında tekrar bir değerlendirme yapılmıştır. Böylece çalışmamızın kendi iddiasının da temelini oluşturulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Malkoçoğulları, Akıncı, Uç, Malkoçoğullarının Kökeni, Rumeli

Abstract

Malkocogulları is one of the families most frequently mentioned in relation to concepts such as raid and raider in Ottoman history. The Malkocoglu Family played a role in the conquest policy of the Ottoman Empire and its military and administrative structures. In various studies on the family, apart from their administrative and military activities, their origins have been a subject of debate and claims. The different information about Malkocogulları found in sources has led to discussions in the literature. Claims have been made that the family is Turkish, descended from the Hamidogulları, the Greek Malko Family, or the Bosnian Malkovic Family. Additionally, individuals and families claiming to be from the Malkocoglu Family have influenced the scope and limitations of this study, especially in the 14th and 15th centuries. The scarcity and contradictions found in sources dating from the 19th century, as well as the challenge of confirming information provided by previous studies, pose significant problems when evaluating claims and debates about the family's origin. In this article, the claims and discussions regarding the family's origin are evaluated based on information from the sources. The

Makale Geliş Tarihi: 16.12.2022. Makale Kabul Tarihi: 25.05.2023.

Araştırma Makalesi / Künye: TAPAN, Filiz, "Rumeli Uç Ailesi Malkoçoğulları'nın Kökeni Hakkında Tartışmalar ve Yeni Bir İddia", Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), Sayı: 32, Cilt: 16, Haziran 2023, s. 107-129

* Bu makale Filiz TAPAN tarafından hazırlanan, Prof. Dr. Mustafa ALKAN danışmanlığında, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tamamlanan "Merkez ve Uc Bağlamında Bir Akıncı Ailesi: Malkoçoğulları (XV. Ve XVI. Yüzyıllar)" adlı tez çalışmasından üretilmiştir.

** Öğr. Gör. Dr., Düzce Üniversitesi, Rektörlük, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölüm Başkanlığı, E-mail: filiztapan@duzce.edu.tr. ORCID ID: 0000-0002-9365-6898.

Akademik
Bakış
107
Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

uncertainty surrounding the identity of the first Malkoc Bey emerges as a problem parallel to the origin debates. This research attempts to determine the ancestors of Malkocogulları, while also reevaluating the information in light of new sources, beyond those on which the previous allegations were based. Thus, our study presents its own claim based on this foundation.

Key Words: *Malkocogulları, raiders, frontiersman, Roots of Malkocogulları, Rumelia.*

Giriş

Akıncılar, Osmanlı Tarihi'nde üstlendikleri askerî ve idarî faaliyetleri ya da kurdukları vakıflar bağlamında birçok araştırmaya konu olmuşlardır. Bu makalenin konusu da Rumeli'de faaliyet gösteren akıncı aileleri arasında zikredilen Malkoçoğulları'dır. Literatürde Malkoçoğulları ile ilgili bilgiler ve değerlendirmeler, birbirini tekrar eden bilgiler bütünü olarak anlaşılmaktadır. Kaynakların teyidinde muhtaç olduğu aşikâr olan bu çalışmalar, Ailenin kökeni ile ilgili tartışmalar bağlamında eleştirel bir yaklaşım ile değerlendirilmiştir. Arşiv kaynakları ya da dönemin diğer kaynakları üzerinde yapılan araştırma ve incelemelerde; "Malkoçoğlu" adını kullanan ya da bu ad ile kaydedilmiş kişi ve aileler tespit edilmiştir. Ayrıca literatürde ve kaynaklarda, "Malkoçoğlu" ön adı ile karşımıza çıkan kişilerin, bu makalenin konusu olan Malkoçoğlu Ailesi ile aynı soydan olup olmadıkları problemi ile karşı karşıya kalmıştır. "Malkoç" isminin kullanımdan kaynaklanan ön kabullerin yanlışlıklara neden olması muhtemeldir. Nitekim bu durum çalışmanın kapsamı açısından da önem arz etmektedir. Bu makalede "malkoç" adının kullanımını dikkate alınarak değerlendirme yapılmıştır. İlk önce literatürde var olan iddialar ve tartışmalar tespit edilmiş, daha sonra söz konusu araştırmaların iddialarını dayandırdıkları kaynaklar incelenmiştir. İncelenen kaynaklarda Malkoçoğulları Ailesi'nin kökeni ile ilgili kayıtlar tespit edilmiştir. Ayrıca ulaşılan yeni kaynaklar bağlamında Malkoçoğlu Ailesi'nin kökeniyle ilgili yeni bir değerlendirme yapılmıştır.

Araştırma ve yazım aşamasında karşılaşılan sorunlardan biri de "Malkoç" adının yaygın kullanımınıdır. Kilis Sancak Beyi Malkoç Bey ve ya Bosna Sancak Beyi Malkoç Bey isimleri buna örnek teşkil etmektedir. Nitekim bu beylerin "Malkoç" adını kullanması ve akınlarda yer alması, literatürde bu makalenin konusu olan Malkoçoğlu Ailesi'nden olarak zikredilmelerine sebep olmuştur. Ayrıca Mihaloğlu Ailesi'ne bağlı akıncıların kaydedildiği tahrir defterinde "malkoç" adının 53 kez kaydedilmesi, bu ismin akıncılar arasında da kullanıldığını göstermektedir.¹ Bu durum adı geçen aile ile ilgili köken tartışmalarına da yön vermiştir. Bunun sebebi Malkoçoğlu Ailesi'nin şöhreti olduğu düşünülebilir. Yaptığımız çalışmada "malkoç" isminin gayr-i Müslimler arasında da kullanıldığı tespit edilmiştir.² "Malkoç" kelimesi, yalnızca

1 BOA, TT.d. 625, s. 1, 14, 17, 57 nolu sayfalar "malkoç" adı ile akıncı olarak kaydedilen kişilere örnektir. Ayrıca BOA'de yapılan tarama sonucu çeşitli belge fonlarında "Malkoç Çavuş" ismine rastlanmaktadır. Bknz. BOA, ADVNSMHH.d.004, hüküm/sayfa no: 2038/197, 2004/191, 2169/206.; ADVNSMHH.d.007, hüküm/sayfa no: 165/60, 162/59.; BOA, İE.EV., 16 1942.; BOA, AE.SİBR. 3/304.

2 BOA, ADVNSMHD.d. 94, hüküm/sayfa no: 93/21. ADVNSMHH.d. 73/700. ADVNSM-

isim olarak değil lakap olarak da kullanılmıştır. 1601-1603 yıllarında Mısır valiliği yapmış olan Yavuz Ali Paşa'nın "malkoç" adını lakap olarak kullanması buna örnek verilebilir. Nitekim Yavuz Ali Paşa'nın çağdaşı olan Naîma, Onun "malkoç" adını lakap olarak kullandığını kaydetmektedir.³ Dolayısı ile kelimenin kökeni ve anlamı ile ilgili bir açıklamaya gerek duyulmuştur. Bu bağlamda "Malkoç" kelimesinin kökeni ve anlamı üzerine aşağıda adı geçen sözlüklerin açıklamaları dikkate alınmıştır. Yapılan araştırmaya göre; Ötügen Neşriyat'ın Orhun Yazıtlarından bugüne kadar Türkçe olan söz varlığı ile ilgili çalışmasında "malkoç" kelimesi bir isim olarak ifade edilmiştir. Açıklaması ise; "imparatorluk döneminde akıncı ocağının komutanına verilen isim", şeklindedir. Pakalın ise "malkoç" kelimesini şöyle açıklamaktadır;

*"akıncular ocağı başbuğlarından meşhur aile hakkında kullanılır bir tabirdir. "Lehçe-i Osmanî"de koç kelimesinin kuvvetli manasına geldiği yazılıdır. Rahmetli Ali Bey (Lütfi Paşa Tarihi, sayfa 53 haşiyesi) malına cömert manasına geldiğini ve "mahna koç"tan terhim olunmuş olduğunu yazar. Koçi halk arasında cesur manasında olarak kabadayular hakkında kullanıldığına nazaran Malkoçun yiğit manasına gelmesi daha uygun görülür. Malkoç eskiden ad olarak da kullanılmıştır."*⁴

Räsänen, "malkoç" kelimesinin kökeninin Osmanlı Türkçesi olduğunu belirtir, anlamını da "öncü, düzensiz ath birliği" şeklinde açıklamaktadır, Rusça açıklamasını ise "начальник иррегулярной армии" şeklinde ifade etmektedir.⁵ Kelimenin Rusça'dan, Türkçe'ye tam çevirisi ise "düzensiz ordu komutanı" şeklindedir. "Malkoç" kelimesini askerî bir terim olarak ifade eden Räsänen, "akıncı komutanı" benzeri bir anlamı ifade ettiği kanısındadır. Ayrıca kelimenin Rumeli ve Balkanlara has bir Türkçe'den ya da büyük ihtimalle Balkan dillerinden alıntı olabileceğini değerlendirmektedir.

Kamus-ı Türkî'de ise "malkoç" kelimesi için "Osmanlı İmparatorluğu devrinde akıncıların başı, akıncı beylerinden meşhur bir hanedan" ifadesi ile açıklanmıştır. Yukarıda adı geçen sözlüklerde ifade edildiği üzere Malkoçoğlu Ailesi ve Osmanlı Tarihi'ndeki rolü kelimenin anlamını açıklarken belirleyici olmuştur. "Malkoç" kelimesinin anlamını açıklamaya yönelik ve

HM.d. 114, hüküm/sayfa no: 589/144.

- 3 Naîma Mustafa Efendi, *Tarih-i Naîma (Ravzatü'l Hüseyin Fi Hulâsati Ahbârî'l-Hâfikayn)*, (Haz. M. İpşirli), TTK Yayınları III. Dizi-Sayı 33, Ankara 2007.
- 4 Yaşar Çağbayır, *Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesi'nin Söz Varlığı*, Ötügen Türkçe Sözlük, (j-müt) 3, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2007, s. 3039; Malkoç: (Ar. mal+T. Koç) Osmanlı imparatorluk döneminde akıncı Ocağının komutanına verilen isim. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri Ve Terimleri Sözlüğü II*, MEB, 3.baskı, İstanbul 1983, s. 403. Kayhan Atik, *LÜTFİ PAŞA ve Tevârih-i Âli Osman*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları/2747, Yayınlar Dairesi Başkanlığı, Kültür Eserleri Dizisi/305, Ankara 2001, s. 333.
- 5 Martti Räsänen, *Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs Der Türkisprachen*, Helsinki 1969.

diğerlerinden farklı bir değerlendirmenin Pakalın'ın dikkat çektiği, Lütfi Paşa Tarihi'nde yer aldığı görülmektedir. Bu durum kelimenin kökeni ile ilgili disiplinler arası bir çalışmanın gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Literatürde Malkoçoğlu Ailesi'nin Kökenine Dair İddialar

Mevcut literatürde Malkoçoğlu Ailesi'nin kökeni bağlamında ortaya koyulan iddia ve tartışmaların varlığı bu makalenin de ortaya çıkmasının nedenini teşkil etti. Bu kısımda söz konusu iddia ve tartışmalar tespit edilerek ortaya koyulmuş ve değerlendirilmiştir. Franz Babinger'in "*Beitrage zur Geschichte des Geschlechtes der Malgoc-oghlu's*"⁶ adlı makalesi, Malkoçoğulları ile ilgili tespit edebildiğimiz en eski araştırma eserdir. Malkoçoğulları'nın tarihine bir katkı sunmayı amaçlayan Babinger, akıncı aileleri ile ilgili genel bir değerlendirme yaptıktan sonra 1534'te Benedetto Ramberti tarafından yazıldığı tahmin edilen "*Türklerin Serüvenlerinin İkinci Kitabı*" adlı kaynağın iddialarına yer vermektedir.⁷ Ayrıca Osmanlı Kroniklerinde yer alan bilgileri ve anlatılan olayları, köken tartışmaları bağlamda değerlendirmektedir. Malkoçoğlu Ailesiyle ilgili tarihi gerçekliğin aydınlığa kavuşturulmasının gerekliliğine vurgu yapan yazar, Hammer'in bahsettiği Bosnalı Malkoviç Ailesi'ne değinmektedir. Hammer, bu ailenin Bosna Sancak Beyi İskender Paşa'yla olduğu iddia edilen soy bağına dikkat çekmektedir. Anlaşıldığı üzere Malkoçoğlu Bali Bey'in Saray Bosna'da bulunan camisinden hareketle de Malkoçoğlu Bali Bey'i, Bosnalı Malkoviç Ailesi ile aynı soydan olarak değerlendirmektedir. Babinger, literatürde mevcut iddialardan biri olan, Malkoçoğlu Ailesi ile Yahyapaşazâdelerin muhtemel soy bağına dipnotta değinmesine rağmen konu ile ilgili açık bir değerlendirme yapmamaktadır. Daha sonra Malkoçoğlu Bali Bey ve oğulları Ali Bey ile Tur Ali Bey'den bahseden yazar, Bosna ve Kilis Sancak beyliği yapan, Malkoç Bey'in babası Kara Osman'ı "Malkoçoğlu" olarak tanımlamaktadır. Bununla ilgili olarak da Donji Vakuf'da halkın "Malkoçoğlu İskender Paşa Türbesi" olarak nitelendirdiği⁸, bugün halen mevcut türbenin fotoğrafına yer vererek "Malkoçoğlu Kara Osman Bey Türbesi" olarak kaydetmiş ve Kara Osman'ın neslinden gelenler ile ilgili bilgiler vermiştir. Babinger; Malkoçoğulları'nın tarihine katkı sunmayı amaçladığı bu çalışması ile makalemizin kendi iddiasının oluşturulmasında etkili olmuştur.⁹

Behija Zlatar'ın "O Malkocima" adlı makalesi de çalışmamız bağlamında değerlendirilmiştir.¹⁰ Zlatar; Osmanlı Devleti'nin, 16. yüzyıldan itibaren

6 Franz Babinger, "Beitrage zur Geschichte des Geschlechtes der Malgoc-oghlu's", *Annali, XVIII. Nuova Serie Vol. I, Scritti in onore di Luigi Bonelli*, Roma 1940.

7 Benedetto Ramberti, *Delle Cose de Turchi Libri Tre*: delli quali si describe nel primo il viaggio da Venetia a Costantinopoli, con gli nomi de luoghi antichi et moderni: nel secondo la porta, cioe lacorte de Soltan Soleymano, signor de Turchi: nel terzo & ultimo imodo del reggere il stato et imperio suo. Vinegia: in casa di maestro Bernardin Milanese, 1541.

8 Bosna-Donji Vakuf'ta meskün olanlar ile yapılan görüşmede türbe ile ilgili halkın nitelendirmesidir.

9 Babinger, 1940.

10 Behija Zlatar, "O Malkocima", *PRILOZI Za Orijentalnu Filologiju*, Oriental Institut U

ren, batıya doğru fetihlerinde aktif rol üstelenen, Bosna'nın "Üskopya Bölgesi'nden" olan Malkoç Ailesi'nden bahsetmektedir. Adı geçen makalede; Babinger'in bahsettiği Kara Osman Bey'in neslinden gelen, Bosnalı Malkoviç Ailesi'nden bahsedilmektedir. Bu makalede; 1542-1546 yılları arasında Kara Osman Bey'in oğlu Malkoç Bey'in, Bali Bey yerine sınır görevlerine getirildiğinden bahseden yazar, adını zikrettiği Bali Bey'in bu makalenin konusu olan Rumeli uç ailesi Malkoçoğulları'nın meşhur üyesi Malkoçoğlu Bali Bey olup olmadığı konusunda bir açıklama yapmamaktadır. Fakat Rumeli Uç Ailesi Malkoçoğulları'nın en meşhur üyesi olarak değerlendirebileceğimiz Malkoçoğlu Bali Bey'i kastettiği söylenebilir. Bu da Malkoçoğlu Bali Bey'in Saray Bosna'da bulunan camisi ile açıklanabilir. Ayrıca makalenin bütününde Bosnalı Malkoç Ailesi ile Rumeli uç ailesi Malkoçoğulları arasında bir soy bağı kurmamasına rağmen böyle bir bağın olmadığına dair vurgu da yapmamıştır. Zlatar'ın makalesinde dikkat çeken başka bir nokta da araştırmacıların Rumeli uç ailesi Malkoçoğulları'ndan olarak zikrettikleri Mısır Valisi Yavuz Ali Paşa'nın Bosnalı Malkoviç Ailesi'nden olduğu iddiasını ortaya atmasıdır. Buna rağmen çalışmasının sonunda Bosnalı Malkoçviç Ailesi ile ilgili verdiği soy ağacında Yavuz Ali Paşa'ya yer vermemiştir. Soy ağacının en üstüne de Kara Osman Bey'i yerleştirmiştir.

Malkoçoğulları ile ilgili çalışmaları olan bir diğer araştırmacı da Vedat Turgut'tur. Turgut, vakıf belgelerine göre yaptığı çalışmasında; Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminin önemli ailelerinden olan Malkoçoğulları ve Mihaloğulları'nı konu edinmektedir. Bu makalede; Malkoçoğulları ile ilgili literatürdeki bilgilere yer verdikten sonra ailenin soy bağı ile ilgili bazı değerlendirmeler yapmaktadır. Malkoçoğlu Bali Bey'in babası Murad Bey'i kardeşi olarak nitelendirdikten başka Yahya Paşa'yı da Bali Bey'in kardeşi olarak ifade etmektedir. Yazarın bu konudaki düşüncesinde mevcut yazımın etkisinde kaldığı açıktır. Makalenin devamında Yahya Paşa'nın ve Malkoçoğlu Murad Bey'in vakıfları ile ilgili birer tablo eklenmiştir. Turgut; Hamidoğulları ve Tekeoğulları'nın menşei ve de vakıfları ile ilgili başka bir çalışmasında da Malkoçoğulları'nın soyu ile ilgili değerlendirme yapmaktadır. Koyun Baba Zaviyesi'nin vakfiyesine binaen Hamidoğulları ile Malkoçoğulları'nın aynı soydan olabileceğine dair bağ kurmaya çalışmıştır.¹¹

Sabri Malkoç, "Malkoç Oğulları Şeceresi" adı ile kaleme aldığı kitabında kendi aile soy bağlarını araştırmaya yönelik bir çaba içerisinde. Adı geçen çalışma, bu makalenin konusu olan Rumeli uç ailesi Malkoçoğulları ile ilgili değildir, buna rağmen kitabın adının uyandırdığı intiba burada de-

Sarejevu, XXVI, Sarajevo, 1978, s.105-114, s. 111.

11 Vedat Turgut, "Vakıf Belgelerinde Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Dönemi Aileleri: Malkoçoğulları ve Mihallüler". *Yeni Türkiye Yayınları Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı-I*, Yeni Türkiye Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayını, Yıl 21, Ankara 2015, s. 566-589. Aynı yazar, "Hamidoğulları ve Tekeoğulları'nın Menşei ve Vakıflarına Dair", *Yüziüncü Yılında Millet Kütüphanesi ve Kurucusu Ali Emîri Efendi'ye Armağan, Türklük Bilgisi Araştırmaları*, 46, Harward University 2016, s. 403-432.

giz

Akademik
Bakış

111

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

ğerlendirilmesini gerekli kılmıştır. Malkoç, eserinde kendi ailesinin Osmanlı Tarihi'ndeki ünlü Rumeli uç ailesi Malkoçoğulları ile bir bağı olmadığını belirterek, ailesi "Trabzonlu Malkoçlar" olarak nitelendirmektedir. Kendisi yüksek ziraat mühendisi olan yazarın bu çalışması, uzmanlık alanı dışında da olsa belli bir araştırmanın ve emeğin ürünüdür. Aslında bu çalışma ile "malkoç" isminin yaygın kullanımı bir kez daha görülmektedir.¹²

Ali Kemal Balkanlı'nın Şarkî *Rumeli ve Buradaki Türkler* isimli kitabı bu makale için ayrı bir öneme sahiptir. Balkanlı kitabında Yahya Paşa'yı "Malkoçoğlu" olarak nitelendirmektedir ki "*Malkoçoğlu Yahya Paşa*" şeklinde bir ifade kullanılmaktadır. Yaptığımız çalışmada Yahya Paşa'yı "Malkoçoğlu" olarak nitelendiren ilk araştırma olarak tespit edilmiştir. Dolayısı ile Balkanlı'nın mevcut literatürde yer alan Yahya Paşa ve neslinden gelenlerin "Malkoçoğlu" oldukları iddiasının da kaynağı olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Balkanlı'nın, bu konuda değerlendirme yaparken Malkoçoğulları'na ait olduğunu söylediği mezar taşları, iddiasını güçlü bir zemine taşımaktadır.¹³ Malkoçoğulları ve Yahyapaşazâdeler arasında bir bağ olabileceğine dair ilk atıf Babinger'de yer almaktadır. Bu iddiayı açıkça ifade edenin Balkanlı olduğundan yukarıda bahsetmiştik. Adı geçen kitapta; Osmanlı'nın Balkanlara yerleşmesi ile ilgili olarak dervişlerden ve bu bağlamda Otman Baba'dan bahsedilmektedir. Balkanlı, Otman Baba'nın "*Malkoçoğlu Yahya Paşa*" himayesinde Rumeli'de faaliyet gösterdiğinden bahsetmektedir.¹⁴ Yazar bu çalışmasını bölgede uzun süre yaşadığı deneyimlerine, araştırmalarına ve de çeşitli kaynaklara dayandırması eserin değerini arttırdığı gibi verdiği bilgilerin kabullenilmesine katkı sağlamıştır. Eserde; Hasköy adının nasıl ortaya çıktığı anlatılırken, "*Malkoçoğlu Yahya Paşa*" şeklinde bir ifade kullanılmaktadır. Hasköy'de bu aileden kalma hiçbir eserin olmadığını belirten Balkanlı, Otman-Baba Türbesi'nin etrafında harap olmuş "türbe-mezarlar" olduğunu söylemektedir. Bu mezar taşlarını okuduğunu ifade eden Balkanlı, mezar taşlarından birinde; "*Yahya Paşazâde Mehmed Bey: ölümü 915*" yazmaktadır. Bu kayda göre yazarın Yahya Paşa ve soyundan gelenleri "Malkoçoğlu" olarak nitelendirmesi mümkün görünmektedir. Hasköy'ün Malkoçoğulları tarafından yurt edinildiği bilgisinden hareketle bölgede aileye ait mezar taşlarının varlığı doğaldır. Fakat burada dikkat çeken nokta Balkanlı'nın, Yahya Paşazâde Mehmed Bey'e ait olduğunu söylediği mezar taşına düşülen tarihtir. Mezar taşında ölümü H. 915 olarak belirtilen Mehmed Bey zikredilen tarihte halen yaşamaktadır ve bu tarihten daha uzun süre Osmanlı Devleti'nin Macaristan uçlarında başarılı faaliyetlerine devam etmiştir.¹⁵

12 Sabri Malkoç, *Malkoçoğullarının Şeceresi*, Mars Matbaası, Ankara 1967.

13 Ali K. Balkanlı, *Şarkî Rumelide Türkler*, Elhan kitapevi, İstanbul Nisan 1986.

14 Babinger iki aile arasındaki bağı dipnotta değinerek "muhtemel" olarak değerlendirmektedir. Makale metninde doğrudan bir iddiaya yer vermemektedir, bkz. Babinger, 1940, s. 123. Balkanlı, 1986, s. 37.

15 Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevî Tarihi I*, (Yay.Haz. Bekir Sıtkı Baykal). Kültür Bakanlığı Yayınları /467 Başvuru Kitapları Dizisi/1. Ankara 1992, s. 114. BAO, A.DVNS. MHM.d.0012/1, hüküm/sayfa no: 404/191. Bundan başka, Yahyapaşazâde Mehmed

Bu durumda Balkanlı'nın okuduğunu söylediği mezar taşının varlığını kabul ettiğimiz takdirde, nasıl bir değerlendirme yapmak gerekmektedir. Buradan hareketle iki olasılık üzerinde durulabilir. Bunlardan biri kitabeyi yanlış okuduğu bir diğeri de bu kitabenin bir mezar taşına ait olmama olasılığıdır. Kitabeyi yanlış okuma olasılığını teyit etmek bugün için mümkün görünmemektedir. Çünkü Balkanlı'nın bahsettiği mezar taşları bugün yerinde bulunmamaktadır.¹⁶ İkinci olasılık için ise Evliya Çelebi'nin Hasköy ile ilgili verdiği bilgiden hareketle mümkün görünmektedir. Hasköy'den geçen Evliya Çelebi, Üsküp'ten gelen Yahyapaşazâde Mehmed Bey'in Otman Baba Tekkesi'nde bir "Bahar Meydanı" inşa ettirdiğini kaydetmektedir. Bu yapının inşa kitabesini de şu şekilde okumaktadır; "*Yahya Paşa oğlu Mehmed Beyin ruhuna yâd eyleyin el-Fatiha sene...*".¹⁷ Evliya Çelebi'nin aktardığına göre Yahyapaşazâde Mehmed Bey, Otman Baba Tekkesi'nde bir yapı inşa ettirmiş ve bir inşa kitabesi diktirmiştir. Dolayısı ile Balkanlı'nın bu kitabeyi görmüş olduğu ve mezar taşı olarak değerlendirdiği düşünülebilir. Bunun dışında kitabenin orijinal olmadığı başka yerlerden alınan parçaların bir araya getirilerek oluşturulduğu iddiası da mevcuttur.¹⁸ Balkanlı'dan önce yapılan araştırmalarda Yahya Paşa'nın Malkoçoğlu olduğu konusunda açık ifadeler kullanan çalışmaların olmadığı tespit edilmiştir.¹⁹ Nitekim Yahya

Bey'in Üsküp'te Yahya Paşa Cami'nin avlusundaki türbede gömülü olduğuna dair bkz. Smail Softic, "Muslimansche strarine u Skopju", *Skopski Glasnik*, no: 296, Üsküp 1934.; Leyla Kumbaracı Bogoyevič, Üsküp'te Osmanlı Mimari Eserleri, İstanbul 2008.

- 16 Güray, Balkanlı'nın Malkoçoğlu Türbesi olarak nitelendirdiği türbenin sahibi ile ilgili kesin bir bilgi olmadığını belirtmekte buranın günümüzde Hasan Hüseyin Türbesi olarak anıldığını ifade eder ve bunu da Heterodoks düşüncenin sembolik olarak ortaya çıkmasına bağlamaktadır. Daha fazla bilgi için Bknz. Bahriye Güray, *Bulgaristan-Haskova (Hasköy) ve Çevresindeki Osmanlı Yapıları*. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne 2009, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 63-73. Ayrıca Otman Baba için bkz. Gökhan Yurtoğlu, *XV. Yüzyılda Rumeli'de Heterodoks Bir Türk Süfisi: Otman Baba ve Velâyetnâmesi*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2012, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).; Gökhan Yurtoğlu, "Otman Baba'nın Tarikatına Dair". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (80), s. Kış 2016, 138-149.

17 Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi 8. Kitap (Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu - Dizini)*, (Haz. S. A. Kahraman, Y. Dağlı, R. Dankoff), Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2003, s. 334-335.

- 18 Güray, 2009, s. 72.
- 19 Babinger, (1940). Malkoçoğulları ile ilgili yazılmış en eski araştırma-inceleme eser olarak tespit edebildiğimiz bu çalışmada Yahya Paşa ve soyundan gelenlerin Malkoçoğlu olduğuna dair bir ifade yoktur. Mehmed Mehmedovski, (1954). "Acte De Donation De Yahya Pacha De 1507", *GLASNIK, Soc.Des MuséemEt De L'inst. De Conserv. De La R.P. Macédoine*, I (16), XI, Nr.5, Skopje 1954, s. 67-77. Adı geçen eserde Yahya Paşa'nın Malkoçoğlu olduğuna dair bir ifade bulunmamaktadır. Zlatar, 1978, s. 105-114. Bu eserde Malkoçoğlu Ailesi'ni, Bosnalı Malkovic Ailesi'ne dayandıran yazar Yahya Paşa'dan ve onun soyundan gelenlerden bahsetmemektedir. İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi 1, (11. Baskı)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları XIII. DİZİ-sayı 16, Ankara 2015, s. 312, 324, 332, 334, 340, 409, 471. Yazar numarası verilen sayfalarda Yahya Paşa'nın oğulları ve torunlarının içinde yer aldığı olayları anlatırken, söz konusu kişileri "Yahyapaşazade" olarak nitelendirmekte fakat Malkoçoğlu olduklarına dair bir ifade kullanmamaktadır. M. Tayyip Gökbilgin, *XV-XVI. Asırlarda EDİRNE VE PAŞA LİVASI Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınlarından

Paşa'yı Malkoçoğlu olarak kabul eden araştırmalar daha sonra ortaya çıkmıştır.²⁰ Dolayısı ile bu iddianın sahibinin Balkanlı olduğu anlaşılmaktadır. Malkoçoğlu Ailesi ile Yahyapaşazâdelerin aynı soydan oldukları yanlıgısının kabul görmesinde Bali Bey adının öne çıktığı anlaşılmaktadır. Malkoçoğlu Bali Bey ve Yahyapaşazâde Bali Bey, çağdaş oldukları gibi ortak akınlarda da bulundular. Yahyapaşazâde Bali Bey, Malkoçoğlu Bali Bey'in yaptığı akına katılmış ve elde ettiği başarı ile adından söz ettirmişti. Bu durumun karışıklığa neden olduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki Yahyapaşazâde Bali Bey'in gönderdiği rapor Malkoçoğlu Bali Bey'e atfedilmiştir.²¹ Araştırmamız boyunca incelenen belgelerden elde edilen bulgular da Yahya Paşa'nın Rumeli uç ailesi Malkoçoğulları'nın neslinden gelip gelmediğinin sorgulanmasını gerekli kılmıştır. Bu bağlamın aydınlatılması makalemizin kapsamını nitelik ve nicelik olarak belirleyecektir. Yahya Paşa'nın soyuna ya da aile bağına vurgu yapan belgeler bu açıdan dikkate alınmıştır. Yahya Paşa'nın H. 912 tarihli vakfiyesinde baba adı "Abdülhay" olarak kaydedilmiştir.²² Sultan II. Bayezid'e ait vakfiyede²³ ise Yahya Paşa şahitler arasında zikredilmektedir ve baba adının "Abdullah" olarak anılması dikkat çekicidir. Ayrıca Hoca Sadettin,²⁴ Yahya Paşa'yı Fatih dönemi kullarından olarak ifade etmektedir. Bahsi geçen iki vakfiye ve Hoca Sadettin'in verdiği bilgiden hareketle, Yahya Paşa'nın devşirme sistemi içerisinde yetişen kullardan olduğu anlaşılmaktadır. Malkoçoğlu Bali Bey ile Yahya Paşa'nın kardeş oldukları iddiası Bali Bey'in kaydedildiği kaynaklar dışında Yahya Paşa ile ilgili kaynakların önemini arttırmaktadır.²⁵ MAD.d. 35 nolu defterde; Bali Bey, Malkoçoğlu Murad Bey'in oğlu olarak kaydedilmektedir. Bu defterde Malkoçoğlu Murad Bey'in, Bali Bey dışında İlyas Bey adında bir oğlu da tespit edilebilmektedir. Fakat

No. 508, Üçler Basımevi, İstanbul 1952, s. 456, 457, 470 nolu sayfalardan başka eserinin çeşitli yerlerinde Yahya Paşa'dan ve Malkoçoğulları'ndan bahsetmekte fakat Yahya Paşa'yı Malkoçoğlu olarak ifade etmemektedir.

- 20 Fahameddin Başar, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Hizmeti Görülen Akıncı Aileleri: IV-Malkoçoğulları", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, 6, (66), İstanbul 1992, s. 47-50. Fahameddin Başar, "Malkoçoğulları", TDVA, Cilt: 27, İstanbul 2003, s. 537-538. Levent Kayapınar, "Malkoçoğlu Bali Bey Vakfı ve Bayezid Baba Âsitânesi". *Alevilik-Bektaşılık Araştırmaları Dergisi*, sayı: 1, 2009/Yaz, s. 105-115. Bu çalışmalarda Malkoçoğullarının Yahya Paşa neslinden devam ettiği ve Yahyapaşazâdeler olarak anıldığı gibi bir kabul de ortaya çıkmıştır.
- 21 İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi II*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara 1988.
- 22 Yahya Paşa'ya ait vakfiyenin iki ayrı yerde kaydı bulunmaktadır. Birincisi; Vakfiye Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde 629 numaralı defterin 332. Sırasında ve 415-423. sayfalar arasındadır, bkz; Yahya Paşa bin Abdülhay Vakfiyesi, *VGMA*, 629/332, s.415-423. Diğeri; Y-648-3 numaralı kayıt olarak geçmekte olup defter kağıdına elle kayda geçirilmiş olduğu görülmektedir. Bu durum bize bu belgenin, vakfiyenin sonradan kaleme alınan bir örneği olduğunu göstermektedir. Bkz: Yahya Paşa bin Abdülhay Vakfiyesi, *VGMA*, Defter No: Y-648-3.
- 23 Sultan Bayezid Sani İbni Sultan Mehmed, 1380 nolu Vakıf Defteri/*VGMA.VKF.KS 034_0138_00208*.
- 24 Hoca Sadettin Efendi, *Tacüt-Tevarih 4*, (Haz. İ. Parmaksızoğlu), (1. Baskı), Kültür Bakanlığı Yayınları/301 Başvuru Kitapları Dizisi/5, Ankara 1979, s. 119.
- 25 Başar, 2003, s. 537.

incelenen belgelerde Murad Bey'in Yahya adında bir oğlu kaydedilmemiştir. Buna göre, Yahya Paşa'nın, Malkoçoğlu Bali Bey'in kardeşi olduğunu söylemek zordur. Fakat Yahya Paşa'nın Rumeli uç ailesi Malkoçoğulları'nın başka bir kolundan olabileceği de dikkate alınmalıdır. Nitekim Malkoçoğlu Murad Bey'in oğullarının zikredildiği kaynaklarda Malkoçoğlu Mustafa Bey'in oğulları da kaydedilmiştir. Ailenin bir diğer kolu olduğu anlaşılan Malkoçoğlu Mustafa Bey'in oğulları arasında da Yahya ismi kaydedilmemektedir.²⁶ Dolayısı ile Yahya Paşa'nın Rumeli uç ailesi Malkoçoğulları ile aynı soydan geldiğini söylemek mümkün görünmemektedir. Yahya Paşa ile ilgili belgeler incelendiğinde Yahya Paşa ve soyundan gelenlerin Malkoçoğlu olarak kaydedilmemesi dikkat çekmektedir. Nitekim Rumeli uç ailesi Malkoçoğulları'nın soyundan gelenlerin her dönemde "Malkoçoğlu" adı ile anılması verilerin karşılaştırmasına olanak sağlamaktadır.

II. Bayezid dönemine ait, ilk kaydı H. 909/M. 1503 tarihli saray defterinde Yahya Paşa ve Malkoçoğlu Bali Bey ile ilgili kayıtlar mevcuttur. Bu kayıtlarda Rumeli uç ailesi Malkoçoğulları'ndan olan kişiler kaydedilirken "Malkoçoğlu" oldukları belirtilmiştir. Bu defterde; Malkoçoğlu Bali Bey'in ölümünden dolayı çocuklarına gönderilen taziye kaydında "...taziye-i veldan-ı Bali bey bin Malkoç Bey...", yine aynı defterde H. 913 tarihli bir kayıta "...duhter-i Sultan Korkud...zevc-i Ali bin Malkoç..", H. 915'de "...zevc-i Ali bin Malkoç...", "...duhter-i Korkud Bey zevc-i Ali Bey bin Malkoç Bey..."- şeklindeki ifadelerden de anlaşıldığı üzere Malkoçoğlu soyundan gelenlerin aile bağı açıkça belirtilmiştir. Aynı defterde "...duhter-i Ahmed Mirza zevc-i Bali Bey bin Yahya Paşa...", "...duhter-i Yahya Paşa..." , "...nöker-i Bali Bey mirliva-i Silistre...", "...Bali Bey bin Yahya Paşa mirliva-i Silistre...", H. 916'da "...duhter-i Ahmed Mirza zevc-i Bali bey...", "...duhter-i kethüda-yı Yahya Paşa...", "...Bali Bey bin Yahya Paşa...", "...zevc-i Bali Bey bin Yahya Paşa...", H. 909. "...zevc-i Yahya Paşa mir-i miran-ı Rumeli..." şeklinde kayıtlar vardır.²⁷ Yukarıda bahsettiğimiz defterde Yahya Paşa ve oğlu Bali Bey ile ilgili kayıtların birçoğunda soy bağına vurgu yapılmaktadır ancak adı geçen kişilerin Malkoçoğlu olduklarına dair bir nitelendirme olmadığı tespit edilebilmektedir. Dolayısı ile Yahya Paşa ve onun soyundan gelenlerin Malkoçoğlu Ailesi'nden olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir.

Kaynak Eserlerde Malkoçoğulları Ailesinin Kökenine Dair İddialar

Literatürde Rumeli uç ailesi Malkoçoğullarının kökenine dair iddia ve tartışmalar yer almaktadır. Bu makalede söz konusu iddialar ve tartışmalar kaynakları bağlamında değerlendirilmiştir. Kaynak eserlerde yer alan iddialar ve Ailenin kökenine dair değerlendirme yapmayı sağlayacak kayıtlar bu

26 BOA, MAD.d. 35, v. 163b, v. 165a, v. 165b, v. 166a, v. 167a, v. 167b.

27 Atatürk Kitaplığı, MC_Yz_00071, v. 14b, v. 59a, v. 300, v. 345b, v. 367b, v. 383b, v. 385b, v. 391b, v. 401b, v. 421b, v. 427b, v. 444b, v. 445a, v. 451a, v. 462b, v. 480a, v. 481b, v. 485b.

görsel

Akademik
Bakış

115

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

kısımda ele alınmıştır. Ailenin kökeni ile ilgili ilk nitelendirme ya da ilk iddia Oruç Bey'in "Tevârîh-i Âlî Osman" adlı eserinde karşımıza çıkmaktadır. Malkoçoğlu Bali Bey'in Leh'e düzenlediği akını anlatan Oruç Bey; Bali Bey için "Türk Bali Bey" şeklinde bir ifade kullanmaktadır.²⁸ Buna göre; Malkoçoğlu Ailesi'nin Türk soylu olduğu düşünülebilir. Fakat adı geçen eserin geneline bakıldığında "gazâ ruhu" olarak ifade edebileceğimiz, Osmanlı'nın fetih politikasını benimseyen ve onu yücelten bir anlatım hakimdir. Nitekim eserin birçok yerinde gazi, gazâ, alp, alp-eren, şehit ve cihad gibi kavramların sıkça kullandığı görülmektedir. Dolayısı ile Oruç Bey'in, Malkoçoğlu Bali Bey'in Türk kimliğini inşa etmesi doğal bir eğilimdir. Bu ifade ya da niteleme doğru olabileceği gibi bunu destekleyecek başka bir bilgi ya da belgeye sahip olmadığımızdan Bali Bey'in Türk kimliğini kabul etme konusunda Oruç Bey'in gazâ ruhunu yücelten anlatımını dikkate almak gerekmektedir.

Rumeli uç ailesi Malkoçoğulları ile ilgili bir diğer iddia Benedetto Ramberti tarafından yazıldığı tahmin edilen "Türklerin Serüvenlerinin İkinci Kitabı" adlı eserde karşımıza çıkmaktadır. Adı geçen kaynakta Osman Gazi'nin lider olarak ortaya çıkışını açıklama amacıyla olan yazar; Malkoçoğlu Ailesi'nin kökeni ile ilgili bilgiler vermektedir. Eserde Osman Gazi'nin bir lider olarak yükselişi şu şekilde anlatılmaktadır;

"....Birinci derecedeki yöneticiler arasında yer almayan, ama zeki ve akıllı biri olan Osman diye birisi, bu durumu değerlendirdi, zeki ve yetkin kişilerin desteğine ve silah gücüne sahip olursa, bu insanları ve toprakları egemenliği altına alabileceğine karar verdi ve bu konuyu uygun gördüğü üç kişiye açtı, kendisine yardım edenleri, yeni topraklar fethetmesini sağlayanları ihya edeceğine, onurlandıracağına, kendilerine ve ailelerine zarar vermeyeceğine, mallarına ve canlarına işmeyeceğine söz verdi. Ötekiler bunu kabul ettiler ve kurnazlıkla, tehditle, çok kişiyi öldürerek egemenliği kurdular. Bu üç kişi sonradan Türk olan Yunan Mikael, Yunan dönmesi Malko ve Türk kökenli Avrami idi. Mikeal'in soyu Mihaloğulları adıyla bugün Bosna sancak beyliğini yönetiyor. Malko'nun soyu Malkoçoğulları diye tanınıyor. Bunlardan biri şu an Yunanistan'da sancak beyliği yapıyor. Erkaşlı diye bilinen sülaleden bugün kimse olup olmadığı bilinmiyor. Osmanlı soyu tükendiğinde bu üç aile taht üzerinde hak iddia edecek durumda olduklarından büyük saygı görürler...."²⁹

28 Oruç Bey, *Osmanlı Tarihi (1288-1502) Uç Beyliğinden Dünya Devletine*, (Sad. N. Öztürk), Çamlıca Yayınları, İstanbul 2009, s. 160. Aşıkpaşazâde dolaylı bir anlatım ile Turhan Bey için de "Türk" vurgusu yapmaktadır. Oruç Bey'in anlatımında olduğu gibi Aşıkpaşazâde de gazâ, gazi, cihad, alp gibi kavramları ön plana çıkaran bir anlatım benimsemiştir. Dolayısı ile eserinin genelinde bir kimlik inşa etme eğilimi göze çarpmaktadır. Derviş Ahmed Âşıkî, (1985/Ağustos), *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, (Haz. A. N. Atsız). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 604 1000 Temel Eser Dizisi: 110, 95.

29 Benedetto Ramberti, a.g.e., s. 13.

Görüş

Akademik
Bakış

116

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

Yukarıdaki bahiste de görüldüğü gibi Rumeli uç ailesi Malkoçoğullarının soyu ve yaşadığı toprakları tespit edebilecek açık ifadeler kullanmıştır. Fakat adı geçen eserde yer alan bu bilgiler başka bir kaynağın teyidinde muhtaçtır. Ayrıca yapılan araştırmada bu iddiayı dile getiren başka bir kaynağa rastlanmamıştır. Ramberti'nin verdiği bu bilgiler değerlendirildiğinde, Rumeli uç ailesi Malkoçoğullarının dönemin önemli aileleri arasında olduğu düşünülebilir. Adı geçen kaynağın günümüz tarihçilerinin çalışmalarına da etki ettiği görülmektedir. Lybyer; Kanuni Sultan Süleyman döneminde yönetimi incelediği çalışmasında; “*kahtımsal olmayan soyluluk*” kavramını açıklamakta ve Malkoçoğlu Ailesi'nden bahsetmektedir. Osmanlı Tarihi'nde soylu olmanın kalıtımla değil, devletin kişiye tanıdığı ayrıcalıkla ilgili olduğunu ifade etmektedir. Osmanlı Tarihi'nin ilk döneminde, yönetimin üst kademesinde yer alan ailelerin, daha sonraki dönemlerde de bu konumlarını koruduğunu belirtmektedir. Bu durumu nasıl tespit ettiğini çeşitli örneklerle açıklarken;

“...on altıncı yüzyıl başlarında bazı yazarlar, Osman'ın topraklarını ele geçirmesinde yardımcı olan Sivri Sakal Mikael ve Malco adındaki iki Rum ile Arami veya Arkasi adındaki bir Türk'e elini hiçbir zaman onların kanına bulamayacağına ve onlara beylik vereceğini söz verdiğini yazarlar. Bu söz tutuldu ve 1537'de Mihaloğullarından biri Bosna'da, Malkoçoğulları'ndan biri de Yunanistan'da sancak beyliğine getirildi. O tarihte öteki aile silinmişti. Bu iki ailenin kral soyundan olduğu kabul edilir ve Osmanlı hanedanında şehzâde kalmadığı takdirde tahtın onlara geçeceği söylenirdi.”

diye yazmaktadır.³⁰

Malkoçoğullarının kökeni ile ilgili bir diğer iddia, 17. yüzyılda, Müneccimbaşı Ahmed İbn Abdullah'ın eserinde karşımıza çıkmaktadır. Müneccimbaşı; Rumeli uç ailesi Malkoçoğullarının Hamidoğulları'na mensup olabileceklerine dikkat çekmektedir. Eserde; Sultan Murad Han'ın şahadetinin anlatıldığı kısmın dipnotunda “*sağ cenah okçu kumandanı Hamidoğlu Malkoç Bey, sol cenah okçu kumandanı Hamidoğlu Mustafa bey idi*” şeklinde bir kayıt yer almakta ve Neşri kaynak olarak gösterilmektedir.³¹ Hamidoğulları'nın şeceresini ayrıntılı bir şekilde ele alan Uzunçarşılı, Kemalüddin Hüseyin Beyin oğlu Mustafa Bey'in Kosova Savaşı'nda babasının gönderdiği okçu kuvvetlerle Osmanlı ordusunun ön saflarında bulunduğu bilgisini verirken Neşri'nin metnine dipnotta yer vermiştir. Fakat metin içerisinde Malkoçoğlu ile Hamidoğulları arasında bir soy bağı kurmamıştır.³²

30 Albert Lybyer, *Kanuni Sultan Süleyman Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nun Yönetimi*, (1. Baskı), Sarmal Yayınevi, İstanbul 2011, s. 129-130.

31 Müneccimbaşı Ahmed İbn Lütfullah, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Tarihi (1299-1481) Camii'd-Düvel, Metin , Notlar ve Çeviri*, (Çev. A. Ağırakça), (2. Baskı), Akdem Yayınları, İstanbul 2014, s. 147.

32 Uzunçarşılı, 2015.

gors

Akademik
Bakış

117

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

Hamidoğulları ve Malkoçoğulları'nın aynı soydan geldiği iddiası bir başka araştırmacı tarafından da şu şekilde temellendirilmiştir; Hamid Bey'in babası Ebu'l Kasım'ın ve Hamid Bey'in isimleri Koyungözü Baba Vakfiyesi'nde zikredilmektedir. Bunun dışında Hamidoğullarından Seyfeddin Hamid Bey'in kardeşi, Ali Çelebi'nin oğlu Hüsrev Çelebi, Hamid Bey'den satın aldığı mezrayı Koyungözü Baba Zaviyesine vakfetmiştir. Söz konusu araştırmada Koyun Baba'nın müridleri arasında adı geçen Ali Koçi ile Ali Koçi bin Ebu'l Kasım'ın aynı kişi olduğu ve bu kişinin Hamidoğlu olabileceği ifade edilmektedir. Ali Koçi'nin Niğbolu Savaşı'na katıldığı ve Niğbolu'da Malkoçoğlu tarafından adına tekke kurulduğu bilgisi üzerinden Malkoçoğulları ile Hamidoğulları'nın aynı kökten olduğu tezi güçlendirilmeye çalışılmıştır.³³

Hammer ise Rumeli uç ailesi Malkoçoğulları için Bosnah oldukları iddiasındadır. Malkoçoğullarını da "Bosnah Malkoviç Ailesi" olarak nitelendirmektedir ve bu iddianın ilk sahibinin Hammer olduğu tespit edilebilmekteyiz. İşkodra'nın muhasarasını anlatan Hammer "Sırbistan sancak beyi Malkoviç" şeklinde bir ifade kullanmaktadır. Ayrıca bu isimle ilgili dipnotta "Osmanlılarca Malkoçoğlu olarak anılır" şeklinde bir açıklama yapmaktadır. Yine eserinin başka bir kısmında; Mısır Valisi Yavuz Ali Paşa'dan bahsederken; "aşlı Bosna'dan olup meşhur Malkoviç hanedanından olan Mısır valisi..." şeklinde bir kayıt düşmektedir. Bu ifade Hammer'in Rumeli uç ailesi Malkoçoğullarının kökeni ile ilgili iddiasını açıkça ortaya koymaktadır.³⁴ Osmanlı kroniklerinde ise böyle bir nitelendirme yoktur.³⁵ Bu iddianın tenkide ihtiyacı olduğu açıktır. Dolayısı ile Hammer'in bu tezinin zaman ve mekan açısından değerlendirilmeye ihtiyacı vardır. Buna göre; Osmanlı Tarihi'nde Rumeli uç ailesi Malkoçoğullarının ilk olarak ne zaman ve nerede ortaya çıktığını tespit etmek önemlidir. Bunun yanı sıra Osmanlıların Bosna coğrafyasında ne zaman faaliyet göstermeye başladıklarını ortaya koymak da önem arz etmektedir. Osmanlı Tarihi'nde "Malkoç" ismi ilk olarak Malkoçoğlu Mehmed Bey'e ait türbenin kitabesinde tespit edilebilmektedir.³⁶ 1385 tarihli kitabeye göre türbede medfun Mehmed'in baba adı Malkoç'tur. Malkoç ismine ikinci kez Kosova Savaşı'nda rastlanmaktadır. Bu iki belgeden hareketle Malkoç isminin Osmanlı Tarihi'nde anılmaya başladığı dönem I. Murad dönemidir. Osmanlı'nın Bosna toprakları ile ilk teması da I. Murad döneminde gerçekleşmiştir. Bölgenin Osmanlı hâkimiyetine

33 Turgut, 2016.

34 Joseph von Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, 3, Üç Dal Neşriyat, İstanbul 2005, s. 156. Aynı yazar, *Büyük Osmanlı Tarihi*, 8, Üç Dal Neşriyat, İstanbul 2005, s. 30.

35 *Oruç Tarihi*, 2009, s. 157.; Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih 3 Fatih Sultan Mehmed ve II. Bayezid Dönemleri*, (Haz. İ Parmaksızoğlu), İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları/301 Bilim Dizisi/1, İstanbul 1979, s. 36-37, 119-120.; Peçevî İbrahim Efendi, *Peçevî Tarihi I*, (Haz. B. S. Baykal), Kültür Bakanlığı Yayınları /467 Başvuru Kitapları Dizisi/1, Ankara 1992, s. 79-83, 89-103. Bu kaynaklar Yahya Paşa ve soyundan gelenlerden bahsetmekte olup Malkoçoğlu ile bir soy bağı kurmazlar.

36 Halil Edhem, "Gekbüze'de 787 Tarihli Bir Osmanlı Kitabesi", *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*, (1 Teşrinievvel 1332), Cilt: 7 sayı 40, s. 227-235.

giriş sürecine baktığımızda yöre ve yöre halkıyla ilk karşılaşmanın Sultan Murad Hüdavendigâr döneminin sonlarına doğru gerçekleştiği görülmektedir. “Malkoç” isminin de Osmanlı Tarihi’nde ilk kez kaydedildiği 1385 tarihi dikkate alındığında, Hammer’in Bosnalı Malkovich Ailesi olarak zikrettiği aile ile bu makalenin konusu olan Rumeli uç ailesi Malkoçoğulları birbirlerine yakın tarihte Osmanlı hizmetinde olabileceği görülür. Burada dikkate alınacak bir diğer husus Mehmed bin Malkoç’un ne kadar zaman önce, yani vefatından ne kadar önce, Osmanlı hizmetine girmiş olabileceği meselesidir. Adına türbe yapılmış olması, Mehmed bin Malkoç’u önemli bir tarihi şahsiyet olarak karşımıza çıkarmaktadır. Buna göre; 1385’ten daha önce ya da Osmanlı’nın, Bosna topraklarına ilk defa girmeye başlamasından daha önce, Mehmed bin Malkoç ve de babası Malkoç Bey’in Osmanlı hizmetinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu meselede dikkate alınması gereken diğer bir konu da yer/mekân kavramıdır. Buna göre; Rumeli uç ailesi Malkoçoğulları’nın Osmanlı Tarihi’ndeki varlığını ifade eden ilk kayıt Gebze’de tespit edilmiştir. Bu da Bosnalı Malkovich Ailesi ile Malkoçoğulları arasındaki coğrafi ilişkiyi inşa etmeyi zorlaştırmaktadır. Bu bağlamda Hammer’in Bosnalı Malkovich Ailesi ve Rumeli uç ailesi Malkoçoğulları’nın aynı aile olduğu iddiası tarihi mekân ve zaman açısından örtüşmemektedir. Bu çalışmanın konusu olan Rumeli uç ailesi Malkoçoğulları ile Hammer’in zikrettiği Bosnalı Malkovich Ailesi birbirlerinden farklı iki aile olduğu anlaşılmaktadır.

Yeni Belgeler Işığında Malkoçoğlu Ailesinin Kökeni ile İlgili Yeni Bir Değerlendirme

Malkoçoğlu Ailesi’nin kökenine dair mevcut literatürde yer alan iddialar ve tartışmalardan bir önceki kısımda bahsedilmişti. Malkoçoğullarının kökeni ile ilgili yapılan araştırma ve inceleme sırasında “Kutluca” ismi dikkati çekmiştir. “Kutluca” ismi bağlamında elde edilen belgeler Rumeli uç ailesi Malkoçoğullarının kökeni ya da atasının kim olduğu ile ilgili yeni bir değerlendirme yapmaya imkân tanımaktadır.³⁷ Bu çalışma sırasında, “Kutluca” adına ilk kez Malkoçoğlu Murad Bey Vakfı’yla ilgili belgelerde rastlanmıştır. Adı geçen vakıf Hasköy Nahiyesi’ndedir ve Eskice-Köy ile Kutluca köyleri Murad Bey evladına vakfedilmiştir. Fakat MAD. 342 nolu ve 1482 tarihli mufassal defterde; Eskice Köy, Yakup veled-i Elvan’a ve Kutlu Köy, ki bir önceki defterde geçen Kutluca köy ile aynı köy olduğu düşünülmektedir, Yusuf veled-i Evrenos’a tımar olarak verilmiştir. MAD.d. 35 nolu deftere göre ise; bu köyler Çirmen Sancağı’na tabi Hasköy Nahiyesi’nin idarî yapısı içerisinde yer almaktadır. “Kutluca” ismi üzerinde düşünmeye teşvik eden bir diğer malzeme, Umur Bey bin Saruca Paşa Vakfı’nın vakfiye sureti oldu. Bu belgede şahitler içerisinde geçen “Malkoç bin Kutluca” adı makalemiz açısından önemsenmiştir. I. Murad ve Yıldırım Bayezid dönemlerinde vezirlerinden

37 BOA, MAD.d. 35 v. 165a, 165b; Umur Bey bin Saruca Paşa Vakfiye Sureti, Kuyud-ı Kadime Arşivi, TADB.TTD. 49, v.170a-172b, TT.d. 425 , v. 232b, 252b(sonradan numaralandırılmış).; *Neşri Tarihi*, (1995), 229, 243.

olan Saruca Paşa, Çirmen sancak beyi olarak da görev yapmıştı. Saruca Paşa oğlu Umur Bey ve de torunu adına Çirmen ve Tekürdağı gibi bazı bölgelerde vakıf kayıtları tespit edilebilmektedir. Umur Bey'in, Mehmed Çelebi zamanında yaşadığı bilinmekle birlikte II. Murad döneminde ne kadar yaşadığına dair ve Çirmen'in sancak beyi olmasının dışında hangi görevleri yürüttüğü hakkında bilgiler eksiktir. Fakat Fatih dönemine ait kaynakta kendisinden merhum olarak bahsedilmesi 1466 tarihinden önce öldüğünü tespit etme imkânı vermektedir.³⁸ Yukarıda bahsedildiği gibi "Kutluca" isminin üzerinde düşünmeğe teşvik eden belgelerden biri Saruca Paşa oğlu Umur Bey Vakfı'na ait belgedir. Umur Bey Vakfı'na (H. 28 Muharrem 818/ M. 9.4.1415 tarihli) ait vakfiye sureti ve zeyillerinde şahitlerin adı yer almaktadır. Söz konusu belgede adı geçen şahitlerin isimleri şöyledir; Abbas bin Ahmed, Mihal bin Aziz, Hacı Burak bin Evrenos,,Musa bin Yahşi, Ali bin Cüneyd Tekürdağı, Malkoç bin Kutluca, Hasköy kadısı Hasan bin Sündül, Tekürdağı kadısı Halil, Yenice-i Zağra hakimi İsmail bin Hasbeğ, Harmanlı kadısı Mehmed bin Mehmed, Akçe-kızanlık hakimi Ali bin Hasan ve Edirne kadısı Abdülkerim bin Abdülcebbar.³⁹ Belgede şahitler arasında yer alan, Malkoç bin Kutluca adı, bu çalışmada Malkoçoğulları'nın atasının kimliğinin belirlenebilmesi açısından önem arz etmektedir. Adı geçen vakfiyede zikredilen Malkoç bin Kutluca'nın, ilk kez I. Kosova Savaşı'nda kaydedilen Malkoç Bey ile aynı kişi olması kuvvetle muhtemeldir. Buna binaen ailenin ilk atasının Kutluca Bey olduğu düşünülmektedir. Fakat Kutluca Bey ve Malkoçoğulları arasındaki soy bağı inşaa etmek için başka belgelere de muhtaç olunduğu açıktır. Bu bağlamda Malkoçoğlu Murad Bey Vakfı ile ilgili ilk belgede adı geçen "Kutluca Köyü" ismi dikkat çekicidir.⁴⁰ Osmanlı tarihi söz konusu olduğunda fet-hedilen topraklarda fatihlerin ya da kurucularının adı ile yerleşim birimlerinin teşkilatlandırılması bağlamı dikkate alındığında Murad Bey Vakfı'nın tasarrufunda olan Kutluca Köyü'nün kurucusunun Umur Bey Vakfiyesi'nde Malkoç Bey'in babası olarak kaydedilen Kutluca Bey olduğu söylenebilir. Ayrıca Malkoçoğlu Murad Bey Vakfı'nda adı geçen Kutluca Köyü ve bu köyün de Umur Bey Vakfı ile aynı bölgede hatta aynı idarî yapı içerisinde yer alması bu olasılığın güçlendirmektedir.

Kutluca Bey'in varlığına dair başka bir bilgiye Neşri'de rastlanmaktadır. Neşri, 1385-1386 yılları arasında Selanik'in kuşatılması, Niş ve Sofya'nın Osmanlı hakimiyetine girdiğini anlattığı mücadelede Kutluca Bey ismini kaydetmektedir. Neşri; Ali Paşa'nın ordusunda bulunan isimleri şu şekilde kaydetmiştir; Timurtaş Paşa'nın oğlu Yahşi Bey, Saruca Paşa, Kara Mukbil,

38 BAO, MAD 35, v. 165a, 165b. MAD.d. 342, s. 102. Aynı defterde; bir önceki tahrirde Mustafa Bey oğullarının tasarrufunda olan Kızıklı Köyü'nün de Yusuf veled-i Evrenos'a tumar olarak verilmesi dikkat çekicidir. BOA, MAD.d. 35, v. 165a.

39 Bu vakfın sureti ve zeyilleri 632 nolu evkaf defteri 510-515 nolu sayfalarda kayıtlıdır. Gökbilgin; Paşa Livası ile ilgili çalışmasında vakfiye suretleri ile ilgili ek kısmında vakfiyenin sureti de verilmiştir. Bknz. Gökbilgin, 1952, s. 235-245.

40 BOA, MAD.d. 35, v. 165a.

Pazarlı Doğan, İnce Balaban, Müstecap Bey, Papazoğlu Bey, Şahin Bey, Kutluca Bey, Paşa Yiğit Bey ve Lala Şahin Paşa. Ayrıca uçbeyi olan Yancı Bey ve Kutlu Boğa Bey'in orduya iştiraki noktasında emir çıkarıldığını, bu şekliyle 30 bin askerden oluşan bir ordu tertip edildiği ve Bulgar Kralı Şişman'ın ve de Aleksandroğlu'nun üzerine yüründüğünü kaydetmektedir.⁴¹ Neşri, Kutluca Bey'i bir uç beyi olarak kaydedilmese bile böyle olduğunu söyleyebiliriz. Burada adı geçen ve uç beyi olduğunu bildiğimiz Paşa Yiğit dahi "uç beyi" olarak nitelendirilmemiştir. Fakat adı geçenlerin emrindeki birliklerle orduya katılması ve bu eserde adlarının anılması sıradan bir akıncı olmadıklarını da ifade etmektedir. Burada Saruca Paşa ve Kutluca Bey'in aynı olay içerisinde yer aldığı görülmektedir. Saruca Paşa'nın oğlu Umur Bey ile Kutluca Bey'in oğlu Malkoç Bey'in de bu olaydan 30 yıl sonra aynı belgede kaydedilmesi iki aile arasındaki ilişkinin yıllarca sürdüğünü göstermektedir. Yukarıda bahsedildiği üzere Malkoçoğlu Ailesi'nin tespit edilebilen ilk üyesi Mehmed bin Malkoç'tur ve adı ilk olarak kendisine ait türbenin kitabesinde yer almaktadır. 1385 tarihli bu kitabe dolaylı da olsa, bize Malkoç Bey'in varlığını göstermektedir ki türbede yatan Mehmed'in baba adı Malkoç'tur. Malkoç isminin geçtiği ilk olay ise Kosova Savaşı'dır; "*Bin okçu sağ kola turdu, ki reisleri Malkoç'dı*".⁴² Kosova Savaşı'nın gerçekleştiği 1389 yılı ile Mehmed bin Malkoç'a ait türbenin kitabesinde geçen 1385 tarihinin çok yakın bir zaman dilimi çerçevesinde örtüşmesi, Malkoç adının aynı tarihi şahsiyete ait olabileceğini düşündürmektedir. Bu bağlamda oğluna ait bir türbe yaptıran ve Kosova Savaşı'nda okçu reisi olarak yer alan Malkoç Bey'in kaydedilen görevi yerine getirebilecek yaşta ve tecrübeye olduğu açıktır. Daha önce kendisinin adının ön plana çıkmaması babası ile birlikte hareket etmesi ve babasının adı ile anılan bir hareketin içerisinde olması ile açıklanabileceği gibi, başka bir beyin hizmetinde yer aldığını da varsaymak mümkündür.

Niş Kalesi'nin alınmasında adı geçen Saruca Paşa Kosova Savaşı'nda yer almaktadır. Kutluca Bey'in ismi ise bu savaşta geçmemektedir dolayısı ile Kosova Savaşı'ndan önce öldüğü ya da yaşından dolayı bu büyük ve zor savaşta yer almadığı düşünülebilir. "Malkoç bin Kutluca" kaydından hareketle baba adı Kutluca olan Malkoç'un, Kosova Savaşı'nda adı geçen okçu reisi Malkoç ile aynı kişi olup olmadığı sorusunun cevaplanmasına ihtiyaç vardır. Aynı kişi oldukları bağlamından hareketle Malkoç Bey'in yaşlanan ya da ölen babasının yerine Kosova Savaşı'nda görev aldığı ve adının geçtiğini söylemek mümkündür. Kutluca ismi ile Malkoç isminin örtüşen bir zaman diliminde yer alması Malkoç Bey'in babasının Kutluca Bey olma ihtimalini mümkün kılmaktadır.

Tarihi olayların gerçekliğinde zaman dışında mekân kavramının da önemi göz önünde tutulursa Kutluca Bey ve Malkoç Bey arasında coğra-

41 F. Reşit Unat, M. Altay Köymen, *Mehmed Neşri, Kitâb-ı Cihan-nümâ, Neşri Tarihi*, I. Cilt, (3.baskı), TTK Yayını, Ankara 1995, s. 243.

42 Mevlana Mehmed Neşri, *CİHANNÜMÂ (Osmanlı Tarihi 1288-1485)*, (Haz. N. Öztürk), Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2008, s. 135.

görsel

Akademik
Bakış

121

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

fi olarak da bir ilişki kurmak gerekmektedir. Malkoçoğlu Murad Bey Vakfı'nın tasarrufunda olan Kutluca Köyü'nün Çirmen Sancağı'na bağlı Hasköy Nahiyesi'nde bulunması bu bağlamda önemli bir veridir. Kutluca Bey'in ve Malkoç bin Kutluca'nın adlarının aynı olaylar çerçevesinde birlikte kaydedildiği, Saruca Paşa ve oğlu Umur Bey bin Saruca Paşa'nın Çirmen Sancak Beyliği yaptıkları ve bölgedeki vakıf kurucularından olmaları dikkate alındığında, bu isimlerin aynı dönemde ve coğrafya da yaşadıkları görülmektedir. Fakat Malkoç isminin ilk kez tespit edilebildiği yer, Çirmen Sancağı'ndan farklı bir coğrafyadır. Daha öncede bahsedildiği üzere Malkoç ismi ilk kez 1385 tarihli bir türbenin kitabesinde tespit edilebilmektedir. Bu türbe Gekbüze (Gebze)'dedir. İlk Malkoç isminin geçtiği coğrafyada Kutluca isminin kaynaklarda olup olmadığı bu konudaki bir diğer bağıntı noktasını oluşturmaktadır. Bu sebeple adı geçen bölgede ya da yakın bir coğrafyada Kutluca isminin varlığı sorgulanmıştır. Kocaeli Sancağı'na bağlı Ada maa Karasu Nahiyesi olarak kaydedilen idarî birimde Kutluca isminin kullanıldığı iki köy dikkat çekicidir. Bunlardan biri Kutluca-i Kebir nam-ı diğer Çaybaşı Köyü⁴³, bir diğeri Kutluca-i Sagir Köyü'dür.⁴⁴ Gebze ile olan coğrafi yakınlığı dikkate alındığında Kutluca ve Malkoç isminin Rumeli'den önce Anadolu'da aynı coğrafyada hatta aynı idarî birimde adı geçmesi önemlidir. Yukarıda da bahsedildiği üzere Kutluca ve Malkoç isminin aynı zaman dilimi ve aynı idarî birim içerisinde yer alması ve de isimlerinin aynı coğrafyada tespit edilebilmesi, Malkoçoğlu Ailesi'nin kökenine dair yeni bir değerlendirmeyi ortaya çıkarmaktadır. Bu bağlamda Kosova Savaşı'nda tespit edilen ve ilk Malkoç Bey olarak değerlendirdiğimiz kişinin babasının Kutluca Bey olduğu düşünülmektedir.

Malkoçoğlu Olduğu İddia Edilen Kişiler ve Aileler

Malkoçoğulları'nın kökeni ile ilgili iddiaların dışında, literatürde karşımıza çıkan en dikkat çekici noktalardan biri de Malkoçoğlu Ailesi'nden olduğu iddia edilen kişiler ve ailelerdir. Bunlar Mısır valisi Yavuz Ali Paşa, Bosnalı Malkoviç Ailesi ve Yahyapaşazâdeler'dir. Bu kısımda adı geçen kişiler ve ailelerin çalışmamızın konusu olan Malkoçoğlu Ailesi ile aynı soydan olup olmadıkları değerlendirilecektir.

Mısır Valisi Yavuz Ali Paşa olarak ünlenen Ali Ağa, Bosna Yeniçeri Ağası Salih Ağa'nın kardeşinin oğlu olarak ifade edilmektedir.⁴⁵ Kendisinin kökeni ile ilgili bir diğer söylem de aslen Bosnalı olduğu ve Malkoviç ya da Malkoçeviç Ailesi'nden olduğudur.⁴⁶ Galata Sarayı'nda eğitim alan Ali Ağa, III.

43 Kuyud-ı Kadime Arşivi, TADB. TTD. 49, v. 170a-172b. Adı geçen köy Kanuni dönemine ait 425 numaralı tapu tahrir defterinde v. 232 de yine Ada Nahiyesi'ne kayıtlıdır.

44 TGK.KK.TTd.120/TADB. TTD. 49, v. 172b-173b Adı geçen köy Kanuni dönemine ait 425 numaralı tapu tahrir defterinde s. 252 de Genevize (Gebze) nahiyesine kayıtlıdır.

45 Tayyar-zâde Atâ, *Osmanlı Saray Tarih-i Enderûn. II*, (Haz. M. Arslan), İstanbul 2010, s. 58.

46 *Mufassal Osmanlı Tarihi III*, İstanbul 1959, s. 1779. Bu iddiada çalışmamızda yer alan Bosnalı Malkoviç Ailesi'nin kastedilip kastedilmediğini söylemek zordur.

Mehmed'in şehzâde iken sancak beyi olarak Manisa'ya gönderilmesi ile Manisa'ya gitti. Okçuluktaki başarısı ile ön plana çıkan Ali Ağa, III. Mehmed'in tahta çıkması ile padişahın silahdârı oldu.⁴⁷ Mısır'da ortaya çıkan sorunların çözümü için padişah tarafından vezaret rütbesi verilerek Mısır Beylerbeyi olarak görevlendirildi.⁴⁸ Mısır'da başarılı bir çalışma gerçekleştirilen Yavuz Ali Paşa, Yemişçi Hasan Paşa'nın sadrazamlıktan azledilmesi ile birlikte III. Mehmed tarafından sadrazamlık makamına getirildi.⁴⁹ Kendisi Mısır'dan İstanbul'a ulaştığında III. Mehmed vefat etmiş yerine oğlu I. Ahmed padişah olmuştur. Sultan Ahmed babasının Mısır Valisi Yavuz Ali Paşa'yı sadrazam olarak atmasına riayet ederek Ali Paşa'nın sadrazam olmasını onaylamıştır.⁵⁰ 1604 yılında Avusturya cephesine serdar tayin edildi ve bu görevlendirilmeden kısa bir süre sonra da vefat etti.⁵¹ Yavuz Ali Paşa'nın bu çalışmanın konusu olan Malkoçoğlu Ailesi ile soy bağı kuran iddiaya Hammer'de rastlanmaktadır. Joseph von Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi adlı eserinde Yavuz Ali Paşa'dan bahsederken Malkoçoğulları'nın kökenine dair bir iddia ortaya atmaktadır. Ayrıca Yavuz Ali Paşa'nın Malkoçoğlu olduğunu da ifade etmektedir.⁵² Buna karşın dönemin vakanüvisti Naîma, Yavuz Ali Paşa'dan bahsederken silahdârlıktan çıkma olduğunu ve "malkoç" lakabı ile anıldığını kaydetmektedir.⁵³ Sicil-î Osmanî'de ise; Üveys Paşalı Ali Çavuş olarak bilindiği, maliyeden yetişip taşralarda defterdarlık yaptığı daha sonra baş defterdar, Segedin Paşası ve vezir olduğundan bahsedilmektedir. Dolayısı ile Ali Paşa'nın saraydan yetişme olduğunu Sicil-î Osmanî de kaydetmektedir.⁵⁴ Kelâmî-i Rûmî'nin, Vekayi-i Ali Paşa adlı eserinde; Yavuz Ali Paşa'nın 1601-1603 yıllarında Mısır Valisi olduğu dönemi anlatmaktadır. Bu eserde; Yavuz Ali Paşa'nın içinde yer aldığı olaylar anlatılırken "Malkoçoğlu" olduğuna dair bir vurgu yapılmaması dikkat çekicidir.⁵⁵ Kaynakların verdiği bilgiler değerlendirildiğinde Yavuz Ali Paşa'nın "Malkoçoğlu" soyundan olmadığı anlaşılmaktadır. Bu sebeple çalışmamızın kapsamı dışında bırakılmıştır.

Hammer'in Malkoçoğulları'nın Bosnalı Malkoviç Ailesine mensup oldukları iddiasından yukarıda bahsedilmişti. Yapılan araştırmada bu iddianın bir yanılığın kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Bu yanılığın sebebi Hammer'in, Kara Osman soyundan gelen Bosnalı Malkoç Ailesi ile bu ça-

çalışma

Akademik
Bakış

123

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

47 Feridun Emecen, "Mehmed III", TDV, Cilt: 28, Ankara 2003, s. 408.

48 Cengiz Orhonlu, *Osmanlı Tarihi'ne Ait Belgeler Telhisler (1597-1607)*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1970, s. 9-10.

49 Mehmed b. Mehmed er-Rûmî, (2000). *Nuhbetü't-tevârih ve'l-ahbar*. (Haz. Abdurrahman Sağırılı). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2000, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), s. 607.

50 *Peçevî Tarihi I*, 1992, s. 258.

51 *Nuhbetü't-tevârih ve'l-ahbar*, 2000, s. 617.

52 Hammer, 2005, 8, s. 30.

53 *Naîma Tarihi*, 2007, s. 208.

54 Mehmed Süreyya, *Sicil-i Osmanî I*, (Haz. N. Akbayar, S. A. Kahraman), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 30, İstanbul Nisan 1996, s. 292

55 Kelâmî-i Rûmî, *Vekayi-i Ali Paşa (Yavuz Ali Paşa'nın Mısır Valiliği, 1601-1603)*, (Haz. S. Demirsoy), Çamlıca Yayınları, İstanbul 2012.

*lışmanın konusu olan Rumeli uç ailesi Malkoçoğulları'nı karıştırmasıdır. Her iki ailenin uçlarda gazâ faaliyetlerinde aktif olarak rol alması, "Malkoç" ismini kullanmaları ve bu isimle anılmaları karışıklığın sebebi olarak düşünülebilir. Bu yanlışlı araştırmalara da etki etmiştir. Nitekim Bosnalı Malkoviç Ailesi'nden bahseden Babinger ve Başar gibi araştırmacılar Hammer'i kaynak göstermektedirler. Ayrıca Zlatar; Bosnalı Malkoviç Ailesi ile ilgili farklı bir değerlendirmede bulunmaktadır.⁵⁶ Malkoviç Ailesi'nin zeamet sahibi oldukları Dugama yöresine atfen "Dugaliçler" olarak anıldıklarını ifade etmektedir. Bosna Beylerbeyi Dugaliç Ahmet Paşa'nın da bunların içinde en ünlü devlet adamı olarak gösterildiğini öne sürmektedir.⁵⁷ Zlatar'ın bu iddiası başka bir kaynakta tespit edilemediği gibi bu konuda değerlendirme yapmaya imkân tanıyan bir belgeye de ulaşamamıştır. *Konu bağlamında incelenen kaynaklarda ve literatürde*; Kilis veya Bosna Sancak Beyi Malkoç Bey, Malkoç Bey Oğlu Cafer, Malkoç Bey Oğlu İbrahim, Sava Nehri Kaptanı Malkoç Bey Oğlu Ali, Malkoç Bey Oğlu Ömer ve Malkoç Bey Oğlu Hüseyin isimleri dikkat çekicidir. *Adı geçen kişilerin, Bosnalı Malkoviç Ailesi ya da Rumeli uç ailesi Malkoçoğulları'na mensup olup olmadığı konusunda soy bağının tespit edilmesinin gerekliliği ortaya çıkmıştır.* İncelenen belgelerde kendisine "Kilis Sancak Beyi Malkoç Bey" olarak hitap edilen⁵⁸ kişinin bu çalışmanın konusu olan Malkoçoğlu Ailesi ve Bosnalı Malkoviç Ailesi ile çağdaş olması, isminin Malkoç olması, sancak beyi olarak Bosna merkezli fetihlerinde aktif rol alması, Kilis Sancak Bey'i Malkoç Bey'in kimliği ile ilgili yanlış ya da kabullerin nedeni olarak görülmektedir.⁵⁹ Malkoç Bey'in H. 961-964/M. 1553-1556 yılları arasında Kilis Sancak Beyliği yaptığı anlaşılmaktadır.⁶⁰ Kilis Sancak Beyi Malkoç Bey'in soy bağı ile ilgili yapılan araştırmada 1550 tarihli Kilis Sancak Defteri önemli bir kaynak olarak öne çıkmaktadır. Bu kayıtlarda Kilis Sancak Beyi Malkoç Bey'in babasının Kara Osman olarak kaydedildiği anlaşılmaktadır.⁶¹ Ayrıca Kilis Sancak Beyi Malkoç Bey ile Bosna Sancak Beyi Malkoç Bey'in aynı kişi olup olmadığının tespit edilmesi bu çalışmanın içeriği açısından önem taşımaktadır. Belgelerde Kilis Sancak Beyi olarak adı*

çalış

Akademik
Bakış
124
Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

- 56 Hammer, 2005, 3, s. 156. Babinger, 1940, s. 121. Başar, 2003, s. 537.
57 Zlatar, 1978, s. 111.
58 BOA, A.DVNS.MHM.d.002, hüküm/sayfa. No: 15/2, 304/34, 474/52, 1179/117, 1326/132, 1327/132, 2020/225, 2034/227, 2035/227.
59 *Peçevi Tarihi I*, (1992), 259-260. *Evlüya Çelebi Seyahatnamesi 5. Kitap*, (2001), 235. Ayrıca bkz. *Evlüya Çelebi Seyahatnamesi 5. Kitap* (2010), 226. *Evlüya Çelebi Seyahatnamesi 1. Kitap*, (2006), 93.
60 BAO, A.DVNS.MHM.d.003, hüküm/sayfa no: 249/99. H. 979/M. 1571'de de Kilis Sancak Beyi olarak Ferhad Bey'in ismi geçiyor. Malkoç Bey'in Kilis Sancak Beyi olmadan önce Hersek Sancak Beyliği yaptığı anlaşılmaktadır. Nitekim Bosna yakınlarındaki Veli-ka Kalesi'nin fethi ile ilgili olarak Bosna Sancak Beyi olarak Ulama Paşa'nın adı geçen Hersek Sancak Beyi olarak da Malkoç Bey adı geçmektedir (H. 951/M. 1544). *Peçevi Tarihi I*, (1992), 190. Ayrıca Sicil-i Osmanî'de tumar erbabı olan bir Malkoç Bey'in, alay beyi rütbesinde iken Bosna Sancak Beyliğine yükseldiğini (H. 960/M. 1555-1553) daha sonra da Kilis Sancak Beyi olduğunu (H. 964/M. 1556) ve bundan sonra vefat ettiğini yazmaktadır. Bknz. *Sicil-i Osmanî I*, 94.
61 BOA, TT.d. 284, v. 49b, v. 171b, 172a, 238a, , v. 369b.

geçen Malkoç Bey'in, H. 961-964/M. 1553-1556'dan sonra hangi görevi yerine getirdiği ile ilgili bir bilgi tespit edilememiştir.⁶² Aynı şekilde Bosna Sancak Beyi olarak zikredilen Malkoç Bey'in H. 966/M. 1558'den önce bir görev üstlenip üstlenmediği hakkında bir malumatımız yoktur. Kilis Sancak Beyi Malkoç Bey'den bahseden araştırmalarda Onun Bosna Sancak Beyliği yapıp yapmadığı ile ilgili bir bilgi ya da değerlendirmeye de yer verilmemiştir. Bu meselenin çözümünde Malkoç Bey'in oğulları olarak adı geçen kişiler ile ilgili belgeler üzerinde yapılacak bir analizin yararlı olabileceği düşüncesi ile adı geçen kişiler ile ilgili değerlendirmelere aşağıda yer verilmiştir. Babinger ve Zlatar, Kilis Sancak Beyi Malkoç Bey'den bahsederken Malkoç Bey'in çocuklarının ismini zikretmektedir. Zlatar; Cafer Bey, İbrahim Bey, Ömer Bey ve Sava Nehri Kaptan Paşası Ali Bey, Hüseyin Bey, Osman Bey, Hasan Bey ve Hani Hatun adlı kızından bahsetmektedir.⁶³ Babinger ise Ömer, İbrahim, Ali ve Osman'dan bahsetmektedir.⁶⁴ Arşiv belgelerinde bu kişilerin Bosna Sancak Beyi Malkoç Bey'in çocukları olarak kaydedilmesi dikkat çekicidir. Bu bağlamda konu ile ilgili yapılan arşiv çalışmasında adı geçen Cafer Bey'in, Sava Nehri Kaptanı Malkoç Bey Oğlu Ali Bey'in, Malkoç Bey Oğlu Hüseyin'in ve Malkoç Bey oğlu İbrahim'in⁶⁵ Bosna Sancak Beyi Malkoç Bey'in oğlu oldukları açıkça tespit edilebilmektedir. 1550 tarihli Kilis Sancak Defteri'nde ise Malkoç Bey Oğlu Ömer⁶⁶ ve Malkoç Bey Oğlu İbrahim'e ait tımar kaydından babasının Kara Osman Bey Oğlu Kilis Sancak Bey'i Malkoç Bey olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁷ Buna göre belgelerde Kilis sancak beyi Malkoç ve Bosna Sancak Bey'i Malkoç Bey olarak hitap edilen beylerin aynı kişi olduğu anlaşılmaktadır. Adı geçen kişiler Kara Osman soyundan gelen Bosnalı Malkoçoğlu Ailesi'nden oldukları tespit edilmiştir. Bu çalışmanın konusu olan Malkoçoğullu Ailesi ile soy bağı olmadığı anlaşılan bu kişiler çalışmamızın kapsamı dışında bırakılmıştır.

Sonuç olarak, literatürde Rumeli uç ailesi Malkoçoğullarının kökeni ile ilgili bilgilerin birbirini tekrar eden çalışmaların ürünü olduğu anlaşılmaktadır. Kaynakların teyidinde muhtaç olduğu açık olan bu çalışmalar, makalemizde eleştirel bir yaklaşım ile değerlendirilmiştir. Dolayısı ile arşiv

görsel

- 62 Kara Malkoç Bey'in sancak beyliğinden sonra Bosna Sancak Beyliği yapanlar şöyledir; Bosna Sancak Beyi Ali Bey/İ.E.DH.1-49./H.08.03.954. /Bosna Sancak Bey'i Mihaloğlu, H.21. 02 0974, TS.MA.e.751-29./Bosna Beyi Mehmed Paşa H.11.12.961. ADVNS. MHM.d.002. hüküm/sayfa no: 153/17. A.DVNS.MHM.d.0012/1, hüküm/sayfa no: 404/191. Ayrıca bkzn. Hafızović, F. (2016). *Kliski Sandzak od Osnivanja do Pocetka Kandijskog Rata (1537-1645)*. Godine) Orijentalni Institut u Sarajevu, Sarajevo. A.DVNS. MHM.d.004, hüküm/sayfa no: 273/29, 615/60, 698/69, 1040/103, 1045/104, 1405/137, 1757/170, 1988/191, 2075/199, 2139/204, 2203/209.
- 63 Zlatar, (1978), 109-111.
- 64 Babinger, (1940), 131.
- 65 A.DVNS.MHM.d.004, hüküm/sayfa no: 1312/129, 1069/124, 1398/137. A.DVNS. MHM.d.0015, hüküm/sayfano: 1224/142, 1239.A.DVNS.MHM.d.0022, hüküm/sayfa no: 87/41.A.DVNS.MHM.d.0015, hüküm/sayfa no: 1239/144.
- 66 AE.SMRD.III 3.18, H. 29. 12. 983, İ.E.TZ. 1-51. H. 14. 09. 994, A.DVNS.MHM.d.015, hüküm/sayfa no: 1224/142.
- 67 TT.d. 284, s. 340-341.

kaynakları ve de çalışma döneminin diğer kaynakları temel alınarak yeni bir çalışma yürütülmüştür. Yapılan araştırma ve incelemelerde; “Malkoçoğlu” ismini kullanan veya bu isim ile kaydedilmiş kişiler ve aileler tespit edilmiştir. Yukarıdaki bahsedilen bu kişiler ve ailelerin makalemizin konusu olan Rumeli akıncı ya da uç ailesi Malkoçoğulları ile aynı soydan olmadıkları anlaşılmıştır. Bu karışıklığın nedenleri ifade edilmiş, adı geçen kişiler ve ailelerin kendi soy bağları da ortaya koyulmuştur. Dolayısı ile Rumeli akıncı veya uç ailesi olarak değerlendirdiğimiz, Malkoçoğlu Ailesinin kökeni ile ilgili yeni bir değerlendirme ortaya çıkmıştır.

Kaynaklar

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Mühimme Defteri (ADVNS.MHM.d.): ADVNS.MHM.d.002, Belge no: 15, 153, 304, 474, 1179, 1326, 1327, 2020, 2034, 2035. ADVNSMHHM.d.003, Belge no: 249, 341, 1471, 1513, 1579. ADVNSMHHM.d.004, Belge no: 273, 615, 698, 1040, 1045, 1069, 1312, 1398, 1405, 1757, 1988, 2004, 2038, 2075, 2139, 2169, 2203. ADVNSMHHM.d.007, Belge no: 162, 165. A.DVNS.MHM.d.0012/1, Belge no: 404. A.DVNS.MHM.d.0015, Belge no: 1224, 1239. ADVNS.MHM.d.0022, Belge no: 87. ADVNSMHD.d. 73, Belge no: 700. ADVNSMHD.d. 94, Belge no: 93. ADVNSMHHM.d. 114 , Belge no: 589.

Tahrir Defteri (TT.d.): 284, 425.

Maliyeden Müdevver Defter (MAD.d.): 35, 342

Müteferrik Belgeler: İE.EV. 16 1942. AE.SIBR. 3/304. AE.SMRD.III 3.18. İE.TZ. 1-51. İE.DH.1-49./H.08.03.954. TS.MA.e.751-29.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi

VGMA, 629/332, s.415-423; Yahya Paşa bin Abdülhay Vakfiyesi. VGMA, Defter No:Y-648-3, Yahya Paşa bin Abdülhay Vakfiyesi.VGMA.VKF.KS 034_0138_00208, Sultan Bayezid Sani İbni Sultan Mehmed, 1380 nolu Vakıf Defteri.

Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi

TGK.KK.TTd.120/TADB. TTD. 49, Umur Bey bin Saruca Paşa Vakfiye Sureti.

Atatürk Kitaplığı Arşivi

Muaalim Cevdet Yazmaları Ceyb-i Hümayûn ve Masraf Defteri: MC_Yz_00071

Araştırma Ve İnceleme Eserler

ÂŞIKPAŞAOĞLU TARİHİ, (Haz. A. N. Atsız). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 604 1000 Temel Eser Dizisi: 110.

BABİNGER, Franz, “Beitrage zur Geschichte des Geschlechtes der Malgoc-oghlu’s”, *Annali, XVIII. Nuova Serie Vol.I, Scritti in onore di Luigi Bonelli*, Roma 1940.

BALKANLI, Ali K. Şarkî Rumeli Ve Buradaki Türkler. Elhan Kitapevi, Nisan 1986 Ankara:

BAŞAR, Fahameddin, “ Malkoçoğulları”, TDVA, Cilt: 27, İstanbul 2003, s. 537-538.

BAŞAR, Fahameddin, “Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Hizmeti Görülen Akıncı Aileleri: IV-Malkoçoğulları”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, 6, (66), İstanbul 1992, s. 47-50.

ÇAĞBAYIR, Yaşar, *Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesi'nin Söz Varlığı*, Ötüken Türkçe Sözlük, (j-müt) 3, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2007.

EDHEM, Halil, “Gekbüze’de 787 Tarihli Bir Osmanlı Kitabesi”, *Tarih-I Osmani Encümeni Mecmuası*, (1 Teşrinievvel 1332), Cilt: 7 sayı 40, s. 227-235.

EMECEN, Feridun, “*Mehmed III*”, TDV, Cilt: 28, Ankara 2003, 407-413.

Evlîya Çelebi Seyahatnamesi 1. Kitap (Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu – Dizini). (Haz. R. Dankoff, S. A. Kahraman, Y. Dağlı), YKY, İstanbul 2006

EVLİYA ÇELEBİ SEYAHATNAMESİ, 8. Kitap (Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu – Dizini), (Haz. S. A. Kahraman, Y. Dağlı, R. Dankoff), Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2003.

EVLİYA ÇELEBİ SEYAHATNAMESİ, Günümüz Türkçesiyle Evlîya Çelebi Seyahatnamesi: Akkırman-Belgrad-Gelibolu-Manastr-Özü-Saraybosna-Slovenya-Tokat-Üsküp. (Haz. S. A. Kahraman), Yapı Kredi Yayınları, 5. Kitap, İstanbul 2010.

GÖKBİLGİN, M. Tayyip, *XV-XVI. Asırlarda EDİRNE VE PAŞA LİVASI Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınlarından No. 508, Üçler Basımevi, İstanbul 1952.

GÜRAY, Bahriye, *Bulgaristan-Haskova (Hasköy) ve Çevresindeki Osmanlı Yapıları*. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne 2009, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

HAFIZOVIÇ, Fadila, *Kliski Sandzak od Osnivanja do Pocetka Kandijskog Rata (1537-1645)*. Godine) Orijentalni Institut u Sarajevu, 2016 Sarajevo.

HOCA SADETTİN EFENDİ, *Tacü't-Tevarih 3 Fatih Sultan Mehmed ve II. Bayezid Dönemleri*, (Haz. İ. Parmaksızoğlu), İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları/301 Bilim Dizisi/1, İstanbul 1979.

HOCA SADETTİN EFENDİ, *Tacü't-Tevarih 4*, (Haz. İ. Parmaksızoğlu), (1. Baskı), Kültür Bakanlığı Yayınları/301 Başvuru Kitapları Dizisi/5, Ankara 1979, s. 119.

JOSEPH V. HAMMER, *Büyük Osmanlı Tarihi*, 3, Üç Dal Neşriyat, İstanbul 2005, s. 156.

JOSEPH V. HAMMER, *Büyük Osmanlı Tarihi*, 8, Üç Dal Neşriyat, İstanbul 2005, s. 30.

KAYAPINAR, Levent, "Malkoçoğlu Bali Bey Vakfı ve Bayezid Baba Âsitânesi". *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*, sayı: 1, 2009/Yaz, s. 105-115.

KELÂMÎ-İ RÛMÎ, *Vekâyi-i Ali Paşa (Yavuz Ali Paşa'nın Mısır Valiliği, 1601-1603)*, (Haz. S. Demirsoy), Çamlıca Yayınları, İstanbul 2012.

MALKOÇ, Sabri, *Malkoçoğullarının Şeceresi*, Mars Matbaası, Ankara 1967.

MEHMED B. MEHMED ER-RÛMÎ, *Nuhbetü't-tevârih ve'l-ahbar*. (Haz. Abdurrahman Sağırlı). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2000, (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

MEHMED SÜREYYA, *Sicil-i Osmani I*, (Haz. N. Akbayar, S. A. Kahraman), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 30, İstanbul Nisan 1996.

MEHMEDOVSKI, Mehmed, "Acte De Donation De Yahya Pacha De 1507", *GLASNIK, Soc.Des MuséemEt De L'inst. De Conserv. De La R.P. Macédoine*, I (16), XI, Nr.5, Skopje 1954, s. 67-77.

MEVLANA MEHMED NEŞRÎ, *CİHANNÜMÂ (Osmanlı Tarihi 1288-1485)*, (Haz. N. Öztürk), Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2008.

MUFASSAL OSMANLI TARİHİ III, İstanbul 1959.

MÜNECCİBAŞI AHMED İBN LÜTFULLAH, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Tarihi (1299-1481) Camii'd-Düvel, Metin, Notlar ve Çeviri*, (Çev. A. Ağrakça), (2. Baskı), Akdem Yayınları, İstanbul 2014.

NAİMA MUSTAFA EFENDİ, *Tarih-i Na'ima (Ravzatü'l Hüseyin Fi Hulâsati Ahbâri'l-Hâfikayn)*, (Haz. M. İpşirli), TTK Yayınları III. Dizi-Sayı 33, Ankara 2007.

ORHONLU, Cengiz, *Osmanlı Tarihi'ne Ait Belgeler Telhisler (1597-1607)*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1970.

ORUÇ BEY, *Osmanlı Tarihi (1288-1502) Uç Beyliğinden Dünya Devletine*, (Sad. N. Öztürk), Çamlıca Yayınları, İstanbul 2009. Derviş Ahmed Âşıkî, (1985/Ağustos),

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri Ve Terimleri Sözlüğü II*, MEB, 3.baskı, İstanbul 1983. ATİK, Kayhan, *LÜTFİ PAŞA ve Tevârih-i Âli Osman*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınla-

gazi

Akademik
Bakış

127

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

rı/2747, Yayınlar Dairesi Başkanlığı, Kültür Eserleri Dizisi/305, Ankara 2001.

PEÇEVİ İBRAHİM EFENDİ, Peçevî İbrahim Efendi, *Peçevî Tarihi I*, (Haz. B. S. Baykal), Kültür Bakanlığı Yayınları /467 Başvuru Kitapları Dizisi/1, Ankara 1992.

RAMBERTİ, Benedetto, *Delle Cose de Turchi Libri Tre*: delli quali si describe nel primo il viaggio da Venetia a Costantinopoli, con gli nomi de luoghi antichi et moderni: nel secondo la porta, cioè lacorte de Soltan Soleymano, signor de Turchi: nel terzo & ultimo imodo del reggere il stato et imperio suo. Vinegia: in casa di maestro Bernardin Milanese, 1541.

RASANEN, Martti, *Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs Der Türksprachen*, Helsinki 1969.

SOFTİC, Smail, "Muslimansche strarine u Skopju", *Skopski Glasnik*, no: 296, Üsküp 1934.; Leyla BOGYEVİÇ, Kumbaracı, Üsküp'te Osmanlı Mimari Eserleri, İstanbul 2008.

TAYYAR-ZÂDE ATA, *Osmanlı Saray Tarih-i Enderûn. II*, (Haz. M. Arslan), İstanbul 2010,

TURGUT, Vedat, "Hamidoğulları ve Tekeoğulları'nın Menşei ve Vakıflarına Dair", *Yüzcü Yılında Millet Kütüphanesi ve Kurucusu Ali Emîri Efendi'ye Armağan, Türklük Bilgisi Araştırmaları*, 46, Harvard University 2016, s. 403-432.

TURGUT, Vedat, "Vakıf Belgelerinde Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Dönemi Aileleri: Malkoçoğulları ve Mihallitler". *Yeni Türkiye Yayınları Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı-I*, Yeni Türkiye Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayını, Yıl 21, Ankara 2015, s. 566-589.

UNAT, F. Reşit, KÖYMEN, M. Altay, *Mehmed Neşri, Kitâb-ı Cihan-nümâ, Neşri Tarihi*, I. Cilt, (3.baskı), TTK Yayını, Ankara 1995.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, *Osmanlı Tarihi 1, (11. Baskı)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları XIII. DİZİ-sayı 16, Ankara 2015.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, *Osmanlı Tarihi II*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara 1988.

YURTOĞLU, Gökhan, *XV. Yüzyılda Rumeli'de Heterodoks Bir Türk Süfisi: Otman Baba ve Velâ-yetnâmesi*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2012, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

YURTOĞLU, Gökhan, "Otman Baba'nın Tarikatına Dair". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (80), s. Kış 2016, 138-149.

ZLATAR, Behija, "O Malkocima", *PRILOZI Za Orijentalnu Filologiju*, Oriental Institut U Sarejevu, XXVI, Sarajevo, 1978, s.105-114.

Gors

Extended Abstract

In this article, the focus is on the claims and debates about the origins of the raider family, the Malkocogulları from the Rumeli region, and their identification and analysis. I have attempted to determine that Malkocogulları have Turkish origins, that they are from the Malko Family who entered Ottoman service, that they are descended from the Hamidoğulları, that they are the same family as the descendants of Yahya Pasa, and that they are a Bosnian family. The sources and research that mention these claims are critically examined. Additionally, this study is conducted based on new sources.

There is an emphasis on the fact that the descent of the Malkocoglu Family is mentioned in Oruc Bey's work called "Tevarih-i Âli Osman." However, this claim could not be found in any other source besides the one mentioned. Throughout his work, Oruc Bey adopts a narrative that highlights the policy of conquest and glorifies concepts such as gazi and gazâ. Therefore, the claim that the Malkocoglu Family is of Turkish descent should be evaluated within this context.

In addition, in a source allegedly written by Benedetto Ramberti, Malkocogulları, a family

that entered Ottoman service, is recorded as the "Greek Malko Family." However, the author's approach to the origin of other raider families is also within the same framework. Moreover, no other source has been found to support this claim. Therefore, it is a claim that is difficult to confirm.

When discussing the Malkocogulları, Hammer defines them as the "Bosnian Malkovic Family." However, it has been determined that this family is different from the Rumeli raider family Malkocogulları. The confusion may arise from the fact that they share the same name, engage in raiding activities, and serve in the Ottoman Empire.

In the existing literature, there is a claim that Yahya Pasa and his descendants are from the Malkocoglu Family. However, in the research conducted on archive sources, it was found that Yahya Pasa is of "kul" origin and does not have any ancestral connection with the Malkocoglu Family.

During the research, the name "Kutluca" drew attention, and it was concluded that he might be the earliest ancestor of the Rumeli Raider family Malkocogulları, who entered Ottoman service. Therefore, this study presents its own claim regarding the origin of the Rumeli raider family Malkocogulları.

gazi

Akademik
Bakış

129

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

İskender Paşa'nın Tarihî Şahsiyeti ve Rumeli'deki Faaliyetleri

The Historical Personality of Iskender Pasha and His Activities in Rumelia

Gökhan YURTOĞLU*

Öz

XV. yüzyılda Rumeli coğrafyasında faaliyet gösteren iki farklı İskender Bey bulunmaktadır. Aynı yüzyılda ve aynı coğrafyada faaliyet gösteren bu iki önemli tarihî şahsiyet birbirleriyle karıştırılmaktadır. Bu makalenin amacı söz konusu sorunsalı çözerek Fatih Sultan Mehmed'in has adamı İskender Paşa'nın kim olduğunu ve onun XV. yüzyılda Rumeli coğrafyasındaki faaliyetlerini ortaya koymaktır.

Fatih Sultan Mehmed, İskender Paşa'yı 1475 yılında Bosna Beyi tayin etmiştir. Fatih Sultan Mehmed devrinin sonuna kadar Bosna Beyi olarak görev yapan İskender Paşa, II. Bâyezid döneminde de başarılı akınlarına devam etmiştir. O, 1483'te II. Bâyezid tarafından Rumeli Beylerbeyi olarak tayin edilmiştir. Bu görevde iki yıl hizmet ettikten sonra 1485'te yeniden Bosna sancak beyi olmuştur. İskender Paşa'nın birçok kez Bosna sancak beyi olarak atanması onun hem başarılı akınları hem de bölgeyi çok iyi bilmesiyle yakından ilgilidir. O, 1489 yılında II. Bâyezid tarafından vezirlik rütbesine terfi ettirilmiş ve bu görevde on yıl boyunca hizmet etmiştir. İskender Paşa'nın ömrünün sonlarına doğru Osmanlı-Venedik Savaşları tekrar başlamıştır. Onun geçmiş tecrübelerinden yararlanmak isteyen II. Bâyezid, İskender Paşa'yı yeniden Bosna sancak beyi olarak görevlendirmiştir. İskender Paşa, ömrünün son yıllarına kadar askerî ve idarî faaliyetlerine devam etmiş ve 1505 yılında da vefat etmiştir.

İskender Paşa, kurmuş olduğu istihbarat ağı ile de ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda özellikle İtalya Yarımadası'nda faaliyet gösteren devletler hakkında casusları vasıtasıyla topladığı bilgileri Osmanlı Sultanlarına ileterek bölgedeki üstünlüğü Osmanlı Devleti lehine güçlendirmeye çalışmıştır. Bu çalışmada İskender Paşa'nın kim olduğu ve onun Rumeli coğrafyasındaki faaliyetleri Osmanlı arşiv vesikaları, kronikler ve telif-tetkik eserlerdeki bilgiler göz önünde tutularak ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: İskender Paşa, Rumeli, Venedik, Osmanlı, XV. Yüzyıl.

Abstract

In the fifteenth century, there were two different Iskender Bey serving in Rumelia. These two historically important figures, serving in the same century and in the same geography, often caused confusion. The main aim of this article is to discuss Iskender Pasha, the servant of Mehmed II and explain his activities in the fifteenth century Rumelia.

Iskender Pasha was appointed by Mehmet II. as the Bey of Bosnia Sanjak in 1475. He served in this position until the end of the reign of Mehmed II. and continued his successful raids during the reign of Bayezid II. who appointed him as the Governor of Rumelia in 1483. After serving in this position for two years, he was appointed back as the bey of Bosnia sanjak in 1485.

The appointment of Iskender Pasha multiple times as the bey of Bosnia sanjak is closely related to his successful raids as well as his knowledge of the region. He was promoted to the rank

Makale Geliş Tarihi: 03.02.2023. Makale Kabul Tarihi: 25.05.2023.

Araştırma Makalesi / Künye: YURTOĞLU, Gökhan, "İskender Paşa'nın Tarihî Şahsiyeti ve Rumeli'deki Faaliyetleri", Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), Sayı: 32, Cilt: 16, Haziran 2023, s. 131-150

* Dr., E-mail: yurtoglug@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-7143-9665.

Gaz

Akademik
Bakış

131

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

of vizier by Bayezid II. in 1489 and served in this position for ten years. Towards the end of his life, with the starting of the Ottoman-Venetian Wars, Bayezid II, with the aim of benefiting from his experience, reassigned him once again as the bey of Bosnia sanjak. Iskender Pasha continued his military and administrative activities until the last years of his life and died in 1505.

Iskender Pasha is also famous for the intelligence network that he has established. In this context, he gathered information through his spies about the operations of various states in the Italian Peninsula. Through this he tried to change the balance of power in the region in favor of the Ottoman Empire. This study discusses the historical personality of Iskender Pasha and his activities in Rumelia in the light of the documents from the Ottoman archives, chronicles and copyright-review works.

Key Words: Iskender Pasha, Rumelia, Venice, Ottoman, XV. Century.

Giriş

XV. yüzyılda Rumeli coğrafyasında faaliyet gösteren iki farklı İskender Bey bulunmaktadır. Aynı yüzyılda ve aynı coğrafyada faaliyet gösteren bu iki önemli tarihî şahsiyet birbirleriyle karıştırılmaktadır. Bu makalenin amacı söz konusu sorunsalı çözerek Fatih Sultan Mehmed'in has adamlarından olan İskender Paşa¹ ile Mihaloğlu İskender Bey'in tarihi kimliklerini birbirinden ayırmak ve İskender Paşa'nın XV. yüzyılda Rumeli coğrafyasındaki askerî, idarî ve istihbârî faaliyetlerini ortaya koymaktır.

Osmanlı arşiv belgelerinde ve kroniklerde geçen bilgilerden hareketle XV. yüzyılda Rumeli coğrafyasında faaliyet gösteren iki İskender Bey'in olduğu tespit edilebilmektedir. Tevârih-i Âl-i Osman, Tacü't-Tevârih ve Sicill-i Osmanî gibi kaynaklarda geçen bilgiler, Mihaloğlu İskender Bey veya İskender Paşa ile ilgili açıklamalar yapılırken karışıklığa sebep olmaktadır. Bu durum, İskender Paşa ve İskender Bey'in tek bir tarihî şahsiyet olarak ele alınmasına yol açmaktadır. Hâlbuki bu eserler dikkatlice incelendiğinde birçok yerde Fatih Sultan Mehmed'in has adamlarından olan İskender Paşa ile Mihaloğlu İskender Bey hakkındaki bilgilerin birbirinden ayrı olarak ele alındığı görülmektedir. Şunu hemen belirtmek gerekir ki bu eserlerde geçen bilgilere eleştirel yaklaşılmalıdır. Mesela İskender Paşa hakkında *Sicill-i Osmanî*'de geçen tarihler ile *Tacü't-Tevârih*'te geçen tarihler birbiriyle örtüşmemektedir. Bunun yanı sıra İskender Paşa ile Mihaloğlu İskender Bey'e ait olan bilgilerin *Sicill-i Osmanî*'de aynı sayfada yer alması bu iki İskender Bey'in birbirleriyle karıştırılmasına zemin hazırlamış görünmektedir. Ayrıca *Tacü't-Tevârih*'te geçen bilgilerin bir kısmında da Fatih'in has adamı İskender Paşa ile Mihaloğlu İskender Bey'in birbiriyle karıştırıldığı izlenimi vardır.

Kroniklerde Mihaloğlu İskender Bey ile ilgili olduğu düşünülen ve tespit edilen bilgiler şu şekildedir:

1 İskender Paşa, Sicill-i Osmanî'de Mehmed Süreyya tarafından Fatih'in has adamı olarak tanımlanmıştır. Bu çalışmada XV. yüzyılda aynı coğrafyada faaliyet gösteren İskender Beyleri birbirinden ayırmak için Mehmed Süreyya'nın söz konusu tanımlaması kullanılmıştır. Çalışmada geçen diğer İskender Bey ise Mihaloğlu İskender Bey olarak zikredilmiştir. Dolayısıyla XV. yüzyılda faaliyet gösteren İskender Beyler, İskender Paşa ve İskender Bey olarak iki ayrı tarihî şahsiyet olarak ifade edilmiştir.

Fatih'in 1462 yılındaki Eflak Seferi'nde "... ordunun sağ kolunda Turhanoğlu Ömer Bey, Evrenosoğlu Ahmed Bey, Mihaloğlu Ali Bey, Malkoçoğlu Bali Bey yer alırken, sol kolunda Arnavutluk hâkimi Nasuh Bey, Delioğlu Umur Bey ve Mihaloğlu İskender Bey ..." yer almışlardır.² Aynı şekilde 1465 yılında Bosna üzerine yapılan seferde Fatih Sultan Mehmed, "... Bosna sancak beyi olarak Minnetoğlu Mehmed Bey'i ..." tayin etmiş, Bosna'nın kuzeydoğusunda bulunan "... İzvornik Kalesi'ne de Mihaloğlu İskender Bey'i muhafız ..." olarak bırakmıştır.³

Tacü't-Tevarîh'te geçen bu bilgilerden de açıkça görüldüğü üzere 1462 ve 1465 yıllarındaki seferlere iştirak eden İskender Bey, Mihaloğlu İskender Bey olarak belirtilmiştir. Ancak aynı eserde Osmanlı-Memluk Savaşları bahsinde geçen İskender Bey, bir yerde Padişahın has hademesi İskender Paşa olarak geçerken diğer bir yerde Mihaloğlu İskender Bey olarak ifade edilmiştir. Tacü't-Tevarîh'teki söz konusu bilgiler şu şekilde geçmektedir:

"... Padişahın has hademelerinden İskender Bey, Evrenos oğullarından İsa Bey'le Süleyman Bey Anadolu yakasından, Ohri Beyi Hüseyin Bey ise kimi beylerle birlikte Rumeli yakasından öncü oldular. ..."⁴

Söz konusu eserin diğer kısmında "... Mihaloğlu İskender Bey'in Kayseri sancak beyliğine getirildiği ..." kaydedilmiştir. "... Düşman kuvvetlerine karşı tek başına kalan İskender Bey, sonunda yenilerek Alaüddeve'nin eline esir düşmüş, Alaüddeve de İskender Paşa'yı Mısır'a" göndermiştir.⁵ Oruç Bey'in Tevarîh-i Âl-i Osman isimli eserine göre Mihaloğlu İskender Bey'i esir eden Sultan Kayıtbay, 1489 yılında "... Mihaloğlu İskender Bey "gazi beydir" deyip, kendisine ve oğluna hürmet edip, hil'atleyip Sultan Bâyezid'e ..." göndermiştir.⁶

Tacü't-Tevarîh'te Mihaloğlu İskender Bey'in 1489'da Dulkadir ve Memluklerle mücadelesi anlatılırken, bu bahsin bazı yerlerinde Mihaloğlu İskender Bey kastedilerek "İskender Paşa" tabirinin kullanması muğlaklığa yol açmıştır. Ancak eserin diğer kroniklerle karşılaştırılması ve iç kritiği bölgede faaliyet gösteren şahsın Mihaloğlu İskender Bey olduğunu ortaya koymaktadır. Yine Oruç Bey'in eserine göre Mihaloğlu İskender Bey, Hicri 7

2 Hoca Saadettin Efendi, *Tacü't-Tevarîh*, C. 3, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1979, s. 62-64; Gelibolulu Mustafa Âli'nin *Kitabü't-Tarih-i Kühü'l-Ahbar* isimli eserinde de aynı bölüm tekrarlanmakta ve Mihaloğlu İskender Bey'in ismi geçmektedir. Bknz. Gelibolulu Mustafa Âli, *Kitabü't-Tarih-i Kühü'l-Ahbar (Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesi'ndeki 901 ve 920 No'lu Nüshalara Göre)*, Haz. Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar, Ahmet Gül, İbrahim Hakkı Çuhadar, Kayseri 1997, s. 604.

3 Hoca Saadettin Efendi, *a.g.e.*, s. 87-88; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi-İstanbul'un Fethinden Kanuni Sultan Süleyman'ın Ölümüne Kadar*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 11. Baskı, C. 2, Ankara 2016, s. 82-83.

4 Hoca Saadettin Efendi, *a.g.e.*, s. 255-256.

5 Hoca Saadettin Efendi, *a.g.e.*, s. 264-266.

6 Oruç Bey, *Osmanlı Tarihi (1288-1502) Uç Beyliğinden Dünya Devletine*, Haz. Necdet Öztürk, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2009, s. 122-123.

Cemaziyelevvel 901 (M. 23.01.1496) tarihinde vefat etmiştir.⁷ Hâlbuki arşiv belgelerine göre Fatih Sultan Mehmed'in has adamı İskender Paşa'nın 1505 yılında vefat ettiği görülmektedir.⁸

Kroniklerde Fatih'in has adamı olan İskender Paşa ile ilgili olduğu düşünülen ve tespit edilen bilgiler ise şu şekildedir:

Sultan II. Bâyezid, 1482 yılında "... İskender Paşa'yı beş bin adamıyla Şehzâde Cem'i Anadolu'da takip etmesi için ..." görevlendirmiştir.⁹ İskender Paşa, II. Bâyezid tarafından 1489 yılında "... *vezir rütbesine yükseltilmiş ve bu görevde on yıl boyunca ...*" hizmet etmiştir.¹⁰ İskender Paşa'nın 1498/1499 yıllarında "... II. Bâyezid'in *Vezir-i Âzamlık*¹¹ görevinde *bulunduğu ...*" ifade edilmektedir. II. Bâyezid'in Venedik üzerine yeniden yürüyüp bölgeyi fethetmek istemesi üzerine "... İskender Paşa, *padîşah tarafından tekrar Bosna sancak beyi olarak ...*" görevlendirilmiştir.¹² Oruç Bey'e göre Bosna sancak beyi İskender Paşa, 1499 ve 1500 yıllarında Venedik üzerine, 1502 yılında ise Bosna civarına akınlar düzenlemiştir.¹³

Tacü't-Tevârih'te bulunan ve Fatih Sultan Mehmed'in has adamı İskender Paşa'ya ait olduğu düşünülen bir bilgi ise eserdeki Lofça Kalesi'nin fethi bölümünde geçmektedir. Bu bölümdeki bilgilere göre İskender Paşa, "... *Macaristan sınırında bulunan ve bölgede zahirenin saklanılıp korunduğu tek yer olan Lofça Kalesi'ni ele geçirmek istemiş ve bunun için oğlu Mustafa Bey'i görevlendirmiştir. İskender Paşa oğlu Mustafa Bey, 1502 yılında Macaristan (Üngürüs) ordusunu yenerek kaleyi ...*" ele geçirmiştir.¹⁴

Tacü't-Tevârih'in söz konusu bölümünde İskender Paşa oğlu Mustafa Bey'in isminin geçmesi önemlidir. Bilindiği üzere Mihaloğulları ile ilgili yapılan çalışmalarda Mihaloğlu İskender Bey'in babası Hızır Bey, kardeşleri ise Abdullah, Bali, Ali ve Firuz Beylerdir. Mihaloğlu İskender Bey'in oğullarına gelince Yahşi ve Mahmud Beylerin adları geçmektedir. Yapılan araştırmalardaki bu seçerere göre Mihaloğlu İskender Bey'in oğlu Mahmud'un çocuğu yokken, Mihaloğlu İskender Bey'in diğer oğlu Yahşi Bey'in Hızır, Ahmed ve Hüseyin olmak üzere üç oğlu bulunmaktadır.¹⁵

7 Oruç Bey, *a.g.e.*, s. 145.

8 İlhan Gök, Atatürk Kitaplığı, M.C. 0.71 Numaralı 909-933/1503-1527 Tarihli İn'âmât Defteri (Transkripsiyon/Değerlendirme), *Marmara Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi*, İstanbul 2014, s. 304.

9 *Vakıat-ı Sultan Cem*, Ahmed İhsan Şürekası Matbaası, İstanbul, 1330, s.6-7; Hoca Saadettin Efendi, *a.g.e.*, s. 207-214.

10 Hoca Saadettin Efendi, *Tacü't-Tevârih*, C. 4, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1979, s. 117.

11 Dönemin diğer kaynakları incelendiğinde II. Bâyezid'in *Vezir-i Âzamları* arasında İskender Paşa'nın adı yoktur. Hoca Saadettin, burada İskender Paşa'yı *Vezir-i Âzam* olarak göstermiştir.

12 Hoca Saadettin Efendi, *Tacü't-Tevârih*, C. 3, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1979, s. 293.

13 Oruç Bey, *a.g.e.*, s. 168, 188-189.

14 Hoca Saadettin Efendi, *a.g.e.*, s. 326-328.

15 Fatih Yurttaş, "Balkanlarda Bir Uç Beyi Ailesi: Mihaloğulları 1300-1600", *Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Tez Danış-

Osmanlı arşiv belgelerinde geçen bilgilere göre Fatih Sultan Mehmed'in has adamı İskender Paşa'nın babasının ve çocuklarının isimleri ile yukarıda bahsedilen Mihaloğlu İskender Bey'in babası ve çocuklarının isimlerinin birbirinden farklı olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla XV. yüzyılda Rumeli coğrafyasında önemli görevlerde bulunan İskender Paşa'nın ayrı bir tarihî şahsiyet olduğu görülmektedir. Fatih Sultan Mehmed'in has adamı İskender Paşa'ya ait olduğu görülen arşiv belgeleri de söz konusu durumu desteklemektedir.

Fatih Sultan Mehmed'in has adamı İskender Paşa, vakıf-imaret sistemi içerisinde çeşitli yapılar inşa ettirip, bu yapılar için çeşitli vakıflar kurmuştur. Bu cümleden olarak İskender Paşa'nın inşa ettirdiği en önemli yapılardan ikisi Fatih'te bulunan ve diğer adı Terkim Camii olan İskender Paşa Camisi ile Galata Mevlevîhânesi'dir. İskender Paşa Camisi'nin XV. yüzyıl sonlarında ya da XVI. yüzyılın başlarında inşa ettirildiği düşünülmektedir. İskender Paşa'nın 1505 yılında vefat ettiği göz önünde tutulursa bu caminin İskender Paşa'nın ömrünün son yıllarında inşa ettirildiği anlaşılmaktadır. İskender Paşa Camisi'nin vakfiyesine göre camiye bir kervansaray ve birçok ev, dükkân, bahçe ve tarlanın yanı sıra Vize'de bir çiftlik ve birçok köyün vakfedildiği ifade edilmiştir.¹⁶

İstanbul'un ilk Mevlevî Âsîtanesi olma özelliğini taşıyan Galata Mevlevîhânesi ise 15 Kasım 1491 tarihinde II. Bâyezid'in izniyle Vezir İskender Paşa tarafından kendisinin av arazisi üzerinde inşa ettirilmiştir.¹⁷ Galata Mevlevî Âsîtanesi, yüzyıllar boyunca İstanbul Mevlevîliğinin çekim merkezi olmuş, giderleri için pek çok vakıf kurulmuştur.¹⁸ Bu vakıflardan birisi de İskender Paşa'ya aittir. Bu vakfın vakfiyesine göre İskender Paşa, "... *Mahruse-i Galata haricinde vaki' Mevlevîhânenin bina ve inşasına badi olan İskender Paşa ibn Velîyyüddin'in Rumeli Vilayeti dâhilinde Edirne'ye mülhak Vize Kazası kurâsından Karapürçek karyesinde vaki tevliyeti mevlevîhane-i merkumede şeyh olanlara ve gallesi zaviye-i merkume fukarasına meşruta olan mâlûmül-hudud mezraaları mahfel-i şer'î kavim-i enverde zikr olunan vakfa li-ecli't-tescil ve'l-itmam ve't-tekmil mütevellî nasb ve tayin ...*" etmiştir.¹⁹

Aktarılan vakfiyede de görüldüğü üzere İskender Paşa'nın babasının adı Velîyyüddin'dir. Ancak Edirne'de bulunan II. Bâyezid Külliyesi'ne ait 31

manı: Prof. Dr. Heath W. Lowry, İstanbul 2018, s. 46; Fahameddin Başar, "Mihaloğulları", *DİA*, C. 30, Y. 2020, s. 24-25.

16 Sema Doğan, "İskender Paşa Camii", *DİA*, C. 22, Y. 2000, s. 567-568.

17 Şermin Barihüda Tanrıkorur, "Mevlevîyye", *DİA*, C. 29, Y. 2004, s. 469; *Fatih Sultan Mehmed Vakfiyeleri*, VGM Yayını, İstanbul 1993, s. 60-61; Mustafa Alkan-Gökhan Yurtoglu, "Mevlevî Tarikatı'nın Rumeli'de Yayılması ve Mevlevîhâneler", *V. Uluslararası Balkan Tarihi Araştırmaları Sempozyumu (UBTAS): Osmanlı Dönemi Balkan Ekonomisi ve Gündelik Yaşam*, Bled-Slovenya, 27-30 Eylül 2017, s. 115-116.

18 Galat Gümrüğü Kâtibi Hacı İbrahim Efendi Vakfiyesi, 6 Ş 1175, VGMA, Defter nu: 626/2, s. 622, sıra: 658; Ahmed Çelebi ibn Abdurrahman Çelebi Vakfiyesi, 27 Ca 1195, VGMA, Defter nu: 628, s. 509, sıra: 271.

19 Velîyyüddin oğlu İskender Paşa Vakfiyesi, 12 M 897, VGMA, Defter nu: 573, s. 104, sıra: 19

Mayıs 1493 tarihli vakfiyenin şahitleri arasında İskender Paşa'nın babasının adı farklılık göstermektedir. İskender Paşa'nın babasının adı bir yerde "... emir-i kebir vezir-i hatîr hazret-i İskender Paşa ibn Abdülkadir ..." olarak geçerken diğer bir yerde "... umdetü'l-vüzerâ İskender Paşa ibn Abdullah ..." şeklinde ifade edilmektedir.²⁰

Bazı çalışmalarda Osmanlı Devleti'nde kendi isteğiyle Müslüman olan Hristiyanlar, âzâd edilmiş gayri Müslim köleler ve devşirme usulüyle İslamlaşmış kimselere baba adı olarak genellikle Abdullah isminin verildiği iddia edilmektedir. Bu çalışmalarda ayrıca Abdullah isminin sadece ihtida eden sıradan kişilere verildiği, Müslüman olup yüksek zümreye mensup kişilere ise Abdullatif ve Abdulkâdir gibi isimlerin verildiği savunulmaktadır.²¹ Feridun Emecen ise yaptığı çalışmada veled-i Abdullah olarak kaydedilen herkesin mühtedi olamayacağını, bunların bir kısmının Peygamberin sünneti gereğince Abdullah ismi verilen ve önceden gayri Müslim olmayan kişiler olduğunu belirtmektedir. Bunun yanı sıra O, veled-i Abdullah olarak kaydedilen kişilerin büyük bir kısmının şehzâde ve hanedan hizmetinde bulunarak şehirlere gelip buralarda kalan çeşitli menşelere mensup kişiler olduğunu tespit etmiştir.²²

Vakfiyelerde İskender Paşa'nın babasının Velîyüddîn, Abdulkâdir ve Abdullah gibi farklı isimlerle kaydedilmesi, onun ihtida etmiş biri olabileceğini akla getirmektedir. Bu bağlamda İskender Paşa'nın hem bazı kaynaklarda has adam ya da has hademe olarak tanımlanması hem de vakfiyelerde babasının Velîyüddîn, Abdulkâdir ve Abdullah gibi çeşitli isimlerle anılması onun devşirme usulü ile devlet mekanizması içerisine dâhil edilmiş bir kişi olduğu fikrini desteklemektedir.

1503-1527 yıllarına ait İn'amât Defteri'ndeki bilgiler İskender Paşa'nın ailesi hakkındaki diğer bilgileri tamamlar niteliktedir. Bu defterde İskender Paşa'nın ismi "... Be-duhter-i Hazret hullide mülkühu zevce-i İskender Paşa ..." başlığında geçmektedir. Bilindiği üzere "hullide mülkühu" ifadesi padişahlar ve önemli devlet adamları için kullanılan bir ifadedir ve mülkü daim olsun demektir. Özellikle sikkelerde paranın bir yüzüne padişahın adı yazılırken diğer yüzüne de "hullide mülkühu" ifadesi yazılmaktadır.²⁴ Aynı şekilde Fatih Sultan Mehmed döneminde Padişahın haslarının "Hâssahâ-i Hullide Mülkühu" başlığı altında kaleme alındığı görülmektedir.²⁵ Buradan hareketle "Be-duhter-i Hazret hullide mülkühu" ifadesinden İskender Pa-

20 M. Tayyib Gökbiçgin, *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livâsı: Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*, İstanbul Üçler Basımevi, İstanbul 1952, s. 361-362.

21 Heath W. Lowry, *Trabzon Şehrinin İslamlaşma ve Türkleşmesi 1461-1583*, Boğaziçi Üniversitesi Yayinevi, İstanbul 2005, s. 147-148.

22 Feridun Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, TTK, Ankara 1989, s. 60-61.

23 İlhan Gök, *a.g.e.*, s. 1430-1431.

24 Oğuz Tekin, "Sikke", *DIA*, C. 37, Y. 2009, s. 179-184.

25 Cengiz Parlak, "Fatih Sultan Mehmed Devrinde Paşa Livâsı'na Tâbi Pravadi Nahiyesi Timarları (1456-1469)", *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, C. 9, S. 1, Temmuz 2020, s. 88.

şa'nın ya saraydan biri ile ya da dönemin önemli bir devlet adamının kızı ile evli olduğu anlaşılmaktadır. Şunu hemen belirtmek gerekir ki İskender Paşa, muhtemelen saraya yakın bir devlet adamının kızıyla evlidir. O'nun hanedandan birisi ile evlenme ihtimali zayıf görünmektedir. 1516/1517 yıllarına ait olan bu kayıta İskender Paşa'nın zevcesine çeşitli in'amât verildiği görülmektedir.

Yine söz konusu İn'amât Defterine göre İskender Paşa'nın Hürrem ve Mustafa adında iki oğlunun olduğu görülmektedir.²⁶ İskender Paşa'nın oğulları ile ilgili bir diğer arşiv belgesi ise 12 Temmuz 1494 tarihli'dir. Bu arşiv belgesine göre İskender Paşa, bu tarihte oğullarını sünnet ettirmiştir. Bu sünnet düğününde otuz bin nakdin yanı sıra Bursa çatmaları, kaftanlar, ipek kadifesi gibi birçok eşya ihsan edilmiştir. Söz konusu bilgilerin elde edildiği arşiv belgesinde ayrıca sünnet düğününde İskender Paşa'nın oğullarının sağdıcı olarak Gelibolu Beyi Sinan Paşa'nın adı geçmektedir. Bu vesileyle Sinan Paşa'ya da altın sırmalı iki kaftan hediye edilmiştir.²⁷

Kronik ve arşiv belgelerinden hareketle gelinen bu noktada Mihaloğlu İskender Bey ile Fatih Sultan Mehmed'in has adamı olan İskender Paşa'nın aynı coğrafya ve aynı yüzyılda faaliyet gösteren iki farklı tarihî şahsiyet olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu cümleden olarak Mihaloğlu İskender Bey'in şecerelerinden farklı olarak İskender Paşa'nın babasının adının Velîyüddîn, Abdulkâdir ve Abdullah gibi çeşitli isimlerle kaydedilmesinden ve bazı kaynaklarda has adam ya da has hademe olarak tanımlanmasından hareketle onun devşirme kökenli bir devlet adamı olduğu düşüncesi anlam kazanmaktadır. Yine arşiv belgelerinden hareketle İskender Paşa'nın devlet ricalinden birisinin kızıyla evlenmiş olduğu iddia edilebilir. Onun oğullarının adları ise Mustafa ve Hürrem'dir. İskender Paşa'nın oğulları da tıpkı İskender Paşa gibi Osmanlı Devleti'nde önemli askerî ve idarî faaliyetlerde bulunmuşlardır.

İskender Paşa'nın Rumeli Coğrafyasındaki Faaliyetleri

Çalışmanın bu bölümünde Fatih Sultan Mehmed (1451-1481)'in has adamı olarak tanınmış olan İskender Paşa (Ö. 1505)'nin XV. yüzyılda Rumeli coğrafyasındaki askerî, idarî ve istihbârî faaliyetleri ele alınacaktır.

Bilindiği üzere Bosna, 1463 yılında son Bosna Kralı olan Stefan Tomaşeviç mağlup edilerek Vezir-i Âzam Mahmud Paşa tarafından fethedilmiştir.²⁸ İskender Paşa'nın 1463-1479 yılları arasında devam eden Osmanlı-Venedik Savaşlarında Venedik Cumhuriyeti'nin Adriyatik kıyısındaki toprakları üzerine önemli ve etkili akınlar düzenlediği anlaşılrsa da onun bu yıllarda Rumeli coğrafyasında yapmış olduğu faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgilere sahip değiliz. Ancak İskender Paşa'nın Fatih Sultan Mehmed tara-

26 İlhan Gök, *a.g.e.*, s. 304.

27 BOA, TS.MA.d., Defter Nu: 10212.

28 Mikail Acıpinar, *Osmanlı İmparatorluğu ve Floransa; Akdeniz'de Diplomasi, Ticaret ve Korsanlık (1453-1599)*, TTK, Ankara 2016, s. 39-45.

gazi

Akademik
Bakış

137

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

findan 1475 yılında Bosna Beyi olarak tayin edildiği bilinmektedir.²⁹

İskender Paşa, Rumeli coğrafyasında hem askerî hem de idareci olarak faaliyet gösteren önemli bir tarihî şahsiyettir. Onun Bosna sancak beyliği, Rumeli Beylerbeyliği ve vezirliği dönemlerinde kurmuş olduğu istihbarat ağı sayesinde Fransa, Venedik, Papalık, Napoli Krallığı ve Macaristan (Üngürüs) gibi devletlerin siyasî, askerî ve iktisadi durumları hakkında bilgi edindiği ve bu bilgileri Osmanlı Sultanları ile paylaşarak bölgedeki Osmanlı üstünlüğünü pekiştirmeye çalıştığı görülmektedir.

Bosna Beyi İskender Paşa, 1477 yılında ordusu ile Venedik hâkimiyetindeki Dalmaçya kıyıları boyunca ilerleyerek Venedik'in yakınlarındaki İsonzo ve Tagliamento nehirlerine kadar ulaşmıştır. Aynı şekilde 1478 yılında da Firuli bölgesine benzer bir baskın düzenlemiştir. Bizzat Fatih Sultan Mehmed'in İşkodra üzerine yapmış olduğu sefer neticesinde Venedik Cumhuriyeti barış yapmak zorunda kalmış, 1478 yılında başlayan müzakereler 15 Ocak 1479 tarihinde yapılan bir barış antlaşması ve Osmanlı Devleti'nin kesin zaferiyle sonuçlanmıştır.³⁰

İskender Paşa'nın Rumeli coğrafyasındaki başarıları 1463-1479 yılları arasındaki Osmanlı-Venedik Savaşlarından sonra da devam etmiştir. Fatih Sultan Mehmed, 1481 senesinde vefat ettiği zaman İskender Paşa, Bosna Beyi olarak görevini sürdürmektedir.³¹ Fatih'in vefatının akabinde Şehzâde Bâyezid ile Şehzâde Cem'in taht mücadelesine girişmeleri bölgedeki fetih hareketlerini bir müddet durdurmuş, hatta 1481 yılında Otranto'nun elden çıkmasına yol açmıştır. Ancak Sultan II. Bâyezid'in tahtı ele geçirmesiyle beraber Dalmaçya kıyılarına akınlar yeniden başlamıştır.³² Bu sırada Şehzade Cem, Mısır'a kaçmış ve Anadolu'daki bazı beylerin kendisine itaat edeceklerini bildirmeleriyle cesaretlenip tahtı ele geçirmeye niyet etmiştir. Karamanoğulları ile de anlaşan Şehzâde Cem, Anadolu'da istediği gibi başarı sağlayamamıştır. Sultan II. Bâyezid, 1482 yılında İskender Paşa'yı beş bin adamıyla Şehzâde Cem'i Anadolu'da takip etmesi için görevlendirmiştir. II. Bâyezid'in üzerine yürüdüğü haberini alan Şehzade Cem, Rumeli'ye geçerek askerî güç toplayıp tahtı ele geçirmek istemiştir. Bu sebeple Rodos üzerinden Fransa ve İtalya'ya geçmiştir. Ancak işler umduğu gibi gitmeyince doğudaki müttefikleri de Şehzade Cem'den yüz çevirmiş, böylece Şehzâde Cem ömrünün sonuna dek esaret altında ve Hıristiyanların Sultan II. Bâyezid'e karşı kullandıkları bir koz olarak kalmıştır.³³ Sultan II. Bâyezid, Şehzâde Cem'in

29 Süreyya, M. "İskender Paşa", *Sicill-i Osmanî* III, Haz. Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 808.

30 Halil İnalçık, "The Ottoman Turks and The Crusades 1451-1522", *A History of the Crusades*, General Editor: Kenneth M. Setton, The University of Wisconsin Press, Volume VI, s. 330.

31 Hoca Saadetin Efendi, *Tacü't-Tevârih*, C. 4, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1979, s. 116-117.

32 Joseph Von Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 2, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1989, s. 203-214.

33 Hoca Saadetin Efendi, *Tacü't-Tevârih*, C. 3, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1979, s.

faaliyetlerini onun 1495 yılında vefat etmesine kadar yakın bir şekilde takip etmiştir. O, İskender Paşa'dan da bu husus ile ilgili kendisinin haberdar edilmesini istemiştir.³⁴

Bilindiği üzere barış anlaşmaları her padişah cülusundan sonra yenilenmekte, böylece yeni hükümdar ile diğer devletler arasında yeni bir siyasî ilişkiler dönemi başlamaktadır. İskender Paşa da bu durumu dikkate alarak II. Bâyezid'in tahta cülusundan hemen sonra Fatih Sultan Mehmed döneminde Venedik ile yapılan anlaşmayı göz ardı etmiş ve Zara bölgesine yeniden akınlar düzenleyerek bu bölgede oldukça ağır hasara sebep olmuştur. Venedik, Fatih Sultan Mehmed döneminde elde ettiği kapitülasyonları ve barış anlaşmasını yenilemek için Şovalye Antonyo Veturini'yi İstanbul'a gönderdiyse de bu devlet ile müzakereler bir yıl kadar uzatılmıştır. Venedik ile müzakerelerin uzatıldığı bir yıl içerisinde Yakup Bey'in Rizano, Pusretična, Kosk hisarları ile Raguza'ya ait Barstavik Kalesini ele geçirdiği, İskender Paşa'nın ise Semendire ordugâhından Macaristan üzerine akınlar yaparak Semendire'nin karşısında bulunan adaya istihkâm sağladığı anlaşılmaktadır.³⁵

İskender Paşa, Venedik'teki casusları vasıtasıyla bu devletin askerî ve siyasî olarak içerisinde bulunduğu durumu öğrenmeye çalışmıştır. Bu cümleden olarak İskender Paşa, 1481 yılında Venedik, Polia/Pulya/Polya (Napoli Krallığı) ve İspanyol Katalan yöneticileri arasındaki münasebetlere ilişkin bilgileri rapor ederek padişaha göndermiştir. Bu rapordan anlaşıldığına göre Katalanlar, Napoli Krallığı üzerinde hak iddia ederek Napoli üzerine saldırmışlar bunun üzerine Venedikliler de Katalanlar ile beraber hareket ederek Napoli Krallığı'na karşı faaliyetlerde bulunmuşlardır. Venedik, Macaristan (Üngürüs)'a orduların başına geçecek bir komutan bulabilmek için adamlar göndermiştir. İskender Paşa, Venedik'in üç parça kadırgasının Napoli Krallığı'nın etrafından dolanarak Türk sularına girdiklerini, bunların hangi maksatla geldiklerini araştırdığında ise Venediklilerin haramilik eden Türk gemilerini ele geçirmeye çalıştıklarını söylediklerini rapor etmiştir. Bunun üzerine İskender Paşa, Venediklilere: "... Padişahumuzun memleketünün helakını istemek sizün ne haddinüzdür padişahımız kendü memleketünün haramisini tek'id ve tehdid eder sizün yolunuz değildir. ..." diyerek cevap vermiştir. Bununla birlikte Katalan deniz kuvvetleri ve bu kuvvetlerin başındaki kişiler hakkında bilgi edinmek için adamlar gönderilmiş ve bu bilgilerin gelince merkeze bildirileceği ifade edilmiştir.³⁶

Bu rapordan da anlaşıldığı üzere Osmanlılar hem karada hem de denizde akınlar düzenleyerek başta Venedik olmak üzere İtalya Yarımadası'ndaki diğer devletleri baskı altında tutmaya çalışmaktadır. Bu bağlamda İskender Paşa, Bosna ve civarı üzerinden Venedik üzerine akınlar düzenlerken aynı zamanda denizlerdeki Türk gemileri de korsanlık yaparak Venedik ve

207-214.
34 BOA, TS.MA.e., Dosya Nu: 753, Gömlek Nu: 49.
35 Joseph Von Hammer, *a.g.e.*, s. 318-319.
36 BOA, TS.MA.e., Dosya Nu: 750, Gömlek Nu: 27.

diğer devletleri rahatsız etmektedir.

1482 yılına gelindiğinde II. Bâyezid, Venedik ile barış antlaşmasını yenilemiştir. Bu anlaşmaya göre Venedik, senelik on bin duka ödemekten kurtulmuş; ancak Osmanlılara vermesi gereken elli bin dukayı üç taksitle ödemeyi ve bunun yanı sıra, tüm ticari mallar üzerinden yüzde dört ithalat vergisini vermeyi kabul etmiştir. Buna karşılık Osmanlı Devleti, Venediklilere verilen zayıtın bir kısmını tazmin etmeyi, esaretteki Hıristiyanları teslim etmeyi ve Venedik ticaretini Osmanlı askerî gücü ile korumayı taahhüt etmiştir. Alınan bu kararlarda Şehzâde Cem'in Osmanlı Devleti'ne karşı bir tehdit olarak kullanılabileceği hususu etkili olmuştur.³⁷

İskender Paşa, Rumeli coğrafyasındaki etkili akınları ve istihbarat faaliyetleri sayesinde 1483 yılında II. Bâyezid tarafından Hızır Bey oğlu Mehmed Paşa'nın yerine Rumeli Beylerbeyi makamına getirilmiştir.³⁸ Oruç Bey'in *Tevârih-i Âl-i Osman*'ına göre İskender Paşa, 1484 yılında Rumeli Beylerbeyi görevini sürdürmektedir.³⁹ İskender Paşa'nın Rumeli beylerbeyliği iki yıl kadar sürmüş ve 1485 yılında Rumeli Beylerbeyliği görevine İskender Paşa'nın yerine Hadım Ali Paşa getirilmiştir.⁴⁰ Bosna ve civarındaki askerî hareketliliğin de yeniden başlamasıyla II. Bâyezid 1485 senesinde İskender Paşa'yı yeniden Bosna sancak beyliğine getirmiştir.⁴¹

İskender Paşa, İtalya Yarımadası ve çevresindeki faaliyetlerden haberdar olduğunca çabuk ve ayrıntılı bir şekilde haberdar olmaya çalışmıştır. Bu bağlamda 1487 yılında Kemal Reis tarafından ele geçirilen Sicilya ve İtalya asilzâdeleri hakkında bilgi edinip merkeze bildirmiştir. İskender Paşa'nın raporuna göre padişah, bölgedeki düşman beylerinin isimleri ve askerî olarak ne güçte oldukları hususunda bilgi talep etmiştir. Bunun üzerine İskender Paşa, Kemal Reis'in esir ettiği Vilarine Sallo (ya da Vilaron Beriranda) isimli kişinin Katalan Rafa Kastili'ye mensup bir soylu olduğunu ifade etmiştir. İskender Paşa, yaptığı araştırmalara göre Rafa Kastili'nin ise kendisinin yirmi parça Barça gemisine sahip olduğunu ancak memleketinden topladığı takdirde sekiz yüz irili ufaklı gemi toplayabilecek güçte olduğunu bildirmiştir. Esir edilen bir diğer asilzâde ise Palerine (Palermo) Kalesi'nden Ninod isimli kişidir. Bu kişinin bir Barça gemisi ile haramilik eden bir reis olduğu ifade edilmiştir. Bir diğer esir ise Messini Kalesi'nden Lisro Konbani'dir. Bununla beraber Vicanco isimli birisi daha yakalanarak esir edilmiştir. Bunların da sayıları belirtilmemekle beraber Barça olarak adlandırılan gemilerle bölgede

37 Joseph Von Hammer, *a.g.e.*, s. 319-320.

38 Hoca Saadetin Efendi, *Tacü't-Tevârih*, C. 4, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1979, s. 116-117;

39 Oruç Bey, *Osmanlı Tarihi (1288-1502) Uç Beyliğinden Dünya Devletine*, Haz. Necdet Öztürk, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2009, s. 116.

40 Cihat Çimen, "Anonim *Tevârih-i Âl-i Osman* Kuruluşundan 892/1487'ye Kadar", *Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, Tez Danışmanı: Necdet Öztürk, İstanbul 2006, s.144.

41 Süreyya, M. "İskender Paşa", *Sicill-i Osmanî*, Haz. Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 808.

haramilik ettikleri anlaşılmaktadır. Aynı şekilde Messini Kalesi'nde bulunan Cavanni isimli taife de reisleriyle beraber haramilik ederken yakalanmıştır. Mayorka isimli memleketten ise Keylem Palomir isimli bir kişi haramilik ederken yakalanıp tutsak edilmiştir. İskender Paşa, söz konusu tutsaklar hakkında gerekli bilgileri verdikten sonra bu kişilerin bir konakta tutulduğunu belirtmektedir. Ek olarak bu tutsakların ne zamana değin burada tutulacağını ya da bunların salınmasının mı yoksa satılmasının mı istenildiği hakkında bilgi talep etmektedir.⁴²

İskender Paşa'nın merkeze gönderdiği bu rapordan da anlaşıldığı üzere Osmanlı deniz gücünün İtalya Yarımadası çevresinde etkili bir şekilde faaliyet gösterdiği ve böylece önemli tutsaklar elde ederek bölgedeki devletler üzerinde üstünlük sağladığı görülmektedir. Bu durum Osmanlı Devleti ile İtalya Yarımadası arasındaki denizlerde Osmanlı Devleti'nin üstün bir konumda olduğunu ve Osmanlı Devleti'nin dilediği zaman İtalya Yarımadası'na çıkartma yapabilecek güçte olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Hoca Saadetin Efendi'nin *Tacüt-Tevârih* isimli eserinin dördüncü cildinde İskender Paşa'nın 1489 yılında vezir rütbesine yükseltildiği ve bu görevde on yıl boyunca hizmet ettiği ifade edilmektedir.⁴³ 1492 yılında Otman Baba Abdallarından olduğu ileri sürülen Kalenderi kılığındaki bir kişi II. Bâyezid'e suikast girişiminde bulunmuştur. Söz konusu suikast girişimi, II. Bâyezid'in Manastır'dan Pirlepe'ye hareket ettiği sırada gerçekleşmiştir. Padişahın yanındaki solakların silah taşımamaları eli kılıçlı kalenderi dervişinin Sultan II. Bâyezid'in çok yakınına kadar ilerlemesine sebep olmuştur. Bu sırada padişahın yanında vezir olarak bulunan İskender Paşa, kalenderi dervişini öldürerek padişahın yaralanmasının ya da ölmesinin önüne geçmiştir. Bu olaydan sonra padişahın yakın korumalarından olan solakların kılıç kuşanmalarına karar verilmiştir.⁴⁴ Bu başarısız suikast girişiminin akabinde Rumeli coğrafyasında faaliyet gösteren Otman Baba Abdalları takibata uğramışlar ve faaliyetlerini gizlenerek Bektaşilik gibi diğer tarikatlar içerisinde sürdürmeye devam etmişlerdir.⁴⁵

Yukarıda da bahsedildiği üzere Sultan II. Bâyezid, Şehzâde Cem'in Fransa ve Papalık'taki durumunu yakından izlemeye çalışmıştır. Bunun için ise İskender Paşa ve diğer ileri gelen devlet adamlarını Şehzâde Cem'den haber almaları için görevlendirmiştir. Şehzâde Cem'in isyana fırsat verilmeden tutulması için Papalık ile görüşmelerde bulunulmuş, Osmanlı Devleti'nin Papalık topraklarına saldırmaması koşuluyla bu teklif Papalık tarafından kabul edilmiştir. Ancak Fransa'nın Şehzâde Cem'i alarak Osmanlı Devleti'ne karşı kullanma düşüncesi, o sırada Papalık ile savaş halinde olan Fransızlar

42 BOA, TS.MA.e., Dosya Nu: 753, Gömlek Nu: 66.

43 Hoca Saadetin Efendi, *a.g.e.*, s. 117.

44 Hoca Saadetin Efendi, *a.g.e.*, s. 274-275; Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l-Vukuat*, Sadeleştiren: Neşet Çağatay, C. I-II, TTK, Ankara 1992, s. 73.

45 Gökhan Yurtoğlu, "Otman Baba'nın Tarikatına Dair", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı: 80, Kış/Aralık 2016, s. 147-148.

gors

Akademik
Bakış

141

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

tarafından benimsenmiş, Papalık da Fransızlar karşısında yenilince Şehzâde Cem'i Fransızlara vermek zorunda kalmıştır. Bunun üzerine Papalık, Fransa karşısında yenilmesini hazmedemediği gibi bunun intikamını Şehzâde Cem'i zehirli bir ustura ile zehirletip öldürterek almıştır. Netice itibariyle Şehzâde Cem, 25 Şubat 1495 tarihinde vefat etmiştir.⁴⁶

Osmanlı Devleti, Şehzâde Cem'in na'sını almak istemiş ancak o sırada Milan ile Fransa arasında savaş çıktığından Şehzâde Cem'in cenazesi alınmamıştır. İskender Paşa, bu konu ile ilgili bir rapor tutarak merkeze bildirmiştir. Onun Fransızların içerisinde bulunan bir casusunun bildirdiğine göre Milan, Fransa ile savaşmak için askerlerini toplamış Papa, Venedik ve Floransa yöneticileri de Milan Dükü'ne yardım göndermişlerdir. Piyamonre isimli yerde meydana gelen çatışmada iki taraftan da çok sayıda asker ölmüş, Fransızların galip gelmesiyle Milan Dükü, Napoli Krallığı'na doğru kaçmıştır. Bu kalabalığın içinde Venedik dukalarından biri de bulunduğu için Venedik kalelerinden iki parça kadırga istenilmiştir. Bu kargaşa sırasında Şehzâde Cem'in cesedinin çıkarılıp Osmanlı topraklarına getirilmesi mümkün olmamıştır. Ancak İskender Paşa, çatışmaların durmasıyla Şehzâde Cem'in na'sının çıkarılması için derhal hareket edilmesi gerektiğini bildirmiştir. Aksi takdirde na'sın daha büyük bir güç ile çıkarılabileceği ifade edilmiştir.⁴⁷

Tacüt-Tevârih'ten anlaşıldığına göre Osmanlı Devleti'nin Şehzâde Cem'in cenazesini almak için Fransa hududuna adamlar gönderdiği sırada Fransızlar da baş sağlığı dilekleriyle ve armağanlarla beraber Şehzâde Cem'in cenazesini yola çıkarıp Osmanlı Devleti'ne göndermiştir.⁴⁸

İskender Paşa, Şehzâde Cem'in vefatından bir yıl sonra 1496⁴⁹ yılında da merkeze bölgenin durumu hakkında bilgi vermeye devam etmiştir. Bu bağlamda Milan Dukası, Duka Milan'ın öldüğü ve Milan'ın Fransızlar tarafından ele geçirildiği bildirilmiştir. Fransızlar bununla da kalmamış Floransa Kalesi üzerine giderek bu kaleyi de zapt etmiş ve kale surlarının bir kısmını yıktırıştır. Bunun üzerine Napoli Krallığı'nda bulunan idarecilerin bir kısmı Fransızlara teveccüh etmişlerdir. Zor durumda kalan Papa ise üç yüz bin filori vererek Fransızları durdurmaya çalışmıştır. Ancak Fransızlar, bu teklifi kabul etmedikleri gibi Papalığı tehdit etmişlerdir. İskender Paşa'nın söz konusu raporuna göre Fransızlar, bölgede her nereye yönelseler o bölgedeki devletler (Venedik gibi) Fransızlara tabiiyetlerini bildirme noktasına

46 Hoca Saadettin Efendi, *a.g.e.*, s. 215-235.

47 BOA, TS.MA.e., Dosya Nu: 753, Gömlek Nu: 49.

48 Hoca Saadettin Efendi, *a.g.e.*, s. 234.

49 1496 yılında Milan Dükü ile Osmanlı Devleti arasında çeşitli temaslarda bulunulmuştur. Bu temaslardan birinde "... Milan Dükü'nün padişahın damadı olan Bosna Sancak beyi Mustafa Bey'e hediye olarak birkaç köpek yolladığı ..." ifade edilmiştir. Bknz. I Diarii di Marino Sanuto, ed. Federico Stefani v. d. , C. I/1, Nisan, 1969, Bologna, Forni Editore, s. 371. Burada adı geçen Mustafa Bey'in İskender Paşa'nın oğlu Mustafa Bey olması muhtemeldir. Bilindiği üzere Mustafa Bey, II. Bâyezid'in oğlu Sultan Ahmed'in kızı ile evlenmiş ve saraya damat olmuştur. Dolayısıyla İskender Paşa'nın en önemli faaliyet alanı olan Bosna ve civarında oğlu Mustafa Bey'in de askerî ve idarî faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır.

gelmiştir.⁵⁰

İskender Paşa'nın bu raporundan da anlaşılacağı üzere İtalya Yarımadası'ndaki devletler Fransızlar tarafından askerî olarak oldukça zayıf bir duruma getirilmiştir. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki uç bölgelerine ilerleyişini ve bu bölgelerin fethedilmesini kolaylaştırmıştır. İtalya Yarımadası'ndaki devletlerin söz konusu zayıflıklarından yararlanmak isteyen II. Bâyezid, İskender Paşa'nın vezirliğinin son döneminde 1498/1499 yıllarında Venedik üzerine yeniden sefer düzenlemiştir. Sultan, bölgedeki tecrübesi ve etkili akınlarından yararlanmak için İskender Paşa'yı tekrar Bosna sancak beyliğine getirmiştir.⁵¹ İskender Paşa, bölgedeki askerî faaliyetlerine hemen başlamış ve Bayca, Bosna Lofçası ve Dıraç gibi kaleleri ele geçirmiştir.⁵²

II. Bâyezid'in Venedik üzerine sefer düzenlemesi Napoli, Floransa ve Milan'ın teşviki ile olmuş, bu duruma ek olarak Venedik ile Papa ve Macaristan (Üngürüs)'in aralarının açık olması padişah tarafından fırsat bilinmiştir. Osmanlı Devleti'nin Venedik Cumhuriyeti'ne savaş açmasının diğer sebepleri ise Venediklilerin Arnavut Beyi İskender'in oğlu Jan Kastriyota'ya yardım etmeleri ve Memluk Devleti ile yapılan harpte Hersekzâde kumandasındaki donanmanın Kıbrıs limanına iltica etmek istemesine rağmen adaya kabul edilmemesidir. Fethin merkezinde İnebahtı ve Korona Kaleleri bulunmakta, Osmanlı ordusu buralara saldırırken Bosna üzerinden bir saldırıya uğramamak için Bosna Beyi İskender Paşa'nın karadan Venedik üzerine yaptığı akınlarını şiddetlendirmesi istenmektedir. İskender Paşa, bu emir üzerine Venedik'e ait Dalmaçya'da bulunan Zara bölgesine akınlar düzenleyerek yüklü ganimetler elde etmiştir. Akınlarına devam eden İskender Paşa, 10000 süvari ve 5000 piyade ile Venedik Şehri'nin yakınlarına kadar gelerek 130 kasabaya saldırıp 8000 kişi esir etmiştir. İskender Paşa, 1500 senesinde Bosna krallığının eski merkezi olan Yayça'yı almak istediye de muvaffak olamamıştır. Çünkü Macar Kralı Matyas'ın oğlu Jan kalenin yardımına gelecek İskender Paşa'yı çekilmeye mecbur etmiştir.⁵³

Venedik Cumhuriyeti ile Osmanlı Devleti arasında 1499 yılında yapılan Sapienza Deniz Muharebesi, Osmanlı Devleti'nin zaferiyle sonuçlanmıştır. Böylece Osmanlı Devleti hem karada hem de denizde önemli bir genişleme fırsatı yakalamıştır. II. Bâyezid, denizdeki bu zafere paralel olarak karadan İnebahtı ve Mora Yarımadası'nın büyük bir kısmını ele geçirmiştir.⁵⁴

Osmanlı Devleti, yapılan savaşlarda birçok esir elde etmiştir. Bu esir-

50 BOA, TS.MA.e., Dosya Nu: 753, Gömlek Nu: 46.

51 Hoca Saadettin Efendi, *a.g.e.*, s. 293.

52 Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l-Vukuat*, Sadeleştiren: Neşet Çağatay, C. I-II, TTK, Ankara 1992, s. 55.

53 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 7. Baskı, C. 2, Ankara 1995, s. 212-213.

54 Nejat Tarakçı, *Deniz Gücünün Osmanlı Tarihi Üzerindeki Etkileri*, Deniz Basımevi, 2009 İstanbul, s. 20.

gazi

Akademik
Bakış

143

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

ler devletlerin barış yapmaları üzerine karşılıklı olarak iade edilmiştir. Bu esirlerin bir kısmının Rodos tebaasından olduğu anlaşılmaktadır. Padişah, elçiler geldiğinde Rodoslu esirleri teslim etmek ve bu hususta bilgi verebilmek için İskender Paşa'ya bir emir göndermiş, İskender Paşa da bu emir üzerine Rodoslu esirlerin tespitine çalışıp bu bilgileri padişaha arz etmiştir. 1500 yılında gönderdiği tahmin edilen bir kayıta İskender Paşa'nın teftişine göre esir düşen Rodoslu beş lord tespit edilip bulunarak alınmıştır. Bu esirlerin haricinde Mora'dan, Eğriboz'dan, Atina'dan, Selanik'ten çok sayıda erkek ve kadın esir bulunmuştur. Bunlardan başka Venedik livalarından ve Sakız'dan içlerinde bazı tüccarların da bulunduğu birçok esir bulunup alınmıştır. Söz konusu esirler, padişahın isteği üzerine elçilere teslim edilmeden önce isimleriyle beraber bir deftere kaydedilerek İstanbul'a gönderilmiştir.⁵⁵

İskender Paşa'nın söz konusu raporu hem devletlerarasındaki esir hukukuna riayeti hem de Osmanlı Devleti'nin bölgedeki istihbarat gücünü göstermesi açısından önemlidir.

Oruç Bey'e göre İskender Paşa, 1502 yılında Bosna civarına akınlar düzenlemeye devam etmiştir.⁵⁶ *Tacü't-Tevarîh'e* göre ise İskender Paşa, 1502 yılında Lofça Kalesi'ni fethetmek için harekete geçmiştir. Ancak İskender Paşa, hayatının son yıllarına tekabül eden bu dönemde söz konusu kale'nin fethi için kendisinin yerine oğlu Mustafa Bey'i görevlendirmiştir. İskender Paşa oğlu Mustafa Bey de 1502 yılında Macaristan (Üngürüs) ordusunu yenerek kaleyi ele geçirmiştir.⁵⁷

1503-1527 yıllarını kapsayan in'amât defterinde merkez tarafından taziye için İskender Paşa'nın oğullarına gönderilen bir in'amdan hareketle İskender Paşa'nın hangi tarihte öldüğü konusu açıklık kazanmaktadır. Söz konusu kayıt: "*Tevcih-i ta'ziye-i Mustafâ Beg ve Hürrem Çelebi, veledân-ı İskender Paşa ki pederân-eş müteveffâ şud, fi 27 minh.*" şeklinde geçmektedir.⁵⁸ Bilindiği üzere İskender Paşa'nın Mustafa ve Hürrem olmak üzere iki oğlu vardır. Defterin siyak ve sibâk-ı kelamı dikkate alındığında kayıttaki tarihin Hicri 27 Şaban 910 / 2 Şubat 1505 tarihine denk geldiği görülmektedir. Farsça olarak yazılan "... pederân-eş müteveffâ şud. ..." ifadesi ise Mustafa Bey ile Hürrem Paşa'nın babası İskender Paşa'nın bu tarihte vefat ettiğini göstermektedir. İskender Paşa'nın söz konusu in'amât defterindeki tespit edilen ölüm tarihi önemlidir. Zira daha önce yapılan çalışmalarda İskender Paşa'nın ölüm tarihi 1506 ya da 1507 olarak zikredilegelmiştir. İskender Paşa'nın oğulları Mustafa Bey ve Hürrem Paşa da Osmanlı Devleti'nde önemli askerî başarılarla imza atmış ve önemli idarî görevlerde bulunmuşlardır.

İskender Paşa'nın vakıflarından hareketle Vize'deki dört köyde em-lâkinin olduğu görülmektedir.⁵⁹ Mustafa Bey ibn İskender Paşa vakfına ait

55 BOA, TS.MA.e., Dosya Nu: 750, Gömlek Nu: 80.

56 Oruç Bey, *a.g.e.*, s. 188-189.

57 Hoca Saadettin Efendi, *a.g.e.*, s. 326-328.

58 İlhan Gök, *a.g.e.*, s. 304.

59 M. Tayyib Gökbilgin, *a.g.e.*, s. 432.

bilgilere göre İskender Paşa, Vize'nin Çakallı Köyü'nde de bir mescid inşa ettirmiştir.⁶⁰ Onun söz konusu mescidin yanına gömüldüğü tahmin edilmektedir. Ancak bu mezarın kitabesi bulunamamıştır.⁶¹

Sonuç

Sonuç olarak XV. yüzyılda biri İskender Paşa diğeri Mihaloğlu İskender Bey olmak üzere Rumeli coğrafyasında iki İskender Bey'in faaliyet gösterdiği anlaşılmıştır. Bu çalışmanın öznesi konumunda olan İskender Paşa, muhtemelen XV. yüzyılın ikinci çeyreğinde doğmuş, Bosna sancak beyi, Rumeli Beylerbeyi ve vezir olarak önemli görevlerde bulunmuştur. Onun devşirme kökenli bir devlet adamı olduğu düşünülmektedir. Söz konusu bu düşünce dönemin kronik ve arşiv belgelerinde geçen bilgilerle desteklenebilmektedir. İskender Paşa ile ilgili arşiv belgelerindeki diğer ipuçları dikkate alındığında onun devlet ricalinden birinin kızıyla evlendiği ihtimali de kuvvet kazanmaktadır. Bunun yanı sıra İskender Paşa'nın kendisi gibi Osmanlı Devleti'nin önemli bölgelerinde idarî ve askerî faaliyetlerde bulunan Mustafa Bey ve Hürrem Paşa adlarında iki oğlunun olduğu da kayıtlara yansımıştır. Dolayısıyla yukarıdaki bilgilerden hareketle Mihaloğlu İskender Bey ile İskender Paşa'nın aynı yüzyılda ve aynı coğrafyada faaliyet gösteren iki farklı tarihî şahsiyet olduğu ortaya çıkmaktadır.

İskender Paşa, XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nin Rumeli coğrafyasındaki askerî faaliyetlerinin içerisinde bulunarak birçok yararlılık gösteren bir tarihî şahsiyet olarak da dikkat çekmektedir. İskender Paşa'nın kurmuş olduğu geniş istihbarat ağı, Fransa, Venedik, Papalık, Napoli Krallığı ve Macaristan (Üngürüs) gibi devletlerin askerî, iktisadî ve siyasî olarak ne durumda oldukları hususunda bilgi sahibi olunmasını kolaylaştırmıştır. İskender Paşa'nın günümüze kadar ulaşan söz konusu istihbarat raporları hem İskender Paşa'nın tarihî kimliği hakkında hem de Osmanlı Devleti'nin bölgedeki durumu hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Söz konusu raporlara göre Osmanlı Devleti, başta Venedik olmak üzere İtalya Yarımadası'ndaki devletleri karadan akınlarla denizden ise korsanlık faaliyetleriyle baskı altında tutmaya çalışmaktadır. Osmanlı Deniz gücünün ele geçirdiği önemli tutsaklar, Osmanlı Devleti'ni özellikle Adriyatik Denizi'nde üstün bir konuma getirmiştir. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin dilediği zaman İtalya Yarımadası'na çıkartma yapabilecek güçte olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Diğer taraftan İtalya Yarımadası'ndaki devletler Fransızlar tarafından askerî olarak oldukça zayıf bir duruma getirilmiştir.

60 M. Tayyib Gökbilgin, *a.g.e.*, s. 433.

61 Sema Doğan, *a.g.m.*, s. 567-568; Bosna'da bulunan ve halk arasında Malkoçoğlu İskender Paşa Türbesi olarak bilinen türbenin İskender Paşa'ya ait olduğu ve İskender Paşa'nın Bosnalı Malkoviç Ailesi ile de soy bağının olduğu iddia edilmektedir. Ancak bu ihtimalin zayıf olduğu düşünülmektedir. Bknz. Filiz Tapan, "Osmanlı Hizmetinde Bir Aile: Bosnalı Malkoviç Ailesi", *Türk Dünyası Yolunda Bir Ömür Prof. Dr. Mehmet Şahingöz'e Armağan*, Editörler: Necdet Hayta, Hamza Keleş, Cengiz Dönmez, Tuğba Belenli, Tuğba Ortaç, Berikan Yayınevi, Ankara 2022, s. 333-334.

Yaz

Akademik
Bakış

145

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

Böylece Osmanlı Devleti'nin bölgedeki ilerleyişi ve fetihleri kolaylaşmıştır. Bu sayede Osmanlı Devleti, bölgede kalıcı bir güç haline gelmiştir. Bu bölgedeki kalıcılık, yapılan anlaşmalarla pekiştirilmiştir. Bu anlaşmalara bağlı olarak Osmanlı Devleti esir hukukuna riayet etmiş, savaş sonrası Osmanlı coğrafyasındaki esirler istihbarat gücüyle tespit edilerek tebaası olan devletlere teslim edilmişlerdir.

İskender Paşa, bir taraftan kurmuş olduğu istihbarat ağı ile söz konusu önemli bilgileri Osmanlı Devleti'nin merkezine gönderirken diğer taraftan da Galata Mevlevihânesi ve İskender Paşa Camisi gibi yapılar inşa ettirerek Osmanlı Devleti'nin kültür tarihine de önemli katkılarda bulunmuştur.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Arşivi

- BOA, TS.MA.e., Dosya Nu: 750, Gömlek Nu: 27.
BOA, TS.MA.e., Dosya Nu: 750, Gömlek Nu: 80.
BOA, TS.MA.e., Dosya Nu: 753, Gömlek Nu: 46.
BOA, TS.MA.e., Dosya Nu: 753, Gömlek Nu: 49.
BOA, TS.MA.e., Dosya Nu: 753, Gömlek Nu: 66.
BOA, TS.MA.d., Defter Nu: 10212.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi

- Ahmed Çelebi ibn Abdurrahman Çelebi Vakfiyesi, 27 Ca 1195, VGMA, Defter nu: 628, s. 509, sıra: 271.
Galat Gümrüğü Kâtibi Hacı İbrahim Efendi Vakfiyesi, 6 Ş 1175, VGMA, Defter nu: 626/2, s. 622, sıra: 658
Velîyüddin oğlu İskender Paşa Vakfiyesi, 12 M 897, VGMA, Defter nu: 573, s. 104, sıra: 19.

Kronikler

- Gelibolulu Mustafa Âli, *Kitabü't-Tarih-i Kühü'l-Ahbar (Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesi'ndeki 901 ve 920 No'lu Nüshalara Göre)*, Haz. Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar, Ahmet Gül, İbrahim Hakkı Çuhadar, Kayseri 1997.
Hoca Saadettin Efendi, *Tacü't-Tevârih*, C. 3, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1979.
Hoca Saadettin Efendi, *Tacü't-Tevârih*, C. 4, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1979.
I Diarii di Marino Sanuto, ed. Federico Stefani v. d. , C. I/1, Nisan, Forni Editore, Bologna 1969.
Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l-Vukuat*, Sadeleştiren: Neşet Çağatay, C. I-II, TTK, Ankara 1992.
Oruç Bey, *Osmanlı Tarihi (1288-1502) Uç Beyliğinden Dünya Devletine*, Haz. Necdet Öztürk, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2009.
Vakıat-ı Sultan Cem, Ahmed İhsan Şürekası Matbaası, İstanbul, 1330.

Telif-Tetkik Eserler

- ACIPINAR, Mikail, *Osmanlı İmparatorluğu ve Floransa; Akdeniz'de Diplomasi, Ticaret ve Korsanlık (1453-1599)*, TTK, Ankara 2016.
ALKAN, Mustafa-YURTOĞLU Gökhan, "Mevlevî Tarikatı'nın Rumeli'de Yayılması ve Mevlevihâneler", *V. Uluslararası Balkan Tarihi Araştırmaları Sempozyumu (UBTAS): Osmanlı Dönemi Balkan Ekonomisi ve Gündelik Yaşam*, Bled-Slovenya, 27-30 Eylül 2017.
BAŞAR, Fahameddin, "Mihaloğulları", *DİA*, C. 30, Y. 2020.
ÇİMEN, Cihat, "Anonim Tevârih-i Al-i Osman Kuruluşundan 892/1487'ye Kadar", *Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Tez Danışmanı: Necdet Öztürk*, İstanbul 2006.
DOĞAN, Sema, "İskender Paşa Camii", *DİA*, C. 22, Y. 2000.

- EMECEN, Feridun, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, TTK, Ankara 1989.
- Fatih Sultan Mehmed Vakfiyeleri, VGM Yayını, İstanbul 1993.
- GÖK, İlhan, "Atatürk Kitaplığı, M.C. O.71 Numaralı 909-933/1503-1527 Tarihli İn'âmât Defteri (Transkripsiyon/Değerlendirme)", *Marmara Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi*, İstanbul 2014.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib, *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livâsı: Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*, İstanbul Üçler Basımevi, İstanbul 1952.
- HAMMER, Joseph Von, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 2, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1989.
- İNALCIK, Halil, "The Ottoman Turks and The Crusades 1451-1522", *A History of the Crusades*, General Editor: Kenneth M. Setton, The University of Wisconsin Press, Volume VI.
- LOWRY, Heath W., *Trabzon Şehrinin İslamlaşma ve Türkleşmesi 1461-1583*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2005.
- PARLAK, Cengiz, "Fatih Sultan Mehmed Devrinde Paşa Livâsı'na Tâbi Pravadi Nahiyesi Timarları (1456-1469)", *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, C. 9, S. 1, Temmuz 2020.
- SÜREYYA, Mehmed, "İskender Paşa", *Sicill-i Osmanî*, Haz. Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.
- TANRIKORUR, Şermin Barihüda, "Mevleviyye", *DİA*, C. 29, Y. 2004.
- TAPAN, Filiz, "Osmanlı Hizmetinde Bir Aile: Bosnalı Malkoviç Ailesi", *Türk Dünyası Yolunda Bir Ömür Prof. Dr. Mehmet Şahingöz'e Armağan*, Editörler: Necdet Hayta, Hamza Keleş, Cengiz Dönmez, Tuğba Belenli, Tuğba Ortaç, Berikan Yayınevi, Ankara 2022.
- TARAKÇI, Nejat, *Deniz Gücünün Osmanlı Tarihi Üzerindeki Etkileri*, Deniz Basımevi, 2009 İstanbul.
- TEKİN, Oğuz, "Sikke", *DİA*, C. 37, Y. 2009.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 7. Baskı, C. 2, Ankara 1995.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi-İstanbul'un Fethinden Kanuni Sultan Süleyman'ın Ölümüne Kadar*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 11. Baskı, C. 2, Ankara 2016.
- YURTTAŞ, Fatih, "Balkanlarda Bir Uç Beyi Ailesi: Mihaloğulları 1300-1600", *Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Tez Danışmanı: Prof. Dr. Heath W. Lowry, İstanbul 2018.
- YURTOĞLU, Gökhan, "Otman Baba'nın Tarikatına Dair", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı: 80, Kış/Aralık 2016.

giz

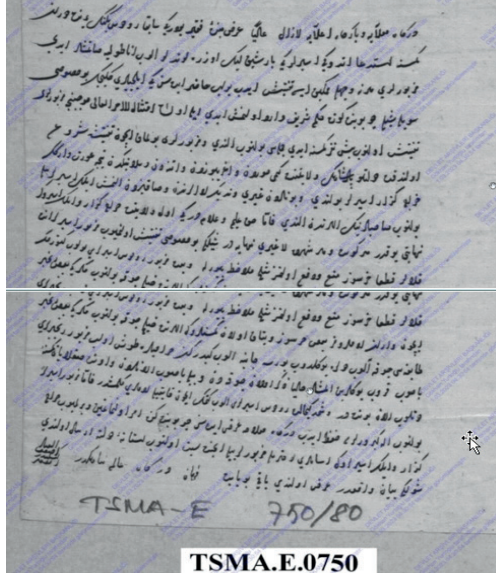
Akademik
Bakış

147

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

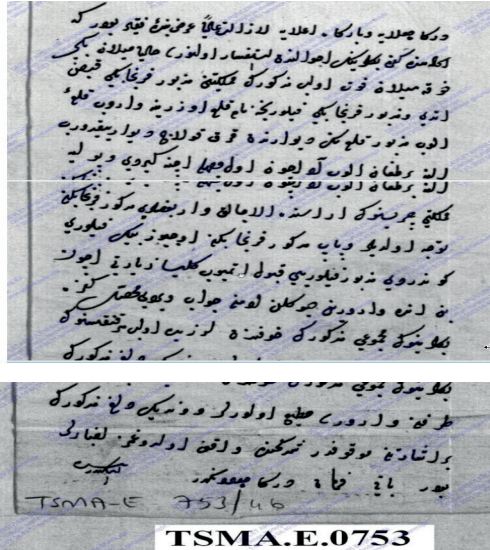
Ekler

Bosna Valisi İskender Paşa'nın Esir Edilen Asilzâdeler ile ilgili Padişaha Arzı.

(Kaynak: BOA, TSMA.E, No: 6082/1)

Bosna Valisi İskender Paşa'nın Milan Beyi Hakkındaki Padişaha Arzı

(Kaynak: BOA, TSMA.E, No: 6066/1)

Görsel

1444 Yılına Ait Osmanlı ve Avrupa Devletlerinin Sınırını Gösteren Harita

Kaynak: <https://www.visualcapitalist.com/map-of-medieval-europe-in-1444/>

Extended Abstract

In the 15th century, it became evident that there were two figures named Iskender Bey operating in the Rumelia region. The subject of this study is Iskender Pasha, who was probably born in the second quarter of the 15th century and held significant positions as the Sanjak Bey of Bosnia, Governor of Rumelia, and Vizier. It is believed that he was a statesman of devshirmeh origin, and this idea finds support in the chronicles and archival documents of the period. Moreover, records indicate that Iskender Pasha had two sons, Mustafa Bey and Hurrem Pasha, who, like their father, were involved in administrative and military activities in important regions of the Ottoman Empire. Thus, based on the information provided, it can be concluded that Mihaloglu Iskender Bey and Iskender Pasha are two distinct historical figures operating in the same century and region.

Iskender Pasha obtained significant military and political information through his spies in states such as France, the Kingdom of Naples, the Papacy, Venice, and Engurus. He reported this information to the Ottoman Sultans. The reports he submitted to the Sultan primarily focused on the Italian Peninsula and the states situated on the island. The information included details about the regional lords, their military and political powers, inter-state conflicts, pirate activities at sea, naval forces, and the acquisition and identities of slaves.

The surviving intelligence reports of Iskender Pasha provide valuable insights into both his historical persona and the situation of the Ottoman Empire in the region. According to these reports, the Ottoman Empire exerted pressure on states in the Italian Peninsula, particularly Venice, through land raids and piracy activities at sea. The capture of important prisoners by the Ottoman Naval power elevated the Ottoman Empire's dominance, especially in the Adria-

tic Sea. This demonstrates the Ottoman Empire's ability to land on the Italian Peninsula whenever it desired. Additionally, the states in the Italian Peninsula had been weakened militarily by the French, thereby facilitating the Ottoman Empire's progress and conquests in the region. As a result, the Ottoman Empire established itself as a permanent power in the area. The permanence in the region was reinforced through agreements, whereby the Ottoman State complied with prisoner laws and, after wars, returned captives within its borders to the states to whom they belonged.

Iskender Pasha was an influential statesman who not only contributed to the Ottoman Empire in military and intelligence matters but also established charitable institutions such as the Iskender Pasha Mosque and the Galata Mevlevihane.

This study examines Iskender Pasha's activities in the Rumelia region by considering information from Ottoman archival documents, chronicles, and research works.

Gors

Akademik
Bakış

150

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

Osmanlı Memleketine Sicilya'dan Tuz Kaçakçılığı ve Dönemsel Bir Analiz (1864-1870)

Salt Smuggling from Sicily to the Ottoman State and a Periodic Analysis (1864-1870)

Serap TAŞTEKİN*

Öz

Osmanlı Devleti'nin ekonomik ve mali hayatında önemli yeri olan tuz, hem iç piyasada kullanılan hem de ihraç edilen bir maddedi. 1862 yılında Tuz Nizamnamesi çıkarıldıktan sonra tuzun iç piyasadaki dolaşımı ve ihracatının denetlenmesi devlet eliyle yürütüldü. Nizamnamenin ardından uygulanan inhisar ve ithal yasağına uymak istemeyenler ise daha önce kullandıkları yollarla Osmanlı limanlarına tuz getirdiler. Bununla beraber iç piyasada yeterince bulunmasına rağmen çoğu zaman daha ucuz olduğu için yurtdışından kaçak tuz tercih edildi. Osmanlı Devleti ile diplomatik ve ticari yakın ilişkileri bulunan Sicilya da tuz taşınan yerlerdendi. Sicilyalı gemiciler Osmanlı limanlarına kaçak yollardan tuz taşımaya çalışırken, dönemin Floransa elçisi Rüstem Paşa tuz kaçakçılığın önüne geçilmesi için kendi yöntemlerini geliştirdi. Konsolosluklardan tuz kaçırın gemilerin bilgilerini rapor etmelerini isteyen Rüstem Paşa, elde ettiği istihbaratı Rüşumat Emaneti'ne bildirdi. Rüstem Paşa, Sicilya'dan Osmanlı limanlarına gitmek üzere yola çıkan tüm kaçak tuz yüklü gemileri konsolosluklardan aldığı bilgilerle raporladı ve Babıâli Hükümeti'ni gümrüklerde önlem alınması yolunda uyardı.

Osmanlı Devleti'nde tuz ticareti ve kaçakçılığıyla ilgili çalışmalar, zamansal olarak Düyun-ı Umumiye, bölgesel olarak da Kıbrıs ve Karadeniz üzerinde yoğunlaşmış, dünyaca ünlü tuzlara sahip olan Sicilya'ya yer verilmemiştir. Bu sebeple İtalyan Milli Birliği kurulduktan sonra Floransa Sefiri olarak görev alan Rüstem Paşa'nın Sicilya'dan Osmanlı limanlarına doğru tuz taşıyan gemilere önlem alınması için Rüşumat Emaneti ve Hariciye'ye bildirdiği tamamı Fransızca tahriratları önem arz etmektedir. Çalışmadaki belgeler, Tuz İnhisarı'nın uygulanmaya başladığı 1862 yılından sonraki kaçakçılık olaylarını içermektedir. Belgelerde Sicilya'dan kaçakçılık yapan gemilerin kalkış ve varış limanları, kapasiteleri, taşıdıkları tuz miktarı hakkında bilgiler bulunmaktadır. Osmanlı Arşivi Hariciye İdare kataloğundaki Rüstem Paşa'nın tahriratlarından oluşturulan tablo, çalışmanın sonunda verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Tuz Kaçakçılığı, Sicilya, İtalya, Rüstem Paşa, Tuz İnhisar

Abstract

Salt, which had an important place in the economic and financial life of the Ottoman State, was a mine both used in the domestic market and exported. After the Salt Regulation was enacted in 1862, the circulation of salt in the domestic market and the control of its export were conducted by the state. Those who did not want to comply with the monopoly and import ban imposed after the enactment of the regulation brought salt to the Ottoman ports by the routes they used before. However, although salt was available in adequate quantities in the domestic market, salt smuggled from abroad was preferred because it was often cheaper.

Sicily, which had diplomatic and commercial relations with the Ottoman State, was one of

Makale Geliş Tarihi: 01.12.2022. Makale Kabul Tarihi: 25.05.2023.

Araştırma Makalesi / Künye: TAŞTEKİN, Serap, "Osmanlı Memleketine Sicilya'dan Tuz Kaçakçılığı ve Dönemsel Bir Analiz (1864-1870)", Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), Sayı: 32, Cilt: 16, Haziran 2023, s. 151-172

* Öğr. Gör. Dr., Selçuk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölüm Başkanlığı, E-mail: seraptastekin@selcuk.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-0854-8623.

Gaz

Akademik
Bakış

151

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

the centers where salt was imported. While Sicilian sailors attempted to smuggle salt to Ottoman ports, Rustem Pasha, the ambassador in Florence, developed his own methods to prevent salt smuggling. Rustem Pasha asked the consulates to report the information of the ships that smuggled salt and sent the intelligence he had obtained to the Customs House. Rustem Pasha reported all the ships loaded with smuggled salt that set out from Sicily to the Ottoman ports with the information he received from the consulates and warned the Sublime Porte to take precautions against these ships at the customs.

Studies on salt trade and smuggling in the Ottoman State focused on *Duyun-ı Umumiye* (Public Debts) in terms of period, and on Cyprus and the Black Sea regionally, but Sicily, which had world-famous salt, was not included. Therefore, all correspondence in French that Rustem Pasha sent to Customs House and Foreign Affairs Office in order to take precautions against the ships carrying salt from Sicily to the Ottoman ports is of great importance. The documents in the study include the smuggling events after 1862, when the Salt Monopoly began to be implemented. The documents contain information about the departure and destination ports of ships smuggling from Sicily, their capacities, and the amount of salt they carried. A table created from the French translations of Rustem Pasha's correspondence in the Ottoman Archives Foreign Office catalogue will be given at the end of the study.

Key Words : Salt Smuggling, Sicillia, Italia, Rustem Pasha, Salt Monopoly

Tuz İşletmesi ve Ticareti

Osmanlı Devleti, sınırları dâhilindeki pek çok noktada tuz üretiminin yapıldığı geniş tuz yatakları ve tuzlalar bulunmaktaydı. Dolayısıyla Avrupa'ya ihraç edilen önemli bir ticari üründü. Maden hukukuna tabi olan tuzlalar, Osmanlı Devleti'nde diğer madenler gibi devlete ait sayılıyordu, dolayısıyla işletilmesi ve satılması gibi işlemler devlet denetimindeydi.

Tuzlalar, Tanzimat dönemine kadar özel yönetmeliklerle işletiliyordu. İşletme için gerekli sermayeyi amil ismi verilen müteahhitler karşılıyordu. Üretim birimlerini denetleyen reisler bir tür taşerondur. Tuzun taşınması ve dağıtımını devlet üstleniyordu.¹ Amiller, tuz ticaretinde belirlenen alış ve satış fiyatlarından başka tarife uygulayamıyordu. Her bölgenin tuz alım satımı kendi arasında yapılıyor, kanunname ile belirlenen bu kuralların dışına çıkılamıyordu.² Yalnızca küçük tuz madenleri şahıslara bırakılıyor, bazı tuzlalar ise vakıflara ait olabiliyordu.³ Devletin yaptığı düzenlemelere göre tuzla mukataası amili, emini, nazırı veya mültezimi belirlenen varidatı devlete ödüyordu.⁴

İlk tuz nizamnamesinin çıkarıldığı 1862 yılından önce tuzlalar dört biçimde işletiliyordu. Devlet kontrolü altında, mültezimler tarafından 1862'ye kadar yürütülen ilk sistem, tuzlanın kapasitesine göre elde edilen üretim

- 1 Halil İnalık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi* (çev. Halil Berktaş), Cilt 1, Eren Yayıncılık, İstanbul 2008, s.98, 101.
- 2 Ömer Lütfi Barkan, *XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları I, Kanunlar*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1943, s. 214.
- 3 Mübahat Küttükoğlu, *Balta Limanı'na Giden Yol Osmanlı İngiliz İktisadi Münasebetleri (1580-1850)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2013, s. 98.
- 4 Lütfü Güçer, "XV-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Tuz İnhisarı ve Tuzlaların İşletme Nizamı", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt 23, Sayı 1-2, İstanbul 1963, s. 97.

miktarı ve masraflardan sonra belirlenen bedelle talibine verilmesi şeklinde belirlenmişti. Bu sistem başlangıçta iki yıl olarak belirlenmişken, daha sonra 4-5 yıla çıkarıldı. Mültezim sistemine ilgi artınca, açık arttırma usulüne gidildi.⁵ İhale sisteminde memur, veznedar, kantarcı ve kolcunun çalıştığı düşük kapasiteli tuzlalar istihdamı artırmak ve kaçakçılığı önlemek gibi amaçları güdüyordu. Üçüncü işletme sistemi ise devletin değil, bulanın işlettiği tuzlalarda uygulanıyordu. Bu uygulamada işletmeden idarenin haberdar edilmesi ve üretimin %20'sinin devlete verilmesi koşulu geçerliydi. Dördüncü uygulama tuzla işletme hakkının aşiret beylerine veya tekke zaviyelere verilmesine dayanıyordu.⁶ Devlete bildirmek suretiyle satış ve dağıtım yapabiliyorlardı.⁷ 1861 Maden Nizamnamesi'nde tuzlalar asli madenler olarak kabul edildi.⁸ Hazineye katkısı olan tuzun çıkarılması ve işletilmesi usullerinin yasal bir düzene konulması için 1862 yılında Tuz Nizamnamesi yayınlandı.⁹ Tuz Nizamnamesi, tuzlaların açılması, işletilmesi ve satışı gibi tüm konuları kapsayan ilk düzenlemedir. Bu kararname, tuzun üretim ve ticaretini devlet kontrolüne aldı.¹⁰ Tuz Nizamnamesi'nin 4. bendinde yeni ticaret anlaşmaları gereğince tuz ithalatının yasaklandığı ve tüm tuzlaların devlet idaresine geçtiği, devletten başka kimsenin tuz çıkaramayacağı, tuzla işletemeyeceği ve satamayacağı belirlendi. Mültezimlerin elinde bulunan tuzlaların da ilgili mahalli hükümete teslim edilmesine karar verildi.¹¹ Kasım 1862'deki tuz inhisarından sonra tuz gelirleri önce arttı. 1863 yılındaki 62 milyon 500 bin kuruşluk gelir, 1864 yılında 110 milyon kuruşa yükseldi. 1866 yılında gelir 127 milyon 524 bin 332 kuruşa ulaştı. Tuz fiyatı yükseldikçe gelir de arttı.¹² Tuz inhisarı, 200 milyon Franklık 1862 istikrazına karşılık olmak üzere hazırlandı. İnhisarın işletilmesi, nakliyedeki zorluklar sebebiyle istenilen sonucu veremedi ve tamamen ortadan kaldırılamasa da Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin tedbirlerine kadar kaçakçılık önlenemedi.¹³

Tuzun devlet tekelinde olması ve ithalatının kısıtlanması dış ticaretle

- 5 Müfit İlder, *Türkiye'de Tuz Endüstrisi ve Ticareti*, Tekel Müdürlüğü Yayını, Ankara 1980, s. 9.
- 6 İlder, a.g.e., s. 2.
- 7 Fatma Doğruel, Suut Doğruel, *Osmanlı'dan Günümüze Tekel*, Tekel Yayınları, İstanbul 2000, s. 112. Duygu Çakır, "Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Karadeniz'de Tuz Kaçakçılığı", Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ordu 2019, s. 10.
- 8 1861-1868- Maden Nizamnameleri için bkz. Serap Taştekin, *Osmanlı Devleti'nde Maden Hukuku ve İmtiyazlar (1861-1906)*, Bilgin Yayınevi, Ankara 2021.
- 9 *Düster* I. Tertib, II. Cilt, Dersaadet 1289, s. 683-720.
- 10 Sinan Demirbilek, "Tek Parti Döneminde İnhisarlar (1923-1946)", *ÇTTAD* XII/24, (2012/Bahar), s.205.
- 11 Tuz Nizamnamesi, 4-5-6. Bent, *Düster* I. Tertib, Cilt II, Dersaadet 1289, s. 684-685.
- 12 Tevfik Güran, *Osmanlı Mali İstatistikleri, Bütçeler, 1841-1918*, Tarihi İstatistikler Dizisi, Cilt 7, Birinci Basım, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 2003, ayrıca bkz. Erdoğan Öner, *Osmanlı Bütçeleri (1864, 1869, 1877, 1880, 1897)*, *Osmanlı Muvazene Defterleri*, Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayını, Ankara 2007.
- 13 A. Du Velay, *Türkiye Maliye Tarihi*, Der. Maliye Tetkik Kurulu, Damga Matbaası, Ankara 1978, s. 310.

gors

Akademik
Bakış
153
Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

ilgili birtakım sorunları da beraberinde getirdi. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Avrupalı devletlerle yapılan muahedelerde iç ve dış ticaret serbestliği Osmanlı Devleti'ni dünya ticaretine entegre etmeye başladı. 1861 yılında Fransa, İtalya ve İngiltere ile 1862 yılında Rusya, Hollanda, ABD, İsveç, Danimarka, Avusturya, Prusya, İspanya ve Norveç ile Kanlıca Ticaret Antlaşmaları olarak bilinen 20'şer yıllık ticari antlaşmalar imzalandı. Bu antlaşmalarda %12 olan gümrük vergisi %3'e düşürülürken, yabancı tüccarın Osmanlı topraklarında istediği malı serbestçe satabilmesi sağlandı. Ticari ayrıcalık verilen devletlere tanınan iç ve dış ticaret serbestliği yalnızca tuz ve tütün ticareti için sınırlandırıldı. İtirazlara rağmen sınırlama uygulansa da yine de yabancı tüccarın Karadeniz ve Akdeniz'den ülkeye tuz sokmasına engel olunamadı.¹⁴

Tuzun iç piyasadaki satışının denetlenmesi, bunun yanı sıra Avrupalı devletlere verilen iç ve dış ticaret serbestisinin tuzda sınırlandırılmasının istenilen etkinlikte uygulanmadığı yukarıda belirtilmişti. Sınırlamaya rağmen tuzla mültezimleri ve yerli tüccar tuzu düşük fiyatla sattı. Ucuz ithal tuz Osmanlı topraklarına girdikçe mirî tuza talep azaldı, buna bağlı olarak tuz geliri düştü.¹⁵ Bunun yanı sıra Osmanlı limanlarına yük taşıyan gemilerin dönüşte boş gitmeme gibi yaklaşımları nedeniyle tuz kaçakçılığı yaygınlaştı. Devlete ait kabul edilen fakat işletmesi mültezimlere bırakılan tuzlaların yukarıda değindiğimiz dört ayrı işletme sistemi hazineye beklenen geliri sağlamadı. Devletin organize ettiği sistemde yaşanan aksaklıklar kaçakçılık faaliyetlerinin artmasına yol açtı. Özellikle yurtdışına giden gemilerin dönüşte boş gelmemek için ucuz tuz getirmesi, aynı zamanda üretimin de düşmesine sebebiyet verdi.¹⁶ Özel inhisarın da denenip başarısız olması üzerine, nihayetinde tuz tekeli Rüşumat Emaneti'ne bırakıldı. Rüşumat Emaneti'nin düzenlemeleri incelendiğinde, kurumun tuz kaçakçılığıyla ilgili birtakım tedbirler aldığı dikkati çeker. Bir yandan bu tedbirler alınırken, öte yandan 1862 tarihli Tuz Nizamnamesi hali hazırda yürürlükteydi. İdarenin tedbirlerine rağmen tuz kaçakçılığının önüne geçilememesi, 30 Haziran 1868 tarihinde cezaların yeniden düzenlenmesine sebep oldu. 1862 tarihli Tuz Nizamnamesi'nin 22. bendindeki değişiklikler, yabancı tuzun ülkeye getirilmesini engellemeye çalıştı. Buna göre kara ve denizden ithal tuz getirenlerin satışına izin verilmeyeceği, yakalanmaları halinde tuzun zapt edileceği belirlendi. Aynı bentte 9 Aralık 1869 tarihinde yapılan değişikliğe göre gizli tuz ithal edenlerin, tuz miktarının değerinin iki katı para cezası ödemeleri kararlaştırıldı. Para cezasını ödeyemeyecek durumda olanların ise üç ay hapis cezası alacakları belirtildi.¹⁷

14 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, VII. Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 7. Basım, Ankara 2011, s. 260-262.

15 İlder, a.g.e., s. 326, Kasım, *Tuz Nizamnamesi Çerçevesinde 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'nde Tuzlaların İdaresi ve İşletilmesi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2016, s. 16.

16 Doğruel, a.g.e., s.113.

17 Bkz. *Düstur*, Tertib I, Cilt II, s.699-708, BOA. HR. MKT.565/1, Kasım, a.g.t., s. 62.

Diğer yandan Osmanlı maliyesinin kötüye gidişi ve 6 Ekim 1875 tarihinde yayınlanan İrade-i Seniyye ile Osmanlı borçlarının ödenemeyeceğinin açıklanmasından sonra tuz gelirleri de 22 Kasım 1879 tarihli Rüsüm-ı Sitte gelirleri kapsamında on yıllığına Galata bankerlerine devredildi.¹⁸ Düyûn-u Umumiye'nin ilk modeli olarak kabul edilen bu sistemde¹⁹ Galata bankerleri, Sultan Abdülaziz döneminde geçerli plasman usullerine göre Osmanlı Devleti'ne borç verme sistemi yürümediği için otuz yıl boyunca bazı gümrüklerin, tütün ve tuz gelirlerinin veya Anadolu'daki bazı tarım ürünlerinin hasılatının kendileri tarafından tahsil edilmesiyle kredi ve faizlerini almak istediler. Düyûn-u Umumiye 20 Aralık 1881 (28 Muharrem 1299) tarihinde kurulunca tuz gelirleri bu komisyona devredildi. Düyûn-ı Umumiye diğer kalemler gibi tuz gelirlerinin de en verimli şekilde tahsil edilmesi için çalıştı. Düyûn-u Umumiye, gelir kalemlerinin hiçbirinde kaçakçılık eylemlerinin gerçekleşmesini istemiyordu. Hatta komisyondan Maliye Nezareti'ne bir yazı gönderilerek görevli memurlardan tuz kaçakçılığının önlenmesi hususunda yardım istediler.²⁰ Tuz kaçakçılık faaliyetlerinin önüne geçmekte kullanılmak üzere Düyûn-ı Umumiye tarafından vapurlar satın alındı.²¹ Düyûn-ı Umumiye'nin kurulmasından sonra, tuz gelirleri artırılarak üç yıl sonra bu idareye devredildi. Düyûn-ı Umumiye, 1881-1882 döneminde 631 bin 827 lira olan tuz gelirlerini 1899-1900 döneminde 191 bin 999 liralık artışla, 823 bin 826 liraya yükseltti.²²

Sicilya'dan tuz kaçakçılığı

Ecnebi tuzlarının ithalinin yasaklanmasından sonra tuz kaçakçılığının yoğun olduğu XIX. yüzyılın ikinci yarısında deniz ticaretinde buharlı gemiler kullanılıyordu. Osmanlı kara sularında da buharlı gemiler 1820'lerde işlemeye başlamıştı. Buhar gücü tonajı artırdıkça, buharlı gemiler yelkenlileri kullanılmaz hale getirdi.²³ 1870'li yılların başında buharlı ve yelkenli gemiler eşit yük taşıırken, 1900'de yelkenliler İstanbul'a gelen yüklerin ancak %5'ini taşıdı.²⁴ Hız ve gücünün yanı sıra ortalama 1250 ton taşıma kapasitesi nedeniyle, buharlı gemiler yelkenlilere üstünlük kurdu. Özellikle tuz ticaretinin yoğun olduğu Tuna güzergâhında 1856 yılında Avrupa Tuna Komisyonu²⁵ kurul-

18 İltar, a.g.e., s. 7.

19 Haydar Kazgan, *Galata Bankerleri*, Orion Yayınları, Ankara 2005, s. 109.

20 BOA. DH. EUM., THR 17/31, DH.EUM.EMN. 64/10, Süleyman Beyoğlu, "Osmanlı Devleti'nde Tuza Dair Bazı Problemler (1914-23)", *Tuz Kitabı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2004, s. 203.

21 BOA. BEO.18/1328.

22 Velay, a.g.e., s. 356.

23 Osmanlı deniz ticaretinde yelkenlilerin yerini buharlı gemilerin aldığı XIX. yüzyıldaki dönüşüm süreci için bkz. İlhan Ekinci, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Deniz Ticaretinde Değişim ve Tepkiler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt XXI, Sayı 2, Aralık 2006, s. 35-76.

24 Halil İnalçık, H. Quataert, D. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Cilt 2, 1600-1914, Eren Yayınları, İstanbul, 2004, s. 902-912.

25 Tuna'daki Rus etkisine karşı Avrupalı devletler tarafından oluşturulan komisyon, 1880 yılına kadar bir şirket gibi çalışmış, fakat giderleri gelirlerinden fazla olmasına rağmen bölgedeki ticarettten daha fazla kazancı olan üye ülkeler tarafından finanse edilmiştir. Os-

duktan sonra yelkenli gemi sayısı hızla azaldı.

Buharlı gemiler deniz ticaretinde hızla yaygınlaşarak yelkenlilerden 10 ila 20 kat arasında daha fazla yük alırken²⁶, tuz kaçakçılığında yelkenlilerin kullanıldığı dikkati çekmektedir. Yelkenliler, özellikle gümrük otoritesinin zayıf olduğu yerlerde kaçakçılık için kendilerine faaliyet sahası bulabildiler ve buharlı gemilere karşı tonajlarını artırdılar.²⁷ Yelkenliler, rekabet güçleri olmadığı için deniz ticaretini buharlı gemilere bıraksalar da kaçakçılıkta kullanılmaya devam edilmiştir. Tuz kaçakçılığının söz konusu olduğu 1861-65 ve 1866-70 dönemlerinde tamamen yelkenliler tercih edildi. Rüstem Paşa'nın tahriratlarında gemilerin türüyle ilgili bilgi verilirken, brick olarak tanımlanan iki kare direk pilonlu yelkenli gemilerin çoğunlukla kullanıldığı görülür. Brickler hızlı olmaları ve manevra kabiliyetlerinden dolayı hem savaş, hem de ticaret gemisi olarak kullanılıyordu.

Sicilya'dan tuz kaçakçılığı da deniz yoluyla, yelkenlilerle yapılıyordu. Osmanlı Devleti'nde elde edilen tuz ahaliye yettiği için, Tuz Emaneti fazladan ecnebi tuzu alınmayacağını duyurdu. Durum, Osmanlı limanlarına sürekli tuz gönderen Sicilya'daki tüccarlara bildirildi. Sicilyalı tüccarlar, Osmanlı memleketine her sene çok miktarda tuz ithali gerçekleştirdikleri halde, ticaretin yasaklanmasıyla mahsullerini nereye nakledeceklerini şaşırduklarını belirterek yasağı olumsuz karşıladılar. Bu durum üzerine Rüstem Paşa, Torino Maslahatgüzarı olarak 7 Nisan 1864 tarihinde Hariciye Nezareti'ne bir arıza göndererek, tuzun yurtdışından Osmanlı memleketine sokulması yasağının muhtemel olumsuz sonuçlarına dikkat çekti. Rüstem Paşa, kararın Sicilya Adası'nın en önemli mahsullerinden biri olan tuz ticaretini sekteye uğratacağını belirttiği yazısında, bu durumun gizlice tuz ticareti yapılmasına yol açacağı konusunda uyarıda bulundu.²⁸

Rüstem Paşa, Sicilya'dan Osmanlı limanlarına yol alan kaçak tuz yüklü gemilerin tespit edilmesi ve ilgili limanlara bildirilmesi için bir çalışma sistemi oluşturdu. Her limanda konsolosların da iş birliğiyle bir pusula²⁹ oluş-

manlı Devleti ise Tuna'daki hakimiyetini sınırlayan bu komisyona sıcak bakmasa da kaldırılacak gücü de olmamıştır. Bu konu için bkz. İlhan Ekinci, *Tuna Komisyonu ve Tuna'da Ticaret 1856-1883*, Basılmamış Doktora Tezi, Samsun, 1998.

26 Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, İstanbul 2002, s. 181.

27 Osmanlı deniz ticaretinin gelişimi ve kullanılan gemilerle ilgili bilgi için bkz. İlhan Ekinci "Osmanlı Deniz Ticaretinde Değişim ve Tepkiler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt/Volume, XXI, Sayı/2, Aralık 2006, s. 35-76.

28 BOA. HR. TO..101/72.

29 Osmanlı gümrüklerinin modernize edilmesi sürecinde Düyün-u Umumiye'den sonra Rüşumat Emaneti'nde Emil Bertram Efendi 1886-1897 arasında çalıştı. Bertram Efendi'nin Avrupa ülkelerinden örnek alarak hazırladığı ve bir geminin kaptanı tarafından yükünü götüreceği liman gümrüğüne vermesi gereken ve gemide yüklü olan ticaret mallarını gösterir "manifesto" isimli bildirgesi yürürlüğe konuldu. Kontrol edilen gemide, manifestoda yer alanın dışında yük bulunması halinde para cezası uygulanacağı belirtilerek kaçakçılığın engellenmesine çalışılmıştı. Manifesto uygulaması, Rüstem Paşa'nın gemi kaptanlarının yüklerinin ve diğer bilgilerinin istenmesi çalışmasından sonra uygulanmış, her iki uygulamada da yabancı devletlerin gümrük kurallarından alıntı yapılmıştır. Gümrüklerde yapılan yenileşme çalışmaları için bkz. Birten Çelik, "Osmanlı Gümrüklerinde 19.

turan ve istediği bilgilerin kendisine ulaştırılmasını isteyen Rüstem Paşa, zaman zaman limanlara özel tuz kaçırma yöntemlerini de tespit etti. Rüstem Paşa, başında Kâni Paşa'nın³⁰ bulunduğu Rüsûmat Emaneti ile telgrafla haberleşmek suretiyle çalıştı. Trapani'den İstanbul'a giden Yunan gemisi için Hariciye'yi uyaran Rüstem Paşa, birkaç hafta önce belirlediği gemilerin yeni bir kaçakçılık sistemi uyguladığını keşfettiğini ifade eden telgrafi İstanbul Rüsûmat Emaneti'ne gönderdi. Rüstem Paşa, gümrük yetkililerinin takibi ve dikkatiyle Sicilya'dan Osmanlı limanlarına yol alan kaçak tuz yüklü gemilere müsaade edilmemesi gerektiğini bildirdi. Rüstem Paşa, tuz ticaretiyle uğraşan gemilere getirilen yeni formaliteler nedeniyle Arnavutluk'taki Anti-vere ve İşkodra'ya³¹ tuz geçirilmesinin zorlaştığını; bununla beraber Sicilya limanlarından tuz yükü alarak Tuna'ya doğru yol alan gemileri yönlendirmenin daha mümkün olacağını yazdı. Fakat bu durumun gümrükte Tuna'ya gideceklerini belirtmelerine rağmen, sonradan Arnavutluk'a yönelmedikleri sürece geçerli olduğunu ifade etti. Rüstem Paşa, ikinci durumu kendisinin kontrol etme şansının olmadığını, bunun yönetimin katkılarıyla, kendisinin daha önce telgrafla geçişlerini belirttiği gemilerin takibiyle mümkün olabileceğini vurguladı. Rüstem Paşa'ya göre bu durumda Boğaz'ı geçemeyen gemilerin yüklerini Osmanlı limanlarından başka kıyılardan karaya çıkarması gerekeceğinden, adı geçen gemiler farklı bir limanda göründüklerinde bile oradan yasal olarak takip etme seçeneği doğacaktı. Dönemin geçerli gümrük nizamnamesine göre, ithal ve ihraç tüm ürün ve eşya gümrük idaresine sahip olan bir limanda veya sahilde yapılabilirdi. Bunun dışındaki istisnai yerlerde ise Rüsûmat memuru durumu denetlerdi.³² Rüstem Paşa bu nedenle tuz kaçırın gemilerin hangi limana giderse gitsin, gümrük idaresi tarafından fark edileceklerini düşünüyordu. Rüstem Paşa bu girişimiyle, kendisine istatistiklerin ulaştırılması halinde Sicilya'daki konsolosluk görevlilerine rehberlik edecek tüm işlemleri yürütme ve gemilerin süreçlerini takip etme sorumluluğunu üstlendi. Bu planlama üzerine Sicilya'daki konsolosluk görevlilerine tüm tuz seferlerini telgrafla bildirmeleri talimatı verildi.³³ Rüstem

görsel

Yüzyıl Son Döneminde Yapılan Reformlar ve Yabancı Uzmanlar, XVIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 2008. Ahmed Esad, 1938. "Gümrük Tarihinden Sayfalar: Gümrüklerimizde Enebi Müttehassıslar" *Gümrük Rehberi*, s. 1, 7 Şubat 1937.

30 Kâni Paşa, Üsküp Valiliği görevini sürdürürken, 1 Ağustos 1859 tarihinde İstanbul Emtia Gümrük Müdürlüğü'ne tayin edildi. Kâni Paşa göreve getirildikten sonra Emtia Gümrük Eminliği, 1870'te Rüsûmat Emaneti'ne dönüştürüldü. Bkz. *Rüsûmat Salnamesi*, Ahmet İhsan Şürekası Matbaacılık Osmanlı Şirketi, Dersaadet, 1330, s. 127. Rüsûmat Salnamesi, Emtia Gümrük Müdürlüğü'nün Rüsûmat Emaneti'ne dönüşmesi süreci hakkında geniş bilgi verir. Buna göre 19 Zilhicce 1275'te memlaha müdürlükleri memurluğa, gümrük emanetleri ise müdürlüğe çevrildi. Tuz ve tütün idareleri 17 emanet olarak taksim edildi ve tamamı İstanbul Emtia Gümrük Eminliği'ne bağlı hale getirildi, s.124-145.

31 Rüstem Paşa'nın orijinali Fransızca olan belgelerinde İşkodra, Scutari olarak yazılmıştır. İşkodra Shkoder, İskenderiye, Skutari ve Skadar isimleriyle de anılıyordu. XIX. yüzyılın ikinci yarısında İşkodra, Arnavutluk'un önemli bir ticaret merkeziydi. Bkz. Machiel Kiel, "İşkodra", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 23, Ankara 2001, s. 433-434.

32 Rüsûmat Salnamesi, s. 250.

33 BOA. HR. İD.. 308/51.

Paşa, Hariciye'ye hazırladığı raporda, telgrafları belirli bir kalıpta düzenlediğini belirterek konsolosluklardan gemilerle ilgili bilgileri içeren bir pusula hazırladı. Pusulada, telgrafta yer almasını istediği bilgiler yazıldı. Buna göre her konsolosluk görevlisinden, hazırlayacakları raporda geminin ismi, türü, milliyeti, kaptanın adı, geminin tonajı, gidiş ve varış limanının yer alması istendi. Gemilerin kapasitesi tonilato³⁴ ile ifade edilirken, tuz yükü için quintaux³⁵ veya kilogram ölçü birimleri, nadiren de salma kullanılmıştır.³⁶ Bazı raporlarda gemilerin tonilato ve taşıdıkları yüklerin bilgileri verilmemiş fakat yine de ihbarda bulunulmuştur.

Konsolosluklardan istenen bilgilerle ilgili örnek hazırlanarak belirlenen öğeleri numaralandıran Rüstem Paşa, hazırladığı raporunda, bu bilgilerin gümrük dairesine iletilmesinin bir yenilik olacağını belirterek bu yeniliğin gerçekten fayda sağlaması için gümrük makamlarının da Babiâli'ye iletilmesini istedi. Rüstem Paşa, raporunda "Daha önceki yazışmalarım da söylediğim gibi, tuz kaçakçılığı büyük bir yaygınlıkta yapılmaktadır. Bununla birlikte, dikkat çekmeden bu kadar yüklü miktarda tuzun ülkeye nasıl girebildiğini anlamakta zorlanıyorum" diyerek gümrükteki eksikliğe dikkati çekmiştir.³⁷ Tuz kaçakçılığının ihbar edildiği belgelerde, konsolosluklardan alınan istihbarat çerçevesinde gemilerin kalkış ve varış limanları bildirilmiştir. Gemiler Sicilya'da Augusta Limanı'nı yoğun bir şekilde kullanmıştır. Augusta'dan İskodra, Antivari, İbrail, İstanbul, Tuna, Odessa yönüne tuz gemisi çıkarılmıştır. 1867 yılında tuz kaçırdığı rapor edilen gemilerin büyük kısmının Augusta'dan Tuna'ya hareket etmesi dikkat çekicidir. O dönemde yaklaşık 32 bin nüfuslu bir liman kenti olan Trapani'den ayrılan tüm gemilerin rotası İstanbul olarak rapor edilmiştir. Bazı durumlarda ise gemiler

34 Tonilato, Alm. Tonnage, Fr. Tonnage, İng. Tonnage, 1. Bir ticaret gemisinin yük taşıma-ya elverişli kapalı yerlerinin hacmi ya da toplam kapasitesi, 2. Gemilerin alabileceği yük için kullanılan ve bir tona eşit olan birim. Tonilato: 2,83 metre küp=1 tonilato, ağırlıkla ilişkisi gerekli olmayan hacim ölçüsü bkz. Refik Akdoğan, *İngilizce-Türkçe Ansiklopedik Denizcilik Sözlüğü*, İstanbul, 1988, s.517.

Osmanlı denizciliği, Avrupa denizciliğine uyum döneminde yenilikleri kabul ederek uluslararası kuralları uygulamaya çalıştı. Metrik sistemin uygulanması modernleşme sürecinde geniş bir zamana yayıldı. (bkz) Şakir Batmaz, "Osmanlı Denizlerinde Mesaha Çalışmaları", *Türkler*, Cilt 14, Ankara, 2002, s.915-918. (Batmaz'ın çalışması, Ruslar'la ortak olarak yapılan Karadeniz'in ölçümü ile ilgili ayrıntı verir). Osmanlı denizciliğinin aynı zamanda artan ticaret hacminin de etkisiyle Avrupa'ya uyum sağlama sürecinde ölçü ve ağırlık birimleri dönüştürüldü. Kilenin tonilatoya dönüştürülmesi de bu gereklilikten kaynaklandı. 1 tonilato, 40 kiloya eşdeğer kabul edilmekteydi. Kileden tonilatoya geçişte farklı ölçekler kullanılsa da Cevdet Paşa, *Tezâkir*'inde karşılığı 40 kilo olarak belirtmiştir. Osmanlı deniz ticaretinde ölçü birimlerinde değişiklik ile ilgili bkz. İlhan Ekinci, "Osmanlı Deniz Ticaretinde Ölçü Birimlerinin Batılılaşmasına Bir Örnek: Kile'den Tonilatoya, Moorsom Usûlü'nün Uygulanması", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 17, Bahar 2011, s. 314.

35 Quintaux, 100 kilograma eşit tartı birimidir.

36 Rüstem Paşa, bir tahriratında geminin yükünün 920 kantara eşit 115 salmadan oluştuğunu belirtmiştir. Aynı yazıda bir başka gemi için de tuz yükünün 1624 kantara eşit 178 salmadan oluştuğunu ifade etmiştir.

37 BOA. HR. İD.308/34.

Osmanlı limanlarına tuz götürmenin yasak olduğu bildirildikten sonra varış noktalarını değiştirmekteydi. Rüstem Paşa, yazdığı tahriratta bir Yunan gemisinin Augusta'dan tuz yüküyle yola çıktığını, ancak bunun yasak olduğunun bildirilmesinden sonra rotasını değiştirdiğini not ederek "Gemi rotasını değiştirse de yetkilileri herhangi bir kaçakçılık durumuna karşı yine de uyarmalıyım" şeklinde bilgi verdi.³⁸

Rüstem Paşa, tahriratında yalnızca bilgileri iletmekle kalmayıp, kaçakçılığın önüne geçilmesi için çözümler de önerdi. 5 Nisan 1866 tarihli tahriratında İtalya'dan tuz yüküyle gelen gemilerin listesini verdikten sonra bir değerlendirmede bulunur. Yazısında, haftalık olarak ilettiği listelerden de görüldüğü gibi özellikle Tuna'ya tuz ihracında bir canlanma olduğuna dikkati çekerek, idari ve gümrük makamlarının daha aktif bir gözetim yapmaları konusunda uyarılmalarını istedi. Açıklamalarıyla birlikte destinasyonlarını da ilettiği gemi trafiğinin rahatlıkla izlenebileceğini ve bu trafiğin legal olup olmadığının kolaylıkla anlaşılabilirliğini kaydetti.³⁹ Rüstem Paşa, 6 Eylül 1866 tarihinde Floransa'dan Hariciye Nazırı Âli Paşa'ya bir tahrirat gönderdi. Yazıda, imparatorluğun kıyılarını etkileyen yasadışı tuz seferleriyle ilgili gerekli bilgileri içeren telgrafları Kâni Paşa'ya göndereceğini bildirdi. Yeni İtalyan Hükümeti'nin bu emtiyaya koyduğu ihracat vergileri, bu sahte ticaretin sona ermesine büyük katkı sağlayacağını yazdı.⁴⁰

Tahriratlarda tuz kaçakçılığı yapan gemilerin kalkış ve varış limanları belirtilmiştir. Sefarettten gelen tahriratlarda, tuz kaçakçılığı trafiğinde genellikle Tuna olduğu dikkati çekmektedir. Tuna vilayeti, 1864 yılında Vidin, Silistre ve Niş vilayetlerinin birleştirilmesiyle kuruldu.⁴¹ Tuna limanları, tuz kaçaklığında yaygın olarak kullanılmaktaydı. Rüstem Paşa tahriratlarında, Tuna'ya tuz kaçaklığının 1866 yılından itibaren başladığına ve giderek yoğunlaştığına dikkat çeker. Orta Avrupa, Balkanlar, Karadeniz ve Akdeniz ülkelerini birbirine bağlayan önemli bir su yolu olan Tuna, kaçakçılıkta yoğun olarak kullanıldı.

Girgenti de tuz kaçakçılığının yapıldığı limanlardan biriydi. Girgenti (Agrigento) Sicilya'nın güneybatısında yer alan bir ticaret merkeziydi. 1860'larda yaklaşık 17-20 bin nüfusa sahipti. Girgenti'den diğer limanlara oranla daha az tuz çıkışı yapıldığı dikkati çekmektedir. Rüstem Paşa'nın raporlarına göre, bu limandan ilk sevkiyat 12 Nisan 1866'da Eugeno isimli İtalyan gemisiyle yapıldı. Girgenti limanından 1866 yılının Nisan ve Aralık aylarında İstanbul'a, 1867 yılının Şubat ayında Odessa'ya, Haziran ayında ise İstanbul ve İbrail'e tuz sevk edildi. 1868 yılında 27 Mart tarihli İtalyan

38 BOA. HR. İD.308/19.

39 BOA. HR. İD.308/30.

40 BOA. HR. İD..308/34 (Floransa Sefareti'nden Rüstem Paşa'nın gönderdiği tahriratların toplu halde yer aldığı bu dosyaya arşivde ilk belgenin tarihi verilmiştir. Dolayısıyla ilk belge 31 Mayıs'ta yazıldığı için arşivdeki tarihlendirme ile içerikteki diğer belgelerin tarihi uyuşmamaktadır).

41 Mihai Maxim, "Tuna", TDV *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt 41, İstanbul 2002, s. 372-374.

Görüş

Akademik
Bakış

159

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

Gemelle ve Yunan Evangelista, Ağustos ayında İtalyan Assunta, İtalyan Concezote, Francesco ve Yunan Proodos isimli gemilerin sevkiyatı raporlandırıldı. Tuz kaçakçılığının bildirildiği raporlarda çıkış limanı belirtilmeyen gemiler Sicilya olarak işlenmiştir. Çıkış limanı belli olmayan gemiler, Rüstem Paşa'nın 1870 yılında gönderdiği son raporlarda dikkati çeker. Bu sevkiyatların ikisinin aynı zamanda varış limanı da bilinmezken, diğer iki geminin Tuna'ya geleceği bildirilmiştir. Sicilya'dan ayrıldığı limanı belli olmayan dört gemi de Yunan bandıralıdır ve 1870 yılında 1250 ton tuz yükü raporlanmıştır. Rüstem Paşa, tuzun yüklendiği limanın belli olmadığı durumlarda, bilgiyi Palermo Konsolosluğu'ndan aldığı için raporlara Palermo'yu kaydetmiştir. Bu şekilde Palermo'dan tuz yüküyle Osmanlı limanlarına hareket ettiği bildirilen gemi sayısı dokuz ve bu gemilerden tuz yükü belli olanların taşıdığı tuz toplam 1380 tondur. Palermo'dan çıkan gemilerin beş adedinin tuz yükü belirtilmemiş, varış limanı İbrail ve İstanbul olarak kaydedilmiştir.

Kaçak tuz için en yoğun kullanılan limanlardan biri de Sicilya'nın güneydoğusundaki Augusta idi. Raporlara göre Augusta'dan çıkan gemiler İşkodra, İbrail, Tuna, Odessa ve İstanbul'a yol almıştır. Augusta'dan sevkiyatın en dikkat çekici yönü, 1864-1866 arasında büyük kısmının, 1867'den itibaren ise tamamının Tuna'ya yapılmış olmasıdır. Augusta'dan tuz nakleden gemilerin çoğunluğu Yunan uyrukluydu. Sicilya'dan Osmanlı limanlarına kaçak tuz nakledilen önemli limanlardan biri Trapani limanı idi. Trapani, Sicilya'nın en bilinen tuz üretim merkezlerinden biriydi. 1860-1870 arasında yaklaşık 35 bin nüfusu olan bu ticaret merkezi, önemli tuzlalara sahipti. Buradan tuz yükleyen gemiler, Karadeniz kıyılarından Rus limanlarına ulaşarak tahıl yüküyle geri dönüyorlardı. Tuz inhisarından sonra Trapanili tüccarlar da tuzlarını nereye satacaklarıyla ilgili sefarete başvurarak yardım istemişlerdir.

Rüstem Paşa'nın tuz kaçakçılığı ile ilgili raporlarındaki bir diğer husus ise gemilerin hangi ülkeye ait olduğudur. Belirtilen dönemde Sicilya'dan Osmanlı limanlarına tuz kaçırılan gemilerin büyük kısmının Yunan bandıralı olduğu dikkati çekerken, aralarında yalnızca 13'ü Osmanlı gemisidir. Rüstem Paşa, görevde bulunduğu 1864 yılında 4, 1865 yılında 23, 1866 yılında 66, 1867 yılında 47, 1868 yılında 16, 1869 yılında 10, 1870 yılında ise 2 olmak üzere toplam 168 gemi hareketini rapor etti. Sicilya'dan tuz kaçakçılığı yapanlar arasında, Osmanlı gemilerinin sayısı nispeten azdı. Osmanlı deniz ticareti yapanların o yıllardaki meseleleri, ecnebi gemilere elde ettikleri imtiyazlar sebebiyle vergi muafiyetleri sağlanırken, Osmanlı tebaasından olanlardan alınan yüksek vergilerdi.⁴² Osmanlı uyruklu gemilerin o dönemde kayıtlı ticarete yeni buharlı gemilerle varlık göstermeye çalışırken, Sicilya'dan tuz kaçakçılığı trafiğinden uzak durdukları anlaşılmaktadır.

42 Mehmet Aziz, *Büyük Bir Derdimiz, Osmanlı Deniz Ticareti*, İstanbul 1328, s.97, bu konuda Tuna Valisi Mithat Paşa'nın Bahriye Nezareti'ne yazdığı tahrirat için bkz. BOA. İ.MV, 26277, Tuna nehri deniz ticareti için bkz. İlhan Ekinci, a.g.t.

SİCİLYA'DAN OSMANLI LİMANLARINA TUZ KAÇIRDIĞI RAPOR EDİLEN GEMİLERİN BİLGİLERİ⁴³

Tarih	Geminin menşei/ ismi	Geminin Kaptanı	Kapasite ^{44*}	Tuz Yüğü ^{45*}	Çıkış/Varış limanı
20 Haziran 1864	Albanese	Ahmet Man	74	56760 ok.	Augusta/İşkodra
10 Temmuz 1864	Adie	Zeynel Yusuf	57	53240 ok.	Augusta/İşkodra
4 Ağustos 1864	Neuva Sorte	Ömer Bayram	-	90540 ok.	Augusta/İşkodra
11 Ağustos 1864	Maria Teresa	Hafsan Suece	174	137600ok.	Augusta/İşkodra ⁴⁶
4 Mayıs 1865	İtalyan/Salem	Bernardo Cafiero	-	-	Palermo/İbrail
11 Mayıs 1865	İtalyan/Enrico Took	Frenga	-	-	Palermo/İbrail
11 Mayıs 1865	İtalyan/F.Farodi	Longombardi	-	-	Palermo/İbrail
8 Haziran 1865	Yunan/Rosina	Antonio Mauzziati	158	-	Palermo/İstanbul
8 Haziran 1865	Yunan/San Georgia	Monalachi C. Elia	177	-	Palermo/İstanbul ⁴⁷
10 Haziran 1865	Osmanlı/Jbaehre	Jacob Zeinel	61	115 sal	Augusta/Antivare
14 Haziran 1865	Osmanlı/Emilia	Süleyman Aslan	102	178 sal	Augusta/Antivare
29 Haziran 1865	Yunan/Anfridi	Francesco Milana	100	83,200 kg	Augusta/İbrail
29 Haziran 1865	Yunan/Margono	Nicolas Tahafsani	62	-	Augusta/ ⁴⁸

43 Bu belgeler, BOA Hariciye İdare Arşivi'ndeki 308 numaralı dosyada yer alan yaklaşık 80 belgeden oluşmaktadır. Belgeler, Rüstem Paşa'nın Fransızca tahriratlarından oluşmaktadır. Bazı dosyalarda birden fazla tahrirat bulunmaktadır bu dosyalar BOA'da da ilk belgenin tarihi ile tarihlendirilmiştir. Kapasite ile gemilerin tonilatosu, tuz yükü olarak da ton üzerinden bilgileri yer almaktadır.

44 * Gemilerin kapasitesi, Rüstem Paşa'nın tüm raporlarında tonilato olarak bildirilmiştir. Kapasite birimi tonilatodur.

45 * Rüstem Paşa'nın tahriratlarındaki tuz yükü bir birim üzerinden yazılmamıştır. O dönemde milletlerarası deniz ticaretinde tek tip bir ölçü birimi kullanılmadığı, ölçü birimleri ülkeye, limana ve döneme göre değişiklik gösterebildiği için raporlardaki farklı birimler kilograma dönüştürülmemiş, rapordaki şekliyle verilmiştir. Rüstem Paşa raporlarında 100 kilograma karşılık gelen quintaux, kilogram, bin kilogramı kast ettiği mille kilo ve salma birimlerini kullanmıştır.

46 BOA. HR. İD..308/13. Rüstem Paşa, diğer hiçbir raporunda kullanmadığı şekilde, bu belgede okes birimini kullanmıştır. Quintaux veya ton yerine yalnız bu belgede okes kullanılan Rüstem Paşa'nın bu ölçü birimi ile okkayı kast ettiği düşünülmektedir.

47 BOA. HR. İD..308/15, 308/16, 308/18.

48 BOA. HR. İD..308/19, Rüstem Paşa, bu belgede 920 kantara eşit 115 salma ve 1624 kantara eşit 178 salma, devamında ise bir başka gemiyle ilgili bilgi verirken 83,200 kilogram

13 Temmuz 1865	Yunan/Speridione	Jallis Zaccariatis	201	3600q	Palermo/İstanbul
13 Temmuz 1865	Yunan/Adelphi	L.G.Lazzaro	243	4000q	Palermo/İstanbul
13 Temmuz 1865	İtalyan/F. Povla	T.Gombard-la	201	3600q	Palermo/İstanbul ⁴⁹
27 Temmuz 1865	Yunan/Aigishios	Costantino Emiri	133	500q	Traponi/İstanbul
10 Ağustos 1865	Yunan/A. Command	Andrea Andromaste	-	850q	Traponi/İstanbul ⁵⁰
10 Ağustos 1865	Osmanlı/Havrive	Yakup Zeynel	61	110 t	Augusta/İstanbul
10 Ağustos 1865	Osmanlı/Amelya	Süleyman Aslan	102	178t	Augusta/İstanbul
14 Eylül 1865	Avusturya/Tri- onfo	Luca Barbaruzza	71	8000 kg	Augusta/İbrail
14 Eylül 1865	Yunan/St.Andrea	Striano Butari	-	42000kg	Augusta/İbrail
21 Eylül 1865	İtalyan/Corriere	Francesco Greco	159	1700q	Trapani/İstanbul
5 Ekim 1865	Osmanlı/Amelya	Süleyman Aslan	102	112,496 kg	Augusta/Antivari
5 Ekim 1865	Osmanlı/Scutari	Osman İbrahim	184	256,715kg	Augusta/Antivari
5 Ekim 1865	Maria Teresa	Hafsan Zucca		204,384 kg	Augusta/Antivari
6 Kasım 1865	Osmanlı/Amelya	Süleyman Aslan	102	112,492kg	Augusta/İstanbul ⁵¹
10 Ocak 1866	Osmanlı/Hairlie	Ahmet Zeynel	61	68,200kg	Augusta/Antivari
15 Şubat 1866	Osmanlı-Hüda-verdi	Yusuf Kaplan	85	96,640kg	Augusta/İşkodra
15 Şubat 1866	Yunan/Deuxime	Const.Manolero	135	-	Trapani/İstanbul ⁵²
22 Şubat 1866	Yunan/Elpis	Michel Consalapulo	150	-	Trapani/İstanbul
15 Mart 1866	İtalyan/Gloria	Luca Vitta	202		Trapani/İbraila

tuz yükü bildirmiştir. Ölçü birimlerindeki bu değişikliğin, Rüstem Paşa'nın kendisine gelen raporları ortak bir birime çevirmeden olduğu gibi yazmasından kaynaklandığını düşünüyoruz.

49 BOA. HR. İD.. 308/20/21 Rüstem Paşa, bu raporlarda ise önce gemilerin kapasitesini belirten bir rapor yazmış, kaçak tuz yükü miktarını belirtmemiştir. Ardından yazdığı bir başka raporda ise bu belgeye gönderme yaparak gemilerin tuz yükünü eklemiştir.

50 BOA. HR. İD.. 308/22, 308/24. Bu belgede geminin tonilatosu yazılmamıştır.

51 BOA. HR. MKT.. 531/88, BOA.HR.İD. 308/27, 308/24, 308/25, 308/36.

52 Bu geminin taşıdığı yük, Rüstem Paşa'nın Hariciye'ye gönderdiği Fransızca tahriratta 95,54 quintaux olarak bildirilmekte, fakat Tercüme Odası'nda hazırlanan belgede ise 112 bin 492 kilogram tuz yükü bulunduğu yazılıdır. Bkz. BOA. HR. TO. 615/109, BOA. HR. 308/28.

22 Mart 1866	Yunan/ Nicolas	Etienne Culer	172	-	Trapani/ İstanbul
22 Mart 1866	İtalyan/ Assunta	Joseph Du- rato	193		Trapani/ İbraila
22 Mart 1866	Yunan/ Emanuele	Jamelli		81,000kg	Augusta/ Tuna ⁵³
29 Mart 1866	Yunan/ Garibaldi	Feltermith	-	140,800kg	Augusta/ Tuna
29 Mart 1866	Avustur- ya/Swes- da	-	-	105,600kg	Augusta/ İbraila
5 Nisan 1866	İtalyan/ San Marco	Lorenzo Dodero	205	-	Trapani/ İbraila
5 Nisan 1866	İtalyan/ K.D.Took	Giovanni Fienga	191	-	Trapani/ İbraila
12 Nisan 1866	İtalyan/ Eugenio	Angelo Nursi	-	3500q	Girgenti/ İbraila
12 Nisan 1866	İtalyan/ Frecursore	G.B.Bottini	-	3500q	Girgenti/ İbraila
12 Nisan 1866	İtalyan/ NostraSignora	G.B.Fozzo	-	3500q	Girgenti/ İbraila
26 Nisan 1866	Yunan / Anexarti- tos	G.Allipoca- ritti	180	1200q	Trapani/ İstanbul
26 Nisan 1866	Yunan/ Ajos Ta- lajos	Georgio Nanianvis	232	1300q	Trapani/ İstanbul
26 Nisan 1866	Yunan/ Narizza	Giavanni Cusavik	194	-	Trapani/ İstanbul
26 Nisan 1866	Yunan/ Margaro	Cristoforo Sotiri	150		Trapani/ İstanbul
26 Nisan 1866	İtalyan/ Nicolo	A.Balsamo	241	1300q ⁵⁴	Trapani/ İstanbul
26 Nisan 1866	İtalyan/ Gloria	Antonio Sabia	-	3200q	Girgenti/ Trablia
26 Nisan 1866	İtalyan/la Gloria	Giovanni Cusavo	-	2560q	Girgenti/ Trablia
26 Nisan 1866	İtalyan/ Speranza	Fiebro Ma- gone	-	2560q	Girgenti/ Trablia ⁵⁵
24 Mayıs 1866	Yunan/ Calliope	Lazzaro Tanajotti	156	128,000kg	Augusta/ Türkiye
24 Mayıs 1866	Yunan/ Effisia	Dimitrius Gira	59	64,000kg	Augusta/ Tbralia
24 Mayıs 1866	Yunan/ Delfinma	George Ca- rupi	-	39 t	Augusta/ Suriye
24 Mayıs 1866	Yunan/S. Cristofro	Trocus Ta- naj	105	130, 000kg	Augusta/ Tuna

53 Rüstem Paşa, bu belgede 81,000 kg yerine 81 mille kilogram yazmıştır.

54 Rüstem Paşa, bu ağırlıkları 24 Haziran 1866 tarihinde oluşturduğu tahriratında not olarak eklemiştir.

55 BOA. HR. İD.. 308/30.

giz

Akademik
Bakış

163

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

24 Mayıs 1866	Yunan/ Evange- lista	Marev Dra- purnotti	162	-	Augusta/ Tuna
24 Mayıs 1866	Yunan/ Marijo	E.Busibaldi	194	-	Augusta/ Tuna
24 Mayıs 1866	Yunan/ Euphro- sini	Giorgio Spe- ziale	220	-	Augusta/ Tuna
24 Mayıs 1866	İtalyan/ Cerere	Guissepe Dominici	296	-	Augusta/ Tuna
24 Mayıs 1866	İtalyan/ Rosina	Antonia Sauro	427	-	Augusta/ Tuna
14 Haziran 1866	Yunan/ Bilio	Lazarro Balaxis	183	1050 q	-
14 Haziran 1866	Yunan/ Teofilos	Const.Toglu- opuli	118	5006 q	-
14 Haziran 1866	Yunan/ Margaro	Nicolas Tet- rojanni	63	322 q	-
20 Haziran 1866	Yunan/ Helene	Dimitrio Sproi	380	3800q	Trapani/ İstanbul
20 Haziran 1866	Yunan/ Putpori- dion	Dasse Elis- terio	142	1420q	Trapani/ İstanbul
21 Haziran 1866	Yunan/ Evang- lista	Agustolo Caliti	119	1000 q	Trapani/ İstanbul
21 Haziran 1866	Yunan/ Marianga	Agustolo Costalla	221	2000q	Trapani/ İstanbul
7 Haziran 1866	Yunan/ Caterina	Petro Vul- garis	178	-	Augusta/ Odessa
7 Haziran 1866	Yunan/ Caterina	Agustoto Procos	130	-	Augusta/ Odessa
7 Haziran 1866	San Gio- vanni	Giovanni Tosemi	113	-	Augusta/ Odessa
7 Haziran 1866	Nicolas	Giorgio Tsa- rassi	135	-	Agussa/ Odessa
18 Haziran 1866	Yunan/ Evange- lista	Apostola Balitte	119	2000q	Trapani/ İstanbul
20 Haziran 1866	Yunan/S. Helene	Dimitrio Sprioi	380	3800q	Trapani/ İstanbul
20 Haziran 1866	Yunan Sporodi- on	Tasse Bilist- rio	142	1430q	Trapani/ İstanbul ⁵⁶
24 Haziran 1866	Yunan/ San Ni- colo	Giovanni Tapa	70	500q	Augusta/ Tuna
12 Temmuz 1866	Yunan/ Tolospo- ros	Fastasio Gorvisiano	133	1300q	Trapani/ İstanbul

12 Temmuz 1866	Yunan/ Evangelistia	Pavo Corelesopulo	167	1500q	Trapani/ İstanbul
12 Temmuz 1866	Yunan/ Ephtichia	S.Morne- miev	160	1400q	Trapani// İstanbul
9 Ağustos 1866	Yunan/A. Adipa	Giorgio Pa- tape	189	2200q	Augusta/ İstanbul
9 Ağustos 1866	Osmanlı/ Teresa	Hassan	174	1887q	Augusta/ İşkodra
9 Ağustos 1866	Osmanlı/ B.Porte	Ömer	91	1019q	Augusta/ İşkodra
6 Eylül 1866	Osmanlı/ Scutari	Osman İbra- him	174	266,600 kg	Augusta/ İşkodra
6 Eylül 1866	Emilia	Suliman Aslami	102	131,600kg	Augusta/ İşkodra
13 Eylül 1866	Yunan/ Evangelistia	Andrea So- lea	172	1337 q	Augusta/ İşkodra
18 Kasım 1866	Yunan/ Leomidas	Giorgio Ca- merino	156	1260q	Augusta/ Tuna
21 Kasım 1866	Yunan/ Bevfilato	Constantin Igliopolo	140	1892q	Augusta/ Tuna
21 Kasım 1866	Yunan/ Marigo	Emanuel Busumbor	94	1536q	Augusta/ Tuna
12 Aralık 1866	Yunan/S. Giovanni	Michel Co- corradis	196	1000 q	Trapani/ İstanbul
12 Aralık 1866	Yunan/ Europi	Dimitrius Zacalis	--	3276 q	Girgenti/ İstanbul
12 Aralık 1866	Yunan/ Fausta	Majuch Ta- naj	121	700 q	Trapani/ İstanbul
12 Aralık 1866	Yunan/ Mandora	Lazzari La- patais	173	-	Trapani/ İstanbul
12 Aralık 1866	Yunan/ Nideif	Flabio Dac- hite	276	-	Trapani/ İstanbul
12 Aralık 1866	Yunan/ Evangelistia	Antonio Dieta	190	-	Trapani/ İstanbul
25 Aralık 1866	Yunan/ Efferxi	Picule Dia- manti	123	1000 q	Augusta/ Tuna
6 Şubat 1867	Yunan/ Sophie	G.Malgheri	192	-	Augusta/ Tuna
6 Şubat 1867	Yunan/ Giovanni	Giovanni Polemi	120	-	Augusta/ Tuna
6 Şubat 1867	Yunan/ Aspasia	Giovanni Papas	-	-	Girgenti/ Odessa
20 Şubat 1867	Yunan/P. Emma	Michel Lizza	192	-	Augusta/ İstanbul
27 Şubat 1867	İtalyan/ Guphelmo	Guseppe Beus	176	1800q	Traponi/ İstanbul
27 Şubat 1867	İtalyan/ Flora	Emanuele Seignor	185	1900q	Traponi/ İstanbul

gazi

6 Mart 1867	İtalyan/ Due Sorelle	Giseppe Legana	-	2000q	Traponi/ İstanbul
13 Mart 1867	İtalyan/ Telemaque	L.Senafonto	-	2350q	Augusta/ İstanbul
13 Mart 1867	İtalyan/ N.Eleuta	G.Fra- nevpoulo	-	1360q	Augusta/ İstanbul
13 Mart 1867	Yunan/ Helene	T.Busum- bare	-	2500q	Augusta/ İstanbul
13 Mart 1867	Yunan/ Torfeo	Georges Alphis	-	1760q	Augusta/ İstanbul
14 Mart 1867	Yunan/ Atalante	G.Avropoulo	-	1710q	Augusta/ İbrail
1 Mayıs 1867	Yunan/ Evange- lista	Theodor Kumani	-	4780q	Augusta/ İstanbul ⁵⁷
10 Mayıs 1867	İtalyan/ Guiseppe	Antonio Bonsigliaro	-	2600q	Palermo/ Odessa
10 Mayıs 1867	Yunan/ Leonidas	Dimitriu Latirius	161	1860q	Augusta/ Tuna
10 Mayıs 1867	Yunan/ Adelphi	Giovanni Tandelli	170	1860q	Augusta/ Tuna
10 Mayıs 1867	Yunan/ Evange- lista	Georges Lavavi	220	1990q	Augusta/ Tuna
10 Mayıs 1867	Yunan/ Moirtiti	Giovanni Libix	304	2560q	Augusta/ Tuna
10 Mayıs 1867	Yunan/ Lijiridi- one	Dimitrius Dissi	147		Augusta/ Tuna
10 Mayıs 1867	Yunan/ Morizza	Paul Bara- voro	232	2570q	Augusta/ Tuna
10 Mayıs 1867	Yunan/ Brisulla	Bristo Nor- gana	220	1760q	Augusta/ Tuna
10 Mayıs 1867	Yunan/ Evange- listia	Michel Ja- nueo	226	2430q	Augusta/ Tuna
10 Mayıs 1867	Yunan/ Elspiril- cone	Giovanni Bueca	122	1000q	Augusta/ Tuna
14 Haziran 1867	Osmanlı/ Adelphi	Giovanni Toti	-	2600q	Trapa/İbrail
30 Haziran 1867	Yunan/ San Ni- cholas	-	-	1600q	Girgenti/ İstanbul
30 Haziran 1867	Yunan/ Spiridi- one	-	-	1500q	Girgenti/ Odessa
14 Ağustos 1867	Yunan/ Embros	Gaorges Stomizati	200	2500q	Augusta/ Tuna

57 BOA. HR. İD... 308/36, 308/39, 308/40, 308/42, 308/43, 308/44, 308/20, 308/47, 103/56, 103/15.

14 Ağustos 1867	Yunan/ Dumavi	Nicholas Harachis	90	1100q	Augusta/ Tuna
14 Ağustos 1867	Yunan/ Demetrio	Baralambo	80	1000q	Augusta/ Tuna
14 Ağustos 1867	Yunan/ Evange- listia	Lazzaro Srima	118	1500q	Augusta/ Tuna
14 Ağustos 1867	Yunan/ Agamem- non	Nicolas Bruscos	190	1090q	Augusta/ Tuna
14 Ağustos 1867	Yunan/ Bechia	D.Schianvo- rebi	50	700q	Augusta/ Tuna
14 Ağustos 1867	Yunan/ Evange- listia	Michel Mat- tuide	96	1200q	Augusta/ Tuna
14 Ağustos 1867	Yunan/ Telagia	Giovanni Janubi	220	2230q	Augusta/ Tuna
20 Aralık 1867	Yunan/ Marv	Constantin Januso	170	1860q	Augusta/ Tuna ⁵⁸
13 Eylül 1867	İtalyan/ Agamemnon	Burcsos	190	2090q	Agosto/Tuna
13 Eylül 1867	Yunan/ Evange- listia	Buturi	160	1600q	Augusta/ Tuna
13 Eylül 1867	Yunan/ Lechia	D.Schiado- resi	50	700q	Augusta/ Tuna
13 Eylül 1867	Yunan/ Evange- listia	Michel Mat- tiudi	95	1200q	Augusta/ Tuna
13 Eylül 1867	Yunan/ Telagia	Giovanni Januli	220	2230q	Augusta/ Tuna
13 Eylül 1867	Yunan/ Levgania	Anorgiso Comma	275	2210q	Augusta/ Tuna
13 Eylül 1867	Yunan/ Laxiarchi	Georges Mangase	127	1536q	Augusta/ Tuna
13 Eylül 1867	Yunan/S. Spiridone	Theodore Bresca	63	740q	Augusta/ Tuna
18 Ekim 1867	Yunan/ Spridione	Dimitri Dapi	63	1600q	Augusta/ Tuna
22 Kasım 1867	Yunan/ Cristoforo	Frocape	184	2140q	Augusta/ Tuna
29 Kasım 1867	Yunan/ Bilio	Lazzaro Baxi	170	1760q	Augusta/ Tuna
29 Kasım 1867	Yunan/ San Ni- cola	Stamati Bxescu	129	1500q	Augusta/ Tuna
17 Ocak 1868	Yunan/ Toxear- che	George Manganas	127	1470q	Augusta/ Tuna
7 Şubat 1868	Yunan/ San Ni- cola	Cavagliga Hridione	140	1700q	Augusta/ Tuna

gax

Akademik
Bakış
167
Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

20 Mart 1868	İtalyan/ Gemelle	Raphael de Angelis	350	3040q	Augusta/ Trilia
27 Mart 1868	Yunan/ Evange- lista	Adhanaze Adiotti	60	890q	Girgenti/ Tnibia
27 Mart 1868	İtalyan/ Gabrielle	Alejandro Zogema	340	3048q	Girgenti/ Tribi
3 Nisan 1868	Yunan/ Zodocopi	Antonie Cozziano	133	1360q	Augusta/ Tuna
3 Nisan 1868	Yunan/ Lionidos	George Mexi	149	1800q	Augusta/ Tuna
17 Nisan 1868	Yunan/ San Ma- rino	Giorgiv Zac- carone	64	700q	Augusta/ Tuna
29 Mayıs 1868	Yunan /A.Paolo	Cristofe Arlae	295	448,000kg	Augusta/ Tuna
29 Mayıs 1868	Yunan/ San Ni- cola	Michel Bor- dac	122	200,000kg	Agusto/Tuna
19 Haziran 1868	Yunan/ Paxiar- chis	Dimitri Se- guani	-	1450q	Augusta/ Tuna
17 Temmuz 1868	Yunan/T. Argentin	Dimitri Ma- nepi	69	960q	Augusta/ Tuna
13 Ağustos 1868	İtalya/ Assunta	Giovanni Battista		254,000kg	Girgenti/ Tiberia
13 Ağustos 1868	İtalya/ Conceziote	Salvatore Scopato		254,000kg	Girgenti/ Tiberia
15 Kasım 1868	İtalya/ Francesco	Santo Meo- cale	400	4000q	Girgent/İs- tanbul
21 Kasım 1868	Yunan/ Proodos	Constantin Marcos	144	160,000kg	Girgenti/ Tiberia
4 Eylül 1869	Angelica	D.Constan- tino	118	159,000kg	Augusta/ İstanbul
14 Eylül 1869	Osmanlı/ Olivia	Osman Za- rus	177	20,600kg	Augusta/ İstanbul
14 Eylül 1869	Osman- lı/S.Diana	İsmail Hacı	54	48,000kg	Augusta/ İstanbul
14 Eylül 1869	Yunan/S. Cristafaro	Giovanni	158	128,000kg	Augusta/ İstanbul
14 Eylül 1869	Osmanlı/ Emilia	Süleyman Aslan	102	108,000kg	Augusta/ İstanbul
16 Nisan 1869	Yunan/ Emma- nuel	Jean Jen- nudi	154	194,000kg	Augusta/ Servie

21 Mayıs 1869	İtalyan/ Salvatore	Matteo Ca- uci	300	304,800kg	Palermo/ İstanbul
10 Temmuz 1869	Yunan/ Eftechia	Emmanuel Esmri	191	540q	Augusta/ İstanbul
4 Eylül 1869	E.Boğ- dan/An- gelica	Demetre Costantino	118	1590q	Augusta/ Sırbistan
2 Ekim 1869	İtalya/ Luisella	Josue Tor- rana	210	18,551kg	Palermo/ İbrail
12 Mart 1870	Yunan/ Bilio	Yratoris		640q	Sicilya/yok
	Yunan/ Telagia			230q	Sicilya/yok
10 Haziran 1870	Yunan/ Evange- listre	Andrea Francesco	130	2550q	Sicilya/ Tuna ⁵⁹

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyılın ikinci yarısında tuz kaçakçılığı, çok yönlü olarak önüne geçilemeyen bir sorundu. İç piyasada tuz satışının denetlenmesi, dışarıdan tuz ithalinin yasaklanması, XIX. yüzyılda gemilerin geliştirilmesiyle deniz ticaretinin artması ve Osmanlı limanlarından yük almaya gelen gemilerin boş gelmemek için tuz yüklemesi, kaçakçılığın temel nedenlerindendi.

Sicilya da önemli bir tuz üretim merkezi olarak Osmanlı topraklarına tuz gönderen merkezlerdendi. Tuz inhisarıyla birlikte ithalatın yasaklanması ve bunun Sicilyalı tüccarlara bildirilmesi, bu bölgeden de kaçakçılığın yolunu açtı. Sicilyalı tüccarlara durum bildirildikten sonra yıllardır alışkanlıkları olan bu ticareti bırakmak istemediklerini bildirseler de geri adım atılmadı. Belirtilen dönemde Floransa Büyükelçisi olarak görev yapan Rüstem Paşa, kaçakçılıkla mücadele etmek için tedbirler aldı. Sicilya'dan Osmanlı limanlarına tuz kaçırılması muhtemel tüm limanlardaki konsololarla irtibat kuran Rüstem Paşa, bir pusula oluşturarak tüm bilgilerin kendisine iletilmesini istedi. Pusulada gemilerin bilgileri, kalkış varış limanları ve yükledikleri tuz miktarı gibi bilgiler yer aldı. İtalya birliğinin 1861 yılında sağlanmasının ardından önemli diplomatik görevler üstlenen Rüstem Paşa, iki ülke arasındaki ticari konularda da titizlikle çalıştı ve tuz kaçakçılığı ile mücadele etti. Bu dönemde Sicilya'dan özellikle Augusta limanından Tuna'ya tuz kaçırıldı.

59 BOA. HR. İD..308/78, BOA.HR.. 308/51, 308/52, 308/53, 308/54, 308/55, 308/57, 308/58, 308/60, 308/61, 308/62, 308/63, 308/65, 308/65, 308/66, 308/67 308/68, 308/71, 308/72, 308/73, 308/74, 308/75, 308/76, 308/77, 308/78.

Gemilerin çoğunluğunun Yunan bandıralı olması dikkati çekerken, Osmanlı gemileri de kaçakçılıkta kullanıldı. Sicilya'dan tuz kaçakçılığı, Osmanlı idaresinin aldığı tedbirlere rağmen trafiğin önüne geçilememesi bakımından dikkate değerdir. Rüstem Paşa'nın Hariciye'ye ve Rüşûmat Emaneti'ne yazdığı Fransızca tahriratlardan da anlaşıldığı gibi kaçakçılık yapılan güzergah, gemilerin yükleri, kaptanları, isimleri bilinmesine rağmen bu önlemler Sicilya'dan yüklenen tuzun Osmanlı limanlarına indirilmesinin önüne geçememiştir.

Kaynaklar

1.Arşiv Bilgileri

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Babiâli Evrak Odası (BEO).18, Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye (DH.İD..) 308/13,15,16,18 ,19,20,21,22,24,25,27,28,30,33,34,35,36,39,40,42,43,44,49,51,52,55,57,58,60,61,62,63,64,65,66 ,67,68,69,71,72,74,75,76,77,78,88, Hariciye Tercüme Odası (HR.TO..) 615/109, Hariciye (HR. MKT.)103/15, Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Tahrirat Kalemi (DH. EUM. THR.) 17/31, Dahiliye Nezareti Emniyeti Umumiye Müdüriyeti DH. EUM. EMN. 64/10, İMV. 26277

Düstur I. Tertib, Cilt II, Dersaadet 1289

2.Kitaplar ve Makaleler

AHMED Esad, "Gümrük Tarihinden Sayfalar: Gümrüklerimizde Enebi Müttehassıslar" *Gümrük Rehberi*, İstanbul, 7 Şubat 1937.

AKDOĞAN, Refik, *İngilizce-Türkçe Ansiklopedik Denizcilik Sözlüğü*, İstanbul, 1988.

BARKAN, Ömer Lütfi, *XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları I, Kanunlar*, İstanbul 1943.

BATMAZ, Şakir Batmaz, "Osmanlı Denizlerinde Mesaha Çalışmaları", *Türkler*, Cilt 14, Ankara, 2002, s. 915-918.

BEYOĞLU, Süleyman, "Osmanlı Devleti'nde Tuza Dair Bazı Problemler (1914-23)", *Tuz Kitabı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2004

CEVDET Paşa, *Tezahir*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

ÇAKIR, Duygu, "Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Karadeniz'de Tuz Kaçakçılığı", Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ordu 2019.

ÇELİK, Birten, Osmanlı Gümrüklerinde 19. Yüzyıl Son Döneminde Yapılan Reformlar ve Yabancı Uzmanlar, *XVIII. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 2018.

DEMİRBİLEK, Sinan, "Tek Parti Döneminde İnhisarlar (1923-1946)", *ÇTTAD XII/24*, (2012/ Bahar), p. 203-232.

DOĞRUEL, Fatma, Suut, *Osmanlı'dan Günümüze Tekel*, Tekel Yayınları, İstanbul 2000.

EKİNCİ, İlhan, *Tuna Komisyonu ve Tuna'da Ticaret 1856-1883*, Basılmamış Doktora Tezi, Samsun,1998.

EKİNCİ, İlhan, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Deniz Ticaretinde Değişim ve Tepkiler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt XXI, Sayı 2, Aralık 2006, s. 35-76.

EKİNCİ, İlhan "Osmanlı Deniz Ticaretinde Ölçü Birimlerinin Batılılaşmasına Bir Örnek: Kile'den Tonilatoya, Moorsom Usulü'nün Uygulanması", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. Cilt: 4, Sayı: 17, Bahar 2011.

GÜÇER, Lütfü, "XV-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Tuz İnhisarı ve Tuzlaların İşletme Nizamı", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt 23, Sayı 1-2, İstanbul 1963.

GÜRAN, Tevfik, *Osmanlı Mali İstatistikleri, Bütçeler, 1841-1918*, Tarihi İstatistikler Dizisi, Cilt 7, Birinci Basım, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 2003.

İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi* (çev. Halil Berktaş), Cilt 1, Eren Yayıncılık, İstanbul 2000.

İNALCIK, Halil, Quataert, D, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Cilt 2,

1600-1914 , Eren Yayınları, İstanbul, 2004.

İLTER, Müfit, *Türkiye'de Tuz Endüstrisi ve Ticareti*, Ankara 1980.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, VII. Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 7. Basım, Ankara 2011.

KASIM, Ekin, *Tuz Nizamnamesi Çerçevesinde 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'nde Tuzlaların İdaresi ve İşletilmesi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2016.

KAZGAN, Haydar, *Galata Bankerleri*, Orion Yayınları, Ankara 2005.

KIEL, Machiel, "İşkodra", TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 23, s. 433-434, Ankara 2001.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat, *Balta Limanı'na Giden Yol Osmanlı İngiliz İktisadi Münasebetleri (1580-1850)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2013.

MEHMET Aziz, *Büyük Bir Derdimiz*, Osmanlı Deniz Ticareti, İstanbul 1328.

MAXİM, Mihai, "Tuna", TDV Diyanet İslam Ansiklopedisi, Cilt 41, İstanbul 2012, s. 372-374,

ÖNER, Erdoğan, *Osmanlı Bütçeleri (1864, 1869, 1877, 1880, 1897)*, Osmanlı Muavazene Defterleri, Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayını, Ankara 2007.

RÜSÜMAT Salnamesi, İhsan Şürekası Matbaacılık Osmanlı Şirketi, Dersaadet, 1330

TAŞTEKİN, Serap, *Osmanlı Devleti'nde Maden Hukuku ve İmtiyazlar (1861-1906)*, Bilgin Yayınevi, Ankara 2021.

QUATAERT Donald, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, İstanbul 2002, s. 181.

VELAY, A.Du, *Türkiye Maliye Tarihi*, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Neşriyatı, Damga Matbaası, Ankara 1978.

Extended Abstract

Salt, which was considered a mineral within the legal system of the Ottoman State, was both an exported mineral and used in the domestic market. The operation of salt was subject to special regulations until the Tanzimat period. The production, distribution, and transportation of salt were under state control. The operation of small mines could be entrusted to individuals, while some saltworks could belong to foundations.

Salt was also imported from certain countries due to its affordability there. The 1862 Salt Regulation is known as the first regulation that addressed the establishment and operation of saltworks, as well as the sale of extracted salt. Importation of salt was prohibited after the establishment of the salt monopoly in 1862. Initially, salt revenues increased following the implementation of the salt monopoly. In 1863, the income from saltworks, which stood at 62 million 500 thousand kurush, increased to 110 million kurush in 1864. However, the state monopoly on saltworks operation and import restrictions posed challenges related to foreign trade. During the same period, the Ottoman State pursued efforts to integrate into world trade and opened the door to freedom of domestic and foreign trade through successive treaties signed with European states. Additionally, as part of these trade integration efforts, the Ottoman state reduced the customs tax from 12% to 3% through commercial agreements. This arrangement allowed foreign merchants to freely sell their products, other than salt and tobacco, in Ottoman lands. Although European states objected to the ban on importing salt and tobacco into Ottoman lands, the Ottoman state stood firm in its decision. As a result, smuggled salt started to be brought into the country via the Mediterranean and the Black Sea. Rustem Pasha, who served as ambassador in Turin at that time, reported the dissatisfaction of Sicilian merchants to the Sublime Porte and warned Istanbul that this situation could lead to smuggling. Despite the sanctions imposed by the salt monopoly, those who refused to comply with the prohibitions continued to transport salt to Ottoman ports using the routes they had used before. Sicily was one of the ports where salt was illegally transported. Sicilian sailors preferred this method to avoid traveling empty-handed when going to Ottoman ports, while buyers in Ottoman lands favored this method because it was cheaper. When the ban was communicated to them through the embassy, Sicilian sailors reacted negatively, stating that they sent large amounts of salt to the Ottoman state every year and that they did not know where they would

ship the salt after the trade prohibition.

Rustem Pasha developed his own methods to prevent salt smuggling from Sicily. He reported the smuggled salt-laden ships departing from Sicily to Ottoman ports, based on information he received from the consulates, and urged the Sublime Porte government to take necessary precautions at customs. Rustem Pasha also mentioned that export taxes imposed by the Italian government on this commodity could be effective in preventing smuggling. Salt was also transported from this port in the direction of Shkoder, Antivari, Ibrail, Istanbul, the Danube, and Odessa. Trapani was one of the significant ports where salt was smuggled. According to reports, the majority of ships smuggling salt from Sicily to Ottoman ports were of Greek nationality. A total of 169 ship movements were reported: 4 in 1864, 21 in 1865, 71 in 1866, 48 in 1867, 16 in 1868, 7 in 1869, and 2 in 1870.

Based on the correspondences Rustem Pasha sent to the Foreign Ministry and the Customs House, it can be understood that salt smuggling from Sicily could not be prevented despite all the precautions taken by the Ottoman administration.

Gors

Akademik
Bakış

172

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı Seçimleri

Presidential Elections of İsmet İnönü

Taner LÜLECİ*

Öz

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, binlerce yıllık bir tarihi birikimin ve kurulduğu Türkiye coğrafyasında da bin yıllık vatanlaştırma tecrübesine ait bir sonucun teşekkülüdür. Bu itibarla Türkiye; Hunlar, Göktürkler, Oğuzlar, Selçuklular ve Osmanlılar silsilesinde yönetici hanelerin adlarıyla anılan devletlerin tarihi birikimi ile Türkiye Selçukluları ve Osmanlıların vatanlaştırdığı kültür ve uygarlık birikimleriyle kimlik kazanmıştır. İşte Türkiye Cumhuriyeti bu tarihî birikim, kültür ve uygarlık değerlerinin üzerinde kurulmuştur. 1808 yılında imzalanan Sened-i İttifak, I. Meşrutiyet Meclisi ve 1876 Anayasası, II. Meşrutiyet Meclisi ve 1909 Anayasası ve nihayet 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi'nin açılması ve 1921 Anayasası bu tarihî birikimin yapı taşları olmuştur. 1921 Anayasasının ilk maddesi "Hâkimiyet bilâ kayd u şart milletindir" der. Dolayısıyla Türk İstiklâl Savaşı'ndan sonra 1 Kasım 1922'de Osmanlı saltanatının kaldırılmasını ve 29 Ekim 1923 tarihinde 1921 Anayasasına "Hâkimiyet, bilâ kayd u şart milletindir. İdare usulü halkın mukadderâtını bizzat ve bilfiil idare etmesi esâsına müstenittir. Türkiye Devleti'nin şekli hükümeti, cumhuriyettir" (md.1) maddesinin eklenmesini ve Milli Mücadelenin Başkomutanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Türkiye Cumhuriyeti Devletine "Reis-i cumhur" seçilmesini kimse yadırgamamıştır. Bu çalışmada, 29 Ekim 1923'te ilk defa Cumhurbaşkanı seçildikten itibaren 10 Kasım 1938'e kadar üç kere daha Reis-i cumhur seçilen "Ebedi Şef"ten sonra, 11 Kasım 1938 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci cumhurbaşkanı olan Mustafa İsmet İnönü'nün seçimleri incelenecektir. Çalışmada temel kaynak olarak meclis zabıtları, dönemin gazeteleri ve araştırmalar kullanılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Cumhuriyeti, Reis-i Cumhur, İsmet İnönü, Milli Şef

Abstract

The Republic of Türkiye is an organization resulting from thousands of years of historical accumulation and a thousand years of nationalization experience in the geography of Türkiye where it was founded. In this respect, Türkiye has gained its identity with the historical accumulation of the states named after the ruling dynasties of the Huns, Gokturks, Oghuzs, Seljuks and Ottomans, and the cultural and civilizational accumulation of the Seljuks and Ottomans of Türkiye. The Republic of Türkiye was founded on these values of historical accumulation, culture and civilization. The 1808 Sened-i İttifak, the First Constitutional Assembly and the Constitution of 1876, the Second Constitutional Assembly and the Constitution of 1909, and finally the opening of the Grand National Assembly on 23 April 1920 and the Constitution of 1921 were the building blocks of this historical accumulation. The first article of the 1921 Constitution states: "The sovereignty belongs to the nation unconditionally". Therefore, after the Turkish War of Independence, the abolition of the Ottoman Sultanate on 1 November 1922 and the inclusion of (Art.1) "The sovereignty belongs to the nation unconditionally. The method of administration is based on the principle of the people's personal and active management of their destiny. The form of government of the State of Türkiye is a republic" into

Makale Geliş Tarihi: 12.02.2023. Makale Kabul Tarihi: 25.05.2023.
Araştırma Makalesi / Künye: LÜLECİ, Taner, "İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı Seçimleri", Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), Sayı: 32, Cilt: 16, Haziran 2023, s. 173-185
Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, E-mail: taner.luleci@hbv.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-0352-0223.

Akademik
Bakış
173
Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

the 1921 Constitution on 29 October 1923 and the election of Gazi Mustafa Kemal Pasha, the Commander-in-Chief of the National Struggle, as the “president-republic” of the Republic of Türkiye were not found odd by anyone. In this respect, this study will examine the elections of Mustafa İsmet İnönü, who was elected as the second president on 11 November 1938 after the “Eternal Chief” who died on 10 November 1938 and was elected as the president of the republic three more times after the first election. Parliamentary Minutes, newspapers of the period and research will be used as the main sources in the study.

Key Words: Republic of Türkiye, President, İsmet İnönü, National Chief

Giriş

Bu çalışmada, 1950 yılına kadar Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk başbakanı ve ikinci cumhurbaşkanı; 1950'den sonra CHP Genel Başkanı; 1961'den sonra da tekrar Başbakan ve daimi senatör olan İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığı seçimleri incelenecektir. Konuya giriş mahiyetinde, önce, anayasada yapılan bir değişiklik ile cumhuriyetin kurulması ve ilk cumhurbaşkanlığı seçimi anlatıldıktan sonra bir kurucu meclis gibi iş gören (Türkiye) Büyük Millet Meclisi'nin zabıtları ve alınan kararların günlük gazetelere yansımaları takip edilecektir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ikinci yasama döneminde Anayasa'da bir değişiklik yapıldı. 29 Ekim 1923 tarih ve 364 sayılı “*Teşkilât-ı Esâsiye Kanununun Bazı Mevâddının Tavzîhân Tâdilîne Dâir Kanun*” ile Türkiye Devleti'nin yönetim ve hükûmet şekli değiştirildi. Buna göre;

“Hâkimiyet, bilâ-kayd u şart milletindir. İdare usulü halkın mukadderâtını bizzat ve bilfiil idare etmesi esâsına müstenittir. Türkiye Devleti'nin şekl-i hükûmeti, cumhuriyettir” (madde 1).

“Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur. Meclis, hükûmetin inkisâm ettiği şubât-ı idareyi icrâ vekilleri vâsıtasıyla idare eder” (madde 4).

“Türkiye reis-i cumhuru, Türkiye Büyük Millet Meclisi heyet-i umûmiyesi tarafından ve kendi âzâsı meyânından bir intihab devresi için intihâb olunur. Vazife-i riyâset yeni reis-i cumhurun intihâbına kadar devam eder. Tekrar intihâb olunmak câizdir” (madde 10).

“Türkiye reis-i cumhuru devletin reisi dir. Bu sıfatla lüzum gördükçe Meclise ve heyet-i vekileye riyâset eder” (madde 11).

“Başvekil, reis-i cumhur tarafından ve meclis âzâsı meyânından intihâb olunur. Diğer vekiller başvekil tarafından gene Meclis âzâsı arasından intihab olunduktan sonra heyet-i umûmiyesi reis-i cumhur tarafından Meclisin tasvibine arz olunur. Meclis hâl-i içtimada değil ise keyfiyeti tasvip Meclisin içtimâna tâlik olunur” (madde 12)¹.

Söz konusu 364 sayılı kanunla artık hâkimiyet milletindir. Türkiye Devleti'nin şekl-i hükûmeti, cumhuriyettir. Reis-i cumhur, Türkiye Devleti'nin başıdır. Reis-i cumhur, lüzum gördükçe Büyük Millet Meclisi'ne ve He-

1 TBMM, ZC, 3. Tertip Düstur, Cilt: 4, s.15.

yet-i Vekileye ri'yâset eder. Reis-i cumhuru da TBMM seçer².

Anayasaya göre Cumhurbaşkanlığı Seçimi

Anayasaya eklenen 29 Ekim 1923 tarih ve 364 sayılı “*Teşkilât-ı Esâsiye Kanununun Bazı Mevâddının Tavzihân Tâdiline Dâir Kanun*”un 10. Maddesi, “Türkiye reis-i cumhuru, Türkiye Büyük Millet Meclisi heyet-i umûmiyesi tarafından ve kendi âzâsı meyânından bir intihâb devresi için intihâb olunur. Vazife-i ri'yâset yeni reis-i cumhurun intihâbına kadar devam eder. Tekrar intihâb olunmak câizdir” hükmüyle, reis-i cumhuru TBMM'nin kendi üyelelerinden birini belli bir süreliğine seçmesini ve mevcut reis-i cumhurun yeni reis-i cumhur seçilene kadar görevini sürdürmesini emretmiş, reis-i cumhurun tekrar seçilmesine bir engel koymamıştır³. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra seçilen ilk Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa ilk defa 29.10.1923 tarih ve 364 numaralı yasaya göre seçilmiştir. Mustafa Kemal Atatürk'ün sonraki başkanlığı seçimleri ile İsmet İnönü ve Celal Bayar'ın başkanlığı seçimleri 1924 Anayasasına göre yapılmıştır. 1924 Anayasasının 31. Maddesi, başkanlığı seçimiyle ilgilidir. Buna göre; “*Türkiye Cumhurbaşkanı, Büyük Millet Meclisi kamutayn [parlamentosu] tarafından ve kendi üyeleri arasından bir seçim dönemi için seçilir. Cumhurbaşkanlığı görevi, yeni Cumhurbaşkanının seçimine kadar sürer. Yeniden seçilmek olur*”⁴. 1924 Anayasasının, başkanının seçimi ile ilgili hükümleri 1921 Anayasası ile birebir aynıdır, bir değişim söz konusu değildir. 1924 Anayasası daha öz Türkçe kelimelerle yazılmıştır.

Cumhuriyet ilan edildikten sonra, aynı gün yapılan seçimle Ankara Milletvekili Mustafa Kemal Paşa ilk Cumhurbaşkanı seçilmiştir. 1923 yılında TBMM'nin 333 milletvekili vardı. TBMM'ne o gün bu vekillerden 158'i gelmiştir. Başkanlığı seçimine Mustafa Kemal Paşa “tek aday” olarak girmiş ve oy kullanan 158 milletvekilinin tamamının oyunu alarak Cumhurbaşkanı seçilmiştir⁵. Bundan sonra Mustafa Kemal Paşa yasa gereği, her dört yılda tekrar “tek aday” olarak seçime girmiş ve başkanlığı seçilmiştir. Sırasıyla 1 Kasım 1927 tarihinde 316 milletvekilinden seçime katılan 288'nin tamamının oyunu alarak⁶ 1. turda ikinci defa; 4 Mayıs 1931 tarihinde 317 milletvekilinden seçime katılan 289 milletvekilinin tamamının oyunu alarak 1. turda üçüncü defa⁷; 1 Mart 1935 tarihinde de 399 milletvekilinden seçime katılan 386 milletvekilinin tamamının oyunu alarak, 1. turda dördüncü ve son defa Cumhurbaşkanı seçilmiştir⁸.

2 Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, YKB Yayını 19. Baskı, İstanbul 2010, s.83-287.

3 TBMM, ZC, 3. Tertip Düstur, Cilt: 4, s.15. Şevket Süreyya Aydemir, [*Tek Adam Mustafa Kemal*, C. I, Remzi Kitabevi, İstanbul 1975, s.165] 1 çekimser oyun olduğunu, onu da Mustafa Kemal'in kendi oyu olduğunu yazıyor. Meclis zabtında bu çekimser oy kayıtlı değildir.

4 TBMM, 20.4.1924, ZC, 1. Fasil, Ahkâm-ı Esâsiye, Kanun Numarası: 491.

5 TBMM, ZC, Cilt: 3, Devre: II, 29 Teşrinievvel 1339, Pazartesi.

6 TBMM, ZC, Cilt: 1. İnikat, 1 Teşrinisani 1927 Salı.

7 TBMM, 4.5.1931, ZC, Devre: IV, Fevkalade İçtima, Cilt: 1, 1. İnikat. s.6.

8 TBMM, 1.3.1935, ZC, Cilt: 1, Devre: I, Fevkalade İçtima, s.3-4.

gazi

Akademik
Bakış

175

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

Türkiye’de 1 Kasım 1922 tarihinde saltanatın kaldırılmasından sonra -Cumhuriyetin ilanından önce- bir hükûmet krizi yaşıyordu. Başvekil Rauf Bey ile İsmet Paşa’nın arası Lozan Antlaşması müzakereleri sürecinde, Yunanların Batı Anadolu’da yaptıkları tahribata karşılık istenen tazminat meselesi ile İngiltere’nin el koyduğu parası ödenmiş iki savaş gemisine karşılık Edirne’de Meriç Irmağının batısındaki Edirne Tren İstasyonu Karaağaç’ın tutulması ve Ege Adaları gibi konular yüzünden açılmıştı. Bunun için Başvekil Rauf Bey İsmet Paşa’ya Lozan Anlaşmasını imzalama yetkisi vermemişti. Bu yetkiyi Büyük Millet Meclisi Reisi sıfatıyla Mustafa Kemal Paşa vermiştir. Bu meselenin aşılmasında Mustafa Kemal Paşa’nın İsmet Paşa’nın yanında yer alması sebebiyle Rauf Bey, İcra Vekilleri Heyeti Başkanlığı görevinden istifa etmiştir (13 Ağustos 1923)⁹. Bundan sonra yeni bir hükûmet kurulamamıştı. Cumhuriyetin ilanı bu krizin aşılabileceği düşünülüyordu. Mustafa Kemal Paşa, 28 Ekim’de Halk Fırkası İdare Heyeti toplantısına katıldıktan sonra içlerinde İsmet Paşa ile Müdafaa-i Milliye Vekili Kâzım Bey’in de bulunduğu kişileri 28 Ekim’de Çankaya’ya çağırdı. Bu görüşmede, bir gün sonra Cumhuriyetin ilan edilmesine karar verildi. 29 Ekim 1923 tarihli 364 sayılı “*Teşkilât-ı Esâsiye Kanununun Bazı Mevâddının Tavzihân Tâdiline Dâir Kanun*” ile Türkiye Devleti’nin yönetim şeklinin cumhuriyet olması kabul edildi. Aynı kanuna dayalı olarak da Mustafa Kemal Paşa cumhurbaşkanı seçilmiştir. Cumhuriyetin ilanı, Mustafa Kemal Paşa’nın cumhurbaşkanı seçilmesi, oylamaya katılan milletvekili sayısı ve kullanılan oy oranı muhalif çevrelerde tartışma konusu olmuştur¹⁰. Hâlbuki olağanüstü bir süreç yaşanmaktadır. Bu süreci Mustafa Kemal Paşa, Nutuk’ta “*Biz evvela memlekette teşkilât-ı milliye yaptık. Sonra meclisi topladık. Evvelâ meclis hükûmeti yaptık. Ondan sonra da hükûmeti yaptık*”¹¹ şeklinde izâh etmektedir. Bu izâhı Bülent Tanör, siyasal-anayasal kurumların oluşumunun basamakları olarak şöyle sıralamaktadır: “1. Yerel kongre iktidarları, 2. Ulusal kongre iktidarı (Sivas) ve Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, 3. Ulusal meclis, 4. Meclise bağımlı hükûmet (TBMM Hükûmeti) 5. Meclisten görece bağımsızlaşan hükûmet (1923 ve sonrası)”¹². Cumhuriyetin kabulü, cumhurbaşkanının seçilmesi ve tepkiler, söz konusu gelişmelerin hazmedilemeyen son menzildir¹³. Anayasa gereği Mustafa Kemal Paşa artık Türkiye Reis-i cumhuru, devletin reisi, İcra Vekilleri Heyetinin (Bakanlar Kurulunun) başıdır ve gerekli hallerde TBMM’ye de başkanlık edebilmektedir. Bununla birlikte TBMM başkanlığına Ali Fethi Okyar¹⁴, İcra Vekilleri Heyeti Başkanlığı-

görsel

Akademik
Bakış

176

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

- 9 Mustafa Alkan, “Hüseyin Rauf Orbay’ın Hayatı (1880-1964)”, *ATAM*, Cilt 20, Sayı 59, (Temmuz 2004), s.618-619.
- 10 Sina Akşin, *Türkiye’nin Yakın Tarihi*, İmaj Yayınları, Ankara 2001, s. 170-172; Aydemir, *Tek Adam*, c. 3, s.172-191.
- 11 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, I, (1919-1920), Milli Eğitim Basımevi, 10. Baskı, İstanbul 1970, s.220.
- 12 Tanör, 2010: 288.
- 13 *Tevhid-i Efkâr*, 29 Ekim 1923; 1 Kasım 1923; *Tanin*, 31 Ekim 1923.
- 14 TBMM, *ZC, Devre II, Cilt: 3, İçtima 1.*

na Mustafa İsmet İnönü seçilmiştir¹⁵.

Atatürk'ün Cumhurbaşkanlığı 10 Kasım 1938 tarihinde ölümüne kadar sürmüştür¹⁶. Bu süreçte İsmet İnönü, 30 Ekim 1923 tarihinden 01.11.1937'ye kadar kurulan sekiz Türkiye Cumhuriyeti hükûmetinden yedisinin Başbakanı olmuştur. 22.11.1924-03.03.1925 tarihleri arasında Türkiye Cumhuriyeti'nin 3. hükûmetini Ali Fethi Bey (Okyar) kurmuştur. Bu sırada Palu merkezli Şeyh Said İsyanı patlak verince Ali Fethi Bey Hükûmeti istifa ettirilmiş, yerine tekrar İsmet İnönü Hükûmeti kurulmuştur. 01.11.1937 tarihine kadar (1 ve 2. Hükûmetlerden sonra) 4, 5, 6, 7. ve 8. İnönü hükûmetleri hüküm sürmüştür. 01.11.1937 tarihinde kurulan Celal Bayar Hükûmeti 11 Kasım 1938 tarihine kadar görev yapmıştır. 10 Kasım 1938 tarihinde Gazi Mustafa Kemal Atatürk vefat etmiş, 11 Kasım 1938 tarihinde de Mustafa İsmet İnönü TBMM tarafından Türkiye'nin 2. Cumhurbaşkanı seçilmiştir¹⁷.

Mustafa İsmet İnönü (1884-1973)

Mustafa İsmet İnönü, Malatyalı Kürümoğulları'ndan Hacı Reşid Bey ile Rumelili Cevriye Temelli Hanım'ın oğlu olarak 24 Eylül 1884 tarihinde İzmir'de doğdu¹⁸. Babasının görevi sebebiyle eğitimine Sivas'ta başladı. Sırasıyla Sivas Mahalle Mektebini (1890) ve Sivas Askerî Rüştiyesini (1895) bitirdikten sonra İstanbul [Halıcıoğlu] Topçu Harp Okulu İdadîsini (1897-1901) ve Mühendishâne-i Berrî-i Hümayun'u (1901-1903) bitirdi ve Erkân-ı Harbiye'ye ayrıldı. Buradan 1906'da yüzbaşı rütbesiyle mezun olup Edirne'deki 2. Ordu'da göreve başladı¹⁹. 1907 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne üye oldu. 1909'da Harekât Ordusu 2. Süvari Tümeni Karargâhında çalıştı. 1910-1913 yılları arasında Yemen'deki 7. Ordu'da görev yaptı ve 1912 yılında binbaşılığa, 1914'te Kaymakamlığa terfi etti ve 1915'te Çanakkale'de bulunan 2. Ordu kurmay başkanlığına tayin edildi ve Miralay oldu. 1916 yılında 2. Ordu kumandan vekilliğine, 1917'de Filistin Cephesinde 4. Kolordu kumandanlığına sonra 20. Kolordu kumandanlığına, arkasından da 3. Kolordu kumandanlığına tayin edildi. 24 Ekim 1918 tarihinde Harbiye Nezareti müsteşarlığına getirildi. Mondros Mütarekesi sürecinde Mustafa Kemal Paşa ile istişarelerde bulunan İsmet İnönü, 8 Ocak 1920'de Ankara'ya gitti fakat Harbiye Nazırı Fevzi Paşa'nın geri çağırması ile İstanbul'a döndü. İstanbul'un resmen işgali ve Meclis-i Mebusân'ın dağıtılması üzerine Mustafa Kemal Paşa'nın davetiyle 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi'ne Edirne mebusu olarak katıldı ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye vekili oldu. 25 Ekim 1920'de Ali Fuad Paşa'nın yerine Batı Cephesi Kuzey kesimi kumandanlığına tayin edildi. I. İnönü Sa-

Gaz

Akademik
Bakış

177

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

15 TBMM ZC. Devre II, Cilt: 3, İçtima 44, s.103-104.

16 Şerafettin Turan, "Atatürk'ün Hayatı", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 31, (2020), s.321; Cumhuriyet 11 Kasım 1938; Tan, 11 Sontesrîn 1938.

17 Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam (1938-1950)*, Cilt I, Remzi Kitapevi, İstanbul 2011, s.18-20; Atilla Çetin, "Mustafa İsmet İnönü 1884-1973", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 22, (İstanbul 2000), s.316.

18 Aydemir, *İkinci Adam*, Cilt: I, s.21-22.

19 Aydemir, *İkinci Adam*, Cilt: I, s.24-25.

vaşı'ndan sonra Mirlivalğa yükseltildi. II. İnönü ve Eskişehir- Kütahya Muharebelerini yönetti. Sakarya Savaşı'ndan sonra Ferikliğe yükseltildi. Büyük Taarruz'dan (26-31 Ağustos 1922) sonra önce Mudanya Mütarekesini (11 Ekim 1922) sonra Lozan Antlaşmasını (23 Temmuz 1924) imzaladı²⁰.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra ilk Türkiye Cumhuriyeti Hükûmetini kurma görevi kendisine verilmiştir. Yukarıda da bahsedildiği gibi İsmet İnönü, 30 Ekim 1923 tarihinden 01.11.1937'ye kadar 1, 2, 4, 5, 6, 7 ve 8. Türkiye Cumhuriyeti hükûmetlerinin Başbakanı olmuştur²¹. 10 Kasım 1938 tarihinde Atatürk'ün vefatından sonra 11 Kasım'da Türkiye'nin 2. Cumhurbaşkanı seçilmiştir²². İkinci Cumhurbaşkanı Mustafa İsmet İnönü, bu seçimden 45 gün sonra yani 26 Aralık 1938 tarihinde olağan üstü toplanan Cumhuriyet Halk Partisi kongresinde "değişmez genel başkan" seçildi ve kendisine "Milli Şef" unvanı verildi. "Milli Şef" İsmet İnönü, 1950 seçimlerinden sonra Mahmut Celal Bayar'ın 22 Mayıs 1950 tarihinde Cumhurbaşkanı seçilmesine kadar ülkeyi yönetti²³. Demokrat Parti iktidarı (1950-1960) döneminde çok sert bir muhalefet sergileyerek CHP liderliğini sürdürdü. CHP 1960 darbesinden sonra yapılan 1961 seçimlerinden birinci parti olarak çıktı, ancak milletvekili sayısı tek başına iktidar olmaya yetmiyordu. İnönü, Adalet Partisi ile kurulan hükûmetin başbakanı oldu. Bu, 9. Başbakanlığı 6 Şubat 1965 tarihindeki istifasına kadar sürdü²⁴. İsmet İnönü 8 Mayıs 1972'de CHP Genel Başkanlığından çekildi²⁵. 5 Kasım 1972 tarihinde CHP'den ve vekillikten istifa etti²⁶. 25 Aralık 1973 tarihinde vefat etti, 27 Aralık'ta devlet töreniyle Anıtkabir'e defnedildi²⁷.

İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı Seçimleri

TBMM 11 Kasım 1938 Cuma günü toplandı. Birinci celsede daha önceden Atatürk'ün Hatay meclisine gönderdiği teşekkür telgrafına, "Hataylıların Türkiye'ye olan ebedî bağlılıklarını" bildiren cevabî telgrafı okunduktan sonra ara verildi. Oturum saat 11.12'de TBMM Başkanı Mustafa Abdülhâlik Renda başkanlığı ve Kâtipler Naşid Uluğ (Kütahya), Kemal Ünal (Isparta), Cavit Oral (Niğde) ve Dr. Sadi Konuk (Bursa) hazır vaziyette toplandı²⁸. Önce Riyaset Divanı tarafından, "Ankara Milletvekili Reis-i Cumhur Atatürk'ün vefat ettiğine dair Başvekâlet tezkeresi" okundu: "*Büyük Millet Meclisi Yüksek Huzurlarına: Ankara Mebusu Reis-i Cumhur Atatürk'ün, müdavi ve müşavir tabiblerinin verdikleri ilişik raporda gösterildiği veçhile Sonteshrinin*

20 Çetin, "İnönü", (2000), s.317.

21 Aydemir, İkinci Adam, I, s. 282- 491; Çetin, "İnönü", (2000), s.317-318.

22 TBMM, ZC, 3. Tertip Düstur, Cilt: 4, s.16.

23 Çetin, "İnönü", (2000), s.318; Mahmut Goloğlu, *Millî Şef Dönemi 1939-1939*, Kalite Matbaası, Ankara 1974, s.423.

24 Aydemir, İkinci Adam, Cilt: III, s.529- 568; Cumhuriyet, 7 Şubat 1965.

25 Anadolu, 9 Kasım 1972.

26 Anadolu, 6 Kasım 1972.

27 Çetin, "İnönü", (2000), s.318; Cumhuriyet, 26 Aralık 1973.

28 TBMM, ZC, 3. Tertip Düstur, Cilt: 4, s.16; Cumhuriyet, 12 Sonteshrin 1938; Akşam, 12 Sonteshrin 1912; Ulus 12 Sonteshrin 1938.

onuncu Perşembe günü saat 9 dakika 5 de terki hayat ettiklerini onulmaz acı ve teessürlerle arz ederim. 11.11.1938 Başvekil C. Bayar”. Bilahare Dr. Akil Muhtar Özden, Dr. Neşet Ömer İrdelp, Dr. Nihad Reşad Belger, Dr. Ab-ravaya Marmaralı, Dr. H. Diker, Dr. Süreyya Serter, Dr. Kâmil Berk, Dr. Mim Kemal Öke, Dr. Asım Arar ve Dr. H. Alataş'tan oluşan heyetin ölüm raporu okundu: “Reisicumhur Atatürkün umumî hallerindeki vehâmet, dün gece saat 24 de neşredilen tebliğden sonra her an artarak bugün, 10 ikinciteşrin 1938 Perşembe sabah saat dokuzu beş geçe Büyük Şefimiz derin koma içinde terki hayat etmişlerdir”²⁹.

Başvekâlet tezkeresi ile doktorlar heyetinin raporunun okunmasından sonra, TBMM Başkanı M. Abdülhâlik Renda “Büyük Halâskârın ölümünden duyulan elemin büyüklüğünden ve fakat bunun başka bir güne talikından” söz ederek Reis-i cumhur seçimi için toplandıklarını ifade etmiştir. Renda, “Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'nun emrettiği vazifeyi îfâ etmek, o da bizim için büyük bir vecîbedir” dedikten sonra, “çok aziz ve büyük ölünün hatırasını tebçilen ayakta beş dakika sükût ile” vekilleri saygı duruşuna davet etmiştir. Saygı duruşundan sonra Meclis Başkanının “vazifemize başlayalım” uyarısıyla oy verme işlemi başlamıştır. Oy kullanma işlemi tamamlandıktan sonra kura ile dokuz sayım görevlisi vekil belirlenmiştir. Heyet; İsmail Mehmed Uğur (Sivas), Mebrure Gönenç (Afyonkarahisar), Faik Soylu (Niğde), Huriye Öniz (Diyarbakır), Yahya Galib Kargı (Ankara), İsmail Hakkı Veral (Sinop), Numan, Aksoy (Antalya), Nuri Göktepe (Aydın), İsmet Eker (Çorum)'den oluşmuştur. Tasnif tamamladıktan sonra Başkan Renda'nın; “Netice-i ârâyı arz ediyorum. Reis-i cumhur intihabı (seçimi) için 348 arkadaş (milletvekili) iştirak etmiştir. 348 reyile ve müttefikân Malatya mebusu İsmet İnönü Reis-i cumhur intihâb edilmiştir” sözleriyle seçim 11.45'te sona ermiştir. Toplantı 25 dakikalık bir aradan sonra Başkan M. Abdülhâlik Renda'nın “Celse açılmıştır” sözleriyle başlamış ve yeni Reis-i cumhurun and içmesine geçilmiştir. Reis-i cumhur Mustafa İsmet İnönü, coşkun alkış ve tezahürat eşliğinde kürsüde yemin etmiştir: “Reis-i cumhur sıfatile Cümhuriyetin kanunlarına ve hâkimiyeti milliye esaslarına riâyet ve bunları müdafaa, Türk milletinin saâdetine sadıkâne ve bütün kuvvetimle sarfı mesai, Türk devletine teveccüh edecek her tehlikeyi kemâli şiddetle men, Türkiyenin şan ve şerefini vikâye ve ilâya ve derûhde ettiğim vazifenin icabatına hasrı nefis etmekten ayrılmıyacağıma namusum üzerine söz veririm”.

İsmet İnönü'nün seçimi de birinci turda sonuçlanmıştır. Reis-i cumhur İsmet İnönü “Büyük Türk Milleti'nin muhterem vekilleri” hitabıyla başlayan teşekkür konuşmasından sonra Türk milletinin üstünlüklerinden bahsedip, omuzlarına aldığı ağır vazifeyi îfâ ederken, tek istinadının Büyük Türk Milleti ve vekillerin yardımı olduğunu belirtmiş, sonra Atatürk'ün aziz hatırası ve hizmetlerini sitayişle sıralamıştır. Konuşmanın devamında “devlet ve

Arş

Akademik
Bakış

179

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

milletin insanîyet ve medenîyetin asil hedeflerine doğru durmadan ilerleyip yükseleceğine olan kati inancını ve Türk vatanının bölünmez, hiç bir teca-vüze tahammül etmez, hiçbir zor karşısında milli haklarından vaz geçmez mahiyetini” vurgulamıştır³⁰.

İsmet İnönü’nün cumhurbaşkanı seçimi; Meclis Başkanın toplantıyı açması, üç tezkerenin okunması, sandık kurulunun oluşturulması, oy kullanma, sayım, sonucun açıklanması, yirmi beş dakikalık ara, İnönü’nün and içmesi ve teşekkür konuşması ile altmış sekiz dakika sürmüştür. Türkiye hassas bir yirmi dört saat yaşamıştır. “Ebedî Şef” vefat edince, Teşkilât-ı Esâsiye Kanununa göre Türkiye’yi tarihî akış istikametinde hedefe götürecek yeni Reis-i cumhurun bir an önce seçimi hayati bir önem arz ediyordu. Bu tarihi sorumluluğu Başvekil Celal Bayar ve Büyük Millet Meclisi derin bir sükûnet içinde yerine getirmiştir. Atatürk’ün ölümü dolayısıyla İstanbul’da bulunan Başvekil Celal Bayar 10 Kasım akşamı saat 23.30’da Ankara’ya döndü. İstasyonda Meclis Bakanı ve Vekiller Heyeti tarafından karşılandı ve Millet Meclisine geldi. Meclis Başkanını ziyaretinin ardından vekiller heyeti toplandı ve mevcut durum görüşüldü. Cumhurbaşkanı vekili olan Büyük Millet Meclisi Başkanı M. Abdülhâlik Renda şu bildiriye yayınladı:

“Reis-i cumhur Atatürk’ün milli mateme garkeyleyen (boğan) elim ziyâ’ı dolayısıyla, Teşkilât-ı Esâsiye Kanununun 34’üncü maddesi mucibince yeni reis-i cumhur intihap edilmek üzere teşrinisanın (Kasımın) 11’inci Cuma günü saat 11’de Büyük Millet Meclisini toplantıya davet ederim” Reis-i cumhur Vekili ve Büyük Millet Meclisi Başkanı M. A. RENDA

Yeni Reis-i cumhur adayının seçilmesi için parti grubu toplandığı zaman Celal Bayar şöyle konuştu:

“Reylerinizi serbestçe vereceksiniz. Parti grubu toplantısı reis-i cumhur adayını seçmek içindir. Herkes, istediği adayı yazsın. En çok oy alan, umumî heyette aday gösterilecektir” ...

Halk Partisi grup toplantısına 323 mebus katılmıştı. Yazar Asım Us’a göre; *“Hiç kimse kimseye, kime rey vereceğinin muvafık olacağını sormadı. Gizli oylar yazıldı. Bunlar toplandı. 322 rey’in İsmet İnönü’ye verilmiş olduğu görüldü, yalnız bir rey Celâl Bayar’a verilmişti. Sonuç şiddetle alkışlandı”*³¹. Cumhurbaşkanı seçiminin; başbakanlık tezkeresi ve doktorlar heyetinin raporunun okunması, milletvekili yoklaması, oylama, oy sayımı ve sonucun açıklanması ve arada başkanın kısa konuşmalarının toplamı ile otuz üç dakika sürmesinin bu ön hazırlıklar sayesinde olduğu anlaşılmaktadır.

İsmet İnönü’nün Cumhurbaşkanı seçilmesi süreci ilk Cumhurbaşkanı Atatürk’ün vefatı sebebiyle olağan üstü bir durumdu. Bu itibarla Büyük Millet Meclisi seçimleriyle bir paralellik arz etmiyordu. Oysa Teşkilât-ı Esâ-

30 TBMM, ZC, Devre: V, Cilt: 27, İçtima: 4, s.16-18; Son Posta, 11 Sontesrin 1938; Ulus, 12 Sontesrin 1938.

31 Aydemir, İkinci Adam, Cilt: II, s.23-24.

siye Kanununda “*Türkiye Cumhurbaşkanı, Büyük Millet Meclisi kamutayı [parlamentosu] tarafından ve kendi üyeleri arasından bir seçim dönemi için seçilir*” maddesi yürürlükteydi. “Bir seçim dönemi için seçilir” hükmü Mustafa Kemal Paşa ile başlamış İsmet İnönü ile devam ediyordu. İnönü, hükûmeti kurma görevini Celal Bayar’a verdi. 26 Aralık 1938 tarihinde olağan üstü toplanan Cumhuriyet Halk Partisi kongresinde İnönü, “değişmez genel başkan” seçildi ve kendisine “Milli Şef” unvanı verildi³². Parti divanı 24 Ocak 1939 tarihli toplantısında seçimleri yenileme kararı aldı. 25 Ocak’ta Celal Bayar hükûmeti istifa etti. Yerine Dr. Refik Saydam hükûmeti kuruldu³³. Büyük Millet Meclisi seçim kararını onayladı. “Milli Şef” İnönü, 1927 tüzüğü uyarınca³⁴ aday milletvekillerinin listesini belirleyip 24 Mart’ta yayınladı³⁵ ve 26 Mart 1939 tarihinde VI. Dönem milletvekillerini belirlemek için genel seçimler yapıldı³⁶.

İsmet İnönü, VI. Dönem milletvekili genel seçimlerinden sonra 3 Nisan 1939 Pazartesi günü TBMM’nin birinci celsesinde, ilk defa seçilmesinden 4 ay yirmi iki gün sonra ikinci defa Cumhurbaşkanı seçilmiştir. TBMM saat 14.00’te en yaşlı vekil sıfatıyla Bilecik Milletvekili Dr. Besim Ömer Akalın başkanlığında açılmış, milletvekillerinin and içmesinden sonra Çankırı milletvekili M. Abdülhâlik Renda Meclis Başkanı seçilmiştir. Renda, Meclis Başkanlığını devralıp, milletvekillerine teşekkür ettikten sonra, Meclis başkanlık divanı, idare amirlikleri ve kâtiplikler için seçim yapılmıştır. Başkanın “Ruznamemize devam ediyoruz. Reis-i cumhur intihabına başlıyoruz” hitabıyla Reis-i Cumhur’un seçimine geçilmiş, Renda’nın “429 milletvekilinden reye iştirak eden arkadaş 413’dür, 413 rey ve müttefikan Ankara mebusu İsmet İnönü (1. turda) Reis-i cumhur seçilmiştir” açıklamasıyla toplantı sona ermiştir. İsmet İnönü, aynı gün ikinci celsede yemin edip göreve başlamıştır³⁷.

İsmet İnönü’nün 3. ve 4. seçimleri 1924 Teşkilât-ı Esâsiye Kanuna göre yapılmıştır. Buna göre milletvekillerinin yenilenmesiyle Cumhurbaşkanlığı seçimi de tekrarlanmıştır³⁸. Türkiye’nin 1943 yılı genel seçimleri VII. Dönem Milletvekillerini belirlemek için 28 Şubat 1943 tarihinde yapılmıştır. Bu seçim, Türkiye’nin tek partili son seçimidir. Seçimler, İkinci Dünya Savaşı’nın (1939-1945) en şiddetli çarpışmalarının ortasında Mihver Devletleri (Almanya, İtalya ve Japonya) ile Müttefik Devletlerinin (İngiltere, Fransa, Rusya ve ABD) arasında “denge oyunu”³⁹ siyaseti güdümlenerek ve ağır ekono-

32 Cumhuriyet, 27 Birincikânun 1938; Anadolu, 27 Birincikânun 1938.

33 TBMM ZC, Devre: V, Cilt: 29, İ.4, İnikat 26, 25 Ocak 1939, s.144; Cumhuriyet, 26 İkincikânun 1939.

34 Mete Tuncay, *Türkiye’de Tek Parti Rejiminin Kurulması (1923-1931)*, Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s.398-402.

35 Cumhuriyet, 11 Mart 1939.

36 Aydemir, İkinci Adam, Cilt: II, s.38-45.

37 TBMM, ZC, Devre: VI, İçtima: F., Cilt: 1, 1. İnikad, (3.4.1939), s.2-4.

38 TBMM, ZC, 3. Tertip Düstur, Cilt: 4, s.15.

39 Selim Deringil, *Denge Oyunu (İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’nin Dış Politikası)*,

mik koşullar altında yapılmıştır. 12 Ocak'ta CHP Grup toplantısında seçim kararı alınmış⁴⁰, karar 14 Ocak'ta TBMM tarafından onaylanmıştır⁴¹. Önce 15-20 Şubat 1943 tarihlerinde ikinci seçmenler ile CHP'nin milletvekili listeleri oluşturulmuş⁴² 28 Şubat 1943'te Milletvekili Genel Seçimi yapılmıştır⁴³.

1943 Seçimleriyle oluşan VII. Dönem Milletvekillerinin, TBMM'deki ilk toplantısı 8 Mart 1943 pazartesi günü saat 14.00'te yapılmıştır. Bu toplantıda İsmet İnönü üçüncü defa Türkiye Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Söz konusu seçim, gelenek üzere, meclisin en yaşlı üyesi Suphi Serter'in (Kocaeli) yemin etmesiyle başlamıştır. Muvakkat kâtipler Hıfzı Oğuz Bekete (Ankara) ve Bekir Kaleli (Gaziantep) belirlendikten sonra geçici başkan meclisi açmış, sonra vekiller yemin etmişler ve M. Abdülhâlik Renda yeniden Meclis Başkanı seçilmiştir. Onun riyasetinde Başkanlık Divanının da seçilmesinden sonra M. Abdülhâlik Renda reislik makamına oturmuş, Reis-i cumhur seçimine geçilmiştir. "Tek aday" Ankara mebusu İsmet İnönü, 455 vekilden seçime iştirak eden 435 milletvekilinin tamamının oyunu alarak müttefikan Reis-i cumhur seçilmiş, 15 dakika sonra da and içerek üçüncü defa göreve başlamıştır⁴⁴.

İsmet İnönü'nün dördüncü ve son Cumhurbaşkanlığı seçimi 1946 yılında yapılan VIII. Dönem milletvekili genel seçimlerinden sonradır. Türkiye'de 7 Ocak 1946 tarihinde Demokrat Parti'nin kurulmasıyla yirmi üç yıllık "tek parti devri" sona ermiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nde Demokrat Parti'nin de katılımıyla ilk çok partili seçim 21 Temmuz 1946 tarihinde yapılmıştır. VIII. Dönem Milletvekili seçimlerinden sonra TBMM 5 Ağustos 1946 Pazartesi günü en yaşlı vekil Ali Müfit Yeğena başkanlığında saat 14.00'te toplanmıştır. Yeğena ve milletvekillerinin yemin etmesinden sonra Meclis Başkanlığı seçimine geçilmiştir. CHP adına İstanbul milletvekili Kâzım Karabekir, DP adına Sinop Milletvekili Yusuf Kemal Tengirşenk aday gösterilmiş; Kâzım Karabekir 389, Yusuf Kemal Tengirşenk 58 oy almışlardır. Karabekir'in kısa bir güven ve teşekkür konuşmasından sonra Başkanlık Divanı seçimleri yapıp Cumhurbaşkanlığı seçimine geçilmiştir⁴⁵.

TBMM'nde Kâzım Karabekir'in Meclis Başkanlığı'nda Cumhurbaşkanlığı seçimi yapılmıştır. Seçime CHP adına Ankara Milletvekili Mustafa İsmet İnönü, Demokrat Parti adına İstanbul Milletvekili Mustafa Fevzi Çakmak ve Sinop Milletvekili Yusuf Kemal Tengirşenk aday gösterilmiştir.

Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2003, s.42-49.

40 İkdâm, 13 Ocak 1943; Ulus, 13 Ocak 1943.

41 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, Cilt: 30, s.216, 249; Akşam, 15 Ocak 1943; İkdâm, 15 Ocak 1943.

42 Ulus, 16 Şubat 1943; Cumhuriyet, 16 Şubat 1943.; Samet Ağaoğlu, *Siyasi Günlük: Demokrat Partinin Kuruluşu*, İletişim Yay., İstanbul, 1993, s.26.

43 İkdâm Gece Postası, 28 Şubat 1943; Cumhuriyet, 27 Şubat 1943.

44 TBMM, ZC, Devre VII, İçtima: F., Cilt: 1, 1. inikad, (8.3.1943), s.1-4.

45 TBMM, ZC, Devre VIII, İçtima: O., Cilt: 1, (5.8.1946), s.2-3.

Bu defa meclisteki 465 milletvekilinin 451'i seçime katılmış, İsmet İnönü'ye 388, Fevzi Çakmak'a 59, Yusuf Kemal Tengirşenk'e 2 oy verilmiş ve 2 oy da boş çıkmıştır. İsmet İnönü yine birinci turda cumhurbaşkanı seçilmiş ve and içerek dördüncü defa görevine başlamıştır⁴⁶.

Sonuç

Türkiye Cumhurbaşkanı, Büyük Millet Meclisi parlamentosu tarafından ve kendi üyeleri arasından bir seçim dönemi için seçilir. Cumhurbaşkanlığı görevi yeni Cumhurbaşkanının seçimine kadar sürer. Yeniden seçilmek için bir engel yoktur. 29 Ekim 1923 tarih ve 364 sayılı “*Teşkilât-ı Esâsiye Kanununun Bazı Mevaddının Tavzihân Tâdiline Dâir Kanun*” ile 29 Ekim 1923 tarihinden 1 Kasım 1957'ye kadar; dört kez Mustafa Kemal Atatürk'ün, dört kez Mustafa İsmet İnönü'nün ve üç kez de Mahmut Celal Bayar'ın adaylığında, Türkiye Büyük Millet Meclisi parlamentosu tarafından cumhurbaşkanlığı seçimleri yenilenmiştir. İsmet İnönü'nün son seçimi ile Celal Bayar'ın seçimleri dışında Atatürk'ün tüm seçimlerine ve İnönü'nün üç seçimine “tek parti”nin “tek adayı” ile gidilmiş, tüm seçimler birinci turda sonuçlanmıştır. Bu itibarla ilk üç cumhurbaşkanının seçilmesinde herhangi bir tıkanma olmamıştır. Türkiye Devleti'nin idarî şeklini belirleyen ve Mustafa Kemal Paşa'yı cumhurbaşkanı seçen ilk seçim dışındaki söz konusu on seçim Türkiye Büyük Millet Meclisi üyesi milletvekillerinin ekseriyetinin katılımlarıyla gerçekleşmiştir. 29 Ekim 1923 tarihinde 364 sayılı yasayla Türkiye Devleti'nin idarî şeklini belirleyen ve Türk İstiklâl Harbi'nin Başkumandanı Ankara Milletvekili Mustafa Kemal Paşa'yı ilk cumhurbaşkanı seçen meclis kurucu bir meclistir. 1946 genel seçimlerine kadar iki defa denenen “çok partili demokrasi”, beklenen sonucu vermemiş, süreç, “tek parti” demokrasisi veya “tek parti”nin adaylarının toplumsal katmanlara olabildiğince yaklaşması ve iki dereceli seçim yoluyla aşılmaya çalışılmıştır.

Kaynaklar

TBMM Zabıtları

- TBMM, ZC, 3. Tertip Düstur, Cilt: 4, s.15.
TBMM, ZC, (20.4.1924) 1. Fasil, Ahkâm-ı Esâsiye, Kanun Nu: 491.
TBMM, ZC, (29 Teşrinievvel 1339), Devre: II, Cilt: 3, Pazartesi
TBMM, ZC, (1 Teşrinisani 1927) Cilt: 1, İnikat: 1, Salı.
TBMM, ZC, (4.5.1931), Devre: IV, Fevkalade İçtima, Cilt: 1, İnikat: 1, s.6.
TBMM, ZC, (1.3.1935) Devre: I, Cilt: 1, Fevkalade İçtima, s.3-4.
TBMM, ZC, Devre: II, Cilt: 3, İçtima: 1.
TBMM, ZC, Devre: II, Cilt: 3, İçtima: 44, s. 103-104.
TBMM, ZC, 3. Tertip Düstur, Cilt: 4, s16.
TBMM, ZC, Devre: V, Cilt: 27, İçtima: 4, s.16,17-18.
TBMM, ZC, Devre: VI, İçtima: F., Cilt:1, İnikat: 1, (3.4.1939), s.2-4.
TBMM ZC, Devre: VI, Cilt: 30, s.216, 249

46 TBMM, ZC, Devre VIII, İçtima: O., Cilt: 1, (5.8.1946), s.3-4.

görsel

Akademik
Bakış
183
Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

- TBMM, ZC, Devre: VII, İçtima: F., Cilt: 1, İnikat: 1, (8.3.1943), s.1-4.
TBMM ZC, Devre: V, Cilt: 29, İnikat: 4, 26, 25 Ocak 1939, s.144
TBMM, ZC, Devre VIII, İçtima: O., Cilt: 1, (5.8.1946), s.2-3.
TBMM, ZC, Devre VIII, İçtima: O., Cilt: 1, (5.8.1946), s.3-4.

Gazeteler

Akşam, 12 Senteşrin 1938; 27 Birincikânun 1938; 15 Ocak 1943.

Anadolu, 6 Kasım 1972; 9 Kasım 1972.

Cumhuriyet, 11 Senteşrin 1938; 12 Kasım 1938; 27 Birincikânun 1938; 26 İkincikânun 1939; 11 Mart 1939; 12 Mart 1939; 16 Şubat 1943; 27 Şubat 1943; 7 Şubat 1965; 26 Aralık 1973.

İkdam, 13 Ocak 1943; İkdam, 15 Ocak 1943; İkdam Gece Postası, 28 Şubat 1943.

Son Posta, 11 Senteşrin 1938.

Tan, 11 Senteşrin 1938.

Tanin, 31 Ekim 1923.

Tevhid-i Efkâr, 29 Ekim 1923; 1 Kasım 1923.

Ulus, 11 Senteşrin 1938; 12 Senteşrin 1938; 13 Ocak 1943 Ulus, 16 Şubat 1943.

Araştırma ve İncelemeler

AĞAOĞLU, Samet, *Siyasi Günlük: Demokrat Partinin Kuruluşu*, İletişim Yay., İstanbul, 1993.

AKŞİN, Sina, *Türkiye'nin Yakın Tarihi*, İmaj Yayınları, Ankara 2001, s.170-172; Aydemir, Tek Adam, Cilt: 3, s.172-191

ALKAN, Mustafa, "Hüseyin Rauf Orbay'ın Hayatı (1880-1964)", *ATAM*, Cilt 20, Sayı 59, (Temmuz 2004), s.618-619.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, Nutuk, I, (1919-1920), Milli Eğitim Basımevi, 10. Baskı, İstanbul 1970.

Aydemir, Şevket Süreyya, *Tek Adam Mustafa Kemal*, Cilt: I, Remzi Kitabevi, İstanbul 1975.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, *İkinci Adam (1938-1950)*, cilt I, Remzi Kitabevi, İstanbul 2011.

ÇETİN, Atilla, "Mustafa İsmet İnönü 1884-1973", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 22, (İstanbul 2000), s.315-319.

DERİNGİL, Selim, *Denge Oyunu (İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası)*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2003.

GOLOĞLU, Mahmut, *Millî Şef Dönemi 1939-1939*, Kalite Matbaası, Ankara 1974.

TANÖR, Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, YKY Yayını 19. Baskı, İstanbul 2010, s.283-287.

TUNÇAY, Mete, *Türkiye'de Tek Parti Rejiminin Kurulması (1923-1931)*, Yurt Yayınları, Ankara 1981.

TURAN, Şerafettin, "Atatürk'ün Hayatı", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 31, (2020).

Extended Abstract

The Republic of Türkiye is a political entity that has evolved over thousands of years of historical development and a millennium of nationalization in the territory of Türkiye, where it was founded. The historical legacy of various ruling dynasties such as the Huns, Gokturks, Oghuzs, Seljuks, and Ottomans, as well as the cultural and civilizational heritage of the Seljuks and Ottomans, has contributed to the identity of Türkiye. These principles of historical development, culture, and civilization have served as the foundations of the Republic of Türkiye. The groundwork for this historical evolution was laid with the Sened-i Ittifak of 1808, followed by the First Constitutional Assembly and the Constitution of 1876, the Second Constitutional Assembly and the Constitution of 1909, and the establishment of the Grand National Assembly on 23 April 1920, along with the Constitution of 1921. The first article of the 1921 Constitution declares: "Sovereignty unconditionally belongs to the nation." Consequently, after the Turkish

War of Independence, the Ottoman Sultanate was abolished on 1 November 1922, and Article 1 was amended to state: "Sovereignty unconditionally belongs to the country. The administration process is based on the idea that each person actively and personally controls their future." On 29 October 1923, the phrase "The form of government of the State of Türkiye is a republic" was added to the amended 1921 Constitution. It was natural for Gazi Mustafa Kemal Pasha, the Commander-in-Chief of the National Struggle, to be chosen as the "president of the republic" of Türkiye. Consequently, this study will examine the elections of Mustafa İsmet İnönü, who succeeded the "Eternal Chief" following his passing on 10 November 1938, as the president of the republic on 11 November 1938, and was subsequently re-elected three times. One of the prominent leaders of the Turkish War of Independence was İsmet İnönü, who served as a bureaucrat, politician, and statesman. Born in İzmir in 1884, İnönü attended military school in Istanbul after completing primary and high school education in Sivas. In 1906, he graduated as an artillery staff captain and was commissioned as a captain in the 8th Regiment of the 2nd Army in Edirne. During this time, he also became a member of the Committee of Union and Progress. Until the First World War, İnönü served in various military units. He initially served with Mustafa Kemal Pasha in the Caucasus Front during the First World War as the Commander of the 16th Corps and the Deputy Commander of the 2nd Army, and later in the Syrian Front.

He was appointed as the Undersecretary of the Ministry of War in 1918. He went to Ankara and attended the first meeting of the Turkish Grand National Assembly (TBMM) on 23 April 1920, as a deputy from Edirne. He was appointed Chief of Staff in the first government. On 3 May 1920, he was assigned as the commander of the northern sector of the Western Front, with additional duties as a minister and member of parliament. İsmet İnönü became Mustafa Kemal Pasha's closest associate during the National Struggle. He represented the Turkish Grand National Assembly at the Mudanya Armistice and signed it. In 1922, he was appointed Minister of Foreign Affairs. Due to his success in the Mudanya Armistice, he led the Turkish executive mission to the Lausanne Peace Conference. He ratified the Lausanne Treaty. After the proclamation of the republic, he became the first Prime Minister of Türkiye. He was also appointed deputy chairman of the Republican People's Party (CHP) at the same time. As Prime Minister, President, and Chairman of the Republican People's Party after Atatürk, he became the most prominent political figure in the development of Türkiye in the 50 years following the republic's establishment. Consequently, the day after Atatürk's passing, he was elected President by the Grand National Assembly. He was named the "National Chief" and elected "permanent chairman" at the CHP General Assembly on 26 December 1938. İsmet İnönü held these two roles as National Chief until 1950. After the 1950 General Elections in Türkiye, he handed over the presidency to Celal Bayar. He continued as the "National Chief" and Chairman of the Republican People's Party until 8 May 1972. Following the Military Coup on 27 May 1960, his party CHP emerged as the leading party in the 1961 General Elections, and he served as Prime Minister for the ninth time until 6 February 1965. Ultimately, İsmet İnönü resigned from the CHP Chairmanship on 8 May 1972, and from CHP and senatorship on 5 November 1972. He passed away in Ankara on 25 December 1973, and was buried at Atatürk's Mausoleum with a state ceremony on 27 December.

Arnavutluk Kralı Zog'un Türkiye'ye Sığınmasının Türk Basınına Yansıması

Reflections of Albanian King Zog's Asylum in Türkiye in the Turkish Press

Halil ÖZCAN*

Öz

Arnavutlar, nüfusun çoğunluğunun Müslüman olması sebebiyle Türklerle birlikte Osmanlı Devletini beş asır yöneten millet olma özelliğine sahiptir. Türkiye, kurtuluş ve kuruluşta Atatürk'ün liderliğinde tam bağımsız bir politika izlerken aynı dönemde Atatürk gibi bir liderden yoksun olan Arnavutluk, İtalya'ya tavizler vererek Cumhuriyetten Krallığa geçti. İtalya'nın etkisiyle Balkan Paktına dâhil olamayan Arnavutluk, bu ülkenin işgaliyle karşı karşıya kaldı. Kral, iki günlük oğlu ve lohusa eşiyle tacını ve tahtını terk ederek önce Yunanistan'a sonra da Türkiye'ye sığınmak zorunda kaldı. Devrik Kralın iki aylık (03 Mayıs-01 Temmuz 1939) zoraki misafirliğinin Türk basını temelinde (Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi ile Devlet Arşivleri Cumhuriyet Arşivinde belge bulunamadığı için) ilk defa bir akademik çalışmada incelenmesi, bu makalenin özgünlüğünü oluşturmaktadır. Arnavutluk'un işgalinin Türk basınına ve Türk dış politikasına yansıması, ayrı bir bilimsel çalışma konusu yapıldığı için bu çalışma, Kral Zog'un Türkiye'ye sığınmasıyla sınırlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arnavutluk, Türkiye, Kral Zog, Türk Basını, İtalya İşgali.

Abstract

Albanians with a predominantly Muslim population, had the privilege of being one of the ruling-nations of the Ottoman Empire alongside the Turks for five centuries. While Türkiye, under the leadership of Atatürk, followed a completely independent policy after the establishment of the republic in 1923, Albania, in the absence of a leader like Atatürk, made concessions to Italy and under the influence of that country transformed from Republic to a Kingdom. The Italians prevented Albania from joining the Balkan Pact, and later on invaded the country. Zog, the King of Albania abandoned his crown and his throne with his two-days-old son and his post-partum wife and sought refuge first in Greece and then in Türkiye. The original contribution of this article to the literature lies in the fact that it is the first work to examine the two-months long (May 03-July 01, 1939) forced stay of the deposed King in Turkey. Since no documents can be found either in the Turkish Diplomatic Archives of the Ministry of Foreign Affairs or the Republican Archives of the State Archives on King's forced stay in Turkey, this study is based on the articles published in the Turkish newspapers of the era. This study is limited to King Zog's asylum in Turkey, and do not discuss issues such as the reflections of the occupation of Albania on the Turkish press or Turkish foreign policy, as they are the subject of other scientific studies.

Key Words: Albania, Turkey, King Zog, Turkish Press, Italian Invasion.

Makale Geliş Tarihi: 12.03.2023. Makale Kabul Tarihi: 25.05.2023.

Araştırma Makalesi / Künye: ÖZCAN, Halil, "Arnavutluk Kralı Zog'un Türkiye'ye Sığınmasının Türk Basınına Yansıması", Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), Sayı: 32, Cilt: 16, Haziran 2023, s. 187-207

* Doç. Dr., Başkent Üniversitesi Atatürk İlkeleri Uygulama ve Araştırma Merkezi Ankara, E-mail: hozcan@baskent.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-6294-2576.

Akademik
Bakış

187

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

Giriş

Arnavutluk, I. Dünya Savaşı sürecinde ve sonrasında, Osmanlı Devleti gibi gizli anlaşmaların paylaşım konusu yapılarak işgale uğradı. Arnavutluk'ta siyasî birliği sağlayan Ahmet Zogu,¹ Cumhuriyet ilân edildikten sonra, 31 Ocak 1925'te Cumhurbaşkanı seçildi. Arnavutluk, İtalya ile Tiran'da Dostluk ve Güvenlik Paktı'nı 27 Kasım 1926'da, İşbirliği ve Güvenlik Tiran Paktı'nı 22 Kasım 1927'de imzaladı.

İtalya'nın desteği ile Arnavutluk Meclisi, 1 Eylül 1928'de Cumhurbaşkanı Ahmet Zogu'yu, "Zog I Arnavutların Kralı" ilân etti. Bunun üzerine Tiran'daki büyükelçiyi Ankara'ya çağırarak Atatürk, Zogu'yu Cumhurbaşkanı olarak yeminini bozmakla ve halkına ihanet etmekle suçlayıp, Krallık rejimini tanımayacağını kararlılıkla dile getirdi. Çünkü Türkiye, Oniki Adalar'a sahip olan İtalya'nın Anadolu'dan toprak talebinde bulunacağı ile Akdeniz'de ve Balkanlarda Türkiye'yi tehdit edeceği değerlendiriliyordu.

Atatürk, Arnavutluk'u Balkan Paktı'na dâhil edebilmek için II. Balkan Konferansı'nın Türkiye'de yapılmasını fırsat bilerek tüm katılımcı devlet başkanlarıyla birlikte Arnavutluk Kralı Zog'a da telgraf çekerek krallık rejimini tanımış oldu. Arnavutluk'ta krallık ilanı, bu ülkenin İtalya'nın etkisiyle Balkan Paktı'na girmemesi ve II. Abdülhamit'in oğlu ile bekâr olan Kral Zog'un kız kardeşinin evliliği, Atatürk döneminde Türkiye-Arnavutluk ilişkilerinin istenilen seviyede gelişmesini engellediği gibi Arnavutluk'u da İtalya'ya bağımlı kıldı.

İtalya, 1935'te Etiyopya'yı (Habeşistan) işgal ederek bu ülkeyi sömürgeci yaptıktan sonra, 1936'da Oniki Adaları silahlandırmaya başladı.² Mussolini, 26 Mart 1939 tarihli nutkunda, "İtalya'nın Akdeniz'i hayat sahası" telakki ettiğini belirtti. Konuşmasının devamında, İtalya'nın çok ehemmiyetli menfaatlerinin bulunduğu Adriyatik Denizi'nde "Akdeniz'in bir körfez" olduğunu vurguladı.³

Mussolini'nin damadı olan İtalya Dışişleri Bakanı Galeazzo Ciano⁴, 1 Nisan 1939'da ülkesinin Arnavutluk'un iletişim hatları, liman ve havaalanları üzerinde kontrol hakkına sahip olmasını, Arnavutluk bakanlarının yanına bir İtalyan danışmanın yardımcı bakan olarak atanmasını ve Arnavutluk'ta

1 Ahmet Zogu, Kral olduktan sonra "Kral Zog" unvanını kullandığı için bu kullanım tercih edildi. Ancak kral sıfatı olmadan tek başına yazılıştta ya da Ahmet ön adıyla birlikte Zogu kullanımını tercih edildi.

2 Hüner Tuncer, *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950) İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2012, s.43-44.

3 *Ulus*, 5 Nisan 1939, s.8.

4 Kral Zog ve Kraliçe Jeraldin'in nikâh şahidi olan (*Tan*, 16 Nisan 1939, s. 7) İtalya Dışişleri Bakanı Ciano'nun, (Şubat 1939'da) Kral Zog'a karşı suikast planlandığı biliniyor (Kevin Doko, *İtalyan İşgali'nde Arnavutluk 1939-1943*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2020, s.32). Suikast planı başarısız olduğunda İtalya, Kral Zog'a 20 milyon altın frank karşılığında memleketin yönetimini harpsiz bırakmasını teklif ettiyse de Kral bu teklifi kabul etmedi (*Haber Akşam Postası (HAP)* olarak kısaltılacaktır), 12 Nisan 1939, s.5).

bulunan İtalyan vatandaşlarının Arnavutlarla eşit haklara sahip olmasını talep etti. 4 Nisan'da Kral Zog, hükûmetiyle birlikte liman ve iletişim hatlarının İtalyanlarca kontrolünü kabul eden ancak, İtalyan danışmanların bakanlıklarda görevlendirilmesini reddeden kararını açıkladı. Bunun üzerine Mussolini, ülkesinin şartlarının kabul edilmesi için 6 Nisan saat 12'ye kadar süre tanıdı. Bu kritik süreçte Arnavutluk'ta, 1 Nisan'dan 6 Nisan'a kadar, İtalya'ya karşı protesto gösterileri yapıldı.⁵ İtalya, Arnavutluk'a saldırmadan önce, Alman ve İtalyan genelkurmayları arasında müzakereler dikkat çekti.⁶ Arnavutluk ile İtalya arasında, siyasî tansiyonun iyice yükseldiği nisan ayının ilk haftasında Kral Zog, baba olmaya hazırlanıyordu.

Veliahtın Doğumu ve İtalya Ültimatomu

Macar kontesi Jeraldin ile evli olan ve nisan ayının ilk günlerinde baba olması beklenen Arnavutluk Kralı Zog'un çocuğuna erkek olursa İskender, kız olursa Donika ismini vermeyi kararlaştırdığı haberi, Türk basınında yer almaya başladı.⁷ *Anadolu Ajansı*, 5 Nisan'da⁸ veliahdın doğduğu, doğumun 101 pare top atışıyla halka duyurulduğu, Tiran sokaklarını dolduran halkın da Kral ve ailesini alkışladığı haberini bildirdi.⁹ 6 Nisan'da Arnavutluk Başbakanı olağanüstü toplanan parlamentoda, veliahdın doğduğu 5 Nisan'ı, millî bayram ilân etti.¹⁰ Arnavutluk Parlamentosu, veliahdın doğumunu millî bayram ilân ettiği gün, İtalya'nın beş maddeden oluşan ultimatoomunu da görüşmek zorunda kaldı.¹¹

Arnavutluk Mebusan Meclisi ve hükûmeti, İtalyan ultimatoomunu içeren talepleri görüşmeye başladığı sıralarda iki İtalyan hava filosu, Arnavutluk üzerinde uçmaya başladı. Buna rağmen 6 Nisan saat 4.45'te, Arnavutluk Mebusan Meclisi İtalyan taleplerini reddetti. Bunun üzerine, 7 Nisan günü, İtalyan askeri Arnavutluk'a çıkarıldığında, Arnavut milletinin mukavemet etmemesi gerektiği çağrı ve tehdidi uçaktan atılan, "aksi takdirde askerî tedbirler alınacağı" beyannamesi ile duyuruldu.¹² Sonuçta kısmî seferberlik ilân eden ve istekleri Arnavutluk tarafından kabul görmeyen İtalya, 100.000 asker,¹³ 400 tayyare ve 170 harp gemisinden oluşan kuvvetiyle dört koldan¹⁴

5 Doko, a.g.t., s.32-34.

6 HAP, 6 Nisan 1939, s. 1-4.

7 *Son Posta*, 2 Nisan 1939, s.2.

8 5 Nisan 1939 günü sabah saat altıda veliaht doğdu (*Tan*, 26 Nisan 1939, s.6). Pearson, doğum saatini sabah saat 03.30 olarak vermektedir (Owen Pearson, *Albania and King Zog Independence, Republic and Monarchy 1908-1939*, The Center of Albanian Studies In Association with I B Tauris&Co Ltd., Newyork, 2004, s.435.

9 *Cumhuriyet*, 6 Nisan 1939, s.3, *Tan*, 6 Nisan 1939, s.3, *HAP*, 5 Nisan 1939, s.1-5, *Son Telgraf*, 7 Nisan 1939, s.1, *Son Posta*, 6 Nisan 1939, s.1.

10 *Cumhuriyet*, 7 Nisan 1939, s.8, *Son Posta*, 7 Nisan 1939, s.11, *Tan*, 7 Nisan 1939, s.10.

11 İtalya ultimatoomu için bakınız (*Cumhuriyet*, 11 Nisan 1939, s.7, *HAP*, 11 Nisan 1939, s.4).

12 *HAP*, Üçüncü Basış, 7 Nisan 1939, s.1.

13 *HAP*, İtalya'nın kısmî seferberlik ilan ettikten sonra, üç fırka (yaklaşık 35.000 kişilik) kuvveti, işgal için Arnavutluk'a görevlendirdiğini yazmaktadır (aynı yer).

14 İtalyan ordusunun sabah saat 05.30'dan itibaren, Pişti, Palles, Kad, Draç ve Ayasarandeye'ye birbiri ardına asker çıkarma girişimleri oldu (aynı yer).

Arnavutluk'u işgale başladı.¹⁵ Arnavut sahilleri bombalanırken¹⁶ 29 adet İtalyan uçağı da Tiran üzerinde uçmaya devam etti.¹⁷

Arnavutluk Kralının Tahtını, Tacını ve Ülkesini Terk Etmesi

Kral Zog, işgale karşı bir beyanname hazırlayarak Tiran radyosunda¹⁸ sabah-tan itibaren muhtelif lisanlarla yayımlattı.¹⁹ Tiran üzerinde İtalyan tayyarelerinin uçtuğı sırada, sarayında mukavemet emirleri vermekle meşgul olan Kral Zog, lohusa olan Kraliçe ve iki günlük veliahdın Tiran'dan ve ülkeden gitmesi için talimat verdi.²⁰ Farları söndürülen hasta otomobil, 150 kilometrelik yolculuk sonrası, şafakla birlikte Yunanistan'ın Florine²¹ kasabasına ulaştı.²²

Başkent Tiran'ın, uçaktan inen askerlerin havadan, Draç'tan ilerleyen askerlerin karadan işgali üzerine Arnavutluk Kralı,²³ 8 Nisan günü²⁴ maiyeti erkânıyla birlikte memleketini terk edip Görice yakınından Arnavutluk-Yunanistan sınırını geçerek Yunanistan'a iltica etti.²⁵ Ancak Kral Arnavutluk'tan ayrılırken "sonuna kadar mukavemet beyannamesi" yayımladı.²⁶ Yunanistan Başbakanı Metaxas, Roma'da bulunan Yunan Büyükelçisine, Kral Zog'un aniden maiyetiyle birlikte Yunan topraklarına girdiğini bildirerek ülkesinde Kralın Yunan misafirperverliğini kötüye kullanmaması ve siyasî faaliyette bulunmaması için gerekli tedbirlerin alınacağını duyurdu.²⁷

Kral Zog, 25 Nisan 1938'de Kraliçe Jeraldin ile evlendikten hemen sonra İtalya'dan aldığı 1.5 milyon sterlin borçla yeni bir saray yaptırmaya başlamıştı. İtalyan askerleri Tiran'a girdiklerinde inşaatı tamamlanan ancak döşenmesi için 500 bin tahsis edilen yeni sarayın ilk konuğı veliaht olacaktı.²⁸ Kral, Kraliçe ve veliahdın ülkeyi terk etmeleriyle yapımı tamamlanan saraya da veda etmiş oldular.

Kral Zog, maiyetiyle birlikte Tiran'ı terk ederken Maliye Bakanlığı kasasından 23.500 ve diğer bakanlıklardan da 20.000 altın aldığı,²⁹ kendisine

15 *Yeni Sabah*, 8 Nisan 1939, s.1.

16 *Ulus*, 8 Nisan 1939, s.1.

17 *Son Telgraf*, 7 Nisan 1939, s.1.

18 Tiran radyosu işgalden sonra kötü bir şive ile Türkçe yayın yapmaya başladı. Bundan amaç İtalyanların Arnavutlara bahsettiğı nimetleri sayıp dökmek olmalıydı (Suat Derviş, "Tiran Radyosunun Türkçe Neşriyatı", *HAP*, 6 Temmuz 1939, s.3).

19 Beyanname için bakınız (*Cumhuriyet*, 8 Nisan 1939, s.9, *HAP*, Üçüncü Basış, 7 Nisan 1939, s.5).

20 *HAP*, 11 Nisan 1939, s.4, *Tan*, 12 Nisan 1939, s.1-9.

21 *Anadolu Ajansı*'nın özel muhabirinin bildirdiğine göre, 8 Nisan sabah saat 07.00'dan itibaren Kraliçe, Yunanistan'ın Florine şehrinde bulunmaktadır (*HAP*, 8 Nisan 1939, s.1-6).

22 *HAP*, 11 Nisan 1939, s.4, *Tan*, 12 Nisan 1939, s.1-9.

23 *Cumhuriyet*, 9 Nisan 1939, s.7.

24 *HAP*, 9 Nisan 1939, s.4.

25 *Cumhuriyet*, 9 Nisan 1939, s.7.

26 *Yeni Asır*, 9 Nisan 1939, s.1.

27 Pearson, a.g.e., s. 454-455.

28 *HAP*, 7 Mayıs 1939, s.7.

29 *Cumhuriyet*, 21 Nisan 1939, s.3.

ait 16 otomobil ile bazı erkân ve hazineyi de beraber götürdüğü haberleri gazetelerde yer aldı.³⁰ Hatta Kralın beraberinde büyükçe on bavul altın ve gümüş götürdüğü de yazıldı.³¹ Aynı haber, Kral İstanbul'a geldikten sonra, Türk basınında yer almayı sürdürdü. *Son Posta* gazetesi, "Perapalasta doluşan bir şayia: Kralın getirdiği 10 bavul altın mı dolu?" başlığı ile konuyu haberleştirdi.³² Ayrıca Kral Zog, Türkiye'ye geldikten sonra da kendisinin İstanbul'da kalmaya karar verdiği ve iki milyon beş yüz bin liralık servetini (2.500.000 altına balığ olan para miktarını), millî bankalarımıza yatırdığı haberleri basında geniş yer buldu.³³

Kral Zog, saat 13.30'da Yunanistan'ın Florina şehrine gelerek Kraliçe Jeraldin ile buluştu.³⁴ Kral Zog, maiyetiyle birlikte, 9 Nisan günü öğleden sonra Selanik'e ulaşırken, başbakan ve bakanları Larissa istikametinde yollarına devam etti.³⁵ Hasta olan Kraliçenin Atina'ya³⁶ gitmesine izin verilmediği için³⁷ Kral Zog, Larissa'ya vardığında, (10 Nisan³⁸ Pazartesi) ateşi 40 derece ateşi olan Kraliçe,³⁹ kız kardeşleri ve maiyetinde bulunan 114 kişi⁴⁰ ile birlikte, Olimpos oteline yerleşti.⁴¹

Bu süreçte, Kral Zog'un Türk hükümetinden, Kraliçe iyi olur olmaz, kendisini ve maiyetini hudutları içerisinde kabul edip etmeyeceğini sorduğu, öğrenildi.⁴² İtalyan Stefani ajansına göre, Kral Zog ile Kraliçe, geceyi Florine'de geçirecek ve ertesi sabah Selanik'e gidecekti.⁴³ Ancak Yunan Hükümeti, bir an evvel Yunan topraklarını terk etmesini kendisinden rica ettiğinden, Kral Zog, Atina'ya gitmekten vazgeçti. Kral, Yunanistan ve Türkiye ile haberleşirken faşist teşkilatına dâhil olan Tiran gençleri, yayımladıkları mesajda Kral Zog'u, İtalya işgalinde Cibuti'ye kaçan Habeşistan Kralı Negüs (Beyaz

30 *Yeni Sabah*, 9 Nisan 1939, s.3.

31 *HAP*, 5 Mayıs 1939, s.5.

32 *Son Posta*, 5 Mayıs 1939, s.1.

33 *Yeni Sabah*, 20 Mayıs 1939, s.4, *Yeni Asır*, 20 Mayıs 1939, s.7, *HAP*, 19 Mayıs 1939, s.1, *Son Posta*, 19 Mayıs 1939, s.2.

34 *Yeni Asır*, 9 Nisan 1939, s.1.

35 *HAP*, 10 Nisan 1939, s.4.

36 Gazete haberlerinde bu konuda çelişkili bilgiler olduğu dikkat çekmektedir. Haberlere göre, Yunan Meclis Reisi, Dr. Yuross'a çektiği telgrafta Kraliçe ve çocuğunun Selanik'e kadar seyahate devam edecek durumda olup olmadığını sordu. Olumlu cevabı aldığı anda Yunan hükümeti, Florine ile Selanik arasındaki yolda, seyahat için gerekli tertibatın alınması talimatını verdi. Böylece Kraliçe, hasta otomobili ile Selanik'e doğru yola çıktı. (*HAP*, 11 Nisan 1939, s.4, *Tan*, 12 Nisan 1939, s.1-9).

37 *Son Posta*, 17 Nisan 1939, s.3.

38 *Cumhuriyet* gazetesi bu tarihi 11 Nisan olarak vermektedir (12 Nisan 1939, s.9).

39 *Tan*, 16 Nisan 1939, s.7.

40 Ancak bazı kaynaklar, kabine azaları, muhafızlardan ve diğer hanedan ailesinden oluşan 135 kişinin süngü takan Yunan nöbetçileri, tarafından bir gün trende bekletildikleri bilgisini verdi (*Son Posta*, 17 Nisan 1939, s.3). Pearson, Krala eşlik eden kişilerin sayısını 113 olarak belirtmektedir (a.g.e., s.454).

41 *Cumhuriyet*, 12 Nisan 1939, s.9, *HAP*, 11 Nisan 1939, s.4, *Türkdili*, 12 Nisan 1939, s.1.

42 *Tan*, 16 Nisan 1939, s.7.

43 *Cumhuriyet*, 9 Nisan 1939, s.7.

Yeni

Akademik
Bakış

191

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

Negüs)'e⁴⁴ benzetti.⁴⁵

İtalya'nın Tiran'a Yerleşmesi

8 Nisan saat 11.45'te İtalyan kuvvetleri, Tiran radyosunu ele geçirdikten sonra radyoda, İtalyan millî marşını çalarak işgali ilân etmiş oldu. Kral ve hükûmetin başkenti terk etmeleri üzerine, İtalyan muhibbi Arnavutlar, İtalya himayesinde Tiran'da bir hükûmet kurmaya karar verdi. Elbasan'a giden Arnavutluk hükûmeti ise İtalyanlara karşı mukavemet hazırlıklarına başladı. İtalya'nın Tiran'da tam kontrolü sağlamasından yarım saat sonra da İtalya Dışişleri Bakanı uçak ile Tiran'a gelerek⁴⁶ 10 Nisan günü yönetime el koydu. Ayrıca Arnavutluk'tan kaçan İtalyanlar da ülkeye geri döndü. Tiran eşrafı, Arnavutluk tacını İtalya Kralı Viktor Emanuel'e teklif etti. İtalya Kralı, Arnavutluk Krallığını kabul ettiğinde, Tiran'a bir umumi vali atayacağı bildirildi.⁴⁷ Kral Zog ile hükûmetinin ülkeyi terk ettiğini düşünen ve güney Arnavutluk'un hiç direnmeden İtalyanlara teslim olduğunu öğrenen mültecilerin çoğu da yurtlarına döndü.⁴⁸ Böylece, Arnavutluk işgali üç günde tamamlanmış oldu.

Devrik Kralın Türkiye Yolculuğu

Devrik Arnavut kralının Yunanistan'a gelmesinden sonra, Türk basınında bu ülkeden Kralın nereye gideceği ile ilgili çelişkili bilgiler yer almaya başladı. Kral Zog ve Kraliçenin Mısır'a gideceği söylense de⁴⁹ *Yeni Sabah* gazetesi, Kralın maiyetiyle birlikte Türkiye'ye gelmeyi arzuladığı haberini okuyucularına duyurdu.⁵⁰ İşin gerçeği, Yunan Hükûmeti, devrik Kralın ülkesini terk etmesini istediği için⁵¹ Kral, Türkiye'ye gelme talebini iletmişti. *Cumhuriyet* gazetesi de Kral Zog'un, maiyetindekilerle birlikte Türkiye'ye gelmek istediği haberini, bir gün sonra duyurdu.⁵² *Yeni Asır* gazetesi, Kral ve Kraliçenin Mısır'da ikamete karar verdiklerini ancak Arnavut hükûmeti erkânının Türkiye'ye gitmek niyetinde olduklarını yazdı.⁵³ *Son Posta* gazetesi de Atina kaynaklarına dayanarak verdiği haberde, Kral Zog'un, iyileşmekte olan Kraliçe ile birlikte İngiltere yoluyla Amerika'ya gideceğini bildirdi.⁵⁴

Arnavutluk Kralının bacanağı ve Macaristan'ın eski Arnavutluk konsolosu Pati'nin eşi, Larissa'da bulunan kız kardeşi Kraliçe Jeraldin ile telefonla konuştu. Kraliçe Jeraldin, Türkiye'ye gideceklerini, Zogu'nun, konferans vermek üzere Amerika'dan gelen davetlere cevap verecek durumda

44 *Halkın Sesi*, 4 Mayıs 1936, s.1-4, *Tan*, 4 Mayıs 1936, s.1.

45 *Türkdili*, 12 Nisan 1939, s.1.

46 *Cumhuriyet*, 9 Nisan 1939, s.7.

47 *Cumhuriyet*, 11 Nisan 1939, s.1-7.

48 *HAP*, 12 Nisan 1939, s.4.

49 *Cumhuriyet*, 11 Nisan 1939, s.1-7, *Aydın*, 11 Nisan 1939, s.1.

50 *Yeni Sabah*, 11 Nisan 1939, s.3.

51 Pearson, a.g.e., s.455.

52 *Cumhuriyet*, 12 Nisan 1939, s.9.

53 *Cumhuriyet*, 11 Nisan 1939, s.4.

54 *Son Posta*, 21 Nisan 1939, s.2.

olmadığını bildirdi.⁵⁵ Türkiye'ye mülteci sıfatıyla gelmek için istekte bulunan Kral Zog'un bu talebi, kabul edildiği için Kral,⁵⁶ ailesi, eski başbakan ve bakanların da aralarında bulunduğu 70 kişilik maiyetiyle⁵⁷ birlikte 1 Mayıs günü, saat 10.40'ta Larissa'dan⁵⁸ özel trenle Selânik'e geldi. Kralın buradan 3 Mayıs akşamı saat 23.30'da özel trenle İstanbul'a geleceği öğrenildi.⁵⁹ Ayrıca Selânik'ten İstanbul'a gelecek hususi trene, eşyaları taşımak için üç yük vagonunun⁶⁰ bağlandığı öğrenildi.⁶¹ Kral ve kraliçe için Perapalas'ta⁶² daireler hazırlandığı, maiyetinin de Perapalas'a yakın otellerde kalacağı ancak Zog'un kesin olarak nerede yerleşeceğinin⁶³ henüz belli olmadığı bilgisi basında yer aldı.⁶⁴

Atina basınına göre, Türk hükûmeti, eski Arnavut Kralının Türkiye'de ikametine politik eylemlerde bulunmaması koşuluyla⁶⁵ müsaade etti.⁶⁶ Yunanistan hükûmeti Arnavutluk Kral ve maiyetinin Yunanistan'dan ayrılması dolayısıyla tebliğ yayınladı. Bu tebliğde, "Türk hükûmeti, eski Arnavut kralının Türkiye'de ikametine müsaade ettiğinden Kral Zogo, maiyetiyle birlikte Yunan topraklarını terk etmiştir" bilgisi yer aldı.⁶⁷ Kral da Yunanistan'dan ayrılmadan önce, Yunan Kralına ve hükûmetine ülkelerinde maiyetiyle birlikte kendisini ağırladıkları için teşekkür eden bir beyanname yayınladı.⁶⁸

Kral Zog'un Sirkeci Garında Karşılınması

Kral Zog ve maiyetini taşıyan tren, Larissa'dan saat 10.40'ta hareket etmesi ve akşam saat 23.30'da İstanbul'a gelmesi beklenirken tren, Selânik'ten be-

55 *Cumhuriyet*, 21 Nisan 1939, s.3.

56 *HAP*, 3 Mayıs 1939, s.1-2.

57 Aynı haber, *Akşam* gazetesinde 73 kişilik maiyetiyle birlikte mülteci sıfatıyla Türkiye'ye yerleşmek arzusu kabul edildiği için Zog'un geleceği şeklindedir (2 Mayıs 1939, s.2).

58 Kral Zog ve Kraliçe Jeraldin'in Yunanistan'ın Larissa şehrinde buldukları geçen Cuma gününde evliliklerinin birinci yıldönümünü otelde hususî olarak kutladıkları haberi *HAP*'nda yer aldı (3 Mayıs 1939, s.2).

59 *Cumhuriyet*, 2 Mayıs 1939, s.1.

60 *Cumhuriyet* gazetesi Kralı ve maiyetini getirecek olan trene üç ya da dört vagon bağlanarak kralın eşyalarını beraberinde getireceğini yazdı (2 Mayıs 1939, s.1). Bir gün sonra ise *Cumhuriyet* gazetesi, Atina'dan alınan habere göre, özel trene ilave edilen dört vagona Kralın özel eşyaları ile Kral ile Kraliçenin düğününde Hitler tarafından hediye edilen lüks bir otomobilin de olduğunu duyurdu (3 Mayıs 1939, s.9).

61 *Akşam*, 2 Mayıs 1939, s.2.

62 Pera Palas Hotel.

63 Gazetelerde Kralın yerleşeceği yer konusunda, birbirinden farklı haberler yer aldı. Kralın, Büyükkada ya da Büyükdere'ye yerleşeceği söylenmektedir (*Yeni Sabah*, 3 Mayıs 1939, s.1). Kral ve ailesinin ileride Ankara civarında bir sayfiye yerinde oturmaları da muhtemel görünmektedir (*Son Telgraf*, 3 Mayıs 1939, s.10). *Akşam* gazetesi de Kralın maiyetiyle birlikte Büyükkada'ya yerleşeceğini yazdı (*Akşam*, 3 Mayıs 1939, s.1). *Cumhuriyet* ise Kral Zog'un Ankara'ya gidip gitmeyeceği ve nerede ikamet edeceği belli değildir bilgisini verdi (3 Mayıs 1939, s.9).

64 *Akşam*, 2 Mayıs 1939, s.2.

65 Pearson, a.g.e., s.479.

66 *Cumhuriyet*, 3 Mayıs 1939, s.9.

67 *HAP*, 3 Mayıs 1939, s.2.

68 Pearson, a.g.e., s.478.

Gaz

Akademik
Bakış

193

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

lirlenen zamandan bir buçuk saat sonra hareket edebildi.⁶⁹ Hanedanın İstanbul'a geleceğini haber alan Amerika ve Avrupa gazeteleri, İstanbul'daki muhabirlerinden telgrafla seyahat hakkında bilgi istediler.⁷⁰ Fotoğraf ajansları da kral ve kraliçenin fotoğraflarının uçak ile gönderilmesini talep ettiler.⁷¹ Kral Zog'u getiren özel tren, saat 18.10'da Türk hududuna girdi. Kral, Kraliçe ve veliahdı görmek isteyenler, saat 21.00'dan itibaren Sirkeci garına gelmeye başladı.⁷² Türk gazetecileriyle birlikte İstanbul'da bulunan yabancı gazetelerin muhabirleri de saat 23'ten itibaren istasyonda toplanmaya başladı.⁷³ Karşılamaya gelenler arasında tek tük kadın⁷⁴ da göze çarpıyordu.⁷⁵ Saat gecenin biri olduğu hâlde, istasyon civarını dolduran çoğu Arnavut vatandaşlarından oluşan kalabalık, havadaki ayaza rağmen, çığ gibi büyümeye başladı. Kalabalığa trenin gelmesinin saat dördü bulacağı söylendiğinde, bir kısım meraklı dağıldığı için etraf biraz tenhalaşmaya başladı.⁷⁶

Polis müdürünün talimatıyla garda bekleyenler, dışarı çıkarılırken içeride sadece polisler kaldı.⁷⁷ Saat ikiden sonra zabıta, aldığı tertibatı daha da sıkılaştırarak bütün halkı istasyon ve civarından uzaklaştırdı.⁷⁸ İstasyonda sadece yerli ve yabancı yaklaşık elli gazetecinin kalmasına izin verildi.⁷⁹ Bir müddet sonra Türk ve yabancı gazeteciler de Polis Müdürünün talimatıyla dışarı çıkarılmak istendi. Ancak gazeteciler, Kralın gelişini tespit mecburiyetlerinden bahsetse ve vazife diyecek olsalar da "Vazife filân bilmem, yalnız fotoğrafçılar kalacak. Onlar size anlatır (siz) yazarsınız." cevabıyla karşılaştılar.⁸⁰

Gazeteciler, zorla istasyondan çıkarıldıktan sonra, vazifelerini yapabilmek için istasyonun arka duvarlarından atlayarak tren tekerlerinin altından geçmek suretiyle bir köşeye saklandılar. Trenin düdüğü beş dakika önce duyuldu. Üçü yolcu, ikisi bagaj ve ikisi otomobil vagonundan oluşan özel

Görüş

Akademik
Bakış

194

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

69 *Yeni Sabah*, 3 Mayıs 1939, s.1.

70 Ancak, Kral, Türk ve yabancı basına beyanatta bulunmadı.

71 *Cumhuriyet*, 3 Mayıs 1939, s.9.

72 *Türkdili*, 4 Mayıs 1939, s.1-4.

73 *Akşam*, 3 Mayıs 1939, s.1.

74 *Tan* gazetesi ise İstanbul'da aralarında birçok kadın ve hatta çocuğun bulunduğu Arnavutlardan önemli bir kalabalığın sabık Kralı görmek için gecenin o saatine kadar Sirkeci civarında beklediğini belirterek Kral geçerken bunlar arasında ağlamalar hatta hıçkırık sesleri duyulduğu bilgisini verdi (3 Mayıs 1939, s.1).

75 *Akşam*, 3 Mayıs 1939, s.1.

76 Nusret Safa Coşkun, "Eski Arnavudluk kral ve Kraliçesini Yunanistandan Getiren Hususi Trenin Memurları Neler Anlatıyorlar?", *Son Posta*, 4 Mayıs 1939, s.9-10.

77 Coşkun, aynı yerde.

78 *Akşam*, 3 Mayıs 1939, s.1.

79 *HAP*, 3 Mayıs 1939, s.1-2.

80 Coşkun, a.g.m., s.9-10.

tren⁸¹ saat üçü yedi⁸² geçe gara⁸³ girdi.⁸⁴ Kralı getiren özel katarda dört özel otomobil de vardı.⁸⁵ Bunlardan birisi, Alman devlet reisi Hitler'in Kral Zog'a düğün hediyesi olarak verdiği lüks bir otomobildi.⁸⁶

N. Sefa Coşkun'a göre, bir ölü sükûneti hâkim olan gara gelen tren, "sanki ölen bir milletin tabutunu" taşıyordu. Hatta Kral, Başbakan ve Bakanları getiren bu katar, "adeta göç eden bir devleti" taşıyor gibiydi.⁸⁷ Trenden önce bakıcısı ile birlikte veliaht indirilerek kapının önünde bekleyen otomobillerden birine bindirildi.⁸⁸ Trenden eşyaların indirilmesi, yirmi dakika kadar sürdükten sonra,⁸⁹ saat dörde on kala⁹⁰ nihayet Zogu, çevik bir hareketle vagonun atladıktan sonra elini uzatarak Kraliçeyi indirdi.⁹¹ Kral ve Kraliçeyi Türk milleti adına Emniyet Müdürü Sadri Aka karşıladı. S. Tevfik'in görebildiği kadarıyla, Emniyet Müdürü, Kralın elini sıkarken Kralın yanaklarından damlalar yuvarlanıyordu.⁹²

Arnavutluk sefiri ve konsolosluk erkânı, krallarının önünde tazimle eğildiler.⁹³ Kral, Kraliçe ve kız kardeşlerini, eşi ile birlikte karşılamaya Arnavutluk Elçisi Asaf Caculi de gelmişti.⁹⁴ Kral, Türkçe konuşurken gazeteciler, fotoğraflar çekiyordu. Kral ve Kraliçeden sonra Kralın kız kardeşleri⁹⁵ trenden indiler. Kral ve Kraliçe merasime alışkın bir yürüyüşle istasyonun sessiz salonundan çıktılar. Kralın kız kardeşleri, yaveri, sabık Arnavut başbakanı, meclis başkanı ve birkaç bakan, onları takip etti.⁹⁶

Bir hayli zayıflamış olan Kral, vakur ve sakin gözükmeye çalışıyordu. Daha metin ve sakin görünen Kraliçe, Kralın koluna girdi ve birlikte yürü-

81 Vagon sayısı konusundaki haberler birbirini tutmamaktadır. *Son Posta* gazetesine göre, kral ve maiyetini İstanbul'a getiren hususî katar, beş yolcu, üç bagaj ve iki otomobil vagonundan müteşekkildi. Kral ailesine ait dört otomobil beraberlerinde getirildi (3 Mayıs 1939, s.1-3).

82 *HAP*'na göre, kral ve maiyeti için kiralanan katar, saat 03.10'da geldi (3 Mayıs 1939, s.1-2).

83 3 Mayıs'ta *Cumhuriyet* gazetesi birinci sayfasından "Zogo Şehrimizde" başlığı ile haberi okuyucularına duyururken (s.1), *Akşam* gazetesi manşetinden "Kral Zogu ve Kraliçe sabaha karşı şehrimize geldiler" haberini duyurdu (3 Mayıs, s.1). 3 Mayıs'ta *Tan* gazetesinin manşeti "Kral Zogo ile Kraliçe Şehrimize Geldiler" (3 Mayıs, s.1).

84 Coşkun, a.g.m., s.9-10.

85 *Son Posta*, 4 Mayıs 1939, s.9-10.

86 *HAP*, 3 Mayıs 1939, s.2.

87 Veliiaht, hâminden Alman olduğu anlaşılan sarışın bir dadının kucağında indi (*HAP*, 3 Mayıs 1939, s.1-2).

88 Coşkun, a.g.m., s.9-10.

89 *HAP*, 3 Mayıs 1939, s.1-2.

90 *HAP*, 3 Mayıs 1939, s.1-2.

91 *Son Posta*, 4 Mayıs 1939, s.9-10.

92 Selim Tevfik, "Kral Zogo Tarabyada Bir Yalı Kiralıyor!", *Tan*, 4 Mayıs 1939, s. 7.

93 Coşkun, a.g.m., s.9-10.

94 Tevfik, a.g.m.,s.7.

95 Reze, Dane, Nirzem, Macide, Ruhiye (Rukiye) ve Mahfiye adlarında altı prenses vardı. Krala hemşerizadeleri olan iki prens de refakat etmektedir. Kraliçe Jeraldin'in kardeşi Kont Apponyi de gelenler arasındadır. Ayrıca Jeraldin'in refakateinde Rumig adında bir Barones vardır (Tevfik, aynı yerde).

96 *HAP*, 3 Mayıs 1939, s.1-2.

düler.⁹⁷ Kraliçe mütebessim bir çehre ile ilerlerken Kral, iki defa şapkasını çıkararak vagon pencerelerinden kendisini selamlayan maiyetine ve polislerle mukabele etti. Kralın kız kardeşleri de onları takip etti. Kral Zog, merasim salonundan geçerken Ebedî Şef Atatürk ile Millî Şef İsmet Paşa'nın yağlı boya portreleri önünde bir saniye ayakta bekleyerek onları tazimle selâmladı.⁹⁸

Kral ve Kraliçe, istasyonun sessiz salonundan çıktktan⁹⁹ sonra süratle yürüyerek halı döşeli beş basamaklı merdivenden indiler.¹⁰⁰ Kral ve maiyetini Perapalas oteline götürmek üzere 28 taksi, eşyaları götürmek üzere de iki kamyon hazırlanmıştı. Otel güzergâhında bulunan yollarda polisler, emniyet tedbirleri almıştı. Sirkeci'ye gelemeyenler yol güzergâhına çıkarken Perapalas Otelinin önünde daha çok kalabalık beklemekteydi.¹⁰¹

Koyu kırmızı renkteki¹⁰² 2177 numaralı taksiye önce Kraliçeyi bindiren Kral, kendisini bekleyenlerin ayrı ayrı ellerini sıkarak teşekkür ettikten sonra taksiye bindi. Kralı takiben maiyeti de diğer 28 otomobilden oluşan katile ile Perapalas Oteline gittiler.¹⁰³ Bomboş İstanbul sokaklarını büyük bir süratle aşan katile, Perapalas'a geldiğinde şafak sökmüştü. Vaktin çok ilerlemiş olmasına rağmen Perapalas'ın önünde, bir hayli kalabalık beklemekteydi.¹⁰⁴ Kral ve Kraliçe, otomobilden indikten sonra, otelin salonunda bir müddet istirahat ettiler.¹⁰⁵ Suad Derviş, Kral Zog İstanbul'a gelmeden birkaç saat önce onun kalacağı Perapalas Oteline giderek Kral için hazırlanan odayı gördü.¹⁰⁶ Kral Zog, Perapalas'ın birinci katında bulunan tüm odaları (30 numaradan başlayan 14 odayı) kendisiyle birlikte 29 kişi için tutmuştu.¹⁰⁷

Kral Zog'un İstanbul'daki Öğrencilik Yılları

Ecdadı arasında Osmanlı paşaları bulunan Kral Zog, 1894'te Arnavut beyleri ailesinde dünyaya geldi. Annesi, Toptani ailesine, babası ise şimal Mati Kabilesine mensuptur. Önceleri Ahmet Mati Bey olarak anılan Kral hakkında İstanbul'da bir efsane vardır. Ahmet Bey'in mektepte hocası olan Hakkı Tarık Bey, (kendisinden) Arnavutluk'tan gazeteye mektup yazmasını istemişti. Muhabirliği kabul eden Ahmet Bey, ara sıra ülkesinden haber gönderdi. Fakat mektupların arkası tamamen kesildiğinde gazete yönetimi kendisine, "şayet muhabirlikte devam etmiyecekseniz, biz de abonenizi keseceğiz" diye yazdı. Nükteli bir cevap yazan Ahmet Bey, "Hocam, muhabirliğe devama yeni mesleğim müsaid değildir. Zira devlet reisi oldum! Kusura bak-

97 HAP, 3 Mayıs 1939, s.1.

98 Coşkun, a.g.m., s.9-10.

99 HAP, 3 Mayıs 1939, s.1-2.

100 Coşkun, a.g.m., s.9-10.

101 *Son Posta*, 3 Mayıs 1939, s.1-3.

102 *Türkdili*, 4 Mayıs 1939, s.1-4.

103 Coşkun, a.g.m., s.9-10.

104 *Son Posta*, 3 Mayıs 1939, s.1-3.

105 *Cumhuriyet*, 4 Mayıs 1939, s.7.

106 Odaların içerisindeki döşeme, möble ve ayrıntılar için bkz (Suad Derviş, "Kral ve Kraliçenin İndikleri Otelde Neler Gördüm?", *Son Posta*, 3 Mayıs 1939, s.1-10).

107 HAP, 6 Mayıs 1939, s.1.

mayın." Şeklinde bir efsaneye dönüşmüştü.¹⁰⁸

Suat Derviş, Galatasaray Sultanisine giderek II. Meşrutiyet dönemi (1908) öncesi öğrencileri olan Kral hakkında bilgi toplamaya çalıştı. Kralı öğrenciliğinden hatırlayan tek insan olan kütüphane memuru Mustafa Bey, Kralın, kendisinden küçük olsa da birlikte öğrencilik yaptıklarını ve Kralın Galatasaray'dan Numuneyi Terakki Sultanisine geçtiğini bildirdi. Ancak o mektep yıkılmış olsa da S. Derviş, Kral ile aynı dönem okuyan ama ondan iki sınıf altta olan birisine tesadüfen ulaştı. Arkadaşı, Ahmet'i "zayıf, hırçın bir çocuk" olarak tanımlıyor ve şaka sevmeyen kavga etmeyen, dalgın biri olarak hatırlıyordu. Ahmet'in "toplular oyunlardan ziyade, bir iki arkadaşla ile dolaşmayı tercih ettiği" bilgisini veriyordu.¹⁰⁹

Kralın İstanbul (Perapalas) Günleri

Kralın maiyeti¹¹⁰ 55 kişiden oluşmakta ve Perapalas, Kontinantal ve Bristol otellerinde misafir edilmektedir. Eski Başbakan ve Meclis Başkanı, Saray Nazırı Sotiri ve diğer bakanlar Perapalas'ta Kral ile birlikte ikamet etmektedir.¹¹¹ Bunların yanı sıra, Kralın yaveri, prenseslerden birisinin iki çocuğu, Savunma Bakanı General Cemal Arenita, Eğitim Bakanı Abdurrahman Dibra, İçişleri Bakanı Musa Yuka, Saray Muhafızı Miralay Hüseyin Selman, Adalet Bakanı Faik Şatko ile yüzbaşından daha küçük subaylar da maiyeti arasında bulunmaktadır. Kralı ve maiyeti erkânı Perapalas Oteline, Eğitim Bakanı ve bazı subaylar Özipek Palas, bir kısım subay da Kontinantal, bazı bakanlarla 23 zabıt de Bristol Otelinde kalmaktadır.¹¹²

Kral ve Kraliçe 3 Mayıs günü öğleye kadar otelde istirahat etti. Kralın eski tanıdıkları kendisini ziyaret etme girişiminde bulunsa bile, Kral yorgunluğu nedeniyle ziyaretçi kabul etmedi. Ayrıca Krala "Perapalas otelinde Bay Ahmet Zogo" adresiyle birçok mektup geldi.¹¹³ Otel odasından çıkmayan Kral, bir aralık meclis başkanını, Arnavutluk elçisini ve savaş bakanını kabul ederek görüştü.¹¹⁴

Kendisine hizmet edenlerle Türkçe konuşan¹¹⁵ Kral Zog, 4 Mayıs öğleden sonra Hitler'in kendisine düğün hediyesi olarak göndermiş olduğu kahverengi boyalı otomobille Boğaziçine bir gezinti yaptı.¹¹⁶ Kralın beraberinde getirdiği sekiz otomobil için Perapalas civarında özel garaj kiralandı. Birçok yabancı gazetecinin talebine rağmen kral beyanat vermeyi kabul etmedi.¹¹⁷

Tan gazetesinden Naci Sadullah, Perapalas Oteline giderek Kral'ın mi-

108 *Akşam*, 3 Mayıs 1939, s.5.

109 *Derviş*, a.g.m, s.1-10.

110 *Akşam* gazetesine göre Kralın maiyeti, 70 kişiden oluşmaktadır (4 Mayıs 1939, s.4).

111 *Cumhuriyet*, 4 Mayıs 1939, s.7.

112 *Akşam*, 4 Mayıs, 1939, s.4.

113 *Cumhuriyet*, 4 Mayıs 1939, s.7.

114 *Tevfik*, a.g.m., s. 7.

115 *Son Posta*, 5 Mayıs 1939, s.1.

116 *Tan*, 5 Mayıs 1939, s.2, *Akşam* 4 Mayıs 1939, s.4. *Yeni Asır*'ın haberine göre Arnavutluk sefiri de krala eşlik etti (6 Mayıs 1939, s.3).

117 *Cumhuriyet*, 5 Mayıs 1939, s.7.

Yaz

Akademik
Bakış

197

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

safirliği hakkında bilgi toplamaya çalıştı. Otelin holü, Kral'a Boğaziçi'nde ya da Adalar'da yalı, köşk veya konak tutturmak isteyen açık simsarlarla, tellâlarla ve mal mülk sahipleriyle doluydu. Onların hepsine birden Kralın yaveri kesin olarak şu açıklamada bulundu: "Kral, *âlakanıza müteşekkirdir: Fakat şimdilik, yerini değiştirmek niyetinde değildir!*" Ayrıca otel holününün bir köşesi, İstanbul'daki Arnavut bahçıvanlar tarafından Kral ve Kraliçeye hediye edilen çiçek buketleriyle doluydu. Kral ve Kraliçe dünyanın her tarafındaki Arnavutlardan bitmez tükenmez teessür ve teselli mektupları ve telgrafları almaya devam ettiler.¹¹⁸

6 Mayıs günü Amerika'dan gelen mektupların birisinin üzerinde bir film şirketinin anteti vardı. Film şirketinin Kraliçeye film çevirmesi için ısrarlı teklifte bulunduğu öğrenildi.¹¹⁹ Kral ve Kraliçe sabahları saat sekizde kalkıp sonra uzunca süren hafif kahvaltıdan sonra, Kraliçe Zog'un hemşireleriyle ya da Kraliçenin akrabalarıyla sohbet eder ya da kitap okurken, Kral da bütün İstanbul gazetelerini dikkatle takip etmektedir.¹²⁰ Öğlen yemeğinden sonra Kral, bakanlarını kabul etmektedir. Günün bir iki saati de mektup ve telgrafları okumak ve uygun görülenlere cevap vermekle geçmektedir. Akşam kahvaltısından akşam yemeğine kadar kimseyi kabul etmeden baş başa kalan Kral ve Kraliçe, akşam yemeklerini odalarında yiyorlardı.¹²¹ Küçük veliaht, gündüzleri Perapalas'ın bahçesindeki güneşliğin altına çıkarılmaktadır. Küçük yavru gezdirilirken Kralın maiyetindekiler eller göğse konulmak suretiyle onu hürmetle selamlanmaktadır.¹²² Kral Zog ile Kraliçe Jeraldin, ihtiyaçlarını mağaza sahiplerini otele davet etmek suretiyle gidermektedirler.¹²³

Kral Zog, İstanbul'dan Milletler Cemiyeti'ne İtalya'nın Arnavutluk'u işgalini protesto eden bir telgraf gönderdi.¹²⁴ Cemiyet, hemen işlem yapılarak bu konunun eylülde yapılacak asamble toplantısında ele alınmasına karar verdi.¹²⁵ Milletler Cemiyeti'ne müracaat ettiği dönemde, Zog'un Suriye Kralı olacağı yönünde yabancı basında yer alan haberler, Türk basınında oldukça ilgi görse de bu konu tartışmadan öteye geçemedi.¹²⁶

Kral Zog, 3 Mayıs günü akşama doğru, Arnavutluk'un Ankara sefiri B. Asaf'ı kabul ederek bir müddet görüştü. Kral, bu görüşmeden sonra ma-

118 Naci Sadullah, "Kral Zogonun Günlük Hayatı", *Tan*, 7 Mayıs, s.7.

119 Kraliçe ülkesinden Yunanistan'a sığındığında, Kraliçenin ailesinin Budapeşte'de bulunan avukatına da Kraliçe için bir milyon dolarlık rol teklifi yapılmış ancak teklif reddedilmişti (Reşad Fevzi, "Kraliçeye Ne Teklif Ediyorlar?" *Son Telgraf*, 27 Nisan 1939, s.3).

120 Sadullah, a.g.m, s.7.

121 N. Sadullah, Kral ve Kraliçenin radyo dinlemelerini anlatırken, "Kralın her halde eli işi Tiran istasyonuna getirdiğinde duyduğu İtalyanca ses, elini titrettiği gibi gözlerini de islandırdı" yorumunu yaptı, (aynı yerde).

122 *Cumhuriyet*, 15 Haziran 1939, s.5.

123 *Akşam*, 6 Haziran 1939, s.2.

124 *Son Posta*, 17 Mayıs 1939, s.1.

125 *Cumhuriyet*, 25 Mayıs 1939, s.1-8.

126 *Son Posta*, 16 Mayıs 1939, s.1-11, *Akşam*, 17 Mayıs 1939, s.4, *Son Telgraf*, 17 Mayıs 1939, s.2, *Cumhuriyet*, 7 Haziran 1939, s.5, *Cumhuriyet*, 26 Haziran 1939, s.1.

iyeti erkânından Arnavutluk Eğitim Bakanı B. Abdurrahman'ı kabul etti.¹²⁷ Arnavutluk Elçisi Asaf Caculi de 4 Mayıs günü öğleden sonra Kral tarafından kabul edildi. Elçi görüşmeden sonra gazetecilere bilgi verdi. Buna göre Kral, elçiye Türkiye'ye ayak bastığı andan itibaren kendini anavatanında hissettiğini belirterek Türkiye'yi daima ikinci vatanı olarak kabul ettiğini ifade etti. Türkiye'de ikamet meselesi için de Kral, elçiye "Türkiye'ye gelmek yolunda arzusun gördüğü iyi kabul beni fevkalâde mütehassis etmiştir. Hiç şüphe yoktur ki ne kendim, ne de maiyetim bu yüksek misafirperverliği suistimal etmeyeceğiz" ifadelerinde bulundu.¹²⁸

Kral Zog, Kraliçe ve Kralın kız kardeşleri, Boğaziçi'nde 6 Mayıs'ta da gezinti yaptı. Kral ve Kraliçe berberlerinde kardeşleri olduğu halde 8 Mayıs günü bazı cami ve müzelerle birlikte Ayasofya'yı gezdiler.¹²⁹ Eski Arnavutluk Kralı Zog, Kraliçe ile birlikte 9 Mayıs günü öğleden evvel saat 10.00'da otelinden çıkarak otomobil ile gittiği Taksim'de Cumhuriyet Abidesine bir celenk koydu.¹³⁰

Arnavut Kralının ablası Prenses Adile, 10 Mayıs sabahı trenle Yunanistan'dan İstanbul'a gelerek Perapalas Otelinde kardeşine misafir oldu.¹³¹ Aynı gün Arnavut Kralı Zog'un kız kardeşlerinden prenses Ruhiye, birdenbire bir apandist krizi geçirdi. Prenses hemen Şişli Sıhhat Yurduna nakledildi. Burada operatör Mim Kemal¹³² tarafından başarılı bir ameliyat yapıldı.¹³³ Bir süre sıhhat yurdunda dinlenen prensesi kardeşleri, 13 Mayıs günü ziyaret ettiler.¹³⁴

Kral Zog ile Birlikte II. Abdülhamit'in Oğlu Abid'in Türkiye'ye Gelmesi Tartışması

Vakit gazetesinde, II. Abdülhamit'in oğlu Abid ile evli olan Kralın kız kardeşinin de Türkiye'ye geldiği yönünde haberler çıktı.¹³⁵ Bunun üzerine Kral Zog, II. Abdülhamit'in oğlu Abid ile evli olan kız kardeşinin kendisine refakat edip etmediği yolundaki bazı yayınlara karşılık, Abid ile kız kardeşinin Türkiye'ye gelmediğini ve gelmeyeceklerini ifade etti. Kral, kız kardeşinin evliliği için, "... Bu izdivaç benim büyük Türkiye Cumhuriyetine karşı beslediğim derin ve pürüzsüz muhabbete asla halel getirmemiştir" açıklamasını yapmak zorunda kaldı.¹³⁶

127 *Akşam*, 4 Mayıs 1939, s.4.

128 *HAP*, 5 Mayıs 1939, s.5. *Son Telgraf* gazetesi bu mülakatı eleştirerek Kral ile konuşmak yerine elçi ile konuşmayı mülakat ile mülakat ortaya çıkmış şekilde eleştirdi (6 Mayıs 1939, s.1).

129 *Tan*, 9 Mayıs 1939, s.1-2.

130 *Tan*, 10 Mayıs 1939, s.1, *Son Posta*, 10 Mayıs 1939, s.3, *Son Telgraf*, 9 Mayıs 1939, s.6.

131 *Cumhuriyet*, 11 Mayıs 1939, s.2.

132 Kral Zog'un kız kardeşi Bayan Ruhiye'ye ameliyat yapmak üzere bir Alman doktorun geldiği haberi sefaretten bildirilmişse de Ruhiye'yi operatör Mim Kemal başarılı bir ameliyat ile sağlığına kavuşturdu (*Cumhuriyet*, 15 Haziran 1939, s.5).

133 *Son Telgraf*, 11 Mayıs 1939, s.2.

134 *Son Telgraf*, 14 Mayıs 1939, s.2.

135 *Tan*, 5 Mayıs 1939, s.2.

136 *HAP*, 5 Mayıs 1939, s.5.

Gaz

Akademik
Bakış

199

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

Abid'in eşi olan Prenses Saniye, son hadiseler sırasında Larissa'ya gelmişse de Kral İstanbul'a hareket ettiği sırada o da Paris'e dönmüştü.¹³⁷ Çünkü, Osmanlı saltanat hanedanından olanların Türkiye'ye girmesi yasaktı. Arnavutluk konsolosluk yetkilileri de Abid'in İstanbul'a geldiği haberlerini kesinlikle reddederek¹³⁸ Kralın kız kardeşinin de Paris'e döndüğünü bildirdiler.¹³⁹ Tartışmaların devam etmesi ve Türk basınının konuya ilgi göstermesi nedeniyle Kral, Abdülhamit'in oğlu Abid ile evli olan kız kardeşinin Türkiye'ye gelmeyeceğini Türkiye Elçisi Asaf vasıtasıyla Türk basınına açıklamak zorunda kaldı.¹⁴⁰

Hitlerin Kral Zog'a Hediyesi

HAP, Kral Zog'un arabasının fotoğrafını¹⁴¹ birinci sayfasında haberleştirdi. Buna göre, Kral Zog, otomobillerinin bir kısmını İstanbul'a getirmekle birlikte, üç otomobilinin daha gelmesi bekleniyordu. Kral Zog evlendiğinde Hitler tarafından kendilerine düğün hediyesi olarak gönderilen Mercedes marka spor araba ve diğer otomobiller Perapalas'a yakın Tepebaşı garajında daima hazır beklemekteydi. 5 Mayıs günü Kralın maiyetinden birisi, dört otomobile plâka çıkarmak için polis müdürlüğüne müracaat etti. Arnavutluk Kralı bu otomobillerin şoförlerini de beraberlerinde getirmişti.¹⁴²

Kralın Nerede Yerleşeceği Haberleri

Kral, Arnavutluk'ta iken söz Türkiye ve İstanbul'a geldiğinde Boğaziçi'nin harikulâde güzelliğinden bahsederek "cennet gibi yer" dediği için yerleşmek için burayı tercih edeceği tahmin ediliyordu.¹⁴³ *Akşam* gazetesi, Kralın Tarabya'da bir ev tutacağı haberinin doğru olmadığını belirterek Kralın şimdilik otelde kalacağını yazdı.¹⁴⁴ Ayrıca Çubuklu'da¹⁴⁵ evvelce Hıdiv Abbas Hilmi Paşa'ya ait ve iki yıl önce 60.000 lira karşılığında belediyeye satılan köşkün Krala tahsis edileceği yazıldı.¹⁴⁶

Kral'ın İstanbul'daki bir aylık misafirliğinden sonra, önce Türk basınında Kralın İstanbul'da kalacağı ile ilgili haberler, sonra da yurt dışına yerleşeceği haberleri yer almaya başladı. *Son Telgraf* gazetesi birinci sayfasında "Kral Zogo Versay'da Bir Şatoda Yerleşmeğe Karar Verdi" başlığı ile Kralın, Paris'ten Londra'ya kısa bir seyahat yapacağını yazdı.¹⁴⁷ Ayrıca Kralın daimi

137 *Tan*, 5 Mayıs 1939, s.2.

138 *HAP*, 6 Mayıs 1939, s.1.

139 *Akşam*, 5 Mayıs, 1939, s.6.

140 *Yeni Asır*, 6 Mayıs 1939, s.3.

141 *HAP*, 6 Mayıs, s.1.

142 *HAP*, 6 Mayıs 1939, s.1.

143 Aynı yerde.

144 *Akşam*, 5 Mayıs, 1939, s.6.

145 *Son Telgraf* gazetesi de Çubuklu'da bulunan eski Hıdiv Abbas Hilmi Paşa'ya ait yalının belediye tarafından turistik otel olacağı söylenirken burasının Arnavutluk Kralı Zog, tarafından tutulmasının büyük bir isabet olduğunu yazdı (20 Mayıs 1939, s.2).

146 *Yeni Asır*, 20 Mayıs 1939, s.7, *HAP*, 19 Mayıs 1939, s.1, *Son Posta*, 19 Mayıs 1939, s.2, *Cumhuriyet*, 23 Mayıs 1939, s.5.

147 *Son Telgraf*, 4 Haziran 1939, s.1. Kralın üç ay müddetle Maye şatosunu Kralın kayınbiraderi ve Arnavutluk Fransa Elçisi Abid vasıtasıyla kiraladığı bilgisi de basında yer aldı

surette İngiltere'de yerleşmek istediğinden son günlerde İngiltere hükûmetine müracaat ederek müsaade istediği de yazıldı. Kralın maiyetinde bulunanların bazıları, İstanbul'da kalacağı için birçok zevat apartmanlar kiralarak aileleriyle beraber yerleşmek istiyordu.¹⁴⁸

Devrik Kralın, Türkiye'den Fransa ve İngiltere'ye gideceği basında haber konusu yapılırken Arnavut Kralına İngiltere'de yerleşme izni verilmesinin hükûmet tarafından reddedildiği haberi, tekzip edildi. Buna göre, kendisine gösterilecek misafirperverliği siyasî maksatlarla suistimal etmemesi şartıyla İngiltere'de ikametine Londra hükûmetinin hiçbir itirazın olmayacağı bildirildiği belirtildi.¹⁴⁹ *Son Telgraf* gazetesi de Kral Zog'un, Fransa ve Londra'yı ziyaretten sonra, iki üç ay içerisinde Türkiye'ye döneceğini¹⁵⁰ belirterek Kralın maiyetine dört aylık peşin maaş verdiği yazdı.¹⁵¹

İsmet Paşa İle Yalova'da Görüşme

Türkiye Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından kabul edilecek olan Arnavut Kralı¹⁵² 15 Haziran¹⁵³ günü sabah saat 11.00'da¹⁵⁴ Kraliçe Jeraldin ile birlikte, Yalova iskelesinde Cumhurbaşkanı Yaveri Şükrü Bey tarafından karşılandı. Kral Zog, iskelede kendisini selâmlayan halka mukabelede bulunduktan sonra Kraliçe ile birlikte kaphçalara giderek Otel Termale misafir oldu. Kendileri için hazırlanan dairede öğlen yemeklerini yiyen Kral ve Kraliçe saat 16.30'da Millî Şef tarafından kabul edilerek ikinci çayına alıkonuldu. Akşamüstü Yalova'dan ayrılan Kral ve Kraliçe saat 19.30'da Heybeliada'ya gelerek, burada kısa bir süre gezindikten sonra, İstanbul'a döndüler.¹⁵⁵ Basın görüşmeye ilgi göstermiş olsa da görüşme içeriği basına yansımada. Ancak bu görüşmeden sonra, Kral Zog'un Türkiye'den ayrılması konusu daha sık gündeme geldi.

İstanbul'a Gelen Arnavut Asker ve Bürokratlar

Devrik Kral Zog'un kardeşi Prens Celâl 28 maiyetiyle birlikte İstanbul'a geldi.¹⁵⁶ Arnavutluk'un İtalyanlar tarafından işgali sırasında Draç cephesi kumandanlığı yapan Abbas Kupi ve Şiyak emniyet teşkilatı şefi Kaymakam Kurt Şkûti 18 Haziran sabahı trenle Yugoslavya'dan İstanbul'a geldiler.¹⁵⁷ Kendi-

- (Akşam, 4 Haziran 1939, s.1, Tan, 4 Haziran 1939, s.3, Cumhuriyet, 4 Haziran 1939, s.1).
148 Akşam, 6 Haziran 1939, s.2. Tan gazetesinin 8 Haziran günlü birinci sayfa haberinin başlığı "Kral Zogo Bu Akşam Gidiyor" idi. Gazeteye göre, bu acele yüzünden birçok sipariş kabul olunmadı. Kabul olunan siparişler arasında; kraliçe için uzun kuyruklu ve siklamen renkte muhteşem bir ipekli rop dösambr ile beyaz marubattan ve içi pembe renkte krep damurdan bir bolero vardır (8 Haziran 1939, s.1).
149 Yeni Asır, 21 Haziran 1939, s.1.
150 Son Telgraf, 17 Haziran 1939, s.1.
151 Son Telgraf, 19 Haziran 1939, s.1-6.
152 Yeni Sabah, 16 Haziran 1939, s.1.
153 Ulus, 17 Haziran 1939, s.1. Aydın gazetesi, görüşmenin 17 Haziran'da Yalova'da yapıldığını yazdı (18 Haziran 1939, s.1).
154 Son Posta, 15 Haziran 1939, s.4, Son Telgraf, 15 Haziran 1939, s.2, Cumhuriyet, 16 Haziran 1939, s.4.
155 Son Posta, 16 Haziran 1939, s.1-11, HAP, 16 Haziran 1939, s.4.
156 Yeni Asır, 17 Haziran 1939, s.2.
157 Cumhuriyet, 19 Haziran 1939, s.2. Yalnız askerî mültecileri kabul eden Yugoslavya, ken-

göz

sine “Draç kahramanı” denilen kumandan Abbas Kupi¹⁵⁸ ile Kurt Şkuti eski Kral Ahmet Zog’un kardeşi Prens Celâl’i Özipekpalas’taki dairesinde ziyaret ettiler.¹⁵⁹

Arnavutluk’un İtalya tarafından işgali üzerine Türkiye’ye iltica eden Arnavutların bir kısmı İstanbul’a yerleşmeye karar verdi. Arnavut Kralı Ahmet Zogu’nun ağabeyi prens Celâl, Şişli’de bir ev alarak ailesiyle buraya taşındı. Draç cephesi kumandanı Abbas Kupi ile Şiyak emniyet teşkilatı şefi Kurt Şkuti Yeşilköy’de bir köşk kiraladı.¹⁶⁰ Paris Üniversitesinde hukuk tahsil eden Arnavutluk İçişleri Bakanı Musa Yuka’nın oğlu Burhan Yuka da tren ile İstanbul’a geldi.¹⁶¹

İstanbul’a gelen Draç kumandanı Sabri Ceylani¹⁶² ile Miralay Ali Rıza Perapalas Oteline giderek askerî hareketler hakkında esaslı ayrıntıları içeren raporlarını Arnavutluk’un eski Savaş Bakanı General Cemal’a sundular.¹⁶³ Yunanistan’daki Arnavut mültecilerin bir kısmı da vaziyetlerinden memnun olmadıklarını bildirdiklerinden bunların şimdilik Yugoslavya’da toplanması kararlaştırılmış olsa da önemli bir kısmı İstanbul’a gelmek için müracaatta bulundu.¹⁶⁴

Kral Zog’un İstanbul’dan Ayrılacağı Haberleri

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün Yalova’da devrik Kral Zog’u kabule etmesinden sonra Kral’ın Türkiye’den ayrılacağı haberleri basına yansımıştı. Ancak *Son Telgraf* gazetesinde yer alan haber, seyahatin ertelenmesinin gerekçesini açıklar nitelikteydi. Haberde, Almanya’nın 185 bin kişilik bir orduyu Arnavutluk’a göndereceğinden Yunanistan’da bulunan eski Arnavutluk Başbakanı Koço Katta’nın İstanbul’a gelerek Kral ile görüşeceği bilgisi yer aldı. Habere göre Kral İstanbul’dan ayrıldıktan sonra kralın maiyetinin maaş dağıtımını gibi işleri eski başbakan idare edecekti. Gazete haberinde ayrıca, Kral Zog’u Londra’da Başbakan Çemberlayn ya da Dışişleri Bakanı Lord Halifax’ın kabul edeceği bilgisi yer aldı.¹⁶⁵

Görüş

Akademik
Bakış
202

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

- disine iltica eden diğer Arnavut zabıtları Üsküp civarına misafir etmektedir (*HAP*, 18 Haziran 1939, s.4).
- 158 *HAP* muhabirine yaptığı açıklama için bkz (18 Haziran 1939, s.4).
- 159 *HAP*, 19 Temmuz 1939, s.3. Arnavutluk işgali sırasında İtalya’ya yapılan karşı askerî hareketin önemli bir kısmını tertip ve idare eden umumi harpte Kafkas Cephesine katılmış olan eski İşkodra Kumandanı Kolonel Küçük Ulagay’ın eşi bayan Lödmila iki çocuğu ile birlikte tren ile Yugoslavya’dan İstanbul’a geldi. Arnavutluk hareketinde önemli faaliyet gösteren Elbasan Emniyet teşkilatı şefi Rasim Boksi ve dahiliye vekaleti yüksek memurlarından Fadil Yoka da İstanbul’a geldi. Muhabire yaptığı açıklamalar için bkz (*HAP*, 19 Temmuz 1939, s.3).
- 160 *HAP*, 3 Temmuz 1939, s.2.
- 161 Muhabire yaptığı açıklama için bkz (*HAP*, 4 Temmuz 1939, s.1-4).
- 162 Sabri Ceylani, Debre ve İşkodra’da tutuklu Arnavutların hapisneden delikler açarak kaçtıklarını ve gönüllü Arnavut çetelerine katıldıklarını bildirdi. Ayrıca “Ümidimizi kesmedik. Beynelmillel vaziyetin inkişafına intizar ediyoruz” açıklamasında bulundu (*Yeni Asır*, 22 Haziran 1939, s.3).
- 163 *HAP*, 21 Haziran 1939, s.4, *Son Telgraf*, 21 Haziran 1939, s.1.
- 164 *HAP*, 21 Haziran 1939, s.4.
- 165 *Son Telgraf*, 22 Haziran 1939, s.1.

İtalyan işgalinin ardından Yugoslavya'ya iltica ettikten sonra Yunanistan'a geçen eski Arnavut Başbakanı Koço Ketti, 23 Haziran akşam Atina'dan İstanbul'a gelmek için yola çıktı.¹⁶⁶ 24 Haziran günü saat 17.30'da Romanya'nın Transilvanya vapuru ile İstanbul'a geldi. Eski başbakan kendisiyle görüşen muhabire, Kralın kan dökülmemesini arzu etmesi üzerine direnen kuvvetlerin geri çekildiklerini açıkladı. Eski başbakan, aynı gün akşam saat 23.00'da Perapalas'a giderek Kral Zog'u ziyaret etti.¹⁶⁷

Kral Zog ile mülakat

Son Posta gazetesi bu önemli mülakatı 2 Temmuz 1939 günü manşetten "Eski Arnavudluk Kralı İle Mülâkat" başlığı ile okuyucularına duyurdu. Gazete birinci sayfasında Kralın *Son Posta* muharriri ile konuşurken çekilmiş fotoğrafına da yer verdi. Perapalas'ta gerçekleşen mülakat, Arnavutluk'un Türkiye elçisi Asaf Caculi'nin delâleti (aracılığı) ile yapıldı.¹⁶⁸

Muharrir (yazar), Kral Zog'u "*coğrafya atlasının son kaybını hukuku düvel kaidelerinin yıkılan sol desteğini, (siyah) kurdun son kapıldığı kuzuyu temsil eden adam*" olarak tanımladı.¹⁶⁹ Muharrir ve elçi, Kral ile görüşmek üzere Haliç'i bir halı gibi ayak altına seren mükellef ve muhteşem bir odaya girdiler. Muharrir ve elçi henüz oturmadan Kral odaya geldiğinde muharririn ilk izlenimi, "*ümidinden başka nezaketine ait nesi varsa kaybolmamıştı*" oldu. Çünkü Kral, konuşunu çok samimi bir ortamda karşılayarak "çok nefis bir Türkçe" ile mülakata başladı.¹⁷⁰

Muharririn Türkiye'ye ait izlenimlerini cevaplamadan önce Kral, Türkiye'ye geldiğinden itibaren Türk basını ile pek meşgul olmadığını, ancak ikinci gelişinde bunu bol bol telafi edeceklerini ifade etti. Muharririn sorusuna, Türkiye'nin diğer vilayetlerini ziyaret edemediğini ancak İstanbul'da gördüklerinden çok meftun olduğunu beyan etti. Ayrıca, Türkiye'nin gençliğe verdiği önem ve sosyal hayatta gösterdiği başarıdan memnun olduğunu belirttikten sonra, Büyük Atatürk'ü göremediğine çok müteessir olduğunu ifade etti. Sonra da Atatürk'e lâyk Reiscumhur İsmet Paşa'nın icraatına son derece hayran olduğunu açıkladı.¹⁷¹

Kral, muharrire, matbuatın büyük bir vazifesi olduğunu belirterek "*pek yüksek ve asil milletinize Türkiye'nin daima kuvvetli bulunmasını*" bildiririm dedi. Devamında Türkiye'nin o asırdide (eski devirlerdeki) haşmet ve kuvvetinin iki büyük reisin (Atatürk ve İnönü) ve Türk aydınlarının eseri ol-

Görüş

Akademik
Bakış
203
Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

166 *Son Telgraf*, 24 Haziran 1939, s.1.

167 *Yeni Sabah*, 25 Haziran 1939, s.1-5, *Son Telgraf*, 25 Haziran 1939, s.1. Arnavutluk'un İtalyanlar tarafından işgali sırasında Draç cephesinde görev alan Binbaşı Sabri Ceylani ve Avlonya cephesi kumandanı Miralay Ali Rıza da tren ile Yunanistan'dan İstanbul'a geldi. Açıklamanın tamamı için bkz (*HAP*, 21 Haziran 1939, s.4, *Akşam*, 22 Haziran 1939, s.4).

168 *Son Posta*, 2 Temmuz 1939, s.1.

169 Nusret Safa Coşkun, "Eski Arnavudluk Kralı İle Mülâkat", *Son Posta gazetesi*, 2 Temmuz 1939, s.1-10.

170 Aynı yerde.

171 Aynı yerde.

duğunu ifade etti. Türkiye'nin yalnız Türk milletinin değil, küçük milletlerin de istiklâl ve hürriyetlerinin kâfil olduğunu beyan ederek Balkanlarda kuvvetli bir sulh ve sâlahın yalnız kuvvetli bir Türkiye'nin mevcudiyetiyle mümkün olacağını ifade etti. Devamında, “*hamdolsun bugünkü genç ve dinç Türkiye’de bunu görüyoruz*” dedikten sonra Arnavutluk ve Arnavutlar hakkında hükûmetin, kamuoyunun ve matbuatın gösterdiği çok samimi alâkaya son derece minnettar olduklarını beyan etti. Asırlarca birleşmiş Türk ve Arnavut kalbini bir çeyrek asrın ayıramayacağını, nitekim Balkan harbinden itibaren bu kalplerin birbirlerine karşı duydukları sıcaklığın hararetini kaybetmediğini belirtti. Devamında, “*Benim ve bütün Arnavudluğun, Arnavudluk ve Arnavudlar hakkında necib Türk milletinin gösterdiği yüksek alâkadan dolayı daima minnettar kalacağımızı yazınız*” dedi.¹⁷²

Muharririn Arnavutluk’taki İtalyan işgalini sormak istemesi karşısında Kral, başını önüne eğip biraz durakladıktan sonra yavaş yavaş konuşmaya başladı. Arnavutluk’un Balkan devletleri ve İtalya arasında bir denge kurduğunu ancak zamanla dengeyi bozulduğunu ifade etti. Devamında, İtalya ile olan anlaşmalarına rağmen İtalya’nın Arnavutluk’u harben işgal ettiğini vurguladıktan sonra anlaşmanın birinci maddesinin “*Arnavutluğun istiklâl ve hakimiyeti milliyesinin muhafazası*” olduğunu vurguladı. Sonra da, “*mademki İtalya, Arnavudluğun istiklâl ve hakimiyeti milliyesini tekeffül etmişti, bu hareketi yapmaması icab ederdi*” ifadesini kullandı. Muharririn işgal için İtalya’nın bir sebep gösterdi mi, sorusuna bir sebep göstermediğini, son ültimatondaki şartların Arnavutluk’un hayatini tehdit ettiğinden karşı teklifte bulduklarını ancak bunun da kabul görmediğinde Arnavutluk’un “*bir istilâ ordusu ile işgal edildi*”ği cevabını verdi.¹⁷³

Muharririn, “*Arnavutluk Balkan Antantına iltihak etmiş bulunsaydı, vaziyet daha başka türlü olmaz mıydı?*” sorusu karşısında bir sessizlik oldu. Belli ki, Kral üzülmüştü. Hatta Elçi Asaf Caculi’nin de başı önde yüzünün ifadesi değişmişti. Muharrir hemen başka konu açma gereği duyarak Kral’a İstanbul’dan ayrılma sebebini ve tekrar geri dönüp dönmeyeceğini sordu. Kral kendisinin yarı İstanbullu olduğundan döneceğini ifade etti. Muharririn Kraliçenin Türkiye’yi nasıl bulduğunu sorması üzerine, Kral, Kraliçenin İstanbul’a hayran kaldığını ve buradan ayrıldığı için üzgün olduğunu ifade etti. Devamında ise hususî işleriyle Arnavutluk’a ait bazı düşünceleri olmasa, kısa süreliğine de olsa hayatının en güzel çağlarının geçtiği bu güzel İstanbul’dan ayrılmak istemeyeceğini beyan etti. Devamında muharrir, Kral’a Arnavutluk’un kurtulması hususunda ne gibi teşebbüslerde bulduklarını sordu. Kral da Cemiyeti Akvama bir muhtıra göndererek durumu protesto ettiğini ifade etti. Bu açıklama üzerine, muharrir, bu konuda başka neler yapacaklarını sordu. Bir müddet yere bakan başını muharririn gözlerine ümit ve cesaret ile çevirerek, “*sağ bulunduğumuz müddetçe Arnavutluk’un istik-*

172 Coşkun, a.g.m., s.10-11.

173 Coşkun, a.g.m., s.11.

lâlinin istirdadı emelini terk edemeyiz. Biliyorsunuz ki, bir milletin istiklâli hayatından, her şeyinden mukaddestir” açıklamalarında bulundu. Muharrir Kral'ın otelden ayrılacağını bildiği için Kralın müsaadelerini istedi. Kral, muharrirre, “*bilmiyorum, sizi memnun edebildim mi?*” diye sordu. Muharrir de “*fazlasıyla majeste*” cevabıyla birlikte, Kraldan gazetesine imzalı fotoğraf istedi. Ancak Kral, tüm bavulların kapandığını belirterek Paris'ten *Son Posta* için fotoğraf göndereceğini ifade etti.¹⁷⁴

Kral Zog'un İstanbul'dan Ayrılışı

Devrik Arnavutluk Kralı Zog, tek özel mülakatını *Son Posta* gazetesine 1 Temmuz günü verdikten sonra, sessiz ve sedasız bir biçimde İstanbul'dan ayrıldı. Kral ve Kraliçe ile birlikte, Prenses Adile, Ruhiye, Kralın kardeşi Celâl, Kraliçenin kardeşi ve büyük annesi, Zogu'nun katibi ve dört hademesi¹⁷⁵ 01 Temmuz'da Transilvanya vapuru ile İstanbul'dan İskenderiye'ye hareket etti.¹⁷⁶ Polonya Sefareti, transit yoluyla Gdynia'ya geçmesi için Kral Zog'un pasaportlarını 3 Temmuz'da vize etti.¹⁷⁷ Bir gün sonra Varşova'ya gelen Arnavutluk Kralı burada üç gün kaldıktan sonra Gdynia'ya gitti.¹⁷⁸ Arnavutluk Kralı Zog, 13 Temmuz günü Varşova'dan Riga'ya hareket etti.¹⁷⁹ Buradan İsveç'e giden Kral Zog, bir gün kaldıktan sonra birkaç gün misafir olduğu Londra'dan Paris'e giderek Versay'a yerleşti.¹⁸⁰

Sonuç

İtalya'nın desteğiyle Krallığını ilan eden ve Balkan Pakti'na girmeyen Ahmet Zogu, bunun bedelini, ülkesini, tacını, tahtını ve yeni yaptırdığı sarayını kaybetmekle ödedi. İtalya, 7 Nisan 1939'da Arnavutluk'u işgal ettiğinde Arnavutluk Kralı, iki günlük oğlu ve eşini Yunanistan'a gönderdikten bir gün sonra da kendisi aynı ülkeye iltica etmek zorunda kaldı. Yunanistan'da iken Türkiye'ye yaptığı sığınma talebi kabul edildiği için kalabalık maiyetiyle İstanbul'a gelen Kral Zog, hiçbir siyasi faaliyette bulunmadı. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile Yalova'da görüşmesini takiben iki aylık misafirlikten sonra Türkiye'den ayrılarak Fransa'ya gitti. Türkiye, asırlarca kader birliği yaptığı ve yönettiği Arnavutluk'un işgalini hem insanî açıdan hem de kendi güvenliğine yönelik tehdit olarak değerlendirdi. Bu süreçte İstanbul'a gelişinde basının ve İstanbul'da yaşayan Arnavutların yoğun ilgisiyle karşılanan Arnavutluk'un devrik Kralı da kimi maiyetini İstanbul'da bırakarak sessizce Türkiye'den ayrıldı. Kısa bir süre sonra II. Dünya Savaşı başladıği için Kral, bir daha ülkesine dönemedi.

174 Aynı yerde.

175 *Son Telgraf*, 30 Haziran 1939, s.2.

176 *Anadolu*, 2 Temmuz 1939, s.5. Aynı haber *Son Telgraf*'ta Kral ve Kraliçenin bugün Köstence yoluyla Fransa ve İngiltere'ye gitmek için limandan ayrılacağı şeklinde verildi (1 Temmuz, 1939, s.2).

177 *Cumhuriyet*, 5 Temmuz 1939, s.4, *Akşam*, 5 Temmuz 1939, s.2.

178 *Cumhuriyet*, 9 Temmuz 1939, s.3, *Akşam*, 9 Temmuz 1939, s.2, *Tan*, 9 Temmuz 1939, s.9.

179 *Cumhuriyet*, 15 Temmuz 1939, s.3.

180 *Cumhuriyet*, 14 Temmuz 1939, s.5, *Akşam*, 14 Temmuz 1939, s.10, *Ulus*, 14 Temmuz 1939, s.3, *Son Posta*, 11 Temmuz 1939, s.3.

göz

Akademik
Bakış

205

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

Kaynaklar

Makale ve Kitaplar

- COŞKUN, Nusret Safa, “Eski Arnavudluk kral ve Kraliçesini Yunanistandan Getiren Hususî Trenin Memurları Neler Anlatıyorlar?”, *Son Posta*, 4 Mayıs 1939, s.9-10.
- COŞKUN, Nusret Safa, “Eski Arnavudluk Kralı İle Mülâkat”, *Son Posta*, 2 Temmuz 1939, s.1-10-11.
- DERVİŞ, Suad, “Kral ve Kraliçenin İndikleri Otelde Neler Gördüm?”, *Son Posta*, 3 Mayıs 1939, s.1-10.
- DERVİŞ, Suad, “Kralın Çocukluk Arkadaşlarını Aradım! Nitekim ki Buldum ve Onlarla Görüş-tüm” *Haber Akşam Postası*, 3 Mayıs 1939, s.1-3.
- DERVİŞ, Suat, “Tiran Radyosunun Türkçe Neşriyatı” *Haber Akşam Postası*, 6 Temmuz 1939, s.3.
- DOKO, Kevin, *İtalyan İşgali'nde Arnavutluk 1939-1943*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 2020. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s.23-34.
- FEVZİ, Reşad, “Kraliçeye Ne Teklif Ediyorlar?” *Son Telgraf*, 27 Nisan 1939, s.3.
- PEARSON, Owen, *Albania and King Zog Independence, Republic and Monarchy 1908-1939*, The Center of Albanian Studies In Association with I B Tauris&Co Ltd., Newyork, 2004.
- SADULLAH, Naci, “Kral Zogonun Günlük Hayatı”, *Tan*, 7 Mayıs, s.7.
- TEVFIK, Selim, “Kral Zogo Tarabyada Bir Yalı Kiralıyor!”, *Tan*, 4 Mayıs 1939, s. 7.
- TUNCER, Hüner, *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950) İkinci Dünya Savaşı'nda Türki-ye*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2012.

Sürelî Yayınlar

- Akşam Gazetesi* (1939): 2 Mayıs, s.2, 3 Mayıs, s.1,5, 4 Mayıs s.4, 5 Mayıs, s.6, 17 Mayıs, s.4, 4 Haziran, s.1, 6 Haziran, s.2, 14 Temmuz, s.10, 22 Haziran, s.4, 22 Haziran, s.4, 5 Temmuz, s.2, 9 Temmuz, s.2.
- Anadolu Gazetesi* (1939): 2 Temmuz, s.5, 14 Temmuz, s.10.
- Aydın Gazetesi* (1939): 11 Nisan, s.1, 18 Haziran, s.1.
- Cumhuriyet Gazetesi* (1939): 6 Nisan, s.3, 7 Nisan, s.8, 8 Nisan, s.9, 9 Nisan, s.7, 11 Nisan, s.1-7, 11 Nisan, s.4, 12 Nisan, s.9, 21 Nisan, s.3, 2 Mayıs, s.1, 3 Mayıs, s.1, 9, 4 Mayıs, s.7, 5 Mayıs, s.7, 11 Mayıs, s.2, 23 Mayıs, s.5, 25 Mayıs, s.1-8, 4 Haziran, s.1, 7 Haziran, s.5, 14 Temmuz, s.5, 15 Haziran, s.5, 16 Haziran, s.4, 19 Haziran, s.2, 21 Haziran, s.3, 23 Haziran, s.2, 26 Haziran, s.1, 5 Temmuz, s.4, 9 Temmuz, s.3, 14 Temmuz, s.5, 15 Temmuz, s.3.
- Haber Akşam Postası (HAP)* (1939): 5 Nisan, s.1-5, 6 Nisan, s. 1-4, Üçüncü Basış, 7 Nisan, s.1, 5, 8 Nisan, s.1-6, 9 Nisan, s.4, 10 Nisan, s.4, 11 Nisan, s.4, 12 Nisan, s.4, 3 Mayıs, s.1-2,3, 5 Mayıs, s.5, 6 Mayıs, s.1, 7 Mayıs, s.7, 19 Mayıs, s.1, 12 Haziran, s.2, 16 Haziran, s.4, 18 Haziran, s.4, 21 Haziran, s.4, 3 Temmuz, s.2, 4 Temmuz, s.1-4, 19 Temmuz, s.3.
- Halkın Sesi Gazetesi* (1939): 4 Mayıs, s.1-4.
- Son Posta Gazetesi* (1939): 2 Nisan, s.2, 6 Nisan, s.1, 7 Nisan, s.11, 17 Nisan, s.3, 21 Nisan, s.2, 3 Mayıs, s.1-3, 4 Mayıs, s.9-10, 5 Mayıs, s.1, 10 Mayıs, s.3, 16 Mayıs, s.1-11, 17 Mayıs, s.1, 19 Mayıs, s.2, 15 Haziran, s.4, 16 Haziran, s.1-11, 2 Temmuz, s.1, 3 Temmuz, s.1-10-11, 11 Temmuz, s.3.
- Son Telgraf Gazetesi* (1939): 7 Nisan, s.1, 18 Nisan, s.5, 11 Mayıs, s.2,1 Temmuz, s.2, 3 Mayıs, s.10, 6 Mayıs, s.1, 9 Mayıs, s.6, 11 Mayıs, s.2, 14 Mayıs, s.2, 17 Mayıs, s.2, 20 Mayıs, s.2, 31 Mayıs, s.1, 4 Haziran, s.1, 12 Haziran, s.1, 15 Haziran, s.2, 17 Haziran, s.1, 19 Haziran, s.1-6, 21 Haziran, s.1, 22 Haziran, s.1, 24 Haziran, s.1, 25 Haziran, s.1, 30 Haziran, s.2, 1 Temmuz, s.2.
- Tan Gazetesi* (1939): 6 Nisan, s.3, 7 Nisan, s.10, 12 Nisan, s.1-9, *Tan*, 16 Nisan, s.7, 26 Nisan, s.6, 3 Mayıs, s.1, 4 Mayıs, s.1, 5 Mayıs, s.2, 9 Mayıs, s.1-2, 10 Mayıs, s.1, 4 Haziran, s.3, 8 Haziran, s.1, 22 Haziran, s.2, 9 Temmuz, s.9.
- Türkdili Gazetesi* (1939): 12 Nisan, s.1, 4 Mayıs, s.1-4.
- Ulus Gazetesi* (1939): 5 Nisan, s.8 8 Nisan, s.1, 7 Mayıs, s.2, 17 Haziran, s.1, 14 Temmuz, s.3.

Yeni Asır Gazetesi (1939): 8 Nisan, s.1, 9 Nisan, s.1,3, 11 Nisan, s.3, 3 Mayıs, s.1, 6 Mayıs, s.3, 20 Mayıs, s.4, 7, 16 Haziran, s.1, 17 Haziran, s.2, 21 Haziran, s.1, 22 Haziran, s.1,3, 25 Haziran, s.1-5. *Yeni Sabah Gazetesi* (1939): 8 Nisan, s.1, 9 Nisan, s.3, 20 Mayıs, s.4, 16 Haziran, s.1, 25 Haziran, s.1-5.

Extended Abstract

Albanians have the distinction of being a nation that ruled the Ottoman Empire for five centuries alongside the Turks, given their majority Muslim population. While Turkey, under the leadership of Atatürk, pursued a completely independent policy during the liberation and establishment, Albania, lacking a leader like Atatürk during the same period, transitioned from a republic to a kingdom by making concessions to Italy. With Italy's influence, Albania was unable to join the Balkan Pact and subsequently faced invasion from Italy.

On April 7, 1939, when Italy invaded Albania, the King of Albania had to seek asylum in the same country, one day after sending his two-day-old son and wife to Greece. The King, along with his two-day-old son and his postpartum wife, had to leave behind his newly established crown, throne, palace, and country, and seek refuge first in Greece and then in Turkey.

While Italy completed the occupation of Albania within three days, the Albanian resistance significantly decreased as the King and his government left the country. King Zog, whose asylum request to Turkey was accepted while he was in Greece, arrived in Istanbul with a special train consisting of three passenger wagons, two luggage wagons, and two automobile wagons, accompanied by a large entourage. Despite arriving in the early hours of the morning, King Zog was greeted by numerous press representatives and Turkish citizens of Albanian origin at both Sirkeci Station and Perapalası. King Zog took up residence at the Perapalası Hotel and, apart from a city tour and meetings with his entourage, did not engage in political activities while in Istanbul.

During his stay in Istanbul, King Zog protested against Italy's occupation of his country through the League of Nations. Despite rumors in the Turkish and international press that King Zog would be appointed as the King of Syria, this did not happen. His arrival in Istanbul, was followed by high-ranking Albanian bureaucrats. Leaving a significant portion of his entourage in Istanbul, King Zog departed from Turkey to France after a two-month stay, which included a meeting with President İsmet İnönü in Yalova.

Turkey considered the occupation of Albania, a nation it had been united with and ruled for centuries, as a threat to both its humanitarian efforts and its own security. King Zog bid farewell to the Albanian community in Istanbul, which had shown great interest, and left for France, as World War II had already begun. Unfortunately, the King was never able to return to his country.

Meiji'den Günümüze Japonya'da Uluslararası İlişkiler Disiplininin Tarihsel Gelişimi*

Historical Development of International Relations Discipline in Japan from Meiji to Present

Mürsel DOĞRUL** - Murat ÇEMREK***

Öz

Japonya'da Uluslararası İlişkiler (Uİ) disiplinin kökenleri sayılan çalışmalar, Meiji Dönemi'nin öncesine kadar uzanmaktadır. 1905'de Japonların Ruslara karşı elde ettikleri galibiyet ile birçok konuda olduğu gibi Uİ'nin kapsamı Japonya'ya da kapsayacak şekilde genişlemiştir. Ancak Japonya'da uzun bir süre staatslehre geleneğinin (Alman genel devlet teorisi) etkisinde kalan disiplin, Pasifik Savaşı'ndaki yenilginin günah keçisi ilan edilerek 1970'lere kadar körelecektir. Yakın dönemde ise Nihonjinron (日本人論 - Japon ulusal ve kültürel kimliğine odaklanan) gelenek, kapsamlı güvenlik, insani güvenlik ve pasifizm tartışmaları arasında sıyrılarak öne çıkacaktır. Meiji Restorasyonu'nun başından itibaren dönemlendirmelerle Uİ disiplininin genel durumunun ele alındığı bu çalışma, 1973 sonrasında disiplinin geçirdiği dönüşüm açısından ayrıca önem arz etmektedir. Çalışmanın sonucunda disiplinin Japonya serüveni, uğradığı anlam durakları ve diğer disiplinlerden ayrılıp kurumsallaşması Uİ ve alan çalışmaları özelindeki rakamsal artışlar ışığında analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası İlişkiler, Japonya, Meiji Dönemi, Staatslehre, Nihonjinron, Bölge Çalışmaları

Abstract

The studies considered to be the origins of the International Relations (IR) discipline in Japan date back before the Meiji Period. The Japanese victory over Russia in 1905 extended the IR's scope to include Japan, as in many other topics. Yet, the discipline in Japan, under the influence of the German staatslehre tradition (German general theory of the state) for a long time, declared as the scapegoat of defeat in the Pacific War was dulled until the 1970s. Nihonjinron tradition (日本人論 - focusing on the Japanese national and cultural identity) became prominent with its broader discussion on comprehensive security, human security, and pacifism. This study, handling the evolution of the IR discipline from the beginning of the Meiji period through periodization, presents extra importance in terms of the discipline's transformation

Makale Geliş Tarihi: 27.09.2021. Makale Kabul Tarihi: 25.05.2023.

Araştırma Makalesi / Künye: DOĞRUL, Mürsel – ÇEMREK Murat, "Meiji'den Günümüze Japonya'da Uluslararası İlişkiler Disiplininin Tarihsel Gelişimi", Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), Sayı: 32, Cilt: 16, Haziran 2023, s. 209-229

* "Bu çalışma Milli Savunma Üniversitesi, Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü'nde Prof. Dr. Murat Çemrek'in danışmanlığında 2019-2021 süresince hazırlanan "1973-2001 Japon Dış Politikasında Orta Doğu: Enerji Ekonomi-Politigi" başlıklı doktora tezi kapsamında yürütülen bilimsel araştırma ve faaliyetlerden elde edilen verilerden de faydalanılarak üretilmiştir."

** Dr. Öğr. Üyesi Mürsel DOĞRUL, Milli Savunma Üniversitesi, E-mail: murseldogrul@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-0637-843X.

*** Prof. Dr. Murat ÇEMREK, Necmettin Erbakan Üniversitesi, E-mail: mchemrek@erbakan.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-0969-5542.

Akademik
Bakış

209

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

in the post-1973 period. In the end, the development of the discipline, the alternation of its concepts, and gain of its present meanings are analyzed with reference to the numerical increase in IR and field studies.

Key Words: IR Discipline, Japan, Meiji Period, Staatslehre, Nihonjinron, Regional Studies

Giriş

Son yıllardaki gelişmelerden özellikle iki tanesi Batılı olmayan ülkeleri de Uluslararası İlişkilerin (Uİ) önde gelen başlıkları haline getirmiştir. İlk olarak Batı dışı ülkelerin siyasi, ekonomik ve askeri güçlerini önemli ölçüde artırmaları uluslararası sistemde görüşlerini daha güçlü bir şekilde dile getirmelerine imkân vermiştir. İkinci olarak, çevre sorunlarının (küresel ısınma, ozon tabakasının delinmesi, biyoçeşitlilik kaybı, vb.) ortaya çıkması ile Batı dışı ülkelerin seçimleri ve eylemleri doğrudan doğruya Batıyı da ilgilendirir hale gelmiştir.¹ Böylece yaklaşık iki yüzyıldır kalkınmalarını sürdüren ve önemlerine nazaran Uİ'nin aktör sayımlarında hak ettikleri ilgiyi çoğu zaman göremeyen Çin ve diğer Kuzeydoğu Asya ülkeleri de bu gelişmeler odağında artık küresel siyasette gündem belirleyici aktörler haline gelmişlerdir. Ancak bu gelişmelerin öncesinde Batı'da emperyal amaçların dışında her yönü ile Kuzeydoğu Asya'yı anlama vizyonunun nevi şahsına münhasır pasifist Japonya'yı anlama çabaları XIX. yüzyılın sonlarına kadar uzanmaktadır. Daha öncesinde ise Batı tarzı modernleşmesi ile kendinden söz ettiren ve dikkatleri üzerine çeken Japonya'yı anlama gayreti, bölgedeki diğer ülkeleri anlama çalışmalarına nazaran bir adım öne çıkmıştır.

Japonya'nın özgün ilerlemesinin Uİ açısından teşkil ettiği önemi konu edinen ve Pan-Asyacı Japon düşünce sistemini teorik bir temele oturtmaya çalışan Cemil Aydın, *Asya'da Batı Karşıtı Politikalar: Pan-İslamizm ve Pan-Asya Düşüncesinde Dünya Düzeni Vizyonları* başlıklı eserinde, Japonya'nın ilk defa Batı'ya meydan okuyan Doğulu bir güç² olarak ortaya çıkışının Uİ düşüncesine etkisine dikkati çekmiştir. Japonların 1905'te Ruslara karşı zafer elde etmesiyle küresel hâkim liberal paradigmasının temsilcileri ırk ve medeniyet konularında yeni ve derin tartışmalara başlamışlardır.³ Bu galibiyet irksal bir sınıflandırmaya dayanan “Beyaz Adam” ve Avrupa-merkezci yegâne “medeniyet” olma iddiasını derinden sarmıştır. Böylece tarihin akışı Asya lehine değişmiştir. Ancak değişimin mimarı Japon modernleşmesinin, Batı dışı toplumların da öz değerlerini yitirmeden Batı modernleşmesini takip edebildiği şeklinde yüzeysel bir düzlemde geçiştirilmesi eleştirilmiştir.⁴

Bu noktada Japon modernleşmesi ile gelen Japon Uİ geleneğinin

1 Dominique Jacquin vd., “Culture in International Relations: An Introduction to the Special Issue,” *Millennium*, Cilt 22, No 3, 1993, s. 377.

2 Japonya için Doğulu bir güç tanımlaması için ayrıca bkz; Erik Ringmar, *History of International Relations: A Non-European Perspective*, Cambridge, UK: Open Book Publishers, 2019, s. 17; Amitav Acharya and Buzan Buzan, *The Making of Global International Relations: Origins and Evolution of IR at Its Centenary*, Cambridge: Cambridge University Press, 2019, 24.

3 Ringmar, *History of International Relations*, s. 17; Acharya and Buzan, *The Making of Global International Relations*, s. 24.

4 Cemil Aydın, *The Politics of Anti-Westernism in Asia: Visions of World Order in Pan-Islamic and Pan-Asian Thought*, E-book, New York, Columbia University Press, 2007, ss. 14-88-90.

tarihi, değişimi ve günümüz küresel Uİ literatürüne ne gibi katkıları olduğu merak edilmektedir. Batı ile kurulan ilk temaslar, ortaya koyulan ilk eserler ve ülkede sosyal bilimlerin derinleşerek Uİ gibi alt bilimlere ayrılma sürecini beraberinde getirmektedir. Ancak Uİ tarih biliminin, Marksist ideolojinin ve bölge çalışmalarının algılanışı ve tarihsel ilerlemesi Batı toplumlarındakinden ayrışacaktır. Bu değişim ve gelişime cevap verebilmek için Japonya'da Uİ'nin modernleşmesinin başlangıcı kabul edilen eser ve düşünürler için karşılaştırmalı eklettik bir yöntem tercih edilerek bu çalışmada Meiji Dönemi (1868-1912), Meiji Sonrası Dönem (1912-1945) ve II. Dünya Savaşı Sonrası Dönem olmak üzere üç ayrı zaman irdelenmektedir.

Meiji Dönemi (1868-1912)

Japonya'da Keiō Dönemi (慶応/1865-1868) sonrasında gelen Meiji Dönemi (明治 - ışık ve saltanatın kanjileri ile yazılır), Ekim 1868'den Temmuz 1912'ye kadar uzanan Japonya'nın imparator Meiji Tenno tarafından yönetildiği, ülkenin modernleşmesi ve Batılılaşmasıyla dünya siyasi tarihine damga vuran zaman dilimidir. Bu dönem, Japonların Batılı güçler tarafından sömürgeleştirilme riski altında izole bir feodal toplum olmaktan ziyade Batılı güçlerin etkisinde sanayileşmiş bir ulus-devlet olarak tarih sahnesinde belirdiği ve etkin bir güce dönüştüğü modernleşme süreci olarak kabul edilir. Dönemin öncü düşünürlerinden, Fukuzawa Yukichi⁵ (D. 1835 - Ö. 1901), Batı'yı "ilerleme ve medeniyet" Doğu'yu ise "durağanlık ve yarı-medeniyet" kavramlarıyla tanımlamaktadır.⁶ Hatta Fukuzawa, XIX. yüzyılda Japonya ve Britanya'nın donanma güçlerini karşılaştırdığında, ulusların etkili bir askeri gücü harekete geçirme noktasında gereken akademik ve sosyal ağları oluşturacak sivil eğitim ve öğretim sistemlerine de ihtiyacına dikkat çekmiştir.⁷ Yine Japon modernleşmesinin öncülerinden muhafazakâr bir Japon entelektüeli Okubo Toshimishi (1830-1878) ise tüm milletlerin odak noktalarını tamamıyla Batı medeniyeti ve Aydınlanma düşüncelerine çevirdiğinden hareketle Japonya'nın da bu yöntemi takip etmesi gerektiğini söylemiştir.⁸ Bu iki öncü düşünürün öğretileri minvalinde Japonya'nın eğitim-öğretim, medeniyet ve Aydınlanma konularına odaklanması bir nevi Japonya'da Uİ'nin teorik kökenlerini anlam/landır/mada ilk çıkış noktasını teşkil etmektedir. Nitekim Japonya'da 1872'deki Eği-

5 Japon yazar, öğretmen, çevirmen, girişimci ve gazeteci, Keio Üniversitesi, *Jiji-Shinpō* ve Bulaşıcı Hastalıklar Çalışma Enstitüsü'nün kurucusu; Başlıca eserleri için Fukuzawa Yukichi, *Things Western (Seiyo jijo)*, 1866; Fukuzawa Yukichi, *English-Japanese Dictionary* (増訂華英通上), 快堂蔵板, 1860.

6 N. Racel Masako, *Finding Their Place in the World: Meiji Intellectuals and the Japanese Constitution of an East-West Binary*, Unpublished PhD thesis, College of Arts and Sciences, Georgia State University, 2011, s. 73; Mustafa Serdar Palabıyık, "Osmanlı ve Japon Entelektüellerinin Modernleşme ve Medeniyet Algılarının Mukayesesi," Masanori Naito, vd., (der.), *Ortadoğu Barışı İçin Türk Japon İşbirliği* Kyoto, Doshisha Üniversitesi Küresel Araştırmalar Enstitüsü, 2015, s. 16.

7 Fukuzawa Yukichi, *An Outline of a Theory of Civilization* (çev. David A. Dilworth and G. Cameron Hurst), Tokyo, Sophia University, 1973, ss. 190-193.

8 S. Hirakawa, *Japan's Turn to the West*, *Modern Japanese Thought in Wakabayashi B. T. (der.)*, Cambridge, Cambridge University Press, 1998, s. 31; Palabıyık, "Osmanlı ve Japon Entelektüellerinin Modernleşme," s. 16.

gazi

Akademik
Bakış

211

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

tim Kanunu ile zorunlu ve merkezi eğitime geçilmiş ve 1886'da Tokyo İmparatorluk Üniversitesi [1947'de Tokyo Üniversitesi (東大-Tōdai)] ve 1882'de Waseda Üniversitesi'nin (早大-Sōdai) kurulmasıyla yükseköğretim alanında da ilk adımlar atılmıştır.

Meiji dönemi de dahil olmak üzere II. Dünya Savaşı'nı da kapsayacak şekilde 1854-1945 döneminde Japonların modernleşme atılımının geri planında kültür ve düşünce dünyasında yaşanan değişiklikler yatmaktadır. Modernizasyonun hemen öncesinde 1856'da Japonya'da kurulan Yabancı Kitapların Denetlenmesi Ofisi (蕃書調所 - *bansho shirabesho*) hem Batı literatürünü çevirmek hem de yabancı dil bilen insan ihtiyacını karşılamakta önemli rol oynamıştır. Ayrıca Japonya'nın kendisini izole ettiği (鎖国 - *sakoku*) dönemlerde (1633-1853) bile bazı Japon entelektüellerin Dejima adasındaki Felemenk kolonisi aracılığıyla Felemenk Çalışmaları (蘭学 - *rangaku*) altında Batı medeniyetini incelemeye çalıştığı görülür. Modernizasyonun başarılarındaki bu gelişmeler Batı'ya duyulan ilginin tohumları olarak kabul edilebilir. Böylece Meiji dönemi ile Batı'dan fikirlerinin nasıl alınacağı, öğretileceği ve benimseceği konularında hızlı bir şekilde yol alınmış ve Batıya giden insanlar "dönen fikirler" olarak kabul edilmiştir. 1868-1872 arasında çoğu Almanya'ya olmak üzere Japonya'dan Batı'ya gönderilen öğrenci sayısı 500'e ulaşmıştır.⁹ Yine bu dönemde Japon entelektüeller, ülke ekonomisinin kendi sınırları dışında Asya pazarlarıyla bütünleşmesinin önemine dikkat çekmişlerdir.¹⁰ Nihayetinde Meiji öncesine de uzanan bölge çalışmaları Japon imparatorluğunun Asya'yı kontrol altına alma hayali ile birleşerek 1945'e değin devam edecektir.¹¹

Batı'ya yetişmek için ülke çapında bir girişim olarak da tanımlanan Meiji Restorasyonu iki aşamaya ayrılmıştır. Birincisi, 1868'deki Meiji Restorasyonu'ndan, ilk fazın meyvesinin tamamen yok edildiği II. Dünya Savaşı'na kadar geçen süreken ikinci aşama ise Japonya'nın büyük bir sanayi gücü haline geldiği, 1945'ten 1970'lere kadar geçen dönem olarak kabul görmüştür.¹²

I. Dünya Savaşı'na kadarki dönemde UI'nin Japonya'daki serüveni Batı'dakine kısmen benzer. Japonya'da sonraki yıllarda UI'nin derinleşmesinde etkili öncü eserler, ülkenin uluslararası topluma bir imparatorluk olarak katılmayı istemesiyle ortaya çıkmıştır. Katsunan Kuga (1857-1907),¹³ Nagao

- 9 Minoru Ishizuki, "Overseas Study by Japanese in the Early Meiji Period," Burks, A. W. (der.), *The Modernizers: Overseas Students, Foreign Employees, and Meiji Japan*, Boulder, Westview Press, 1985, s. 168; Palabıyık, "Osmanlı ve Japon Entelektüellerinin Modernleşme," s. 14.
- 10 William H. McNeil, *Dünya Tarihi* (çev. Alâeddin Şenel), İstanbul, İmge, 2004, ss. 712-15; Hakan Gönen, "ABD-Japonya Güvenlik Antlaşmaları: Oluşumu, Evrimi ve Sonuçları," *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 1, No 4, 2004, s. 116.
- 11 Selçuk Esenbel, "Japonya ve Türkiye Çağdaşlaşma Tarihi," Selçuk Esenbel ve A. Murat Demircioğlu (der.), *Çağdaş Japonya'ya Türkiye'den Bakışlar*, İstanbul, Simurg Yayınları, 1999, ss. 27-28; Gönen, "ABD-Japonya Güvenlik Antlaşmaları," s. 117.
- 12 Yutaka Kawashima, *Japanese Foreign Policy at the Crossroads: Challenges and Options for the Twenty-First Century Paperback*, Brookings Institution Press, 2003, s. 4.
- 13 Katsunan Kuga, "Gensei Oyobi Kokusa Ron (On the International)," in *Kuga Katsunan Zenshu (Collected Complete Works of Kuga Katsunan)*, Tokyo, Misuzu Shobo, 1893, ss. 123-81.

Ariga (1860-1921)¹⁴ ve Sakuye Takahashi (1865-1920)¹⁵ gibi düşünürlerin öncülüğünde XIX. yüzyılda Japonya'da Uİ'nin kökenlerini oluşturacak metinler kaleme alınmıştır. 1897'de Japon Uluslararası Hukuk Derneği (国際法学会 - Kokusai-hō gakkai) kurulmuştur. Amerikan Uİ uzmanı Paul Reinsch'in (1869-1923) çalışmaları¹⁶ hızla Japonca'ya tercüme edilmiş ve Japonların emperyalizm ve sömürge yönetimi hakkındaki düşüncelerini şekillendirmiştir. Yine Fukuzawa'nın 1875'teki karşılaştırmalı uygarlık ve Japonya'nın modernleşme ihtiyacı çalışması¹⁷ da Uİ disiplinin kökenlerinin oluşmasında önemli rol oynamıştır. Ayrıca Japonya'da Diplomasi Tarihi dersleri I. Dünya Savaşı öncesinde verilmeye başlarken¹⁸ Tokyo İmparatorluk Üniversitesi'nde 1924'te ve Waseda Üniversitesi'nde ise 1932'de Uluslararası Politika dersleri verilmeye başlanmıştır.¹⁹ Bu dönemde Japonya'da Batı Uİ perspektifine bir adaptasyon söz konusudur²⁰ ve Uİ XIX. yüzyılda Batı'da olduğu gibi Japonya'da da serbest ticaret ve kölelik karşıtlığı gibi başlıklar üzerinden ilerlemektedir. Ek olarak Japonya'nın Uİ özelinde sayılabilecek eserleri milli menfaatlerinin bir ürünü olarak emperyal amaçlarına ve ihtiyaçlarına binaen şekillenmiştir. Yukarıdaki değinilen düşünürlerce hazırlanan ilk çalışmaların Japonya gibi Batı dışı bir ülkede yapılması oldukça kıymetli olsa da disiplininin serüveni özellikle ABD'deki hızlı dönüşümden ziyade Alman *staatslehre* geleneğinin²¹ militarist ajandasının etkisinde kalacaktır.

Amitav Acharya ve Barry Buzan *Küresel Uluslararası İlişkilerin Oluşumu* başlıklı kitaplarında modern Uİ'nin gelişimi noktasında Takashi Inoguchi ve Hitomi Koyama'nın çalışmalarına atfen çekirdeği "Batı+Japonya" olarak tanımlamışlardır.²² Batı tekelindeki Uİ için Japonya'nın "geri kalanın yükselişi" olarak ele alındığı bu eserde, ülkenin Batı tarzı modernleşmesi onu bu sürecin parçası

14 Nagao Ariga, *La Guerre Sino-Japonaise Au Point de Vue Du Droit International*, Paris: A. Pedone, 1896.

15 Sakuye Takahashi, *Cases on International Law during the China-Japanese War*, Cambridge, Cambridge University Press, 1899.

16 Paul Reinsch, *World Politics at the End of the Nineteenth Century As Influenced by the Oriental Situation*, 1900; Paul Reinsch, *Public International Unions-Their Work and Organization: A Study in International Administrative Law*, 1911; Paul Reinsch, *Colonial Government: An Introduction to the Study of Colonial Institutions*, 1902.

17 Fukuzawa Yukichi, *Bunmeiron No Gairyaku (An Outline of a Theory of Civilization)* (çev. David A. Dilworth and G. Cameron Hurst), New York: Columbia University Press, 1875.

18 Yuichi Hosoya, "Kokusaiseijishi No Keifugaku - Sengo Nihon No Ayumi Wo Chushin Ni (On the Genealogy of International Political History: Postwar Japan's Path and Before)," in *Rekishi No Nakano Kokusaiseiji [Historical Approaches to International Politics]*, Nihon Kokusai Seiji Gakkai [Japan Association of International Relations], Tokyo, Yuhikaku, 2009, ss. 22-23.

19 Tadashi Kawata-Saburo Ninomiya, "The Development of the Study of International Relations in Japan," *The Developing Economies*, Cilt 2, No 2, 1964, ss. 193-914; Acharya and Buzan, *The Making of Global International Relations*, s. 87.

20 Douglas Howland, *International Law and Japanese Sovereignty*, New York, Palgrave Macmillan, 2016; Acharya and Buzan, *The Making of Global International Relations*, ss. 55-56.

21 Acharya and Buzan, *The Making of Global International Relations*, s. 98.

22 A.g.e., 4-5.

klmıştır.²³ Burada Uİ'nin gelişimiyle Japonya'nın Batı tarzı modernleşmesi arasında doğrudan bir illiyet kurulmuştur. Ancak Japonya'nın uluslararasılaşması ile Uİ'nin bir disiplin olarak gelişmesinin ayırt edilmesi önemlidir. Zira disiplinin derinleşmesi tam olarak Batı'ninkine benzer bir minval yerine Japonya'da savaş öncesi dönemde askeri ve sömürge çalışmalarını büyük ölçüde etkilemiş²⁴ Alman *staatslehre* geleneği paralelinde yoğunlaşmıştır. Nitekim acımasız sömürgecilik sürecinin sonunda gelen hezimetle disiplininin bölge çalışmalarındaki hiyerarşi kurma mahiyetindeki yükümlülüğü 1970'lere kadar körelecektir.

Meiji Sonrası Dönem (1912-1945)

Japonya'da yukarıda ifade edildiği üzere XX. yüzyıl başlarında siyasal bilimler Alman etkisi ile yayılmıştır.²⁵ Hermann Heller'in (1891–1933) devlet fikri üzerine yazdığı kitaplardan temelini alan *Staatslehre*²⁶ teriminin literatürdeki karşılığı Genel Devlet teorisi dir.²⁷ *Staatslehre*, bir milletin tarihi ve kurumları hakkında kapsamlı, kutsayıcı ve vakıa ağırlıklı geniş tarihsel arka planı ve çoğunlukla diplomasi tarihini içeren çalışmalar üretir.²⁸ Japonya'daki *staatslehre* tarzı yaklaşımın işbirliklerinden ziyade hiyerarşik rekabeti esas alan niteliğinin en somut örneği olarak; "Ülkenin en tanınmış düşünürleri ve filozoflarının bir kısmı savaş sırasında düzenledikleri Modernliği Aşmak isimli konferansta bir araya gelerek, Japonya'nın Asya liderliği projesine Batı emperyalizmi ve kültürel Batılılaşma tenkitleri vesilesiyle felsefi ve fikri gayeler getirmekten çekinmemişlerdir."²⁹ Benzer bilimsel faaliyetlere dikkat çeken Aydın buradaki amacı şöyle özetlemiştir;

...medeniyet yolundaki tüm başarılarına rağmen Japonya'nın vatandaşları Amerika'da Doğulu sarı ırktan olarak görülüp ayrımcılığa maruz kalmaktadır. Japonya'nın gerçek milli menfaatleri Batılı büyük güçler [klubünün] ikinci sınıf bir üyesi olmaktansa, hızlı bir uyanış içerisinde olan ve yakında özgürlüğünü kazanmaya aday Asyalı milletlerin birliğinin lideri olmaktadır.³⁰

23 A.g.e., 24–26.

24 Kosuke Shimizu, "The Genealogy of Culturalist International Relations in Japan and Its Implications for Post-Western Discourse," *All Azimuth*, Cilt 7, No 1, 2018, s. 125.

25 Kawata and Ninomiya, "The Development of the Study of International Relations in Japan," s. 190.

26 Marcus Llanque, "Hermann Heller and His Republican Way of Political Thinking." *Jus Politicum*, <http://juspoliticum.com/article/Hermann-Heller-and-the-Republicanism-of-the-Leftin-the-Weimar-Republic-1317.html> (Erişim Tarihi 15 Temmuz 2021).

27 Ulaş Karadağ, "Kamu Hukuku Açısından Otokratik Yönetim - Gayrişahsi Devlet İktidarı İlişkisi ve 'Staatsgewalt' Kavramı," *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, no 28, 2020, ss. 1429–64; Georg Jellinek, *Allgemeine Staatslehre [Genel Devlet Kuramı]*, Berlin, Verlag von Julius Springer, 1929.

28 Takashi Inoguchi, "The Sociology of a Not-So-Integrated Discipline: The Development of International Relations in Japan," *Journal Of East Asia Studies*, Cilt 2, No 1, February 2002, s. 112.

29 Minamoto Ryôen, "Symposium on Overcoming Modernity," James Heisig ve John C. (der.), Maraldo, *Rude Awakenings: Zen and Kyoto School, and the Question of Nationalism*, Honolulu, University of Hawaii Press, 1995; Cemil Aydın, "Modem Japon Tarihinde Batı Karşıtlığı: Ôkawa Shûmei'nin Asyalılık Düşüncesi," *Divan İlmî Araştırmalar*, Cilt 13, No 2, 2002, s. 108.

30 Aydın, a.g.e., "Modem Japon tarihinde Batı karşıtlığı", s. 114.

II. Dünya Savaşı öncesi kısa bir zaman dışında Meiji döneminin başından itibaren son iki asırdır Japonya'nın büyük stratejisi Batılı güçlerin yanındalık ola gelmiştir.³¹ Bu kısa dönemdeki ayrışmanın sebebi *staatslehre* geleneğinin Japonya'da zirvede olduğu 1945 öncesinde, Milletler Cemiyeti'nin (MC) kurulması ile Japon Uİ literatüründe *staatslehre'den* farklı geleneklere de rastlanmaktadır. Hatta uluslararası siyaseti, diplomasi veya dış politikadan farklı gören ve Uİ için bağımsız bir alan oluşturulmasının önünü açan çalışmalar Junpei Shinobu (1871-1962) tarafından 1925-1926 yıllarında kaleme alınmıştır.³² Okawa Shûmei (1886-1957) gibi isimler “Milletler Cemiyeti projesinin dünyadaki emperyalist Batı hegemonyasını sona erdirmediği, aksine yeni bir biçimde devam ettirdiğini”³³ ileri sürerken buna karşın Hikomatsu Kamikawa (1889-1988) ise MC'nin milliyetçiliğin (民族主義- *minzoku-shugi*) büyümesini engelleyerek farklı ülkelerin işbirliğine, entegrasyona ve daha sonra farklı ülkelerin kaynaşmasına giden sürecin ana itici gücü olduğuna, 1948-1950'lerde değinmiştir. Masamichi Rooyama (1895-1980) ise uluslararası örgütler kanalıyla uluslararası siyasetin istikrara kavuşturulabileceğini daha 1928'de vurgulamıştır.³⁴ Yukarıdaki iki isme ek olarak uluslararası politika konusunda çalışan isimlere Sakuzô Yoshino (1878-1933), Ikuo Oyama (1880-1955) ve Tadao Yanaihara (1893-1961) eklenmiştir.³⁵ Ancak netice itibari ile bu düşünürlerin ve çalışmaların hiçbirisi *staatslehre* geleneğinin önüne geçememiş ve dönemin uluslararası trendlerinin etkisi ile Japon Dış Politikası (JDP) da şu şekilde evrilmiştir:

*Batı-karşıtlı Asyacı akımlar Japon derin devleti tarafından bir siyaset rehberi olarak görülmeyip kontrol altında tutulmuşsa da 1930'lu yılların sonlarına doğru yaşanan uluslararası meşruiyet krizi esnasında Japon Devleti Asyacılığın içinde barındırdığı enternasyonalizm ve sömürgecilik eleştirisini yeni bir dış politika vizyonu için kullanmaya karar vermiştir.*³⁶

Sonrasında ise Japonya'da alan çalışmaları yoğun bir rağbet görmüş ve Güneydoğu Asya'nın Avrupa ada kolonileri metodolojik olmayan betimleyici çalışmalarla incelenmeye başlanmıştır. Böylece Avrupa ve ABD'de henüz filizlenen bir disiplin olarak Uİ disiplinin Japonya'daki yansımaları bilimsel dönüşümden ziyade ideolojik yönelimlerin etkisinde bir görüntü sergilemiştir.³⁷ Japonların Mançurya'yı işgal ettikleri ve MC sistemine güven duymayarak bu

31 Hasan Kösebalaban, “Japon Grand Stratejisi: Yirminci Yüzyıl Japon Dış Politikasında Süreklilik ve Değişim,” *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, Cilt. 5, 1998, ss. 57-98; Selçuk Esenbel, “Değişen Dünya Düzeni Işığında Japonya ve Güney Kore'nin 21. Yüzyıldaki Jeopolitik Vizyonları ve Dış Politikaları,” *Dış Politika Forumu Araştırma Raporu*, Boğaziçi Üniversitesi-TÜSİAD, 2018.

32 “Junpei Shinobu (信夫淳平),” *WorldCat Identities*, <https://worldcat.org/identities/lc-cn-n86089832/> (Erişim Tarihi 17 Temmuz 2021).

33 Aydın, a.g.e., “Modem Japon Tarihinde Batı Karşıtlığı,” s. 117.

34 Kawata and Ninomiya, a.g.e., “The Development of the Study of International Relations in Japan,” ss. 190-91.

35 A.g.e., ss. 192-93.

36 Aydın, a.g.m., “Modem Japon Tarihinde Batı Karşıtlığı,” ss. 132-33.

37 Thiago Corrêa Malafaia, “Japanese International Relations: An Assessment of the 1971-2011 Period,” *Brazilian Political Science Review*, Cilt 10, No 1, 2016, s. 5.

sistemden çekildikleri bir ortamda ülkenin Uİ disiplininin filizlenmesi veya Batı ülkelerindeki benzer bir bilimsel dönüşüm geçirmesi pek muhtemel değildir.

Öte yandan Tomoyoshi Murai (1861-1944), Abe Isoo (1865-1949), Kinoshita Naoe (1869-1937), Sen Katayama (1859-1933), Kōtoku Denjirō (1871-1911)³⁸ gibi Meiji Marksistleri ve sosyalistleri, çoğu erken kapitalizmde adaletsizliklerine itiraz eden ve XX. yüzyılın kurtuluşunun sosyalizmde olduğuna inanan kişilerdir. Bu entelektüellerin birçoğu Avrupa’da lisansüstü eğitim için hükümet bursu alan kişilerdi. Genellikle ekonomi veya siyaset biliminde ders vermek için Japon üniversitelerine dönmüşler ve akademik kuruluşların temel direkleri olmuşlardır.³⁹ Böylece 1920’lerde sosyal bilimler (社会科学 - *shakai kagaku*) ilk defa Marksizm ile Japon siyasi düşünce tarihine girmiştir. Bu dönemde Marksizm ile sosyal bilimler neredeyse eş anlamlı algılanmıştır. Bununla birlikte Marksizmin Batı’daki vasfına benzer teorik ve/ya metodolojik bir tarafı olmamıştır. Savaşçı ülkelere atfedilen bu görüşün temsilcilerince kaleme alınan bu metinler Japon değerlerine yıkıcı bir etki olarak kabul edilmiştir. Inoguchi, Marksizmin Japonya’daki seyrini ise şu şekilde özetlemiştir: “

*Japonya’da Marksizm ancak 1945’ten sonra popülerlik kazanmıştır. Soğuk Savaş rekabetine ve ABD-Japonya’nın ittifakına rağmen ülke içinde bir karşıtlık çok da söz konusu olmamıştır. Soğuk Savaş’tan sonra çoğu Marksist, post-Marksist, postmodernist, radikal feminist ve komünist olmayan radikaller haline gelerek eleştirel duruşlarını korumuşlardır.*⁴⁰

XIX. yüzyılın başlarında Uİ, ABD ve Avrupa’da kolonileşmenin bir sonucu olarak ortaya çıkarken bu disiplin ile “içerdeki” ve “dışarıdaki” ayrımı yapıldıktan sonra dışardakini anlamak ve onu kendine bağlı kılmak açısından çeşitli bilimsel yöntemler geliştirilmiştir.⁴¹ Ancak Japonya için durumun tam olarak böyle olduğu söylenemez. Belirli bir süreliğine kolonyal bir güç olan Japonya’da⁴² için devlet, en acımasız politikaların ürünü saldırganlarla komşu ülkelere hâkim olmayı tek misyon sayılmıştır. Japonlar, MC geleneğinin ürünü Uİ anlayışının dışında sayılan bir yöntemle, bölgedeki halkı yaşatarak kendine bağlamak yerine karşıdaki düşmanını yok edip toprağını ele geçirmeyi temel gaye edinmişlerdir. Böylece bölgesindeki ülkeleri işgal etmekle kalmayıp içindeki her şeyin büyük Japon İmparatorluğu’nun bir parçası olması için mücadele verilmiştir.⁴³ Elbette düşmanını yutan ve hiyerarşik konumunu kabul etmeyen bu ülke profili XX. yüzyılın ilk 45 yılı için geçerlidir ve II. Dünya Savaşı ertesindeki Japonya

38 Takeuchi Yoshitomo, “The Role of Marxism in Japan,” *The Developing Economies*, Cilt 5, No 4, 1967, ss. 727-35.

39 Marius B. Jansen-Robert N. Bellah, *Changing Japanese Attitudes Toward Modernization*, Princeton: N.J., Princeton University Press, 1965, ss. 425-446; Marius B. Jansen, *The Making of Modern Japan*, Cambridge, Massachusetts London, Belknap Press of Harvard University Press, 2002, s. 552.

40 Inoguchi, a.g.m., “The Sociology of a Not-So-Integrated Discipline,” s. 113.

41 Stanley Hoffmann, “An American Social Science: International Relations,” *Discoveries and Interpretations: Studies in Contemporary Scholarship*, Cilt 1, 1977, s. 58.

42 Karl Polanyi, *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*, Beacon Press, 2001, s. 270; Charles W. Kegley ve Shannon L. Blanton, *World Politics: Trend and Transformation*, 13th Edition, United Kingdom, Wadsworth Publishing Cengage Learning, 2010, s. 75.

43 Malafaia, a.g.m., “Japanese International Relations,” s. 3.

ise Uİ'nin bürünmüş olduğu çok katmalı boyutunun ve yapısının farkındalığını yaşayarak mevcut sistem ile uyumlu en sofistike politikaların üreticisi haline gelmiştir. Bu sürece uyumun en önemli referansları elbette yukarıda değinilen erken dönemde verilmiş Siyaset Bilimi ve Uİ çalışmaları kabul edilebilir.

II. Dünya Savaşı Sonrası Dönem

II. Dünya Savaşı ardından Japonlar, Uİ'yi kendi anlam dünyalarına oturtarak yorumlamak istemişlerdir. Bunun için odağa alınan ilk soru, Pasifik Savaşı'ndaki ağır yenilginin nedenleriyle ilgilenmek olmuştur. Temelde Japonlar bu savaşı neden kaybettiklerini anlamak istemişlerdir. İkinci soru ise kalıcı uluslararası barışı sağlamak için en iyi dış politikanın hangisi olduğu üzerine yoğunlaşmıştır. Üçüncü soru ise Japon diplomasinin savaş sonrası anlar için neden yetersiz olduğu ve bunu aşmak için neler yapılabileceğini kavramak üzerine şekillenmiştir. İlk bakışta çeşitli ve kapsayıcı gibi görünen bu sorular, Japonya'yı belirli alanlarla sınırlandırmıştır. Çünkü amaç Japon bürokrasisine acil ve kısa süreli öneriler getiren bilgi kaynaklarını incelemek olurken teorik çeşitliliğin sınırlı kalması sonucunda disiplinin gerekli olgunluğa erişemediği iddia edilmiştir.⁴⁴ Yine de bu gelişim ve olgunluk evresinin her ülke nezdinde göreceli olduğuna da burada yer vermek gerekir. Çünkü II. Dünya Savaşı sonrası Japonya, Uİ'nin klasik aktör sınıflandırmalarına⁴⁵ istisna bir durum teşkil eden pasifist bir aktöre dönüştürülmüştür.

Ağır bir yenilgi ile kaybedilen Pasifik Savaşı'nın ardından Japonya'da ekonomik büyüme ihtiyacı hayatî iken Washington ile yapılan askeri ittifak, Japonlara önemli bir çıkış yolu sağlamıştır. İttifak sonrası gelen *Colombo Planı*⁴⁶ ile ABD'nin Japonya'ya güvenlik ve ekonomi konularında destek sağlaması ve Asya'da Japon mallarıyla rekabet etmeyeceğinin sözünü vermesiyle (bu söz Avrupa ve Amerika pazarlarını içermiyordu) sosyalizmin Japonya ve Güneydoğu Asya'da yayılmasının önüne geçilmiştir. Yine bu süreçte ABD Japonlara bazı teknolojileri aktarmaya devam etmiştir.⁴⁷ Buradan da anlaşılacağı üzere, Uİ konusunda teorik ve metodolojik eksikliklerin ülkeyi arayışlara itmemesinin önündeki koruyucu kalkan, ABD ile ittifakın getirdiği derin ortaklıktır. Ayrıca II. Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında Japonya'da Siyaset Bilimi bölümlerinin azlığı, Uİ disiplininin kurumsallaşmasının önüne geçerek dağılık ve zayıf kalmasına neden olmuşsa⁴⁸ da bu eksiklik ABD ile Nixon Şoku (1972) ve Petrol Krizi

44 A.g.m., s. 6–7.

45 Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, Alfa Akademi Yayınevi, 2017, s. 59.

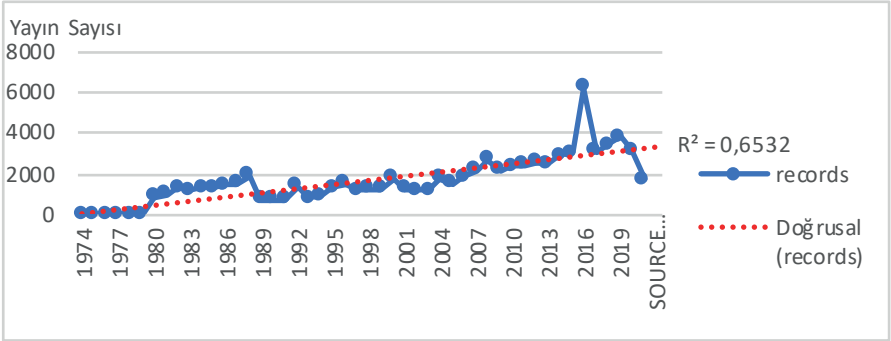
46 Harold E. Stassen, "Memorandum by the Director of the Foreign Operations Administration (Stassen) to the Secretary of State", Washington: Office of the Historian, Foreign Service Institute, United States Department of State, October 11, 1954; Colombo'da 1950'de duyurulan bu plan ile Güneydoğu Asya ülkelerine belli ekonomik yardımlar sağlanmak amacıyla iktisadi olarak ilerlemiş ABD ve İngiltere başta olmak üzere Japonya gibi ülkeler de dahil olmuştur. ABD'nin Avrupa için hayata geçirmiş olduğu Marshall Planı'na benzetilebilir. 1951'de başlayıp 1955'e doğru noktalanın bu yardımdan Asya'nın 26 ülkesi faydalanmıştır.

47 Malafaia, a.g.m., "Japanese International Relations," s. 7–8.

48 Takashi Inoguchi, "Japan, Korea, and Taiwan: Are One Hundred Flowers about to Blossom?," Arlene B. Tickner-Ole Wæver (der.), *International Relations Scholarship around*

(1973) anlarında⁴⁹ yaşanacak kısmî ayrılıklara kadar çok da fark edilmeyecektir.

II. Dünya Savaşı sonrasında doğa, temel ve mühendislik bilimlerinin oldukça hâkim hale geldiği Japonya’da sosyal bilimler de belirli kurumlara önceliklendirilmiştir. Japon akademisindeki doğa bilimlerinin baskın konumu göz önüne alındığında, sosyal bilimler uzun süredir çeşitli politika girişimleriyle teşvik edilen ve desteklenen bir alan olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Eğitim, Kültür, Spor, Bilim ve Teknoloji Bakanlığı (文部科学省- Monbu kagaku shō-MEXT) eğitim ve bilim politikalarından sorumlu devlet kurumudur. Sosyal bilimleri desteklemek için MEXT ile çalışan üç kuruluş: (1) Japonya Bilim Konseyi (日本学術会議-Nihon gakujuitsu kaigi-SCJ)⁵⁰ bilim camiasını temsil eder ve gerekli bilimsel danışmanlığı sağlar, (2) Japonya Bilim ve Teknoloji Ajansı (科学技術振興機構-Kagaku gijutsu shinkō kikō-JST) bilim ve teknoloji araştırmalarında bilim iletişimi yoluyla bilim ve teknoloji politikalarını geliştirmek ve uluslararası işbirliğini teşvik etmek için çalışır ve (3) Japonya Bilimi Teşvik Derneği (日本学術振興会-Nihon gakujuitsushin kōkai-JSPS) ise araştırma fonları, temaya özel çerçeveler ve ikili ve çok taraflı uluslararası programlarla ilgilenir.⁵¹ Bu 1+3 paydaşlı sistemin de etkisi ile II. Dünya Savaşı sonrası Japonya’da sosyal bilimler özelinde yapılan çalışmalarda doğrusal bir büyüme eğrisine rastlanmaktadır.

Şekil-1: Japonya’da II. Dünya Savaşı sonrası sosyal bilimler alanında yapılan yayınların sayısı ve R^2 büyüme eğrisi [Yayın sayısı ve büyüme eğrisi arasındaki korelasyon için Web of Science (WoS) veri tabanında bütün yayın türlerinde göre tarama yapılmıştır].

Japonya’da sosyal bilimler alanındaki yayınlarının sayısı, 2006’da

the World, Abingdon, Routledge, 2009, ss. 94–97; Acharya and Buzan, *The Making of Global International Relations*, s. 143.

49 L. W. Farnsworth, “Japan: The Year of the Shock,” *Asian Survey*, Cilt 12, No 1, 1972, ss. 46–47.

50 “Pamphlet of Science Council of Japan, Science Council of Japan,” SCJ, 2012, <http://www.scj.go.jp/en/print/index.html> (Erişim Tarihi 10 Temmuz 2021).

51 Aysun Uyar, “Social Sciences in Japan after Fukushima,” *ISSC and UNESCO The World Social Science Report 2013: Changing Global Environments*, Paris: UNESCO, 2013, ss. 215–16.

16.652 kitap ve makale olarak kayda geçerek oldukça yüksek bir seviyeye ulaşmıştır. Özellikle 1970'lerdeki üniversitelerin özerkliği ve Amerikan üniversitelerinde yapılan yayınların da etkisiyle sosyal bilimlerde Marksizm özelinde yapılan eleştirel yayınların sayısında artış görülmüştür.⁵² 1970-90 arasında Japon akademisinde Batılı yayınların yerel değerler ve politikalarla bağdaştırılması ve uluslararası meselelere daha teorik ve/ya metodolojik bakış açılarının üretimi sağlanmıştır. Yine bu dönemde özellikle ampirik çalışmalara daha çok ağırlık verilse de⁵³ artan yayın sayısına rağmen Japonya'da Uİ'nin hakkettiği yerde olmadığı ileri sürülmektedir.⁵⁴

Japonya'daki bilim ekosistemine sosyal bilimcileri dâhil ederek disiplinlerarası bilimsel çalışmaları artırmaya yönelik yeni eğilimler eşliğinde üniversitelerde araştırma programları açılmıştır. MEXT tarafından seçilen 13 Japon üniversitesinde uluslararası öğrencilere lisans ve yüksek lisans düzeyinde eğitim bursları tayin edilmiştir. Bu üniversitelerdeki 104 eğitim programından 38'i çevre çalışmaları üzerineyken geriye kalanların 21'i doğa bilimleri ve sosyal bilimler alanlarından dersleri birleştiren disiplinlerarası programlardan oluşmuştur.⁵⁵ Bu uluslararasılaşmanın Uİ çalışmalarındaki ihtisaslaşmanın lokomotifi olduğunu söylemek gerekir. Nitekim XX. yüzyılın sonlarına doğru Uİ Japonya'da yavaş ama sürekli olarak Amerikan tarzı yöntemler ve dönemin uluslararası gelişmelerine paralel gelişme göstermeye başlamıştır. Metodoloji ve teori konularında uzmanlaşmış birçok bilim insanı, Japonya Uluslararası İlişkiler Derneği (日本国際政治学会-Nihon kokusai seiji gakkai-JAIR)⁵⁶ bünyesinde alan çalışmalarını yapmaya ve tarihi temalarda eğitim vermeye başlamışlardır. Soğuk Savaş, Petrol Krizleri, 11 Eylül Saldırıları, Afganistan ve Irak Savaşları, ABD- Çin rekabeti ve Kuzey Kore'nin nükleer silah geliştirme faaliyetleriyle bunu durdurma girişimleri, Japonya'da da güvenlik meselelerine ilgiyi artırmıştır. Bu gelişmeler Japon akademisini uluslararası olayları daha yakından takip etmeye sevk etmiştir.⁵⁷

52 Thomas Brisso-Koichi Tachikawa, "Current Topics of Social Science Research in Japan," *World Social Science Report; Knowledge Divides*, United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization & International Social Science Council, Paris, 2010, s. 180.

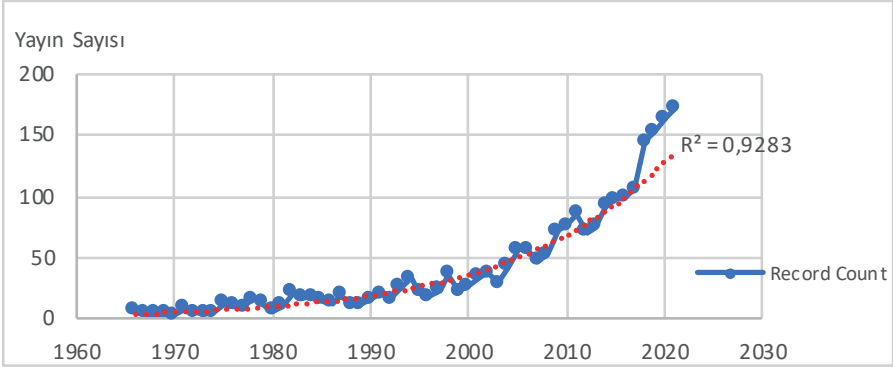
53 Kazuya Yamamoto, "International Relations Studies and Theories in Japan: A Trajectory Shaped by War, Pacifism, and Globalization," *International Relations of the Asia-Pacific*, Cilt 11, No 2, May 2011, s. 269.

54 Malafaia, a.g.m., "Japanese International Relations," ss. 6-9-10.

55 "The Global 30 Project of MEXT," Ministry of Education, Culture, Sports, Science and Technology, 2012, <https://www.mext.go.jp/en/policy/education/highered/title02/detail02/sdetail02/1373894.htm> (Erişim Tarihi 1 Temmuz 2021).

56 "Japan Association of International Relations (JAIR)," 日本国際政治学会, <http://jair.or.jp/> (Erişim Tarihi: 11 Nisan 2020).

57 Malafaia, a.g.m., "Japanese International Relations," s. 21.

Şekil-2: Japonya’da II. Dünya Savaşı sonrasında Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Bilimi alanında yapılan yayınların sayısı ve R^2 büyüme eğrisi [Yayın sayısı ve büyüme eğrisi arasındaki korelasyon için Web of Science (WoS) veri tabanında bütün yayın türlerinde göre tarama yapılmıştır].

II. Dünya Savaşı sonrasında ülkede Uİ'nin metodolojik dönüşümünü doğrular mahiyette -Şekil 2’de görüleceği üzere- 1960’lardan itibaren Uİ yayınlarında üssel (*exponential*), diğer bir ifadeyle, geometrik büyüme görülmektedir. Literatürdeki bu artış, Japonya’da 1970’lere kadar üretilen metodolojik olmaktan çok betimleyici metinlerin kaynağı *staatslehre* geleneği, XX. yüzyılın belli bir döneminde yaygın bir etkiye bir sahip olsa da ilerleyen zamanlarda Masaki Taniguchi’nin ‘kuşak farkı’ olarak tanımladığı dönüşümü geçirecektir. Bu kuşaklar arası bölünme, bir yanda ülkenin 1945’teki yenilgisini veya 1960’ların siyasi hareketlerini deneyimleyen akademisyenlerle diğer yanda ekonomik gelişim sonrası dönemde büyüyen genç nesiller arasında gerçekleşmiştir. Eski nesil, Avrupa düşünce tarihi, Japon siyasi tarihi, siyaset felsefesi ve ahlâk gibi konulara odaklanma eğilirken ikinci nesil siyasal süreç, yerel yönetimler, seçim çalışmaları ve oy verme davranışları konularına odaklanmaktadır. Yeni nesil ile akademik çalışmalarda teorik yönelimli siyaset biliminden daha ampirik olanlara doğru bariz bir geçiş söz konusu olmuştur.⁵⁸ Burada Alman *staatslehre* geleneğinin etkisi başta olmak üzere Avrupa merkezli siyaset bilimi geleneğinin dışına çıkmış olması önemli bir etkidir. Yine de Avrupa merkezli geleneğin son görünüşleri 1970’lerde kısa süreliğine yükselişe geçen *Nihonjinron* gelenek ile son bulmuştur.

Japonya’da Uİ’nin çok da konuşulmayan tartışmalarından *Nihonjinron* gelenek savaş öncesinin *staatslehre* geleneğine benzemesi bakımından dikkat çekicidir. 1970’lerin başında Japonya’da on yıl kadar metinlerde kendine yer bulmuş ve Japon siyasi tarihi, Japon tikelliği ve kültürel üstünlüğüne dair konulara bir yönelim görülmüştür. Bu dönemdeki *Nihonjinron* yönelimin

58 Hirofumi Miw vd., “Detecting Voter Understanding of Ideological Labels Using a Conjoint Experiment,” *SSRN*, Brisso-Tachikawa, a.g.m., “Current Topics of Social Science Research in Japan,” s. 180.

sebebi Japonya'nın büyük bir ekonomik güç haline gelmesi ve Çin-Amerikan yakınlaşması olarak görülmüştür. Düzenli olarak gerçekleştirilen bir ulusal karakter araştırmasına göre 1960'lardan 1980'lere kadar Japonların geleneksel anlayışa dönme eğiliminde artışlar görülmüştür.⁵⁹ Araştırmayı yapan Scott Flanagan geleneksel Batılı anlayışın zıttı veya Batı karşıtı ve modern ise Batı ile uyumlu olarak tanımlayan iki parametre üzerinden yapmıştır. Anketlerde 1963-88 arasında Japon halkının modern alışkanlıklardan geleneksel olanlara doğru kaydığını gözlemlemiştir. Bu verilerin *Nihonjinron* geleneğinin yükselişte olduğu zamanla örtüşmesi şaşırtıcı değildir ve bu akım en parlak dönemini 1970'lerde yaşamıştır.⁶⁰ Bu yıllarda Japon düşünürler, ülkelerini "dünyanın ekonomik hegemon gücü" olarak tanımlamaktan da geri durmamışlardır.⁶¹ Ancak Asya'da Yeni Sanayileşen Ekonomiler'in krize girmesi ile Japonya da bu süreçten etkilenmiş ve kendini neoliberal küreselleşme koşullarına adaptasyon sürecinin ortasında bulmuştur.⁶² Böylelikle Japon Uİ çevrelerinde bir kesim tarafından Japonya belli bir süreliğine de olsa bir 'süper güç'⁶³ olarak tasvir edilmiştir.

Nihonjinron gelenek Orta Doğu'da yaşanan ve Japonya'yı da ilgilendiren gelişmelerden de beslenmiştir. Bu bölgenin siyasi krizleriyle gelen Japonya'nın enerji arz güvenliğini sağlama zorunluluğu, onu çok katmanlı dış politika arayışlarına iterken bölgeye dair Uİ çalışmalarının önemi artmıştır. Özellikle 1973 sonrası Japonya'da uluslararası düzeyde politika yürütme kapasitesi hızlı bir şekilde gelişme göstermiştir.⁶⁴ Alanda önemli Arabistler yetişmiş⁶⁵ ve JDP bölgeye ayak uydurmaya çaba göstermiştir. Bu durum ise Orta

59 J. V. Koschmann-S. M. Lipset, "The Nationalism of Cultural Uniqueness," *The American Historical Review*, Cilt 102, No 3, 1997, ss. 758-59.

60 Scott C. Flanagan, "Value Cleavages, Contextual Influences, and the Vote," Flanagan (der.), *The Japanese Voter*, New Haven, Conn., 1991, ss. 84-102; Koschmann ve Lipset, "The Nationalism of Cultural Uniqueness," ss. 759-60; Mürsel Doğrul, "1973-2001 Japon Dış Politikasında Orta Doğu: Enerji Ekonomi-Politikiği", Milli Savunma Üniversitesi, Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, İstanbul, 9 Temmuz 2021 (Yayımlanmamış Doktora Tezi), s. 51-52.

61 Koschmann and Lipset, a.g.e., "The Nationalism of Cultural Uniqueness," s. 758.

62 Hartwig Hummel, "Pax Nipponica? Global Hegemony and Japan in IR Theory", *The Global Meaning of Japan: European and Asian Perspectives*, University of Braunschweig, Institute for Social Sciences, 1998, s. 2.

63 Peter Duus, *The Rise of Modern Japan*, Boston, Houghton Mifflin School, 1976, s. 271.

64 Bu sürecin akademik geri planında öne çıkan Osaka Yabancı Araştırmalar Üniversitesi (Osaka University of Foreign Studies-OUFS-大阪外国語大学), 2008 itibarıyla Osaka Üniversitesi (大阪大学) ile birleşmiş ve Japonya'nın yabancı araştırmalar konusunda uzmanlaşmış iki ulusal üniversiteden (diğeri Tokyo University of Foreign Studies-東京外国語大学) biri kabul edilir. OUFS başlangıçta 9 dünya dilinde yabancı dil eğitimi verirken daha sonra bu sayı 25'e yükselmiştir. OUFS'nin tarihi 1921'e dayanmaktadır. Ayrıca bkz; Jeremy Breden vd., *Internationalising Japan Discourse and Practice*, Routledge, 2014.

65 Shinji Maejima, *Arabian Nights 12* (Japan: 平凡社販売東京) Shinji Maejima (前嶋信次, 1903-1983) Japon bir Oryantalist olarak bilinir. Yamanashi eyaletinde doğmuş ve Tokyo Yabancı Çalışmalar Üniversitesi'nde görev yapmıştır. II. Dünya Savaşı öncesinde Tayvan'da, sonra da bir Japon sömürgesinde öğretmenlik yapmıştır. Savaşın sonra Budist bir bilim adamı olarak başladığı Keio Üniversitesi'nde ölene kadar İslam Tarihi öğretmiştir. Maejima, Japonya'da öncü bir Arabist olarak kabul edilir. *Binbir Gece Masalları*'nı orijinal Arapça'dan

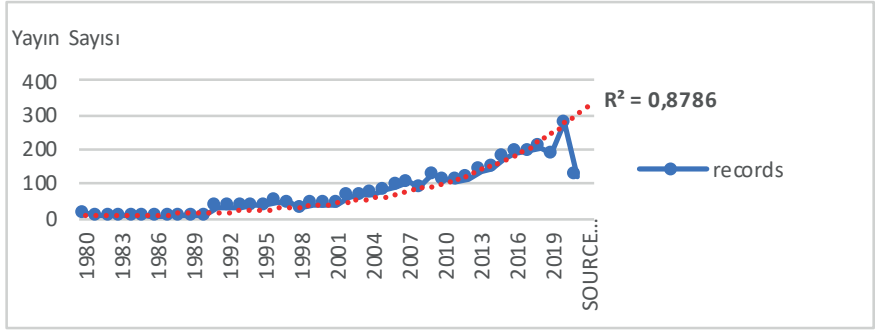
gazi

Akademik
Bakış

221

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

Doğu politikasını diğer bölgelere oranla aktif ve başarılı kılmıştır. Buna imkân veren ise önemli artışlar görülen Orta Doğu çalışmalarıdır.⁶⁶ Şekil 3'de de görüleceği üzere Japonya'da 1973 sonrası Orta Doğu özelinde yapılan yayın sayılarının büyüme eğrisi doğrusaldır. Hatta sosyal bilimlerin büyüme eğrisi $R^2=0,6532$ olarak gerçekleşirken (Şekil 1) Orta Doğu özelinde yapılan yayınların büyüme eğrisi $R^2=0,8786$ 'a ulaşarak büyüme değeri $R^2=0,9585$ olan Uİ büyüme eğrisine yaklaşmıştır. Bu durum bölge çalışmalar ile Uİ odaklı yayınlardaki büyüme oranlarının sosyal bilimlerin kendi içindeki büyüme oranından daha yüksek olduğunu göstermektedir.

Şekil-3: Japonya'da 1973 sonrası Orta Doğu özelinde yapılan yayınların sayısı ve R^2 büyüme eğrisi [Yayın sayısı ve büyüme eğrisi arasındaki korelasyon için Web of Science (WoS) veri tabanında bütün yayın türlerinde göre tarama yapılmıştır. Yayınlar taranırken anahtar kelimeler şu şekilde seçilmiştir: *Middle East, Oil Shock, Israel, Iran, Iraq, Qatar, Saudi Arabia, United Arab Emirates, Türkiye, Palestine, Global Terror*].

Uİ'nin XX. yüzyıl Japonyası'ndaki durumunun ve dış politikanın kökenlerini içeren *staatslehre* gelişiminin ele alındığı bu çalışmada 1973 sonrası dönem ayrıca önem arz etmektedir. XXI. yüzyılın başından itibaren Japonya'da Uİ önemli bir mesafe kat etmiş olsa da ilk kırılmanın 1973 Petrol Krizi ile başladığını söylemek yanlış olmayacaktır. Zira II. Dünya Savaşı ile köreltilen bölge çalışmaları artık hem savaş öncesinin bilgi birikimini hem de yeni dö-

Japoncaya çeviren ilk kişidir. *Ali Baba ve Aladdin*'in hikayelerini içeren on iki ciltlik çeviriye başlasa da bitirmeden hayatını kaybetmiştir. Ayrıca bkz; Mai Yamani, *Changed Identities: The Challenge of the New Generation in Saudi Arabia*, Royal Institute of International Affairs, 2009.

66 Bu konuda sadece Japonca hizmet veren ve iki yönlü tasarlanmış bir veritabanı hazırlanmıştır. 2003-2005, 2006 Bilimsel Araştırmalara Yardım Hıbesi ile Bibliyografik Veritabanı olarak Japonya'daki Orta Doğu Çalışmaları alanındaki araştırma eğilimleri hakkında bilgi vermeyi amaçlamıştır. 1] Japonya'daki İslami ve Ortadoğu Araştırmalarının Bibliyografik Veritabanı 1868-2015 [İslami Alan Araştırmaları Dokümantasyon Merkezi-Documentation Center for Islamic Area Studies, Toyo Bunko (The Oriental Library)] ve 2) Japonya'daki İslami ve Ortadoğu Araştırmaları Bibliyografyası 1868-2000 (The Centre for East Asian Cultural Studies for Unesco). "Bibliographical Database of Middle East Studies in Japan 1989-2006," (日本中東学会-Japan Association for Middle East Studies-JAMES), <http://www.james1985.org/database/database.html> (Erişim Tarihi 13 Temmuz 2021).

nemin teorik ve metodolojik niteliğini ihtiva etmektedir. Böylece Japon enerji arz güvenliğinin tehlikeye girmesiyle Japon Uİ geleneği, Orta Doğu bölgesini de araştırmaya koyularak ABD ile ittifakını belli yönlerden test edecek ve yeri geldiğinde de bölgeselcilik odağında özellikle ekonomik başlıklar olmak üzere belli başlıklarda Çin ile işbirliklerini anlamlandırmaya çalışacaktır. Böylelikle JDP'de görülmeye başlanan alternatif paradigmlar arasındaki uyumun ve ayrışmanın⁶⁷ nedenleri ikilem (*dilemma*)⁶⁸ ve çıkmaz (*deadlock*)⁶⁹ kavramlarıyla açıklanacaktır. Bu dönemde Japonya, karşılaşmış olduğu siyasi krizlere Meiji dönemine kadar giden ve içine *staatslehre* geleneğini de alan Uİ geleneğinin edimimleri ve ekonomiyi odağa alan devlet politikaları ile cevap verecektir. Özellikle 1970'lerle kısmen etkili olan *Nihonjinron* gelenek ise *staatslehre* geleneğinin II. Dünya Savaşı sonrasına yansımaları gibi algılanabilir. Nitekim Petrol Krizi anlarında ABD ile bazı konularda ayrılıklar görülmesi ve Japonya'nın hızlı ekonomik büyümesi belli açılardan II. Dünya Savaşı öncesi dönemi andırır.

Günümüzde ise Japonya'da Uİ'nin geldiği noktada klasik bir yorum haline gelen pasifizmin devamı (beyaz) ve militarizme dönüş (siyah) olarak tabir edilebilecek dış politika ve teori eksenlerinin dışında artık gri olarak tabir edilecek karma yeni alanlar oluşmuştur. Nitekim Amitav Acharya, Asya ülkelerinin dış politikalarında nasıl bir kendileştirmeye gittiğini şu şekilde açıklamaktadır; “devletlerin etkileşimler ve sosyalleşme yoluyla uluslararası anarşiyi yönetebilecekleri ve hatta realizm, liberalizm, neo-relizm ve neo-liberalizm teorilerinin Uİ'nin kahçı özelliği olarak tanımladıkları güvenlik ikilemi gibi tuzaklardan kurtulabileceğine dikkat çekmiştir”.⁷⁰

Inoguchi'nin yorumuna göre ise; Japonya'da alan çalışmalarının güçlü bir şekilde öne çıkması, kısmen akademisyenlerin *staatslehre* geleneğinin dominantlığına tepkisini yansıtmıştır.⁷¹ Ancak burada taban tabana bir zıtlıktan daha ziyade alan çalışmalarının II. Dünya Savaşı öncesinin literatür ve tecrübesinden faydalanırken yöntem olarak *staatslehre* geleneğinden ayrıldığı söylenmelidir. Böylece Meiji döneminden II. Dünya Savaşı'na kadar devam eden *staatlehre* geleneğinin tecrübeleri ile savaş sonrasının yeni milli menfaat oluşturma noktasındaki konsolidasyon bir nebze de olsa Japonya'da Uİ'nin de kendileştirilmesine imkân sağlamış ve disiplini derinleştirmiştir. Bu serüvende 1920'lerde özellikle Orta Asya İslâm ülkeleri üzerine yapılan oldukça kapsamlı çalışmaların birikiminden faydalanılmıştır. Yine de II. Dünya Savaşı

67 Inoguchi, a.g.m., “The Sociology of a Not-So-Integrated Discipline,” s. 119.

68 Martha Caldwell, “The Dilemmas of Japan's Oil Dependency,” Ronald A. Morse (der.), *The Politics of Japan's Energy Strategy Resources Diplomacy Security*, University of California, Berkeley, 1981, ss. 65–84.

69 Yukiko Miyagi, *Japan's Middle East Security Policy: Theory and Cases*, 1st Edition, London, Routledge, 2008.

70 Amitav Acharya, *Constructing a Security Community in Southeast Asia; ASEAN and the Problem of Regional Order*, Second Edition, New York: Routledge, 2009, s. 1.

71 Takashi Inoguchi, “Are There Any Theories of International Relations in Japan?,” *International Relations of the Asia-Pacific*, Cilt 7, No 3, 2007, s. 372; Shimizu, “The Genealogy of Culturalist International Relations,” s. 125.

göz

Akademik
Bakış

223

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

sonrası dönemde Japonya'da bölge çalışmalarına mesafeli bir tutum takınılmış ve 1970'lere kadar teorik olmaktan daha ziyade sığ bir alana hapsedilmiştir. Japonya, belli bir süreliğine de olsa savaş sonrası zayıflayan entelektüel felçten muzdarip olmuştur. Bu felcin sebebi ülkece pasifizmin içselleştirilmesi olarak kabul edilir. Çünkü Japonlara göre savaş zamanına geri dönmenin ve ülkenin muhafazakâr hükümetinin sert milliyetçiliğine bırakılmasının önündeki kalkan, neredeyse bir kutsal inanç kabul edilen, pasifizmdir.⁷² Bu ise 1970'lere kadar Uİ'nin gelişimini gemlemiştir.

Nihayetinde yakın dönemde Japonya'da Uİ, Batı çekirdeğindeki teorik tartışmalardan biraz farklı bir gelişim göstermiş ve odak noktası büyük ölçüde ampirik çalışmalara kaymıştır. Ampirik çalışmalar ise özellikle Asya-Pasifik bölgeselciliğiyle ilgili politika fikirlerine odaklanmaya devam etmektedir. Öte yandan Japon Uİ geleneğinin çok bilinen "insani güvenlik" kavramı ise JDP'de en sık kullanılan söylemi yansıtmıştır. Zira bu kavram, 1970'lerle Japonya'nın gündemine giren "kapsamlı güvenlik" söyleminin üzerine inşa edilmiştir. Değinen kavramlar büyük oranda Japonya için pasifizmin önemine yoğunlaşmıştır.

Son olarak Kyoto Okulu,⁷³ Japon Uİ geleneğinde önemli bir yeri bulunan Tokyo Üniversitesi'nden mezun filozof ve din bilgini Nishida Kitaro (1870-1945) tarafından başlatılan felsefi bir gelenek olarak karşımıza çıkar. Okul temelde Zen ve Batı felsefesinin fikirlerini içeren, Doğu ve Batı'yı yakınlaştırmayı amaçlayan bir gelenek olarak şekillenmiştir.⁷⁴ Ancak II. Dünya Savaşı sırasında Japon sağcı düşünürler, yerel değerler ve düşüncelerin yanında Batı felsefesini ve mantığını da takdir ettiği için Nishida'ya eleştiriler yöneltmişlerdir. Günümüze kadar yerel değerler ile Batı egemenliği arasındaki ilişkiye odaklanan bu okulun düşünceleri akademik çalışmalara konu olmaya devam etmektedir.⁷⁵ Okul günümüzde entelektüeller, tarihçiler ve filozoflar için Japonya'nın Batı'ya sırtını dönüp ABD ve Birleşik Krallık'a saldırmamasının anlamsızlığını teorik olarak açıklamada uğrak noktası haline gelmiş Japonya merkezli bir yönelişe işaret etmektedir.⁷⁶ Kyoto Okulu'nun belli ölçülerde yerel bir Uİ yaklaşımı getirdiği söylene de bunun tüm dünyadaki Uİ çalışmalarına özgün bir Japon yaklaşımı getirme noktasındaki yeterliliği halen tartışılmaktadır.⁷⁷

gpr

72 Eri Hotta, "Contesting Peace," *World Policy Journal*, Cilt 33, No 3, 2016, s. 12.

73 Asya düşüncesinin Batı felsefi geleneği çerçevesinde kullanımına ilişkin bazı temel varsayımların yerelleştirilmesi temelinde oluşmuştur. Doğu Asya'nın, özellikle Mahāyāna Budizminin entelektüel ve manevi geleneklerinden yararlanarak orijinal felsefi yaklaşımlar geliştiren XX. yüzyıl Japon düşünürlerinden oluşmuştur. Batıdan gelen siyasi metinlerin ve onları çevreleyen tartışmaların temelini araştıran okul, bu fikirlerin Asya'daki karşılığını sorgulamaktadır; Dean Anthony Brink, *Philosophy of Science and The Kyoto School: An Introduction to Nishida Kitaro, Tanabe Hajime and Tosaka Jun*, Bloomsbury Academic, 2021.

74 Kitaro Nishida, *An Inquiry into the Good*, Yale University Press; New Edition, 1992.

75 Christopher Goto-Jones, *Re-Politicising the Kyoto School as Philosophy*, Routledge, 2008; Kosuke Shimizu, *The Kyoto School and International Relations: Non-Western Attempts for a New World Order*, Routledge, 2022.

76 David Williams, *Defending Japan's Pacific War, The Kyoto School Philosophers and Post-White Power*, Routledge, 2004.

77 Christopher S. Goto-Jones, *Political Philosophy in Japan: Nishida, the Kyoto School, and Co-Prosperity*, Review by Michiko Yusa, *Philosophy East and West*, University of

Sonuç

Japon Uİ serüvenini dönemsel olarak ve eklektik yöntemle ele aldığımız bu çalışmada Meiji dönemiyle Batı tarzı modernleşme çerçevesinde disiplininin tohumları atılırken Uİ düşüncesinin çekirdek ülkeleri arasında Japonya yer alıp uluslararası hukuk ve uluslararası siyaset konularında çalışmalar çok erken dönemlerde yapılmaya başlanmıştır. İki savaş arası dönemde *staatslehre* geleneği hızlı emperyal ve ekonomik gelişimle yükselişe geçerek ülkenin savaşlara sürüklenmesine sebep olmuştur. Bu geleneğin karşısında duran MC merkezli gelenek ise etkisini hızla kaybetmiştir. II. Dünya Savaşı sonrasında ekonomik ajanda ve ABD'nin koruma şemsiyesi, Uİ'yi savaş öncesinin yüklerinden arındırırken 1970'lerle ABD tarzı yöntemsel ve ampirik çalışmalarda canlanma eğilimi görülmüştür. Sosyal bilimler, Uİ ve bölge çalışmalarının literatür büyüme değerleri bu gelişim serüvenini ampirik olarak doğrularken genel itibarıyla Japon Uİ'ndeki dağınıklığın ve kopukluğun günümüzde de devam ettiği görülmüştür. Gelinek noktada Japon Uİ geleneğinin yerelden küresele taşımaya çalıştığı kavram ve fikirler dizisi Pan-Asyacılık, Nihonjinron gelenek, *staatslehre* geleneği, Kyoto Okulu, insani güvenlik ve pasifizm olarak sıralanabilir. Meiji sonrası ve II. Dünya Savaşı öncesinin literatür zenginliği ile Savaş sonrasında getirdiği yöntem birikimi Japon Uİ geleneğine pasifizmin devamı (beyaz) ve militarizme dönüş (siyah) çizgilerinin dışında gri denilebilecek yeni mülahazaları kazandırmıştır.

Kaynaklar

- ACHARYA, Amitav, *Constructing a Security Community in Southeast Asia; ASEAN and the Problem of Regional Order*. Second Edition, New York, Routledge, 2009.
- ACHARYA, Amitav - Barry Buzan, *The Making of Global International Relations Origins and Evolution of IR at Its Centenary*. Cambridge, Cambridge University Press, 2019.
- ARIGA, Nagao, *La Guerre Sino-Japonaise Au Point de Vue Du Droit International*. Paris, A. Pedone, 1896.
- ARI, Tayyar, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*. Alfa Akademi Yayınevi, 2017.
- AYDIN, Cemil, "Modem Japon Tarihinde Batı Karşıtlığı: Ökawa Shûmei'nin Asyacılık Düşüncesi", *Divan İlmî Araştırmalar*, Cilt 13, No 2, s.107-33, 2002.
- *The Politics of Anti-Westernism in Asia: Visions of World Order in Pan-Islamic and Pan-Asian Thought*. E-book. New York, Columbia University Press, 2007.
- BREADEN, Jeremy vd., *Internationalising Japan Discourse and Practice*. Routledge, 2014.
- BRINK, Dean Anthony, *Philosophy of Science and The Kyoto School: An Introduction to Nishida Kitaro, Tanabe Hajime and Tosaka Jun*. Bloomsbury Academic, 2021.
- BRISSE, Thomas-Koichi Tachikawa, "Current Topics of Social Science Research in Japan." *World Social Science Report; Knowledge Divides*. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization & International Social Science Council, Paris, 2010.
- CALDWELL, Martha, "The Dilemmas of Japan's Oil Dependency", Ronald A. Morse (der.), *The Politics of Japan's Energy Strategy Resources—Diplomacy—Security*. University of California,

Hawaii Press, Apr., 2006), pp. 361-364; Yuen Foong Khong, *The Oxford Handbook of the International Relations of Asia*, Edited by Saadia Pekkanen, John Ravenhill, and Rosemary Foot, Oct 2014; Felix Rösch and Atsuko Watanabe, *Modern Japanese Political Thought and International Relations*, Rowman & Littlefield International Ltd, 2018; Acharya and Buzan, a.g.e., *The Making of Global International Relations*, p. 242.

gjs

Akademik
Bakış
225
Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

Berkeley, 1981, pp. 65–84.

DOĞRUL, Mürsel, “1973-2001 Japon Dış Politikasında Orta Doğu: Enerji Ekonomi-Politiği”, Milli Savunma Üniversitesi, Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, İstanbul, 9 Temmuz 2021 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

DUUS, Peter, *The Rise of Modern Japan*. Boston, Houghton Mifflin School, 1976.

ESENBEL, Selçuk, “Değişen Dünya Düzeni Işığında Japonya ve Güney Kore’nin 21. Yüzyıldaki Jeopolitik Vizyonları ve Dış Politikaları.” *Dış Politika Forumu Araştırma Raporu. Boğaziçi Üniversitesi-TÜSİAD*, 2018.

——— “Japonya ve Türkiye Çağdaşlaşma Tarihi.” Selçuk Esenbel ve A. Murat Demircioğlu (der.), *Çağdaş Japonya’ya Türkiye’den Bakışlar*, İstanbul, Simurg Yayınları, 1999.

FARNSWORTH, L. W., “Japan: The Year of the Shock.” *Asian Survey*, Cilt 12, No 1, 1972, pp. 46–55.

FLANAGAN, Scott C., “Value Cleavages, Contextual Influences, and the Vote”. Scott C. Flanagan (der.), *The Japanese Voter*, New Haven, Conn, 1991, pp. 84–102.

GÖNEN, Hakan, “ABD-Japonya Güvenlik Antlaşmaları: Oluşumu, Evrimi ve Sonuçları”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 1, No 4, 2004, pp. 115–139.

GOTO, Jones-S. Christopher, *Political Philosophy in Japan: Nishida, The Kyoto School and Co-Prosperity*. Abingdon, Routledge, 2005.

GOTO, Jones S. Christopher, *Re-Politicising the Kyoto School as Philosophy*, Routledge, 2008.

HIRAKAWA, S., “Japan’s Turn to the West”, B. T. Wakabayashi (der.), *Modern Japanese Thought*. Cambridge, Cambridge University Press, 1998, pp. 30–97.

HOFFMANN, Stanley, “An American Social Science: International Relations.” *Discoveries and Interpretations: Studies in Contemporary Scholarship*, 1977, pp. 41–60.

HOSOYA, Yuichi, “Kokusaiseijishi No Keifugaku – Sengo Nihon No Ayumi Wo Chushin Ni (On the Genealogy of International Political History: Postwar Japan’s Path and Before).” *Rekishi No Nakano Kokusaiseiji [Historical Approaches to International Politics]*. Nihon Kokusai Seiji Gakkai [Japan Association of International Relations], Tokyo, Yuhikaku. 2009.

HOTTA, Eri, “Contesting Peace”, *World Policy Journal*, Cilt 33, No 3, 2016, pp. 12–20.

HOWLAND, Douglas, *International Law and Japanese Sovereignty*. New York, Palgrave Macmillan, 2016.

HUMMEL, Hartwig, “Pax Nipponica? Global Hegemony and Japan in IR Theory”, University of Braunschweig, Institute for Social Sciences, 1998.

INOUCHI, Takashi, “Are There Any Theories of International Relations in Japan?”, *International Relations of the Asia-Pacific*, Cilt 7, No 3, 2007, pp. 369–390.

——— “Japan, Korea, and Taiwan: Are One Hundred Flowers about to Blossom?”, Arlene B. Tickner ve Ole Wæver (der.), *International Relations Scholarship around the World*, Abingdon, Routledge, 2009, pp. 86–102.

——— “The Sociology of a Not-So-Integrated Discipline: The Development of International Relations in Japan”, *Journal of East Asia Studies*, Cilt 2, No 1, 2002, pp. 111–126.

ISHIZUKI, Minoru, “Overseas Study by Japanese in the Early Meiji Period”, A. W. Burks (der.), *The Modernizers: Overseas Students, Foreign Employees, and Meiji Japan*. Boulder, CO. Westview Press, 1985, pp. 161–186.

JACQUIN, Dominique vd., “Culture in International Relations: An Introduction to the Special Issue”, *Millennium*, Cilt 22, No 3, 1993, pp. 375–377.

JANSEN, Marius B.-Robert N. Bellah, *Changing Japanese Attitudes Toward Modernization*. Princeton, N.J., Princeton University Press, 1965.

Japan Association of International Relations (日本国際政治学会-JAIR, <http://jair.or.jp/>) (Erişim Tarihi 13 Nisan, 2021).

Japan Association for Middle East Studies - 日本中東学会 - JAMES. “Bibliographical Database of Middle East Studies in Japan 1989-2006”, <http://www.james1985.org/database/database.html>

JELLINEK, Georg, *Allgemeine Staatslehre [Genel Devlet Kuramı]*. Berlin, Verlag von Julius

Springer, 1929.

KARADAĞ, Ulaş, "Kamu Hukuku Açısından Otokratik Yönetim - Gayrişahsi Devlet İktidarı İlişkisi ve 'Staatsgewalt' Kavramı", *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, No 28, 2020, ss. 1429-1464.

KAWASHIMA, Yutaka, *Japanese Foreign Policy at the Crossroads: Challenges and Options for the Twenty-First Century Paperback*. Brookings Institution Press, 2003.

KAWATA, Tadashi-Saburo Ninomiya, "The Development of the Study of International Relations in Japan." *The Developing Economies*, Cilt 2, No 2, 1964, pp. 190-204.

KEGLEY, Charles W.-Shannon L. Blanton, *World Politics: Trend and Transformation*. 13th Edition. United Kingdom, Wadsworth Publishing-Cengage Learning, 2010.

KHONG, Yuen Foong, *The Oxford Handbook of the International Relations of Asia*, Edited by Saadia Pekkanen, John Ravenhill, and Rosemary Foot, Oct 2014.

KOSCHMANN, J. V. ve S. M. Lipset, "The Nationalism of Cultural Uniqueness", *The American Historical Review*, Cilt 102, No 3, 1997. pp. 758-768.

KÖSEBALABAN, Hasan, "Japon Grand Stratejisi: Yirminci Yüzyıl Japon Dış Politikasında Süreklilik ve Değişim", *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, No 5, 1998, ss. 57-98.

KUGA, Katsunan, "Gensei Oyobi Kokusa Ron (on the International)." Kuga Katsunan Zenshu (der.), *Collected Complete Works of Kuga Katsunan*, Tokyo, Misuzu Shobo, 1893. pp. 123-181.

LLANQUE, Marcus, "Hermann Heller and His Republican Way of Political Thinking", *Jus Politicum*, No 23, 1893, <http://juspoliticum.com/article/Hermann-Heller-and-the-Republicanism-of-the-Leftin-the-Weimar-Republic-1317.html> (Erişim Tarihi 15 Temmuz 2021).

MAEJIMA, Shinji. *Arabian Nights 12*. Japan, 平凡社販売東京, 198AD.

MALAFIA, Thiago Corrêa, "Japanese International Relations: An Assessment of the 1971-2011 Period", *Brazilian Political Science Review*, Cilt 10, No 1, 2016, pp. 1-28.

MARIUS B. Jansen, *The Making of Modern Japan*. Cambridge, Massachusetts London, England, Belknap Press of Harvard University Press, 2002.

MASAKO, N. Racel, "Finding Their Place in the World: Meiji Intellectuals and the Japanese Constitution of an East-West Binary", Georgia State University, 2011 (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

MCNEIL, William H., *Dünya Tarihi*. Çeviren Alâeddin Şenel. İstanbul, İmge, 2004.

Ministry of Education, Culture, Sports, Science and Technology, "The Global 30 Project of MEXT", 2012 <https://www.mext.go.jp/en/policy/education/highered/title02/detail02/sdetail02/1373894.htm> (Erişim Tarihi 1 Temmuz 2021).

MIW, Hirofumi vd., "Detecting Voter Understanding of Ideological Labels Using a Conjoint Experiment." *SSRN*, 2021.

MIYAGI, Yukiko, *Japan's Middle East Security Policy: Theory and Cases*. 1st Edition, London, Routledge, 2008.

NISHIDA, Kitaro, *An Inquiry into the Good*, Yale University Press; New Edition, 1992.

PALABIYIK, Mustafa Serdar, "Osmanlı ve Japon Entelektüellerinin Modernleşme ve Medeniyet Algılarının Mukayesesi", Masanori Naito vd. (der.), *Ortadoğu Barışı İçin Türk Japon İşbirliği*, Kyoto, Doshisha Üniversitesi Küresel Araştırmalar Enstitüsü, 2015.

POLANYI, Karl, *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*. Beacon Press, 2001.

REINSCH, Paul, *Colonial Government: An Introduction to the Study of Colonial Institutions*, 1902.

— — — *Public International Unions - Their Work and Organization: A Study in International Administrative Law*, 1911.

— — — *World Politics at the End of the Nineteenth Century As Influenced by the Oriental Situation*, 1900.

RINGMAR, Erik, *History of International Relations: A Non-European Perspective*. Cambridge, UK, Open Book Publishers, 2019.

RÖSCH, Felix and Atsuko Watanabe, *Modern Japanese Political Thought and International Re-*

- lations, Rowman & Littlefield International Ltd, 2018.
- RYŌEN, Minamoto, "Symposium on Overcoming Modernity." James Heisig-John C. Maraldo (der.), *Rude Awakenings: Zen and Kyoto School, and the Question of Nationalism*. Honolulu, University of Hawaii Press, 1995.
- SCJ, "Pamphlet of Science Council of Japan, Science Council of Japan", 2012, <http://www.scj.go.jp/en/print/index.html> (Erişim Tarihi 1 Temmuz 2021).
- SHIMIZU, Kosuke, "Materializing the 'Non- Western': Two Stories of Japanese Philosophers on Culture and Politics in the Inter-War Period", *Cambridge Review of International Affairs*, Cilt 28, No 1, 2015, pp. 3–20.
- "The Genealogy of Culturalist International Relations in Japan and Its Implications for Post-Western Discourse", *All Azimuth*, Cilt 7, No 1, 2018, pp. 121–36.
- STASSEN, Harold E., "Memorandum by the Director of the Foreign Operations Administration (Stassen) to the Secretary of State", Washington, Office of the Historian, Foreign Service Institute, United States Department of State, 1954.
- TAKAHASHI, Sakuye, *Cases on International Law during the China– Japanese War*. Cambridge, Cambridge University Press, 1899.
- UYAR, Aysun, "Social Sciences in Japan After Fukushima", *ISSC and UNESCO The World Social Science Report, Changing Global Environments*, Paris, UNESCO, 2013, pp. 215–219.
- WILLIAMS, David, *Defending Japan's Pacific War: The Kyoto School Philosophers and Post-White Power*. Abingdon, Routledge, 2004.
- WorldCat Identities. "Junpei Shinobu (信夫淳平)", <https://worldcat.org/identities/lccn-n86089832/> (Erişim Tarihi 17 Temmuz 2021)
- YAMAMOTO, Kazuya, "International Relations Studies and Theories in Japan: A Trajectory Shaped by War, Pacifism, and Globalization", *International Relations of the Asia-Pacific*, Cilt 11, No 2, 2011, pp. 259–278.
- YAMANI, Mai, *Changed Identities: The Challenge of the New Generation in Saudi Arabia*, Royal Institute of International Affairs, 2009.
- YOSHITOMO, Takeuchi, "The Role of Marxism in Japan." *The Developing Economies*, Cilt 5, No 4, 1967, pp. 727–735.
- YUKICHI, Fukuzawa, *An Outline of a Theory of Civilization*. Çeviren David A. Dilworth ve G. Cameron Hurst. Tokyo, Sophia University, 1973.
- *Bunmeiron No Gairyaku (An Outline of a Theory of Civilization)*, Çeviren David A. Dilworth ve G. Cameron Hurst. New York, Columbia University Press, 1875.
- *English-Japanese Dictionary (増訂華英通語. 上)*. 快堂蔵板. 1860, <http://dcollections.lib.keio.ac.jp/en/fukuzawa/a01/1>.
- *Things Western (西洋事情. 初編 - Seiyō Jijō)*. 尚古堂. 1866, <http://dcollections.lib.keio.ac.jp/ja/fukuzawa/a02/3>.

Extended Abstract

Combining with the country's core scientific works, the early encounter of Japan with the West, contributed to the development of social sciences and the formation of scientific disciplines such as International Relations (IR). In contrast to Western nations, the perception and historical development of historical science, Marxist ideology, and regional studies differ in Japan. Using a comparative eclectic approach centered on the works and ideas regarded as the beginning of the modernization of IR in Japan, one might understand differences and similarities. This research examines the development of the IR discipline in Japan throughout the Meiji Period (1868-1912), the Post-Meiji Period (1912-1945), and the Post-World War II Era.

The development of the IR discipline in Japan prior to the First World War resembles that of the discipline in the West. When Japan decided to join the international community as an empire, a number of pivotal publications that influenced the subsequent development of the IR discipline in Japan were published. Under the guidance of philosophers such as Katsunan Kuga (1857-1907), Nagao Ariga (1860-1921), and Sakuye Takahashi (1865-1920), the foundational books of Inter-

national Relations in Japan in the 19th century were authored. In 1925-1926, Junpei Shinobu (1889-1962) penned works that distinguished international politics from diplomacy and foreign policy, setting the path for the development of international relations (IR) as an autonomous science. Hikomatsu Kamikawa, Hikomatsu Kamikawa, Ikuo Oyama, and Masamichi Rooyama have questioned the League of Nations' positive and negative properties. Many Meiji Marxists and socialists opposed the inequalities of early capitalism and felt that socialism would be the savior of the 20th century. Marxist books authored by advocates of this ideology linked to conflicting Western nations were regarded as having a harmful impact on the ideals and values of the Japanese. The works that may be deemed distinctive to the IR discipline in Japan were shaped and interpreted in accordance with ultra-nationalist ambitions, imperial objectives, and demands with the crises after the First World War and the emergence of totalitarian regimes during this time. Although it is significant that the earliest works that can be considered to be specific to the IR field were formed in a non-Western country such as Japan, the advent of the field was influenced more by the militaristic agenda of the German staatslehre tradition than by the rapid transformation in the United States. Japan sought to annihilate its enemy and rejects its hierarchical position. This profile is accurate for the first 45 years of the 20th century, and after the Second World War, Japan became the follower of the most sophisticated policies compatible with the current system. They have gained an understanding of international politics' multidimensional aspect and structure over time. As a matter of fact, the obligation of the discipline to constructing a hierarchy in regional studies atrophied until the 1970s following the end of the horrific colonialism process. After suffering a devastating defeat in World War II, the Japanese government adopted a new foreign policy vision based on the prospects offered by internationalism in Asianism and the critique of colonialism. The Japanese desired to understand IR within their own conceptual framework. Japan became a pacifist actor after the Second World War, an exception to the traditional actor categories of the IR. The strong alliance with the United States has been viewed as a shield against the theoretical and methodological flaws in IR that prevent the country from searching. The crucial transitions in the adventure of Japan's IR are as follows: (1) the autonomy accorded to universities in the 1970s, (2) the increase in the number of publications critical of Marxism in the social sciences under the influence of publications from US universities, and (3) the gradual but persistent testing of American-style methods in academic studies. (4) the establishment of the Japanese Association for International Relations by several methodologists and theorists. The generation difference between academics who lived through the defeat of Japan in 1945 or the political movements of the 1960s and the younger generations who grew up in the post-economic growth period is another factor. Nevertheless, the Nihonjinron tradition, which is largely reminiscent of the staatslehre heritage shared by both generations, made its way into literature in Japan around the early 1970s and addressed themes of Japanese political history, and cultural supremacy, and Japanese uniqueness.

Although IR has advanced significantly in Japan since the turn of the 21st century, it would not be wrong to state that the transition began with the 1973 Oil Crisis. Regional studies, which were hampered by the Second World War, now include both the knowledge of the pre-war period and the theoretical and methodological characteristics of the present time. Aside from the axis of foreign policy and theory that may be defined as the continuance of pacifism (white) and the return to militarism (black), the IR characteristic of Japan has gained a new interpretation at the stage that can be described as gray. While the analyses benefit from the literature and experience prior to the Second World War, it is important to note that their methodology differs from that of the staatslehre tradition. Although the Kyoto School is believed to have introduced a local approach to international relations to a certain extent, the sufficiency of this it's conceptions and indexes of studies to provide a distinctly Japanese perspective to global IR studies is still a matter of contention.

Yaz

Bir Japon Yüzbaşının İzinde Japonya'nın Yakın Doğu Açılımını Okumak: Yüzbaşı Haroşiya Hirayama'nın 1906 Yılı'nın Son Demlerinde İstanbul'dan Basra'ya Uzanan Yolculuğu ve Anlattıkları

Reading the Near East Opening of Japan on the Trail of a Japanese Captain: Captain Haroshiya Hirayama's Journey from Istanbul to Basra and His Stories in the Last Days of 1906

Ramazan SONAT*

Öz

Bu çalışma, Japon devletinin Yakın Doğu'yu tanımlama arzusu neticesinde 1906 yılının son demlerinde Osmanlı ülkesine giriş yapan Japon Yüzbaşı Haroşiya Hirayama'nın İstanbul'dan Basra'ya uzanan seyahatine odaklanmıştır. Japon yüzbaşının, kendi devletinin emperyal amaçları doğrultusunda gerçekleştirdiği bu seyahati sırasında Anadolu, Suriye ve Irak coğrafyalarında hangi noktaları uğrak haline getirdiği, buraların toplumsal yapıları ile hangi ilişkileri geliştirebildiği ve başta Osmanlı Devleti olmak üzere Almanya ve İngiltere gibi dönemin süper güçlerinin onun özelinde bu tarz özel gezilere hangi anlamlar yükledikleri çalışmanın hususi olarak yoğunlaştığı alt başlıkları oluşturmuştur. Çalışma bütün bu alt başlıkları irdelemeye kendini adamakla beraber ayrıca Türkiye'deki arşiv malzemelerini kullanarak Uzak Doğu çalışmalarına Türkiye'den bir pencere açma hedefini de gütmüştür. Böylece bu yöntemle, Türkiye'de üzerinde çok çalışılmayan Uzak Doğu devletlerinin tarihinden bir demet sunulmuş ve örnek teşkil ederek daha fazla araştırmacının bu alana yönelmesi arzu edilmiştir. Son olarak çalışma, emperyalizm olgusunun yalnızca Avrupa devletleri için biçilmiş bir kaftan olduğu şeklinde Doğu toplumlarının benimsediği inancı kritik ederek esasında Uzak Doğu'da yer alan devletlerin de tarihi süreç içerisinde zaman zaman bu misyon ile hareket ettiği tezini tartışmaya açmıştır.

Anahtar Kelimeler: Japon Devleti, Yüzbaşı Haroşiya Hirayama, Basra, Irak, Suriye

Abstract

This study focused on the trip of the Japanese Captain Haroshiya Hirayama, who entered the Ottoman Country in the last days of 1906 as a result of the desire of the Japanese State to define the Near East, from Istanbul to Basra. During this trip, which the Japanese state carried out for imperial purposes, the Japanese captain visited what points in the geographies of Anatolia, Syria and Iraq, what relationships he could develop with the social structures of these places, and what meanings the superpowers of the era, such as Germany and Great Britain, especially the Ottoman State, attached to such special trips in his particular work was particularly focused on. Although the study devotes itself to studying all these subheadings, it also aimed to open a window from Türkiye to Far Eastern studies using archival materials in

Gaz

Akademik
Bakış

231

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

Makale Geliş Tarihi: 26.09.2023. Makale Kabul Tarihi: 25.05.2023.

Araştırma Makalesi / Künye: SONAT, Ramazan, "Bir Japon Yüzbaşının İzinde Japonya'nın Yakın Doğu Açılımını Okumak: Yüzbaşı Haroşiya Hirayama'nın 1906 Yılı'nın Son Demlerinde İstanbul'dan Basra'ya Uzanan Yolculuğu ve Anlattıkları", Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), Sayı: 32, Cilt: 16, Haziran 2023, s. 231-247

* Dr. Öğretim Üyesi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Kadirli Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi, E-mail: Ramazansonat@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-7189-5783.

Türkiye. Thus, with this method, a bunch of the history of the Far Eastern states that have not been studied much in Türkiye was presented and it was desirable that more researchers would be directed to this area by setting an example. Finally, the study criticized the belief that the phenomenon of imperialism is a duty only for the European states and opened the discussion of the thesis that the states located in the Far East also act with this mission from time to time in the historical process.

Key Words: *Japan, Captain Haroshiya Hirayama, Basra, Iraq, Syria*

Giriş

Uzak Doğu denildiğinde ilk akla gelen devletlerden birisi olan Japonya'nın XX. yüzyılda geçirdiği değişim ve dönüşüm buna bağlı bir şekilde dünya siyasetinde üstlendiği misyon her daim incelenmeye muhtaç bir konu olarak belirmiştir. Bunda, Japonya'nın bu dönemde tecrübe ettiği kabuk değişiminin bilhassa II. Dünya Savaşı sonrasında beliren yeni dünya düzeni¹ eşliğinde meydana geldiği şekilde tüm dünyada yaygın bir inanışın olması büyük bir rol oynamıştır. Şüphesiz böyle bir inanışın vücut bulmasında da akademik çalışmaların bunu çok fazla işlemesi² oldukça etkili olmuştur. Bu cümleyi biraz açmak gerekirse XIX. yüzyıldan itibaren büyük bir gelişim gösteren ve bölgesel bir güç olmanın yanı sıra küresel bir kimlik kazanma hedefi ile hareket eden Japonya'nın bu amaç doğrultusunda XX. yüzyıla girilirken izlediği politikaya akademik çalışmalarda istenilen seviyede yer verilmemesi böyle bir görüntünün oluşmasına doğrudan etki etmiştir. Ancak şu bir gerçek ki küresel bir kimlik kazanma hedefi ile hareket eden Japonya, I. Dünya Savaşı'ndan önce dahi başta Yakın Doğu³ olmak üzere birçok bölgede bu siyasetini tatbik etme işi ile meşgul olmuş ve II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkacak görüntüsünün temelini esasında bu süreçte atmıştır.

Akademik çalışmaların, Japonya'nın küresel aktör olmasında önemli bir kilometre taşı vazifesi üstlenen I. Dünya Savaşı öncesi dönemi es geçme-

- 1 Bu ifade metinde, savaş sonrası başını Amerika Birleşik Devletleri ve Rusya'nın çektiği iki kutuplu dünya düzeninin başta Japonya olmak üzere diğer Uzak Doğu devletlerinin -esasında bu tüm dünya ülkeleri için de geçerli- konularına ve yönelimlerine etkisini tanımlamak için kullanılmıştır.
- 2 Sadece Japonya'nın değil Çin ve Güney Kore gibi Uzak Doğu ülkelerinin dahi bugünkü seviyelerine ulaşmalarında II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan yeni dünya düzeninin başat rol oynadığı birçok akademik çalışmada yer almıştır. Bu konuda çok fazla akademik çalışma bulunmakla birlikte örnek teşkil etmesi bakımından Daron Acemoğlu ve James A. Robinson tarafından hazırlanan ve Türkçeye Ulusların Düşüşü olarak çevrilen *-Why Nations Fail-* adlı başyapıtın önemli bir kısmı ilgili teoriyi açıklamak için kullanılmıştır. Acemoğlu ve Robinson tarafından hazırlanan bu çalışmada, yeni dünya düzeninin Japonya, Çin ve Güney Kore gibi Uzak Doğu ülkelerinin devlet sistemlerini pozitif anlamda etkilediği belirtilmiş ve bu devletlerin bugün sahip oldukları -göreceli olmakla birlikte- güç ve zenginliği adeta yarattığı iddia edilmiştir. Daron Acemoğlu-James A. Robinson, *Ulusların Düşüşü*, Çev., Faruk Rasim Velioglu, Doğan Kitap, İstanbul 2016, s. 71-81, 114-116.
- 3 Bu ifade metinde, genel anlamda Ortadoğu kavramının eş değeri şeklinde kullanılmıştır. Metinde Ortadoğu yerine Yakın Doğu kavramının kullanılmasının temel gerekçesini ise Ortadoğu lafzının bazı uzmanlar tarafından anakronizm olarak tanımlanması oluşturmuştur. Bundan ötürü metinde Yakın Doğu şeklinde tanımlanan alanın Ortadoğu'ya eş değer olduğunun okuyucu tarafından algılanması önem teşkil etmiştir.

sinin ise birden fazla gerekçesi söz konusu olmuştur. Mesele Türkiye özelinde değerlendirmeye alındığında, bölge çalışmalarının son yıllarda yaşanan kıpırdanmaya rağmen halen istenilen seviyelerde olmaması ve bu duruma paralel bir şekilde mevcut çalışmaların -doğal olarak- genel anlamda Osmanlı Devleti'nin etki alanı içerisinde yer alan Anadolu coğrafyası ile bağlantılı İran, Kafkasya, Balkan, Suriye, Mısır ve Irak gibi Yakın Doğu Havzası içerisinde bulunan noktalara odaklanmaları bu durumun birinci gerekçesini teşkil etmiştir. Bu durumun ikinci sebebinin de Uzak Doğu ülkelerinin kültürlerini ve tarihlerini Türk akademik sistemine taşıyacak/aktaracak yeterli dil bilen insan sayısının -nedenleri tartışılmakla birlikte- Türkiye'de bulun(a) maması oluşturmuştur. Fakat bu gerçekliğin içerisinde şunun da altı çizilmesi gerekir ki ilgili alanın doksanlı yıllardan itibaren Türkiye'de dikkat çekmesi için birçok eser üreten Selçuk Esenbel'in haricinde⁴ son yıllarda Türk akademisinin içerisinde çıkan Giray Fidan⁵ ve Sinan Levent⁶ gibi bazı uzmanların başta Çin ve Japon kaynaklarına dayanarak ortaya koydukları çalışmalar Uzak Doğu'yu sembolize eden devletlere dair tarihi bilgilerin Türkiye'de yayılımını arttırmıştır. Lakin bu değerli çalışmaların, bölge uzmanlığının önemini kavrama noktasında direnç gösteren Türk akademik sistemini ne derece harekete geçir(ebil)diği halen gizemini korumayı sürdürmüştür. Son olarak bu mesele ile iştigal etmesi gereken tarihçilerin vazifelerini⁷, farklı

- 4 Kendisinin bu alanda ortaya koyduğu eserler Uzak Doğu çalışmalarının Türkiye'deki görünürlüğüne ciddi katkı sağlamıştır. Esenbel'in özellikle (Selçuk Esenbel, *Japon Modernleşmesi ve Osmanlı: Japonya'nın Türk Dünyası ve İslam Politikaları, İletişim Yayınları, İstanbul 2012*) künyeli eseri bu çalışmanın da konusuna paralel olmasına ek olarak Uzak Doğu çalışmalarının Türkiye'deki durumu hakkında doyurucu bilgileri bünyesinde barındırması ile ön plana çıkmıştır.
- 5 Türkiye'nin yetiştirdiği önemli Çin uzmanlarından birisi olan Giray Fidan, Çin kaynaklarına dayanarak ortaya koyduğu çalışmalar ile en eski dönemlerden günümüze kadar Türk tarihinin farklı safhalarını Uzak Doğu'nun en köklü devleti üzerinden okumaya çalışmıştır. Kendisinin bu kapsamda hazırladığı çalışmalardan bazıları için bkz: Giray Fidan, *Çin'den Görünen Osmanlı*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2013; Giray Fidan, *Cumhuriyet'in Çinli Misafirleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019; Giray Fidan, *Kanuni Devrinde Çin'de Osmanlı Tüfeği ve Osmanlılar*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011; Giray Fidan, "The Turk Travelogue: Kang Youwei's Journey to the Ottoman Empire", *Bilişim*, S. 76, (2016), s. 227-243; Giray Fidan, "Ming Tarih Kayıtlarına Göre 16. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu-Ming Çin'i İlişkileri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 30, (2011), s. 275-287.
- 6 Bu çalışmanın da konusunu teşkil etmesi bakımından Uzak Doğu'nun önemli devletlerinden birisi olan Japonya hakkında son dönemde Türkiye'de en ciddi çalışmalar kanaatimizce Sinan Levent tarafından hazırlanmıştır. Levent, hazırladığı çalışmalarda Japon tarihini genel anlamda irdelemekle birlikte ayrıca Türk-Japon ilişkilerinin geçmişten günümüze ne şekilde gelişim gösterdiğini ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Kendisinin hazırladığı çalışmalardan yalnızca bazıları için bkz: Sinan Levent, *Japon Turanlığı*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2016; Sinan Levent, "Common Asianist intellectual history in Turkey and Japan: Turanism", *Central Asian Survey*, Vol., 35, No., 1, s. 121-135; Sinan Levent, "Japan's Central Eurasian Policy: A Focus on Turkic Muslim Minorities", *Social Science Japan Journal*, Vol., 22, Issue, 1, (Winter 2019), s. 127-149; Sinan Levent, "Kadim Doğu Asya Uluslararası İlişkilerinde Japonya: Yuan Hanedanlığı Dönemi Çin İmparatorluğu İle İlişkiler Örneğinde", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 40, S. 69, (2021), s. 95-132.
- 7 Bu ifade, son dönem/yakın dönem çalışmalarına kendilerini adayan (?) tarihçiler için

alanlarda (Uluslararası İlişkiler, Kamu Yönetimi, Siyaset Bilimi vb.) görev ifâ eden akademisyenlerin üstlenmeye çalışmaları ve bu çerçevede ortaya çıkan çalışmaların -birtakım istisnalar dışında- hem esas hem de metodolojik açıdan ciddi eksiklikler barındırması⁸ üçüncü gerekçe şeklinde tezahür etmiştir⁹.

Japonya'nın Birinci Dünya Savaşı öncesinde küresel aktör olma hedefi ile dünya siyasetinde üstlendiği misyon çerçevesinde Uzak Doğu çalışmalarıyla alakalı dile getirilen bütün bu tespitler, böyle bir çalışmanın doğmasına kapı aralamıştır. Bundan ötürü bu çalışmada Japonya'nın Birinci Dünya Savaşı öncesinde küresel aktör olma hedefi ile izlediği siyaseti temsilen Yakın Doğu'nun önemli aktörü Osmanlı Devleti ile geliştirdiği ilişkiler yumağından bir demet sunulmuştur. Bu düzlemde çalışmanın konusunu Japonya'nın Yakın Doğu açılımını simgeleyen Japon Yüzbaşı Haroşiya Hirayama'nın¹⁰ İstanbul'dan Basra'ya uzanan yolculuğu oluşturmuştur. Haroşiya Hirayama'nın İstanbul'dan Basra'ya uzanan yolculuğu sırasında Anadolu, Suriye ve Irak coğrafyalarında hangi noktaları görme imkânı elde ettiği, bu noktalar hakkında nasıl bir izlenim edindiği, bu noktalarda yer alan toplumsal yapılar ile ne şekilde ilişkiler geliştirdiği ve yabancı devletlerin onun bu yolculuğunu nasıl anlamlandırdığı gibi sorulara bu çalışmada cevaplar aranmıştır. Bu sorulara cevaplar aranırken Japon emperyalizminin Haroşiya Hirayama üzerinden Yakın Doğu'da nasıl vücut bulmaya çalıştığına ve bu teşebbüs karşısında başta muhatap Osmanlı Devleti olmak üzere ilgili coğrafyada var olma mücadelesi içerisinde yer alan Almanya, Rusya ve İngiltere'nin nasıl bir duruş sergilediğine hususi olarak odaklanılmıştır. Şüphesiz bütün bu soruları cevaplandırmak için de Osmanlı Arşivinde Haroşiya Hirayama ile alakalı -daha önce hiçbir çalışmanın konusunu teşkil etmeyen- belgelere müracaat edilmiştir. Nitekim çalışmanın özgünlüğü başvuru kaynaklar sayesinde vücut bulmuş ve -Giray Fidan ve Sinan Levent özelinde Uzak Doğu çalışmalarıyla alakalı metnin başında belirtilen anlayıştan farklı olarak- tersten bir

Gör

- kullanılmıştır. Bundan ötürü İslamiyet öncesi Türk Tarihi ile iştigal olan ve bu bağlamda Uzak Doğu ve Asya ülkeleri ile haşır neşir olan Türkiye'deki tarihçiler bu tanımlamanın dışında tutulmuştur.
- 8 Esasında hazırlanan çalışmaların çoğunlukla tarihsel arka plandan uzak yüzeysel bilgiler sunmaları burada ifade edilen eleştirinin belkemiğini oluşturmuştur. Şu bir gerçek ki bu durum da ilgili çalışmaların metodolojik alt yapılarının eksikliğine delalet etmiştir.
  - 9 Burada şunun altı çizilmesi gerekir ki Japonya özelinde Uzak Doğu çalışmalarının Türkiye'deki serencamı üzerine yukarıda dile getirilen tespitler kısmen ampirik verilere kısmen de bazı kişisel teorilere dayandırılmıştır.
  - 10 İncelenen belgelerde Japon yüzbaşının adının farklı şekillerde kaleme alınması onun adının tanımlanmasını güçleştirmiştir. Bu çalışmada Japon yüzbaşının adı incelenen belgelerde en çok hangi şekilde yazılıp tarafımızdan okundu ise o şekilde kullanılmıştır. Ayrıca aynı durum Japon yüzbaşı dışında metinde yer alan diğer kişiler için de söz konusu olmuştur. Adları tam manasıyla okunamayan şahısların yanlarına da (?) konulmuştur. Ayrıca incelenen belgelerde yer alan eski Türkçe kelimeler orijinalikleri bozulmadan metnin içerisine taşınmaya çalışılmıştır. Lakin ihtiyaç duyulduğunda bu kelimelerden bazılarının yanlarına açıklamalar yapılmıştır.

bakış açısıyla bir yazı ortaya çıkarılmak istenmiştir.

Emperyal Japonya'nın XIX. Yüzyılda Ortaya Çıkışına Genel Bir Bakış: Japonya'nın Özel Yolu

XIX. yüzyıl, -zamanın ruhundan mıdır bilinmez- sadece Avrupa'da değil Uzak Doğu'da da bazı devletlerin dünya siyasetinde ön plana çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu devletlerden birisi olan Japonya; İngiltere, Almanya ve Fransa gibi Avrupa devletlerinin emperyal amaçlarla dünya sathına yayılma teşebbüslerine bu süreçte kayıtsız kalmamış ve kendisi de ana kıtasından çıkarak farklı kıtalara nüfuz etmeyi hedeflemiştir. Şüphesiz Japonya'nın ana kıtasından çıkıp tüm dünyaya yayılmasında XIX. yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte bu ülkede derebeylik anlayışının ortadan kalkıp Meiji Hanedanının kurulması büyük bir rol oynamıştır. Meiji Hanedanı döneminde Japonya, bir taraftan sanayiye dair çalışmalara hız verip Batılılaşma yolunda önemli adımlar atarken diğer yandan başta Rusya ve Çin olmak üzere birçok önemli aktörle karmaşık ilişkiler geliştirmeye başlamıştır. Nitekim bu karmaşık ilişkilerin neticesinde 1894-1895 yıllarında Çin ile 1904-1905 yıllarında Rusya ile harplere tutuşan Japonya böylece kabuğunu kırıp yayılmacı bir politika izlediğini tüm dünyaya ilan etmiştir¹¹.

Öte yandan XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Rusya ve Çin ile girift ilişkiler geliştirip ana kıtasından çıkmaya çalışan Japonya bu amacına ulaşabilmek için dünyanın farklı alanlarında kendisine müttefik arayışı içerisine girmiştir. Bu cümleyi biraz açmak gerekirse Japonya, dünyanın farklı noktalarına açılırken kendisine yol gösterebilecek önemli aktörleri yanına çekerek onlar vasıtasıyla dünyadaki siyasî, askerî, ekonomik vb. gelişmelere/denklemelere müdahil olmak istemiştir. Bu politika kapsamında Uzak Doğu ve Asya coğrafyasının kesişiminin de yer alan Yakın Doğu Havzasına yönelen Japonya, bu süreçte bu alanın en önemli aktörü Osmanlı Devleti ile sıcak ilişkiler geliştirmeye yönelmiştir. Böylece Japonya, XX. yüzyıla girilirken Yakın Doğu'daki açılımlarını Osmanlı Devleti üzerinden şekillendirmeye çalışmıştır¹².

Aynı dönemde Osmanlı Devleti hem Rusya hem Çin ile ciddi mücadeleler içerisinde yer alıp kendisi üzerinden Yakın Doğu'da var olma hedefi

11 Abdülkadir Buluş, "Japon Kapitalizminin Kökenleri ve Osmanlı Devleti ile Bir Karşılaştırma", *Divân*, S. 13, (2002/2), s. 146-150, 156-161; Hakkı Büyükbaş, "Japon Modernleşmesi Üzerine (1868-1912)", *Bilimname*, C. 3, (2003), s. 65-86; Togay Seçkin Birbudak, "The Sino-Japanese War of 1894-1895 and the Ottoman Empire", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 37, S. 63, (2018), s. 199-218; Ahmet Türker, *1904-1905 Rus-Japon Savaşı ve Musavver 1904-1905 Rus Japon Eseri (1. Cild) Transkripsiyonu*, (Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kütahya 2017, s. 1-10.

12 Hironao Matsutani, *Japonya'nın Dış Politikasında Türkiye'nin Yeri ve Önemi*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1994, s. 23-24; Fethi Yılmaz Kaleli, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Türk-Japon Ekonomik İlişkilerinin Başlangıcı ve Gelişimi*, (Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta 2017, s. 44-63.

güden Japonya ile birtakım münasebetler tesis etmenin önemli olduğuna inanmıştır. Özellikle Sultan II. Abdülhamit, bir siyasal ideoloji olarak benimsediği İslamcılığın etki alanını genişletebilmek amacıyla hilafet makamının mevcudiyetini başta Japonya olmak üzere Uzak Doğu'da yer alan diğer devletlere göstermek için ciddi gayret sarf etmiştir. Bu çerçevede İslam dininin tanıtımı ve yayılımı adı altında bölgeye giden bazı isimler bir taraftan Doğu milletlerinin Batı'ya karşı ittifak kurmalarının propagandasını yaparlarken diğer yandan Ertuğrul Fırkateyni'nin Japonya macerası onun amacına hizmet etmiştir. Bütün bu girişimler sonucunda Japonya da Osmanlı üzerinden Yakın Doğu'da var olabilmenin imkanını elde etmiştir. Yine iki devlet arasında pozitif ilişkiler inşa edilirken onlar Orta Asya gibi bazı ortak çıkar alanlarında birbirleriyle mücadele etmekten geri durmamışlardır¹³.

Japonya'nın Osmanlı Devleti üzerinden Yakın Doğu'da var olma veya bu alanı tanımlama arzusunun vücut bulabilmesinde ise bu süreçte İstanbul'a gelen özel Japon heyetlerinin rolleri büyük olmuştur. Zira bu heyetler, Japon devletinin Yakın Doğu'ya yönelik siyasî, askerî, ekonomik amaçlarının uygulanabilirliğini tespit edebilmek için kısa süre içerisinde Osmanlı ülkesinde bir dizi seyahatler gerçekleştirmişler¹⁴ ve bu seyahatleri sırasında işlerine yarar bilgileri kayda geçirmişlerdir. Buna karşın Osmanlı Devleti, Japon heyetlerinin birtakım bilgiler elde etmek amacıyla Osmanlı ülkesinde seyahat etmelerini bilmekle birlikte birçok gerekçe nedeniyle bunların hareketlerine genelde ses çıkarmamıştır. Ancak Osmanlı Devleti, özel Japon heyetlerinin bu süreçte seyahatlerini kontrol altında tutmayı ihmal etmemiştir. Nitekim bu heyetlerden birisinin başkanlığını yürüten Yüzbaşı Haroşiya Hirayama'nın 1906 yılının son demlerinde İstanbul'da başlayıp Basra'da son bulan seyahati bu durumun en güzel örneklerinden birisi olarak ortaya çıkmıştır.

Japon Yüzbaşı Haroşiya Hirayama'nın İstanbul'dan Basra'ya Uzanan Yolculuğu: Japon Emperyalizminin İzlerini Yakındoğu'da Aramak

Osmanlı Devleti'nin St. Petersburg Sefaretinin Hariciye Nezaretine

- 13 Hasan Barlak, "Japanese Ideal of Abdürreşid İbrahim: Eastern Union and Ottoman Caliphate", *History Studies*, Vol., 13, Issue., 6, (December 2021), s. 1751-1769; Ali Merthan Dündar, *Panislâmizm'den Büyük Asyacılığa (Osmanlı İmparatorluğu, Japonya ve Orta Asya)*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2006.
- 14 Nitekim bu seyahatleri konu edinen akademik çalışmalar -her ne kadar sayısal anlamda yetersiz olsa da- son dönemde Türk akademik sistemi içerisinde görünmeye başlamıştır. Örnek vermek gerekirse Hüseyin Can Erkin hazırladığı çalışmada, Japon gezgin İenaga Toyokichi'nin 1899-1900 yılları arasında sadece Osmanlı ülkesinde hareket etmekle kalmayıp İran'da dahi farklı noktalara seyahat ettiğini belirtmiştir. Ayrıca müellifin çalışmasında, XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başında Osmanlı ülkesine çok sayıda Japon'un giriş yaptığı lakin bunların yeterince araştırmanın konusunu teşkil edemedikleri açıklanmıştır. Nitekim bu çalışma ifade edilen eksikliğin ortadan kaldırılması yönünde atılan bir adım olarak ön plana çıkmıştır. Çalışma için bkz: Hüseyin Can Erkin, "Japon Gezgin İenaga Toyokichi'nin 1899-1900 Anıları", *OTAM*, C. 13, S. 13, (2002), s. 237-243.

gönderdiği 10 Ekim 1906 tarihli telgraf, o günkü şartlarda Japonya'nın Osmanlı Devleti üzerinden Yakın Doğu'da var olma arzusunun net bir şekilde göstermiştir. Hakikaten bu telgrafta, St. Petersburg'daki Japonya Sefaretinin talebine atıfta bulunularak bir araştırma için yakın vakitte İstanbul'a ve oradan da Bağdat vasıtasıyla Basra Körfezi'ne azimet edecek olan Japonya ordusu piyade yüzbaşlarından Haroşiya Hirayama ile onun maiyetinden Doktor Hersül Nagar'a (?) -tedbirleri bir kenara bırakmadan- elden geldiğince kolaylık sağlanması gerektiği üzerinde durulmuştur. Böylece Japon Devleti, St. Petersburg'daki sefreti kanalıyla Yakın Doğu'nun önemli aktörü konumunda bulunan Osmanlı Devleti ile resmi anlamda temasa geçmiş ve onun aracılığıyla bu alanda yer almak istediğini ilan etmiştir¹⁵.

Japonya'nın, St. Petersburg Sefreti aracılığıyla Yüzbaşı Haroşiya Hirayama üzerinden Yakın Doğu'yu tanıma arzusu İstanbul'da ses getirmiştir. Bu hareketlenme neticesinde Sadaret Makamına 21 Kasım 1906 tarihinde Hariciye Nezaretinin kaleme aldığı yazıyı ileten Dahiliye Nezareti, bir hafta kadar İstanbul'da kalmaları beklenen Hirayama ve maiyetinin ifade edilen süreçte muhafazası için zabıt görevlendirildiğini ve onların Konya, Ereğli ve Adana üzerinden Basra Körfezi'ne gerçekleştirecekleri seyahati kolaylaştırma adına da her türlü önlemin alındığını açıklamıştır¹⁶.

Japon Yüzbaşı Haroşiya Hirayama'nın İstanbul'a ulaşmasının ardından onun araştırma adı altında hangi özel maksatlarla Osmanlı ülkesinde seyahat etmek istediği ile ilgili daha net bilgiler ortaya çıkmaya başlamıştır. Yıldız Saray-ı Hümayûnu Baş Kitabet Dairesi tarafından hazırlanan 29 Kasım 1906 tarihli yazıda Anadolu'da bazı tetebbuat (araştırma) icra etmek üzere İstanbul'a gelen ve Bağdat vasıtasıyla Basra Körfezi sevhiline azimet için iltimas talep eden Yüzbaşı Haroşiya Hirayama'nın yalnızca Bağdat Demiryolu güzergahında tetkikatta bulunma arzusu içerisinde olduğunun öğrenilmesi ile bu konuda Almanya Sefaretinden ek bilgi istenilmesinin öne çıktığı açıklanmıştır. Bunun üzerine bu yazının bir kopyası gereği yapılması için 30 Kasım 1906 tarihinde Hariciye Nezaretine ulaştırılmıştır¹⁷.

Almanya Sefaretinin yaptığı araştırma sonucunda Bağdat Demiryolu güzergahında araştırma yapma arzusuyla hareket ettiği anlaşılan Japon Yüzbaşı Haroşiya Hirayama'nın gözetim altında tutulması için birtakım çalışmalar yapılmıştır. Pek tabii ki bu çalışmalar Hirayama'nın seyahatini tamamen engelleme çerçevesinde olmamış ve genel anlamda onun bazı noktalara ulaşımının engellenmesi veya engellenememesi halinde kontrol

15 Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, İrade, Hariciye, 404/14. Bundan sonraki kullanımlarda bu arşiv tasnifi (BOA. İ. HR.) olarak kısaltılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Hariciye Nezareti, İdare, 2122/95. Bundan sonraki kullanımlarda bu arşiv tasnifi (BOA. HR. İD.) olarak kısaltılmıştır.

16 BOA. İ. HR., 404/14.

17 Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, İrade, Hususi, 148/28. Bundan sonraki kullanımlarda bu arşiv tasnifi (BOA. İ. HUS.) olarak kısaltılmıştır.

Yazı

Akademik
Bakış

237

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

altında tutulması şeklinde tezahür etmiştir. Bu kapsamda yine Yıldız Saray-ı Hümayûnu Baş Kitabeta Dairesince kaleme alınan 2 Aralık 1906 tarihli telgrafta kendi devleti tarafından Bağdat Demiryolu güzergahında araştırma için görevlendirildiği anlaşılan Yüzbaşı Haroşiyama'nın bu arzusunun karşı çıkılıp işin münasip surette geçirilmesi gerektiği üzerinde durulmuştur. Hakikaten bu karar -Almanya'nın buna etkisi ne kadar bilinmemekle beraber¹⁸- ile Osmanlı Devleti, kendi sınırları içerisinde devam eden ulaşım projelerinin gizliliğini koruma noktasında önemli bir adım atmıştır¹⁹.

Her ne kadar Japon Yüzbaşı Haroşiyama'nın sadece Bağdat Demiryolu güzergahında araştırma yapma arzusu törpülenmek istense de kısa sürede süreç ilgili şahsın seyahatinin tamamen engellenmesine doğru evrilmiştir. Burayı biraz açmak gerekirse Japon devletinin talebi ile çoktan İstanbul'a ulaşan, seyahati için bütün hazırlıklarını tamamlayan şahsın sürecinin iptal edilmesi mümkün görünmemekle birlikte birtakım yeni kararlarla onun mümkün olduğunca İstanbul'un belirlediği kırmızı çizgilerin dışına çıkmaması istenmiştir. Şüphesiz bunun için zaman zaman gözdağı niteliğinde yeni kararlar alınmış ve tatbik edilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda Yıldız Saray-ı Hümayûnu Baş Kitabeta Dairesi daha önce ifade ettiği hususun devamı niteliğinde olması bakımından 3 Aralık 1906 tarihinde yeni bir yazı hazırlayarak Basra Körfezi'ne seyahat adı altında Bağdat Demiryolu güzergahında incelemelerde bulunmak isteyen Yüzbaşı Haroşiyama'ya bir şekilde engel olunması gerektiğini yinelemiştir²⁰.

Japon Yüzbaşı Haroşiyama'ya kırmızı çizgiler hatırlatıldıktan sonra onun seyahatine başlamasına müsaade edilmiştir. Bu kararlarla birlikte onun Basra Körfezi'ne doğru gerçekleştireceği seyahat sırasında güvenliğinin sağlanması noktasında da birtakım önlemler alınmıştır. Bu düzlemde Sadaret makamı tarafından Dahiliye Nezaretine gönderilen 8 Aralık 1906 tarihli yazıda Yüzbaşı Haroşiyama'ya seyahati sırasında eşlik edecek münasip birinin seçilmesi gerektiğinden dem vurulmuştur. Sadaret makamının bu yazısı ile harekete geçen Dahiliye Nezareti ise konunun muhatapları olarak gördüğü Bağdat ve Basra valiliklerine ek olarak Zaptiye Nezaretine 11 Aralık 1906 tarihinde bir yazı yazıp Hirayama'nın gerçekleştireceği seyahatin çerçevesini sunmuştur²¹.

Basra Körfezi'ne seyahatine müsaade buyrulan Japon Yüzbaşı Haroşiyama konusunda muhatap olarak belirlediği birimleri göreve davet eden Dahiliye Nezareti, kısa süre içerisinde onlara yeni görev tanımlamaları

18 Muhtemelen Almanya, Osmanlı Devleti ile yakın ilişkisini temsil eden Bağdat Demiryolu Hattı meselesinin başka bir devletin gündemine girmesini engellemek maksadıyla Yüzbaşı Haroşiyama özelinde Japonya'nın bu konuya müdahil olma arzusunun soğuk bakılmıştır.

19 BOA. İ. HUS., 148/33.

20 BOA. İ. HUS., 148/96.

21 Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti, Mektubi Kalemi, 1134/33. Bundan sonraki kullanımlarda bu arşiv tasnifi (BOA. DH. MKT) olarak kısaltılmıştır.

gerçekleştirmiştir. Bu görev tanımlamaları içerisinde en dikkat çekici olanı, Japon Yüzbaşı Haroşiya Hirayama'nın seyahat ettiği noktalarda sürekli izlenmesi ve olağan dışı herhangi bir durumda bunun İstanbul'a bildirilmesi olmuştur. Nitekim Dahiliye Nezareti, Bağdat ve Basra valiliklerine hitaben kaleme aldığı 8 Aralık 1906 tarihli mahrem bir başka yazıda Yüzbaşı Haroşiya Hirayama'nın ilgili noktalarda bulunduğu müddetçe rahatının sağlanmasını ve olağan dışı durumlarda kendisine verilmesini talep etmiştir²².

Öte taraftan Dahiliye Nezaretinin Japon Yüzbaşı Haroşiya Hirayama konusunda görev tanımladığı birimler sorumluluklarının gereği olarak bu seyahat işinin sorunsuz bir şekilde gerçekleşmesi için en yakın sürede harekete geçmişlerdir. Örneğin bu birimlerden birisi olarak ön plana çıkan Zaptiye Nezareti 16 Aralık 1906 tarihinde Dahiliye Nezaretine bir yazı sunarak ilk olarak Haroşiya Hirayama'nın refakatine sivil serkomiserlerden Muhiddin Efendi'nin tayin edildiğini açıklamıştır. Arkasından nezaret, Yüzbaşı Haroşiyama Hirayama'nın refakatine Muhiddin Efendi'nin verilmesini beklemeden yanına aldığı birer tercüman ve hizmetçi ile şimendiferle Eskişehir'e hareket etmesini müteakip Muhiddin Efendi'nin onun arkasından gönderildiğini belirtmiştir. Bütün bu açıklamalar ile yetinmeyen nezaret son olarak kaleme aldığı yazısında Hirayama'nın refakatine verilen Muhiddin Efendi'ye güvenilmekle beraber yine de ona yüzbaşının muhafazası için bir talimatname verildiğini ifade etmiştir²³.

Dahiliye Nezaretinin arzusu neticesinde farklı birimlere verilen görev tanımlamaları yalnızca yukarıda yer alan örnek ile sınırlı kalmamıştır. Şöyle ki Japon Yüzbaşı Haroşiya Hirayama'nın seyahati sırasında farklı noktalarda yer alan toplumsal gruplar ile ilişkilerine bir sınır getirilmiş ve bu konuda ilgili birimler uyarılmıştır. Hakikaten -daha önce bahsedilen- Zaptiye Nezaretinin Dahiliye Nezaretine gönderdiği 16 Aralık 1906 tarihli yazıda bu konuda ilginç bilgiler yer almıştır. Zaptiye Nezaretinin bu yazısında ilk olarak Japon Yüzbaşı Haroşiya Hirayama'nın Konya, Adana, Halep, Diyarbakır ve Musul vilayetlerinden geçerek önce Bağdat'a daha sonra Basra'ya ulaşacağı beyan edilmiştir. Arkasından, yüzbaşının seyahat güzergahları arasında yer alan Adana ve Diyarbakır vilayetlerinin birçok yerinde müfsid (ayrılıkçı) Ermeni örgütlerin bulunduğu, Musul, Bağdat ve Basra'da ise aşiret yapılanmalarından kaynaklanan asayiş sıkıntılarının hasıl olduğu vurgulanarak sorumluluk sahibi kişilerin/kurumların ihtiyatlı davranmaları gerektiği üzerinde durulmuştur²⁴.

Zaptiye Nezaretinin Yüzbaşı Haroşiya Hirayama konusunda sorumluluk sahibi diğer birimleri harekete geçmeye davet etmesi taşların yerinden oynamasına yetmiştir. Hakikaten Dahiliye Nezareti, Zaptiye Nezaretine 17 Aralık 1906 tarihinde bir yazı yazarak Haroşiya Hirayama'nın seyahatinden

22 BOA. DH. MKT., 1134/33.

23 BOA. DH. MKT., 1134/33.

24 BOA. DH. MKT., 1134/33.

gazi

Akademik
Bakış

239

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

sorumlu vilayetlere tebligat yapıldığını belirtmiş ve meseleyi yakından takip ettiğini göstermiştir. Böylece konu birimlerin birbirleri ile gerçekleştirdiği yazışmalar neticesinde sürekli sıcak tutulmak istenmiştir²⁵.

Japon Yüzbaşı Haroşiya Hirayama hakkında vilayetlere yapılan tebligatlara kısa sürede geri dönüş sağlanmıştır. Vilayetlerden İstanbul'a ardi ardına gönderilen telgraflarda Hirayama'nın seyahat sırasında uğradığı noktalarda hangi faaliyetleri gerçekleştirdiği ile ilgili kıymetli bilgiler yer almıştır. Örneğin bir sureti Sadaret makamına sunulmak şartıyla Konya Valiliğinden Dahiliye Nezaretine ulaştırılan 18 Aralık 1906 tarihli telgrafta Japon yüzbaşının şimendiferi kullanıp Eskişehir vasıtasıyla Konya'ya vardığı, muhafazasına fevkalade dikkat buyrulmasına karşın sadece bir tercüman ve refikini yanına alarak şimdiden şehrin bazı mahallelerinde dolaşmaya başladığı, arkasından valilik makamını ziyaret ettiği ve en nihayetinde kendisinden sorumlu Muhiddin Efendi'nin gelmesi ile Adana'ya gitmek üzere bu sabahki trenle Ereğli'ye hareket ettiği açıklanmıştır. Ayrıca yüzbaşının bir sonraki seyahat durağı olan Adana Valiliğine konuyla alakalı bilgi aktarıldığı yine Konya Valiliği tarafından kaleme alınan telgrafta ifade edilmiştir²⁶.

Konya'dan Adana'ya hareket eden Yüzbaşı Haroşiya Hirayama'nın seyahati sırasında gerçekleştirdiği faaliyetlerle alakalı bilgiler bu süreçte İstanbul'a akmaya devam etmiştir. Mersin Mutasarrıflığı ve Polis İdaresinin yaptığı tahkikata atfen Adana Valiliğinden Dahiliye Nezaretine gönderilen 25 Aralık 1906 tarihli yazıda bu kez Japon yüzbaşının, refakatinde yer alan Muallim Takali (?)²⁷ ve Yunan Tercüman Konstantin (?) ile birlikte evvelki gün Tarsus'tan Mersin'e geçip hükümet dairesini ziyaret ettiği ve arkasından İskenderun yoluyla Halep ve Ayntab'a geçmeyi planladığı yazılmıştır. Böylece Yüzbaşı Haroşiya Hirayama'nın bu malumat neticesinde mevcut seyahat programının önemli bir kısmını tamamladığı ortaya çıkmıştır²⁸.

Seyahatinin önemli bir kısmını tamamlayan Hirayama'nın rotasında yer alan yeni noktalarda onun için ne gibi hazırlıklar yapıldığı çok geçmeden belli olmaya başlamıştır. Filhakika şahsın bundan sonra uğrayacağı alanlarda birbirleri ile karmaşık ilişkilere sahip aşiret yapılanmalarının bulunması ve ulaşım noktasında birtakım sıkıntıların var olması gözlerin buralara dönmesini sağlamıştır. Bunlardan birisine emsal teşkil etmesi bakımından Diyarbakır Valiliğinden Dahiliye Nezaretine sunulan 11 Ocak 1907 tarihli yazıda Hirayama'nın maiyeti ve muhafazasına memurlar ile birlikte Urfa Siverek üzerinden Diyarbakır'a vardığı, burada emniyetine dikkat edildiği buna mukabil Dicle Nehri boyunca uzanan noktalarda görevli başta Miran

25 BOA. DH. MKT., 1134/33.

26 Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti, Muamelat, 236/43. Bundan sonraki kullanımlarda bu arşiv tasnifi (BOA. DH. TMIK. M) olarak kısaltılmıştır.

27 Bazı belgelerde Mağar şeklinde tanımlanmıştır.

28 Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti, Şifre Kalemi, 374/18. Bundan sonraki kullanımlarda bu arşiv tasnifi (BOA. DH. ŞFR) olarak kısaltılmıştır.

Aşireti Reisi Kaymakam Zeki Bey olmak üzere birçok kişiye Dördüncü Ordu Müşiriyetince görev çağrısı yapıldığı belirtilmiştir. Diyarbakır Valiliği bu yazı ile muhtemelen bölgesel dinamizmi simgeleyen önemli aşiret yapılanmaları ile Japon Yüzbaşı Haroşiyama arasında herhangi bir münasebetin gelişmesi adına üzerine düşen sorumluluğu yerine getirmeye çalıştığını ima etmiştir²⁹.

Diğer yandan taşradan merkeze Japon yüzbaşı ile ilgili malumatlar ulaştıkça onun vasıl olmak istediği yere gittikçe yakınlaştığı gerçeği ortaya çıkmıştır. Bu durumu doğrulaması açısından Musul Valisi Mustafa tarafından Dahiliye Nezaretine hitaben kaleme alınan 29 Ocak 1907 tarihli yazıda Hirayama'nın bir önceki gün vilayete ayak bastığı ve burada birkaç gün kaldıktan sonra Kelek³⁰ vasıtasıyla Bağdat'a hareket ettiği vurgulanmıştır. Bu durum Japon yüzbaşının seyahatini hızlı bir şekilde sürdürdüğü gerçeğini gözler önüne sermiştir³¹.

Japon Yüzbaşı Haroşiya Hirayama yaklaşık iki aylık seyahati sonunda en son durağı olan Basra Körfezi'ne ulaşabilmiştir. Nitekim onun Basra Körfezi'ne vardığını belirten hem Dahiliye Nezareti hem de Baş Kitab Dairesine hitaben kaleme alınan 17 Şubat 1907 tarihli yazıda öncelikle Hirayama'nın Eskişehir, Konya ve Tarsus vasıtasıyla Mersin'e geçtiğinden bahsedilmiştir. Arkasından Japon yüzbaşının oradan bahren (deniz yolu ile) Beyrut'a ve buradan da şimendiferle Halep, Urfa, Diyarbakır, Musul ve Bağdat güzergahlarını³² takip ederek Basra Körfezi'ne ulaştığından dem vurulmuştur. Son olarak Basra Körfezi'ne varan şahsın dünkü gün (cumartesi gecesi) bir İngiliz vapuruna binerek Hindistan'a hareket etmiş bulunduğu buna karşın emrindeki sivil Serkomiser Muhiddin Efendi'nin de İstanbul'a dönüş hazırlıkları içerisinde yer aldığı belirtilmiştir³³.

Japon Yüzbaşı Haroşiya Hirayama bir İngiliz vapuru ile Basra'dan Hindistan'a azimet ettikten sonra hem onun uzun seyahati hem de Japon devletinin Yakın Doğu'ya yönelik hedefleriyle alakalı bazı değerlendirmeler yerel yönetim birimleri tarafından İstanbul'a bildirilmeye başlanmıştır. Bu bağlamda Bağdat Valisi Hazım Bey tarafından kaleme alınan ve Yıldız Baş

29 BOA. DH. ŞFR., 374/119; BOA. DH. TMIK. M., 236/43.

30 Dicle ve Fırat nehirleri üzerindeki geleneksel nehir taşımacılığını simgeleyen bir ulaşım aracı olarak ön plana çıkmıştır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz: Tuncay Ögün-Halit Baş, "Dicle-Fırat'ta Geleneksel Nehir Taşımacılığı ve I. Dünya Savaşı'nda Irak Cephesinde Kullanımı", *History Studies*, Vol., 8, Issue., 3, (September 2016), s. 83-109; Fahih Dinç, "Osmanlı Diyarbakır'ında Keleğin Yapımı ve Kullanımı", *Osmanlıdan Günümüze Diyarbakır*, Edit., İbrahim Özcoşar-Ali Karakaş-Mustafa Öztürk-Ziya Polat, İstanbul 2018, s. 61-100. Muhtemelen Japon Yüzbaşı, Diyarbakır'dan sonraki yolculuğunun önemli bir kısmını bu ulaşım aracıyla ile gerçekleştirmiştir.

31 BOA. DH. ŞFR., 375/36.

32 Her ne kadar incelenen belgede geçerse de Japon yüzbaşının seyahatinin bir kısmını ulaşım yetersizliğinden ötürü- keleklerle gerçekleştirmesi söz konusu olmuştur. Nitekim metnin daha önceki bölümlerinde bu konu ile ilgili bir bilgilendirme yapılmıştır.

33 Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Zaptiye Nezareti, 320/97. Bundan sonraki kullanımlarda bu arşiv tasnifi (BOA. ZB) olarak kısaltılmıştır.

Kitabet Dairesine ulaşan 4 Mart 1907 tarihli -rapor mahiyetindeki- yazıda çok önemli tespitler yer almıştır. Hazım Bey tarafından hazırlanan bu yazıda ilk olarak Japon yüzbaşının seyahatinin yalnızca Osmanlı ülkesi ile sınırlı kalmayıp Rusya'nın bir kısmını ve nihayetinde Hindistan'ı kapsadığı açıklanmıştır. Bütün bunlara ilaveten Japon yüzbaşı özelinde Japonya'nın bu alana gönderdiği özel elemanların bölgesel dinamizmi simgeleyen isimler ve Irak'ın ticari kapasitesi ile ilgilendikleri üzerinde durulmuştur. Bu hususları desteklemesi açısından yine Japon yüzbaşının ifadelerine atfen şahsın Bağdat'a gelene kadar ziyaret ettiği noktalarda çok iyi karşılandığı, Rusya'nın nüfuzu altında bulunan İslam memleketlerinde dahi müşkülât çektiği ve Japon vapurlarının Basra'ya gelip gitmeleri noktasında Devlet-i Aliyye'nin gereken kolaylığı sağlamasını talep eylediği Hazım Bey'in İstanbul'a gönderdiği yazıda geçmiştir. Ancak Hazım Bey'in yazısına göre Yüzbaşı Haroşiya Hirayama'nın seyahati sırasında kendisine bir polis memurunun eşlik etmesinden hoşnut kalmayıp yanına tercüman ve hizmetli sıfatlarına haiz Yunanlıları almasının onun seyahati hakkında başka düşüncelerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Ayrıca Japon yüzbaşının Bağdat'ta bulunduğu süre boyunca burada meskûn olan Hint ahbarından (alimlerinden) Ahmet Han ile görüşmesi Hindistanlı Müslümanlar ile yakından alakadar olduğu gerçeğini ortaya çıkarmıştır. Son olarak Hazım Bey'in yazısında, İngiliz idaresinden memnun olmayan Hint Müslümanlarının bir süredir bazı taleplerini matbuat yoluyla dünya kamuoyuna duyurmaya çalıştıkları, bu uğurda Japon devletini yanlarına çekebilmek amacıyla Japon halkının İslamiyet'i kabul edeceği şeklinde şayialar yaydıkları ve Afganistan emirinin Hindistan'a ziyaretini fırsat bilen Japonya'nın da Yüzbaşı Haroşiya Hirayama gibi özel yetişmiş elemanlarını buraya gönderdiği vurgulanmıştır³⁴.

Uzak Doğu Çalışmalarına Türkiye'den Bir Pencere Açmak

Osmanlı Devleti'nin daha fazla dış tesire açık hale gelmeye başladığı XIX. yüzyıldan itibaren Osmanlı ülkesine çok sayıda yabancı gelmiştir. Bu yabancılar genellikle ilgili süreçte Avrupa'nın önemli aktörleri şeklinde beliren İngiltere, Almanya, Fransa ve İtalya devletlerine vatandaşlık bağı ile bağlı olan kişilerden meydana geldikleri gibi bunlar arasında Japonya ve Çin gibi Uzak Doğu devletlerinin tabiiyetine haiz şahıslarda yer almıştır. Lakin şunun altı çizilmesi gerekir ki Avrupalı devletlere mensup kişilerin Osmanlı ülkesinde değişik amaçlarla gerçekleştirdiği faaliyetler ile ilgili bugüne kadar çok sayıda akademik çalışma vücuda getirilmesine karşın aynı durum Uzak Doğu devletlerine mensup şahıslar için bir türlü geçerli ol(a)mamıştır. İşte bu sebepten böyle bir çalışma hayata geçirilmiş ve mevcut çalışmada Japon devletinin, mensubu Yüzbaşı Haroşiya Hirayama üzerinden Yakın Doğu'nun simge devleti Osmanlı Devleti'ne nasıl nüfuz etmeye çalışıldığına odakla-

34 Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Yıldız, Mütenevvi Maruzat, 295/84. Bundan sonraki kullanımlarda bu arşiv tasnifi (BOA. Y. MTV) olarak kısaltılmıştır.

nılmıştır. Osmanlı Devleti'nin ise coğrafyasına uzak ve o ana kadar siyasi, askerî, ekonomik vb. açıdan çok az münasebet geliştirebildiği bir devletin faaliyetlerine karşı nasıl bir reaksiyon gösterdiği yine bu çalışmada ortaya çıkarılmak istenmiştir. Nitekim bütün bu denklemler bir araya getirildiğinde tarafımızca aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

Japon Yüzbaşı Hirayama'nın İstanbul'da başlayıp Basra Körfezi'nde tamamlanan seyahatine müsaade eden Osmanlı Devleti şahsın seyahati sırasında başta Ermeniler ve birtakım aşiret yapılanmaları olmak üzere toplumsal yapılara nüfuz etmesine, onlar hakkında birtakım bilgileri kayda geçirmesine mümkün olduğunca engel olmaya çalışmıştır. Bunun için bilhassa taşrada bulunan yerel yönetim birimlerini göreve davet eden devlet aklı böylece önlenemez tehditlere karşı birtakım reaksiyonlar geliştirmiştir. Osmanlı devlet aklının aldığı önlemlere karşın Japon yüzbaşı ise seyahat ettiği noktalarda yer alan toplumsal yapılar ile mümkün olduğunca iletişime geçmiş ve devleti adına başta Bağdat demiryolu hattı olmak üzere Yakın Doğu'nun çehresini değiştirecek ekonomik yatırımları yerinden gözlemlemek için ciddi çaba sarf etmiştir.

Yüzbaşı Haroşiya Hirayama özelinde bir değerlendirme yapıldığında Japonya'nın Osmanlı coğrafyasına ilgi duymasının temel gerekçelerinden birisini, bu alanın kendisi için oldukça mühim olan Afganistan ve Hindistan gibi ülkeleri siyasi, ekonomik, askerî ve dini açıdan etkileme potansiyeli oluşturmuştur. Bu duruma örnek teşkil etmesi bakımından Bağdat'ta meskûn bir İslam aliminin Rusya'nın hakimiyeti altında yaşayan Müslümanları görüşleri ve faaliyetleriyle etkileme imkanına ek olarak Basra Körfezi'nin Hindistan ile ekonomik bağlantısı Japonya'nın Osmanlı coğrafyasını kendisine hedef seçmesine yetmiştir.

Metin içerisinde detaylı bir şekilde açıklama yapılmakla birlikte Uzak Doğu çalışmalarının Türkiye'de yeterince ilgi görememesi bu ve benzeri çalışmaların kaynak açısından yeterince beslenmesini engellemiştir. Nitekim bu çalışma çerçevesinde şu ifade edilebilir ki Yüzbaşı Haroşiya Hirayama'nın İstanbul'dan Basra'ya uzanan yolculuğu hakkında Osmanlı Arşivinde yeterince belgenin -ki bu durumun birçok sebebi olabilir- olmayışı çalışmanın telif ve tetkik -özellikle anı türünden- eserlerle beslenme zorunluluğunu ortaya koymuştur. Lakin Uzak Doğu ülkelerinin bilhassa II. Dünya Savaşı öncesindeki serencamları hakkında Türkiye'de yeterince çalışma olmamasından ötürü bu çalışmanın zorunluluk olarak addedilen husustan mahrum kaldığı gerçeği tezahür etmiştir.

Japon Yüzbaşı Haroşiya Hirayama'nın İstanbul'dan Basra Körfezi'ne uzanan yolculuğu çerçevesinde Japon devletinin Yakın Doğu'da var olma kaygısına odaklanan bu çalışma şüphesiz ileride ortaya çıkacak emsal nitelikteki çalışmaların içerisinde kendisine yer bulacaktır. Bu düzlemde çalışmanın sadece Japonya değil diğer Uzak Doğu devletlerinin tarihi ile ilgili Türkiye'den bir pencere açılmasına vesile olması yazarın en büyük temennisini oluşturmuştur.

Kaynaklar

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)³⁵

Dahiliye Nezareti, Mektubi Kalemi (DH.MKT.)

Dahiliye Nezareti, Muamelat (DH.TMIK.M.)

Dahiliye Nezareti, Şifre Kalemi (DH.ŞFR.)

İrade, Hariciye (İ.HR.)

İrade, Hususi (İ.HUS.)

Hariciye Nezareti, İdare (HR.İD.)

Yıldız, Mütenevvi Maruzat, (Y.MTV.)

Zaptiye Nezareti (ZB.)

Kaynak Eserler, Araştırma ve İncelemeler

ACEMOĞLU, Daron-ROBINSON, James A.; *Ulusların Düşüşü*, Çev., Faruk Rasim Velioğlu, Doğan Kitap, İstanbul 2016.

BARLAK, Hasan; "Japanese Ideal of Abdürreşid İbrahim: Eastern Union and Ottoman Caliphate", *History Studies*, Vol., 13, Issue., 6, (December 2021), s. 1751-1769.

BİRBUDAK, Togay Seçkin; "The Sino-Japanese War of 1894-1895 and the Ottoman Empire", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 37, S. 63, (2018), s. 199-218.

BULUŞ, Abdülkadir; "Japon Kapitalizminin Kökenleri ve Osmanlı Devleti ile Bir Karşılaştırma", *Divân*, S. 13, (2002/2), s. 135-195.

BÜYÜKBAŞ, Hakkı; "Japon Modernleşmesi Üzerine (1868-1912)", *Bilimname*, C. 3, (2003), s. 65-86.

DİNÇ, Fasih; "Osmanlı Diyarbakır'ında Keleğin Yapımı ve Kullanımı", *Osmanlıdan Günümüze Diyarbakır*, Edit., İbrahim Özcoşar-Ali Karakaş-Mustafa Öztürk-Ziya Polat, İstanbul 2018, s. 61-100.

DÜNDAR, Ali Merthan; *Panislâmizm'den Büyük Asyacıhğa (Osmanlı İmparatorluğu, Japonya ve Orta Asya)*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2006.

ERKİN, Hüseyin Can; "Japon Gezgin İenaga Toyokichi'nin 1899-1900 Anıları", *OTAM*, C. 13, S. 13, (2002), s. 237-243.

ESENBEL, Selçuk; *Japon Modernleşmesi ve Osmanlı: Japonya'nın Türk Dünyası ve İslam Politikaları*, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.

FİDAN, Giray; *Kanuni Devrinde Çin'de Osmanlı Tüfeği ve Osmanlılar*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011.

_____; *Çin'den Görünen Osmanlı*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2013.

_____; *Cumhuriyet'in Çinli Misafirleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019.

_____; "The Turk Travelogue: Kang Youwei's Journey to the Ottoman Empire", *Bilgi*, S. 76, (2016), s. 227-243.

_____; "Ming Tarih Kayıtlarına Göre 16. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu-Ming Çin'i İlişkileri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 30, (2011), s. 275-287.

KALELİ, Fethi Yılmaz; *Osmanlı'dan Cumhuriyete Türk-Japon Ekonomik İlişkilerinin Başlangıcı ve Gelişimi*, (Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta 2017.

LEVENT, Sinan; *Japon Turancılığı*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2016.

_____; "Common Asianist intellectual history in Turkey and Japon: Turanism", *Central Asian Survey*, Vol., 35, No., 1, s. 121-135.

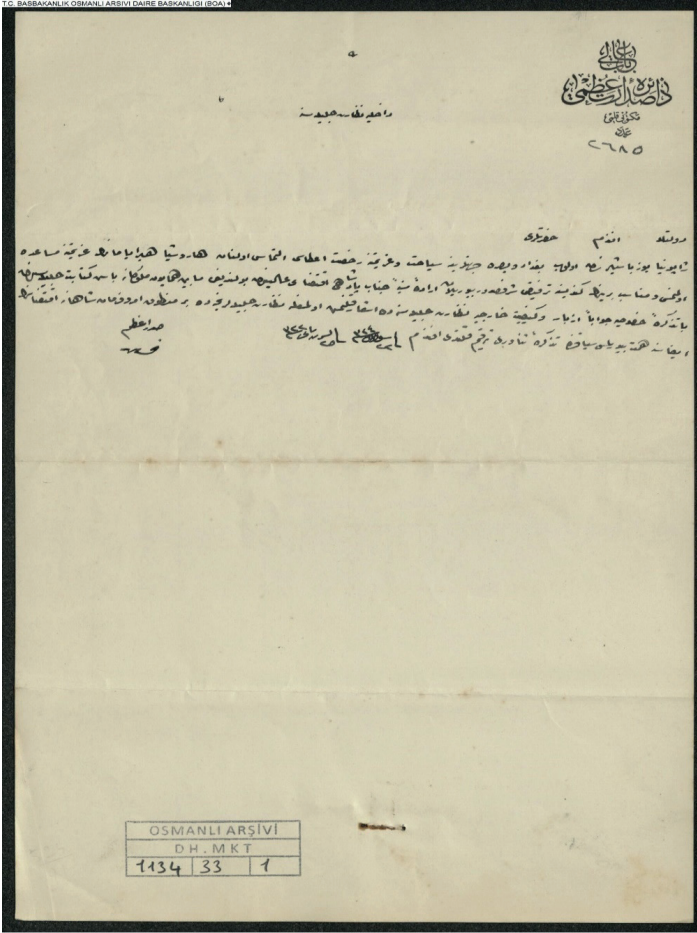
_____; "Japon's Central Eurasian Policy: A Focus on Turkic Muslim Minorities", *Social Science Japan Journal*, Vol., 22, Issue, 1, (Winter 2019), s. 127-149.

_____; "Kadim Doğu Asya Uluslararası İlişkilerinde Japonya: Yuan Hanedanlığı Dönemi Çin İmparatorluğu ile İlişkiler Örneğinde", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 40, S. 69, (2021), s. 95-132.

Bir Japon Yüzbaşının İzinde Japonya'nın Yakın Doğu Açılımlını Okumak: Yüzbaşı Haroşiya Hirayama'nın 1906 Yılıının Son Demlerinde İstanbul'dan Basra'ya Uzanan Yolculuğu ve Anlattıkları

MATSUTANİ, Hironao; *Japonya'nın Dış Politikasında Türkiye'nin Yeri ve Önemi*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1994.
ÖĞÜN, Tuncay-BAŞ, Halit; "Dicle-Fırat'ta Geleneksel Nehir Taşımacılığı ve I. Dünya Savaşı'nda Irak Cephesinde Kullanımı", *History Studies*, Vol., 8, Issue., 3, (September 2016), s. 83-109.
TÜRKER, Ahmet; *1904-1905 Rus-Japon Savaşı ve Musavver 1904-1905 Rus Japon Eseri (1. Cild) Transkripsiyonu*, (Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kütahya 2017.

Ekler

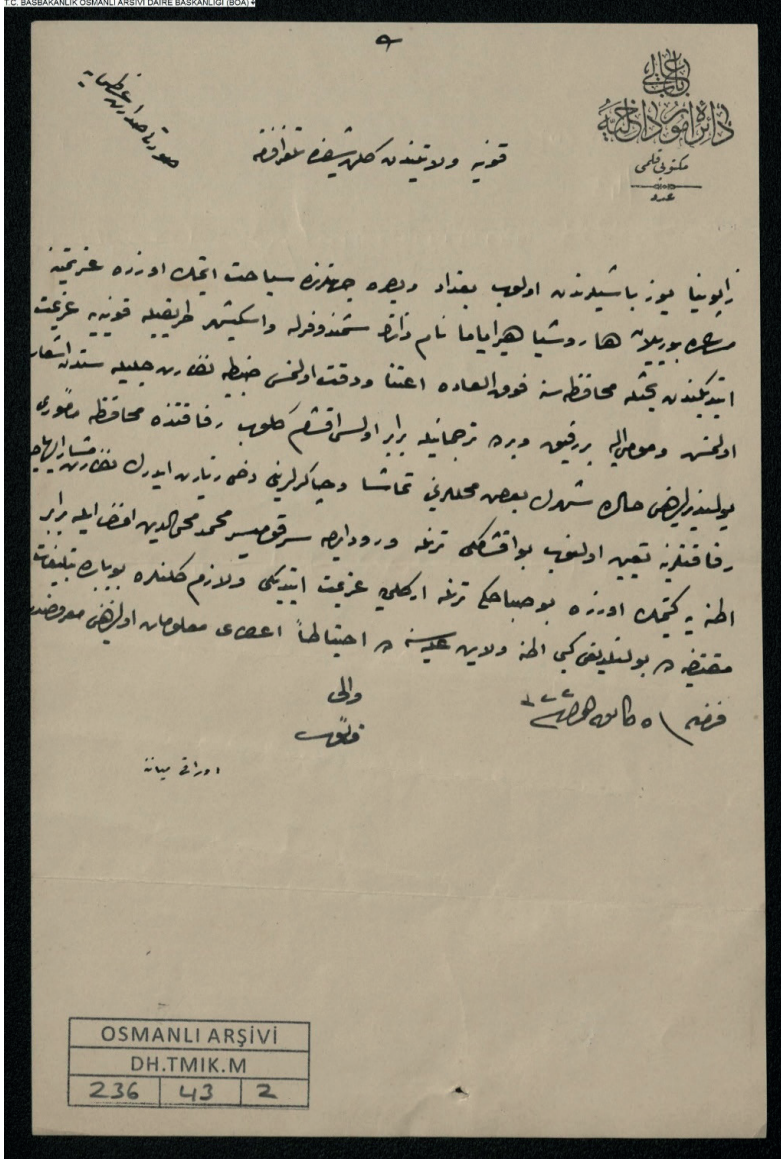

DH.MKT.01134.00033.001

gazi

Akademik
Bakış
245
Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

Ek Belge 1: Japon Yüzbaşı Haroşiya Hirayama'nın İstanbul'dan Basra'ya uzanan seyahatine müsaade edilmesi ve muhafazası için onun yanına münasip birinin verilmesi şeklinde Sadaret makamından Dahiliye Nezaretine gönderilen yazı. (BOA. DH. MKT., 1134/33)

DH.TMIK.M.00236.00043.002

Ek Belge 2: Yüzbaşı Haroşiya Hirayama'nın Konya'daki faaliyetleri ile ilgili Konya Valiliğinin kaleme aldığı yazı. (BOA. DH. TMIK.M. 236/43)

Extended Abstract

The mission of Far Eastern states such as Japan, China, and South Korea in world politics after World War II has been the subject of numerous academic studies conducted both inside and outside of Turkey. However, it is interesting to note that the historical factors underlying the missions undertaken by these states after the Second World War have yet to be fully clarified. This lack of understanding has led to a perception that states, not only in Turkey but also worldwide, owe their relatively positive images to the new order that emerged after World War II. However, upon closer examination of the historical context and research conducted on the Far Eastern states, it becomes evident that this is not entirely accurate. Focusing on Japan as the subject of this study, it is important to note that Japan transformed itself into an imperial power by separating from its mother continent and expanding into different parts of the world from the second half of the nineteenth century to the first quarter of the twentieth century. Through this policy, Japan sought to establish itself as a powerful nation by exerting influence in various regions, particularly the Near East, through its specially trained elements.

To achieve this goal, Japanese Captain Haroshiya Hirayama was sent to the Ottoman Empire in the final days of 1906. During his trip from Istanbul to the Persian Gulf, Captain Hirayama had the opportunity to observe numerous places in Anatolia, Syria, and Iraq. Undoubtedly, the captain gathered crucial information about the political, military, religious, and economic conditions of the places he visited, which he later shared for the benefit of his state. While the Ottoman Empire took certain measures to prevent the Japanese captain from establishing intricate relationships with social groups, it was unable to fully succeed in this endeavor. It should be emphasized that the Japanese state aimed to realize its desire to establish a presence in the Near East by aligning itself with the Ottoman Empire, which was the most influential power in the region during that period. Japan's difficulties in its relations with China and Russia, as well as its inability to forge close ties with European states, facilitated its rapprochement with the Ottoman Empire. However, other states were aware of Japan's intentions to become a global actor through its growing proximity to the Ottoman State, and thus they sought to undermine the relations between the two countries.

Ultimately, Japan laid the groundwork for its post-war image through its expansionist policies demonstrated prior to the Second World War.

gazi

Akademik
Bakış

247

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

Soğuk Savaş Yıllarında Türkiye'nin Doğusunda Rus Casusluk Faaliyetleri: Erzurum Örneği

Russian Espionage Activities in Eastern Türkiye During the Cold War Years: The Case of Erzurum

Firdes TEMİZGÜNEY*

Öz

Soğuk Savaş mücadelesinin hız kazandığı 1950'li yıllarda pek çok ülkede casusluk faaliyetleri gerçekleştiren Sovyet Rusya'nın etkinlik sağlamaya çalıştığı ülkelerden biri de Türkiye oldu. Ruslar, İstanbul ve Ankara gibi şehirlerin yanı sıra doğu illerinde de yoğun bir casusluk faaliyetlerine girişti. Çok sayıda casus skandalı, yakalanan casusların tutuklanması ve yargılanması bu döneme damgasını vurdu. Kendini doğrudan Sovyet Rusya'nın tehdidi altında hissedilen Türkiye, yakalanan Rus casuslara karşı üst sınırdan cezalar belirledi. Hatta 1950-1960 yılları arasında idam cezası verilen iki casusluk davasından ikisinin de Rusya adına casusluk yapanlar için uygulanmış olması, Türkiye'nin Rus casusluk faaliyetlerine karşı hassasiyetini göstermesi açısından önemlidir. Bu iki davadan birine konu olan Erzurum'daki casusluk olayı, Rusya'nın tarihi emelleri ile örtüşen yayılmacı politikasının doğudaki yansımasıydı. Bu çalışmada; Sovyet Rusya'nın Türkiye'nin doğusunda gerçekleştirdiği casusluk faaliyetlerinin mahiyeti, 1953 yılında Erzurum'da meydana gelen Rus casusluk olayından hareketle ele alındı.

Anahtar Kelimeler: Soğuk Savaş, Sovyet Rusya, Türkiye, Casusluk, Erzurum.

Abstract

In the 1950's, when the Cold War struggle gained momentum, Türkiye was one of the countries in which Soviet Russia, which carried out espionage actions in many countries, tried to be effective. The Russians engaged in intense espionage action in the eastern provinces as well as in Istanbul and Ankara. Many spy scandals, the arrest and trial of captured spies marked this period. Türkiye, feeling itself under the direct threat of Soviet Russia, determined upper-limit penalties for captured Russian spies. Moreover, in fact that both of the two espionage cases given the death penalty between 1950-1960 were applied to those who spied on behalf of Russia, is important in terms of showing Türkiye's sensitivity to Russian espionage actions. The espionage incident in Erzurum, which was the subject of one of these two cases, was the eastern reflection of Russia's expansionist policy, which coincided with its ongoing ambitions. In this study, the nature of the espionage activities, carried out by Soviet Russia in the east of Türkiye was discussed on the basis of Russian espionage case, took place in Erzurum in 1953.

Key Words: Cold War, Soviet Russia, Türkiye, Espionage, Erzurum.

Giriş

İstihbarat, bir devletin ya da herhangi bir kuruluşun güvenliği ile ilgili alanda devlet ya da özel kişiler tarafından toplanan başka bir devlete, hükümete,

Makale Geliş Tarihi: 11.02.2022. Makale Kabul Tarihi: 25.05.2023.

Araştırma Makalesi / Künye: TEMİZGÜNEY, Firdes, "Soğuk Savaş Yıllarında Türkiye'nin Doğusunda Rus Casusluk Faaliyetleri: Erzurum Örneği", Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), Sayı: 32, Cilt: 16, Haziran 2023, s. 249-270

* Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, E-mail: temizguney@hotmail.com. ORCID: 0000-0002-1412-0439.

siyasal bir gruba, partiye, orduya ve herhangi bir harekete ait olduğuna inanılan bilginin toplanması, analizi, üretimi, kullanımı ve bilgi yaymak olarak tanımlanabilir¹.

İnsanlığın ilk günlerinden başlayan istihbarat ihtiyaçları, çeşitli aşamalar kat ederek günümüze kadar gelmiştir. Zaman içerisinde varlığını korumak, güvenliğini sağlamak ve çıkarları doğrultusunda politika geliştirmek isteyen devletler için istihbarat çalışmaları zorunlu bir hal almıştır. Çinli komutan ve düşünür Sun Tzu, Savaş Sanatı adlı eserinde savaşın kesinlikle kazanılabilmesi için “*düşmanı ve kendini bilmek*” zorunluluğunun altını çizerek, istihbarata olan ihtiyacı açıkça ortaya koymuştur².

İstihbarat faaliyetleri popüler kültürde daha çok casusluk ve karşı casusluk eylemleri olarak düşünülmüştür. Dünya literatürüne “*espionage*” şeklinde geçen casus, muharip bir devletin harekât sahasına gizlice veya sahte vasıtalarla giren ve düşman tarafına bildirmek maksadı ile bilgi toplayan ve araştıran kişi, uluslararası casusluk ise “Bir devletin menfaatine, başka bir devletin askerî, siyasi veya iktisadi durumuna ilişkin bütün gizli bilgilerin veya belgelerin araştırılması ya da sağlanması” olarak tanımlanmıştır³.

İstihbaratın yetkinleşmesi, profesyonelleşmesi ve kurumsal anlamda olgunlaşması İkinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde hızlanmıştır⁴. Askerî stratejilerin, fiziksel saldırıların ve teknolojik silahların üstünlüğüne dayalı savaş anlayışı, verilen mücadelede bir adım önde olmayı zorunlu kılmıştır. Denilebilir ki bu öndeliğin sağlanmasında ve savaşın seyrinin değişmesinde istihbaratın çok önemli bir yeri olmuştur⁵. Hatta savaş sırasında o kadar büyük bir rol oynamıştır ki istihbarat subayları muharebe komutanlarıyla rütbe olarak eşitlik kazanmıştır⁶.

İkinci Dünya Savaşı'nın galiplere hiçbir güvenlik duygusu getirmemesi ve çıkarların ve ideolojilerin uyumlu olmadığının anlaşılması, kutuplaşmanın en az savaş öncesi kadar devam etmesine sebep olmuştur⁷. İkinci Dünya Savaşı sonrasında iki süper güç olarak Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyet Rusya ile bu devletlerin etrafında kümelenmiş küçük devletler arasındaki anlaşmazlık ve çatışmanın, doğrudan birbirlerine karşı silah kullanmadan sürdürüldüğü bir dönem ortaya çıkmıştır. Soğuk Savaş olarak adlandırılan dönem boyunca bloklar arasındaki diplomatik ilişkiler neredeyse ortadan kalkmış ve büyük bir güç mücadelesi olmuştur⁸. Bu mücadeleye nükleer silah denemeleri ve uzay çalış-

- 1 Nurullah Aydın, *Ajan - Casus Muhabir & Muhabir*, Parola Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2014, s. 18-19.
- 2 Sun Tzu, *Savaş Sanatı* (Çev. Adil Demir), Kastaş Yayınevi, 3. Baskı, İstanbul 2008 s. 51.
- 3 Kaya Karan, *Türk İstihbarat Tarihi, Yıldız İstihbarat Teşkilatı ve Teşkilat-ı Mahsusa'dan MİT'e*, Truva Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2008, s. 13.
- 4 Ümit Özdağ, *İstihbarat Teorisi*, Kripto Yayınları, 8. Baskı, Ankara 2014, s. 49, 71-72.
- 5 Mesut Hakkı Çaşın, “Soğuk Savaş Sonrasında Askerî Stratejik İstihbaratın Yeni Vizyonu”, *Avrasya Dosyası*, C. 8, S. 2, 2002, s. 255.
- 6 David Kahn, “The Rise of Intelligence”, *Foreign Affairs*, C. 85, S. 5, 2006, s. 125.
- 7 John Lewis Gaddis, *The Cold War: A New History*, The Penguin Press, New York 2005, s. 46.
- 8 Oral Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, İmge Kitabevi, 5. Baskı, Ankara 1996, s. 202-203.

malarının da eklenmesi ise birbirine kuşkuyla yaklaşan iki taraf için istihbaratı ayrıca önemli kılmıştır. Her iki taraf da düşmanını tanımak adına istihbarat yoluyla bilgi sağlamaya çalışmıştır. Bundan dolayı Soğuk Savaş yıllarına istihbarat savaşları damgasını vurmuş; bu dönem casusluk-karşı casusluk-gizli eylemler üçgeninde gölge savaşına dönüşmüştür. Dünyanın her tarafında casusluk olayları vuku bulurken çok sayıda istihbarat teşkilatı kurulmuş, bu teşkilatlar Soğuk Savaşın en önemli merkez karar-gâhları olmuştur⁹.

Soğuk Savaş döneminde istihbarat-casusluk faaliyetlerinin yoğun görüldüğü ülkelerden biri de Türkiye olmuştur. Türkiye, stratejik konumundan dolayı savaşan ülkeler tarafından dikkatle takip edilmiş, propaganda ve istihbarat faaliyetlerinin merkezi haline gelmiştir¹⁰. Savaş yıllarında Türkiye'de gerçekleşen casusluk ve sabotaj faaliyetleri Soğuk Savaş döneminde de devam etmiştir. Özellikle İstanbul, tarihin en önemli gizli istihbarat savaşlarına sahne olmuş¹¹, Ankara da bilumum uluslararası teşkilatların mücadele sahası haline gelmiştir. Erzurum-Ardahan-Kars-Artvin gibi doğu il ve ilçelerinde ise daha çok Ruslar faaliyet yürütmüştür¹². Türkiye, savaş yıllarında yürütülen bu casusluk faaliyetlerine karşı 1926 yılında kurulan Milli Emniyet Hizmeti (MAH) aracılığıyla mücadele etmiştir.

Savaşın sonlarında Sovyet Rusya'nın 1925 tarihli Tarafsızlık ve Saldırmazlık Antlaşması'nı yenilemek istememesi, boğazlarda üs ve toprak talepleri ilişkilerde bir kriz yaratmıştır. Bu saldırgan tutumun sonrasında da devam etmesinden rahatsızlık duyan Türkiye, giderek batı eksenli bir politika benimsemiştir¹³. Bu politikanın kabulünde, güvenlik endişeleri ile birlikte Batı'dan gelecek ekonomik yardımlar da etkili olmuştur. Nitekim Truman ve Marshall yardımları ile NATO'ya üyelik, bu politikanın somut adımları haline gelmiştir.

Soğuk Savaş'ın İlk Yıllarında Türkiye-Sovyet Rusya İlişkileri-

9 Dünyanın çeşitli yerlerinde komünist ideolojiyi yerleştirmek için devrimlere destek veren Sovyetler Birliği'nin Devlet Güvenlik Komitesi KGB, ABD'nin ekonomik ve ticari çıkar eksenli dış politikası doğrultusunda operasyonlar yürüten Merkezi Haberalma Teşkilatı CIA gibi kurulan istihbarat teşkilatları da bu iki kutuplu dünyanın önemli unsurları haline gelmiştir. Bu iki teşkilat kıyaslandığında ABD'nin istihbarat çalışmalarında teknolojik gelişmeleri yansıtan bir casusluk tarzı benimsemesine karşılık, Sovyetler Birliği'nin bilgi toplamak için geleneksel yaklaşımına devamlı daha çok insanları kullandığı söylenebilir (Kristie Macrakis, *Technophilic Hubris and Espionage Styles during the Cold War, Isis - A Journal of the History of Science Society*, C. 101, S. 2, 2010, s. 378-379). Bununla birlikte Çarlık rejimine dayanan ve uzun bir casusluk geleneğine sahip olan Sovyet gizliliğinin Batı'yı istihbarata bağımlı hale getirdiği ifade edilebilir (Michael Herman, "Intelligence Effects on the Cold War: Some reflections", *Did Intelligence Matter in the Cold War?*, Oslo: Institutt for Forsvarsstudier 2006, s. 9).

10 Savaş yıllarında sadece Türkiye'de değil, tarafsızlığını ilan eden İran ve İsveç gibi ülkelerde de casusluk faaliyetlerinin arttığı görülmektedir. Bununla birlikte Sovyet Rusya Devlet Savunma içtekmektedir (*Velikaya Oteçestvennaya Voyna 1941-1945 Godov*, Tom. 6, Ministerstvo Oborony Rossiyskoy Federatsii, Moskva 2013, s. 198).

11 Aytunç Altındal, *Türkiye'de ve Dünyada Casuslar*, Truva Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2008, s. 42.

12 Savaş Sertel, "İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'de Yürütülen Casusluk Faaliyetleri", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 25, 2016, s. 113.

13 Ufuk Erdem, "İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den İstekleri ve İngiltere", *Tarih Okulu Dergisi*, S. 32, 2017, s. 186-190.

gazi

Akademik
Bakış

251

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

ne Genel Bir Bakış

İkinci Dünya Savaşı yıllarında İngiltere ile birlikte İran'ı işgal eden Sovyet Rusya'nın sonrasında bölgeden çekilmek istememesi, ABD'nin bu tarihten itibaren bölgeye olan ilgisini arttırmıştır. ABD, Rusya'nın bir tehdit olarak ortaya çıkmasıyla birlikte, enerji kaynakları açısından paha biçilemez bir değere sahip olan Ortadoğu ile ilgili politikasını, Sovyetlerin yayılmasını engellemek şeklinde değiştirmiştir. Bu durum Soğuk Savaş döneminde çift kutuplu dünyanın iki gücünün Ortadoğu merkezli bir mücadeleye girişeceğini göstermiştir. Her iki devlet de geliştireceği Ortadoğu politikalarında önemli bir konuma sahip olan Türkiye ile ilişkilerini yeniden gözden geçirmek zorunda kalmıştır.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Sovyet Rusya'nın saldırgan tutumu, Türk-Sovyet ilişkilerini tıkanma noktasına getirmişti. Bu sebeple Türkiye savaş sonunda Batı bloku içinde yer almış, diğer bloğun lideri ve aynı zamanda komşusu Sovyet Rusya ile ilişkileri son derece bozulmuştu¹⁴. Türk-Sovyet ilişkileri Soğuk Savaş döneminin başlarında da aynı seyirde devam etmiş; 1950 yılında Demokrat Parti'nin iktidara gelmesinden sonra gerek Bayar gerek Menderes yapmış oldukları açıklamalarda Türkiye'nin dış politikasının Batı eksenli olacağını sinyallerini vermiştir. Menderes, "Bütün komşularımızla samimi ve dostane münasebetler idamesini arzu etmekteyiz. Fakat bu arzunun tahakkuku yalnız bize bağlı değildir. Memleketimize karşı bir Rus taziyekinin her zaman artmak ihtimali olduğunu unutmamak lazımdır" sözleriyle Sovyet Rusya'ya karşı mesafeli bir yaklaşım sergilemiştir. Menderes'in işaret ettiği güvensizlikle birlikte Türkiye'de zaten var olan komünizm ve Sovyet karşıtlığı giderek yükselmiş, öyle ki siyaset dilinde bile komünistlik suçlamaları dönemin en ağır ve aşağılayıcı yaftası, en etkili silahı olmuştur¹⁵. Komünizm karşıtlığı Türkiye'nin toplumsal yaşamının her hücreğine işlemiştir¹⁶. Komünist propaganda¹⁷ yapmakla suçlanan Köy Enstitüleri kapatılmış, 16 Eylül 1953'te ise İstanbul'da 11 işçi gizli komünist parti kurmak suçundan tutuklanmışlardır¹⁸. En küçük bir kuşku bile derinlemesine tahkikatlara hatta tutuklanmalara sebep olmuştur.

Batı yanlısı bir politikanın yanı sıra Sovyet karşıtlığının gelişmesinde ba-

- 14 Erel Tellal, *Uluslararası ve Bölgesel Gelişmeler Çerçevesinde SSCB-Türkiye İlişkileri (1953-1964)*, Müllkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2000, s. 34.
- 15 Komünizm karşıtlığı bu dönemde iç politikada bir malzeme olarak kullanıldı. CHP seçim propagandalarında DP'nin komünist bir parti olduğunu ve Bolşevik parasıyla kurulduğunu iddia etti (Sinan Yıldırım, "1950 Seçimleri ve Propaganda", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S. 6, 2012, s. 143-144). Aynı politika DP iktidarı döneminde de devam etti. 10 Şubat 1956'daki konuşmasında Menderes CHP'yi "komünistlikle, vatani dışarıya casuslamakla milli menfaatlere kundak sokmakla" suçladı (Tellal, *a.g.e.*, s. 113. Ayrıca bkz. Ye. V. Bakhrevskiy-İ. A. Svistunova, *Obraz Rossii v Turtsii (İstoriçeskoje razvitiye i sovremennoje sostoyaniye)*, Monografiya, Rossiyskiy Nauchno-issledovatel'skiy İnstitut Kulturnogo i Prirodnogo, Moskva 2019, s. 149).
- 16 Tella, *a.g.e.*, s. 62.
- 17 Türkiye'de komünist propaganda sebebiyle 1950'den 1956 yılına kadar 455 kişi hüküm giymiş, soruşturma, tahkikat, gözaltı, görevden alınma ve tutuklamalar sonrasında da devam etmiştir (Bakhrevskiy-Svistunova, *a.g.e.*, s. 160).
- 18 Vefa Kurban, "1950-1960 Yıllarında Türkiye ile Sovyetler Birliği Arasındaki İlişkiler", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. XIV, S. 28, 2014, s. 258.

sının da önemli bir rolü olmuştur. Basın, ABD'yi Türkiye'nin en büyük destekçisi/müttefikli dünya barışının ve demokrasinin savunucusu ve teminatı olarak görürken Sovyet Rusya'ya ise barışın önünde engel ve barışı tehdit eden unsur şeklinde değerlendirmiştir. Basın, “kızıl dalgalara, kızıl cehenneme karşı koymak”, “kızıl selin önünde durmak”, “kızıl devin hücumunu önlemek” gibi anti-komünizm söylemler geliştirmiştir¹⁹.

DP iktidarı döneminde Sovyet Rusya'ya karşı duyulan güven eksikliği, ABD ile ittifak politikalarının güçlendirilmesi gereğini ortaya çıkarmıştı. Bu bağlamda Türkiye'nin takip ettiği dış politika Sovyet kuşkularını arttıracak nitelikte olmuştur: ABD öncülüğünde Batıyla olan işbirliği giderek güçlenmiş, NATO'ya üye olabilmek için Kore'ye asker gönderilmesi Sovyet yönetiminde büyük bir rahatsızlık oluşturmuştur. NATO üyeliğinin ardından Türkiye'nin Sovyet Rusya'ya Balkanlar ve Ortadoğu'da çevreleme politikası için üstlendiği misyonlar, Rusya'nın kuşkucu politikalarını pekiştirmiştir. Nitekim Batı'nın attığı her adımı kendi aleyhine yorumlayan Rusya için Türkiye'nin de gün geçtikçe bu girişimlerin bir parçası haline gelmesi, farklı stratejiler geliştirmesini zorunlu kılmıştır.

Stalin'in ölümüyle birlikte Sovyet dış politikasında bir yumuşama söz konusu olmuştur. Türkiye'nin daha fazla Batı yanlısı bir politika benimsemesini istemeyen Sovyet Rusya yeniden iyi komşuluk ilişkileri tesis etmek adına önemli bir adım atmıştır. 30 Mayıs 1953 tarihli notayla İkinci Dünya Savaşı'nın ardından gündeme gelen isteklerinden vazgeçtiğini Türkiye'ye bildirmiştir²⁰.

Türkiye ile ilişkilerini geliştirmek isteyen Sovyet Rusya sonrasında da önemli hamlelerde bulunmuştur. 1954 yılının ilk aylarında Kore Savaşı sırasında Kuzey Kore'de esir düşen Türk askerlerinin geri dönmelerine aracılık etmeyi önermiş, ayrıca -on üç yıl aradan sonra- 1954'ten başlayarak Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıldönümlerinde kutlama telgrafi yollamıştır²¹. Ancak tüm bu adımlara rağmen Türk hükümetleri tarafından dış politikada keskin bir değişime gidilmemiştir. Türkiye'nin takındığı bu çekingen tutumda; Sovyet Rusya'nın hala bir tehdit olarak algılanmasının yanı sıra Soğuk Savaş dönemine damgasını vuran casusluk girişimlerinin de etkisi olmuştur.

Soğuk Savaş Yıllarında Türkiye'nin Doğusunda Rus Casusluk Faaliyetleri: Erzurum Örneği

Soğuk Savaş döneminde dünyanın her tarafında Sovyet casusluk olayları vuku

19 Ayla Acar, *Soğuk Savaş Yıllarında Amerikan Kültürünün Türkiye'ye Girişinde Basının Rolü (1945-1960)*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008 (Yayımlanmamış Doktora Tezi), s. 71. Türk basınında oluşan kızıl/komünist Rus imajının Sovyetler tarafından yakından takip edildiği anlaşılmaktadır. Sovyet Rusya'ya göre “Kızıl emperyalizm, kızıl diktatörlük, kızıl diktatör Stalin” gibi söylemlerin temelinde “Bütün dünya kızıl emperyalizmin tehdidi altında” algısı yaratan ve “kızıl diktatörlüğe karşı mücadele”, Marshall Planı gibi etkili araçlarla destekleyen ABD'nin politikaları yatmaktadır (Bakhrevskiy-Svistunova, *a.g.e.*, s. 150-151).

20 Erhan Büyükkakıncı, “Türk-Rus İlişkilerinin Değerlendirilmesi: Güvenlik Sorunsalından Çok Boyutlu Derinliğe Geçiş”, *Sovyetler Birliği'nin Dağılmasından Yirmi Yıl sonra Rusya Federasyonu: Türk Dili Halklar ve Türkiye ile İlişkiler* (Ed. Erhan Büyükkakıncı-Eyjüp Bacanlı), Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2012, s. 787.

21 Tellal, *a.g.e.*, s. 76.

göz

Akademik
Bakış

253

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

bulmuştur²². Çok sayıda casus skandalı, yakalanan casusların tutuklanması ve yargılanması bu döneme damgasını vurmuştur. Sovyet Rusya'nın etkin casusluk faaliyetleri yürüttüğü ülkelerden biri de Batıyla geliştirdiği ilişkiler nedeniyle Türkiye olmuştur. Bu casusluk faaliyetleri Türk kamuoyu tarafından yakından takip edilmiş, basının her zaman büyük ilgisini çekmiştir. Dolayısıyla bu dönem casusluk haberlerinin baş aktörü Sovyet ajanları olmuştur. Sovyet istihbaratına dair casusluk makaleleri ve yazı dizileri²³ sıklıkla yayınlanmıştır. Basın, Türkiye'de "cirit" atan Sovyet casuslarının faaliyetlerini, tutuklanmalarını, yapılan yargılamalar ve verilen cezaları ilk sayfadan haberlerine taşımıştır.

Sovyet Rusya, İstanbul ve Ankara gibi merkezlerin yanı sıra hem sınırlarına hem de etkinliğini artırmaya çalıştığı Orta Doğu'ya yakınlığı ve jeostratejik konumundan dolayı doğu illerinde yoğun bir casusluk faaliyetlerine girişmiştir. Nitekim Rusya her ne kadar Türkiye'nin doğusundaki toprak taleplerinden vazgeçmiş olsa da sınırsal yakınlık bu coğrafyanın tamamı için Sovyet beklentilerini ortadan kaldırmamıştır. Her şeyden önce Kafkasya'nın bir uzantısı ve güney sınırlarının korunmasında önemli bir yere sahip olan bu topraklar doğrudan güvenlik kaygıları ile ilişkilendiriliyordu. Soğuk Savaş dönemi, Batı dünyasını farklı teşkilatlarda bir araya getirirken, yine Sovyet Rusya'ya karşı ortak savunma amacıyla NATO kurulmuştu. Rusya, kendisine yönelik en büyük tehdit olarak algıladığı bu teşkilata Türkiye'nin üye olmasına ise büyük tepki göstermişti. Nitekim Türkiye'nin NATO'ya üyeliğinde, ABD'nin Sovyet Rusya'yı "çevreleme politikası" kapsamında bu ülke ile stratejik sınırlarının olmasının önemli bir yeri vardı. Bu sebeple yanı başındaki Türkiye'nin NATO'ya üye oluşu Rusya'nın sınırları konusundaki hassasiyetini artırmıştı. Rusya'ya göre NATO üyeliği ile Türkiye, bu teşkilatın ileri karakolu haline gelmişti. Nitekim NATO'ya girişinin hemen sonrasında Türkiye'nin topraklarında bu teşkilatın askerî üsler kurma-

22 Sovyet Rusya, İkinci dünya Savaşı yıllarında hem düşman hem de müttefiki olan gelişmiş kapitalist ülkelerde askerî ve ekonomik gücünü pekiştirmek amacıyla bilimsel ve teknik istihbarat faaliyetlerine yoğunluk verdi (*Velikaya Oteçestvennaya Voyna 1941-1945 Godov*, s. 191). Rusya'nın casusluk faaliyetleri Soğuk Savaş döneminde artarak devam etti. Eski bir Rus subayı olan Vladimirovich Chorunsky, Frankfurt'ta Rusya adına casusluk yapmaktan 14 yıl, Alman olan karısı ise kendisine yardım ve yataklık ettiği için iki yıl hapis cezası aldı (*The Times*, 23 January 1954, s. 6.). Washington'daki Rus Büyükelçiliğinde çalışan Bay Novikov ile İngiltere'de de iki Sovyet diplomatın Rus casusu olduğu gerekçesiyle ülkeyi terk etmesi istenildi (*The Times*, 20 January 1953, s. 4; *Milliyet*, 9 Mayıs 1954, s. 1). Bir Alman kadın da aynı gerekçeyle beş yıl hapis cezasına çarptırıldı (*The Times*, 22 December 1954, s. 7). Bu gibi suçlamalara karşılık Sovyet Rusya'nın da misilleme yaparak ülkede adeta casus avına çıktığı anlaşılmaktadır. 1951 yılının Ağustos ayında bir Amerikan uçaktan paraşütle Moldova bölgesine atıldığı ve Amerika adına casusluk yaptıkları iddiasıyla tutuklanan Abdula Izmailovich Osmanov ve Fedor Kuzmich Sarantseva isimli iki casus kurşuna dizilmiştir (Lubyanka. Stalin i MGB SSSR. Mart 1946 – Mart 1953 : Dokumenty vysshikh organov partiynoy i gosudarstvennoy vlasti/Sost. s. 378-379). Diğer taraftan casusların kurşuna dizilerek cezalandırılmasını ise Sovyet askerî karşı istihbarat organlarının "casuslara ölüm" sloganın (*Krasnoyarsk-Berlin 1941-1945, İstoriiko-publitsisticheskoye Krayevedçeskoye İzdaniye, Posvyaşennoye 65-y Godovşine Pobedi v Velikoy Oteçestvennoy Voynе, Krasnoyarsk: Polikor 2010, s. 148*) somutlaşmış adımı olarak değerlendirmek mümkündür.

23 "Eski bir Sovyet Casusunun Gözüyle Rusya" (*Milliyet*, 23 Mart 1954), "Rus ve Komünist Casuslar Rus Gizli Servisinin Tarihi" (*Akşam*, 10, 11, 12... Mart 1955).

sına izin vermesi ve ortak askerî tatbikatlar düzenlemesi Rusya'nın düşüncelerini güçlendirmiştir. NATO'nun gerçekleştirdiği askerî tatbikatların bir kısmını Türkiye'nin Rus sınırlarına yakın doğu illerinde yapması ise Sovyet şüpheliğini daha da güçlendirmiştir. Eylül 1952'de Rusya'ya karşı Türkiye'nin doğu sınırları boyunca uzanan müdafaa hattını gözden geçirmek üzere Erzurum'a gelen NATO Orduları Başkomutanı General Matthew Ridgway'in bölgedeki temasları bu bağlamda Sovyet Rusya tarafından yakından takip edilmiştir²⁴. Sonraki tarihlerde de NATO temsilcilerinin katılımıyla bölgede yapılan askerî tatbikatlar devam etmiştir²⁵. NATO'nun, başta Erzurum olmak üzere doğu illerinde gerçekleştirdiği çok sayıda ortak askerî tatbikat ve manevralar, Rusya'yı sınırlarının hemen ötesinde gerçekleşen bu faaliyetler sebebiyle rahatsız ettiği gibi aynı doğrultuda daha da dikkatli davranmaya itmiştir. Nitekim Sovyet Rusya için hem NATO iltisaklı faaliyetler hem de olası bir saldırı, savunma ya da savaş durumunda sınırlarına yakın bu bölgelerde kullanılacak yaklaşma ve ilerleme istikametlerinin belirlenmesi ayrıca önem taşımaktadır. Bunun için de istihbarat bilgisine ihtiyaç duymaktadır.

Sovyet Rusya'nın Türkiye'nin doğusuna yönelmesinin bir diğer sebebi ise bölgenin, tarihsel süreç içinde Rus çıkarları açısından her zaman önemli bir yere sahip olan Orta Doğu'yla yakınlığıydı. İki kutuplu dünyanın yükselen küresel gücü olarak Sovyet Rusya için Orta Doğu zengin petrol yataklarıyla vazgeçilmez bir öneme sahipti. Üstelik Soğuk Savaş süresince bu coğrafyada Rus nüfuzunu kırmaya çalışan ABD ile büyük bir rekabet içerisine girecekti. Başta ABD olmak üzere Batı dünyasının Orta Doğu'da geliştirdikleri faaliyetlerin bir parçası haline gelen, Truman, Marshall ve NATO çerçevesinde Batı ekonomik ve güvenlik sistemine entegre olmaya çalışan Türkiye, Sovyet Rusya için bu güç unsurlarının bir parçası olarak görülüyordu. Türkiye'nin doğu toprakları ise bu mücadelenin uzantısı mahiyetindeydi. Sınırsal yakınlık Sovyet Rusya'yı Türkiye'nin doğusunda casusluk faaliyetlerine iteren rekabet içinde bulunduğu ABD'nin de Rusya için yürüttüğü casusluk faaliyetlerinde zaman zaman aynı coğrafyayı seçmesi bu düşünceleri destekler nitelikteydi. Örneğin ABD tarafından Sovyet Rusya'nın Semipalatinsk ve Zhana-Semey bölgesindeki nükleer silah tesisleri hakkında bilgi

Yaz

Akademik
Bakış

255

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

24 Doğu bölgesinde askerî birliklerle ilgili tetkiklerde bulunmak ve yapılacak tatbikatlara katılmak üzere Erzurum'a gelen NATO Orduları Başkomutanı General Matthew Ridgway, Kars, Ağrı ve Iğdır'da da incelemelerde bulunacaktır. Ridgway'in Türkiye'nin Rus sınırlarına yakın bölgelerine gitmesinin yaratacağı rahatsızlık dönemin basınına da yansımış, Sovyetlerin bazı şüphelere ve olumsuz düşüncelere kapılacağı belirtilmiştir. Diğer taraftan Sovyet şüpheliği o kadar derindir ki, Türkiye'de herhangi bir yabancı grup ya da ilmi heyet Sovyet sınırı yakınlarında dolaşsa bunun hemen Moskova'nın tepkisine sebep olduğu belirtilmiştir. Nitekim Sovyet Rusya'nın, Türkiye'yi ilim adamı kisvesi altında sınırlarına batılı casuslar sokmakla itham ettiği, Ridgway'in bölgedeki faaliyetlerini de bu doğrultuda eleştirileceğine dikkat çekilmiştir (*Vatan*, 9 Eylül 1952, s. 1, 5; *Milliyet*, 9 Eylül 1952, s. 1, 7).

25 1953 yılında Erzurum'da 3. Ordu tarafından düzenlenen Kilittaşı manevraları NATO temsilcileri tarafından takip edilirken 1954 yılında NATO tarafından gerçekleştirilen Keystone tatbikatının son kısmının da yine Erzurum'da yapıldığı dikkat çekmektedir (*Milliyet*, 15 Eylül 1953, s. 1, 7; 7 Eylül 1954, s. 1, 3).

almak için gönderdiği Tatar asıllı Osmanov ile Sarantsev isimli iki casusun²⁶ yakalanması, Türkiye'nin doğusunda iki devletin casusluk faaliyetlerinde nasıl rekabet ettiklerini gösteriyordu. Nitekim görevlerini tamamlayan casuslar Amerikan istihbarat görevlileriyle buluşma yeri olarak Kars'ı seçmişlerdi. Yine Sovyet vatandaşı olup Rus ordusunda görev yaparken kaçan ve Amerikan istihbaratı adına casusluk yapmaya başlayan Alexey Pavloviç (Nikolay Kuzmich Platonov) yakalandığında ise Erzurum merkezli bir iletişim ağı kuracağı anlaşılmıştır²⁷. Tüm bu önemli casusluk faaliyetleri Sovyet Rusya'yı kendisine yönelen tehditleri sınırlarından uzak tutması için daha dikkatli olmaya sevk ediyordu. Ayrıca Rusya'nın bu casusluk faaliyetleriyle mücadelede geliştireceği "karşı casusluk" için de doğu illerinde yoğun bir casusluk ağına sahip olmasını zorunlu kılıyordu.

Sovyet Rusya, Türkiye'deki istihbarat faaliyetlerini daha rahat yürütebilmek adına casusluk için sınırları dâhilinde yer alan Türk ve Müslüman milletlerden kişiler seçtiği gibi Türkçe bilmeleri ve Türkiye'ye olan tarihi hasımlıklardan dolayı Ermenilerden ve Rumlardan da yararlanmıştı. Bununla birlikte Sovyet istihbarat servisleri tarafından eğitilen özel ajanların yanı sıra konsolosluklar gibi resmi temsilcilik çalışanları da en önemli casusluk faaliyetlerinin yürütücüsü olmuştur. Buralarda çalışan görevliler casusluk suçundan yakalanınca sadece istenmeyen personel ilan edilerek ülke dışına çıkarılırken diplomatik görevi olmayan casuslar yakalanınca ya idam edilmiş ya da çok uzun yıllar hapsede kalmıştır²⁸.

Sovyet Rusya çeşitli kisveler altında pek çok casusu Türkiye'nin doğu sınırlarından geçirmiş, Erzurum, Kars, Ardahan, Iğdır ve Artvin gibi sınıra yakın yerler casusluk faaliyetlerine sahne olmuştur. Türkiye ise doğu illerindeki Sovyet casusluk girişimlerini yakından izlemiştir²⁹.

Soğuk Savaş mücadelesinin hız kazandığı 1950'li yıllarda Erzurum'da

26 1951 yılının Ağustos ayında Sovyet Rusya'ya bağlı Moldova topraklarına casusluk yapmak için bir Amerikan uçağından paraşütle atlayan Osmanov ve Sarantsev'in görevi, Semipalatinsk ve Zhana-Semey bölgesindeki nükleer silah testlerinin tam konumu, görünümü, fabrikalara giden demiryolları ve diğer ulaşım yolları, hava sahası ve üzerlerinde uçak olup olmadığı, çevresi, yakınında başka bir inşaat sahasının bulunup bulunmadığı, tesisin güvenlik durumu ve güvenliğinin nasıl yürütüldüğü, bölgede patlama veya benzeri olaylar olup olmadığı gibi hususlarda bilgi toplamaktı. Hemen yakalanan ve Sovyet Yüksek Mahkemesi Askerî Koleji'nce yapılan yargılama sonucu iki casus, kurşuna dizilmek suretiyle ölüm cezasına çarptırıldı. Karar kısa süre içinde uygulandı (*Lubyanka. Stalin i MGB SSSR. Mart 1946-Mart 1953 (Dokümanı)*, Dokümanı Vısshı Organov Partiyonoy i Gosudarstvennoy Vlasti (Sost: V.N. Khaustov, V.P. Naumov, N.S. Plotnikova), Moskva, 2007, s. 378-379).

27 Pavloviç sadece Sovyet askerî birlikleri hakkında değil, nüfusun ruh hali ve ekonomik durumu, demiryolu taşımacılığı ve seyahat maliyeti, tramvay, otobüs, taksit ve diğer ulaşım türleri, gıda fiyatları gibi çok kapsamlı konularda casusluk yapmakla görevlendirilmişti. Ayrıca suç geçmişli olan ve anti-Sovyet görüşlere sahip kişileri Amerika adına casusluk yapmaya ikna etmek de Pavloviç'in görevleri arasındaydı. Ancak Pavloviç kısa sürede yakalanmış ve Sovyet Askerî Mahkemesince 1952 yılında casusluk suçundan yargılanmıştır (*Lubyanka Stalin i MGB SSSR. Mart 1946-Mart 1953 (Dokümanı)*, s. 458-465).

28 Sertel, a.g.m., s. 105-106.

29 Aynı tarihlerde benzer casusluk faaliyetleri meydana gelmekteydi. Milliyet gazetesinin 4 Kasım 1953 tarihli haberine göre askerî tesislerin plânlarını çalarak Rusya'ya satmak isteyen casusların yakalandığı bilgisi veriliyordu.

yaşanan bir casusluk olayı, Türkiye'nin doğusundaki Sovyet casusluk faaliyetleri ve mahiyeti hakkında bilgi vermesi açısından dikkat çekicidir. Sovyet istihbarat geleneğine uygun olarak seçilen; biri Ermeni diğeri Rum asıllı olup az da olsa Türkçe konuşmayı bilen İvan Adamidi ve Nikolay Antonof isimli iki casus, 14 Eylül 1953'de 167. sınır direği civarından Türkiye'ye giriş yapmışlardır.

Casuslardan İvan Adamidi, Gürcistan'ın Ahıska bölgesinde ikamet edip Rus tebaasıydı. Baba adı Todoroviç anne adı ise Kadinka idi. 1908 doğumlu olan Adamidi, Ahıska'da marangozluk yapıyordu. Gavriyel-Nubar çiftinin oğlu Nikolay Antonof ise 1924 doğumlu olup Sovyet Rusya'ya bağlı Ermenistan'ın Erivan vilayetinde ikamet etmekteydi. Mesleği kunduracılıktı. 1953 yılının Haziran ayı başlarında Leninakan'a (Gümrü) gelen bu iki casus Eylül'e kadar yaklaşık üç ay boyunca tahsis edilen bir evde kaldılar. Burada kendilerine Rus istihbarat görevlilerince harita okuması, fotoğraf çekimi, pusula kullanımı ve aynı zamanda ata binmek gibi bir takım eğitimler verildi. Biraz vakıf olmakla birlikte dikkat çekmemeleri için Türkçe eğitiminin yanı sıra inceleme yapacakları geçiş güzergâhlarındaki mevcut köylerin isimleri de öğretildi.

Kayıtlardan anlaşıldığına göre Rus casusların görevi, Türkiye'nin doğusunda ulaşım ve askerî tesisler hakkında bilgi edinmek³⁰; Erzurum civarına kadar olan bölgede inceleme yapmaktan ibaretti. Rusya, öteden beri yürüttüğü askerî casusluk faaliyetleri ile Türk ordusunun durumu, teçhizatı, sınır güvenliği ve ulaşım olanakları gibi konularda bilgi ediniyordu. Nitekim edinilen bilgiler aynı zamanda istihbarat faaliyetleri arasında önemli bir yere sahip olan haritalandırma çalışmaları için de kullanılıyordu³¹. Bunun için iki casus, 14 Eylül gecesi Ardahan ve Gürcistan sınırında bulunan Aktaş Gölü'nün hemen güneyinde ve Taşdeğirmen Köyü'nün yaklaşık 5 km. kuzeybatısındaki 167. sınır direği civarından gizlice Türkiye'ye giriş yaptılar. Daha önce kendileri için belirlenen istikamete doğru ilerleyen casuslar bölgede incelemelerde bulundular.

Casusların faaliyet sahası dikkate alındığında; güzergâh olarak belirlenen istikamet Gürcistan sınırından giriş yapıldıktan sonra Posof, Ardahan, Göle, Şenkaya ve Oltu'ya doğru uzandığı görülmektedir. Nitekim bu güzergâhın, olası bir saldırı, savunma ya da savaş durumunda doğu bölgesinde kullanılacak yaklaşma ve ilerleme istikametleri doğrultusunda belirlendiği anlaşılmaktadır. Genelde doğu-batı istikametinde uzanan ve askerî birliklerin ilerlemesine olanak sağlayan, lojistik bütünleşmesini kolaylaştıran dolayısıyla olası bir savaşın kazanılmasına direkt etki edecek ana koridorlar bu bölgeden geçmektedir. İşte casusluk faaliyeti bu ana ikmal ve ulaşım olanakları ile askerî birliklerin durumunu tespiti yönelik bir mahiyet taşımaktaydı. Bu bağlamda ana ve alternatif ikmal yolları ile kullanılacak kritik köprüler, bu köprülerin taşıma sınıfı ve geçişlerin tespiti son derece önemliydi. Bölgede bulunan askerî birliklerin yerle-

30 *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, Devre 10, C. 5, 16 Şubat 1955, s. 157-159; *The Independent-Record*, 9 March 1955, s. 1; *The News Journal*, 9 March 1955, s. 1; *Great Falls Tribune*, 18 February 1955, s. 20; *Greeley Daily Tribune*, 11 March 1955, s. 1.

31 Resul Turan, "Sultanın Topraklarında Çarın Adamları: Rus İstihbarat Faaliyetleri Çerçevesinde Rize Rus Viskonsolosluğu (1879-1914)", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 31, 2019, s. 227.

gazi

ri ve kuvvet miktarı, birlikler arasındaki mesafeler, kuvvet kaydırma imkânları, birlikleri teşkil eden yapılar (topçu, piyade, istihkâm vb.), moral motivasyon, eğitim ve teçhizat durumlarının belirlenmesi ayrı bir önem taşımaktaydı. Yapılacak casusluk faaliyetleri ile genel bir intikal krokisi tespit etmek mümkündü.

İşte bu suretle belirlenen güzergâhta hareket eden İvan Adamidi, bölgedeki askerî tesislerin³² yanı sıra Oltu'ya kadar olan mesafedeki yolların, köprülerin ve inşası devam eden yolların durumlarını tespit için 55 poz fotoğraf çekti. Antonof ise mevcut köprülerin taşıma sınıfını tespit için genişlikleri ve inşa özelliklerini sigara kâğıtlarının üzerine not aldı. Oltu'nun da çeşitli açılardan fotoğraflarını çeken casuslar³³, 19 Eylül'e kadar bölgede incelemelerine devam ettiler.

Casusların dikkat çekmemesi için her şey düşünülmüştü. Bir Türk gibi görünebilmeleri için öncelikle onlara benzer giyinmeleri gerekiyordu. Bu nedenle kendilerine verilen para ile Türkiye'de dolaştıkları sahalara uygun gömlek, şapka/kasket, ayakkabı gibi giyim eşyaları almaları istenildi. Ayrıca kimliklerinin belli olmaması da önemliydi. Bunun için Adamidi, Çıldır kazasında ikamet eden bir vatandaşa ait olup kaybolduğu anlaşılan ve sonradan kendi fotoğrafının yapıldığı bir nüfus cüzdanı taşıyordu. Antonof'un adına da tamamen Türk kimliklerine uygun olarak sahte bir nüfus cüzdanı hazırlanmıştı. Bir diğer husus da herhangi bir şüphe durumunda buldukları bölgede ne işlerinin olduğuna dair sorulacak soruya verecekleri cevaptı; Ardahanlı Remzi Ağa'ya hitaben İstanbul'da Mühürdarzade Hanı'nda Abdullah Peri isimli şahısa ait bir müessese tarafından kendileri adına deri ve yün satın almak için yetkili kılındıklarına dair yazılan bir tavsiye mektubu, işte bu sorunun cevabı olacaktı.

Casuslar 19 Eylül sabahı Şenkaya kazasına bağlı Kosor nahiyesine geldiler. Kosor Boğazını da içinde barındıran bölge, casusların geçiş güzergâhının özenle belirlendiğini gösteriyordu. Nitekim Kosor Boğazı, olası bir askerî harekâtın ilerleme istikametini çıkmaza sokabilecek coğrafi bir özelliğe sahipti. Casuslar bu bölgede inceleme yapmadan önce ihtiyaçlarını karşılamak üzere Kosor nahiyesine gelmişlerdi. Ardından sigara almak için bir bakkala girdiler. Bakkaldan çıkan casusların tavırlarından şüphelenen bölge halkı tarafından jandarma karakoluna ihbarda bulunuldu. Tanıkların ifadelerinden casusların kullandıkları binek hayvanları, başlarına taktıkları başlıkları ve giyim tarzları ile yabancı olduklarının anlaşılması, ayrıca tavırlarından şüphelenmeleri nedeniyle ihbarda buldukları görülmektedir. Nitekim casuslar, kendilerine verilen talimata uygun olarak giyim eşyası satan bir dükkân bulamadıkları için kıyafet değiştiremedikleri gibi tedirgin tavırlarıyla da dikkat çekmişlerdi.

Casuslar ifadelerinde, dönüş için 28 Eylül günü girdikleri sınır bölgesinde daha önce buradan geçmelerini sağlayan ve kendilerini bekleyecek olan Rus görevlilerle birlikte hareket etmeleri konusunda talimat aldıklarını belirtmişlerdi. Böylece 28 Eylül'e kadar casusluk faaliyetlerine devam edeceklerdi. Ancak sınırdan girişlerinden yaklaşık bir hafta sonra iki casus da yakalandı. Casusların üzerlerinden bir şey çıkmazken seyahat ettikleri hayvanların heybesinde Oltu'ya

32 *The Times*, 18 February 1955, s. 7.

33 *Cumhuriyet*, 17 Şubat 1955, s. 1,7.

kadar mesafeyi gösteren bir kroki ve fotoğraf makinesi, Parabellum ve Nagant markalı iki dolu tabanca ile yedek kurşunları, üçü kullanılmış toplam beş adet film ve 267 lira bulundu. Çektikleri fotoğraflar arasında bölgedeki askerî tesislere ait olanlar³⁴ ise bunun bir askerî keşif casusluğu olduğunu doğrular nitelikteydi.

19 Eylül 1953'de Kosor nahiyesinde yakalanan Adamidi ve Antonof, suçlarının mahiyeti doğrultusunda Erzurum 9. Kolordu 2 Numaralı Askerî Mahkemesi tarafından casusluk suçlamasıyla yargılandılar³⁵. Askerî Mahkemece yapılan ve yaklaşık bir buçuk yıl devam eden yargılamalar, Türk Ceza Kanunu'nun "Devletin Şahsiyetine Karşı Cürümler" başlığı altında, 136. maddesi³⁶ gereğince siyasi ve askerî casusluk cürmü kapsamında gerçekleşti³⁷.

Kanun, suçun işlendiği dönem ve mahiyeti doğrultusunda cezayı öngörmekteydi. Devletin güvenliğini tehdit etmesi, iç veya dış siyasi menfaatlerine zarar verecek faaliyetlerin askerî veya siyasi casusluk maksadıyla gerçekleşmesi cezayı ağırlaştırıcı unsurlar olarak kabul ediliyordu. Siyasal casusluktan kasıt, yabancı bir devlet yararına ve Türkiye'nin zararına bilgilerin toplanması, askerî casusluk ise aynı amaçla askerî bilgilerin toplanması şeklinde tanımlanmıştı. "Millî Müdafaaaya hıyanet/casusluk suçu", kapsamında görülen davada atıfta bulunulan bir başka düzenleme de Askerî Ceza Kanunu'ydü. Kanunun "Hıyanet-Vatan aleyhindeki cürümler" başlığı altında 56. maddesine göndermede bulunuluyordu³⁸. Buna göre seferberlikte bir düşman kuvvetine yardım etmek,

34 The Times, 18 February 1955, s. 7.

35 21 Ocak 2017 tarihli ve 6771 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'un 17. maddesinin (E) fıkrası hükmü uyarınca, faaliyetlerine son verilerek kapatılan askerî mahkemelerin dosyalarına asliye ceza ve ağır ceza mahkemelerinin bakacağı kabul edilmiştir. Bu minvalde söz konusu casusların 1953-1954 yılları arasında gerçekleşen yargılanmalarına dair dava dosyalarının incelenmesine yönelik yapılan araştırmada; asliye ceza ve ağır ceza mahkemeleri kayıtları içerisinde eskiye dönük bir bilgiye rastlanılmamıştır. Bunun yanı sıra casusların yakalanması ve sorguları hakkında bilgi almak için İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi ve Millî Savunma Bakanlığı bünyesinde yapılan yazışmalar ve görüşmelerden de konuya dair kurum arşivlerinde bir kayda ulaşılamadığına dair bilgi verilmiştir.

36 Kanunun ilgili maddesi şu şekildedir "... Gizli kalması lâzım gelen malûmatı ifşa eden kimseler beş seneden aşağı olmamak üzere ağır hapis cezası ile cezalandırılır. Fîil harb zamanında işlenmiş veya Devletin harb hazırlıkları veya harb kudret ve kabiliyetini veya askerî hareketlerini tehlikeye koymuş ise ağır hapis cezası on seneden aşağı olmaz. Suçlu, siyasi veya askerî casusluk maksadıyla hareket etmiş ise bu maddenin birinci fıkrasında yazılı halde müebbet ağır hapis ve ikinci fıkrasındaki halde ölüm cezasına mahkûm edilir."

37 Türkiye Cumhuriyeti'nin 1 Mart 1926 tarihli ve 765 sayılı ilk Türk Ceza Kanunu, "Devletin Emniyetine Karşı Cürümler" başlığı altında "vatan aleyhinde" ve "devlet kuvvetleri aleyhinde" cürümler olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Casusluğa ilişkin suç ve cezalar ise "vatan aleyhinde" işlenen cürümler adı altında düzenlenmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, C. 23, 1 Mart 1926). Bu Kanun, 1936 yılında 3038 sayılı "Türk Ceza Kanununun Bazı Maddelerini Değiştiren Kanun" adıyla değişikliğe uğramış, ana başlık "Devletin Şahsiyetine Karşı Cürümler" olarak değiştirilirken "vatan aleyhinde cürümler" yerine de "Devletin arsiulusal şahsiyetine karşı cürümler" ifadesi kullanılmıştır. Casusluk suçları ile ilgili maddeler de bu Kanun doğrultusunda değişikliğe uğramıştır. Bilgi için bkz. Resmî Gazete, 23 Haziran 1936, S. 3337.

38 Aynı Kanunun 55. maddesinde ise "vatan aleyhine cürümler kimin tarafından yapılırsa yapılсын hıyaneti harbiye sayılır ve 56. madde hükmü mahfuz kalmak üzere Türk Ceza Kanunu'nda yazılı cezalarla cezalandırılır" ibaresi yer almakta (Resmî Gazete, 15 Haziran 1930, S. 1520), böylece devletin güvenliği aleyhine işlenen suçun failinden ziyade mahiyetinin önemsendiği vurgulanmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti veya müttefikleri kuvvetlerine fenalık yapmak niyet ve kastı ile Türk Ceza Kanunu'nda belirtilen suçları işleyenlerin "hıyanet-i harbiye-den" dolayı ölüm cezası ile cezalandırılacağı belirtiliyordu.

Davanın görüldüğü tarihlerde Türkiye'de seferberlik veya savaş durumu söz konusu değildi. Ancak Türk basınında her an bir savaş çıkacakmış gibi haberler yer alıyordu. Savaşın saldırgan tarafı ise belliydi: Sovyet Rusya. Rusya'nın yeni bir savaş hazırlığı içinde olduğu hatta atom bombası ürettiği ve ABD'ye saldıracığı iddia ediliyordu. Diğer taraftan Soğuk Savaşın en hassas yıllarıydı; sözü edilen savaşın mutlak bir sıcak çatışma olmasına gerek yoktu. Savaşı gerektirecek bir durumun baş gösterebileceği gerginlik ve buhran dönemlerinde, devletin güvenliği ile dış siyasal zararına ilişkin olabilecek bilgi/ belge ya da bunların içeriklerindeki malumatın "siyasal veya askerî casusluk" maksadıyla temin edildiği fikri ağır basmaktaydı. Bu sebeple savaş ya da seferberlik olmadığından casusluk için idam cezasının verilemeyeceği şeklinde bir düşünce ne kamuoyunda ne de dönemin yönetiminde karşılığını bulmadı. Nitekim idam kararları ile ilgili Mecliste yapılan görüşmeler sırasında beliren fikirler de bu yönde oldu; Konya Milletvekili Halil Özyörük'ün konuşması, dünya konjonktürünü özellikle de Rus tehlikesinin nasıl tehdit olarak algılandığını ortaya koymaktadır. Türkiye Devleti'ni tehdit eden yakın bir harp tehlikesi veya fevkalade hal olmadığı fikrine katılmadığını³⁹; "Askerî Ceza Kanununun 56. maddesinde zikrolunan fevkalade hali bugünkü kadar dünya tarihinde kaydeden bir zaman daha gösterilemez. İki rejim yani, komünizmle demokrasizm mütemadiyen mücadele halindedir. Bir kıvılcım bütün medeniyeti mahvedebilir... Harp tehlikesi uzun zamandan beri ne vakit uzaklaşmıştır ki, şimdi bunun yakın olup olmadığını hakkında delil aranıyor?... Tarihte fevkalade zamana bir misal göstermek icap etse, dünyanın bugünkü durumundan daha belîğ bir zaman gösterilebilir mi?." sözleriyle dile getiren Özyörük, iki kutuplu dünyanın her an bir savaşla yüzleşeceğini ve Türkiye'nin de bundan endişe duyduğunu belirtiyordu. Nitekim bu tehlikenin Türkiye'nin güvenliğine doğrudan tehdit olarak algılanan Rusya'dan gelmesi casusluk faaliyetlerini daha da dikkate değer kılıyordu. Böyle hassas bir dönemde Erzurum'da 9. Kolordu 2 Numaralı Askerî Mahkemesince görülen davada, 18 Kasım 1954 tarih ve 954/154 esas ve 954/79 karar sayısı ile iki casus hakkında idam kararı verildi. Karar, Askerî Temyiz Mahkemesi tarafından 23 Aralık 1954 tarih, 54/3708 esas ve 1984 karar sayılı ilamı ile tasdik edildi⁴⁰.

Kesinleşen bir ölüm cezasının infazına karar verme yetkisi, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 26. maddesi gereğince TBMM'ye aitti. Bu sebeple karara ilişkin hüküm, Mecliste onaylanması için düzenlenen Başvekâlet tezkeresi ile birlikte Adliye Encümenine geldi. Encümenin 11 Şubat 1955 tarihli toplantısında, "Rusya nam ve hesabına memleketimizde casusluk yaptıkları sabit olan ve Millî Müdafaya ihanet" suçundan tutuklu bulunan casusların kimlik bilgileri

39 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 10, C. 6, 6 Nisan 1955, s. 225.

40 Dönemin Askerî Mahkeme Usul Kanunu, "Ölüm, on beş sene ve ondan yukarı hürriyeti tahdit eden ceza hükümleri resen temyize tâbidir" hükmünü barındırmaktadır. Bu sebeple verilen idam cezası Askerî Yargıtay tarafından incelenerek onaylanmıştır.

doğrulandıktan sonra yargılama süreciyle ilgili bilgileri verilerek karar aşamasına geçildi. Encümeninde “Casusluk suçundan maznun Rus tabasından İvane Adamidi ve Nikolay Antonof haklarında hükmedilen ölüm cezalarının Teşkilât Esasiye Kanunu'nun 26. maddesi hükmü gereğince” idam kararı oybirliği ile kabul edildi⁴¹. Adliye Encümenince onaylanan karar doğrultusunda mazbata, Başvekâlet tezkeresi ile birlikte Meclise gönderildi.

Mecliste idam kararının onaylanmasının hemen öncesinde casusluk faaliyetlerini gündeme getiren farklı görüşmeler de mevcuttu. Bunlardan en önemlisi Askerî Memnu Mıntıkalar Kanunu'yla⁴² ilgili düşünülen değişiklikti⁴³. Daha önce güvenlik endişeleri doğrultusunda kabul edilen Kanunun değişikliğine dair yaşanan tartışmalar casusluk kaygılarının hala devam ettiğini gösteriyordu. Bu bölgelere giriş ancak Bakanlar Kurulu Kararı ile mümkün yapılacak değişikliklerle gerekli izin için -formaliteleri azaltmak adına- valiler yetkili kılınıyordu. Oysaki valiler vilayet sınırlarına giren bir yabancı hakkında nasıl bilgi sahibi olabilirlerdi? İşte bu görüşten yana olanlar istihbarat ve casusluk faaliyetlerine dikkat çekiyordu. Buna karşılık bazı vekillere göre istihbarat çok önemli olsa da devletler gelişen teknolojilerle zaten istedikleri bilgilere ulaşabiliyordu. İkinci Dünya Savaşı yıllarında Rusya'nın ordusu hakkında Hitler dahi haber alamamışken şimdi durum farklıydı. Öyle ki dünyanın en modern teçhizatı ile muhafaza altına alınmış olan atom müessesesinden atom sırları dahi çalınabiliyordu⁴⁴. Haliyle askerî yasak bölgeler gereksizdi ve eski zihniyetin bir devamıydı. Bu görüşün karşısında olanlar işte tam da bu yüzden; yani yanı başımızda bulunan üstelik istihbarat/casusluk konusunda son derece yetkin Rusya'ya karşı güvenlik tedbirlerinin devamı gerektiğini savunuyorlardı. Çünkü bu mıntıklara “giren adamın casus olma ihtimali” vardı.

Meclisteki tartışmalar esnasında en dikkat çeken yorumlardan biri Sinan Tekelioğlu'na aitti. Kanun değişikliğinden yana olmayan Tekelioğlu, askerî yasak bölgelere yabancıların girmesi konusundaki tedirginliğini; “Arkadaşlar, oraya gelen turistler arasında istemediğimiz milletlerin erkânıharb zabıtları de girecektir, onlar oranın haritasını derhal kafalarına ahrılar. Bizim en çok korktuğumuz o değil mi? Dünya büyük bir buhran içindedir, bugün yarın harb

41 TBMM Adliye Encümeni, Esas No: 3/166, Karar No: 19, 11 Şubat 1955.

42 21 Haziran 1927 tarihli ve 1110 numaralı Askerî Memnu Mıntıkalar Kanunu, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra artan casusluk faaliyetlerinin önüne geçmek, güvenlik endişeleri doğrultusunda müstahkem mevkilerin mahremiyet ve gizliliğini korumak amacıyla bir tedbir olarak kabul edilmişti. Bunun için müstahkem mevkilerin etrafında birinci ve ikinci yasak bölge olarak iki yasak alan belirlenmişti. Kanun, askerî tesislerin çevresinde 300-600 metre kadar olan mıntıkları birinci yasak bölge, bundan sonraki 15 km'ye kadar olan araziyi ikinci yasak bölge olarak kabul etmişti. Buralara yetkililerin dışında girmek, Bakanlar Kurulu izni ile mümkündü (TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 33, 21 Haziran 1927, s. 336-347).

43 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 10, C. 5, 14 Şubat 1955, s. 98-113.

44 Dönemin haberlerinde Rusya'nın “Atom Casusluğu” yaptığı ve ABD gibi güçlü bir ülkenin modern teçhizlerle donattığı askerî tesislerinden elde ettiği bilgilerle Rus Atom Merkezi'nde bomba ürettiği bilgileri yer alıyordu. Birkaç örnek için bkz. “Amerika'da atom casusu yakalandı”, “Rusya hesabına atom casusluğu yapanlar”, “İki atom casusu asılacak”, *Milliyet*, 17 Haziran 1950, s.1,5; 16 Mart 1951, s.5; 6 Nisan 1951, s.1,5.

başlamak üzere diye herkes tereddüdederken biz kalkıyoruz memnu mıntıka hakkındaki hükümleri değiştirelim diyoruz” sözleriyle dile getiriyordu.

Tekelioğlu'nun görüşleri aslında Türkiye'nin her an savaş çıkacakmış endişeleri doğrultusunda güvenlik kaygılarını yansıtıyordu. Bu kaygılarda Sovyet Rusya'nın savaş teknolojilerini geliştirmesinin yanı sıra casusluk faaliyetlerinin de önemli bir yeri vardı. Nitekim Tekelioğlu da buna işaret ederek, *“Memnu mıntıkalara ecnebiler girsın diyoruz. Bugün yarın iki casusun idamı hakkında B.M.Meclisine bir mazbata gelecektir”* sözleriyle casusluk endişelerindeki Rusya gerçeğini somutlaştırıyordu⁴⁵.

Tekelioğlu'nun belirttiği gibi iki casusun idam hükmü onaylanmak üzere 16 Şubat'ta TBMM'nin gündemine geldi⁴⁶. Öncelikle Adliye Encümeni mazbatasını okundu. Mazbatada *“esbabı mucibe”* olmamasına itiraz eden Tekelioğlu'nun *“Hiç şüphe yoktur ki, bu idam mahkûmu bir casustur ve mahkemenin verdiği karar da doğrudur. Ona itiraz etmiyoruz. Ancak niçin idam kararı verildiğini anlamazsa nasıl rey versin?”* sözleri üzerine Balıkesir Milletvekili olup aynı zamanda Adliye Encümeni mazbatasını yazan Vacid Asena tarafından casuslar ve olayın seyri konusunda bir açıklama yapıldı. Asena, mahkûmların Rus gizli servisince eğitildiklerini, 14 Eylül 1953'de sınırdan gizlice Türkiye'ye girerek, Oltu'ya kadar olan bölgede fotoğraf çekip, harita ve kroki çıkardıklarını belirtti. Daha sonra sigara almak için Şenkaya'ya bağlı Kosor nahiyesinde bir dükkâna girdiklerini, kendilerinden şüphelenilmesi ve ihbar üzerine yakalandıklarını söyledi. Film, kroki, silah, bir miktar para ve sahte kimliklerin yanı sıra ayrıca üzerlerinde Ardahanlı Remzi Ağa'ya hitaben İstanbul'da bir müessese tarafından yazılmış, kendileri adına deri ve yapağı mubayaasına dair yetki verilmiş bir mektup çıktığını ve bu husustaki gizli soruşturmanın halen devam ettiğini açıkladı.

Asena'nın açıklamasından sonra Trabzon Milletvekili Sabri Dilek söz alarak, bunların yakalanmasında Milli Emniyetin müdahalesi ve takibinin olup olmadığını sordu. Dilek'in vurgulamak istediği, ihbar eden olmasaydı emniyet güçleri bu casusları yakalayabilir miydi? Ya da bir başka ifadeyle Türk emniyet güçlerinin bu konudaki yetkinliği hususunda bilgi almak istiyordu. Ancak bu soru karşısında Asena, ihbarda bulunan üç vatandaşın ve ayrıca karakol komutanının adlarını zikrederek teşekkür ettikten sonra hükümetin gereken ilgi ve takibi yaptığını söyleyip daha fazla açıklamaya gerek görmediğini belirtmekle yetindi. Her ne kadar bu soru Meclis içinde tam anlamıyla cevabını bulamasa da Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Muharrem Nuri Birgi'nin ifadeleri durumu netleştiriyordu. Birgi, 17 Mart 1955'te İngiltere Büyükelçiliği'ne giderek Sovyet Rusya'nın Türkiye'deki ajanlarını arttırmaya çalışmasından yakınıyordu. Türk güvenlik güçlerinin ise bunlarla mücadelede ekonomik kaynak ve yetişmiş eleman açısından yetersiz kaldığını bildiriyordu. Birgi'nin işaret ettiği gibi Sovyet casusluk faaliyetleri artmıştı. Nitekim aynı tarihlerde yine Rusya'ya casusluk yapmaktan yargılanan bir diğer kişi Hayati Karaşahin'di. Karaşahin için de idam kararı verilmiş, hüküm onaylanmak üzere Meclis gündemine gelmişti. İki casus-

45 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 10, C. 5, 14 Şubat 1955, s. 100.

46 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 10, C. 5, 16 Şubat 1955, s. 157-159.

la ilgi görüşmeler sırasında bu husus da yeniden hatırlanmış, Sinan Tekelioğlu, idama mahkûm edilip mazbatası geri çekilen Hayati Kardeşin hakkında açıklama yapılmasını istemişti⁴⁷.

Meclis görüşmeleri sırasında merak edilen bir diğer konu da casusların üzerinden çıkan tavsiye mektubunun İstanbul'da hangi müessesine adına yazıldığıydı. İstanbul Milletvekili Hadi Hüsmen'in müessesenin adını sorması üzerine Asena, Mühürdarzade Hanı'nda Abdullah Peri müessesesi olduğunu belirterek, bu konudaki soruşturmanın gizli yürütüldüğünden daha fazla açıklamada bulunamayacağını ifade etti. Soruşturmanın gizli yürütüldüğü söylene de Meclis görüşmelerinin hemen ertesinde konunun muhatabı Abdullah Peri'nin açıklamaları basına yansıdı. Casusların üzerlerinde çıkan tavsiye mektubunun sahibi olarak görünen, Sirkeci'de Mühürdarzade Hanı'nda deri tüccarlığı yapan Peri, İvan ve Nikolay adında kimseyi tanımadığını, bunlarla ticari bir münasebetinin olmadığını, tavsiye mektubu yazmadığını belirttikten sonra “*Ben bir numaralı komünist düşmanım ve vatanperver bir insanım*”⁴⁸ diyerek sözlerini bitiriyordu. Peri'nin son sözleri aslında Türk kamuoyunun genel ruh halini yansıtıyordu. İkinci Dünya Savaşı sırasında oluşan Sovyet karşıtlığı, Soğuk Savaş döneminde de etkisini devam ettiriyordu. Haliyle bir Türk vatandaşı olarak komünizmin simgesi şeklinde algılanan Sovyet yanlısı görünmek; özellikle vatana ihanet minvalinde değerlendirilen casusluk konusunda işbirlikçi sayılmak kabul edilemezdi.

Mecliste iki casusun idam hükmü ile ilgili görüşmeler kısa sürdü. Ardından Adliye Encümeni mazbatasını oylamaya sunuldu. Rusya adına casusluk yapan İvan Adamidi ve Nikolay Antonof'un idam hükmü, 16 Şubat 1955'de Mecliste oybirliği ile kabul edildi. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın kararı imzalamasından sonra 19 Şubat 1955 tarihli Resmî Gazete'de yayımlandı⁴⁹.

Kararın kesinleşmesi sonucunda iki casusun idamı 9 Mart 1955'de gerçekleşti. Dönemin Türk basınında yargılamalarla ilgili bilgilere rastlanmazken idam kararı ve hükmün infazı geniş bir şekilde yer buldu. Milliyet gazetesi 12 Şubat 1955 tarihli sayısında 1953'de yakalanan iki casusun idam edileceğini, Adliye Encümeni kararıyla sayfalarına taşıdı. 17 Şubat 1955 tarihli sayısında ise “2 Kızıl casusun idam kararı tasdik edildi” başlığı ile idam kararının Mecliste onaylandığını belirtirken, 9 Mart'ta gerçekleşen infazı da ilk sayfadan verdi.

Akşam gazetesi, Rus casusların idam edilmeden önceki ruh hallerine ve hükmün infazına yer verdi. Kararın Mecliste onaylanmasından sonra 8

47 Ankara'da Sovyet Büyükelçiliğinin duvarlarından bazı askerî bilgileri içeren kitapları atarken polisler tarafından yakalanan Hayati Kardeşin, casusluk suçlaması ile yargılandı. Ölümüne mahkûm edilen Kardeşin'in dava dosyası TBMM'ye geldi, ancak hüküm onaylanmadan dosya geri çekildi. Tekelioğlu'nun iştret ettiği geri çekilen dava dosyası, yeniden incelendikten sonra 23 Mart 1955'de Meclis Adalet Komisyonunun gündemine geldi. İdam kararının komisyonda oy birliği ile alınması önemli bir husustu. Ancak Adalet Komisyonu, 7'ye karşı 11 oyla idamın müebbete çevrilmesi için genel kurula tavsiye kararında bulundu. Bu tavsiye, Mecliste büyük tepkilere sebep oldu. Sonuç olarak Mecliste onaylanan Hayati Kardeşin'in idam kararı, 13 Nisan 1955 tarihli Resmî Gazete'de yayımlandı. Kardeşin, 16 Nisan 1955'te Ankara Samanpazarı Meydanı'nda sabaha karşı halka açık bir şekilde asıldı (Akis, 23 Nisan 1955, s. 9-10).

48 *Cumhuriyet*, 17 Şubat 1955, s. 1,7; *Akşam*, 17 Şubat 1955, s. 2.

49 *Resmî Gazete*, 19 Şubat 1955, S. 8935.

gazi

Akademik
Bakış

263

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

Mart'ta ellerine kelepçe vurularak askerî cezaevinden genel cezaevine getirilen mahkûmların ayrı hücrelere konuldukları belirtiliyordu. Asılacaklarını anlayan iki casustan İvan Adamidi, sükûnetini korumaya çalışırken Nikolay Antonof'un ise yüzünün sarardığı, bacaklarının titrediği ifade ediliyordu. Her iki casus da verilen akşam yemeğinin tamamını yemişti. 9 Mart'ta saat 02.30'da gerçekleşen idam esnasında Cumhuriyet Savcısı, askerî hâkim, adli doktor ve cezaevi müdürü hazır bulunmuşlardı. Gazete haberinin dikkat çeken tarafı ise idamların art arda Hükûmet Meydanı ve Halkevi Binası'nın önünde yapıldığıydı⁵⁰. Haberi daha geniş bir şekilde sayfalarına taşıyan bir diğer gazete de Hürriyet'ti. Gazetenin, "İki Rus sabaha karşı 2.30'da idam edildi. İvan Adamidi ile Nikolay Antonof 1.5 sene önce huduttan gizlice girmişlerdi. Casuslar idamdan evvel verilen yemeği de yediler" başlığı ile ilk sayfadan verdiği haberde, casusların sınırdan girişleri, faaliyetleri, nasıl yakalandıkları, son saatleri ve idamları ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştı. Bu bilgilere Mecliste idam hükmünün onaylandığı gün yapılan açıklamalardan yola çıkılarak ulaşıldığı anlaşılmaktadır. Mahkûmların son saatleri ve idamın nasıl gerçekleştiği ise Akşam gazetesinin haberi ile aynı bilgileri içeriyordu. Gazete, idamların Hükûmet Meydanı ve Halkevi Binası'nın önünde yani halka açık bir şekilde yapıldığını belirtiyordu⁵¹. Suçun caydırıcılığını ortaya koymak adına halka açık idamlar var olan bir uygulamaydı⁵². Ancak dönemin yerel basını bu konuda farklı bilgiler içermektedir.

Erzurum'un yerel basınında önemli bir yere sahip olan Demokrat Doğu gazetesi, "İki Rus Casusu idam edildi" ana başlığı ile verdiği haberde; Şenkaya ilçesinin Kosor nahiyesinde yakalanan casusların sabah cezaevinin bitişğinde asıldıklarını okuyucularına duyurdu. Haberin ayrıntılarında ise; Ermeni asıllı İvan Adamidi ile Rum asıllı Nikolay Antonof'un Rus hududundan girdikleri, yakalandıktan sonra 9. Kolordu Askerî Mahkemesi tarafından yargılanarak haklarında idam kararı verildiği belirtiliyordu. Casusların idam edileceği haberinin birkaç gündür şehirde duyulmaya başladığı, bunun üzerine bazı meraklı halkın Hükûmet Konağı ve Halkevi Binası'nın önünde toplandıkları, ancak hükmün hiç kimsenin tahmin edemeyeceği bir yerde; cezaevine bitişik iki dar koridor-da sabah saat 03.00'de gerçekleştiği ifade ediliyordu. İdam, Cumhuriyet Savcısı Abdullah Tunca, Savcı Muavini Ali Yağcıoğlu'nun nezaretinde uygulanmıştı. İdam öncesinde suçlulara, 9. Kolordu Askerî Mahkemesi, Askerî Yargıtay ve

50 *Akşam*, 9 Mart 1955, s. 2.

51 *Hürriyet*, 9 Mart 1955, s. 1,5.

52 Türkiye'de idam cezaları uzun yıllar büyük meydanlarda, halka açık olarak, geniş izleyici kitlelerinin önünde infaz edilmiş, ölüm cezasının insanlar üzerinde ibret etkisi yaratacağına inanılmıştır. İdamın aleniyeti konusu, 1939 yılında İstanbul Sultanahmet Meydanı'ndaki Ali Ürkner'in infazıyla gündeme gelmiştir. Oluşan kamuoyu neticesinde Adalet Bakanlığı ölüm cezalarının infaz şekillerini, infaz sırasında kimlerin hazır bulunacağını Cumhuriyet Savcılıklarına bir tamim göndererek bildirmiştir. Özellikle infazın yapılacağını önceden haber alan gazetecilerin, mahkûmun son anlarının fotoğrafını çekmeleri yasaklanmıştır. Ölüm cezasının infazı esnasında, ismi geçen görevliler dışında "seyrî temaşa maksadıyla" infaz alanına girilmesinin yasaklandığı belirtilmiştir. Ancak halkın idamları seyretmeye olan merakı, ilerleyen süreçlerde de devam etmiştir (Ferhan Aktay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ölüm Cezaları ve İnfazına Dair Tartışmalar (1923-1950)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2020, s. 19-20).

Meclisin kararı okunduktan sonra son sözleri de sorulmuştu. Casuslardan Antonof'un, işlediği suçtan pişmanlık duyduğu, henüz çok genç olduğu, gerekirse ömür boyu hapis yatmaya razı gelerek canının bağışlanması için yalvardığı belirtiliyordu. Adamidi'nin ise münasebetsiz bir şeyler mırıldandığı söyleniyordu. İdam gerçekleştirildikten sonra bir süre beklenildiği, Adli Tabip Servet Yumakoğlu'nun öldüklerine dair raporundan sonra cesetlerin defnedilmek üzere belediye görevlilerine teslim edildiği de haberin diğer ayrıntıları arasındaydı⁵³. Bire bir aynı haberi sayfalarına taşıyan bir diğer gazete de Doğu gazetesiydi⁵⁴. Yeni Erzurum gazetesi ise haberinde, ülke aleyhine casusluk yaptıkları için idama mahkûm edilen iki Rus casusun asıldıklarını belirtmekle yetinmişti⁵⁵.

Yerel basında çıkan haberlerden casusların idamının şehirde duyulduğu andan itibaren heyecan yarattığı, bu sebeple hükmün ulusal basında yer alan bilgilerin aksine halka açık bir şekilde değil cezaevi koridorunda gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

İki kutuplu dünyada yönünü Batıya çeviren ve Sovyet Rusya karşısında NATO'nun önemli müttefikli olan Türkiye'deki casusluk faaliyetleri, bu teşkilat bünyesinde ortak düşmana karşı birleşen diğer devletlerce de yakından takip ediliyordu. Bu doğrultuda Erzurum'da meydana gelen casusluk olayı Batı basınında geniş yer buldu. The Times gazetesi, 1953 sonbaharında Sovyet sınırından giren iki casusun yakalandığı, üzerlerinde Türk askerî tesislerinin fotoğraflarının bulunduğu haberini sayfalarına taşıdı. Haberin devamında ise TBMM'nin, casusluktan hüküm giymiş iki Sovyet vatandaşına verilen ölüm cezasını onayladığı belirtildi⁵⁶. Aynı gazete 11 Mart tarihli sayısında casusluk suçlamasıyla askerî mahkemece ölüm cezasına çarptırılan iki Sovyet vatandaşının Erzurum'da idam edildiğini yazdı⁵⁷. The Independent-Record ise 9 Mart 1955 tarihli haberinde, Türkiye'nin doğusunda ulaşım ve askerî tesisler hakkında bilgi edinmek için 1953 yılında sınırdan giren casusların yaklaşık bir hafta sonra yakalandıklarını ifade ediyordu. Casusların üstlerinde askerî tesislerin fotoğrafları ile başta demiryolu olmak üzere doğudaki ulaşım durumuna dair krokilerin bulunduğu, Türk Askerî Mahkemesi tarafından idama mahkûm edildikleri, TBMM'nin onayından sonra asıldıkları ifade ediliyordu⁵⁸. Haberi "Rus Casuslar Asıldı" başlığı ile sayfalarına taşıyan Evening Express ile The Evening News gazeteleri de İvan Adamidi ve Nikolay Antonof isimli iki Rus casusun askerî tesisler ve ulaşım hakkında bilgi toplamak için Eylül ayında Türkiye'ye giriş yaptıkları, bir hafta sonra yakalandıkları, Rusya sınırına yakın doğuda bir Türk kasabası olan Erzurum'da sabah erken saatlerde asıldıklarını yazıyordu⁵⁹. Ağırlıklı olarak İngiliz basınında çıkan haberlere karşılık Rus basınında konuya haber değeri verilmemesi ise dik-

53 *Demokrat Erzurum*, 9 Mart 1955, s. 1.

54 *Doğu*, 9 Mart 1955, s. 1.

55 *Yeni Erzurum*, 9 Mart 1955, s. 1.

56 *The Times*, 18 February 1955, s. 7.

57 *The Times*, 11 Mart 1955, s. 6. Ayrıca bkz. *The Daily Independent*, 9 March 1955, s. 1.

58 *The Independent-Record*, 9 March 1955, s. 1.

59 *Aberdeen Evening Express*, 9 March 1955, s. 13; *The Evening News*, 9 March 1955, s. 19. Yabancı basında çıkan haberlere örnek için bkz. *The News Journal*, 9 March 1955, s. 1; *Great Falls Tribune*, 18 February 1955, s. 20; *Greeley Daily Tribune*, 11 March 1955, s. 1.

kat çekmektedir⁶⁰.

Türkiye’de ortaya çıkan Rus casusluk faaliyetleri ile karşılıklı güvensizlik çerçevesinde ilerleyen ilişkiler, zaman zaman suçlamalara hatta misillemeye dönüştürmüştür. Mayıs 1955’de Moskova Radyosu’ndan yapılan habere göre Türk istihbarat teşkilatı için çalıştığı iddia edilen, Kırım ve Kafkasya’daki önemli sanayi kuruluşlarının, petrol kaynaklarının Sovyet birliklerinin, donanma ve askerî hava sahalarının, savunma sistemleri ve diğer hedeflerin verilerini toplamakla görevli üç casus yakalanmış ve kurşuna dizilmişti⁶¹. Rusya’da casusluk suçlamasıyla üç Türk’ün kurşuna dizilmesi -Türk basınında- Türkiye’deki üç idama karşılık misilleme olarak yorumlanmıştır.

Erzurum’da yaşanan bu olay şüphesiz ki doğuda yaşanan ne ilk ne de son casusluk faaliyeti olacaktı. Bu bağlamda Sovyet Rusya’ya bağlı Acara bölgesinde yaşayan ve 24 Temmuz 1954’te casusluk yapmak için gizlice sınırdan giriş yapan Gülfidan Lemtaze adlı bir kadın Artvin’in Şavşat ilçesine bağlı Taşköprü Köyü’nde dolaşırken halk tarafından yakalanıp askerî birliğe teslim edildi. Lemtaze, 29 Mart 1955’de Erzurum 9. Kolordu Askerî Mahkemesi tarafından yapılan yargılanmasında, suçunu itiraf edip zorla ve tehditle sınırdan geçirildiğini, pişmanlık duyduğunu belirtse de 15 yıl hapis cezasına çarptırıldı⁶². Iğdır’da ise daha önce casusluk suçundan yakalanan ve hüküm giyen, ancak hapisshaneden kaçıp Rusya’ya dönmek isteyen Ermeni Karnik Karakaş isimli casusu yakalayan köylüye mükâfat verildi⁶³. Dahası doğu sınırlarından giriş yapan casusların faaliyet alanı sadece bu bölgeyle sınırlı kalmamış, ülkenin her yerine dağılmışlardı. Bu minvalde Adana’da, Mehmet ve Nurettin isimli sahte kimlikle doğu sınırından giriş yaptıkları tespit edilen iki Rus casus yakalanmıştı⁶⁴.

Casusluk faaliyetleri, yargılamalar ve verilen cezalar aynı zamanda savaş sonrası Türk-Sovyet ilişkilerinin çok sağlıklı yürümeyeceğini de göstermiştir. Karşılıklı güvensizlikle devam eden ilişkiler, casusluk faaliyetleri ile gerginleşmiş, samimiyetsizlik çıkmazında başarısız bir politik sınavdan geçmiştir. Türk

60 İki Rus casusunun Türkiye’deki faaliyetleri, yakalanmaları ve idamları başta İngiliz olmak üzere yabancı basında geniş yer bulmakla birlikte Rus basınında haber değeri taşımamıştır. Nitekim günümüzde de Rusya’nın en önemli gazeteleri içinde yer alan İzvestiya ve Pravda’da olayla ilgili tarih aralığı taranmış olmasına rağmen herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır. Bu durumu, bir devlet geleneği olarak değerlendirmek mümkündür. Nitekim yakalanan casuslara dair haberler, Sovyet Rusya açısından bir prestij kaybı ile birlikte resmi kabulden öte görülmüştür. Aynı durum Türkiye açısından Sovyet Rusya’da Türk casusu iddiasıyla yakalanan kişiler için de geçerli olmuştur.

61 *The Times*, 20 Mayıs 1955, s. 10; Yakalanan kişilerin isimleri ve hüviyetleri, Kırım Tatar asıllı İsmailov Hamit Kurt Mollayevič ile ikisi de Türk tabiiyetinde bulunan Zeynel Gülmahlı ve Aslanof Katip Sabit olarak verilmiştir. Üç Türk’ün idamı Türk basınında büyük yankı uyandırmıştır. Akşam gazetesi, “Bunlar Türk istihbaratı tarafından yetiştirilmiş imiş” başlığı ve gerçekten uzak bir haber anlayışı ile sayfalarına taşırken (*Akşam*, 20 Mayıs 1955, s. 2) Milliyet ise haberi, Türkiye’de gerçekleşen idamlara karşılık verilmiş “Al sana üç tane de biz kurşuna dizelim de görünüz” bir cevap, “Fakat masummuşlar, orada bunun hiç ehemmiyeti yoktur” sözleriyle de idamlar konusunda haksızlık olarak nitelendirmişti (*Milliyet*, 20 Mayıs 1955, s. 1, 3; *Milliyet*, 21 Mayıs 1955, s. 1).

62 *Akşam*, 29 Mart 1955, s. 2; *Hürriyet*, 29 Mart 1955, s. 1; *Yorkshire Post and Leeds Intelligencer*, 29 March 1955, s. 5.

63 *Hürriyet*, 20 Eylül 1959, s. 1.

64 *Cumhuriyet*, 18 Ağustos 1954, s. 1,7.

kamuoyunda uzun süredir devam eden Sovyet karşıtlığı daha da yükselmiş; yakalanan casuslar ise bu ikiyüzlü politikanın temsilcisi olmuştur. Devam eden anlayış ve güvensizlik dönemin yöneticileri için de geçerli olmuş; Celal Bayar 1955 Kasım'ında TBMM'de yaptığı konuşmasında Sovyetlerin dış politikasının saldırgan ve samimiyetten yoksun olduğuna işaret etmiştir⁶⁵. Bayar'ın belirttiği yaklaşım Türk dış politikasını önemli ölçüde etkilemiştir. Türkiye'nin bu kuşku sarmalı onun Batıyla daha yakınlaşmasına; Bağdat Paktı, Suriye Krizi ve Eisenhower Doktrini gibi gelişmelerle gerilen Türk-Sovyet ilişkilerinin U-2 Krizi ile zaman zaman tansiyonu daha da yükselen bir seyre evrilmesine neden olmuştur.

Sonuç

Son dönemlerde farklı ülkelere sığınma talebinde bulunan Rus casuslar ve zaman zaman bunlarla ilgili çıkan zehirlenme haberleri, insanların dikkatlerini yeniden Rusya'nın casusluk faaliyetlerine çekmektedir. Ancak bilinen odur ki Rusya'nın casusluk konusunda geçmişi çok daha eskiye uzanır. Çarlık rejimine dayanan ve uzun bir istihbarat geleneğine sahip olan Rusya, bu gücünü Soğuk Savaş döneminde doruk noktasına ulaştırdı. Pek çok ülkede casusluk faaliyetleri gerçekleştiren Sovyet Rusya'nın etkinlik sağlamaya çalıştığı ülkelerden biri de Türkiye oldu.

Sovyet Rusya'nın Türkiye'de gerçekleştirdiği casusluk faaliyetleri iki ülke arasında karşılıklı güvensizliğin bir kanıtı gibiydi. Türkiye, iki kutuplu dünyanın yeniden çatışmasından ve bir savaş çıkacağından endişeliydi. Saldırgan tarafın Sovyet Rusya olacağı düşünülüyordu. Öyle ki Rusya'nın savunma sistemini güçlendirmeye yönelik attığı adımlar büyük bir tedirginlikle takip ediliyor, tehdit olarak algılanıyordu. Sovyet Rusya'nın ilişkileri düzeltmek adına attığı adımlar ise samimiyetten yoksun birer girişim, bir gölgeleme olarak düşünülüyordu. Türkiye'nin dış ve güvenlik politikalarını şekillendirmesinde de bu etkenler belirgin rol oynuyordu. Savaşı gerektirebilecek bir durum baş gösterdiğinde, Türkiye'nin güvenliğini sağlama noktasında tarafını net bir şekilde ortaya koyması gerekiyordu. Dolayısıyla dış politikasını Batıyla bütünleşmek ilkesine dayandıran, bu konuda somut adımlar atmaktan çekinmeyen Türkiye, Sovyet Rusya'nın kuşku ve merakını cezbediyordu. Buna karşılık Türkiye'yi tamamen Batı'ya kaptırmak istemeyen Sovyet Rusya bir taraftan iki ülke arasındaki ilişkileri düzeltmek adına zeytin dalı uzatırken diğer taraftan da casusluk faaliyetlerine ağırlık vererek bir kontrol sistemi oluşturmaya çalışıyordu. Bu sebeple 1950'li yıllar, Türkiye'deki casusluk faaliyetlerinde Rusları, baş aktör olarak ön plana çıkarmıştı.

Ruslar büyük şehirlerin yanı sıra doğu illerinde de yoğun bir casusluk faaliyetlerine girişmiştir. Erzurum'da yaşanan casusluk olayı ise bunlardan sadece biri olmuştur. Bu olay aynı zamanda Türkiye'nin doğu sınırlarını koruma noktasında hassasiyetini yükseltmiştir. Nitekim Türkiye nezdinde Sovyet Rusya'nın yeniden Türk toprakları ve egemenliği üzerinde yıkıcı emellere sahip *öteki* ya da düşman bir tehdit olarak algılanmasındaki haklılığını ortaya koymuştur. Bu sebeple Türkiye'nin daha önce güvenlik ve casusluk faaliyetlerine karşı aldığı tedbirlerin 1950'li yıllarda hala geçerliliğini koruduğu, yapılması düşünülen de-

gazi

Akademik
Bakış

267

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

ğışıklilerde bile Sovyet tehlikesine karşı duyulan tedirginliğin etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Sovyetlerin doğudaki casusluk faaliyetleri için görevlendirdiği kişiler açısından bir değerlendirme yapıldığında kendi özel ajanlarından ziyade sınırları dâhilinde yer alan Türk ve Müslüman milletlerden kişiler seçtiği gibi Türkçeye az çok vakıf olmaları, Türkiye'ye olan tarihi hasımlıklarından dolayı Ermeniler ile Rumlardan da yararlandığı dikkat çekmektedir. Böylece Rusya'nın casusluk için marangozluk ve kunduracılık gibi sıradan mesleklere sahip bir Ermeni ve Rum'u istihbarat örgütü mensuplarınca kısa bir eğitim sürecinden sonra Türkiye'ye göndermesi tesadüf olmasa gerektir.

Casusların yakalanmaları açısından bakıldığında, İstanbul-Ankara gibi büyük şehirlerdeki casusluk faaliyetleri zaman zaman Türk istihbaratına takılsa da doğudakiler daha çok halkın ihbarıyla gerçekleşmiştir. Bunda Türk istihbaratının yetersizliğinin yanı sıra casusluk için gizlice sınırlardan giriş yapanların sayısının artış göstermesi de etkili olmuştur. Bu durum sınırların güvenliğini de tartışmaya açmıştır.

Yargılamalar açısından değerlendirildiğinde ise en ağır ceza olarak ölüm cezasının verilmesi, ülkedeki Rus casusluk faaliyetlerine karşı sessiz kalınmayacağını göstermiştir. Nitekim bu karar, DP döneminde casusluktan dolayı ölüm cezasına çarptırılarak infazı yönünde Meclisin istencini ortaya koyduğu iki karardan ilki olmuş; iki casus idam edilmiştir. İkinci karar ise yine Rusya adına casusluk suçuyla hüküm giyen ve halka açık bir şekilde idam edilen Hayati Karahahin'e aittir. Her iki dava için de idam kararı çıkmış ve uygulanmıştır. Ayrıca dönem içinde gerçekleşen diğer Rus casusluk faaliyetlerinde de yine uzun süreli hapis cezalarının verildiği dikkat çekmiştir. Bu durum kendini doğrudan Sovyet Rusya'nın tehdidi altında hisseden Türkiye'nin casusluk konusunda üst sınırdan ceza belirlemesinin de nedenlerinden olmuştur. Böylece Türkiye'de 1950-1960 yılları arasında iki casusluk davası için idam kararı çıkmış, bu kararlar Sovyet Rusya'ya karşı belirginleşen direncin göstergesi olmuştur.

Görüş

Kaynaklar

Resmî Yayınlar

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi

Velikaya Oteçestvennaya Voyna 1941-1945 Godov, Tom. 6, Ministerstvo Oborony Rossiyskoy Federatsii, Moskva 2013.

Gazete ve Dergiler

Aberdeen Evening Express

Akis

Akşam

Cumhuriyet

Demokrat Erzurum

Doğu

Great Falls Tribune

Greeley Daily Tribune

Hürriyet

Milliyet

Resmî Gazete

The Daily Independent.

The Evening News

The Independent-Record

The News Journal

The Times

Vatan

Yorkshire Post and Leeds Intelligencer

Yeni Erzurum

Kitap ve Makaleler

ACAR, Ayla, *Soğuk Savaş Yıllarında Amerikan Kültürünün Türkiye'ye Girişinde Basının Rolü (1945-1960)*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008, (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

AKTOY, Ferhan, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ölüm Cezaları ve İnfazına Dair Tartışmalar (1923-1950)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2020 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

ALTINDAL, Aytunç, *Türkiye'de ve Dünyada Casuslar*, Truva Yayınları İstanbul 2008.

AYDIN, Nurullah, *Ajan - Casus Muhbir & Muhabir*, Parola Yayınları, İstanbul 2014.

BORAN, İhsan, "Rus ve Komünist Casuslar Rus Gizli Servisinin Tarihi", *Akşam*, 10, 11, 12... Mart 1955.

BÜYÜKAKINCI, Erhan, "Türk-Rus İlişkilerinin Değerlendirilmesi: Güvenlik Sorunsalından Çok Boyutlu Derinliğe Geçiş", *Sovyetler Birliği'nin Dağılmasından Yirmi Yıl Sonra Rusya Federasyonu: Türk Dili Halklar ve Türkiye ile İlişkiler*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2012, s. 779-842.

ÇAŞIN, Mesut Hakkı "Soğuk Savaş Sonrasında Askeri Stratejik İstihbaratın Yeni Vizyonu", *Avrasya Dostyası*, C. 8, S. 2, 2002, s. 254-294.

ERDEM, Ufuk, "İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den İstekleri ve İngiltere", *Tarih Okulu Dergisi*, S. 32, 2017, s. 179-209.

GADDİS, John Lewis, *The Cold War: A New History*, The Penguin Press, New York 2005.

HERMAN, Michael, "Intelligence Effects on the Cold War: Some Reflections", *Did Intelligence Matter in the Cold War?*, Oslo: Institutt for Forsvarsstudier 2006, s. 7-41.

KAHN, David, The Rise of Intelligence, *Foreign Affairs*, C. 85, S. 5, 2006, s. 125-134.

KARAN, Kaya, *Türk İstihbarat Tarihi, Yıldız İstihbarat Teşkilatı ve Teşkilat-ı Mahsusa'dan MİT'e*, Truva Yayınları, İstanbul 2008.

Krasnoyarsk-Berlin 1941-1945, İstoriyo-publitsistsičeskoye Krayevedçeskoye İzdaniye, Posvyaşennoye 65-y Godovşine Pobedi v Velikoy Oteçestvennoy Voyne, Krasnoyarsk: Polikor 2010.

KURBAN, Vefa, "1950-1960 Yıllarında Türkiye ile Sovyetler Birliği Arasındaki İlişkiler", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. XIV, S. 28, 2014, s. 253-282.

Lubyanka. Stalin i MGB SSSR. Mart 1946-Mart 1953 (Dokumenti), Dokumentü Vıssih Organov Partinyoy i Gosudarstvennoy Vlasti, Sost. V.N. Khaustov, V.P. Naumov, N.S. Plotnikova, Moskva 2007.

MACRAKİS, Kristie, Technophilic Hubris and Espionage Styles during the Cold War, *Isis-A Journal of the History of Science Society*, C. 101, S. 2, 2010, s. 378-385.

SANDER, Oral, *Siyasi Tarih 1918-1994*, İmge Kitabevi, Ankara 1996.

SERTEL, Savaş, "İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'de Yürütülen Casusluk Faaliyetleri", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 25, 2016, s. 95-124.

ÖZDAĞ, Ümit, *İstihbarat Teorisi*, Kripto Yayınları, Ankara 2014.

TELLAL, Erel, *Uluslararası ve Bölgesel Gelişmeler Çerçevesinde SSCB-Türkiye İlişkileri (1953-1964)*, Müllkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara 2000.

TURAN, Resul, "Sultanın Topraklarında Çarın Adamları: Rus İstihbarat Faaliyetleri Çerçevesinde Rize Rus Viskonsolosluğu (1879-1914)", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 31, 2019, s. 225-257.

TZU, Sun, *Savaş Sanatı*, (Çev. Adil Demir), Kastaş Yayınevi İstanbul 2008.

Akademik
Bakış

269

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

BAKHREVSKİY, Ye. V., SVİSTUNOVA İ. A., *Obraz Rossii v Turtsii (İstoriçeskoje razvitiye i sovremennoye sostoyaniye), Monografiya*, Rossiyskiy Nauchno-issledovatel'skiy İnstitut Kulturnogo i Prirodnogo, Moskva 2019.

YILDIRMAZ, Sinan, "1950 Seçimleri ve Propaganda", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S. 6, 2012, s. 131-157.

Extended Abstract

Türkiye made an effort to position itself in the western bloc in the politically bipolar world that was formed after the Second World War. Security concerns brought by the Soviet Russia's aggressive attitude and the expectation of economic aid from the West were also effective in the adoption of this policy. NATO membership and Marshall and Truman aids became concrete symbols of this policy. In the 1950s, when the Cold War struggle gained momentum, Türkiye was one of the countries that Soviet Russia, which carried out espionage activities in many countries, tried to gain effectiveness. The Russians engaged in intense espionage activities in the eastern provinces as well as in cities such as Istanbul and Ankara. Countless spy scandals, the arrest and trial of captured spies marked this period. The geostrategic location of this geography and its proximity to the Middle East were influential in Soviet Russia's inclination to espionage activities in eastern Türkiye. Although Russia gave up its territorial claims in the east of Türkiye, the border proximity did not abolish Soviet expectations for this entire geography. First of all, these lands, which are an extension of the Caucasus and have an important place in the protection of the southern borders, were directly associated with security concerns. Another reason why Soviet Russia turned to the east of Türkiye was the region's proximity to the Middle East, which has always had an important place in terms of Russian interests in the historical process. As the rising global power of the bipolar world, the Middle East was of indispensable importance for Soviet Russia with its rich oil fields. Moreover, during the Cold War, it would enter into a great rivalry with the USA, which was trying to break the Russian influence in this geography. The eastern lands of Türkiye were an extension of this struggle. While the border closeness pushed Soviet Russia to espionage activities in eastern Türkiye, the fact that the USA, with which it was in competition, chose the same geography from time to time in its espionage activities for Russia supported this idea. Soviet Russia passed many spies through the eastern borders of Türkiye under various disguises, and places close to the border such as Erzurum, Kars, Ardahan, Iğdır and Artvin became the scene of espionage activities. Soviet Russia, in order to carry out its intelligence activities in Türkiye more easily, chose people from Turkish and Muslim nationalities within its borders for espionage, and also benefited from Armenians and Greeks because of their knowledge of Turkish and their historical hostility to Türkiye.

An espionage incident in Erzurum in the 1950s, when the Cold War struggle gain momentum is remarkable in terms of giving information about the Soviet espionage activities in eastern Türkiye and its nature. Selected in accordance with the Russian tradition, two spies, Ivan adamidi and Nikolai antonov, of Armenian and Greek origins respectively entered Türkiye on 14 September 1953 around the 167th border post for military espionage secretly. Mission of Russian spies was obtaining information about transportation and military facilities in eastern Türkiye and investigating the region up to Erzurum. Until 19 September the spies continuing their investigations in the region were caught in the Kosor sub-district of Şenkaya and they were tried by the Erzurum 9th Corps Military Court No. 2 in accordance with the nature of their crimes.

Türkiye, which felt directly under the threat of Soviet Russia, sets upper limit penalties for captured Russian spies and death sentence for two spies. This decision is important in terms of showing Türkiye's sensitivity to Russian espionage activities. This event also increased the sensitivity of Türkiye to protect its eastern borders. Espionage activities, trials and punishments also showed that the post-war Turkish-Soviet relations would not be very healthy. In the same time, the long-standing anti-Soviet sentiment in the Turkish public increased even more; the captured spies became an indicator of this insincerity policy.

The Security Needs of International Students: An Analysis in Terms of the Securitization Theory*

Uluslararası Öğrencilerin Güvenlik İhtiyaçları: Güvenlikleştirme Teorisi Açısından Bir Değerlendirme

Arda ÖZKAN** - Gülşah TAŞÇI***

Abstract

International students, who play a significant role in the internationalization of higher education, need a secure area in the host country, which is especially important for international students in higher education. In some states, these students are considered a potential threat to national security and subject to various inequalities of opportunity, however, ironically, the states do not adequately address the higher education policies regarding the security needs of international students. This study aimed to discuss factors that affect the higher education mobility process of international students based on securitization and analyze the security needs of these students in terms of the conceptual framework. As a result of the study, the findings regarding the military, political, economic, societal and environmental security needs of international students were revealed and all relevant education actors were invited to be questioned.

Key Words: International students, higher education, mobility, securitization.

Öz

Yüksek öğretimin uluslararasılaşmasında önemli rol oynayan uluslararası öğrenciler, ev sahibi ülkede güvenli bir alan ihtiyacı duymaktadır. Bu, yüksek öğretimde eğitim görmek isteyen uluslararası öğrenciler açısından önemli bir durum arz etmektedir. Bazı devletlerce uluslararası öğrenciler, ulusal güvenliği tehdit eden bir öteki olarak adlandırılmakta ve bu öğrencilerin çeşitli fırsat eşitsizliklerine maruz kalmaktadır. İronik bir şekilde, devletler bu öğrencilerin güvenlik ihtiyaçlarına ilişkin yüksek öğretim politikalarına yeterince yer vermemektedir. Bu çalışmanın amacı, yüksek öğretimde uluslararası öğrencilerin hareketlilik sürecini etkileyen unsurların güvenlikleştirme teorisi bağlamında tartışılarak, öğrencilerin güvenlik ihtiyaçlarını teorik çerçevede analiz etmektir. Çalışma sonucunda uluslararası öğrencilerin askeri, siyasi, ekonomik, toplumsal ve çevresel güvenlik ihtiyaçlarına yönelik bulgular ortaya konmuş ve ilgili tüm eğitim aktörleri sorgulanmaya davet edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası öğrenciler, yükseköğretim, hareketlilik, güvenlikleştirme.

Introduction

Globalization is a fundamental dynamic of the migration concept because it is a driving force in realizing the migration intent of individuals. After con-

Makale Geliş Tarihi: 16.02.2023. Makale Kabul Tarihi: 25.05.2023.

Araştırma Makalesi / Künye: ÖZKAN, Arda – TAŞÇI, Gülşah, "The Security Needs of International Students: An Analysis in Terms of the Securitization Theory", Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), Sayı: 32, Cilt: 16, Haziran 2023, s. 271-291

* This article is the expanded version of the oral presentation, introduced to the 6th Istanbul Security Conference, organized by Turkish Asian Center For Strategic Studies (TA-SAM) on November 5-6, 2020.

** Asst. Prof. Dr., Ankara University, Faculty of Applied Sciences, Department of International Trade and Logistics, E-mail: ardaozkan83@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0001-6369-0748.

*** Assoc. Prof. Dr., İstanbul 29 Mayıs University, Faculty of Education, Department of Education Sciences, E-mail: gulsahatasci@yahoo.com, ORCID ID: 0000-0003-0701-2824.

Akademik
Bakış

271

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

sidering the impacts of technological developments in the communication field on migration during the 1970s, the corresponding situation became clearer.¹ This technological development allowed communication among immigrants to spread over various geographical regions, which began to be viewed as social capital. On the other hand, the proliferation of information technology and computer systems was key to reducing the entire world into a small village; however, the closely associated processes of globalization and the reformation of political and military power relations since the end of the Cold War began to correspond to a contemporary change—the new great transformation.² During this process, the need for education, in particular, rapidly increased.³

Globalization is a conceptual integration that cannot be considered separately from education.⁴ From their establishment, various universities have attempted to construct a dynamic structure that can respond to the diverse academic, social, and cultural needs of their students. The higher education reformation movements since the 1980s have accelerated this effort; therefore, globalization has had a larger impact on higher education reforms and supported student mobility since the second half of the 20th century.⁵ Globalization is a significant factor in students being able to attend higher education in other countries. Students are allowed to visit higher education institutions in other countries temporarily or throughout their education; however, there are certain risks for students in developing countries, such as gaps in formal education, low-quality and out-of-date educational programs and educators, and educational institutions without valid certificate/diploma.⁶

For students who play a key role in the internationalization of higher education, the need for a security area in the host country has become important in recent years⁷; however, the issues related to this security are rarely mentioned in national laws. Higher education policies do not include

- 1 Didem Daniş, “Küreselleşme Çağında Ulusötesi Göç ve Ulus Devlet”, *Küreselleşme ve Demokrasi: Küreselleşmenin Farklı Yüzleri*, Ö. Adadağ and C. Yıldızcan (Ed.), Dipnot Yayınları, İstanbul, 2011, pp. 271-273.
- 2 Stephen Castles, “Understanding Global Migration: A Social Transformation Perspective”, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Vol. 36, Issue 10, 2010, p. 1576.
- 3 Mahmut Tezcan, “Küreselleşmenin Eğitimsel Boyutu”, TED, *Eğitim Araştırmaları*, Vol. 6, 2002, p. 55.
- 4 Anthony Giddens, *Elimizden Kaçıp Giden Dünya: Küreselleşme Hayatımızı Nasıl Yeniden Şekillendiriyor*, Osman Akınhay (Çev.), Alfa Yayınları, İstanbul, 2000.
- 5 Stephen Wilkins, Melodena S. Balakrishnan and Jeroen Huisman, “Student Choice in Higher Education: Motivations for Choosing to Study at an International Branch Campus”, *Journal of Studies in International Education*, Vol. 16, No. 5, 2012.
- 6 Ozan Coşkunserçe, “Uluslararası Öğrencilerin Kültürel Uyum Sürecine Yönelik Bir Çevrimiçi Oryantasyon Uygulamasının Geliştirilmesi ve Etkililiğinin İncelenmesi”, Doctoral Dissertation, Ankara University, Ankara, 2014, p. 2.
- 7 Gülşah Taşçı, “The Impact of COVID-19 on Higher Education: Rethinking Internationalization Behind the Iceberg”, *International Journal of Curriculum and Instruction*, Vol. 13, No. 1, 2021.

addressing the security needs of these students. Thus, the aim of the study was to describe the conceptual framework related to security issues that were experienced by international students during higher education mobility. The factors affecting the security needs of international students are related to military, political, economic, societal and environmental dimensions. In this context, the method of documentary review was adopted, the related studies were associated, and the findings were synthesized. Securitization theory is selected within the context of international students based on the qualitative research method and is discussed with a critical view in the final section of this paper. The study has helped current recommendations, contributed to the determination of needs for the research, supported studies in the literature, and raised awareness of the international students.

Security, Securitization, and Security Perception

Security is a framework concept that differs according to national and international organizations that are concerned with international relations (IR) and aims to meet the needs of the environment in which individuals live. The concept of security is built on taking precautions for a threat and the perspective of defense. It contains interaction among the security of individuals, society, state, and international groups within the region.⁸ The concept of security is related to an emotion, perception, or policy, and because it is far from self-explanatory, the terms “threat” and “interest” are used as the dichotomy of security. The interests that shape national security policies determine the general strategies followed in foreign policy and related to the existence of the state. National interests also subordinate the interests of individuals, groups, or subnational organizations.⁹ Therefore, critical threats to security are primarily considered among the policy issues related to outside world perceptions because the perception of a threat to interests can be based on reality or can be securitized.¹⁰

From the securitization perspective, security is the ability to take action against a threat when faced with it. Insecurity, then, is the inability to act when faced with a threat. Not being a subject of security is the absence of any present threat. That is, “desecuritization”.¹¹ If an issue can be removed from the political arena and to a position that requires urgent measures, it can be reinstated and considered for desecuritization.¹² This securitization

gazi

Akademik
Bakış
273
Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

- 8 Beril Dedeoğlu, *Uluslararası Güvenlik ve Strateji*, Derin Yayınları, İstanbul, 2008, pp. 21-24.
- 9 Arnold Wolfers, “National Security as an Ambiguous Symbol”, *Political Science Quarterly*, Vol. 67, No. 4, 1952.
- 10 Ralf Emmers, “Securitisation”, *Contemporary Security Studies*, Alan Collins (ed.), Oxford University Press, Oxford, 2010.
- 11 Ole Wæver, “Securitisation and Desecuritisation”, *on Security*, Ronnie D. Lipschutz (Ed.), Columbia University Press, New York, 1995, p. 56.
- 12 Paul Roe, “Societal Security”, *Contemporary Security Studies*, Alan Collins (Ed.), Oxford University Press, 2016, pp. 215-220.

approach, put forward by Copenhagen School¹³ scholars, has brought a new perspective to security studies.

The Copenhagen School's adaptation of the securitization theory for the five sectors in which the security of human communities is affected is one of the most important contributions to security studies. To examine security based on the sector, the special relationship types among sectors must be defined and their interactions revealed. These sectors are related to military, political, economic, social, and environmental security. The military sector bases its relations on force and defense; the political sector has authority, management status, and relations to recognition; the economic sector contains trade, production, and financial relations; the social sector examines the relationships related to identity, and the environmental sector examines the relationships between human activities and the planet's biosphere.¹⁴

Concept of Security

Security is a concept that is difficult to describe, identify, and understand. There is no consensus on the definition of, and how to conceptualize security and the definition of security. Thus, it remains unclear whether security is a problem area, goal, discipline, or research method. Security could be categorized into various sub-dimensions, such as national security, international security, and human security, and each dimension would lead to a historical and philosophical discussion; therefore, security is a debatable concept that remains undefined.¹⁵ Security is sometimes defined as a state of being sure of anxiety and worry, without risk or worry in general,¹⁶ and as a fundamental concept that sometimes corresponds to the general framework and dimensions in social sciences and changes within individuals, subjects, and social customs and that adapts to historical conditions.¹⁷ Within this context, it is sufficient to address the following questions: whose security should be prioritized and should security of states, social groups, or individuals be prioritized? Naturally, the security politics of each state, social group, or individual depends on political, societal, cultural, and ideological ideas, or is shaped by these dimensions.

- 13 The Copenhagen School is a group of security scholars led by Buzan and Wæver, as well as Jaap de Wilde, Morten Kelstrup, Pierre Lemaitre, and Elzbieta Tromer, all working at the Centre for Peace and Conflict Research in Copenhagen. McSweeney first gave this school its name; this name was then adopted by both the members of the group and the academic circles. Başar Baysal and Çağla Lüleci, "Kopenhag Okulu ve Güvenlikte Teorisi", *Journal of Security Strategies*, Vol. 11, 2015, p. 70.
- 14 Barry Buzan, Ole Wæver and Jaap de Wilde, *Security: A New Framework for Analysis*, Lynne Rienner, 1998, p. 7.
- 15 Walter B. Gallie, "Essentially Contested Concepts", *Philosophy and Historical Understanding*, Walter B. Gallie (Ed.), Chatto & Windus, London, 1964, p. 158.
- 16 Czeslaw Mesjasz, "Security as an Analytical Concept", *Paper presented at the 5th Pan-European Conference on International Relations*, in the Hague, Cracow University of Economics, 9-11 September 2004, Cracow, Poland, p. 4.
- 17 Hans G. Brauch, "Güvenliğin Yeniden Kavramsallaştırılması: Barış, Güvenlik, Kalkınma ve Çevre Kavramsal Dörtlüsü", *Uluslararası İlişkiler*, Vol. 5, No. 18, 2008, p. 2.

Arnold Wolfers initially analyzed security and described it as the presence or lack of threats against acquired values or fears about the existence of these threats. Wolfers has stated that the concept of security should include specifying the factors through which threats aim at what values, by which means, and at what cost will be eliminated.¹⁸ David A. Baldwin, referring to Wolfers, has stated that security could be defined using answers to questions of security for whom and for which values, and has considered security to be a concept that could easily be confused and one that was not adequately disclosed rather than being polemic. Baldwin orders the seven elements to be considered in the security definition as follows: security for whom and for which values, against which threats, by what means, at what cost, for how long, and to what extent. Baldwin has stated that it is not necessary to answer all of these questions in the definition of security, but it is essential to give absolute references to these threats, subjects, values, and levels of security.¹⁹

According to Barry Buzan, security is an intangible concept open to debate, as is love, freedom, and power. Security should be considered a task of liberation from threats and the ability of states, societies, and individuals to protect their independent identity and functional integrity from the changes that they consider hostile.²⁰ Bill McSweeney has identified security as a concept that resists definition, but could be associated with other concepts, such as peace, honor, and justice.²¹ Ole Wæver has indicated that security is a field in which states threaten one another, try to dominate others, protect their identity, and establish independence. Security indicates the presence of a threat and the specific measures against that threat, while insecurity indicates the presence of a security threat and the lack of adequate measures against that threat.²² Because security is idealized by several states as national security, the authorities try to use threats for domestic political purposes and to limit the democratic space by restrictions or controls; however, the aim of politics is the maintenance of regulations without an emphasis on extraordinary special threats.²³

The end of the Cold War period directly affected security studies and provided new approaches. With the end of the bipolar world, efforts to expand security studies that started earlier gained momentum.²⁴ The new security environment after the Cold War has led to an increase in the number

18 Wolfers, 1952, pp. 481-485.

19 David A. Baldwin, "The Concept of Security", *Review of International Studies*, Vol. 23, No. 1, 1997, pp. 13-14.

20 Barry Buzan, "New Patterns of Global Security in the Twenty-First Century", *International Affairs*, Vol. 67, No. 3, 1991, p. 432.

21 Bill Mcsweeney, *Security, Identity and Interests: A Sociology of International Relations*, Cambridge University Press, 1999, p. 13.

22 Wæver, 1995, p. 7.

23 Buzan et al, 1998.

24 Pınar Bilgin, "Güvenlik Çalışmalarında Yeni Açılımlar: Yeni Güvenlik Çalışmaları", *Stratejik Araştırmalar*, Vol. 8, No. 14, January 2010, 73-75.

gors

Akademik
Bakış

275

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

of approaches that have aimed to re-analyze the security concept in academic studies.²⁵ This environment has led to an emphasis on the securitization theory that has considered the concept of security as a comprehensive array of threats and expanded the concept to include new issues in security studies.

The Securitization Theory

Securitization was first introduced in the article “Securitization and De-securitization” published in 1995 by Wæver and was discussed in detail in *Security: A New Framework in Analysis* published in 1998 by Buzan, Wæver, and de Wild, the members of the Copenhagen School. Securitization was then mentioned by other Copenhagen scholars and established as the main framework of the school based on a basic hypothesis.²⁶ The factor behind the transformation of IR into a security issue is the basis of the securitization process. According to this view, security issues hinder political order and require spending maximum efforts against threats because they rapidly and significantly threaten national independence.²⁷ To identify an issue as a security threat, it should be defined by the authorized powers as one that aims at the existence of a subject and necessitate immediate measures outside regular political processes.²⁸ In other words, when an issue is declared a security threat by governing elites, it becomes such, and the authorities would use this tool for their interest.²⁹

The Copenhagen School attempted to construct security based on society using these different approaches and to assure legitimacy through the persuasion of the masses on national security policies. The school also expanded the securitization perspective and revised the theory based on security rhetoric, such as the regional security complex and sectoral analysis. Buzan, a Copenhagen scholar, has conducted an analysis of the concept of expanded security. According to Buzan, there are several theoretical discussions and unresolved debates on the meaning of security.³⁰ The expanded security approach has suggested that national security could not be only an outcome of military strategies but should be supported by large masses.³¹ In this context, the School questioned nonmilitary threats and the state-cen-

Görüş

Akademik
Bakış

276

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

- 25 Bilal Karabulut, “Küreselleşme Sürecinde Güvenlik Alanında Değişimler: Karadeniz’in Güvenliğini Yeniden Düşünmek”, *Karadeniz Araştırmaları*, Vol. 6, No. 23, Autumn 2009, p. 2.
- 26 Sinem Akgül-Açıkmeşe, “Algı mı, Söylem mi? Kopenhag Okulu ve Yeni Klasik Gerçekçilikte Güvenlik Tehditleri”, *Uluslararası İlişkiler*, Vol. 8, No. 30, 2011, p. 48.
- 27 Barry Buzan, “Rethinking Security After the Cold War”, *Cooperation and Conflict*, Vol. 32, No. 1, 1997, p. 5-8.
- 28 Sinem Akgül-Açıkmeşe, “Güvenlik, Güvenlik Çalışmaları ve Güvenlikleştirme”, *Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler*, Evren Balta (Ed.), İletişim, İstanbul, 2021, p. 242.
- 29 Wæver, 1995.
- 30 Buzan, 1997, p. 7.
- 31 Barry Buzan, *People, States and Fear: The National Security Problem in International Relations*, Harvester Books, Chapel Hill, University of North Carolina Press, Brighton, 1983.

tered security approach and brought an approach that includes a broad understanding of security (individuals, social groups, states, and even all humanity) to the agenda. Although the mainstream security view ignores the reference objects, this perspective necessitated focusing on new reference objects in security studies.³²

The Copenhagen School positioned itself in the middle between traditional state-based security studies and post-structuralist security studies; however, it argued that the concept should not be limited to state-based military security. On the other hand, it cautioned that not everything that threatens the existence and condition of individuals can be considered a security problem.³³ In securitization, a socially constructed understanding of a threat through “discourse” is a valid approach. The more effectively the discourse shapes the permeability between subjects, the easier for an issue to be first brought to the center of the political field and then securitized as an existential threat.³⁴

The most significant contribution of the Copenhagen School to security was the application of the interactions among the five sectors that influence the security of society to the securitization theory. These security approaches are interrelated and should be analyzed individually and based on their correlations. The Copenhagen School created a functional, sectoral framework of analysis and focused on security within the military, political, economic, social, and environmental sectors. In other words, the securitization theory employed five sectors. The security sectors were lenses that highlighted a certain dimension of interactions and relationships among all units of the corresponding sector. These sectors are not present empirically. However, they are beneficial in the research as analytical tools to simplify concepts.³⁵ From the point of view of this study, we can say the same for securitization of international students in higher education.

The military sector deals with attacks from other nations, defense capacity, and the interaction of mutual perceptions of the states and focuses on power-based relationships for international students. The reference point of the political sector is the sovereignty of a state; however, nongovernmental organizations could serve to the students as a reference point of the political sector. The economic sector focuses on the issues that are necessary to access resources, finance, and markets that would serve state to reach acceptable prosperity and power for these students. The societal sector determines a consensus that stipulates threats to international students, the reference

32 Jef Huysmans, “Revisiting Copenhagen: Or, On the Creative Development of a Security Studies Agenda in Europe”, *European Journal of International Relations*, Vol. 4, No. 4, 1998, p. 487.

33 Akgül-Açıkmeşe, 2011, p. 66.

34 Michael C. Williams, “Modernity, Identity and Security: A Comment on the Copenhagen Controversy”, *Review of International Studies*, Vol. 24, No. 3, 1998, p. 435.

35 Wæver, O. “Securitising Sectors? Reply to Eriksson”, *Cooperation and Conflict*, 34 (3), 1999, p. 334; Buzan et al, 1998, pp. 7-8, 368.

to which is the belongingness and loyalty of the masses. The environmental sector is concerned with the relationship between human activities and the environment for the students in higher education. This securitization approach is possible using a selective perspective through these sectors to draw a picture of only a particular dimension and relationships among specific units of interaction for international students.³⁶

The Security Needs of International Students in Higher Education Mobility

International students are those who have enrolled in higher education (undergraduate / graduate) outside their country of residence.³⁷ An increasing number of international students travel to other states for higher education. However, the international student mobility decreased due to the COVID-19 pandemic when compared to the previous academic years. Thus, various factors could affect the mobility decisions and motivations of these students.³⁸

International students immigrate to different countries temporarily or permanently for various reasons, such as better educational and employment opportunities; however, this immigration for academic reasons brings with it various psychological and sociological problems, like cultural differences and communication difficulties.³⁹ Each student brings his/her culture and habits arising from that culture to the relevant new educational environment. Living within a different culture, even for short-term education, can cause many changes in life of every student; therefore, students might experience culture shock, which is common, especially for international students encountering a new culture for the first time. However, past experiences before encountering other cultures can significantly reduce the shock of a new culture.⁴⁰ Thus, students live through a process by which to adapt to this new culture.

The studies from the literature on international students have focused on their cultural experiences and adaptation in host countries. Unfortunately, there are very few studies on the security of international students; however, the security risks that emerged after the Cold War political developments remain prevalent. For example, several security issues, such as the nuclear conflict in the Korean peninsula and the risk of military conflicts in the South China Seas in Asia, prevail, which affects international students, albeit indirectly and temporarily.⁴¹ This situation has affected the country

36 Buzan, 1983, p. 30.

37 Migration Data Portal, 2018. <https://www.migrationdataportal.org/>

38 Taşçı, 2021.

39 Betül Dilara Şeker and Emine Akman, "Uluslararası Öğrencilerin Psikolojik ve Sosyo-Kültürel Süreçleri", *Çukurova Medical Journal*, Vol. 41, No. 3, 2016, pp. 504-505.

40 Melanie Dunkley, "What Students Are Actually Learning on Study Abroad and How to Improve The Learning Experience", Faculty of Science, University of Melbourne, Australia, 2009, [Online], Retrieved on 28-April-2022, at URL: http://proceedings.com.au/isana2009/PDF/paper_Dunkley.pdf.

41 Hylke Dijkstra, Petar Petrov and Esther Versluis, "Governing Risks in International Secu-

preferences of the students as it affects their security perception in case of war between countries. Also, Marginson et al. conducted one of the comprehensive studies that focused on the security issues and studied the security and welfare of international students, which made a significant contribution to the literature. The scholars have described the security of international students as self-determination and sustenance of a stable capacity for human ability and emphasized the significance of moral philosophy (based on Amartya Sen) and global moral–political discourses and institutions (those associated with the UN). In their study, the researchers have discussed the experiences and vulnerabilities of the students from a human rights perspective. Also, in a study based on the concepts of societal and economic security, have stated the development of policies that support the rights of these students. For example, cultural shock could become a threat to individual security or values.⁴²

Without societal security, there is no individual security. Because “belongingness” is one of the most important resources of security, it would be reasonable to presume that commitment to the family or cultural values is part of the requirement for belongingness. In particular, the issues associated with the sense of belonging and security are among the most significant problems that international students face in mobility. There are also those who approached the security needs of international students based on mobility and argued that student security is a responsibility shared by the four parties—host country, institution, parents, and students. Thus, security is a concept that is difficult to understand with different comments. A social life without security would be both meaningless and relatively dangerous, which is why security indicates both the presence of a security threat and measures against that threat.⁴³

Despite the expansion of the concept of security to include political, societal, environmental, and economic issues that determine the well-being of international students, it remains undefined in most disciplines and has not been addressed for international students in the literature. Because the security of international students affects the direction and content of their mobility, this topic deserves analysis based on various viewpoints. The mobility of international students is associated with those students. The impact of the concept of security overlapping with the decisions of international students in choosing a country is demonstrated in various studies. International students experience cultural and social problems in the host countries that national studies rarely encounter.⁴⁴For the securitization process to run, in-

ity”, *Contemporary Security Policy*, Vol. 39, No. 4, 2018.

42 Simon Marginson, Chris Nyland, Erlenawati Sawir, and Helen Forbes-Mewett, *International Student Security*, Cambridge University Press, Cambridge, 2010, p. 60.

43 Kevin Clements, *Toward a Sociology of Security* (Working Paper 90-4), University of Colorado, Boulder, 1990, p. 2.

44 Christabel Zhang, James Sillitoe, and Janis Webb, “Positive Model: Facilitating Cultural

ternational students who accept securitization and are the “audience” must consent to the measures taken by the governments (host countries), known as securitizing actors, on behalf of the values (e.g. accommodation, identity, and social rights) protected as the “reference object” and whose security is stated to be in danger.

Securitization of International Students

The Copenhagen School has defined securitization as a successful speech act in which an inter-subjective understanding is built and recognized as an existential threat of a valued subject in a political community and allows the call for urgent and extraordinary measures against this threat.⁴⁵ Securitization has a discourse assumption that uses approaches from language theory; however, it has developed a speech act perspective with its characteristics by using political theory and social constructivism. Nothing absent in the discourse can be considered a threat. Securitization is as much a decisive factor in the emergence of threats as it is in the extent of the threats.⁴⁶ Securitization is a political and social action; hence, it requires compatibility under several conditions. Even if the discourse takes place with words, the securitization may not be realized. The purpose of securitization studies is to explain who did the securitization (actor), on what issues (threats), on whose behalf (reference object); why; the results it produced; under what conditions it was done; and whether it was successful.⁴⁷

Presenting something as an existential threat to a reference object (the object whose security is under threat) is insufficient to securitize the discourse. This is just one securitization step. A security problem can be spoken of only as securitization if the audience accepts it as a security problem. In other words, to enable securitization, the receptor community should be persuaded by the state that is being presented as an existential threat. When the issue is seen as a security problem, and when the audience considers the presentations of the securitizing actor to be sufficiently threatening, there must be consent to the use of extraordinary measures to overcome it.⁴⁸ For the securitization process to run, the necessary criteria are as follows: a securitizing actor (state/government), an object of reference whose security is stated to be in danger (protected value), and a receptive audience (people/nation) that will accept that the securitization.⁴⁹ The consent of the audience regarding the extraordinary measures to be taken on the corresponding issue

Görüş

Akademik
Bakış
280

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

Diversity in the First-Year International Business Students' Learning at Victoria University”, *Paper presented at the 18th IDP Australian International Education Conference*, October 5-8, 2004, Sydney, Australia, 2004.

- 45 Barry Buzan and Ole Wæver, *Regions and Powers: The Structure of International Security*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003, p. 491.
- 46 Akgül-Açıkmeşe, 2011, p. 59-60.
- 47 Buzan et al, 1998, p. 32.
- 48 Buzan et al, 1998, p. 25.
- 49 Buzan et al, 1998, pp. 40-41.

is crucial.⁵⁰

Threat perception is a social construct based on discourse and is crucial in securitization. The effectiveness of discourse that shapes the intersubjective permeability would allow the centralization of an issue in the political domain and then would be securitized as an existential threat.⁵¹ In securitization, the actor (state/government), a reference object, the security of which is claimed to be threatened, and a receiving mass that accepts securitization (nation/people) are required for international students. It is of utmost importance that the receiving mass (i.e., society) would accept extraordinary measures to prevent threats. The reference object for international students in the securitization process is generally identity. Security issues, such as migration mobility, are considered a threat because it has been considered to harm national or transnational identity for international students.

The main originating point of securitization is identifying what makes an issue a security challenge in IR. Accordingly, because security problems are those that quickly and dramatically threaten the sovereignty or independence of a state, the protocol of the normal political order should be overridden, and maximum efforts against these threats should be allocated.⁵² According to Buzan and Wæver, the reference object focused on in the securitization process is, in general, identity. In addition, Huysmans also accepted this situation. According to him, even an issue such as immigration is considered a threat only if it is believed to eventually harm national or transnational identities, as in the case of the EU or national scale. Huysmans has stated that the concept of securitization increases the speed of people's attachment to a specific political community on the basis of the threat discourse that they emphasize.⁵³ The analysis of international students based on the views of the Copenhagen School requires an approach that includes the following five sectors of securitization: military, political, economic, societal, and environmental security. According to the sectoral approach to which the school has adapted the securitization theory, everything from A to Z is built into discourse as a security threat. The following can be considered to be security threats in the military sector: separatist, revolutionary, terrorist movements, and external threats in the classical sense; ideological threats and diplomatic nonrecognition issues in the political sector; preventing access to external resources in the economy sector; migration, integration, language, and culture change, hunger; and finally, natural disasters and human-made environmental problems that threaten humanity in the environmental sector. Even so, in all cases, the fundamental criterion for this qualification is

gors

Akademik
Bakış

281

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

50 Buzan et al, 1998, p. 36.

51 Williams, 1998, pp. 435-436.

52 Buzan, 1997, p. 13-14.

53 Jef Huysmans, "The European Union and The Securitization of Migration", *Journal of Common Market Studies*, Vol. 38, No. 5, 2000, pp. 751-777.

discourse.⁵⁴ The security sectors affect one another; these should be analyzed individually, and correlations among these factors should be determined to reach an outcome for international students. A holistic and critical security perspective could be achieved with this method. Thus, the discussion of security problems of international students who are mobilized as a securitized area/subject would emphasize these sectors in this study.

Military Security

According to the scholars of the Copenhagen School, the security concept contains destructive characteristics. According to Buzan et al., the definition of the security concept is easy for the traditional approaches in which security is considered equal to the military issues and power utilization; however, it is much harder for the ones considering security beyond the military sector. The efforts of military security alone could lead to security problems. For example, increasing the size of national military forces could lead to an armament race with other nations and may require new policies, such as further control of weapons. A large military capacity could encourage states to resort to military options even when it would be possible to use nonviolent means. Social groups respond to the perceived insecurity elements in two forms. The first is the transformation of the threat to the military security sector politically and potentially exposing the state to the security threat. This form of response to societal insecurity is meant to force the state to deal with the security issue and protect the threatened social group. The second is attempts by the social group alone against the threat. This form of response to societal insecurity refers to cases in which societies are forced to use nongovernmental tools for security.⁵⁵

The military dimension, which has been recently observed as mandatory internationalization, has revealed the importance of international students in military security. The most significant example is the forced migration of students from the host country Syria. The Syrian civil war forced students who wanted to attend local schools to choose more secure regions. The uprisings in the Middle East and Northern Africa, called the Arab Spring, forced students to leave countries (i.e., Tunisia, Egypt, and Libya), which provided another example of the military security dimension. In 2011, the social events in Tunisia, Egypt, Libya, and other countries within the region were on the global agenda. The question was who ensured the security needs of international students against military threats? Which macro policies should states have adopted for higher education institutions? Governments should be able to create solutions to the health, environment, culture, transportation, personal development, economic competition, and defense-related problems of international students. Which educational policies should be adopted by universities to improve the security of these students at the micro

54 Buzan et al, 1998, p. 7, 27.

55 Buzan et al, 1998.

level? To conduct scientific research, provide cultural diversity, and contribute to human capital development, universities should create the necessary environment in the host country.

Political Security

The most critical issue emphasized by the political security concept is the institutional stability and future of the states that have emerged after the politicization of societies, and the ideologies that states have considered as a source of legitimacy.⁵⁶ Although political security is involved in national security, it is not the focus. In other words, international relations and foreign policy affect the security of international students against political threats. International organizations, such as the UN, supranational organizations such as the EU, or nongovernmental organizations such as Amnesty International, are related to political security. The definitions of international students of international organizations, such as UNESCO, OECD, and EUROSTAT, or the reports on security needs or the activity reports of higher education institutions of states are applications related to the political security sector. In the securitization process, these practices constitute a dynamic that creates awareness of the political security of international students in the host country.

The most significant examples include the September 11, 2001 (9/11) attacks or Trump's policies regarding Muslim foreigner entry to the US. Although the number of international students in the US is constantly changing, its density continuously increased from 1954 to the 2000s among registered students; however, it is known that this situation changed because of the security practices after the 9/11 attacks; consequently, the number and density of these students has decreased.⁵⁷ This situation constitutes a crucial example in revealing the factors that determine the decision of international students in choosing a target country and the effects of the policies put forward by developed countries on these students. It was also interesting that the Trump administration's travel ban included Muslims. Such policies affected the mobility motivations and experiences of international students and led to negative feedback, and several international students experienced political security problems during that period. For example, the short-lived political crisis between Turkey and the US in 2017 affected those international students who traveled to the US.

Economic Security

Economic security is another dimension of securitization. People tend to trade for living in prosperity. This allows the implementation of reasonable economic security policies. Policymakers could use economic instruments to influence the leaders of other nations and improve the lives of people

56 Buzan et al, 1998.

57 Muhittin Sağırhı, "Eğitimin Küreselleşmesi", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, Vol. 53, No. 1, 2007, pp. 460-461.

gazi

Akademik
Bakış
283
Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

throughout the world by signing mutual agreements based on individual actions and the factors behind these activities. Universities have a functional mission because they are economic tools of higher education in a world in which economic competition is the dominant discourse in an era of globalization. Hence, in the last 20 years in particular, higher education institutions have become both a playground and a player in the global economic market.⁵⁸ This transformation has made the universities a component of economic, instead of social, policy.⁵⁹ Moreover, the economic dimension of securitization would be realized with the political economy strategies by the host states within the framework of specific agreements and programs for international students who want to study at institutions of higher education.

Marginson et al. (2010) have explained the welfare of international students within the concept of societal and economic security based on in-depth interviews conducted with those students in Australia. In addition, international students in higher education have expressed that they have experienced security problems and have demanded policies that prioritized their rights. Another example of economic security is that international students from developing countries prefer developed nations, such as the US, Canada, Sweden, the Netherlands, Germany, Denmark, and Norway, in higher education because of the more concrete promise of a future.⁶⁰ For example, the US economic power, and technological development, have been considered a center in which scientific knowledge is produced, and its top state in the published lists in university ranking and research output has made the US the main attraction for international students. Thus, the US has become the country that has attracted the most international students for many years. In addition, Germany considers the educational expenditures of the country to be an investment in the future and provides tuition fees for international students from public resources.

Societal Security

Societal security reflects the security concerns that several states have with various ethnic minorities, and it is beneficial in understanding the relationships between the current regime and minority groups. For several states, it could be observed that the most significant threats are internal in globalization. Thus, the effects of culture and migration affect security; however, religious and secular effects may trigger other security issues.⁶¹ Factors

58 Hans de Wit, *Internationalization of Higher Education in The United States of America and Europe: A Historical, Comparative and Conceptual Analysis*, Conn: Praeger: Greenwood Press, Westport, 2002.

59 Jan Currie, Richard Deangelis, Harry de Boer, Jeroen Huisman, and Claude Lacotte, *Globalizing Practices and University Responses*, Praeger, London, 2003.

60 Marginson et al, 2010.

61 Gary Bouma, Ali Haidar, Chris Nyland, Chris and Wendy Smith, "Work, Religious Diversity and Islam", *Asia Pacific Journal of Human Resources*, Vol. 41, No. 1, 2003; Helen Forbes-Mewett, and Chris Nyland, "Cultural Diversity, Relocation, and the Security of International Students at an International University", *Journal of Studies in International*

that affect international students are attitudes and cultural differences.⁶² International student mobility increases the social roles of higher education institutions to create a secure area. How to create those areas in different cultures, the expectations of international students, the conditions, and the policies have been discussed in the host country. Thus, the issue of who will provide the secure area has changed from one nation and culture to the other. For example, individuals are responsible for their security in the US, while those in Europe accept that society is the primary source of security, and it is believed that the state should provide societal security in China. It has been suggested that the security of international students be addressed within the framework of social policies, which was especially true during the COVID-19.⁶³

On the other hand, states could ask minorities to abandon all or part of their cultural differences during the nation-building process during which the minorities are assimilated. This reveals the significance of societal security for international students in the host country. Racism against Turks in Europe is an example of societal security. Another example is the discrimination of international students because of their religious beliefs or countries of origin. Several studies on such discrimination have underlined this fact.⁶⁴ For example, a student from Turkey who wants to receive higher education in a different country could return because of ethnic discrimination. Or, as observed in recent years, international Muslim students have suffered from Islamophobia in Europe. International students frequently experience security problems associated with issues such as cultural adaptation, culture shock, discrimination, and solitude. Unfortunately, cultural differences and alienation have led to societal security problems. Within this context, societal security affects the mobility choices of international students; therefore, higher education institutions should determine how they would ensure the societal security of these students.

Environmental Security

The environment is the main contradicting field in the contemporary age in which we live. Rapidly increasing world population, unplanned industrialization and disordered urbanization, nuclear bomb trials, wars and crises, artificial fertilizers, pesticides used to increase agricultural yield, and the use of chemical agents generate more and more environmental pollution, which leads to environmental issues. The idea that environmental issues threaten

Education, Vol. 12, 2008,

62 Yuefang Zhou, Divya Jindal-Snape, Keith Topping, and John Todman, "Theoretical Models of Culture Shock and Adaptation in International Students in Higher Education", *Studies in Higher Education*, Vol. 33, No. 1, 2008.

63 Taşçı, 2021.

64 Jenny Lee and Charles Rice, "Welcome to America? International Student Perceptions of Discrimination", *Higher Education*, Vol. 53, No. 3, 2007; Ly Tran, Huyen Bui and Varsha Devi Balakrishnan, *Forms of Racism and Discrimination Faced by International Students*, Council of International Students Australia Inc., Melbourne, 2020.

göz

Akademik
Bakış

285

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

the presence of societies, the continuity of the states, and the safety of individuals have led to the emergence of the environmental security concept. Environmental security covers a broad field. Resource scarcity, climate change, drought, hurricanes, and other environmental disasters and resulting losses are among the issues faced for environmental security, and various environmental problems could have global effects. In addition, the results of environmental problems affect disputes and lead to both internal and international problems. The COVID-19 which had global effects during the last two years is one of the significant examples of environmental security because, during the pandemic, international students experienced several problems in the nations that were affected by the virus.⁶⁵ In particular, the significance of the environmental conditions was once more understood with the spread of the virus to several nations. Thus, how can the environmental security of international students be ensured? The question is important and should be answered by educational policymakers.

Higher education institutions have a critical role in the construction of societal values. While universities generally lag behind the working industry in adapting to changing environmental conditions, they have taken the initiative to apply the principles of sustainability⁶⁶ and have made sustainability a part of their higher education mission and vision. They have led the way in creating a sustainable lifestyle for society in terms of environmental, social, and economic aspects during their educational activities.⁶⁷ Hence, several universities that can be considered leaders worldwide have focused on interdisciplinary and holistic/systematic thinking and planned education related to sustainable development in the relevant departments.⁶⁸ For example, higher education institutions in some states, such as the University of Cincinnati in the US, Cambridge University in the UK, Griffith University in Australia, Umwelt-Campus Birkenfeld in Germany, Stockholm University in Sweden, and the University of Oslo in Norway, are preferred by international students because of their high educational standards and sustainable and environment-friendly green buildings.

Conclusion

- 65 Dodzi Amemado, "COVID-19: An Unexpected and Unusual Driver to Online Education", *International Higher Education*, No. 102, Special Issue, 2020; Hans de Wit and Philip Altbach, "Internationalization in Higher Education: Global Trends and Recommendations for Its Future", *Policy Reviews in Higher Education*, 2020; Laura E. Rumbley, "Coping with COVID-19: International Higher Education in Europe", The European Association for International Education (EAIE), 2020, <http://www.eaie.org/>
- 66 James Merkel and Larry H. Litten, "The Sustainability Challenge", *Advancing Sustainability in Higher Education: New Directions for Institutional Research*, Larry H. Litten and Dawn G. Terkla (Ed.), Wiley Periodicals, 134, San Francisco, 2007.
- 67 Luis Velazquez, Nora Munguia, Alberto Platt, and Jorge Taddei, "Sustainable University: What can be the Matter?", *Journal of Cleaner Production*, Vol. 14, No. 9-11, 2006,
- 68 Richard A. Fenner, Charles M. Ainger, Heather J. Cruickshank, Peter M. Guthrie, "Embedding Sustainable Development at Cambridge University Engineering Department, *International Journal of Sustainability in Higher Education*, Vol. 6, No. 3, 2005.

In recent years, because of the transformation in higher education induced by internationalization, the security areas for international students in a chosen host country have led to differences more significant than those in previous years. Thus, international students lack social citizenship rights outside their country of residence and require security areas. In the study, the factors that affect the security needs of international students in higher education are discussed based on securitization and dimensions of military, political, economic, societal, and environmental security. Within this context, the following questions could be indicated based on the study findings:

- First, which actors should ensure the military, political, economic, societal, and environmental security of international students? Here, the main actors are governments. Governments must produce solutions that rely on accurate and consistent information on the security issues of international students in environment, health, culture, transportation, personal development, economic competitiveness, and advocacy in an education-oriented atmosphere. This should produce an outlook commensurate with the quality and reliability of universities that have a functional role as higher education institutions. Governments, as they apply to their citizens, should prioritize higher education to make international students understand the *lingua franca* of the world, culture, methods to conduct work, and the working conditions better, as well as widen their horizons.

- Second, what are the liabilities of higher education institutions in ensuring the security of international students? For international higher education, which is a model that focuses on the researcher, specialist, and educational unit of the enterprises of universities, the following conditions are necessary: establishment of joint academic programs, conducting scientific research suitable for our time, sources of cultural costs, maintaining the use of human capital and disposing international property surrounding good researchers and regional and national specialists, establishing research centers, creating an environment where the security demands of international students, who are a means of transferring critical resources in terms of the high-utilization workforce, to ensure both knowledge production and economic constraint. The most functional task in this field is expected to be completed by the universities.

- Third, what should the national laws include to ensure the security of international students in the host country? Host countries should also create and regulate laws and regulations to meet the security needs of international students. Relevant laws must

gors

Akademik
Bakış

287

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

define international students, their rights and responsibilities, resources, and social state. Furthermore, within the framework of international treaties, such laws should bring forth relevant provisions, making them suitable for working within the governmental and private sectors after the end of their education. During these actions, if contributing to the country's economy and improving its reputation are pursued, the country's image will also be increased by creating brand value for the host country. Providing scholarship opportunities and creating part-time working conditions for international students could be considered among the provisions in relevant future legislation.

Given that studies on the security needs of international students are insufficient, future comprehensive studies are necessary to bridge the gap, contribute to the literature, and establish a theoretical framework because it is a much-needed requirement for international students. Furthermore, researchers and scholars should lobby and negotiate for the implementation of policies to create security areas for international students. Within this context, the following measures should be adopted to ensure the security needs of these students:

- Necessary measures should be taken for international students based on the military, political, economic, societal, and environmental dimensions of securitization. When we consider the theory of securitization with all its sectors, it has been argued that the problems of international students can be overcome within the framework of human and society-oriented cooperation and that host countries can develop only with this cooperation. That is, the national security in the host country should not be separated from political, economic, societal, and environmental factors apart from military factors. As the security sectors affect one another, a holistic and critical security domain can be obtained with this perspective in the securitization process of international students.

- Higher education policies for international students in host countries should be planned and implemented by policymakers and other authorities in the securitization process based on the mission of international higher education. The international students, a community accepting and comprehending securitization, should accept the precautions taken by the governments for the securitization process. Here, the governments are the securitizing actors, and precautions are taken for the reference objects to be protected (accommodation, identity, and social rights) because these are objects with endangered security. Thus, adapting to the conditions by analyzing the innovations worldwide regarding international students

Gör

is necessary either by activating scientific statistical institutes that will work on this topic as necessary or by assigning a mission to an existing institution.

References

- AKGÜL-AÇIKMEŞE, Sinem, "Algı mı, Söylem mi? Kopenhag Okulu ve Yeni Klasik Gerçekçilikte Güvenlik Tehditleri", *Uluslararası İlişkiler*, Vol. 8, No. 30, 2011, pp. 43-73.
- AKGÜL-AÇIKMEŞE, Sinem, "Güvenlik, Güvenlik Çalışmaları ve Güvenlikleştirme", *Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler*, Evren Balta (Ed.), İletişim, İstanbul, 2021, pp. 241-257.
- AMEMADO, Dodzi, "COVID-19: An Unexpected and Unusual Driver to Online Education", *International Higher Education*, No. 102, Special Issue, 2020, pp. 12-14.
- BALDWIN, David A., "The Concept of Security", *Review of International Studies*, Vol. 23, No. 1, 1997, pp. 5-26.
- BAYSAL, Başar and LÜLECI, Çağla, "Kopenhag Okulu ve Güvenlikleştirme Teorisi", *Journal of Security Strategies*, Vol. 11, 2015, pp. 61-96.
- BİLGİN, Pınar, "Güvenlik Çalışmalarında Yeni Açılımlar: Yeni Güvenlik Çalışmaları", *Stratejik Araştırmalar*, Vol. 8, No. 14, January 2010, pp. 69-96.
- BOUMA, Gary, HAIDAR, Ali, NYLAND, Chris, and SMITH, Wendy, "Work, Religious Diversity and Islam", *Asia Pacific Journal of Human Resources*, Vol. 41, No. 1, 2003, pp. 51-61.
- BRAUCH, Hans G., "Güvenliğin Yeniden Kavramsallaştırılması: Barış, Güvenlik, Kalkanma ve Çevre Kavramsal Dörtlüsü", *Uluslararası İlişkiler*, Vol. 5, No. 18, 2008, pp. 1-47.
- BUZAN, Barry, "New Patterns of Global Security in the Twenty-First Century", *International Affairs*, Vol. 67, No. 3, 1991, pp. 431-451.
- BUZAN, Barry, "Rethinking Security After the Cold War", *Cooperation and Conflict*, Vol. 32, No. 1, 1997, pp. 5-28.
- BUZAN, Barry, and WÆVER, Ole, *Regions and Powers: The Structure of International Security*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003.
- BUZAN, Barry, *People, States and Fear: The National Security Problem in International Relations*, Harvester Books, Chapel Hill, University of North Carolina Press, Brighton, 1983.
- BUZAN, Barry, WÆVER, Ole and de WILDE, Jaap, *Security: A New Framework for Analysis*, Lynne Rienner, 1998.
- CASTLES, Stephen, "Understanding Global Migration: A Social Transformation Perspective", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Vol. 36, Issue 10, 2010, pp. 1565-1586.
- CLEMENTS, Kevin, *Toward a Sociology of Security (Working Paper 90-4)*, University of Colorado, Boulder, 1990.
- COŞKUNSERÇE, Ozan, *Uluslararası Öğrencilerin Kültürel Uyum Sürecine Yönelik Bir Çevrim-içi Oryantasyon Uygulamasının Geliştirilmesi ve Etkililiğinin İncelenmesi*, Doctoral Dissertation, Ankara University, Ankara, 2014.
- CURRIE, Jan, DE ANGELIS, Richard, DE BOER, Harry, HUISMAN, Jeroen and LACOTTE, Claude, *Globalizing Practices and University Responses*, Praeger, London, 2003.
- DANIŞ, Didem, "Küreselleşme Çağında Ulusötesi Göç ve Ulus Devlet", *Küreselleşme ve Demokrasi: Küreselleşmenin Farklı Yüzleri*, Ö. Adadağ and C. Yıldızcan (Ed.), Dipnot Publications, İstanbul, 2011.
- de WIT, Hans and ALTBACH, Philip, "Internationalization in Higher Education: Global Trends and Recommendations for Its Future", *Policy Reviews in Higher Education*, 2020.
- de WIT, Hans, *Internationalization of Higher Education in The United States of America and Europe: A Historical, Comparative and Conceptual Analysis*, Conn: Praeger: Greenwood Press, Westport, 2002.
- DEDEOĞLU, Beril, *Uluslararası Güvenlik ve Strateji*, Derin Yayınları, İstanbul, 2008.

gors

Akademik
Bakış

289

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

- DIJKSTRA, Hylke, PETROV, Petar and VERSLUIS, Esther, "Governing Risks in International Security", *Contemporary Security Policy*, Vol. 39, No. 4, 2018, pp. 537-543.
- DUNKLEY, Melanie, "What Students Are Actually Learning on Study Abroad and How to Improve The Learning Experience", Faculty of Science, University of Melbourne, Australia, 2009, [Online], Retrieved on 28-April-2022, at URL: http://proceedings.com.au/isana2009/PDF/paper_Dunkley.pdf.
- EMMERS, Ralf, "Securitisation", *Contemporary Security Studies*, Alan Collins (ed.), Oxford University Press, Oxford, 2010, pp. 136-151.
- FENNER, Richard A., AINGER, Charles M., CRUICKSHANK, Heather J., and GUTHRIE, Peter M., "Embedding Sustainable Development at Cambridge University Engineering Department", *International Journal of Sustainability in Higher Education*, Vol. 6, No. 3, 2005, pp. 229-241.
- FORBES-MEWETT, Helen and NYLAND, Chris, "Cultural Diversity, Relocation, and the Security of International Students at an International University", *Journal of Studies in International Education*, 12, 2008, pp. 181-203.
- GALLIE, Walter B. "Essentially Contested Concepts", *Philosophy and Historical Understanding*, Walter B. Gallie (Ed.), Chatto & Windus, London, 1964.
- GIDDENS, A., *Elimizden Kaçıp Giden Dünya: Küreselleşme Hayatımızı Nasıl Yeniden Şekillendiriyor*, Osman Akinhay (Trans.), Alfa Press, İstanbul, 2000.
- HUYSMANS, Jef, "Revisiting Copenhagen: Or, On the Creative Development of a Security Studies Agenda in Europe", *European Journal of International Relations*, Vol. 4, No. 4, 1998, pp. 479-505.
- HUYSMANS, Jef, "The European Union and The Securitization of Migration", *Journal of Common Market Studies*, Vol. 38, No. 5, 2000, pp. 751-777.
- KARABULUT, Bilal, "Küreselleşme Sürecinde Güvenlik Alanında Değişimler: Karadeniz'in Güvenliğini Yeniden Düşünmek", *Karadeniz Araştırmaları*, Vol. 6, No. 23, Autumn 2009, pp. 1-11.
- LEE, Jenny, and RICE, Charles, "Welcome to America? International Student Perceptions of Discrimination", *Higher Education*, Vol. 53, No. 3, 2007, pp. 381-409.
- Ly Tran, Huyen Bui and Varsha Devi Balakrishnan, "Forms of Racism and Discrimination Faced by International Students", Council of International Students Australia Inc., Melbourne, 2020.
- MARGINSON, Simon, NYLAND, Chris, SAWIR, Erlenawati, and FORBES-MEWETT, Helen, *International Student Security*, Cambridge University Press, Cambridge, 2010.
- MCSWEENEY, Bill, *Security, Identity and Interests: A Sociology of International Relations*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999.
- MERKEL, James and LITTEN, Larry H., "The Sustainability Challenge", *Advancing Sustainability in Higher Education: New Directions for Institutional Research*, Larry H. Litten and Dawn G. Terkla (Ed.), San Francisco, Wiley Periodicals, 134, 2007, pp. 7-26.
- MESJASZ, Czeslaw, "Security as an Analytical Concept", *Paper presented at the 5th Pan-European Conference on International Relations*, in the Hague, Cracow University of Economics, Cracow, Poland, 9-11 September 2004.
- MIGRATION DATA PORTAL, 2018. <https://www.migrationdataportal.org/>
- ROE, Paul, "Societal Security", *Contemporary Security Studies*, Alan Collins (Ed.), Oxford University Press, 2016, pp. 215-228.
- RUMBLEY, Laura E., "Coping with COVID-19: International Higher Education in Europe", The European Association for International Education (EAIE), 2020, <http://www.eaie.org/>
- SAĞIRLI, Muhittin, "Eğitimin Küreselleşmesi", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, Vol. 53, No. 1, 2007, pp. 423-475.
- ŞEKER, Betül Dilara and AKMAN, Emine, "Uluslararası Öğrencilerin Psikolojik ve Sosyo-Kültürel Süreçleri", *Çukurova Medical Journal*, Vol. 41, No. 3, 2016, pp. 504-514.
- TAŞÇI, Gülşah, "The Impact of COVID-19 on Higher Education: Rethinking Internationaliza-

The Security Needs of International Students: An Analysis in Terms of the
Securitization Theory

- tion Behind the Iceberg”, *International Journal of Curriculum and Instruction*, Vol. 13, No. 1, 2021, pp. 522-536.
- TEZCAN, Mahmut, “Küreselleşmenin Eğitimsel Boyutu”, *Eğitim Araştırmaları*, Vol. 6, 2002, pp. 53-55.
- TRAN, Ly, Bui, Huyen, Balakrishnan, Varsha Devi, *Forms of Racism and Discrimination Faced by International Students*, Melbourne, Australia: Council of International Students Australia Inc., 2020.
- VELAZQUEZ, Luis, Munguia, Nora, Platt, Alberto and Taddei, Jorge, “Sustainable University: What can be the Matter?”, *Journal of Cleaner Production*, Vol. 14, No. 9-11, 2006, pp. 810-819.
- WÆVER, Ole, “Securitisation and Desecuritisation”, *on Security*, Ronnie D. Lipschutz (Ed.), Columbia University Press, New York, 1995.
- WÆVER, Ole, “Securitising Sectors? Reply to Eriksson”, *Cooperation and Conflict*, Vol. 34, No. 3, 1999, pp. 334-340.
- WILKINS, Stephen, BALAKRISHNAN, Melodena S. and HUISMAN, Jeroen, “Student Choice in Higher Education: Motivations for Choosing to Study at an International Branch Campus”, *Journal of Studies in International Education*, Vol. 16, No. 5, 2012, pp. 413-433.
- WILLIAMS, Michael C., “Modernity, Identity and Security: A Comment on the Copenhagen Controversy”, *Review of International Studies*, Vol. 24, No. 3, 1998, pp. 435-439.
- WOLFERS, Arnold, “National Security as an Ambiguous Symbol”, *Political Science Quarterly*, Vol. 67, No. 4, 1952, pp. 481-502.
- ZHANG, Christabel, SILLITOE, James, and WEBB, Janis, “Positive Model: Facilitating Cultural Diversity in the First-Year International Business Students’ Learning at Victoria University”, *Paper presented at the 18th IDP Australian International Education Conference*, Sydney, Australia, October 5-8, 2004.
- ZHOU, Yuefang, JINDAL-SNAPE, Divya, TOPPING, Keith, and TODMAN, John, “Theoretical Models of Culture Shock and Adaptation in International Students in Higher Education”, *Studies in Higher Education*, Vol. 33, Vol. 1, 2008, pp. 63-75.

gazi

Akademik
Bakış

291

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

Ripeness Levels and Their Relations with the Success of the Negotiation Method: CPP-NPA, TTP, IRA

Olgunluk Seviyeleri ve Müzakere Yönteminin Başarısıyla İlişkileri: CPP-NPA, TTP, IRA

Emrah KAYA*

Abstract

Conflict arises for a variety of reasons. Parties may fail to achieve clear success in the conflict process and achieve their goals. In such a situation, conflict causes the parties to reach the mutually hurting stalemate. The realization of this situation by the parties signifies the ripening of the conflict. In a ripening conflict, alternative methods come to the fore. At this point, one of the preferred tools is the negotiation method. A similar process takes place in low-intensity conflicts between states and terrorist organizations. After prolonged conflicts, contacts between the parties occur and thus negotiations are initiated. However, the negotiation method isn't always end with successful, and it is possible to return to the conflict environment at different phases of the negotiation. This study argues that there are different levels of ripeness. At the same time, it is evaluated that there is a significant relationship between the levels of ripeness and the probability of success of the negotiation method.

Key Words: Ripeness Theory and Levels, Negotiation Method, CPP-NPA, TTP, IRA.

Öz

Çatışmalar, çeşitli nedenlerden dolayı ortaya çıkmaktadır. Taraflar, çatışma sürecinde kesin bir başarı elde etme ve amaçlarına ulaşma konularında başarılı olamayabilmektedir. Böyle bir durumda çatışmalar, tarafların karşılıklı zarar görülen çıkmaza girmesine neden olmaktadır. Tarafların bu durumu fark etmeleri, çatışmanın olgunlaşması demektir. Olgunlaşan bir çatışmada ise alternatif yöntemler ön plana çıkmaktadır. Bu noktada tercih edilen araçlardan biri müzakere yöntemidir. Devletler ile terör örgütleri arasında yaşanan düşük yoğunluklu çatışmalarda da benzer bir süreç yaşanmaktadır. Uzun süren çatışmaların ardından taraflar arasında temas kurulmakta ve neticesinde müzakerelere başlanmaktadır. Ancak müzakere yöntemi, her zaman başarılı olmamakta ve müzakerenin farklı aşamalarında tekrar çatışma ortamına dönülebilmektedir. Bu çalışmada, olgunluğun çeşitli seviyeleri olduğu savunulmaktadır. Ayrıca olgunluğun seviyeleri ile müzakere yönteminin başarılı olma ihtimali arasında özel bir ilişki olduğu değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Olgunluk Teorisi ve Seviyeleri, Müzakere Yöntemi, CPP-NPA, TTP, IRA.

Introduction

The conflict begins between the two parties because of differences of opinions on various issues or disputes of interests. In a conflict, the parties can use physical/personal/direct, psychological/structural/indirect¹, and cultur-

Makale Geliş Tarihi: 13.03.2023. Makale Kabul Tarihi: 25.05.2023.

Araştırma Makalesi / Künye: KAYA, Emrah, "Ripeness Levels and Their Relations with the Success of the Negotiation Method: CPP-NPA, TTP, IRA", Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), Sayı: 32, Cilt: 16, Haziran 2023, s. 293-314

* Dr., Ankara Center for Crisis and Policy Studies (ANKASAM) Expert, E-mail: emrahkaya0407@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-6873-8309.

1 Johan Galtung, "Violence, Peace, and Peace Research", *Journal of Peace Research*, Vol.

Akademik
Bakış

293

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

al violence² against each other. The most problematic of these is physical violence. There are various political, economic, and social reasons for parties to use such force. There are many examples of physical violence, from a fight between two people to a war between two armies. This includes the attacks by terrorist organizations that lack legitimacy and the counterterrorism by states that are legitimate actors fall within the context of low-intensity conflicts in unconventional warfare.³ Because states use force to destroy terrorist organizations and terrorist organizations resort to violence in order to achieve their political goals. At this point, conflict is “an act of force to compel our enemy to do our will.” as the Prussian general Clausewitz put it in his work *On War*.⁴

Not all conflicts end by making the enemy adopt the will. Some conflicts seem to take a very long process. In Colombia, there was a violent process that lasted continuously for about 60 years. Faced with the situation, after some time parties’ resort to other means. The crucial detail here is the ripening of conflict and the use of non-violent methods instead of military force. Apart from, as the ripening of conflict, contacts and negotiations take place between the parties to end the violence and ensure reconciliation. In this process, in which the negotiation method is used as one of the means to counterterrorism,⁵ it becomes apparent that negotiations don’t always lead to success. This situation raises some questions about how ripeness the conflict is.

Although there are various criteria for the ripening of conflict, it can be said that they are insufficient. This is because the ripening of a conflict isn’t a guarantee that the negotiations will be successful. In this context, there is a direct relationship between the ripeness level of the conflict and the probability of success of the negotiation method. In short, for conflicts that show signs of ripeness, the negotiation method is either successful or unsuccessful. At this point, there is an important connection between the success or

6, No. 3, 1969, p. 167-173.

2 Johan Galtung, “Cultural Violence”, *Journal of Peace Research*, Vol. 27, No. 3, 1990, p. 291-292.

3 Ümit Özdağ, *Türkiye’de Düşük Yoğunluklu Çatışma ve PKK*, Üç Ok Yayınları, Ankara, 2005, p. 11-20; Ivan Molloy, *Rolling Back Revolution: The Emergence of Low Intensity Conflict*, Pluto Press, 2001, p. 17.

4 Carl von Clausewitz, *Savaş Üzerine* (trans. Şiar Yalçın), May Yayınları, İstanbul, 1975, p. 44.

5 Audrey Kurth Cronin, *How Terrorism Ends: Understanding the Decline and Demise of Terrorist Campaigns*, Princeton University Press, 2009, p. 8; Paul Wilkinson, *Terrorism versus Democracy*, Third Edition, Routledge, 2011; Brigitte L. Nacos, *Terrorism and Counterterrorism*, Routledge, Sixth Edition, 2019, p. 255-274; Gus Martin, *Terörizm: Kavramlar ve Kuramlar* (trans. İhsan Çapçioğlu-Bahadır Metin), Adres Yayınları, Ankara, 2017, p. 250-251; Dean G. Pruitt, “Negotiation with Terrorists”, *International Negotiation*, Vol. 11, Issue 2, 2006, p. 373-374; Seth G. Jones-Martin C. Libicki, *How Terrorist Groups End: Lessons for Countering Al Qa’ida*, RAND, California, 2008, p. 18-19; Adam Roberts, “Countering Terrorism: A Historical Perspective”, Andrea Bianchi-Alexis Keller, ed., *Counterterrorism: Democracy’s Challenge*, Hart Publishing, 2008, p. 25-26.

failure of the negotiation method used to end various conflicts and the ripeness level of the conflict.

In this study, by examining various conflicts within the framework of ripeness theory, it is argued that there are different ripeness levels and that there is a direct relationship with the success of the negotiation method. It is seen that the negotiations, which were initiated over the claims that some conflicts have ripeness, didn't result in peace. It is believed that the deterioration of negotiations in different phases and the success of the negotiation method in some conflicts are related to the level of ripeness. Although ripeness is accepted as a level of conflict, it is claimed that ripeness has levels within itself.

The study consists of four parts. In the first part, the ripeness theory is discussed. In the second part, the negotiation method is examined. In the third part, the ripeness theory is divided into levels. In the last part, the ripeness levels are examined using the terrorist organizations Tehrik-e Taliban Pakistan (TTP), Communist Party of the Philippines-New People's Army (CPP-NPA), and Irish Republican Army (IRA). It is expected that the study will make an important contribution to the literature by dividing ripeness into levels and finding that the success of the negotiation method is related to the ripeness levels. There is no study in the literature on these topics.

Ripeness Theory

It can't be said that violent conflicts between two or more actors always result in the victory of one side. For this reason, some conflicts continue, even if the level of violence changes. Ongoing conflict means a process that is unprofitable for all parties and causes heavy losses. This situation leads to a mutually hurting stalemate. As a result, the parties feel and perceive themselves in an uncomfortable and costly stalemate.⁶ In such an environment, that is, after prolonged conflicts, when they realize that they can't impose their will on the other side by force or military means, it is accepted as "ripening of conflict" that they turn to alternative ways or think about a way out instead of letting themselves be hurt. The phase when this happens is the ripe moment.⁷ In this context, ripeness theory explains the "why" and the "when" conflict parties resort to alternative means instead of violence.⁸

The founding father of ripeness theory is I. William Zartman. Zartman identifies objective and subjective elements in the ripening of conflict. These elements are directly related to conflict and ripeness. For as much as objective elements are objective evidence, such as physical harm and mutually hurting stalemate, on the other hand, subjective elements are associated

6 I. William Zartman, "The Timing of Peace Initiatives: Hurting Stalemates and Ripe Moments", *The Global Review of Ethnopolitics*, Vol. 1, No. 1, 2001, p. 8.

7 I. William Zartman, "Ripeness": The Importance of Timing in Negotiation and Conflict Resolution", *E-International Relations*, <https://www.e-ir.info/2008/12/20/ripeness-the-importance-of-timing-in-negotiation-and-conflict-resolution/>.

8 Zartman, "The Timing of Peace Initiatives", p. 22-23.

gazi

with perceptions. For the theory to work, objective indicators are needed to influence the subjective elements. Perceptions can also be directed by an external agent, namely a mediator.⁹

One of the most accurate examples of the ripening of conflicts within the framework of the ripeness theory is the Arab-Israeli wars. These states, which have conflicted with each other for many years, have never been able to achieve complete superiority and no agreement has been reached between the parties. After some time, however, various agreements were signed between the parties. At this point, Haass argues that it isn't the 1948 and 1967 wars between the Arab states and Israel; discusses why the 1973 Yom Kippur War led to the Camp David Accords.¹⁰ In fact, the parties later showed the will to meet on a common basis, since they were harmed in the first wars and couldn't achieve any success. In this context, Zartman puts forward six propositions of ripeness. These:¹¹

- Ripeness is necessary but not sufficient for negotiation.
- Conflict is ripe when the parties see themselves in a hurting stalemate and perceive the possibility of way out.
- The mutually hurting stalemate includes subjective and objective elements.
- Ripeness occurs in the process when the parties realize that they can't bear the costs of the hurting stalemate.
- A mediator isn't required. However, it can help the parties catch the ripe moment, empathize and tend to negotiate.
- Perception of a mutually enticing opportunity is necessary but not sufficient for continuing negotiations.

As can be seen in Zartman's theory and the propositions he puts forth, the conflict is ripe when the parties are at a stalemate. In this case, the question arises as to why not all ripe conflicts lead to reconciliation as a result of negotiations. At this point, this study argues that ripeness has levels in itself.

Negotiation Method

In theoretical perspective, in a ripening conflict, the parties can resort to alternative methods to end the conflict. The crucial of these is the negotiation method, which aims to resolve the problem through negotiation and reaching a certain consensus. The negotiation method, which is used for the purpose of giving up violence and establishing peace, consists of different phases with

9 *Ibid*, p. 8-10.

10 Richard N. Haass, "Ripeness and the Settlement of International Disputes", *Survival: Global Politics and Strategy*, 30:3, 1988, p. 232.

11 Ira William Zartman, "Ripeness: The Hurting Stalemate and Beyond", Daniel Druckman-Paul C. Stern, ed., *International Conflict Resolution After the Cold War*, National Academy Press, 2000, p. 226-243.

their own dynamics. There isn't any consensus among experts on the negotiations phases Darby and Mac Ginty divide negotiations into pre-negotiation, negotiation, peace agreement, and post-agreement reconstruction and conflict transformation.¹² Özerdem's phases are: preliminary negotiations, peace negotiations, peace agreement, ratification and implementation.¹³ Guelke divides it into seven phases: pre-talks phase, secret talks, multilateral talks, negotiating to a settlement, gaining endorsement, implementing its provisions and the institutionalization of the new dispensation.¹⁴ The phasing of Fisas is exploratory phase, preliminary agreement, pre-negotiation agreement, framework agreement/roadmap, partial agreements and protocols, general agreement, and finally implementation agreement and verification and resolution of disputes.¹⁵ This work is phased as a pre-negotiation, negotiation, agreement and peacebuilding.¹⁶

The characteristics and dynamics of these phases vary depending on the type of the conflict. For example, the contact established between two conflicting states is within the scope of diplomacy. The parties know each other and recognize their legitimacy. However, contact between the state, which is a legitimate actor, and a terrorist organization, which has no legitimacy, can't be considered diplomacy. Secret contracts are known as back-channel negotiations.¹⁷ In addition, a state doesn't recognize the terrorist organization and argues that it has no legitimacy. For this reason, it approaches the negotiation process with terrorist organizations with concern and caution. Another characteristic of back-channel negotiations is that they create a defence mechanism within themselves. This is because the negotiations between the parties are very fragile.¹⁸ Negotiations are quite weak, especially against foreign interventions. Spoiler actors who want to sabotage the negotiations will exist during this period. But secret negotiations will be an obstacle for them.¹⁹

- 12 John Darby-Roger Mac Ginty, "Conclusion: Peace Processes, Present, and Future", John Darby-Roger Mac Ginty, ed., *Contemporary Peacemaking: Conflict, Peace Processes and Post-war Reconstruction*, Second Edition, Palgrave Macmillan, 2008, p. 352.
- 13 Alpaslan Özerdem, *Barış İnşası Kuram ve Uygulaması*, Nobel Yayıncılık, Ankara, 2013, p. 95.
- 14 Adrian Guelke, "Negotiations and Peace Processes", John Darby-Roger Mac Ginty, ed., *Contemporary Peacemaking: Conflict, Peace Processes and Post-war Reconstruction*, Second Edition, Palgrave Macmillan, 2008, p. 68.
- 15 Vıcenç Fisas, *Dünyada Barış Süreçleri: Kürt Sorunu İçin İpuçları*, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2011, p. 17.
- 16 Mehmet Seyfettin Erol-Emrah Kaya, "Afganistan Barış Süreci: Küresel ve Bölgesel Aktörler", *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 2021, p. 412.
- 17 Andrew Fitz-Gibbon, *Talking to Terrorists, Non-Violence, and Counter-Terrorism: Lessons for Gaza from Northern Ireland*, Palgrave Macmillan, 2016, p. 51-52.
- 18 Dean G. Pruitt, "Back-channel Communication in the Settlement of Conflict", *International Negotiation*, 13(1), 2008, p. 38.
- 19 John Darby-Roger Mac Ginty, "Introduction: Comparing Peace Processes", John Darby-Roger Mac Ginty, ed., *The Management of Peace Processes*, Palgrave Macmillan, 2000, p. 4.

Gaz

Akademik
Bakış
297
Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

The pre-negotiation is the phase in which the parties contact each other secretly. During the pre-negotiations, the parties discuss various issues. The secrecy of the process is important for the future of the negotiations. Because a large part of the society may oppose the talks of states with terrorist organizations. The fear that terrorist organizations seek to generate in the population with attacks and the intensity of the damage they inflict on the civilian population increase the dose of opposition. In such an environment, parties can eliminate public pressure through secret negotiations.²⁰ Extreme pressure is exerted on governments in particular, and they can even be accused of “treason.” Eliminating the reactions for a while is important for the outcome of the negotiations.²¹

During the pre-negotiation, assorted topics such as the method to be followed in the negotiations, where they will be held, delegations and mediators are discussed.²² After the pre-negotiations, the parties move to the negotiation phase. In this process, megaphone diplomacy is used as a tool. The society is prepared for the talks through respectable people and the media. Afterwards, the public is informed about the pre-negotiations and the negotiation process is officially announced to the public. But in general, not everything is disclosed, and some issues remain confidential.²³

One of the most important issues in negotiations is the participants. In this phase, two methods are used. Either only delegations of the conflicting parties and perhaps a limited group or various representatives from all parts of society participate in the negotiations.²⁴ In here, there is a difference. Decisions are taken more quickly in narrow-scoped negotiations. However, the peacebuilding can be quite problematic. Segments whose demands and reactions aren't heard can resist the implementation of the decisions taken. On the other hand, it is very difficult to take a decision in wide-scoped negotiations in which participation from all segments of the society takes place. Because wide-scoped participation means that different demands are made. This situation makes reconciliation difficult. However, since everyone is listened to, peacebuilding is easy.²⁵ At this point, it can be said that for sound peacebuilding, it is more appropriate for groups from all parts of society participate in the negotiations.

The aim of negotiation is to change the party's attitude, understand

- 20 Niall O. Dochartaigh, “Together in the Middle: Back-Channel Negotiation in the Irish Peace Process”, *Journal of Peace Research*, 48(6), 2011, p. 768-769.
- 21 Guelke, “Negotiations and Peace Processes”, p. 70; Jonathan Powell, *Teröristlerle Konuşmak* (trans. Nuray Önoğlu), 2. Edition, Aykırı Yayıncılık, İstanbul, 2016, p. 112-113.
- 22 Guelke, “Negotiations and Peace Processes”, p. 70-71
- 23 Kristen Sparre, “Megaphone Diplomacy in the Northern Irish Peace Process: Squaring the Circle by Talking to Terrorists through Journalists”, *Harvard International Journal of Press/Politics*, 6(1), 2001, p. 89-90.
- 24 Başar Baysal, “Kolombiya – FARC Barış Görüşmelerinde Katılımcılığın Rolü: Kadınlar, Kurbanlar ve Ordu”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 18:41, 2022, p. 122.
- 25 Anthony Wanis-St. John, “Peace Processes, Secret Negotiations and Civil Society: Dynamics of Inclusion and Exclusion”, *International Negotiation*, 13(1), 2008, p. 4.

that they can't always win or lose, build personal relationships and shared feelings, establish communications, develop ideas for a solution, and achieve results that build trust in the process. The actions to be avoided in this process are to defend only one's own interests, to worry about one's own existence, to be opportunistic, to take a defensive position, to stick to a slogan, and to simplify complex realities.²⁶ At this stage, it is important to adopt a win-win approach, not a zero-sum or win-lose strategy.²⁷

Negotiations are open to the public. Therefore, issues such as representatives, participants, seating arrangements, venue, procedures, and how the negotiations are conducted are especially important. Because of these seemingly small details can become a matter of prestige and delay the discussion of the main issue.²⁸ Threats may arise in various phases of the negotiation method, especially in the negotiation phase.²⁹

The agreement to be signed after the negotiations is a document that the violence will be ended by peaceful means. Nowadays, the importance of peace agreements is increasing, and its scope is expanding.³⁰ Agreements that ensure the institutionalization of peace contain significant content in terms of reaching the parties to power through democratic means, ensuring that human rights gain a structural status, resolving past problems and mistakes.³¹ Shortly, agreements create the basis for negative peace as well as positive peace. In this process, peace agreements can include legal changes on a variety of issues, from reforms to amnesty.³²

After the agreement, peacebuilding begins. However, this period is fraught with various risks, uncertainties, and vulnerabilities.³³ 30% of agreements are broken in the first two years,³⁴ 45% in the first five years, and 55%

26 Fisas, *Dünyada Barış Süreçleri*, p. 90-91.

27 Vicens Fisas, "The design and architecture of peace Processes", *NOREF*, April 2015, <https://noref.no/Publications/Themes/Peacebuilding-and-mediation/The-design-and-architecture-of-peace-processes-lessons-learned-in-the-wake-of-crises>, p. 2-3.

28 Guelke, "Negotiations and Peace Processes", p. 70-71.

29 Fulya Köksoy, *Çatışma Çözümü: Kuzey İrlanda ve Kolombiya Deneyimleriyle Barışa Giden Yol*, Nobel Yayıncılık, Ankara, 2020, p. 97.

30 Christine Bell, "Peace Agreements: Their Nature and Legal Status", *The American Journal of International Law*, Vol. 100, No. 2, 2006, p. 373-376.

31 Christine Bell, "Negotiating Human Rights", John Darby-Roger Mac Ginty, ed., *Contemporary Peacemaking: Conflict, Peace Processes and Post-war Reconstruction*, Second Edition, Palgrave Macmillan, 2008, p. 213.

32 Astri Suhrke et al., "Peace Processes and Statebuilding: Economic and Institutional Provisions of Peace Agreements", Chr. Michelsen Institute, Bergen, March 2007, p. 24-25; Jasmine-Kim Westendorf, *Why Peace Processes Fail: Negotiating Insecurity After Civil War*, Lynne Rienner, 2015, p. 6-7.

33 Stephen John Stedman, "Implementing Peace Agreements in Civil Wars: Lessons and Recommendations for Policymakers", International Peace Academy-Center for International Security and Cooperation Stanford University, New York, 2001, https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/ImplementingPeaceAgreementsinCivilWars_IPI2001.pdf, p. 7.

34 John Paul Lederach, "After the Handshake: Forging Quality Implementation of Peace Agreements", Humanity United, <https://humanityunited.org/after-the-handshake/>.

gys

Akademik
Bakış

299

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

in the first 10 years.³⁵ For this reason, the period when the agreement is signed and peacebuilding is started is very risky. Implementing the agreement and the disarmament, demobilization, and reintegration (DDR) process has problems and risks, such as expectations, new relationships, passing decisions to the necessary institutions,³⁶ and resurgence of hostilities, economic issues, past traumas, lack of confidence, incompatibility.³⁷

Especially the DDR is related to the management of the weapons and ammunition owned by the organization during peacebuilding. The weapons left by the organization are destroyed and, if necessary, security reform is discussed.³⁸ In this process, it is important for the parties to cooperate, to eliminate the problem of trust, to adopt a transparent attitude, to reintegrate the militants who laid down arms, and to ensure a normal life. It is important to create various job opportunities, provide psychological support, ensure their safety, and not ignore the human rights of the militants who have laid down weapons. Furthermore, peacebuilding and DDR are intertwined concepts. The realization of one without the other is impossible.³⁹ At this point, the quality of a peace agreement is equal to the quality of the peacebuilding, that is, the implementation process.⁴⁰ In addition, the ripening of conflict continues in the peacebuilding process as well as negotiations. Because the agreement signed after the ripening of the conflict may contain some problems and deficiencies. In such a case, the parties can eliminate the defects of the agreement through various negotiations that they will carry out in a determined and good-faith manner. Otherwise, a ripening of the conflict may lose this feature in one day.⁴¹

Ripeness Levels

Contacts with various organizations and subsequent negotiations fail at different phases of the negotiation method. One of the reasons for this is that the ripening of conflict or negotiation doesn't necessarily guarantee peace. However, the steps taken are unsuccessful, especially due to the abuse of the talks by terrorist organizations. The realization of ripeness generally shapes

- 35 HD Centre for Humanitarian Dialogue, "Charting the roads to peace: Facts, figures and trends in conflict resolution", Mediation Data Trends Report, 2007, https://www.files.ethz.ch/isn/39741/07_oslo_charting_FINAL.pdf, p. 13; Westendorf, *Why Peace Processes Fail*, p. 7-8.
- 36 Felix Colchester et al., "Implementing Peace Agreements: Supporting the Transition from the Negotiation Table to Reality", *Discussion Points of the Mediation Support Network (MSN)*, Mediation Support Network, No: 10, 2020, <https://css.ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/cis/center-for-securities-studies/pdfs/MSN%20Discussion%20Points%20Nr.10.pdf>, p. 5.
- 37 Özerdem, *Barış İnşası Kuram ve Uygulaması*, p. 135-138.
- 38 Alpaslan Özerdem, *Savaş Sonrası Yeniden Yapılanma: Eski Savaşçıların Silahlandırılması, Terhisi ve Yeniden Entegrasyonu*, Nobel Yayıncılık, Ankara, 2013, p. 14-16.
- 39 *Ibid*, p. 9-12.
- 40 Lederach, "After the Handshake".
- 41 Terrence Lyons, "Successful peace implementation: plans and processes", *Peacebuilding*, 4(1), 2016, p. 71-73.

the parties' perceptions and thoughts for the negotiations. In other words, the parties turn to alternative paths arising from the mutually hurting stalemate. In this process, peaceful means come to the fore. However, some of the meetings held tend to be fragile, while others are unaffected by the conflicts on the ground. In this context, which level of ripeness gains importance.

In this context, three ripeness levels were established: insufficient, partial, and full ripeness. Firstly, in conflicts that have reached insufficient ripeness, the parties aren't opposed making contact and negotiation. However, their beliefs and hopes that a peace agreement and healthy peacebuilding will occur are quite weak. On the other hand, there is a high probability that the parties or one party will abuse the negotiations. The parties to these conflicts also consider gaining a high level of profit from the negotiations. If this expectation isn't realized, they don't plan the agreement. Therefore, the fragility in the established contacts and negotiations is at a high level. Moreover, negotiations conducted after these conflicts are more easily affected by from spoilers. As a result, negotiations initiated after conflicts of insufficient ripeness often fail.⁴²

Second, at partial ripeness, the parties are in favor of initiating contacts, negotiations, and continuing negotiations. However, they are skeptical about the agreement and the peace process. They have important question marks about the DDR process. This is because, as a result of the demonization of each other by the conflicting parties for many years, lack of confidence is at a high level. The states have low confidence that all militants will all lay down their arms and surrender and destroy all weapons. The terrorist organizations, in turn, doubt that the necessary conditions will be created and that their security will be guaranteed in the process of integration into normal life after they lay down their arms. At this point, although the negotiations aren't abused, the indecision about laying down arms is increasing. To overcome this indecisiveness, guarantees can be given with the involvement of neutral third actors such as the United Nations (UN). In partial ripeness, the parties' expectations regarding the gains to be obtained from the negotiations are at a more controllable level. This is because the parties become more aware that they won't win or lose everything completely. Therefore, they enter into more balanced expectations. At this level, negotiations are less fragile and small-scale attacks by spoiler may be ineffective. The probability of the negotiation method to be successful in partial ripeness is higher than in insufficient ripeness.⁴³

Finally, full ripeness is the process in which the negotiation method is carried out in the most systematic way. The parties don't abuse the negotiation process as they don't harbor bad intentions and have a strong notion

42 Emrah Kaya, *Terörizmle Mücadelede Müzakere Yöntemi: ETA-LTTE-PKK-FARC*, Nobel Yayıncılık, Ankara, 2022, p. 446.

43 *Ibid*, p. 446-447.

gors

Akademik
Bakış

301

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

of reconciliation. The goal of the parties isn't to become stronger by abusing the negotiations, but to end the violence through constructive negotiations. For this reason, the spirit and purpose of the negotiation method is adhered to. In this way, the fragility and lack of confidence in the negotiations are at the lowest level. Even if conflicts occur during the negotiation, it won't affect the functioning of the negotiations, the psychology of the parties and the result of negotiation. At this point, the continuation of the organisation's negotiations despite the assassination of the FARC leader can be cited as an example.⁴⁴ Moreover, the expectations of the parties regarding the gains to be obtained from the negotiations are significantly balanced and controllable. More easily compromises are made to lay down the gun and build trust. Finally, the conflicts in which the negotiation method is most likely to succeed are those that are fully ripe.⁴⁵

Ripeness and its levels are influenced by various factors. Aggestam attributes the ripeness level to how political leaders perceive conflict, even though the local, regional and international environment is favorable for the peace process.⁴⁶ In addition to how political leaders view the conflict, other factors that affect ripeness include the presence of states that support terrorist organizations; the ideological, religious, ethnic, or separatist reasons for the conflict; the reinforcement of the perception that terrorist organizations can achieve their goals by increasing their offensive capacity; and the attitudes of the parties during negotiations.

The Cases of TTP, CPP-NPA, and IRA

TTP

During the U.S. intervention in Afghanistan, some militants of the Afghan Taliban and terrorist organization al-Qaeda fled to Pakistan. These groups, espousing radical religious arguments that came together in Pakistan, officially established the TTP in 2007, whose roots date back to the early 2000s. The TTP's main objectives are the enforcement of Sharia law, attack foreign forces in Afghanistan, and wage jihad against the Pakistani army. At this point, the main target of the TTP is the Pakistani security forces, defined as apostates, and civilians. TTP carries out its attacks in the Federally Administered Tribal Areas (FATA) and Khyber Pakhtunkhwa Province (KPP).⁴⁷ Once

44 Harvey F. Kline, *Between the Sword and the Hall: The Santos Peace Negotiations with the Revolutionary Armed Forces of Colombia*, The University of Alabama, 2020, p. 46-49; Carlo Nasi, "The peace process with the FARC-EP", Fabio Andres Diaz Pabon, ed., *Truth, Justice and Reconciliation in Colombia: Transitioning from Violence*, Routledge, 2018, p. 37.

45 Kaya, *Terörizmle Mücadelede Müzakere Yöntemi*, p. 447.

46 Karin Aggestam, "Refraining international conflicts: "Ripeness" in international mediation", *Paradigms*, 9:2, p. 91.

47 Qandeel Siddique, "Tehrik-e-Taliban Pakistan: An Attempt to Deconstruct the Umbrella Organization and the Reasons for its Growth in Pakistan's North-West", DIIS Report, 12, 2010, https://pure.diis.dk/ws/files/104682/RP2010_12_Tehrik_e_Taliban_web.pdf, p. 7-11.

established, the TTP had a significant impact on the balances in the region. Because while Islamabad supports the Taliban; the TTP, which was considered the Pakistani Taliban, was attacking Pakistan. Despite this, there have been various attempts to negotiate between the Islamabad administration and the TTP.⁴⁸

The first agreement between Pakistan and the groups that were the predecessor of the organization before the TTP was established was the Shakai Agreement of 24 March 2004. Nek Mohammed Wazir, who signed the agreement, supported the Taliban. Nek Mohammed was one of the names that influenced the formation of the TTP within the Pakistani Taliban.⁴⁹ Within the scope of the agreement, it was decided amnesty, compensation, not to touch the Mujahideen and allow them to live in the region, not to attack Pakistan and not to take part in the actions in Afghanistan. The condition of not participating in the actions in Afghanistan is proof of the difference between the group with which the agreement was signed and the Taliban. Because it wasn't possible for the Afghan Taliban to give up on their aims by making an agreement with Pakistan. Due to uncertain issues between the parties, Pakistan launching an operation and the U.S. killing Nek Mohammed with a drone attack, the agreement broke down after about 50 days.⁵⁰

Between 2002 and 2009, 13 agreements were signed to end conflicts in the region. Some of these agreements were signed with the Pashtun tribes, others with the founders of the TTP, such as Baitullah Mehsud. Pashtun identity is gaining importance here. This is because, in addition to its religious identity, the TTP is also a Pashtun nationalist.⁵¹ However, these agreements were generally broken due to TTP's attacks and Pakistan's military operations. The TTP saw the ceasefire and negotiation processes as an opportunity to gain strength again and abused it. This is an indication that the conflict hasn't ripened sufficiently for the organization.⁵²

However, the insufficient capacity of the parties, inexperience in negotiations, see negotiations as zero-sum, the lack of a systematic process, the fact that the parties don't come to a common point in the long-term even though

48 Muhammad Sohaib Subhani et al., "Pakistani Newspapers on Peace Talks with Tahrik e Taliban Pakistan", *Journal of Business and Social Review in Emerging Economies*, Vol. I, No 1, 2015, p. 47-48.

49 Daud Khattak, "Reviewing Pakistan's Peace Deals with the Taliban", Combating Terrorism Center, <https://ctc.westpoint.edu/reviewing-pakistans-peace-deals-with-the-taliban/>.

50 Sohail Habib Tajik, "Analysis of Peace Agreements with Militants and Lessons for the Future", *Pak Institute for Peace Studies, Conflict and Peace Studies*, Volume 4, Number 1, Jan-Mar 2011, <https://www.pakpips.com/web/wp-content/uploads/2017/11/140.pdf>, p. 6.

51 Safdar Hussain, "Pakistan's Achievements in War on Terror But at what Cost: A Special Review of the Current Decade", *Pak Institute for Peace Studies*, 2019, <https://www.pakpips.com/web/wp-content/uploads/2019/05/Pakistan%E2%80%99s-achievements-in-war-on-terror-but-at-what-cost-a-special-review-of-the-current-decade.pdf>, p. 62-67.

52 Arshad Ali, "Peace Talks with the Pakistani Taliban: Challenges and Prospects", *Counter Terrorist Trends and Analyses*, Vol. 5, No. 4, 2013, p. 12.

they come to a short-term agreement, seeing violence as a tool and normalizing violence, failure to abide by agreements, failure of peacebuilding, unstable dynamics of the region, competition between regional powers, foreign intervention, differences in religious interpretations, TTP's ties with other terrorist organizations, the Durand Line, controversial issues such as the TTP's unwillingness to lay down arms and state-Pashtun/tribal relations are the main reasons for the breakdown of agreements.⁵³

Various attempts to negotiate between the parties continued. On March 2, 2014, TTP declared a ceasefire in return for the Islamabad administration releasing the captured TTP militants. However, since some releases were delayed on 17 April, the TTP broke the ceasefire and conflicts resumed. In February 2014, Pakistan announced its National Internal Security Policy 2013-18. In this context, policies have been adopted to engage in dialogue with relevant people, isolate terrorists from support areas, and increase deterrence to neutralize threats. In addition, it was aimed to win the people and act as a deterrent in the counterterrorism. However, TTP carried out an attack on Karachi Airport in June 2014. Thereupon, Operation Zarb-e-Azb, named after the sword of the Prophet of Islam, was launched and the National Action Plan was announced at the beginning of 2015.⁵⁴ Then, in December 2014, the TTP attacked a military school in Peshawar. More than 150 people, including 134 children, lost their lives in the attack.⁵⁵ It is stated that TTP weakened because of the operation. However, the organization couldn't be terminated, and it continued attacks.⁵⁶

The last meeting between the parties took place in June 2022 and a ceasefire was declared. Thus, it was accepted that negotiations were made between Islamabad and TTP. It was thought that this negotiation would be effective in establishing peace.⁵⁷ While the Taliban played a mediator role in the talks, Islamabad was represented by a delegation led by Faiz Hamid, the former Head of Inter-Services Intelligence (ISI). During the negotiations, the Pakistani delegation offered to allow the TTP to return to the country in exchange for laying down arms, disbanding the organization, declaring a permanent ceasefire, and engaging in politics. TTP found the offer attractive but insufficient. The organization asked Pakistan to reduce its military presence in FATA and to stop the step that enabled FATA to be more connected to the

53 Babar Sattar, "Talking peace again", DAWN, <https://www.dawn.com/news/1084592>; Ali, "Peace Talks with the Pakistani Taliban", p. 13.

54 Hussain, "Pakistan's Achievements in War on Terror", p. 29-31.

55 NDTV, "Pakistan On Alert As Nation Marks 1 Year Since School Massacre", <https://www.ndtv.com/world-news/pakistan-on-alert-as-nation-marks-1-year-since-school-massacre-1255486>.

56 Madiha Afzal, "Terrorism in Pakistan has declined, but the underlying roots of extremism remain", Brookings, <https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2021/01/15/terrorism-in-pakistan-has-declined-but-the-underlying-roots-of-extremism-remain/>.

57 Umair Jamal, "Tehreek-e-Taliban Pakistan Declares Unilateral Ceasefire", The Diplomat, <https://thediplomat.com/2022/06/tehrrek-e-taliban-pakistan-declares-unilateral-ceasefire/>.

center with the amendment made in the Constitution in 2018. Although the Pakistani delegation said that the first demand of the TTP could be discussed, they opposed the second demand.⁵⁸ Thereupon, the ceasefire process broke down in November and the TTP started its attacks again.⁵⁹ Later, TTP leader Noor Wali Mehsud stated that they had the capacity to carry out attacks for a long time thanks to the “weapons and spirit of liberation “ in Pakistan.⁶⁰

CPP-NPA

Founded in 1968-1969, CPP-NPA is a Maoist-Marxist-Leninist terrorist organization based in the Philippines.⁶¹ The founding leader Jose Maria Sison saw the ideas of Mao Zedong as an advanced version of Marxism and Leninism for that age and as the main tool for success.⁶² Sison was also the chief advisor to the National Democratic Front (NDF),⁶³ which was formed in 1973 to unite socialist organizations and groups under one roof. Although the CPP is a political organization, it started to take up arms, acting on the argument of the pressure of the administration, and as a result, it established its armed wing, the NPA. In 1986 it was claimed that the CPP-NPA had 30,000 militants. It was also active in 62 of the country's 73 provinces and had the capacity to influence 20%. Although it didn't actually rule any part of the country, it acted as a sovereign. The main purpose of the organization was to bring together those who oppose the “US-Ferdinand Marcos dictatorship”.⁶⁴ The organization has supported the struggle of Muslims in Bangsamoro and their right to self-determination.⁶⁵

The first contact between the Philippine government and the CPP-NPA dates to 1986. Since this date, the number of contacts and negotiations has been more than 40. In 1986, Corazon Aquino, who advocated democratization in the country, became president. In addition, Sison and Bernabe Buscayno,

- 58 Asfandyar Mir, “Five Things to Watch in the Islamabad-Pakistani Taliban Talks”, USIP, <https://www.usip.org/publications/2022/06/five-things-watch-islamabad-pakistani-taliban-talks>.
- 59 Daud Khattak, “‘Clouds Of War Are Gathering’: Pakistanis Brace For Bloody Year As TTP Ends Cease-Fire, Intensifies Attacks”, RFE/RL, <https://www.rferl.org/a/pakistan-taliban-ttp-cease-fire-attacks-analysis/32202135.html>.
- 60 Nic Robertson-Saleem Mehsud, “Pakistan's Taliban problem is America's too”, CNN, <https://edition.cnn.com/2022/12/15/middleeast/taliban-afghan-pakistan-ttp-america-problem-intl-hnk/index.html>.
- 61 F. A. Mediansky, “The New People's Army: A Nation-wide Insurgency in the Philippines”, *Contemporary Southeast Asia*, Vol. 8, No. 1, 1986, p. 1-2.
- 62 Jose Ma. Sison, *Foundation for Resuming the Philippine Revolution: Selected Writings 1968 to September 1972*, International Network for Philippine Studies (INPS) and Aklat ng Bayan, Inc., 2013, p. 5.
- 63 In some studies, CNN is used by combining the initial letters of CPP-NPA and NDF. Richard Javad Heydarian, “The quest for peace: the Aquino administration's peace negotiations with the MILF and CPP-NPA-NDF”, NOREF, March 2015, <https://www.files.ethz.ch/isn/189990/6a4a521651243abd9d63bafa322d7da9.pdf>.
- 64 Misagh Parsa, *States, Ideologies and Social Revolutions: A Comparative Analysis of Iran, Nicaragua, and the Philippines*, Cambridge University Press, 2004, p. 267-269.
- 65 E. San Juan Jr., *U.S. Imperialism and Revolution in the Philippines*, Palgrave Macmillan, 2007, p. 105-106.

gors

Akademik
Bakış
305
Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

one of the leaders of the NPA, were released. Preliminary negotiations, which started in 1986, were disrupted by the attack of the organization in January 1987.⁶⁶ It is thought that the contacts established again in October 1990 will be successful. Because the CPP-NPA stated that it could be negotiated without preconditions, but it was unsuccessful.⁶⁷

Negotiations started again in the following period. This has been a two-stage process. The first is the preliminary interviews covering the years 1992-1995.⁶⁸ The Hague Joint Declaration was signed because of the negotiations held in The Hague, Netherlands on 31 August-1 September 1992. Accordingly, it was decided in the declaration that (1) to resolve conflicts through negotiation, (2) the aim of the negotiation is to ensure a lasting and just peace, (3) the negotiation would be held after temporary agreements were made on the important issues on the agenda, (4) it should be in accordance with acceptable principles such as sovereignty, democracy and social justice, (5) to take confidence-building measures for negotiation and to put an agenda on human rights, socio-economic, political and constitutional reforms and ending hostilities.⁶⁹ In 1994, negotiations between the parties were continuing. On 14 June, the Breukelen Joint Statement was announced, which is an indicator of trust-building and goodwill and forms the content of future talks. The Joint Agreement on Safety and Immunity Guarantees was signed on February 24, 1995. Two days later, the Joint Agreement on the Ground Rules of the Formal Meetings Between the GRP and NDFP Negotiating Panels, which set the framework for official negotiations, was accepted.⁷⁰

After that, the second part of the official negotiations covering the years 1995-1998 was started. The Comprehensive Agreement on Respect for Human Rights and International Humanitarian Law (CARHRIHL) was signed on 16 March 1998.⁷¹ However, negotiations were suspended in 1999 after the CPP-NPA took some policemen hostage and the administration granted the US military access to all ports and bases. Contact was made again in 2001.⁷² Although negotiations were held at various levels and frameworks, no final

gpr

- 66 GMA News Online, "TIMELINE: The peace talks between the government and the CPP-NPA-NDF, 1986 – present", <https://www.gmanetwork.com/news/topstories/special-reports/634324/timeline-the-peace-talks-between-the-government-and-the-cpp-ndf-1986-present/story/>.
- 67 Christine Bell-Helia Farahnoosh, "Chronology of the Peace Process and Peace agreements between the Philippines and the National Democratic Front", PSRP, Briefing Paper 03, 2015, <https://assets.publishing.service.gov.uk/media/57a0898bed915d3cfd0002d4/61540-Briefing-Paper-Philippines-Chronology.pdf>, p. 2.
- 68 Office of the Presidential Adviser on the Peace Process, "Signed Agreements", <https://gphndfpeacetalks.wordpress.com/signed-agreements/>.
- 69 The University of Edinburgh, "The Hague Joint Declaration (September 1, 1992)", <https://www.peaceagreements.org/viewmasterdocument/569>.
- 70 National Democratic Front of the Philippines, "Declaration of Undertaking to Apply the Geneva Conventions of 1949 and Protocol I of 1977", http://theirwords.org/media/transfer/doc/1_ph_ndfp_2005_20-11d48a9675a2eaeaba19db0162c8ab09.pdf, p. 103-113.
- 71 *Ibid*, p. 129-143.
- 72 Bell-Farahnoosh, "Chronology of the Peace Process...", p. 2-3.

agreement was signed.

Negotiations started again in 2011. It was overturned in 2013 when the parties couldn't agree on the demands. A year later, contacts were made again, but it was inconclusive. Pre-negotiations were held again to start the negotiations on 15-16 June 2016. With Rodrigo Duterte's transition to the country's administration, the negotiations accelerated. Although the parties couldn't agree on various points, peace talks started under the facilitation of Norway and a ceasefire was declared. In this process, past agreements, accelerating the process, release of prisoners and amnesty were the most important topics. The second round of negotiations was held on 6-10 October 2016 and the third on 19-25 January 2017. However, due to some conflicts, the negotiations were terminated. Pre-negotiations, which had been confidential, resumed in March. Although the fourth round was held on 3-6 April 2017, the process was broken again. Negotiations officially ended in November 2017 and CPP-NPA was listed as a terrorist organization in December.⁷³

Although a new negotiation process hasn't been initiated due to the developments, it is difficult to say that the parties have given up on the negotiation method. In a statement made in January 2022, the Office of the Presidential Adviser on Peace, Reconciliation and Unity gave the message that the negotiations will be successful if the CPP-NPA militants don't attack the government forces and stick to the process during the negotiations.⁷⁴ The Philippines administration also announced that re-negotiations could be held in December 2022. According to the statement, it is understood that the administration still has strong belief that a final agreement can be reached through negotiation.⁷⁵ Shortly after Sison's death, the CPP-NPA also announced that it was open to negotiations.⁷⁶ This indicates that a new negotiation may begin in the Philippines. The opinions of the parties on the negotiation and agreement are an indication that the conflict has ripened at a partial level.

IRA

Founded on November 25, 1913, the IRA is an organization that fought for independence against Britain. In the 1960s and 1970s, the IRA underwent a split. One of the organizations established during this period was the Provisional Irish Republican Army (PIRA)⁷⁷ and continued to be called the IRA.⁷⁸

73 GMA News Online, "TIMELINE: The peace talks between the government...".

74 OPAPRU, "Should peace talks resume with CPP-NPA-NDF?", <https://pia.gov.ph/press-releases/2022/01/25/should-peace-talks-resume-with-cpp-npa-ndf>.

75 Catherine S. Valente, "Govt open to peace talks with 'Reds'", *The Manila Times*, <https://www.manilatimes.net/2022/12/09/news/govt-open-to-peace-talks-with-reds/1869516>.

76 Xianne Arcangel, "CPP says it's 'always open' to resumption of peace talks after Sison's death", *CNN Philippines*, <https://www.cnnphilippines.com/news/2022/12/18/cpp-peace-talks-joma-sison.html>.

77 Alvin Jackson, *Ireland, 1798-1998: War, Peace and Beyond*, 2nd ed., Wiley-Blackwell, 2010, p. 370.

78 Demokratik Gelişim Enstitüsü, "Hayırlı Cuma Anlaşması: Genel Açıklama", London, 2013, <https://www.democraticprogress.org/wp-content/uploads/2014/02/TURKISH-PDF.pdf>, p. 13.

The IRA was an ethnic-separatist terrorist organization that used sectarian values.⁷⁹ The fact that the British were on the island, and they were Protestant were the most important problems for Catholic Irish nationalists. Because this organization purposed the Protestant English to be expelled from the island and the union of the two Irish administrations. As a result of the conflicts experienced in this period, the period known as The Troubles (1968-1998) began.⁸⁰

The British divide the attacks of the IRA into two periods. The first is the period of riot (1970-1971) and the second is the period of terror (1972-1997). The aim of the IRA was to spread the conflicts over a long period of time, to make the region unsafe for London, to make it unmanageable, to wear away at the extensions of the state and to continue the conflicts. The IRA was also targeting civilians in this process.⁸¹ The London administration, on the other hand, used various counterterrorism methods, primarily military force, against the IRA. However, secret contact with the organization was also established. In this context, it is seen that the negotiation method is actively used.

The first secret contact was established between 1972 and 1976. During what is also called the First Northern Ireland Peace Process, the Sunningdale Agreement was signed. The agreement signed in 1973 was very similar to the Good Friday Agreement, which was accepted in the future. However, that process would fail.⁸²

The Anglo-Irish Agreement was signed between England and Ireland on 15 November 1985. This agreement formalized the Dublin government to be consulted in the internal administration of the region, while also recognizing the political identity of nationalist groups.⁸³ Also, Northern Ireland's status won't be changed without the consent of the people. The parties would work on security, identity, human rights and reconciliation issues. While security is important for the London administration, the agreement became the indicator and strengthening factor of the harmony between the parties.⁸⁴ At this point, it is possible to say that the conflict continues to ripeness for the London. Because the England, which sees the IRA attacks and Northern Ireland as a domestic problem, followed a policy of including a "foreign" actor such as Dublin in the solution of the problem.

In 1988, a new process was entered. Negotiations started between Gerry Adams, the leader of Sinn-Fein, who is seen as the political wing of the IRA,

79 Cenk Korhan Demir, *Sebeplerinden Mücadele Yöntemlerine Etnik Ayrımcılık Terörizm: PIRA, ETA, PKK*, Nobel Yayıncılık, Ankara, 2017, p. 161.

80 Elçin Aktoprak, "Din ve Millet: Kuzey İrlanda Örneğinde Bir Azınlık Milliyetçiliği Olarak Katoliklik", *Alternatif Politika*, 7:2, 2015, p. 340-341.

81 Köksoy, *Çatışma Çözümü*, p. 148-149.

82 Thomas Hennessey, *The First Northern Ireland Peace Process: Power-Sharing, Sunningdale and the IRA Ceasefires 1972-76*, Palgrave Macmillan, 2015, p. 1.

83 Brian Barton, "The Historical Background to the Belfast Agreement", Brian Barton-Patrick J. Roche, *The Northern Ireland Question: The Peace Process and the Belfast Agreement*, Palgrave, 2009, p. 22.

84 Richard English, *Armed Struggle: The History of the IRA*, Oxford University Press, 2003, p. 240-243.

and John Hume, the leader of the Social Democratic and Labor Party (SDLP). After the declare to the public in the first period, the process was carried out secretly for five years. In addition, Adams would explain that there is no “military” solution and that an “alternative” path to independence must be found.⁸⁵ This statement contains two different messages. Firstly, the emphasis that military methods can’t achieve results shows that the conflict has ripened to a certain extent for Sinn-Fein and the organization. However, the discourse of an alternative path for independence reveals that full ripeness hasn’t been achieved and that both the political party and the IRA won’t compromise their goals while giving up on the method they use.

Hume’s most important feature in this process was his criticism of the IRA’s policies and its violence. The IRA even attacked he and his family. He was trying to persuade the IRA to change its current attitude. The relationship established between Hume and Adams would have a significant positive impact on the process.⁸⁶ On Christmas of 1990, the IRA declared a three-day ceasefire for the first time in 15 years. Afterwards, the Downing Street Declaration was published in December 1993 as part of the negotiations between Adams and Hume. In August 1994, the IRA declared a ceasefire in anticipation of a negotiation in which Sinn-Fein also participated. Although the IRA broke the ceasefire with an attack in 1996, a new negotiation process was started with the participation of the London and Dublin governments, SDLP and various unionist parties a few months later. After Tony Blair won the election and the IRA declared a ceasefire, Sinn-Fein also participated in the negotiations in 1997.⁸⁷

The most important factors on the way to the Good Friday Agreement signed on April 10, 1998, were the secret negotiations, the intention of the parties for reconciliation, the mutual trust created by this, and the favorable conditions created with the support of states such as the US.⁸⁸ The Good Friday Agreement was ratified by referendums in Ireland and Northern Ireland with rates of 71% and 94% respectively. According to the agreement, the borders could only be changed at the request of the people, anyone could define himself as British, Irish or Anglo-Irish, and the necessary steps would be taken for full equality by removing sectarian-based inequalities in the region. Along with these, three pillars were determined in the agreement. First, it was decided to establish democratic institutions in Northern Ireland and the issues of representation in the parliament were discussed. Secondly, the relations between Ireland and Northern Ireland were regulated. Finally, it was decided to establish the Anglo-Irish Council for British-Irish relations. The disarmament process of the IRA was started in 2001 and on July 28, 2005, the organization announced that it would resort to democratic means. Although the Real IRA

85 Dean G. Pruitt, “Readiness Theory and the Northern Ireland Conflict”, *American Behavioral Scientist*, 50(11), 2007, p. 1523.

86 English, *Armed Struggle*, p. 263.

87 Pruitt, “Readiness Theory and the Northern Ireland Conflict”, p. 1523-1524.

88 Demokratik Gelişim Enstitüsü, “Hayırlı Cuma Anlaşması”, p. 21.

gors

Akademik
Bakış

309

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

and the Continuity IRA, which didn't accept the process at this stage, continued their attacks, the threat of terrorism was eliminated as a result of peace-building.⁸⁹

Conclusion

A conflict may not always result in the victory of one side. This situation causes the conflicts to be continuous and inconclusive. As a result, the conflict enters a mutually hurting stalemate. Due to the damage and pressure caused by the stalemate, the parties turn to alternative ways to solve the problem. The emergence of the stalemate, the burden caused by the damage, and the desire to turn to new alternatives are signs of the conflict ripeness. After ripeness, contact is established between the parties and negotiations begin. While some negotiations resulted in reconciliation and agreement; some negotiations fail, and the parties return to conflicts.

In this context, the ripeness of a conflict doesn't necessarily guarantee peace. The reason why the negotiation method fails despite ripeness and negotiations is related to the ripeness levels. In this context, it can be said that insufficient, partial and full ripeness has occurred through the terrorist organizations of TTP, CPP-NPA and IRA. Because the probability of success of the negotiation method is directly related to the ripeness level. Accordingly, while ripeness is a phase of conflict; it is also divided into levels within itself.

Ripeness, which can be divided into insufficient, partial and full levels, is important for the success of the negotiation method in conflicts that have reached a mutually hurting stalemate. In this process, the main basic criteria are how much the parties desire reconciliation, the degree of distrust between them, whether they abuse the negotiations, their loyalty to the spirit of the negotiations, the effect of spoilers and conflicts on the negotiations. If the idea and belief of reconciliation is weak, it is seen that the conflict hasn't ripened even if it has reached stalemate. In this context, the negotiation method fails. In partial ripeness, on the other hand, the negativities are at a lower level. In other words, the idea and desire for reconciliation is stronger. Negotiations with the contribution of neutral actors are more likely to be successful.

Finally, the negotiation method is largely successful at its full ripeness level. When a conflict is fully ripe, the negotiation method can turn into an effective tool for terrorist organizations to lay down their arms. In this context, the opinions of the parties and their requests for reconciliation are the most crucial factors. On this basis, the importance and usability of the negotiation method is directly related to how ripe the conflict is. For example, while the Sunningdale Agreement, signed during the initial negotiations with the IRA, didn't bring any results; the adoption of the Good Friday Agreement, which has similar characteristics, is one of the most important proofs that it is important how much the conflict has ripened. At this point, although there is a great deal of similarity between the Sunningdale Agreement and the Good Friday

89 Köksoy, atıřma Çözümü, p. 198-205.

Agreement, the signing of the second agreement is an indication of the full ripeness of the conflict. Thus, it is understood that the negotiation method gives a positive result in a fully ripened conflict.

When evaluated within the framework of examples, it is seen that the conflict between Pakistan and TTP has insufficient ripeness. Although the parties claim that they have come to an agreement, the signed agreements are not permanent and break down quite easily. In addition, the perception that they can achieve their goals through conflicts is still strong. In the case of CPP-NPA, it can be said that the conflict has partial ripeness. After a long conflict, the CPP-NPA lost power and the perception of the organization that success could be achieved through attacks weakened. In this context, it is possible to reach an agreement between the parties under the control of a third neutral actor. The IRA, on the other hand, is evidence of full ripeness between the parties. The disarmament of the IRA, the acceptance of the Good Friday Agreement and the absence of any conflict until today are indicators of this.

References

- AFZAL, Madiha, "Terrorism in Pakistan has declined, but the underlying roots of extremism remain", Brookings, <https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2021/01/15/terrorism-in-pakistan-has-declined-but-the-underlying-roots-of-extremism-remain/>.
- AGGESTAM, Karin, "Refraining international conflicts: "Ripeness" in international mediation", *Paradigms*, 9:2, pp. 86-106.
- AKTOPRAK, Elçin, "Din ve Millet: Kuzey İrlanda Örneğinde Bir Azınlık Milliyetçiliği Olarak Katoliklik", *Alternatif Politika*, 7:2, 2015, pp. 329-350.
- ALÍ, Arshad, "Peace Talks with the Pakistani Taliban: Challenges and Prospects", *Counter Terrorist Trends and Analyses*, Vol. 5, No. 4, 2013, pp. 11-13.
- ARCANGEL, Xianne, "CPP says it's 'always open' to resumption of peace talks after Sison's death", CNN Philippines, <https://www.cnnphilippines.com/news/2022/12/18/cpp-peace-talks-joma-sison.html>.
- BARTON, Brian, "The Historical Background to the Belfast Agreement", Brian Barton-Patrick J. Roche, *The Northern Ireland Question: The Peace Process and the Belfast Agreement*, Palgrave, 2009, pp. 12-37.
- BAYSAL, Başar, "Kolombiya – FARC Barış Görüşmelerinde Katılımcılığın Rolü: Kadınlar, Kurbanlar ve Ordu", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 18:41, 2022, pp. 109-135.
- BELL, Christine, "Negotiating Human Rights", John Darby-Roger Mac Ginty, ed., *Contemporary Peacemaking: Conflict, Peace Processes and Post-war Reconstruction*, Second Edition, Palgrave Macmillan, 2008, pp. 210-229.
- BELL, Christine, "Peace Agreements: Their Nature and Legal Status", *The American Journal of International Law*, Vol. 100, No. 2, 2006, pp. 373-412.
- BELL, Christine-Helia Farahnoosh, "Chronology of the Peace Process and Peace agreements between the Philippines and the National Democratic Front", PSRP, Briefing Paper 03, 2015, <https://assets.publishing.service.gov.uk/media/57a0898bed915d3cfd0002d4/61540-Briefing-Paper-Philippines-Chronology.pdf>.
- CLAUSEWITZ, Carl von, *Savaş Üzerine* (trans. Şiar Yalçın), May Yayınları, İstanbul, 1975.
- COLCHESTER, Felix et al., "Implementing Peace Agreements: Supporting the Transition from the Negotiation Table to Reality", *Discussion Points of the Mediation Support Network (MSN)*, *Mediation Support Network*, No: 10, 2020, <https://css.ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/>

Gess

- cis/center-for-securities-studies/pdfs/MSN%20Discussion%20Points%20Nr.10.pdf.
- CRONIN, Audrey Kurth, *How Terrorism Ends: Understanding the Decline and Demise of Terrorist Campaigns*, Princeton University Press, 2009.
- DARBY, John-Roger Mac Ginty, "Conclusion: Peace Processes, Present, and Future", John Darby-Roger Mac Ginty, ed., *Contemporary Peacemaking: Conflict, Peace Processes and Post-war Reconstruction*, Second Edition, Palgrave Macmillan, 2008, pp. 352-372.
- DARBY, John-Roger Mac Ginty, "Introduction: Comparing Peace Processes", John Darby-Roger Mac Ginty, ed., *The Management of Peace Processes*, Palgrave Macmillan, 2000, pp. 1-15.
- DEMİR, Cenker Korhan, *Sebeplerinden Mücadele Yöntemlerine Etnik Ayrılkçı Terörizm: PIRA, ETA, PKK*, Nobel Yayıncılık, Ankara, 2017.
- Demokratik Gelişim Enstitüsü, "Hayırlı Cuma Anlaşması: Genel Açıklama", London, 2013, <https://www.democraticprogress.org/wp-content/uploads/2014/02/TURKISH-PDF.pdf>.
- DOCHARTAIGH, Niall O., "Together in the Middle: Back-Channel Negotiation in the Irish Peace Process", *Journal of Peace Research*, 48(6), 2011, pp. 767-780.
- ENGLISH, Richard, *Armed Struggle: The History of the IRA*, Oxford University Press, 2003.
- EROL, Mehmet Seyfettin-Emrah Kaya, "Afganistan Barış Süreci: Küresel ve Bölgesel Aktörler", *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 2021, pp. 407-457.
- FISAS, Vicenç, "The design and architecture of peace Processes", *NOREF*, April 2015, <https://noref.no/Publications/Themes/Peacebuilding-and-mediation/The-design-and-architecture-of-peace-processes-lessons-learned-in-the-wake-of-crises>.
- FISAS, Vicenç, *Dünyada Barış Süreçleri: Kürt Sorunu İçin İpuçları*, Agora Kitaphğı, İstanbul, 2011.
- FITZ-GIBBON, Andrew, *Talking to Terrorists, Non-Violence, and Counter-Terrorism: Lessons for Gaza from Northern Ireland*, Palgrave Macmillan, 2016.
- GALTUNG, Johan, "Cultural Violence", *Journal of Peace Research*, Vol. 27, No. 3, 1990, pp. 291-305.
- GALTUNG, Johan, "Violence, Peace, and Peace Research", *Journal of Peace Research*, Vol. 6, No. 3, 1969, pp. 167-191.
- GMA Online, "TIMELINE: The peace talks between the government and the CPP-NPA-NDF, 1986 – present", <https://www.gmanetwork.com/news/topstories/specialreports/634324/timeline-the-peace-talks-between-the-government-and-the-cpp-npa-ndf-1986-present/story/>.
- GUELKE, Adrian, "Negotiations and Peace Processes", John Darby-Roger Mac Ginty, ed., *Contemporary Peacemaking: Conflict, Peace Processes and Post-war Reconstruction*, Second Edition, Palgrave Macmillan, 2008, pp. 63-77.
- HAASS, Richard N., "Ripeness and the Settlement of International Disputes", *Survival: Global Politics and Strategy*, 30:3, 1988, pp. 232-251.
- HD Centre for Humanitarian Dialogue, "Charting the roads to peace: Facts, figures and trends in conflict resolution", Mediation Data Trends Report, 2007, https://www.files.ethz.ch/isn/39741/07_oslo_charting_FINAL.pdf.
- HENNESSEY, Thomas, *The First Northern Ireland Peace Process: Power-Sharing, Sunningdale and the IRA Ceasefires 1972–76*, Palgrave Macmillan, 2015.
- HEYDARIAN, Richard Javad, "The quest for peace: the Aquino administration's peace negotiations with the MILF and CPP-NPA-NDF", *NOREF*, March 2015, <https://www.files.ethz.ch/isn/189990/6a4a521651243abd9d63bafa322d7da9.pdf>.
- HUSSAIN, Safdar, "Pakistan's Achievements in War on Terror But at what Cost: A Special Review of the Current Decade", *Pak Institute for Peace Studies*, 2019, <https://www.pakpips.com/web/wp-content/uploads/2019/05/Pakistan%E2%80%99s-achievements-in-war-on-terror-but-at-what-cost-a-special-review-of-the-current-decade.pdf>.
- JACKSON, Alvin *Ireland, 1798–1998: War, Peace and Beyond*, 2nd ed., Wiley-Blackwell, 2010.
- JAMAL, Umair, "Tehreek-e-Taliban Pakistan Declares Unilateral Ceasefire", *The Diplomat*, <https://thediplomat.com/2022/06/tehrrek-e-taliban-pakistan-declares-unilateral-ceasefire/>.

- JONES, Seth G.-Martin C. Libicki, *How Terrorist Groups End: Lessons for Countering Al Qaeda*, RAND, California, 2008.
- JUAN JR., E. San, *U.S. Imperialism and Revolution in the Philippines*, Palgrave Macmillan, 2007.
- KAYA, Emrah, *Terörizmle Mücadelede Müzakere Yöntemi: ETA-LITTE-PKK-FARC*, Nobel Yayıncılık, Ankara, 2022.
- KHATTAK, Daud, “Clouds Of War Are Gathering’: Pakistanis Brace For Bloody Year As TTP Ends Cease-Fire, Intensifies Attacks”, RFE/RL, <https://www.rferl.org/a/pakistan-taliban-ttp-cease-fire-attacks-analysis/32202135.html>.
- KHATTAK, Daud, “Reviewing Pakistan’s Peace Deals with the Taliban”, Combating Terrorism Center, <https://ctc westpoint.edu/reviewing-pakistans-peace-deals-with-the-taliban/>.
- KLINE, Harvey F., *Between the Sword and the Hall: The Santos Peace Negotiations with the Revolutionary Armed Forces of Colombia*, The University of Alabama, 2020.
- KÖKSOY, Fulya, *Çatışma Çözümü: Kuzey İrlanda ve Kolombiya Deneyimleriyle Barışa Giden Yol*, Nobel Yayıncılık, Ankara, 2020.
- LEDERACH, John Paul “After the Handshake: Forging Quality Implementation of Peace Agreements”, Humanity United, <https://humanityunited.org/after-the-handshake/>.
- LYONS, Terrence, “Successful peace implementation: plans and processes”, *Peacebuilding*, 4(1), 2016, pp. 71-82.
- MARTIN, Gus, *Terörizm: Kavramlar ve Kuramlar* (trans. İhsan Çapçoğlu-Bahadır Metin), Adres Yayınları, Ankara, 2017.
- MEDIANSKY, F. A., “The New People’s Army: A Nation-wide Insurgency in the Philippines”, *Contemporary Southeast Asia*, Vol. 8, No. 1, 1986, pp. 1-17.
- MİR, Asfandyar “Five Things to Watch in the Islamabad-Pakistani Taliban Talks”, USIP, <https://www.usip.org/publications/2022/06/five-things-watch-islamabad-pakistani-taliban-talks>.
- MOLLOY, Ivan *Rolling Back Revolution: The Emergence of Low Intensity Conflict*, Pluto Press, 2001.
- NACOS, Brigitte L., *Terrorism and Counterterrorism*, Routledge, Sixth Edition, 2019.
- NASI, Carlo, “The peace process with the FARC—EP”, Fabio Andres Diaz Pabon, ed., *Truth, Justice and Reconciliation in Colombia: Transitioning from Violence*, Routledge, 2018, pp. 34-49.
- National Democratic Front of the Philippines, “Declaration of Undertaking to Apply the Geneva Conventions of 1949 and Protocol I of 1977”, http://theirwords.org/media/transfer/doc/1_ph_ndf-p_2005_20-11d48a9675a2eaeaba19db0162c8ab09.pdf, p. 103-113.
- NDTV, “Pakistan On Alert As Nation Marks 1 Year Since School Massacre”, <https://www.ndtv.com/world-news/pakistan-on-alert-as-nation-marks-1-year-since-school-massacre-1255486>.
- Office of the Presidential Adviser on the Peace Process, “Signed Agreements”, <https://gphndfpeace-talks.wordpress.com/signed-agreements/>.
- OPAPRU, “Should peace talks resume with CPP-NPA-NDF?”, <https://pia.gov.ph/press-releases/2022/01/25/should-peace-talks-resume-with-cpp-npa-ndf>.
- ÖZDAĞ, Ümit, *Türkiye’de Düşük Yoğunluklu Çatışma ve PKK*, Üç Ok Yayınları, Ankara, 2005.
- ÖZERDEM, Alpaslan, *Barış İnşası Kuram ve Uygulanması*, Nobel Yayıncılık, Ankara, 2013.
- ÖZERDEM, Alpaslan, *Savaş Sonrası Yeniden Yapılanma: Eski Savaşçıların Silahlandırılması, Terhisi ve Yeniden Entegrasyonu*, Nobel Yayıncılık, Ankara, 2013.
- PARSA, Misagh, *States, Ideologies and Social Revolutions: A Comparative Analysis of Iran, Nicaragua, and the Philippines*, Cambridge University Press, 2004.
- POWELL, Jonathan, *Teröristlerle Konuşmak* (trans. Nuray Önoğlu), 2. Edition, Aykırı Yayıncılık, İstanbul, 2016.
- PRUITT, Dean G. “Back-channel Communication in the Settlement of Conflict”, *International Negotiation*, 13(1), 2008, pp. 37-54.
- PRUITT, Dean G., “Negotiation with Terrorists”, *International Negotiation*, Vol. 11, Issue 2, 2006, pp. 371-394.

gazi

- PRUITT, Dean G., "Readiness Theory and the Northern Ireland Conflict", *American Behavioral Scientist*, 50(11), 2007, pp. 1520-1541.
- ROBERTS, Adam, "Countering Terrorism: A Historical Perspective", Andrea Bianchi-Alexis Keller, ed., *Counterterrorism: Democracy's Challenge*, Hart Publishing, 2008, pp. 3-42.
- ROBERTSON, Nic-Saleem Mehsud, "Pakistan's Taliban problem is America's too", CNN, <https://edition.cnn.com/2022/12/15/middleeast/taliban-afghan-pakistan-ttp-americas-problem-in-tl-hnk/index.html>.
- SATTAR, Babar, "Talking peace again", DAWN, <https://www.dawn.com/news/1084592>.
- SIDDIQUE, Qandeel "Tehrik-e-Taliban Pakistan: An Attempt to Deconstruct the Umbrella Organization and the Reasons for its Growth in Pakistan's North-West", DIIS Reportt, 12, 2010, https://pure.diis.dk/ws/files/104682/RP2010_12_Tehrik_e_Taliban_web.pdf.
- SISON, Jose Ma., *Foundation for Resuming the Philippine Revolution: Selected Writings 1968 to September 1972*, International Network for Philippine Studies (INPS) and Aklat ng Bayan, Inc., 2013.
- SPARRE, Kristen, "Megaphone Diplomacy in the Northern Irish Peace Process: Squaring the Circle by Talking to Terrorists through Journalists", *Harvard International Journal of Press/Politics*, 6(1), 2001, pp. 88-104.
- STEDMAN, Stephen John, "Implementing Peace Agreements in Civil Wars: Lessons and Recommendations for Policymakers", International Peace Academy-Center for International Security and Cooperation Stanford University, New York, 2001, https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/ImplementingPeaceAgreementsinCivilWars_IPI2001.pdf.
- SUBHANI, Muhammad Sohaib et al., "Pakistani Newspapers on Peace Talks with Tahrik e Taliban Pakistan", *Journal of Business and Social Review in Emerging Economies*, Vol. I, No 1, 2015, pp. 47-60.
- SUHRKE, Astri et al., "Peace Processes and Statebuilding: Economic and Institutional Provisions of Peace Agreements", Chr. Michelsen Institute, Bergen, March 2007.
- TAJIK, Sohail Habib, "Analysis of Peace Agreements with Militants and Lessons for the Future", *Pak Institute for Peace Studies, Conflict and Peace Studies*, Volume 4, Number 1, Jan-Mar 2011, <https://www.pakpips.com/web/wp-content/uploads/2017/11/140.pdf>.
- The University of Edinburgh, "The Hague Joint Declaration (September 1, 1992)", <https://www.peaceagreements.org/viewmasterdocument/569>.
- VALENTE, Catherine S., "Govt open to peace talks with 'Reds'", *The Manila Times*, <https://www.manilatimes.net/2022/12/09/news/govt-open-to-peace-talks-with-reds/1869516>.
- WANIS-ST. JOHN, Anthony, "Peace Processes, Secret Negotiations and Civil Society: Dynamics of Inclusion and Exclusion", *International Negotiation*, 13(1), 2008, pp. 1-9.
- WESTENDORF, Jasmine-Kim, *Why Peace Processes Fail: Negotiating Insecurity After Civil War*, Lynne Rienner, 2015.
- WILKINSON, Paul, *Terrorism versus Democracy*, Third Edition, Routledge, 2011.
- ZARTMAN, I. William, "'Ripeness': The Importance of Timing in Negotiation and Conflict Resolution", *E-International Relations*, <https://www.e-ir.info/2008/12/20/ripeness-the-importance-of-timing-in-negotiation-and-conflict-resolution/>.
- ZARTMAN, I. William, "The Timing of Peace Initiatives: Hurting Stalemates and Ripe Moments", *The Global Review of Ethnopolitics*, Vol. 1, No. 1, 2001, pp. 8-18.
- ZARTMAN, Ira William "Ripeness: The Hurting Stalemate and Beyond", Daniel Druckman-Paul C. Stern, ed., *International Conflict Resolution After the Cold War*, National Academy Press, 2000, pp. 225-250.

The Topology of Nation-State: Borders, Territoriality, Sovereignty and War

Ulus-Devletin Topolojisi: Sınırlar, Ülkesellik, Egemenlik ve Savaş

Bülent ŞENER*

Abstract

Borders have been embraced as a clear and unquestionable fact from the perspective of nation-states, which are the fundamental components of the modern international system that emerged with the Peace of Westphalia (1648). From the state's perspective, borders shaped based on territoriality along with the advent of the modern state are among the leading causes of war in international relations as areas of uncertainty, risk, and opportunity. When the states make their shared goals and problems in different periods be somehow linked to territoriality and/or borders, these problems make the states more prone to war. The findings from empirical research on this issue prove that particularly territorial contiguity (borders) is an essential factor at every stage of the use of force between states. One of the aims of this study is to reveal the relation between the concepts of "border" and "territoriality" with the modern state phenomenon. The second aim of the study is to shed light on the relationship between wars between states and the phenomena of "border" and "territoriality". For these purposes, first of all, in this study, addressing the phenomenon of territoriality and border in international politics from a historical and sociological perspective, this study examines the emergence of the phenomenon of the nation-state in the international system and the importance and relationship of the concept of "sovereignty," "territoriality," and "border" in the determination of the internal and external topology of the state; and accordingly, the relationality between the phenomena of territoriality and borders will be analyzed as the leading cause of inter-state wars.

Key Words: Border (s), War, Sovereignty, Territoriality, Nation-state, Peace of Westphalia

Öz

1648 Westphalia Barış Antlaşması'yla ortaya çıkan modern uluslararası sistemin temel yapıtaşı durumunda olan ulus-devletler açısından sahip oldukları sınırlar açık ve sorgulanmaz bir gereklilik olarak benimsenmiştir. Modern devletle birlikte ülkesellik esasına göre şekillenen sınırlar, devletler açısından belirsizlik, risk ve fırsat alanları olarak uluslararası ilişkilerde savaşın da en başta gelen nedenleri arasında yer almaktadır. Devletlerin çeşitli dönemlerdeki genel amaçları ve sorunları bir şekilde ülkesellikle ve/veya sınırlarla bağlantılandırıldığında bu sorunlar devletleri savaşa yatkın hale gelmektedirler. Bu konudaki ampirik araştırmalarda elde edilen bulgular, özellikle ülkesel bitişikliğin (sınırlar) devletler arasında kuvvet kullanımının her aşamasında önemli bir faktör olduğunu göstermektedir. Bu çalışmanın amaçlarından biri, "sınır" ve "ülkesellik" olgularının modern devlet olgusuyla

Gaz

Akademik
Bakış

315

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

Makale Geliş Tarihi: 06.07.2021. Makale Kabul Tarihi: 25.05.2023.

Araştırma Makalesi / Künye: ŞENER, Bülent, "The Topology of Nation-State: Borders, Territoriality, Sovereignty, and War", Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), Sayı: 32, Cilt: 16, Haziran 2023, s. 315-337

* Associate Professor, Karadeniz Technical University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of International Relations, Trabzon/Turkey, E-mail: bulentsener@ktu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-1223-4106.

ilişkililiğini ortaya koymaktır. Çalışmanın ikinci amacı ise, devletler arası savaşlar ile “sınır” ve “ülkesellik” olguları arasındaki ilişkiye ışık tutmaktır. Bu amaçlar doğrultusunda çalışmada öncelikle, uluslararası politikada ülkesellik ve sınır olguları tarihsel ve sosyolojik bir perspektifle ele alınır, uluslararası sistemde ulus-devlet olgusunun ortaya çıkışı ve devletin “iç” ve “dış” topojisinin belirginleşmesinde “egemenlik”, “ülkesellik” ve “sınır” olgularının önemi ve birbirleriyle ilişkisi incelenmektedir. İkinci olarak da, devletler arası savaşların temel bir nedeni olarak ülkesellik ve sınır olguları arasındaki ilişkililik analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Sınır(lar), Savaş, Egemenlik, Ülkesellik, Ulus-devlet, Westphalia Barış Antlaşması

Introduction

Since the Peace of Westphalia (1648), which by most authors¹ considers as the birth of the modern international system, borders, as an indication of the nation-state(s)'s motive for existence and protection, has served as both the reason of state and a boundary that separates it from its equivalent. Borders, which function as lines and places that shape/give meaning to social and political life, as well as representing the area of *sovereignty* with the internal and external dimensions of the state, together with the changes and transformations that they have undergone in terms of both its meaning and functions, remain present as a geopolitical and socio-political phenomenon that continues to form physical, geographical, legal and political lines against the international area in the last three hundred and seventy years². From the 1990s, in a period when the classical perception of spatial-geography has experienced some change and transformation in the national, regional, and global context, although its classic meaning and functionality has now been deconstructed; borders, as a point of connection and power relationships of states and societies, remain a source of concern, stress, tension, uncertainty and conflict from a political, social, economic and military perspective in the 21st century.

From this point of view, one of the aims of this study is to reveal the relation between the concepts of “border” and “territoriality” with the modern state phenomenon. The second aim of the study is to shed light on the relationship between wars between states and the phenomena of “border” and “territoriality”. In this context, in this study, we will address the phenomenon of border and *territoriality* in international relations from a historical perspective, examine the emergence of modern “state” (nation-state) and the importance and relationship of the concepts of “border,” “territoriality,” and “sovereignty” in the distinction/confirmation of the “internal” and “external” topology of the state, and analyze the phenomenon of “border” and “territoriality” as one of the leading causes of interstate wars.

1 For example, Richard A. Falk, “The Interplay of Westphalia and Charter Conceptions of International Legal Order”, Cyril E. Black, Richard A. Falk (eds.), *The Future of International Legal Order*, Vol. I, Princeton University Press, Princeton, New Jersey 1969, pp. 32-70.

2 Servet Karabağ, *Jeopolitik Açından Sınırlar*, Gazi Kitabevi, Ankara 2008, p. 149.

A General Overview of the Phenomenon of “Border”

The concept of border, derived from the Greek word “sínoron/sýnoros,” refers to a point, linear or superficial zone.³ In other words, a border refers to concrete or abstract dividing lines. In the Turkish Language Association’s current dictionary, the concept of border is described in the following definitions:⁴ i) The line, frontier, separating the two neighboring states’ territories from each other. ii) The line separating the territory of neighboring provinces, districts, villages, or persons. iii) The ultimate line, point, where something can spread or expand. iv) The lowest and highest point, limit, where something can go down or up in quantity. v) A fixed size, limit, to which a variable size can come close as much as desired. vi) The frontier, end.

A border can be construed as a factor that separates facts or elements from each other. It can appear as an interface of at least two different environments, as well as exist as an external factor that separates any two environments from each other. In other words, borders refer to both an internal and an external system. In this context, borders can be both a bridge and an obstacle between spaces (the place that an object occupies in space), and crossing borders can be both stimulating and inhibitory, and may create opportunities, eliminate current opportunities, or create uncertainty. Likewise, borders are used to indicate differences and to make them noticeable.⁵ The existence of any border depends on its level of permeability. It is not likely to be able to mention a border in homogeneous environments. Because there is a quality difference and the expression of “obstacle” that makes this difference obvious for the concept of border; and the expression “limit” already means “not to allow/hinder.” The border also carries a definitive character. It allows to be evident in multi-option environments, and is the cause of rational choice. Thus, borders determine the degree of closeness (finished, completed its formation) to a fact, element, or entity. So in this sense, the border is another name for being able to create order, to continue without changing things as projected.⁶

Unlike Turkish, the concept of border is expressed in English with various concepts such as border, boundary, borderland/frontier, bordering, territory and territoriality, where the meaning is different from each other.⁷

3 Nişanyan Sözlük, “Sınır”, <https://www.nisanyansozluk.com/?k=sınır>, (Accessed June 30, 2021)

4 Türk Dil Kurumu Sözlükleri, “Sınır”, <http://www.sozluk.gov.tr>, (Accessed June 30, 2021)

5 Hastings Donnan and Thomas M. Wilson, *Sınırlar: Kimlik, Ulus ve Devletin Uçları* (trans. Zeki Yaş), Ütopya Yayınları, Ankara 2002, pp. 188-189.

6 Rivka Geron, “21. Yüzyılda Zaman ve Kimlik Bağlamında Algılanan Sınır Üzerine Bir İnceleme”, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2004 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), p. 1.

7 Alper Ekmekcioğlu, “Sınırların Kavramsal Çerçevesinin İncelenmesi ve Sınıflandırılması”, *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 52 (2021), s. 132.

gazi

Akademik
Bakış

317

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

The concept of border is generally associated with three different concepts in the border studies literature: *Border*, *boundary*, and *frontier*. While *border* points to a line that definitively limits the area of a political entity's sovereignty, *boundary* indicates the extent where the political entity's authority and area of activity have last reached. *Frontier*, on the other hand, is used to describe the area in which the political unit heads towards and tries to exert influence outside its borders. In this context, while the phenomenon of *border* is a concept that becomes meaningful with reference to the sovereign nation-state and therefore is a modern era term, the concept of *boundary* reached significance mainly before the modern era, when empires were the main actor of the international system. The concept of *frontier*, however, has been used both in the world of sovereign nation-states and empires.⁸

According to Guo, "border refer as to a line in all these definitions. However, border sometimes has been defined as a narrow strip (or district or region) along or near the border between two areas. In addition, it is also usually defined as the part or edge of a surface or area that forms its outer boundary or the edge or boundary of something, or band or pattern around the edge of something, or the part near it. In some unusual cases, border also refers as to 'the frontier of civilization'."⁹ Whether a border is territorial or socio-political, it is both a political and sociological phenomenon. Because the concept of border anyhow derives its significance and function from the people it splits and from the political units (state) that it separates. In other words, almost all kinds of borders (physical, geographical, social, political, ideological, etc.) functions as the primary device of categorization. In this context, whether the borders are natural, artificial, or mental; they are all historical.

Drawing/forming borders is no doubt an act that has existed since very ancient times. In the historical process, border-building activities have emerged, especially with the beginning of social life (transition to settled life/transition from hunter-gatherer to agricultural societies) and the formation of political authorities, and have been shaped and determined depending on the conditions of the relevant period. In this framework, the first of the developments affecting the formation of borders is the determination of the final line or spatial area of the political or military forces, as is rarely encountered today.¹⁰ Although the act of forming borders is routine human activity, the qualities and processes of the building of borders have diversified remarkably over time from a social and political standpoint, leading to the

8 See Ali Aslan, "Modern Dünyada Sınırlar", *Anlayış Dergisi*, Issue: 74 (2009), p. 42, <http://www.anlayis.net/makaleGoster.aspx?dergiid=74&makaleid=2079>, (Accessed June 30, 2021); Ferhat Tekin, *Sınırın Sosyolojisi: Ulus, Devlet ve Sınır İnsanları*, Açılım Kitap, İstanbul 2014, pp. 71-75.

9 Rongxing Guo, *Cross-Border Resource Management*, Elsevier, Amsterdam 2021, p. 4.

10 Rongxing Guo, *Cross-Border Management: Theory, Method and Application*, Springer, London 2015, p. 15.

formation of different types of borders. Although some of these appeared before the modern state in the early ages (site/city-states) and the Middle Ages (Roman Empire), determining borders based on the *territory* is an entirely modern phenomenon, and the fact that they are perceived today as hard and sharp lines are also wholly peculiar to the modern nation-state.¹¹ According to Guo, stated that the border or boundary refers to limiting an area of definition and political living spaces it has a broader meaning in political issues and economic geography of the frontier although both usually refers to cases particularly from the border boundary to divide the sovereignty of independent states. “When two independent states, regions, communities, cultures or even firms meet together, a common border will be automatically formed. In general, borders can be classified into different levels, including first-class (or independent state) borders, second-class (or dependent state, or provincial) borders, third-class (or municipality, county) borders and so on.”¹² As Thomas B. Bottomore pointed out, the most prominent political unit in the modern world is the modern nation-state, and the main element that distinguishes the modern nation-state as a political unit from the Pre-Westphalian state is no doubt sovereignty and its extensions; that is, borders and *territoriality*.¹³

State, Territoriality and Borders: The Topology of “Internal” and “External”

The word “state” (*staat* in German) derives from the Latin word “*status*.” The use of this concept in the Middle Ages became associated with either the status of a state or a ruler, or with the status of a country. In the Middle Ages or early modern period, there were no thoughts regarding a separate public power from the ruler and those governed as the highest political authority in a given country. Initially, the phenomenon and concept of personal sovereignty, or of sovereignty dependent on persons, of communities or a monarch, existed.¹⁴ But then, envisioning that sovereignty would be not only over individuals but also over a particular territory, this modern concept aroused from its use in the Middle Ages in the 16th century first developed in France and then in England. This is because the two mentioned countries are the early examples of having the characteristics that make up the modern state, as a centralized regime based on a functioning bureaucracy within precise borders.¹⁵ Until the 16th century, the word “border” originally meant the front of a building or the frontline of an army (*boundary* and *frontier*). How-

gazi

Akademik
Bakış
319
Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

11 Ferhat Tekin, “Sınırlar, Bölgesel Kimlikler ve Ümmet Tasavvuru”, *Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 3 (2012), p. 158.

12 Guo, *op. cit.*, 2021, p. 9.

13 Thomas B. Bottomore, *Elites and Society*, Routledge, London 1987, p. 59.

14 Karl Doehring, *Genel Devlet Kuramı* (trans. Ahmet Mumcu), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2002, p. 22.

15 Colin Flint and Peter J. Taylor, *Siyasi Coğrafya: Dünya-Ekonomisi, Ulus-Devlet ve Yerellik* (trans. Fulya Ereker), Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2014, p. 136.

ever, in the 16th century it began to mean the limits or frontiers of a particular place and has since then been associated with the borders of the state.¹⁶ Thus, the dominant type of power that developed in Europe after the 16th century perceived space as a border. The concept of *border*, which draws bold and enclosed lines between societies, represents the understanding of the border that dominates the modern states system. It is not surprising that when we speak of the border, the state comes to mind first. Because it is often difficult for people to imagine a world that is not regulated by states and does not involve states. Modern states are -one way or another- the most critical, fundamental parts of the world that we accept without question, and we rarely question their existence. Even states can be regarded as if they were natural. On the contrary, states are purely historical human works, even the oldest of which dates back nearly four centuries to reach its current form and borders.¹⁷ According to Gianfranco Poggi, states are artificially created structures rather than spontaneously developed structures. They are a consciously constructed framework. In other words, “The modern state is not bestowed upon a people as a gift by God, its own *Geist*, or blind historical forces; it is a ‘made’ reality.”¹⁸ Every state is in an environment where other states exist and compete with them. This set of states forms a system with fundamental differences from the multi-headed, semi-sovereign parts of the empires in antiquity. The modern system of states consists of sovereign units side by side. States do not assume the international system, they create it. In this system, due to the internal logic of the political universe, it is “open at the top”, coincidental and inherently dangerous.¹⁹

Within the international system, states build themselves to a certain degree, and to some extent, are the product of competition and sometimes of a violent anarchic environment. The easiest way to understand the idea of mutual construction of the state and the international system is to consider the state in a broader sense at the crossroads of territorial-political-social (country-sovereignty-population).²⁰ The fact that states take different forms is based on a combination of current and past specific economic, social and political forces in their territories.²¹ As Joel S. Migdal pointed out, a new state did not act so in an extraordinary isolated way when the complicated historical events took place; but on the contrary, it emerged with a small number of similar political entities with which they formed a new state system together

16 Mark Neocleous, *Devleti Tahayyül Etmek* (trans. Akın Sarı), NotaBene Yayınları, Ankara 2015, p. 168.

17 *Ibid.*, pp. 118-119.

18 Gianfranco Poggi, *Modern Devletin Gelişimi: Sosyolojik Bir Yaklaşım* (trans. Şule Kut, Binnaz Toprak), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2019, pp. 116-117.

19 *Ibid.*, pp. 108-109.

20 Barry Buzan, *İnsanlar, Devletler & Korku: Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Uluslararası Güvenlik Çalışmaları İçin Bir Gündem* (trans. Emre Çıtak), Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi-Röle Akademik Yayıncılık, İstanbul 2015, pp. 67-68.

21 Flint and Taylor, *op. cit.*, p. 146.

and these together formed a system. The state's exceptional advantage and legitimacy in mobilizing and organizing resources for war and other purposes compared to other political entities (holding a monopoly of legitimate use of violence) overshadowed the survival of other political forms.²² As a matter of fact, the fact that Max Weber put this element in the center of his famous definition in order to emphasize the "holding a monopoly of legitimate use of violence" only to emphasize the state's specificity points to this fact. According to Weber, who defines the state as "a human community that has holding a monopoly of legitimate use of violence on a certain piece of land", the modern state can be defined especially through its specific tools. In this framework, the state as a political community has three basic elements. These; i) an orderly organization of management, expressed as bureaucratization, ii) this administrative organization has holding a monopoly of legitimate use of violence, iii) the aforementioned monopoly of legitimate use of violence, which also refers to the border element, is valid over a certain geography.²³ In this framework, holding a monopoly of legitimate use of violence manifests itself in two ways: One which emphasizes primarily what we may call the "internal" uses of organized violence -law enforcement, the repression and suppression of threats to the public order by the police and the judicial system- and one which emphasizes its "external" uses -war and the military establishment-.²⁴

As socio-political institutions or structures, both the nation and the state are sui generis in terms of their form of interaction with area/space. The extensional position of state and nation is a natural part of their existence. A state, as space, is established on a determined piece of territory. In this context, a state usually stakes out a claim that a particular land belongs to it, and this piece of land is called the state territory, in other words, homeland. Homeland takes on meaning solely with the community who live on it and strive to protect and maintain it. Thus, while it seems possible to think of a person without a state in some way, it is not likely to think of a state without humans and a homeland.²⁵ In this context, states dominate the earth in the modern world. Therefore, every habitable piece of land is part of the territory of one state or another. The idea of space on earth refers specifically to the notion of state.

The sovereignty and administration of a specific space, regarded as a land-based chamber that is needed to be captured by a political device, first

22 Joel S. Migdal, *Strong Societies and Weak States: State-Society Relations and the State Capabilities in the Third World*, Princeton University Press, New Jersey 1988, p. 21.

23 Max Weber, *Sosyoloji'nin Temel Kavramları* (çev. Medeni Beyaztaş), Bakış Yayınları, İstanbul 2002, p.110; Max Weber, *Sosyoloji Yazıları* (çev. Taha Parla), İletişim Yayınları, İstanbul 2004, p. 132; Max Weber, *Ekonomi ve Toplum* (çev. Latif Boyacı), Yarın Yayınları, İstanbul 2012, p. 268.

24 Gianfranco Poggi, "Theories of State Formation", Kate Nash, Alan Scott (eds.), *The Blackwell Companion to Political Sociology*, Blackwell Publishing, Oxford 2004, p. 99.

25 Ramazan Özey, *Siyasi Coğrafya*, Aktif Yayınevi, İstanbul 2016, p. 2.

göz

Akademik
Bakış

321

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

appeared in Europe during the same period when the concept of the state came into prominence. The “state” is actually a mixed etymological term that combines the roots of the word “*estate*,” referring to the rights of land and property over the particular territory, with the word “*status*,” referring to the authority and rights being associated with a particular position. In the earliest form of the term, the state was thought to represent the property rights of sovereign monarchs embodied in absolute sovereignty in the form of a territorial object. In Feudal Law, the same word, that is, the word *dominium/dominion*, represented both the sovereignty of property and lord. Sovereignty also encompassed a combination of the words “land/space (*domain*) and power (*domination*)”. Thus, as a form of property right, sovereignty is the highest, exceptional property right that brings together both all property rights and possession. Therefore, the roots of the modern state are not based on mere sovereignty, but on certain property rights, in which sovereignty forms a separate party. For this reason, the state considers a particular area as its property, even including the people living in it.²⁶

The word “territory” took its current meaning in the 15th century and was defined as the mainstay of a political body organized under the management of an administrative structure as part of a geographical space that coincides with the spatial realm of authority of a government. In this sense, territory is often mentioned as the “bond between space and politics.”²⁷ Because, in its natural state, there is no political space, but whether it is limited to “absolute authority” (Thomas Hobbes), “private property” (John Locke), or “general will” (Jean J. Rousseau), the social contract makes such a political space possible while creating a civil society. The political space that evolved in this way not only separate the modern form of government from feudalism, but also separated it by creating a territorial basis in which constitutional discourse and political change can occur.²⁸ Therefore, the borders of states also reflect both the practice environment and a certain ideological and cultural accumulation of the order of that state. Therefore, borders form the lines of “foreignness” and “exclusion” by defining an international order separated by property administrations/states with their own identity.²⁹ In other words, borders rejects as well as erects othering. This paradoxical character of bordering processes whereby borders are erected to erase territorial ambiguity and ambivalent identities in order to shape a unique and cohesive order, but thereby create new or reproduce latently existing differences in space and identity.³⁰

26 Neocleous, *op. cit.*, pp. 167-168.

27 Jean Gottman, “The Evolution of the Concept of Territory”, *Social Science Information*, Vol. 14, Issue: 3 (1975), p. 29.

28 Neocleous, *op. cit.*, p. 169.

29 Karabağ, *op. cit.*, p. 150.

30 On this subject, see Henk van Houtum and Ton van Naerssen, “Bordering, Ordering and Othering”, *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, Vol. 93, No. 2 (February 2002), pp. 125-136.

Obviously, the notion of “homeland” in the life of the individual, society, and state is based on both the physical and symbolic organization of space and therefore results in the fact that the belonging that binds the territory, the individual, and the state is different from the others.³¹ The idea of the homeland admits from the beginning the impulse of devotion to the territory, which is inherent in the modern state. The notion of territory derives from *terra* (from the earth and thus from the sphere of influence), but also from *terrere*, meaning “to frighten, deter,” and *territorium*, meaning “a place/private land where people are forbidden.” However, the notion of “region” derives from *regere* (*administer*), in Latin, which evokes military power. Therefore, the territory is a place that is held and maintained by the use of terror, or violence, while the region is a place that is governed by force.³² Therefore, all borders on earth essentially reflect the power policies of their creators. As a matter of fact, the secret that lies in territorial integrity is violence; in other words, violence is essential in terms of the pressure and the creation of borders necessary for the production of space. Because sovereignty does not only require space, it also necessitates a space (a space established and created through violence) where violence is directed, whether implicitly or explicitly.³³ To be more precise, the state’s key point, in the final analysis, is the physical pressure and violence used, while controlling a territory. Because without physical pressure/military dominance and violence, it is pointless to make any claim over a territory.³⁴ In this context, the incessant formation of constituent violence and means of violence (in Weberian parlance, “holding a monopoly of the use of legitimate force”) remains the hallmark of the state.

In the final analysis, the practical outcome of the relationship between the state and the territory is that the earth’s surface -according to the modern state’s ambitions based on the territory- is constantly embroidered. According to Henri Lefebvre, space in the modern sense is not only the backdrop of political life, but the domain of the political and social itself. Politics is realized in space, because the social construction of space itself is a political process. In this political process, the state(s) build a “*physical*” space and a “*discursive space*.” If there is no such combination of sovereignty, space, and politics, the state will lose its meaning.³⁵ In this sense, it is likely to mention that the statist political imagination is, of course, an imagination based on territory. Therefore, territorial and state power (sovereignty) is a mutually

31 Anthony D. Smith, *National Identity*, Penguin Books, Harmondsworth 1991, p. 9.

32 William E. Connolly, “Tocqueville, Territory and Violence”, *Theory, Culture & Society*, Vol. 11, Issue: 1 (1994), pp. 23-24; Anssi Paasi, “Territory”, John A. Agnew, Katharyne Mitchell, Gerard Toal (eds.), *A Companion to Political Geography*, Blackwell Publishing Ltd., Oxford 2003, p. 110.

33 Henri Lefebvre, *The Production of Space* (trans. Donald Nicholson-Smith), Blackwell Publishing Ltd., Oxford 1991, p. 280.

34 Neocleous, *op. cit.*, p. 174.

35 Lefebvre, *op. cit.*, pp. 33-38.

Yaz

Akademik
Bakış

323

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

constituent, thereby helping the state to be understood or imagined as an organic body.³⁶

It is acknowledged that the state essentially covers a specific piece of land and population, but uncertainties frequently arise too. Although small-scale uncertainties are pretty common, the borders of the state tend to be fixed at any point over time, but are not restricted in the course of history in the long term.³⁷ Whether they are formed naturally or by agreements, borders, as a whole, are integral instruments of state sovereignty and national security.³⁸ As a result, because the state is based purely on a physical basis, the protection of the country and its population is considered a major national security issue for states, although sometimes borders can be largely sacrificed to protect other components of the state.³⁹ Thus, the second characteristic of state unity is that it is a dominant political entity in and outside of the country.⁴⁰ In this context, one of the preconditions that form the basis of the authority and unity of the state since the very beginning is that this highest authority in each independent area of sovereignty is welcomed⁴¹ as an object of law-making power and loyalty in such a way that it has no adversaries on its territory, and that this highest authority is in a politically and legally equal situation with other states in its relations with them, without being dependent on any state, in other words, it is sovereign inside and outside. The claim of sovereignty makes the state like the superior form over the community and explains the centrality of the state in political analysis. On the other hand, although the states in the world share some common characteristics, there are still differences within these features. For example, differences between states on issues such as size, power, physical geography, relative position, the nature of the population, resources, and internal political, economic, and social structures, and the level of independence are apparent. Perhaps based on this difference, even sovereignty, which has traditionally been considered a fundamental defining characteristic of being a state and is therefore identical for all states, has not actually evenly (or horizontally) been distributed.⁴² On the contrary, the image in power relations, in which sovereignty is directly reflected in the international system, is hierarchical, that is, vertical. Based on this fact, sovereignty is the basic rule of inter-state relations, because it determines the units that would be involved in the game.⁴³ As it was in the past, it is also improbable today to be sovereign

gpr

36 Neocleous, *op. cit.*, p. 171.

37 Buzan, *op. cit.*, pp. 88-89; Flint and Taylor, *op. cit.*, pp. 123-124.

38 Kari Laitinen, "Geopolitics of the Northern Dimension: A Critical View on Security Borders", *Geopolitics*, Vol. 8, Issue: 1 (2003), pp. 20-21.

39 Buzan, *op. cit.*, p. 92.

40 Ali F. Başgil, "Devlet Nedir?: Realist Bir Tarif Denemesi", İstanbul Üniversitesi *Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt: 12, Sayı: 4 (1946), p. 987.

41 Neocleous, *op. cit.*, p. 168.

42 Buzan, *op. cit.*, pp. 72-73.

43 Alan James, "Sovereignty: Ground Rule or Gibberish?", *Review of International Studies*,

only by declaring itself sovereign. Sovereignty has never been related to a single state. On the contrary, sovereignty is an inter-state arrangement, that is, the constituent/founding norm of the international system. Sovereignty provides states with an international power in the international system.⁴⁴

A defined territory is also complementary in international law in terms of recognizing a state as a natural person. In modern terms and practice, sovereignty –as emphasized by Michael Hardt and Antonio Negri⁴⁵– is absolutely established based on the border. This sovereignty requires a new type of political geography that allows neither intersecting borders nor various powers. The existence of embassies is just because of the dependence on this exclusionary territory. After states created mutually exclusive territories, they recognized that there was little space left for diplomacy, and had to mutually allow the formation of small foreign sovereignty islands (embassies) within the state’s territory.⁴⁶ In this regard, the paramount significance of the fact that the territory, in other words, the country as a whole, is an indispensable part of the state, is the essential role that this component plays in determining the boundaries of its sovereignty areas with other states. The country has, therefore, an important place in the existence of the state. Some critical issues, such as the clarification of the concept of citizenship and defining the country’s borders, are not only the rights of states, but also part of their international obligations.⁴⁷

A world of sovereign states and an international system is a world divided by borders, and an international system that can exist by borders. For this reason, the ontological formation of modern international politics is based on the “states system.”⁴⁸ Borders refer not only to the area of sovereignty of states, but also to the global order. In the historical process, almost every state has tended to physically expand and narrow down in its own “close perimeter security circle” (an area composed of areas and states adjacent or close to the country’s borders). This means that the state is a geopolitical entity based on territory. States are defined by borders; they never stop being active and exerting influence in the international arena, the “outside,” however. The fact that states are geopolitical entities, as well as polit-

---

Vol. 10, Issue: 1 (1984), p. 2.

44 Flint and Taylor, *op. cit.*, p. 123.

45 Michael Hardt and Antonio Negri, *İmparatorluk* (trans. Abdullah Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2001, p. 183.

46 Neocleous, *op. cit.*, pp. 169-170.

47 Doehring, *op. cit.*, p. 33.

48 As with the case of political geography as a whole, border studies were influenced by the Theory of World Systems developed by Immanuel Wallerstein, especially by the idea of the interdependence and the role of spatial scales. The World System Theory is based on a classical geographical triad “centre–semi-periphery–periphery.” This concept means, first, a need to study boundaries at three territorial levels –the global, the national and the local. Second, it means that the notions of “centre” and “periphery” are relative. See Vladimir Kolossov, “Border Studies: Changing Perspectives and Theoretical Approaches”, *Geopolitics*, Vol. 10, Issue: 4 (2005), pp. 606-632.

gors

Akademik
Bakış

325

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

ical and social entities, makes them eager to shape the international system in which they act in line with their own interests. In order to overcome this contradiction, states are turning towards the “outside” based on the concept of *frontier* and trying to expand their realm of political, economic, and cultural activity without physically expanding the areas of sovereignty. This fact suggests that borders also reveal geopolitical codes. Geopolitical codes (local, regional and global) are functional codes that contain a set of political geographical assumptions underlying a country’s foreign policy.

Borders create a topology in which each state is defined in terms of “internal” and “external.” In other words, the concept of border carries two distinct areas of meaning in terms of the domain of a political community; one positive, which defines introverted sovereignty, and the other negative, which defines the boundary of extroverted sovereignty.⁴⁹ Therefore, the fundamental nature of the state involves two relationships that we can call “looking inside” and “looking outside.” The first one concerns the state’s relationship with society and the social, political, legal, and economic activities occurring within the country. The second one is related to the state’s relationship with the interstate system of which it is a part. It is the same state that operates simultaneously in both these areas, facing both in and out.⁵⁰ In other words, states spatially face society inwardly and the interstate system outwardly. In the same way, individuals are also mentally and actively positioned in the world system; according to who and where they are (identity/us), and who and where they are not (other/foreign). Nation-states define the dimensions of time and space of the societies to which they belong, “imagined communities”⁵¹ as Benedict Anderson defines them; and the power of the nation-state, which is the main center of politics in the modern world system, lies here. Therefore, the borders of nation-states have been built both socially and politically. As highly-functional phenomena, especially in terms of nationalism, the ideology of the nation-state, borders function as a fundamental instrument that distinguishes a national cultural identity built in a specific territorial area from the “other”/“foreign.”⁵²

The underlying legal basis of the modern inter-state system has been achieved through the incorporation of sovereignty and country (territory). Also from a systemic standpoint, states must be regarded as territorially defined socio-political entities. What constitutes a state, from the most, if not all, of the main goals of interaction within the international system, is the connection of the “country-sovereignty-population.” As stated in the UN Charter, the view of the political-territorial state is now a universal norm reg-

49 Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik: Türkiye’nin Uluslararası Konumu*, Küre Yayınları, İstanbul 2012, p. 8.

50 Flint and Taylor, *op. cit.*, pp. 118-120.

51 Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması* (trans. İskender Savaşır), Metis Yayınları, İstanbul 1995, p. 20.

52 Tekin, *op. cit.*, 2014, p. 247.

ulating the relations of states with each other. This norm, as a process, arose after 1494 and was completed by the Treaty of Westphalia (1648). With the Treaty of Westphalia, which is also interpreted as the first treaty to define/lead to modern international law, each state has been recognized as sovereign in its own country on the basis of the “principle of sovereign equality” (that is, no state can be politically and legally superior to another state). This means that interference in the internal affairs of a state is considered to be a violation of international law (the principle of non-interference in the internal affairs of the states).⁵³ With both the norm of non-interference in internal affairs and its ontological fact, borders point to the extreme points of state sovereignty, at which the control over subjects and citizens, who can be ruled by power or the threat of power, can reach.⁵⁴

Borders also have common functional characteristics with other borders in the world. In other words, borders essentially are where two or more states meet and interact, and this interaction makes it possible for the border to be a transit zone between them.⁵⁵ Hence, we can state that the central and traditional role of state borders in terms of national security is primarily based on protection from military threats. Second, “border belt security” means the control of border crossings. In this context, borders are the front lines that prevent illegal movements, such as unwanted individual/group attempts to breach the property structure of states, product inflows, and so on. Third, another aspect of addressing state borders from the national security perspective is anticipating possible problems for the state and taking precautions in advance. Fourth, the concept of borders as a firewall is essentially based on its security towards the fundamental tasks of the state.⁵⁶

Finally, there is another implication that the phenomena of territoriality and sovereignty are treated as the basis of international law: States have become collective individuals to be based on shaping international law. For this reason, the rights of states have always been a priority over other institutions.⁵⁷ However, although today’s national and international rules of law have made a state’s authority over its territory be based on pretty solid grounds, the problems and debates on by which right the state power and old institutions on this issue are legitimized on the ruled territory continue to be considerable. Almost all of the traditional views recognized authority

gors

Akademik
Bakış

327

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

53 As an argument against the widely accepted conception of the significance of Westphalia in the literature in the context of the “principle of sovereign equality” and the “principle of non-interference in the internal affairs of states”, Benno Teschke’s work, may be given as the unique perspective from the historical sociology point of view in recent years. See Benno Teschke, *The Myth of 1648: Class, Geopolitics and the Making of Modern International Relations*, Verso Books, London 2003.

54 Donnan and Wilson, *op. cit.*, p. 51.

55 Osman Gümüşçü, “Siyasi Coğrafya Açısından Sınırlar ve Tarihi Süreç İçinde Türkiye’de Sınır Kavramı”, *Bilgi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Issue: 52 (Kış 2010), p. 83.

56 Karabağ, *op. cit.*, p. 60.

57 Flint and Taylor, *op. cit.*, p. 123.

over the country as a sign of state power in the international arena. This idea was especially prominent during the transition period from the 19th century to the 20th century. But today, there are pretty controversial legal judgments on the points of origin on which these views are based. The fact that sovereignty over the country is absolute today has become quite relative in terms of the legal structures of many states to a certain extent. According to Karl Doehring, this cannot be explained only by the obligations imposed by international conventions and by the fact that the principle itself undergoes a process of regular change. This change essentially stems from the tendency of limiting sovereignty over the country by treaties due to inter-state relations becoming extremely intensified and the implications of putting international and supranational organizations into effect by conventions. The rules of law regulating the state's rights over its territory vary today much more than before the Second World War. The state territory is now regarded as an area where international obligations would also be fulfilled.⁵⁸ In particular, in situations where international law requires to act in accordance with human rights, no state can exhibit an attitude against these principles solely by asserting its rights over the country; and even if it does so, it is clear that this would bring responsibility in the international arena. All of this shows us that a state's sovereignty over its territory is no longer limitless today, sovereignty is now not only considered a right in the international arena, but regarded as a right that brings responsibility as well.

The Change/Transformation of the Concept of “Border” in the Process of Globalization, and the Nation-State

Recent developments affecting the nation-states, thereby the borders, are developments on a local and global scale, which can be defined as supranational and subnational. In light of all these facts, we can point out four crucial factors/situations playing a pivotal role in borders becoming the focus of attention again today:⁵⁹ i) The fall of the Berlin Wall and the disappearance of the East-West divide. ii) Redefinition of ethnic identities and domestic violence. iii) Effects of the globalization process. iv) Emergence of environmental risks that transcend state boundaries. It is a fact that the nation-state structure and the nation-state system are affected by the globalization process in two ways. The first is that the increasing interdependence in the world with globalization encompasses nation states from above and undermines the stability of national formations to a greater or lesser extent. The second is the rediscovery of the identities of local peoples and groups within nation-states, driven from below, by the impact of globalization.⁶⁰

58 Doehring, *op. cit.*, p. 35.

59 Anssi Paasi, “Boundaries in Globalizing World”, Kay Anderson, Mona Domosh, Steve Pile, Nigel Thrift (eds.), *Handbook of Cultural Geography*, Sage Publications, London 2003, p. 462.

60 Abdül S. Çelikçi, “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Ulus Devlet ve Milliyetçilik: Küreselleşme Çerçevesinde Ulus Devlet ve Milliyetçilik Tartışmaları”, *İmgelem*, Cilt: 5, Sayı: 8

Harmut Behr points out that in the process of globalization, states face two major problems. These problems, also called the “paradox of globalization,” are the “*detrterritorialization*” and the “*transformation of statehood*.”⁶¹ This result achieved with the attribution to global developments has also led to some trends at the issue of border. In today’s world, borders seem more permeable than in the past. In this regard, nation-states experience difficulties in performing their traditional functions, and global elements have more significant influence over decisions made by governments. In addition, it is also claimed that globalization has detrterritorialized identity, as ethnic and national groups have established interactions that transcend territorial boundaries and even intermingle with other identities. Thus, the complicated global-local relationship, which is a characteristic of globalization, has shaken this great discourse of nationalism and has begun to make more complex multiple identities possible. All these developments have brought with them discussions that borders are about to disappear and lose their significance within the framework of discourses such as “the age of nation-states is ending” and “the world without borders.”

Today we are actually experiencing a “time-space” compress on a global scale and social relations between national political borders are affected by this reality. In this context, uncertainty has begun to be experienced in “time-space” systems. Nevertheless, globalization has contradictorily brought with it the tendencies of conflict, and borders have gained importance in this process. So even in the age of globalization, the borders are serving as the outpost line of nation-states and continue to represent the people living within these borders. That is, globalization is never expected to lead to a “world without borders” or a world devoid of national borders. Because globalization needs divided spaces, so capital can only move freely and be guaranteed between legally different spaces created in states or regions. Without belonging to a state, it is not possible to regulate the exchange between ethnic or state property and the outside world. The dynamics of national identity rested on borders are still strong and continue to be an important political element. Therefore, nation-states are still the crucial actors in the regulation and control of both the national and global economies.

As a result, the process of globalization following the post-Westphalian period has now opened the fact of borders for discussion in a national, regional, and global context since the end of the 20th century. In this context, many of the international borders are one of the focuses of new tensions and new opportunities in the process of change and transformation in response to the globalization of the economy and culture. In a period when the nation-state is considered to be in crisis to one extent or another, national bor-

(Temmuz 2021), p. 22.

61 Harmut Behr, “Deterritorialisation and the Transformation of Statehood: The Paradox of Globalisation”, *Geopolitics*, Vol. 13, Issue: 2 (2008), p. 360.

göz

Akademik
Bakış

329

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

ders or state borders cannot either fulfill their usual role absolutely as a place of protection and entry, or at least not as they did in the past.⁶²

Empirical Findings on the Relationship Between Territoriality/Borders and War

Some of the problems that collective groups can confront are prone to more violence than others. In this context, the primary source of conflict that is most likely to lead to war in the international system is territoriality, in other words, borders. From the time when human communities owned territorially surrounded spaces, the piece of territory/border where two states or societies converged has often been a potential source of conflict and strife. Territoriality has been the natural motivation of human instincts to invade and, if necessary, defend the land throughout history. This trend has deeply embraced humanity and become an essential part of its collective genetic heritage. For the most part of history, people have learned through their genetic heritage and culture that the best way to address territorial problems can lead to situations that require the use of force and violence. In other words, since the living categories are of territorial character, people can opt to fight for land. From the territoriality perspective, inter-state wars arise from the attempts of human communities to draw the boundaries of national units built based on their sustainability in terms of economic and prosperity. This element (territoriality) is vital in that it dramatically reduces the use of collective violence when lacking. This can explicitly be traced by looking at the history of conflicts and wars. There are many other problems between states, but a limited number of them with no link to territorial problems is likely to lead to a military conflict. Neighboring countries tend to be more concerned about each other's territorial ambitions compared to other countries. Therefore, if territoriality is the main element at the beginning of collective violence, then it should be expected that wars, rivalries, prolonged conflicts, and military disputes would unusually intensify between neighbors.⁶³

In the modern international system, and even long before it, the most likely crises that would result in war have been related to territorial problems, and especially to the problems of territorial contiguity (border). As a matter of fact, many of the interstate wars listed in the war correlations data presented in 1980 as part of the *Correlates of War Project (COW Project)*, which was launched by David Singer and Melvin Small in 1963, seems to have been experienced between neighboring countries. In this context, there were 67 inter-state wars between 1816 and 1980, all, but eight, of which were experienced between the neighbors. If excluded from this list are imperial wars/colonial wars, it would be seen that all wars in this period were between neighboring countries. This means that all inter-state wars between 1816 and 1980 were either between neighbors or involved a big state expanding

62 Donnan and Wilson, *op. cit.*, p. 269.

63 John A. Vasquez, *Savaş Bulmacası, Yeniden* (trans. Haluk Özdemir), Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi-Röle Akademik Yayıncılık, Ankara 2015, pp. 135-136, 146, 153-154.

overseas; that is, this also has a territorial origin.⁶⁴ The historical evidence presented by Kalevi J. Holsti in *Peace and War: Armed Conflicts and International Order 1648-1989*, also shows that the most common causality in most wars is territorial problems. Examining the great wars from 1648 to 1989 by dividing into five standard historical periods (1648-1714, 1714-1814, 1815-1914, 1918-1941, and 1945-1989), Holsti found that during each period, territorial problems were the standardized problem among the major problems. In four of the mentioned five periods, most wars are linked to territorial problems (including border problems) rather than the other ones. Accordingly, it can be stated that 86% of the wars between 1648-1714, 83% of the wars between 1714-1814, 84% of the wars between 1815-1914, 93% of the wars between 1918-1941, and 79% of the wars between 1945-1989 occurred due to territorial and border problems.⁶⁵ (see Table: 1) These findings prove that for most of the modern international system, territorial rivalries (including the border) lead to war more than any other problem.

Table 1: Frequency of Wars Involving a Particular Issue (1648-1989)

Type of issue	Historical Periods				
	1648-1714	1715-1814	1815-1914	1918-1941	1945-1989
Territory	17 (77%)	26 (72%)	18 (58%)	22 (73%)	27 (47%)
Territoriality-related issues	2 (9%)	4 (11%)	8 (26%)	6 (20%)	19 (32%)
Subtotal cumulative	19 (86%)	30 (83%)	26 (84%)	28 (93%)	46 (79%)
Other issues	3 (14%)	6 (17%)	5 (16%)	2 (7%)	12 (21%)
Total number of wars	22	36	31	30	58

Source: Kalevi J. Holsti, *Peace and War: Armed Conflicts and International Order, 1648-1989*, Cambridge University Press, Cambridge 1991, adapted from pp. 307-309.

64 Melvin Small and J. David Singer, *Resort to Arms: International and Civil Wars (1816-1980)*, Sage Publications, Inc., Beverly Hills 1982, pp. 82-95.

65 See for more information Kalevi J. Holsti, *Peace and War: Armed Conflicts and International Order (1648-1989)*, Cambridge University Press, Cambridge 1991, pp. 282-309.

giz

A groundbreaking study, *Statistics of Deadly Quarrels* by Lewis F. Richardson, a pioneer of empirical research on the issue, which found that territorial contiguity and the excess number of these contiguous borders (including colonial borders), enhance the likelihood of a state becoming involved in conflict/war; and numerous studies verifying this finding have shown that territorial contiguity is an important factor in the outset of the war; in other words, it is the main source/cause of the conflict that led to war. Calling any kind of conflict involving physical violence between humans “*deadly quarrels*,” Richardson builds an interesting analogy between war and murder. Based on statistical data, Richardson points out that foreigners are less likely to be killed in a country, while murders are committed by friends or relatives who interact with each other. Emphasizing that there would be experienced no problems among people without having interaction with each other, Richardson argues that murders are committed between people who have many opportunities to interact with each other (that is, people having close relations and communication both physically and socially); and likewise, he argues that wars take place between states with geographical proximity (border) and interaction with each other.⁶⁶ This analogy that Richardson made between war and murder is also supported by Benjamin A. Most and Harvey Starr. According to Most and Starr, the environment in which political and social units are placed creates or restricts opportunities for interaction for the units in question.⁶⁷ At this point, emphasizing the phenomena of borders and contiguity, Most and Starr suggest that geographical proximity enhances the interaction between states. In this context, the opportunities for interaction offered by the environment can be regarded as factors that enhance the likelihood of conflict between states in the international system. However, referring to their earlier studies, Most and Starr also emphasize that borders do not necessarily produce conflict or cooperation, but they do reveal opportunities⁶⁸ or risks that lead to more or less various interactions.⁶⁹

Some other studies in the international politics literature on the relationship between the state’s number of borders and its foreign policy behavior (especially in terms of its waged wars) have also found a direct correlation between war and territorial contiguity, based on a significant amount of da-

66 Lewis F. Richardson, *Statistics of Deadly Quarrels*, Boxwood Press, Pittsburgh 1960, pp. 176-177, 273-288.

67 Benjamin A. Most and Harvey Starr, “Diffusion, Reinforcement, Geopolitics and the Spread of War”, *The American Political Science Review*, Vol. 74, Issue: 4, 1980, pp. 932-946.

68 See Benjamin A. Most and Harvey Starr, *Inquiry, Logic, and International Politics*, University of South Carolina Press, Columbia 1989, pp. 31-70; Bekir Berat Özipek, “Savaşların Açıklanmasında ‘Fırsat ve İsteklilik’ Ön Kuramsal Çerçevesi ve Kullanım Alanları”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt: 13, Sayı: 59 (2018), pp. 33-48.

69 Harvey Starr and Benjamin A. Most, “The Substance and Study of Borders in International Relations Research”, *International Studies Quarterly*, Vol. 20, Issue: 4 (1976), pp. 92-117.

ta-based evidence. For example, the study by Peter Wallensteen, in which he examined the wars between 1816 and 1976, identified contiguity as an essential factor associated with war. According to this study, 93% of contiguous big state couples had a military confrontation, and 64% of these couples experienced war, and on average, 85% of these couples had a military confrontation, and 55% experienced a war.⁷⁰ These findings provide substantial evidence that contiguity is both a source of military confrontation and conflict that causes war. A more precise proof has also been put forward by Paul F. Diehl. Diehl asserts that in long-term rivalries between powerful states, military disputes taking place contiguous to one of the rivals or in its territorial position are more likely to escalate than disputes arising from other interests. About a quarter of these disputes, that is, 12 out of 50 (25%), climbed to the level of war, while only one in 54 (2%) of disputes between non-contiguous countries escalated to the level of war. In addition, 12 of the 13 wars mentioned in Diehl's sample started from disagreements in which one or both of the parties' borders were contiguous, and this reveals that the problems in which contiguous countries were involved created an important environment for war between the rivals.⁷¹ Stuart A. Bremer's study, too, provides more conclusive evidence that the contiguity of the countries is a critical feature in terms of leading to escalating conflicts to the level of war. Bremer argues that of the seven theoretically important characteristics addressed in the literature that encourage war between the two states, the contiguity is by far the most decisive one. Accordingly, the likelihood of breaking out war between contiguous states is 35 times higher than in non-contiguous states.⁷² All these findings indicate that contiguity is almost a structural prerequisite for the start of a war between the two states.

When it is considered that borders create a restriction on the area in which states can exert influence, and foreign policy is a political activity⁷³ produced starting from borders, borders appear to be a geographical element that potentially facilitates conflict. Geographical proximity also plays a role in spreading conflict. One of the key variables at this point is how many countries a state is bordered with. It is potentially assumed that the more countries a state is bordered by, the more experience of conflict and war it would have.⁷⁴ The fact that most inter-state wars are experienced between neighboring countries means that territorial contiguity, that is, problems with respect to

70 Peter Wallensteen, "Incompatibility, Confrontation, and War: Four Models and Tree Historical Systems, 1816-1976", *Journal of Peace Research*, Vol. 18, Issue: 1 (1981), pp. 57-90.

71 Paul F. Diehl, "Contiguity and Military Escalation in Major Power Rivalries, 1816-1980", *The Journal of Politics*, Vol. 47, No. 4 (November 1985), pp. 1203-1211.

72 Stuart A. Bremer, "Dangerous Dyads: Conditions Affecting the Likelihood of Interstate War, 1816-1965", *Journal of Conflict Resolution*, Vol. 36, Issue: 2 (1992), pp. 309-341.

73 Richard K. Ashley, "Foreign Policy as Political Performance", *International Studies Notes*, Vol. 13, Issue: 2 (1987), p. 51.

74 Paul F. Diehl, "Geography and War: A Review and Assessment of the Empirical Literature", *International Interactions*, Vol. 17, Issue: 1 (1991), pp. 11-27.

gors

Akademik
Bakış

333

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

disputes over neighboring lands, often lead to war. The tendency of people to occupy a particular territory and, if necessary, defend it, that is, territoriality is one of the key elements of understanding war. Since territorial disputes, and especially those involving contiguity characteristics, are more prone to war than others, it is seen as a fundamental cause of war. These can be considered fundamental for two reasons: First, they are fundamental because they initiate a sequence of events that would often result in war, rather than directly or inevitably lead to war. Because they are persistent problems, they tend to cause foreign policy practices in the modern international system, which can lead to a series of steps that lead to a war of power politics. Second, if the disputes over contiguous territory have been amicably resolved at a certain point in the historical period of the two states, the probability of breaking out of a war between these two neighboring countries is very low, regardless of what other problems may arise in the future. The fact that the existence of disputes over territorial contiguity makes war possible, while its absence makes war very unlikely, proves its causal significance.⁷⁵ Therefore, anything that links territorial disputes to war is influential in the spread of war, and territorial contiguity would likely play a role in this process.⁷⁶ All these findings and assessments point to two realities. The first one is territoriality; in other words, the problems associated with territoriality are one of the most fundamental and common causes of war, and it is also an essential dynamic that shapes world politics. The second one is borders, which are both an area of uncertainty and risk and an opportunity for states, and states with more borders are potentially facing the reality of experiencing more conflict and war.

Conclusion

International relations are based on the territorial sovereignty of the modern state, and the concept of border plays an essential role in this process. Since the emergence of the Westphalian international system, nation-states have still been the most influential political units at the local, regional and global levels as the most fundamental and powerful actors in modern international relations. In the process from its earliest forms to the modern nation-state form, the fact that the state, as a political unit, is the main actor in the cycle of peace and war throughout history is also very closely related to this reality. The emergence of nation-states as an entity with internal and external sovereignty on a territorial-political-social basis has become a universal norm that guides states' relations with each other for the last four hundred years.

Since sovereignty also requires permanent control of territorial borders, borders as a whole, whether created by natural means or by agreements

75 Vasquez, *op. cit.*, p. 136.

76 *Ibid.*, p. 260. See also Randolph M. Siverson and Harvey Starr, "Opportunity, Willingness, and the Diffusion of War", *American Political Science Review*, Vol. 84, Issue: 1 (1990), pp. 47-60.

based on territoriality, function as an integral part of state sovereignty and national security. Because borders present opportunities or risks that cause more or less various interactions as the most distanced points at which mutually exclusive dominance converges, they have the potential to produce conflict or cooperation between states. Empirical findings on the relationship between territoriality, borders, and war show that rivalries, strife, and wars between states are mainly concentrated between neighbors. This result is not a coincidence, but instead reflects a fundamental reason for the nature of the state. Among all the issues that can be the reasonable cause of war, are the territorial ones that are most often associated with wars. States are more willing to fight for territory and for every land-related problem than they fight for any other problem. Territoriality makes the contiguous states' territories a fragile issue that can lead to conflict, long-term rivalry and/or war. Other problems, even if they may be the source of war, do not have this kind of effect. The findings from empirical research on this issue indicate that territorial contiguity, in particular, is an influential factor at every stage of violence and use of force between states. A tiny number of inter-state wars in history have been waged without any involvement in any territorial problems. It seems, therefore, that territoriality and, in particular, territorial contiguity (borders) seem to be the primary source of conflict that leads to war. The fact that most wars in world history took place between neighbors and states that were once in colonial rivalry support this phenomenon. Although territoriality and territorial contiguity function as potential factors that enhance states' tendency to go to war, it should not be overlooked that states must both have necessary opportunities and be willing to fight in order for a war to take place.

References

- ANDERSON, Benedict, *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması* (trans. İskender Savaşır), Metis Yayınları, İstanbul 1995.
- ASHLEY, Richard K., "Foreign Policy as Political Performance", *International Studies Notes*, Vol. 13, Issue: 2 (1987), pp. 51-54.
- ASLAN, Ali, "Modern Dünyada Sınırlar", *Anlayış Dergisi*, Issue: 74 (2009), pp. 42-44, <http://www.anlayis.net/makaleGoster.aspx?dergiid=74&makaleid=2079>, (Accessed June 30, 2021)
- BAŞGİL, Ali F., "Devlet Nedir?: Realist Bir Tarif Denemesi", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt: 12, Sayı: 4 (1946), pp. 981-990.
- BEHR, Harmut, "Deterritorialisation and the Transformation of Statehood: The Paradox of Globalisation", *Geopolitics*, Vol. 13, Issue: 2 (2008), pp. 359-382.
- BOTTOMORE, Thomas B., *Elites and Society*, Routledge, London 1987.
- BREMER, Stuart A., "Dangerous Dyads: Conditions Affecting the Likelihood of Interstate War, 1816-1965", *Journal of Conflict Resolution*, Vol. 36, Issue: 2 (1992), pp. 309-341.
- BUZAN, Barry, *İnsanlar, Devletler & Korku: Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Uluslararası Güvenlik Çalışmaları İçin Bir Gündem* (trans. Emre Çıtak), Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi-Röle Akademik Yayıncılık, İstanbul 2015.
- ÇELİKÇİ, Abdül S., "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Ulus Devlet ve Milliyetçilik: Küreselleşme Çerçevesinde Ulus Devlet ve Milliyetçilik Tartışmaları", *İmgelem*, Cilt: 5, Sayı: 8 (Temmuz 2021),

pp. 15-34.

CONNOLLY, William E., "Tocqueville, Territory and Violence", *Theory, Culture & Society*, Vol. 11, Issue: 1 (1994), pp. 19-41.

DAVUTOĞLU, Ahmet, *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, Küre Yayınları, İstanbul 2012.

DIEHL, Paul F., "Contiguity and Military Escalation in Major Power Rivalries, 1816-1980", *The Journal of Politics*, Vol. 47, No. 4 (November 1985), pp. 1203-1211.

DIEHL, Paul F., "Geography and War: A Review and Assessment of the Empirical Literature", *International Interactions*, Vol. 17, Issue: 1 (1991), pp. 11-27.

DOEHRING, Karl, *Genel Devlet Kuramı* (trans. Ahmet Mumcu), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2002.

DONNAN, Hastings and WILSON, Thomas M., *Sınırlar: Kimlik, Ulus ve Devletin Uçları* (trans. Zeki Yaş), Ütopya Yayınları, Ankara 2002.

FALK, Richard A., "The Interplay of Westphalia and Charter Conceptions of International Legal Order", Cyril E. Black, Richard A. Falk (eds.), *The Future of International Legal Order*, Vol. I, Princeton University Press, Princeton, New Jersey 1969, pp. 32-70.

FLINT, Colin and TAYLOR, Peter J., *Siyasi Coğrafya: Dünya-Ekonomisi, Ulus-Devlet ve Yerellik* (trans. Fulya Ereker), Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2014.

GERON, Rivka, "21. Yüzyılda Zaman ve Kimlik Bağlamında Alglanan Sınır Üzerine Bir İnceleme", İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2004 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

GOTTMAN, Jean, "The Evolution of the Concept of Territory", *Social Science Information*, Vol. 14, Issue: 3 (1975), pp. 29-47.

GÜMÜŞÇÜ, Osman, "Siyasi Coğrafya Açısından Sınırlar ve Tarihi Süreç İçinde Türkiye'de Sınır Kavramı", *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Issue: 52 (Kış 2010), pp. 79-104.

GUO, Rongxing, *Cross-Border Management: Theory, Method and Application*, Springer, London 2015.

GUO, Rongxing, *Cross-Border Resource Management*, Elsevier, Amsterdam 2021.

HARDT, Michael and NEGRI, Antonio, İmparatorluk (trans. Abdullah Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2001.

HOLSTI, Kalevi J., *Peace and War: Armed Conflicts and International Order (1648-1989)*, Cambridge University Press, Cambridge, 1991.

HOUTUM, Henk van and NAERSSSEN, Ton van, "Bordering, Ordering and Othering", *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, Vol. 93, No. 2 (February 2002), pp. 125-136.

JAMES, Alan, "Sovereignty: Ground Rule or Gibberish?", *Review of International Studies*, Vol. 10, Issue: 1 (1984), pp. 1-18.

KARABAĞ, Servet, *Jeopolitik Açısından Sınırlar*, Gazi Kitabevi, Ankara 2008.

KOLOSSOV, Vladimir, "Border Studies: Changing Perspectives and Theoretical Approaches", *Geopolitics*, Vol. 10, Issue: 4 (2005), pp. 606-632.

LAITINEN, Kari, "Geopolitics of the Northern Dimension: A Critical View on Security Borders", *Geopolitics*, Vol. 8, Issue: 1 (2003), pp. 20-44.

LEFEBVRE, Henri, *The Production of Space* (trans. Donald Nicholson-Smith), Blackwell Publishing Ltd., Oxford 1991.

MIGDAL, Joel S., *Strong Societies and Weak States: State-Society Relations and the State Capabilities in the Third World*, Princeton University Press, New Jersey 1988.

MOST, Benjamin A. and STARR, Harvey, "Diffusion, Reinforcement, Geopolitics and the Spread of War", *The American Political Science Review*, Vol. 74, Issue: 4, 1980, pp. 932-946.

MOST, Benjamin A. and STARR, Harvey, *Inquiry, Logic, and International Politics*, University of South Carolina Press, Columbia 1989.

NEOCLEOUS, Mark, *Devleti Tahayyül Etmek* (trans. Akın Sarı), NotaBene Yayınları, Ankara 2015.

- ÖZEY, Ramazan, *Siyasi Coğrafya*, Aktif Yayınevi, İstanbul 2016.
- ÖZİPEK, Bekir Berat, "Savaşların Açıklanmasında 'Fırsat ve İsteklilik' Ön Kuramsal Çerçevesi ve Kullanım Alanları", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt: 13, Sayı: 59 (2018), pp. 33-48.
- PAASI, Anssi, "Boundaries in Globalizing World", Kay Anderson, Mona Domosh, Steve Pile, Nigel Thrift (eds.), *Handbook of Cultural Geography*, Sage Publications, London 2003, pp. 462-472.
- PAASI, Anssi, "Territory", John A. Agnew, Katharyne Mitchell, Gerard Toal (eds.), *A Companion to Political Geography*, Blackwell Publishing Ltd., Oxford 2003, pp. 109-122.
- POGGI, Gianfranco, "Theories of State Formation", Kate Nash, Alan Scott (eds.), *The Blackwell Companion to Political Sociology*, Blackwell Publishing, Oxford 2004, pp. 95-106.
- POGGI, Gianfranco, *Modern Devletin Gelişimi: Sosyolojik Bir Yaklaşım* (trans. Şule Kut, Binnaz Toprak), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2019.
- RICHARDSON, Lewis F., *Statistics of Deadly Quarrels*, Boxwood Press, Pittsburgh 1960.
- SIVERSON, Randolph M. and STARR, Harvey, "Opportunity, Willingness, and the Diffusion of War", *American Political Science Review*, Vol. 84, Issue: 1 (1990), pp. 47-60.
- SMALL, Melvin and SINGER, J. David, *Resort to Arms: International and Civil Wars (1816-1980)*, Sage Publications, Inc., Beverly Hills 1982.
- SMITH, Anthony D., *National Identity*, Penguin Books, Harmondsworth 1991.
- STARR, Harvey and MOST, Benjamin A., "The Substance and Study of Borders in International Relations Research", *International Studies Quarterly*, Vol. 20, Issue: 4 (1976), pp. 92-117.
- TEKİN, Ferhat, *Sınırın Sosyolojisi: Ulus, Devlet ve Sınır İnsanları*, Açılım Kitap, İstanbul 2014.
- TEKİN, Ferhat, "Sınırlar, Bölgesel Kimlikler ve Ümmet Tasavvuru", *Milel ve Nihal* İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi, Cilt: 9, Sayı: 3 (2012), pp. 157-175.
- TESCHKE, Benno, *The Myth of 1648: Class, Geopolitics and the Making of Modern International Relations*, Verso Books, London 2003.
- VASQUEZ, John A., *Savaş Bulmacası, Yeniden* (trans. Haluk Özdemir), Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi-Röle Akademik Yayıncılık, Ankara 2015.
- WALLENSTEEN, Peter, "Incompatibility, Confrontation, and War: Four Models and Tree Historical Systems, 1816-1976", *Journal of Peace Research*, Vol. 18, Issue: 1 (1981), pp. 57-90.
- WEBER, Max, *Ekonomi ve Toplum* (çev. Latif Boyacı), Yarn Yayınları, İstanbul 2012.
- WEBER, Max, *Sosyoloji Yazıları* (çev. Taha Parla), İletişim Yayınları, İstanbul 2004.
- WEBER, Max, *Sosyoloji'nin Temel Kavramları* (çev. Medeni Beyaztaş), Bakış Yayınları, İstanbul 2002.
- Nişanyan Sözlük, "Sınır", <https://www.nisanyansozluk.com/?k=sınır>, (Accessed June 30, 2021)
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri, "Sınır", <http://www.sozluk.gov.tr>, (Accessed June 30, 2021)

gazi

Akademik
Bakış

337

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

I. Kılıç Arslan'ın Anadolu'daki Beka Mücadelesinde I. Haçlı Seferi'ne Karşı Diplomatik Girişimleri*

Diplomatic Attempts of I. Kılıç Arslan against the I. Crusade in the Struggle for Survival of Anatolia

Ramazan ALTINAY** - Esra ÇEÇEN***

Öz

Türkiye Selçukluları, Haçlılar tarafından İslam ve Türk varlığını sona erdirmek için girişilen ve "Haçlı Seferleri" olarak bilinen saldırılara karşı verdikleri mücadelelerle ortaçağ Anadolu Türk tarihine damgalarını vurmayı başarmışlardır. Sultan I. Kılıç Arslan, 1097 yılı Haçlı Seferi'nde başkenti İznik'i kaybetmesinin ardından Haçlılara karşı kurduğu diplomatik girişimlerle devletin bekasını korumaya ve Türklerin Anadolu'da kalıcı olmalarını sağlamaya çalışmıştır. Haçlı saldırılarına büyük bir cesaret ve akıllı bir diplomasiyle karşı çıkan Sultan I. Kılıç Arslan, beka mücadelesinde yapılması gereken her şeyi yapmaya gayret etmiştir. Bu makalede I. Haçlı Seferi'nin gerçekleşme nedenleri, Türkiye Selçuklu Devleti'nin diplomatik ilişkilerde bulunduğu siyasi teşekküller, 1097 yılı Haçlı Seferi'nde İznik'in teslimi konusunda Bizans ile yürütülen diplomasi, Sultan I. Kılıç Arslan'ın 1097 ve 1101 yılı Haçlı Seferleri'ne karşı diğer Türk devlet, beylik ve emirleriyle kurduğu diplomatik ilişkiler ile bu ilişkilerde elde edilen başarılar sonucunda Haçlı ordularının Merzifon, Konya ve Ereğli'de imha edilmeleri incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Selçukluları, I. Kılıç Arslan, Haçlılar, Diplomasi, Beka Mücadelesi.

Abstract

The Türkiye Seljuks managed to leave their mark on the medieval Anatolian Turkish history with their struggles against the attacks of the Crusaders known as the "Crusades" to end the existence of Islam and Turks. After losing the capital Iznik in the Crusade of 1097, Sultan I. Kılıç Arslan tried to protect the survival of the state and ensure the Turks to be permanent in Anatolia with the diplomatic initiatives he established against the Crusaders. Sultan I. Kılıç Arslan, who opposed attacks of the Crusader with great courage and clever diplomacy, tried to do everything that needed to be done in the struggle for survival. In this article, the reasons for the I. Crusade, the political establishments with which the Türkiye Seljuk State had diplomatic relations, the diplomacy carried out with Byzantium for the surrender of Iznik in the Crusade of 1097, the issue of diplomatic relations established by Sultan I. Kılıç Arslan with other Turkish states, principalities and emirs against the Crusades of 1097 and 1101 will be considered

Makale Geliş Tarihi: 19.02.2022. Makale Kabul Tarihi: 25.05.2023.

Araştırma Makalesi / Künye: ALTINAY, Ramazan – ÇEÇEN, Esra, "I. Kılıç Arslan'ın Anadolu'daki Beka Mücadelesinde I. Haçlı Seferi'ne Karşı Diplomatik Girişimleri", Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), Sayı: 32, Cilt: 16, Haziran 2023, s. 339-357

* Bu makale Prof. Dr. Ramazan Altınay danışmanlığında Esra Çeçen tarafından hazırlanan, "Moğol İstilasına Kadar Türkiye Selçuklu Devleti'ni Yıpratma ve Yıkma Politikaları" başlıklı, Uşak Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Ortaçağ Tarihi Bilim Dalında yürütülmekte olan Doktora tezinden üretilmiştir.

** Prof. Dr., Uşak Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, E-mail: ramazan.altinay@usak.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-1793-243X.

*** Uşak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Doktora Öğrencisi, E-mail: 1743072052@ogr.usak.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-1795-6060.

Akademik
Bakış

339

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

and the destruction of the Crusader armies in Merzifon, Konya and Ereğli as a result of the successes achieved in these relations will be examined.

Key Words: Türkiye Seljuks, I. Kilij Arslan, Crusaders, Diplomacy, Struggle for Survival.

Giriş

Malazgirt Savaşı'nın kazanılmasının ardından Anadolu'da kurulan Türkiye Selçuklu Devleti ve ilk beylikler sayesinde bölge hızlı bir Türkleşme sürecine girmiştir. Ancak Bizans'ın eskiden egemenliğinde olan toprakları Selçuklulardan geri almak ve Türkleri Anadolu'dan atmak istemesi, Avrupa'da sürekli artan nüfus nedeniyle tarım alanlarının yetersiz kalması, Avrupalı soyluların doğunun zenginliklerini ele geçirerek yeni devletler kurma istekleri gibi çeşitli nedenlerle I. Haçlı Seferleri gerçekleştirilmiştir. Sultan I. Kılıç Arslan'ın, 1096 yılı Haçlı ordusunu zorlanmadan imha etmesi, 1097 yılı Haçlı ordularını hafife almasına neden olmuştur. Haçlıların İznik (Nicea) kuşatmasına Malatya seferinde yakalanan sultan, diğer Türk devlet, beylik ve emirleriyle diplomatik ilişkiler kurmada geç kalmıştır.

Sultan, 1101 yılı Haçlı Seferi'nde aynı hatayı yapmamış, Haçlı ordularının Anadolu'ya geldiğini öğrenince hemen diğer Türk devlet, beylik ve emirleriyle diplomasi yoluyla iletişime geçerek onları birlikte mücadele etmeye davet etmiş, böylelikle üç farklı Haçlı ordusunu da yok etmeyi başarmıştır. Bu durum Anadolu'da beka mücadelesinde önemli bir yeri bulunan bu tarihi olaylardaki başarının en başta gelen faktörlerinden biri sıcak çatışmalar, yani savaş ise diğerinin diplomasi olduğunu kanıtlar niteliktedir. Bu nedenle ilk olarak diplomasiyi tanımlamakta fayda vardır.

İnsanoğlunun çok eski zamanlardan beri uyguladığı ancak son yy.larda bilim halini alan diplomasi; hukuksal veya kamusal olarak önem arz eden “belge ve resmi kayıtların” içeriklerini, nerelerde kullanıldıklarını ve belgelerin yıllar içerisinde değişimini inceleyerek 18.yy.dan itibaren devletlerarası ilişkileri düzenleyen ve bu ilişkilerin devam etmesini sağlayan antlaşmalar bütünü olarak adlandırılmıştır.¹ Diplomasiyi kısaca tanımladıktan sonra Türkiye Selçukluları'nın Sultan I. Kılıç Arslan döneminde, I. Haçlı Seferleri esnasındaki saldırılar karşısında Anadolu'da ve topyekûn İslam dünyasındaki beka mücadelesinde ortaya koyduğu diplomatik faaliyetleri ve sonuçlarını belirlemeye geçebiliriz.

Türkiye Selçukluları'nda Diplomasi

Devletler ortaya çıkış süreçlerinden itibaren kendilerini siyasi alanda diğer devletlere tanıtmak, barış talep etmek, antlaşma imzalamak, vergi almak, esirlerin serbest kalmasını istemek, kaçakları talep etmek, hutbe okutulma-

1 İsrail Balcı, “Hz. Ebû Bekir Döneminde Diplomatik Münasebetler ve Antlaşmalar”, OMÜ. SBE., Samsun 1996 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 33; Mübahat S. Küttükoğlu, “Diplomatik”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 9, İstanbul 1994, s. 360; Yasemin Aktaş, “Türkiye Selçuklu Devleti'nin Diplomasi Tarihi”, Atatürk Ü. SBE., Erzurum 2015 (Yayımlanmamış Doktora Tezi), s. 22.

sını istemek, fetihname göndermek, toprak talep etmek, karar bildirmek, aralarındaki uzlaşmazlıkları çözüme kavuşturmak, af talep etmek, evlilik isteğinde bulunmak, tâbi olmaya davet etmek, yardım talep etmek, ittifak kurmak veya ittifakın dağıtılmasını talep etmek gibi farklı nedenlerle elçiler vasıtasıyla veya hükümdarların bizzat iştirakleriyle diplomatik ilişkilerde bulunmaktadırlar.

Türkiye Selçukluları kuruluşlarından itibaren savaş ve barış dönemlerinde diplomatik ilişkilerde bulunmuş olup uyguladıkları diplomasi devletin içinde olduğu durum ve şartlara göre değişiklik göstermiştir. Türkiye Selçuklu Devleti; Bizans, İznik Rum, Trabzon Rum, Latin ve Moğol İmparatorlukları, Kıbrıs, Gürcü ve Kilikya Ermeni Krallıkları, Abbasi, Büyük Selçuklu, Eyyûbi, Harzemşahlar, Altın Orda ve Memlûk Devletleri, Venedik Cumhuriyeti, Ukayl Hanedanlığı, Zengi Atabeyliği, Dânişmend, Mengücek, Saltuk, Artuk, Hısn-ı Keyfa, Mardin ve Harput Artuklu Beylikleri ile elçiler aracılığıyla diplomatik ilişkiler kurmuştur.² Böylece Türkiye Selçukluları diplomasi yöntemiyle isteklerini belirterek Anadolu'daki beka mücadelesinde adeta kurtlar sofrasında hayatta kalmayı ve hatta aslan payını almayı başarmışlardır.

Türkiye Selçuklu Devleti'nin Kuruluş Döneminde Yürüttüğü Diplomatik Faaliyetler

Türkiye Selçuklu Devleti'ni kuran Kutalmışoğlu Süleymanşah, Büyük Selçuklular ile aynı soydan gelmektedir. Süleymanşah'ın babası Kutalmış, Arslan Yabgu'nun oğlu, Büyük Selçuklulara ismini veren Selçuk Bey'in ise torunudur. Kutalmış, Büyük Selçuklu sultanı olmak için Alp Arslan'a karşı verdiği mücadelede hayatını kaybetmiştir.³ Onun geride kalan dört oğlu ile kardeşi Resultekin, Melikşah'ın 1072 yılında tahta çıkışına kadar esaret altında yaşamışlardır. Bu durumu fırsat bilen Kutalmışoğulları serbest kalıp ilk olarak Urfa, Diyarbakır ve Birecik taraflarına gelmişlerdir.⁴

Kutalmışoğlu Süleymanşah, 1074 yılında Konya'yı (İkonion) ardından Gavele Kalesi'ni fethederek Türkiye Selçuklu Devleti'nin temellerini atmıştır.⁵ O, 1078 yılında Bizans'taki taht kavgalarına karışarak Anatolikon Thema Askeri Valisi Nikephoros Botaniates ile anlaşmaya varmıştır. Onun gönderdiği iki bin Türk atlısının da yer aldığı müttefik ordu Rumeli'de, Nikephoros Bryennios'un ordusunu yenilgiye uğratarak Botaniates'in imparator olma-

2 Bkz. Yasemin Aktaş, a.g.t., s. 36-324.

3 Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihan-Nümâ* (haz. Faik Reşit Unat-Mehmet A. Köymen), C. 1, TTK yayını, Ankara 1949, s. 27; Sadruddin Ebu'l Hasan, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye* (çev. Necati Lügal), TTK yayını, Ankara 1999, s. 2-3, 21-22; Yazıcızâde Ali, *Tevârihi Âli Selçuk, Oğuznâme-Selçuklu Târihi* (haz. Abdullah Bakır), Çamlıca basım yayını, İstanbul 2017, s. 30.

4 Kerimü'd-din Mahmud Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr* (çev. Mürsel Öztürk), TTK yayını, Ankara 2000, s. 14; Sadruddin Ebu'l Hasan, a.g.e., s. 49; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötügen neşriyat, İstanbul 2005, s. 75.

5 Anonim, *Selçuknâme, Tarih-i Âli Selçuk* (çev. Halil İbrahim Gök-Fahrettin Coşguner), Atif yayını, Ankara 2014, s. 35; İbn Bibi, *el-Evamirü'l-Ala'iyye fi'l-Umuri'l-Ala'iyye, Selçuk Nâme* (çev. Mürsel Öztürk), C. 1, T.C. Kültür Bakanlığı yayını, Ankara 1996, s. 12.

gazi

sını sağlamıştır. Süleymanşah ise bu durumdan faydalanarak Marmara bölgesinin önemli şehirlerini ele geçirmiştir. 1080 yılında Bizans'ta Nikephoros Melissenos isyan ederek tahtı ele geçirmeye çalışmış ve Süleymanşah'ı kendi tarafına çekmiştir. Bu karışıklıklardan faydalanan Süleymanşah, İznik'i ele geçirerek devletin merkezi yapmıştır.⁶ Görüldüğü üzere Türkiye Selçuklu Devleti'nin kuruluşunda Süleymanşah'ın aldığı kararların, ortaya koyduğu uygulamaların ve yürüttüğü diplomatik faaliyetlerin önemi büyüktür. Zira Süleymanşah, Bizans'taki bu karışıklığı taht iddiası komutanlarla işbirliği yaparak kendi lehine çevirmiş ve Marmara Bölgesi'nin önemli şehirlerini ele geçirerek devletin sınırlarını genişletmiştir.

Haçlı Seferleri'nin Ortaya Çıkışı ve Haçlı Ordularının Anadolu'ya Gelişi

27 Kasım 1095 tarihinde yapılan Clermont Konsili'nde Papa II. Urbanus'un doğuya yapılacak olan askeri harekât için Hıristiyanlara çağrı yapmasıyla başlayan Haçlı Seferleri'ne katılımı arttıran asıl nedenler siyasi, sosyal ve ekonomiktir.⁷ Haçlı kabul ederek harekete geçen Pierre l'Hermite adındaki bir keşişin liderliğindeki 1096 yılı Haçlı ordusu 30 Temmuz 1096'da İstanbul'a geldi.⁸ Bu ordu kısa bir süre sonra İzmit (Nikomedia) Körfezi'ndeki Kibotos Karargâhı'nda ordugâhını kurdu. Ardından ana Haçlı grubundan ayrılan Alman ve İtalyanlardan oluşan altı bin kişilik bir kuvvet reisleri Rinaldo'nun liderliğinde Kserigordon Kalesi'ni ele geçirse de kaledekilerin çoğu Türkler tarafından öldürüldü. Kalanlar ise esir olarak ele geçirildi. Bu haberi alan Kibotos Karargâhı'ndaki Haçlılar 21 Ekim'de İznik'e doğru harekete geçtikleri sırada karşılaştığı Türk ordusu tarafından imha edildi.⁹ 1096 yılının sonbaharından itibaren İstanbul'a gelmeye başlayan soyluların liderliğindeki ordular şöyledir: Fransa Kralı'nın kardeşi Vermandois Dükü Hugo von Vermandois komutasındaki Fransız ordusu; Aşağı Lorraine Dükü Godofroi de Bouillon'un idaresinde olan ağabeyi Eustache de Boulougne, kardeşi Baudouin de Boulougne ve kuzeni Baudouin du Bourg'un da aralarında bulunduğu Fransız ordusu; Norman reisi Bohemund ile yeğeni Tancred'in idaresindeki Güney İtalyanlar; Papa elçisi Le Puy Piskoposu Adhémar de Monteil'in de aralarında bulunduğu Toulouse Kontu Raymond de Saint Giles komutasındaki Fransızlar; Flandre Kontu II. Robert ile kuzeni İngiltere

6 Anna Komnena, *The Alexiad* (çev. Elizabeth A.S. Dawes), Cambridge, Ontario 2000, s. 10; Anna Komnena, *Alexiad Malazgirt'in Sonrası* (çev. Bilge Umar), İnkılâp kitabevi, İstanbul 1996, s. 23-24; İbn Bibi, a.g.e., Aynı yer.

7 Güray Kırpık, "Haçlılar", Gazi Ü. SBE., Ankara 2005 (Yayımlanmamış Doktora Tezi), s. 19, 24; Işın Demirkent, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, TTK yayını, Ankara 1996, s. 20.

8 Bu Haçlı ordusunun sayısı hakkında bilgi için bkz. Anna Komnena, *The Alexiad*, s. 178; Anna Komnena, *Alexiad Malazgirt'in Sonrası*, s. 305-306.

9 Gesta Francorum, *The Deeds of the Franks and the Other Pilgrims to Jerusalem* (çev. Rosalind Hill), Clarendon Press Oxford, London 1962, s. 2-5; Gesta Francorum, *Gesta Francorum Et Aliorum Hierosolymitanorum, Anonim Haçlı Tarihi* (çev. Ergin Ayan), Selenge yayını, İstanbul 2013, s. 52-54; Işın Demirkent, a.g.e., s. 21-23.

Kralı'nın kardeşi Normandia Dükü Robert Curthose ve eniştesi Champagne Kontu Etienne de Blois idaresindeki Kuzey Fransız ve İngiliz ordularıdır. Bu Haçlı orduları İznik'i ele geçirmek amacıyla 6 Mayıs 1097'de şehre ulaşmışlardır.¹⁰ Kaynaklarda ordu sayıları hakkında farklı bilgiler bulunmakla birlikte verilen rakamlar oldukça abartılıdır. Ayrıca Haçlı ordularında askerlerin yanı sıra kadın, çocuk ve din adamlarının da bulunduğu bilinmektedir.¹¹

Haçlıların İznik Kuşatması Esnasında Türkiye Selçuklularının Bizans ile Yürüttüğü Diplomasi

İmparator Alexios Komnenos, Haçlılara yardım etmek amacıyla Manuel Butumites komutası altındaki bir Bizans birliğini onlarla birlikte gönderdi. Esasen imparatorun amacı, Haçlılardan habersiz İznik garnizonundaki Türkleri ikna ederek şehrin kan dökülmeden Bizans'ın eline geçmesini sağlamaktı. Haçlıların İznik'i kuşatması üzerine kaledeki Türkler, sultana haber göndererek ondan yardım istediler. Bu esnada Malatya kuşatmasında bulunan sultan kuşatmayı kaldırarak karısı, çocukları ve hazinesinin bulunduğu İznik'e doğru harekete geçti.¹²

Sultan I. Kılıç Arslan'ın, on bin kişilik okçu birliği önden atlarıyla İznik vadisine doğru ilerleyerek kale duvarının güneyinde konuşlanmış olan Kont Raymond'un kuvvetlerine hücum etti.¹³ Ancak başarılı olamayarak sultanın liderliğindeki büyük Selçuklu ordusunu beklemek üzere geri çekildiler. Öncü kuvvetlerinin ardından İznik'e ulaşan sultanın ordusunda yaklaşık elli bin kişilik süvari bölüğüyle birlikte Emir Buldacı, Emir Karaca, Emir Lâçin, Emir Ömer ve Emir Murad gibi ünlü Selçuklu Beyleri de yer almaktaydı.¹⁴ Ancak sultanın ordusu, Kont Raymond ve Baudouin de Boulougne'nin kuvvetleri

10 Fulcherius Carnotensis, *Historia Hierosolymitana (1095-1127)* (yay. Heinrich Hagenmeyer), Carl Winters Universitätsbuchhandlung, Heidelberg 1913, s. 155-161; Fulcherius Carnotensis, "Fulcherius Carnotensis Birinci Haçlı Seferi Vakayinamesi (Fulcheri Carnotensis Historia Hierosoly Mitana)", (haz. Mukadder Yıldız), *İstanbul Ü. SBE., İstanbul 1999* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 20-24; Fulcherius Carnotensis, *Kutsal Toprakları Kurtarmak Kudüs Seferi* (çev. İcan Bihter Barlas), IQ Kültür Sanat yayını, İstanbul 2009, s. 56-58; Işın Demirkent, "İznik'in Haçlılar Tarafından Kuşatılması (6 Mayıs-19 Haziran 1097)", *Haçlı Seferleri Tarihi, Makaleler-Bildiriler-İncelemeler*, Şubat 2007, s. 25-26.

11 Haçlı ordularının sayısı hakkında bilgi için bkz. Âzîmî, *Azîmî Tarihi Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler (H. 430-538=1038/39-1143/44)* (çev. Ali Sevim), TTK yayını, Ankara 2006, s. 36; Willermus Tyrensis, *A History of Deeds Done Beyond the Sea* (çev. Emily Atwater Babcock, A. C. Krey), Columbia University Press, New York 1943, s. 151; Willermus Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar* (çev. Ergin Ayan), C. 1, Ötüken neşriyat, İstanbul 2016, s. 112.

12 Işın Demirkent, "İznik'in Haçlılar Tarafından Kuşatılması (6 Mayıs-19 Haziran 1097)", s. 29-30; İbrahim Halil Er, *Cennet Doğu'da Bir Yerdedir/Haçlı Seferlerinin Değişen Yüzü*, Elips kitap, Ankara 2006, s. 81.

13 Albertus Aquensis, *Albert von Aachen Geschichte des ersten Kreuzzuges* (çev. Herman Hefele), C. 1, Eugen Diederichs, Jena 1923, s. 68; Albertus Aquensis, *Albert of Aachen Historia Ierosolimitana, History of the Journey to Jerusalem* (çev. Susan B. Edgington), Clarendon Press Oxford, New York 2007, s. 107.

14 Güray Kırpık, a.g.t., s. 74; Necati Kotan, *Türk ve İslam Âlemine Karşı Haçlı Seferleri*, Kemal matbaası, Adana 1974, s. 31.

tarafından geri püskürtüldü.¹⁵ Diğer Haçlı liderlerinin de Selçuklu ordusuna saldırması üzerine sultan daha fazla kayıp vermemek adına dağlara çekildi. Bir süre sonra sultan, garnizondaki Türklere haber yollayarak; “*Gelecek için en iyi düşünceyle hareket edin*” demiştir. Çünkü sultan, garnizondakilerin Haçlılar tarafından öldürülmektense imparatorla anlaşarak İznik’i teslim edeceklerini biliyordu.¹⁶

Türkler, Manuel Butumites ile görüşerek, ondan imparatorun şehrin teslim edilmesi halinde canlarının bağışlanacağı ve sultanın ailesine zarar verilmeyeceği haberini alarak anlaşmayı kabul ettiler. Manuel Butumites, Tatikios’a haber göndererek Haçlıları sahte saldırıyla kandıracağını, onları bu nedenle gün doğana kadar oyalayarak surların dışında tutmasını istedi. Sonraki gün Haçlılar surlara saldırdığı anda Manuel Butumites, İznik Kalesi’nin üzerine imparatorluk bayrağını astı. Böylece İznik, Bizans tarafından 19 Haziran 1097 tarihinde ele geçirildi. Esirler arasında bulunan sultanın eşi, çocukları ve kız kardeşi önce İstanbul’a ardından İzmir’e götürülseler de daha sonra imparator tarafından fidyeye alınmadan serbest bırakıldılar.¹⁷

1097 Yılı Haçlı Seferi’nde Sultan I. Kılıç Arslan’ın Diğer Türk Devlet, Beylik ve Emirleriyle Kurduğu İttifak Diplomasisi ve Dorylaion Savaşı’nın Sonuçları

Sultan I. Kılıç Arslan, İznik’i kaybetmesinin ardından 1097 yılı Haçlı Seferi’ne katılan orduların, silah ve teçhizatlarının sayıca fazla, askerlerinin zırhlı, miğferli ve kalkanlı olması nedeniyle onları yıpratmanın zor olduğunu biliyordu. Ayrıca Haçlı ordularının düzenli olmaları ve komutanlar tarafından idare edilmelerinden dolayı onlarla tek başına mücadele etmesinin mümkün olmadığını da farkındaydı. Sultan bu nedenle Anadolu içindeki ve dışındaki Türk devlet, beylik ve emirleriyle ittifak diplomasisine girişti.

Sultan I. Kılıç Arslan, İznik’i kurtaramayacağını anlayıp geri çekilmesinin ardından ordusunu kuvvetlendirmek amacıyla Dânişmend Gazi ile aralarındaki Malatya meselesi nedeniyle yaşanan husumeti sonlandırmak ve Haçlılara karşı onunla ittifak kurmak amacıyla doğuya doğru harekete geçti. Sultan, Haçlı ordularının durumunu haberdar etmek ve onlara karşı yardım istemek amacıyla bir elçisini Dânişmend Gazi’nin yanına Niksar’a gönderdi.¹⁸ Sultanın, Dânişmend Gazi’yi kendi tarafına çekmesinde aralarındaki akrabalık bağının etkisi elbette vardır.¹⁹ Ancak bu durum onu ikna etmek için yeterli

15 Albertus Aquensis, a.g.e., C. 1, s. 69; Albertus Aquensis, a.g.e., Aynı yer.

16 Anna Komnena, *The Alexiad*, s. 191-192; Anna Komnena, *Alexiad Malazgirt’in Sonrası*, s. 326.

17 İbnü’l-Adîm, *Zübdetü’l-Haleb Min Târîhi Haleb’de Selçuklular (H. 447-521=1055-1127)* (çev. Ali Sevim), TTK yayını, Ankara 2014, s. 85; Anna Komnena, *The Alexiad*, s. 193-194; Anna Komnena, *Alexiad Malazgirt’in Sonrası*, s. 328-329.

18 Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi: Kutsal Toprakların Davetsiz Misafirleri* (çev. Fikret İşıltan), C. 1, Nokta kitap, İstanbul 2005, s. 176; Sefer Solmaz, “Dânişmendliler Devleti ve Kültürel Mirasları”, Selçuk Ü. SBE., Konya 2001 (Yayımlanmamış Doktora Tezi), s. 71-72.

19 Tamara Talbot Rice, *The Seljuks in Asia Minor, Anadolu Selçuklu Tarihi* (çev. Tuna Kaan

değildir.²⁰ Zira aralarında Malatya'yı alarak Anadolu'daki üstünlüğü ele geçirmek için büyük bir rekabet yaşanmaktaydı. Nitekim Dânişmend Gazi'nin, 1085 yılında Malatya'yı kuşatıp alamaması, ardından sultanın onlardan evvel burayı ele geçirmek için 1097 yılının ilkbaharında Malatya'yı kuşatması ancak Haçlıların İznik'i kuşatması üzerine geri dönmek zorunda kalması bu durumu kanıtlar niteliktedir.²¹ Dânişmend Gazi'nin, Haçlı ordularının Türklerle zarar vererek onları Anadolu'dan atma düşüncesi taşıdıklarını bilmesi, kendi ülkesine zarar vereceklerinden endişe duyması, bu orduların İslamiyet'e karşı olmaları, İslam'daki gaza ve cihat anlayışı gibi nedenlerden dolayı Sultan I. Kılıç Arslan'ın yardım teklifini kabul ettiğini söylemek yanlış olmaz.

Dânişmendnâme'de; Dânişmend Gazi'nin dindar biri olduğundan söz edilmektedir. Yukarıda saydığımız nedenlere ek olarak onun bu özelliğinin de, sultanın talebini yerine getirmesinde etkili olduğu söylenebilir. Nitekim Türkler, Haçlılara karşı “dini bir savaş”, diğer bir deyişle “Hilâl-Salip mücadelesi” gerçekleştirecekti. Bundan dolayı bu iki ülkenin birbirleriyle olan rekabeti geçici bir vakte kadar sona erdirerek Haçlılara karşı beraber hareket etmeye karar verdikleri görülmektedir.²² Bunun yanı sıra sultan, Kayseri Emiri Hasan Bey, Harran Emiri Karaca, Halep Selçuklu Meliki Rıdvan ve Dımaşk Emiri Tuğtekin'den kendisine yardım etmek üzere asker talebinde bulunmuştur.²³

Fulcherius Carnotensis'e göre; “sultanın ordusunda, Emir Karaca, Emir Atsız başta olmak üzere birçok emir, İranlılar ve otuz günlük mesafeden gelenler de” bulunmaktadır.²⁴ Bu bilgiden Emir Karaca, Emir Atsız ve birçok Türk Emiri'nin, sultanın ittifak teklifini kabul ederek onunla birlikte Haçlılara karşı savaştığı anlaşılmaktadır.

Willermus Tyrensis'in eserinde; Sultan I. Kılıç Arslan'ın, Haçlıların Anadolu'ya gelişini çok önceden haber aldığı ve kendisine müttefik bulmak amacıyla doğuya doğru harekete geçerek diğer bölge beylerinden yardım istediği ifade edilmiştir. Ayrıca onun, kimi zaman ikna veya rica ederek, kimi zamanda para ödeyerek, İran ve çevresindeki şehirlerden çok sayıda askeri

Taştan), Nobel Akademik yayını, Ankara 2015, s. 53.

20 Dânişmend Gazi'nin, Alp Arslan'ın kızıyla veya babası Dânişmend Taylu'nun, Alp Arslan'ın kız kardeşiyle evli olduğu rivayet edilmektedir. Başka bir rivayete göre ise; Süleymanşah'ın babası Kutalmış, Dânişmend Taylu'nun kızıyla veya Dânişmend Gazi, Kutalmış'ın kızı yani Süleymanşah'ın kız kardeşiyle veyahut Dânişmend Gazi'nin oğlu Emir Gazi, Kutalmış'ın kızıyla evlidir. Bkz. Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi* (çev. Ömer Rıza Doğrul), C. 1, TTK yayını, Ankara 1999, s. 331-332; Muharrem Kesik, “Cenâbî'ye Göre Dânişmendliler”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 4, Nisan 2001, s. 252; Sefer Solmaz, a.g.t., s. 21-24; Osman Turan, a.g.e., s. 99.

21 Gregory Abû'l-Farac, a.g.e., C. 1, Aynı yer; Işın Demirkent, a.g.e., s. 23-24; Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)* (çev. Hrant D. Andreasyan), TTK yayını, Ankara 2000, s. 187.

22 Sefer Solmaz, a.g.t., s. 72.

23 Işın Demirkent, a.g.e., s. 28-29; Osman Turan, a.g.e., s. 130-131.

24 Fulcherius Carnotensis, *Historia Hierosolymitana (1095-1127)*, s. 192-193; Fulcherius Carnotensis, a.g.t., 42; Fulcherius Carnotensis, *Kutsal Toprakları Kurtarmak Kudüs Seferi*, s. 68-69.

ordusuna kattığı belirtilmiştir.²⁵ Ancak sultanın, Haçlıların İznik kuşatması-na Malatya seferindeyken hazırlıksız yakalandığı bilinmektedir.

Gesta Francorum'a göre; "sultanın ordusu, Türkler, İranlılar, Araplar, Pavlikiyanlar, Müslümanlar, Agulanlar ve Paganlardan" oluşmaktadır.²⁶ Buradan anlaşılacağı üzere, sultanın yardım isteği farklı milletler tarafından kabul görmüş, ona ve ordusuna destek vermek üzere birçok asker, Türkiye Selçuklu ordusuna katılmıştır. Böylelikle sultanın Türkiye Selçuklu ordusunu kuvvetlendirmek amacıyla gerekli siyasi hamleleri gerçekleştirerek başarılı bir diplomasi yürüttüğü anlaşılmaktadır.

Albertus Aquensis'in verdiği bilgiye göre; Sultan I. Kılıç Arslan, İznik şehrini kaybettiği andan itibaren Antakya, Tarsus, Halep ve diğer Rum şehirlerinden yardım kuvvetlerini bir araya getirmiştir.²⁷ Ancak dönemin diğer önemli kaynaklarının ortak kanısına göre, Halep'ten gelen kuvvetler sultanın ordusuna katılmadan savaş başlamıştır.

Bizans ve diğer Hıristiyan kaynaklarında Sultan I. Kılıç Arslan'ın ordusunun sayısı ile ilgili verilen bilgiler hem farklı hem de abartılıdır.²⁸ İslam kaynaklarında bu Haçlı Seferi'ne katılan Türk ordusunun sayısı hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır; ancak verilen bilgilerden Türk ordusunun bir hayli güçlü olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Sultan I. Kılıç Arslan'ın İznik'i ve Dorylaion Savaşı'nı kaybetmesinin en büyük nedeni Haçlıların sayıca kendilerinden fazla ve donanımlı olmalarıdır. Bu nedenle Bizans ve diğer Hıristiyan kaynaklarında verilen ordu sayıları gerçeği yansıtmamaktadır.

Sultan I. Kılıç Arslan'ın ordusuna yardımcı kuvvetlerin tamamı katılmadan 1 Temmuz 1097 tarihinde Dorylaion Savaşı meydana gelmiştir. İznik'ten Dorylaion'a doğru iki grup halinde ilerleyen Haçlı ordularının ilk grubunu müttefik Türk ordusu imha etmek üzereyken, liderleri Bohemund'un bir ulakla arkadaki Haçlı ordusuna haber göndermesi üzerine savaş meydanına gelen ikinci ordu, Türklerin tüm müdahalelerine rağmen ilk orduyla birleşmiştir. Bu nedenle çok sayıda askerini kaybeden sultan, daha fazla zayıt vermeme adına ordusuyla dağlara çekilmiştir.²⁹ Ardından Haçlıları yıpratmak amacıyla onların istikametlerinde bulunan su kuyularını ve tarım arazilerini kullanılamaz hale getirmiştir. Sultanın bu askeri taktiği üzerine zorlukla ilerleyen Haçlılar, müttefik Türk kuvvetleriyle Eber (Ebraike) Gölü,

25 Willermus Tyrensis, a.g.e., s. 153; Willermus Tyrensis, a.g.e., C. 1, s. 116.

26 Gesta Francorum, *The Deeds of the Franks and the Other Pilgrims to Jerusalem*, s. 20; Gesta Francorum, *Gesta Francorum Et Aliorum Hierosolymitanorum*, Anonim Haçlı Tarihi, s. 73.

27 Albertus Aquensis, a.g.e., C. 1, s. 84; Albertus Aquensis, a.g.e., s. 131.

28 Türk ordusunun sayısı hakkında bilgi için bkz. Gesta Francorum, *The Deeds of the Franks and the Other Pilgrims to Jerusalem*, s. 20, 22; Gesta Francorum, *Gesta Francorum Et Aliorum Hierosolymitanorum*, Anonim Haçlı Tarihi, s. 73, 75; Anna Komnena, *The Alexiad*, s. 196; Anna Komnena, *Alexiad Malazgirt'in Sonrası*, s. 332; Urfalı Mateos, a.g.e., s. 190; Willermus Tyrensis, a.g.e., s. 173; Willermus Tyrensis, a.g.e., C. 1, s. 133.

29 Gesta Francorum, *The Deeds of the Franks and the Other Pilgrims to Jerusalem*, s. 18-21; Gesta Francorum, *Gesta Francorum Et Aliorum Hierosolymitanorum*, Anonim Haçlı Tarihi, s. 71-74; Işın Demirkent, a.g.e., s. 29-30.

Sultandağı'na (Augustopolis) yakın bir mevkide ve Ereğli'de (Herakleia) yeniden karşılaşmış ancak Türkler her defasında sayıca az olmaları nedeniyle geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Ereğli'de, Tancred ve Baudouin de Boulougne ana Haçlı ordusundan ayrılarak Çukurova'ya doğru ilerlemişlerdir.³⁰ Niğde (Tyana) yakınlarında ana Haçlı ordusuyla karşılaşan Kayseri Emiri Hasan Bey, 5 Eylül 1097 tarihinde şehit olmuştur.³¹ Görüldüğü üzere iki Haçlı ordusu arasında diplomasi yoluyla haberleşme sağlanmasa muhtemelen müttefik Türk ordusu savaşı kaybetmeyecek, iki orduyu da ayrı ayrı yok etmeyi başaracaktı. Ancak kurulan bu diplomatik ilişki sayesinde iki Haçlı ordusu arasında birlik sağlanmış, Haçlıların sayıca fazla olmasından ve Sultan I. Kılıç Arslan'ın diğer Türk devlet, beylik ve emirleriyle diplomatik ilişkiler kurmada gecikmesinden dolayı yardımcı Türk kuvvetlerinin geç gelmesi gibi nedenler yüzünden Haçlılar savaşı kazanabilmiştir.

Yukarıdaki görüşümüzü destekler mahiyette olan devrin önemli kaynaklarından edindiğimiz bilgilere göre, Sultan I. Kılıç Arslan'ın, Melik Rıdvan ve Emir Tuğtekin'den talep ettiği yardımcı kuvvetlerin müttefik Türk ordusuna katılmadan savaşmak durumunda kaldığı anlaşılmaktadır.³² Zira sultanın savaşın sona ermesiyle birlikte dönüş yolundayken Selçuklu ordusuna katılmaları için gönderilen Suriyeli Türklerden meydana gelen bir kuvvetle karşılaştığı bilgisi bu yardımcı kuvvetlerin Melik Rıdvan ve Emir Tuğtekin tarafından gönderildiğini kanıtlamaktadır.

Türkiye Selçuklu ordusuna yardım için gelen on bin kişilik birlikte yer alan bu askerler, sultana neden geri çekildiğini sormuşlardır. Sultan: *“daha önce bütün Haçlıları yenilgiye uğratarak kalanları esir ettiğini, bu yeni gelenleri de yenilgiye uğratarak esir edeceğini düşündüğünü; ancak onların dağ, tepe ve vadileri dolduracak kadar sayıca fazla, miğferli, zırhlı ve mızraklı olmaları nedeniyle okların onlara etki etmediğini, bu Haçlıların pek çok kişiyi öldürdüklerini ve çok kayıp verdiklerini dolayısıyla bu gelen yardımcı kuvvetlerle karşılaşarlarsa hepsini öldüreceklerini”* söylemiştir. Bunun üzerine gelen bu yardımcı kuvvetler geri çekilerek Anadolu'ya dağılmışlardır.³³ Anlaşıldığı üzere diplomasi yoluyla kurulan ittifak başarılı olmuş olsa da bu kuvvetler savaşa yetişememişlerdir.

Sultan, 1097 yılı Haçlı Seferi neticesinde başkentini, servetini, çok sayıda emirini ve askerini kaybederek, İç Anadolu'ya kadar geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bu Haçlı Seferi'nin ardından Baudouin de Boulougne tarafından 10 Mart 1098 tarihinde Urfa'da, Bohemund tarafından 3 Haziran 1098 tarihinde Antakya'da, Dük Godefroi de Bouillon tarafından 15 Temmuz

30 Anna Komnena, *The Alexiad*, Aynı yer; Anna Komnena, *Alexiad Malazgirt'in Sonrası*, s. 332-333; Işın Demirkent, a.g.e., s. 31-32.

31 Güray Kırpık, a.g.t., s. 83.

32 Işın Demirkent, a.g.e., s. 29.

33 Gesta Francorum, *The Deeds of the Franks and the Other Pilgrims to Jerusalem*, s. 22; Gesta Francorum, *Gesta Francorum Et Aliorum Hierosolymitanorum*, Anonim Haçlı Tarihi, s. 75.

1099 tarihinde Kudüs'te ve Bertrand tarafından 12 Temmuz 1109 tarihinde Trablusşam'da Haçlı Kontlukları kurulmuştur.³⁴

1101 Yılı Haçlı Seferi Ordularının İstanbul'a Gelişi ve Sultan I. Kılıç Arslan'ın Diğer Türk Devlet, Beylik ve Emirleriyle Kurduğu Diploması Trafığı

Avrupalıların, kurulan Haçlı Kontlukları'nın sürekliliğini sağlamak için insan gücüne ihtiyaç duymaları ve Bohemund'un Dânişmend Gazi tarafından esir edilmesi, 1101 yılı Haçlı Seferleri'nin meydana gelmesine neden olmuştur. Bu sefere katılan birinci ordu: Milan Başpiskoposu Anselm de Buis'in komutasındaki Lombardlar, Kont Etienne de Blois'in idaresindeki Fransızlar ile Marşal Konrad komutasındaki Almanlardan oluşmaktaydı. İkinci ordu: Nevers Kontu II. Guillaume'nin idaresindeki Fransızlardan; üçüncü ordu: Aquitain Dükü ve Poitu Kontu olan IX. Guillaume'nin idaresindeki Fransızlar ve Bayern Dükü IV. Welf'in komutasındaki Almanlardan meydana gelmekteydi. Ayrıca bu Haçlı ordusunda Dük Hugue de Vermandois ve Salzburg Başpiskoposu Thiemo ile Avusturya Markgrafı'nın annesi Markiz Ida da bulunmaktaydı.³⁵

Dönem kaynaklarında ordu sayıları hakkında farklı bilgiler bulunmakta olup üç Haçlı ordusu da birbirinden bağımsız olarak ard arda Anadolu'ya gelmiştir.³⁶ Lombard ordusu 1101 yılının mart ayında İstanbul'a gelmiş ve 21 Nisan'dan birkaç gün sonra Boğaz'ı geçerek İzmit'te kamp kurmuştur. Mayıs ayı başında İstanbul'a ulaşan Kont Etienne de Blois idaresindeki Fransız Haçlı ordusuyla bu orduya yolda katılan Marşal Konrad'ın liderliğindeki Almanlardan oluşan Haçlı birliği boğazdan geçerek Lombard ordusunun kamp yaptığı yere gelmiştir. İkinci ve üçüncü Haçlı orduları ise 1101 yılının haziran ayında İstanbul'a ulaşmışlardır.³⁷

Sultan I. Kılıç Arslan, 1097 yılı Haçlı Seferi'nin ardından Büyük Selçuklu Devleti ile diploması yoluyla iletişime geçmiştir.³⁸ O, Haçlıların dev-

34 Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi* (çev. Ömer Rıza Doğrul), C. 2, TTK yayını, Ankara 1999, s. 339-341, 350; Par René Grousset, *Les Croisades*, Presses Universitaires de France, Paris 1960, s. 33-34, 40; Sefer Solmaz, a.g.e., s. 74-76.

35 Işın Demirkent, "1101 Yılı Haçlı Seferleri", *Haçlı Seferleri Tarihi, Makaleler-Bildiriler-İncelemeler*, Şubat 2007, s. 132, 135, 164; İbrahim Halil Er, a.g.e., s. 105-106; Sefer Solmaz, a.g.t., s. 77.

36 Haçlı ordularının sayısı hakkında bilgi için bkz. Kerîmü'd-din Mahmud Aksarâyî, a.g.e., s. 20; Albertus Aquensis, *Albert von Aachen, Geschichte des ersten Kreuzzuges* (çev. Herman Hefe), C. 2, Eugen Diederichs, Jena 1923, s. 78, 96, 102; Albertus Aquensis, a.g.e., s. 593, 595, 619, 627; Ekkehard Uraugiensis Abbatis, *Hierosolymita* (yay. Heinrich Hagenmeyer), Fr. Fues'sche Sortiments-Buchhandlung, Tübingen 1877, s. 225-226; Anna Komnena, *The Alexiad*, s. 205; Anna Komnena, *Alexiad Malazgirt'in Sonrası*, s. 346; Urfalı Mateos, a.g.e., s. 216-217.

37 Işın Demirkent, "1101 Yılı Haçlı Seferleri", s. 137-138, 165; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi: Kudüs Krallığı ve Frank Doğu (1100-1187)* (çev. Fikret Işıltan), C. 2, TTK yayını, Ankara 1992, s. 15-17.

38 Reşat Ekrem'in eserinde; Sultan I. Kılıç Arslan'ın İznik'in ele geçirilişinden önce Sultan Berkyaruk'tan yardım talep ettiği; ancak onun bu sırada kardeşinin oğluyla taht kavgası yaptığı için az sayıda askerini gönderebildiği ve bu nedenle sultanın başkenti İznik'i

letine verdiği hasarı bildirmek ve yardım istemek üzere Emir Buldac'ının önderliğindeki elçilik heyetini, Büyük Selçuklu Sultanı Berkyaruk'a göndermiştir. Sultan I. Kılıç Arslan mektubunda; başkenti İznik ile hâkimiyetindeki birçok yeri terk ettiğinden, karısının ve iki oğlunun esir edildiğinden ve Antakya'ya kadar izlendiğinden bahsederek Sultan Berkyaruk'tan asker talep etmiştir. Bu durum üzerine Sultan Berkyaruk; dünyadaki milletlerden hiçbirinin Türklere bu denli kötülük yapmaya gücünün yetmeyeceğini ifade etmiştir. Büyük Selçukluların ünlü kumandanlarından biri olan Emir Kürboğa ise Sultan I. Kılıç Arslan'ın, Pierre l'Hermite'in ordusunu yok ettiğini dile getirerek onun yardım istemesine şaşırıldığını söylemiştir. Ancak Sultan I. Kılıç Arslan, 1097 yılı Haçlı ordularının zırhlı, kalkanlı ve sayıca fazla olduğunu, piyade ve süvarilerden meydana geldiklerini, bu orduyu kolaylıkla yok ederek başkentini ve ailesini kurtarabileceğini sandığını; ancak askerlerini, memleketlerini ve hazinesini kaybettiğini belirtmiştir.³⁹

Sultan I. Kılıç Arslan, Haçlı ordularının, Antakya Prinkepsi Bohemund'u ve yeğeni Salerno Kontu Richard'ı esaretten kurtarmak amacıyla Anadolu'ya geldiğini bildirmek üzere Mengücek Gazi, Meyyafarikin Emiri Ziyadeddin Muhammed, Bitlis Emiri Togan Arslan, Amid Emiri İnaloğlu Fahrüddeve İbrahim Bey, Hani Emiri Şahrüh, Siirt Emiri Kızıl Arslan, Dımaşk Selçuklu Meliki Dukak, Haleb Selçuklu Meliki Rıdvan, Harran Emiri Karaca, Türk Emiri Agymith⁴⁰, Artukoğlu Sökmen ve Belek Gazi ile diplomatik ilişkiler kurarak, elçiler aracılığıyla gönderdiği mektuplarda durumun vahametini bildirmiş ve onları yardıma çağırmıştır. Ayrıca Sultan I. Kılıç Arslan, Dânişmend Gazi'ye de bir mektup göndererek; Anadolu'ya yeniden Haçlı ordularının geldiğini, Haçlıların hedefinde bu sefer yalnızca Türkiye Selçuklularının değil, Dânişmendli Beyliği'nin de bulunduğunu, Haçlıların Niksar'a doğru ilerleyerek Bohemund'u ve yeğeni Richard'ı kurtarmak istediklerini belirtmiştir.⁴¹

Aksarâyî'nin kaydına göre; Haçlı orduları yüz yirmi bin asker ve mü-kemmel savaş araç gereçleriyle Müslüman kentlerine saldırmışlardır.⁴² Eserin devamında Haçlıların, Dânişmendli topraklarına doğru harekete geçmeleri nedeniyle, Dânişmend Gazi'nin; Mardin, Meyyafarikin ve Amid Emirlerine, Harput Emiri Çubukoğlu Mehmed Bey'e, Erzincan ve Divriği Meliki Mengücek Gazi'ye elçiler aracılığıyla gönderdiği mektuplarda: "*Büyük bir düşman*, Müslümanların üzerine gelmektedir. Eğer hep birlikte yar-

kaybettiği belirtilmiştir. Bkz. Reşat Ekrem, *Selçuk Tarihi Bizanslılar Alp Aslan ve -Kılıç Arslan ve Haçlılar*, Muallim Ahmet Halip kitaphanesi, İstanbul 1933, s. 43.

39 Yasemin Aktaş, a.g.t.,s. 62; Osman Turan, a.g.e., s. 133.

40 Agymith: Bu Türk Beyinin kimliği belli değildir. Bkz. Işın Demirkent, "1101 Yılı Haçlı Seferleri", s. 168.

41 Işın Demirkent, "1101 Yılı Haçlı Ordularına Karşı Mücadelede Selçuklu-Dânişmendli İşbirliği", *Haçlı Seferleri Tarihi, Makaleler-Bildiriler-İncelemeler*, Şubat 2007, s. 181-182; Necati Kotan, a.g.e., s. 50.

42 Eserde Haçlı ismi zikredilmeyip tüm saldırıların Rum İmparatoru Ermiyanos tarafından yapıldığı ifade edilmektedir. Bkz. Kerimü'd-din Mahmud Aksarâyî, a.g.e., Aynı yer.

dıma gelmezseniz, bu fitne uzaklaştırılmadığı gibi fazlaşır. İslam'a büyük zarar ve ziyan verir, (bu zarar ve ziyan) her tarafa yayılır"⁴³ mesajını verdiği ve diplomasi yoluyla onlardan yardım istediği anlatılmıştır.

Müneccimbaşı'nın eserinde; Haçlıların, Dânişmendli ülkesine yürüdüğü, onların Ankara'yı (Ankyra) aldıktan sonra Kayseri'yi (Kaisareia) kuşattıkları, bu durum üzerine Dânişmend Gazi'nin Sultan I. Kılıç Arslan ve çevredeki diğer Müslüman hükümdarlardan diplomasi yoluyla elde ettiği destek kuvvetlerle Haçlıları mağlup ettiği anlatılmaktadır.⁴⁴

Aksarâyî'nin verdiği bilgiye göre; Dânişmend Gazi, Sultan I. Kılıç Arslan'a bir elçiyle gönderdiği mektubunda: "*Kürtlerin de harekete geçip yardıma geleceğini; Yüce Tanrı'nın kendisine zafer bağışlaması durumunda masraflarının karşılığında ona, ganimetin beşte birinden başka yüz bin dinar ödeyeceğini; ayrıca Elbistan'la birlikte kızını ona vererek akrabalık bağıını yenileyeceğini*" söylemiştir.⁴⁵ Sultan I. Kılıç Arslan'ın Haçlılara karşı yardım isteğine Dânişmend Gazi'den başka daha önce Haçlılarla mücadele ettikleri için durumun vahametini bilen Melik Rıdvan, Emir Karaca ve Belek Gazi de kayıtsız kalmayarak hemen harekete geçmişlerdir.⁴⁶

Aksarâyî'nin eserinde; Sultan I. Kılıç Arslan'ın, İslam'daki cihat algısı gereği bölgedeki emirlerle beraber kendi ordusu için asker toplayarak, Haçlıların üzerine yürüdüğü, kırk bin kişinin Türk kuvvetlerine katıldığı, Zara civarında Haçlılarla karşı karşıya gelen müttefik Türk ordusunun onları yenilgiye uğratarak çoğunu öldürdüğü anlatılmıştır. Bu olayın akabinde Haçlıların büyük bir ordu toplayarak Çankırı (Gangra) ve Ankara'ya geldiklerinde, bu iki şehirde Sultan Alp Arslan'ın soyundan gelen iki emirin bulunduğu, Haçlıların bu şehirleri kuşattığı ve Müslümanların yardım istemesi üzerine çevredeki emirlerin Sultan I. Kılıç Arslan'ın ordusuna katıldıkları belirtilmiştir. Daha sonra müttefik Türk ordusunun, Haçlıların üzerine doğru harekete geçtiği, bu sırada Haçlıların Çankırı'yı ele geçirdikleri ve çok sayıda insanı öldürerek etrafı yağmaladıkları; ancak Sultan I. Kılıç Arslan'ın Haçlıları hezimete uğratarak Çankırı ve Ankara'yı kurtararak başkenti Konya'ya döndüğü ifade edilmiştir.⁴⁷

Âzîmî'nin kaydına göre; Sultan I. Kılıç Arslan ile Dânişmend Gazi'nin komutası altındaki müttefik Türk ordusu, Haçlıları büyük bir yenilgiye uğratmıştır.⁴⁸

43 Kerîmü'd-din Mahmud Aksarâyî, a.g.e., Aynı yer.

44 Münecimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel Selçuklular Tarihi II, Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, C. 2, Akademi Kitabevi, İzmir 2001, s. 152.

45 Ancak Haçlıların yenilgiye uğratılmasının ardından Dânişmend Gazi'nin savaştan önce verdiği sözleri tutmaması üzerine sultanla arasının bozulduğu bilinmektedir. Bu konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Kerîmü'd-din Mahmud Aksarâyî a.g.e., s. 20-21; Münecimbaşı Ahmed b. Lütfullah, a.g.e., Aynı yer.

46 Emrullah Kaleli, "Anadolu Selçuklu Devri Türk-Haçlı Münasebetleri (1096-1192)", SDÜ. SBE., Isparta 2004 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 111.

47 Kerîmü'd-din Mahmud Aksarâyî, a.g.e., s. 21-22.

48 Âzîmî, a.g.e., s. 39.

Urfalı Mateos'un eserinde; Sultan I. Kılıç Arslan'ın, Haçlıların geldiğini öğrenince Dânişmend Gazi'ye ve diğer Türk emirlerine mektuplar yazarak bu durumu bildirdiği, büyük bir ordu toplayıp Haçlıların üzerine yürüyerek onlardan üç yüz bin askeri öldürdüğü ve Dük IX. Guillaume'nin dört yüz süvariyle birlikte Antakya'ya kaçtığı anlatılmıştır.⁴⁹

Willermus Tyrensis'e göre; İmparator Alexios Komnenos, Haçlıların gelişini Türklere mektuplar yazıp ulaklar yollayarak haber vermiş ve onlara bu derece büyük bir ordunun ülkelerinden geçmesini engellemeleri gerektiğini söylemiştir. Bunun üzerine Türkler, doğudan diplomatik girişimlerle asker toplayarak, düzenli olmayan ve birbirinden ayrı hareket eden ilk Haçlı ordusundan, bir günde elli bin kişiden fazla sayıda insanı öldürmüştür.⁵⁰

Fulcherius Carnotensis'in verdiği bilgiye göre; Sultan I. Kılıç Arslan, 1101 yılı Haçlı Seferi ordularını yanındaki çok sayıda Türk ile birlikte yenilgiye uğratmış; ancak Haçlı birlikleri birbirinden ayrı hareket ettikleri için onların hepsini öldürememiştir. Ayrıca sultanın, Haçlıları aç ve susuz bırakması ve Türk okçularının Haçlıların artçılarına saldırması sonucunda onlardan yüz binden fazla kişi ölmüştür. Bunun üzerine Dük IX. Guillaume Antakya'ya kaçmış, Dük Hugue ölmüş, sağ kalanlar ise Kudüs'e doğru yollarına devam etmişlerdir.⁵¹

Albertus Aquensis'e göre; Sultan I. Kılıç Arslan, Dânişmend Gazi, Emir Karaca ve Melik Rıdvan'ın liderliğindeki müttefik Türk ordusunda yaklaşık yirmi bin okçu bulunuyordu. Bu ordu, ilk Haçlı ordusunu Merzifon yakınlarında yenilgiye uğratarak onlardan yüz altmış bin kişiyi öldürdükten sonra, Sultan I. Kılıç Arslan, Dânişmend Gazi ve Belek Gazi Sinop'tan (Sinope) kaçanları takip etmiştir. Daha sonra onlar, Konya'ya varan ikinci Haçlı ordusuna saldırarak kaçmayı başaran yedi yüz kişi dışındaki bütün Haçlı ordusunu öldürmüşlerdir. Ardından Sultan I. Kılıç Arslan, Dânişmend Gazi, Emir Karaca ve Türk Emir'i Agymith, üçüncü Haçlı ordusuna karşı Ereğli'de pusula kurarak binlerce Haçlıyı yok etmeyi başarmışlardır.⁵² Burada verilen bilgiler sultanın diplomasi yoluyla iletildiği yardım teklifini Dânişmend Gazi, Emir Karaca, Melik Rıdvan, Belek Gazi ve Türk Emiri Agymith'in kabul ettiklerini ortaya koymaktadır. Öte yandan Türk ve İslam kaynaklarında yer alan bilgilerden de Sultan I. Kılıç Arslan'ın zaferinde diplomasinin çok önemli bir payı olduğu anlaşılmaktadır.

49 Urfalı Mateos, a.g.e., s. 218-219.

50 Willermus Tyrensis, a.g.e., s. 432; ; Willermus Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği II, Kudüs'ün Zaptından Urfa'nın Fethine (1099-1143)* (çev. Ergin Ayan), C. 2, Gece kitaplığı, Ankara 2018, s. 83.

51 Fulcherius Carnotensis, *Historia Hierosolymitana (1095-1127)*, s. 430-433; Fulcherius Carnotensis, *Kutsal Toprakları Kurtarmak Kudüs Seferi*, s. 147-148.

52 Albertus Aquensis, a.g.e., C. 2, s. 84-96, 98-100, 104-106; Albertus Aquensis, a.g.e., s. 603-617, 621-623, 629-631.

1101 Yılı Haçlı Ordularının, Başarılı Bir Diplomasiyle Kurulan Müttefik Türk Ordusu Tarafından İmha Edilmeleri

Birinci Haçlı ordusu; Lombardların, Bohemund'u esir eden Dânişmendliler ile savaşmak için kuzeydoğu Anadolu'ya gitmek istemesi üzerine Fransız ve Alman Haçlı orduları onların bu kararına uymak zorunda kalarak İzmit'ten harekete geçti. Haçlılar 23 Haziran'da Ankara Kalesi'ni ele geçirip, Bizans'a teslim ederek Çankırı'ya kadar ilerlemeye devam ettiler.⁵³ Bu Haçlı ordusu Ankara'ya varmadan önce, sultan kuvvetleriyle birlikte kuzeye doğru ilerleyerek Çankırı'da Dânişmendli ordusuyla birleşti. Melik Rıdvan'ın ordusu ise yaklaşık bin km. yol kat ederek müttefik Türk ordusuna katıldı. Haçlılar, 1101 yılı temmuzunda Çankırı'ya ulaştılar da burayı ele geçiremeyeceklerini anlayarak Kastamonu'ya doğru ilerlediler.⁵⁴ Haçlılar 2 Ağustos'ta, Merzifon yakınlarında bir ovaya vardılar. Sultan I. Kılıç Arslan, Dânişmend Gazi, Emir Karaca ve Melik Rıdvan'ın idaresindeki müttefik Türk ordusu aniden Haçlıların karşısına çıktı; ancak onları dağıtmayı başaramayınca geri çekildi. 5 Ağustos'ta Türkler, Haçlıların karşısına yeniden çıktı ve meydana gelen savaşta çok sayıda kayıp veren Haçlılar daha fazla dayanamayarak geri çekildiler. Haçlı liderleri canlarını kurtarmak için Sinop'a doğru kaçtılar.⁵⁵ Kont Raymond ve Tzitas az sayıdaki süvariyle birlikte Bafra (Paura) yolunu tercih ettiler. Haçlı liderleri İstanbul'a döndükten sonra deniz yoluyla Kudüs'e, Kont Raymond ise ordusunun kuşattığı Trablus'a gitti.⁵⁶

İkinci Haçlı ordusu; bu ordu bir önceki Haçlı ordusunun istikametinde ilerleyerek Ankara'ya vardı ve ardından Konya Kalesi'ne saldırdı; ancak ele geçirmeyi başaramayarak kamp yeri olan Ereğli'ye geri dönmek üzere yola çıktı. Yol boyunca susuzluk çeken Haçlı ordusuna başarılı bir diplomasiyle kurulmuş müttefik Türk ordusunun okçuları saldırdı. Tüm gün süren savaşın ardından Kont II. Guillaume ve şövalyeler Ermenek'e (Germanikepolis) kaçtılar. Buradaki Bizans valisi bu Haçlı liderlerine rehber olmaları için on iki ücretli Peçenek askeri verdi; ancak bu askerler Haçlıların mallarını yağmalayarak onları yarı yolda bıraktılar. Bu durum üzerine Kont II. Guillaume ile yanındakiler perişan bir şekilde ulaştıkları Antakya'da Tancred tarafından ağırlandıktan sonra Kudüs'e doğru yola çıktılar.⁵⁷

Üçüncü Haçlı ordusu; gemilerle İznik'e ulaşan bu Haçlı ordusu Konya'ya doğru harekete geçerek Akşehir'de (Philomelion) katliam yaptıktan sonra 5 Eylül'de Ereğli Irmağı'nın geçtiği Akgöl ovasına geldi. Haçlılar bu-

53 Albertus Aquensis, a.g.e., C. 2, s. 79-80; Albertus Aquensis, a.g.e., s. 595, 597; Emrullah Kaleli, a.g.t., s. 113-114.

54 Işın Demirkent, "1101 Yılı Haçlı Ordularına Karşı Mücadelede Selçuklu-Dânişmendli İşbirliği", s. 183-185; Steven Runciman, a.g.e., C. 2, s. 18.

55 Albertus Aquensis, a.g.e., C. 2, s. 84-95; Albertus Aquensis, a.g.e., s. 603-617.

56 Anna Komnena, *The Alexiad*, Aynı yer; Anna Komnena, *Alexiad Malazgirt'in Sonrası*, s. 347.

57 Albertus Aquensis, a.g.e., C. 2, s. 97-102; Albertus Aquensis, a.g.e., s. 619-625; Güray Kırpık, a.g.e., s. 92-93.

rada susuzluklarını giderirken karşılarına Sultan I. Kılıç Arslan, Dânişmend Gazi, Emir Karaca ve Türk Emiri Agymith'ten oluşan müttefik Türk ordusu çıktı. İki ordu arasında meydana gelen savaşta Haçlı ordusundan çok sayıda kişi öldü. Clermont Piskoposu Auvergne William ve Dük IX. Guillaume yanındakilerle birlikte dağlara kaçtı. Onlar, Tarsus yakınlarında Longinath adındaki bir beldeye ulaştılar. Bu sırada Tarsus'da hüküm süren Bernard onlara yardımda bulundu. Kaçanlar arasında olan Dük IV. Welf birkaç hafta sonra ulaştığı Antakya'da Tancred tarafından iyi bir şekilde ağırlandı.⁵⁸ Başpiskopos Thiemo ölenler arasındaydı. Markiz Ida'nın durumu ise bilinmemektedir.⁵⁹

Böylece müttefik Türk ordusu büyük bir zafer kazanarak kendisinden sayıca çok fazla olan, 1101 yılı Haçlı ordularının liderleri hariç neredeyse tamamını imha etmeyi başarmıştır. Bu durum Türklerin, iyi diplomasi, doğru strateji ve taktik, açık ve belirgin bir amaç doğrultusunda beraber hareket ederek, kendilerinden sayıca çok üstün durumda olan düşmanları nasıl yok edebildiklerini ortaya koymaktadır.

Sonuç

1096 yılı Haçlı Seferi'ni kolaylıkla bertaraf eden Sultan I. Kılıç Arslan, 1097 yılı Haçlı Seferi'nde, devletin merkezi İznik'i kaybetmesi ve Haçlıların sayıca fazla olması sebebiyle onlarla tek başına meydan savaşı yapmanın zor olduğunu anlaması üzerine Dânişmend Gazi, Kayseri Emiri Hasan Bey, Haran Emiri Karaca, Haleb Selçuklu Meliki Rıdvan ve Dımaşk Emiri Tuğtekin ile diplomasi yoluyla iletişime geçerek onlardan Haçlılara karşı yardım talep etmiştir. Onun kurduğu bu başarılı diplomasi trafiği sayesinde birçok Türk Beyi bu yardım isteğini kabul etmiş ve müttefik Türk kuvvetleri, sultanın ordusuna katılmak üzere yola çıkmışlardır. Ancak Haleb ve Dımaşk Selçuklu Devletleri tarafından gönderilen askerler sultanın ordusuna katılmadan Dorylaion Savaşı meydana gelmiş ve bu nedenle müttefik Türk ordusu savaşı kaybetmiştir.

Suriye'den gelen yardımcı kuvvetlerin geç kalmaları Sultan I. Kılıç Arslan ile Melik Rıdvan ve Emir Tuğtekin arasında yürütülen diplomatik faaliyetlerin zamanında gerçekleştirilemediğini ortaya koymaktadır. Bu seferin Türkler açısından en olumlu tarafı sultanın sayıca fazla olan Haçlılara karşı gerilla taktiği uygulamaya başlayarak, onların yol güzergâhındaki kuyuları ve tarım arazilerini tahrip etmesi olmuştur. Böylece Haçlı ordularında açlık ve susuzluk nedeniyle ölümler meydana gelmiş, sağ kalanlar ise bir hayli bitkin olarak yollarına devam edebilmişlerdir. Bu iki durum sayıca fazla olan Haçlı ordularına karşı başarılı olunabilmesi için Türklerin aralarındaki ittifak diplomasisini doğru ve zamanında kurmasının elzem olduğunu, mücade-

58 Albertus Aquensis, a.g.e., C. 2, s. 104-106; Albertus Aquensis, a.g.e., s. 629, 631; Işın Demirkent, a.g.e., s. 44-46.

59 Steven Runciman, a.g.e., C. 2, s. 24.

Gaz

Akademik
Bakış
353
Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

lenin yalnızca savaşarak yapılmadığını, sayıca üstün olan Haçlı ordularının bertaraf edilebilmeleri için Türklerin diplomasi, strateji ve savaş taktiklerini doğru bir şekilde uygulamaları gerektiğini kanıtlar niteliktedir. Bu Haçlı Seferi sonucunda, Türkiye Selçuklu Devleti, İç Anadolu Bölgesi'ne kadar geri çekilerek, başkentini Konya'ya taşımak zorunda kalmış, Kudüs Müslümanlar tarafından kaybedilmiş ve buranın yanı sıra Urfa, Antakya ve Trablusşam'da Haçlı Kontlukları kurulmuştur.

Antakya Prinkepsi Bohemund'u esaretten kurtarmak ve kurulan Haçlı Kontlukları'ndaki insan ihtiyacını gidermek amacıyla 1101 yılı Haçlı Seferleri meydana gelmiş, Sultan I. Kılıç Arslan, Dânişmend Gazi, Mengücek Gazi, Meyyafarikin, Bitlis, Amid, Hani ve Siirt Emirleri, Emir Karaca, Melik Rıdvan, Dımaşk Selçuklu Meliki Dukak, Türk Emiri Agymith, Artukoğlu Sökmen ve Belek Gazi ile diplomasi yoluyla iletişime geçerek onlara elçiler göndermiş ve Haçlılara karşı ittifak talebinde bulunmuştur. Onun bu talebi Dânişmend Gazi, Emir Karaca, Melik Rıdvan, Türk Emiri Agymith ve Belek Gazi tarafından kabul görmüştür. Sultan birlikleriyle beraber yardımcı kuvvetlerin orduya katılması için Çankırı'ya çekilerek zaman kazanmaya çalışmış, Haçlılara karşı yol boyunca gerilla ve vur-kaç taktikleri uygulayarak onları yıpratmış, arkada kalan Haçlıları ok ve kılıç saldırılarıyla ortadan kaldırmıştır. Böylece müttefik Türk ordusu 1101 yılı Haçlı Seferi'ne katılan üç büyük Haçlı ordusunu sırasıyla Merzifon, Konya ve Ereğli'de yenilgiye uğratarak büyük bir başarı elde etmiştir.

1097 ve 1101 yılı Haçlı Seferleri'nde Sultan I. Kılıç Arslan'ın kurduğu diplomatik girişimlerin neticeye ulaşarak, ittifak taleplerinin diğer Türk melik ve emirleri tarafından kabul görmesini ve onların herhangi bir saldırıya karşı aralarındaki rekabeti bırakıp bütün tehlikelere karşı birlikte hareket ederek savaşmalarını, millî şuur ve inanç birliği ile açıklamak mümkündür. Zira yukarıda bahsi geçen Türk melik ve emirleri, Haçlı ordularına karşı verdikleri mücadelelerde, Türk millî birlik ve beraberliği ile Müslümanlıkta bulunan gaza ve cihat anlayışını en iyi şekilde yerine getirmişlerdir. Bu durum onların, söz konusu Türklük ve İslamiyet olunca aralarında ne kadar anlaşmazlık olursa olsun hepsini geride bırakarak yekvücut olabildiklerini ve mücadeleden asla vazgeçemediklerini kanıtlamaktadır. Neticede burada ele aldığımız 1097 ve 1101 yılında meydana gelen Haçlı Seferleri'nde, Sultan I. Kılıç Arslan'ın Anadolu'da beka mücadelesinde sergilediği cesaret, uyguladığı savaş, strateji ve taktik kadar hatta daha fazla diğer Türk devlet, beylik ve emirleriyle kurduğu diplomasinin etkili olduğu görülmektedir. Özellikle 1101 yılı Haçlı Seferi'nde, Anadolu'ya ardı ardına gelen Haçlı ordularına karşı savaş meydanında kazanılan büyük zaferlerin mimarı olan Sultan I. Kılıç Arslan'ın, bu muazzam başarılarında savaştan önce doğru ve zamanında kurduğu diplomasinin büyük bir payı olduğunu söylemek mümkündür.

Kaynaklar

- Aksarâyi Kerimü'd-din Mahmud, *Müsâmeretü'l-Ahbâr* (çev. Mürsel Öztürk), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.
- AKTAŞ, Yasemin, *Türkiye Selçuklu Devleti'nin Diploması Tarihi*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2015 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Albertus Aquensis, *Albert of Aachen Historia Ierosolimitana, History of the Journey to Jerusalem* (çev. Susan B. Edgington), Clarendon Press Oxford, New York 2007.
- Albertus Aquensis, *Albert von Aachen Geschichte des ersten Kreuzzuges* (çev. Herman Hefele), C. 1-2, Eugen Diederichs, Jena 1923.
- Anna Komnena, *Alexiad Malazgirt'in Sonrası* (çev. Bilge Umar), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1996.
- Anna Komnena, *The Alexiad* (çev. Elizabeth A.S.Dawes), Cambridge, Ontario 2000.
- Anonim, *Selçuknâme, Tarih-i Âli Selçuk* (çev. Halil İbrahim Gök-Fahrettin Coşguner), Atf Yayınları, Ankara 2014.
- Âzîmî, *Azîmî Tarihi Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler (H. 430-538=1038/39-1143/44)* (çev. Ali Sevim), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006.
- BALCI, İsrail, *H. Ebû Bekir Döneminde Diplomatik Münasebetler ve Antlaşmalar*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 1996 (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi).
- DEMİRKENT, Işın, "1101 Yılı Haçlı Ordularına Karşı Mücadelede Selçuklu-Dânişmendli İşbirliği", *Haçlı Seferleri Tarihi, Makaleler-Bildiriler-İncelemeler*, Şubat 2007, s. 179-190.
- DEMİRKENT, Işın, "1101 Yılı Haçlı Seferleri", *Haçlı Seferleri Tarihi, Makaleler-Bildiriler-İncelemeler*, Şubat 2007, s. 125-177.
- DEMİRKENT, Işın, "İznik'in Haçlılar Tarafından Kuşatılması (6 Mayıs-19 Haziran 1097)", *Haçlı Seferleri Tarihi, Makaleler-Bildiriler-İncelemeler*, Şubat 2007, s. 21-39.
- DEMİRKENT, Işın, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996.
- Ekkehardi Uraugiensis Abbatis, *Hierosolymita* (yay. Heinrich Hagenmeyer), Fr. Fues'sche Sortiments-Buchhandlung, Tübingen 1877.
- EKREM, Reşat, *Selçuk Tarihi Alp Aslan ve Bizanslılar-Kılıç Aslan ve Haçlılar*, Muallim Ahmet Halip Kitaphanesi, İstanbul 1933.
- ER, İbrahim Halil, *Cennet Doğu'da Bir Yerdedir/Haçlı Seferlerinin Değişen Yüzü*, Elips Kitap, Ankara 2006.
- Fulcherius Carnotensis, *Fulcherius Carnotensis Birinci Haçlı Seferi Vakayinamesi (Fulcheri Carnotensis Historia Hierosoly Mitana)*, (çev. Mukadder Yıldız), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1999 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Fulcherius Carnotensis, *Historia Hierosolymitana (1095-1127)* (yay. Heinrich Hagenmeyer), Carl Winters Universitätsbuchhandlung, Heidelberg 1913.
- Fulcherius Carnotensis, *Kutsal Toprakları Kurtarmak Kudüs Seferi* (çev. İlcan Bihter Barlas), IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2009.
- Gesta Francorum, *Gesta Francorum Et Aliorum Hierosolymitanorum, Anonim Haçlı Tarihi* (çev. Ergin Ayan), Selenge Yayınları, İstanbul 2013.
- Gesta Francorum, *The Deeds of the Franks and the Other Pilgrims to Jerusalem* (çev. Rosalind Hill), Clarendon Press Oxford, London 1962.
- Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi* (çev. Ömer Rıza Doğrul), C. 1-2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.
- GROUSSET, Par René, *Les Croisades*, Presses Universitaires de France, Paris 1960.

gys

- İbn Bibi, *el-Evamirü'l-Ala'yye fi'l-Umuri'l-Ala'yye, Selçuk Nâme* (çev. Mürsel Öztürk), C. 1, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996.
- İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb Min Târîhi Haleb'de Selçuklular* (H. 447-521=1055-1127) (çev. Ali Sevim), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.
- KALELİ, Emrullah, *Anadolu Selçuklu Devri Türk-Haçh Münasebetleri (1096-1192)*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2004 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- KESİK, Muharrem, "Cenâbî'ye Göre Dânişmendliler", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 4, Nisan 2001, s. 243-266.
- KIRPIK, Güray, *Haçhlar (1095-1120)*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2005 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- KOTAN, Necati, *Türk ve İslam Âlemine Karşı Haçh Seferleri*, Kemal Matbaası, Adana 1974.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat, "Diplomatik", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 9, İstanbul 1994, s. 360.
- Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihan-Nümâ* (haz. Faik Reşit Unat-Mehmet A. Köymen), C. 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1949.
- Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel Selçuklular Tarihi II, Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, C. 2, Akademi Kitabevi, İzmir 2001.
- RİCE, Tamara Talbot, *The Seljuks in Asia Minor, Anadolu Selçuklu Tarihi* (çev. Tuna Kaan Taştan), Nobel Akademik Yayınları, Ankara 2015.
- RUNCİMAN, Steven, *Haçh Seferleri Tarihi: Kudüs Krallığı ve Frank Doğu (1100-1187)* (çev. Fikret Işıltan), C. 2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992.
- RUNCİMAN, Steven, *Haçh Seferleri Tarihi: Kutsal Toprakların Davetsiz Misafirleri* (çev. Fikret Işıltan), C. 1, Nokta Kitap, İstanbul 2005.
- Sadrüddîn Ebu'l Hasan, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye* (çev. Necati Lügal), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.
- SOLMAZ, Sefer, *Dânişmendliler Devleti ve Kültürel Mirasları*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2001 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- TURAN, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2005.
- Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)* (çev. Hrnt D. Andreasyan), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.
- Willermus Tyrensis, *A History of Deeds Done Beyond the Sea* (çev. Emily Atwater Babcock-A. C. Krey), Columbia University Press, New York 1943.
- Willermus Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçh Kroniği II, Kudüs'ün Zaptından Urfa'nın Fetihine (1099-1143)* (çev. Ergin Ayan), C. 2, Gece Kitaplığı, Ankara 2018.
- Willermus Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçh Kroniği, Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar* (çev. Ergin Ayan), C. 1, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016.
- Yazıcızâde Ali, *Tevârîhi Âl-i Selçuk, Oğuznâme-Selçuklu Târîhi* (haz. Abdullah Bakır), Çamlıca Basım Yayınları, İstanbul 2017.

Extended Abstract

The Seljuks of Türkiye made a significant impact on medieval Anatolian Turkish history through their resistance against the Crusaders, who sought to eradicate Islam and the Turks. This article focuses on the struggle of Sultan I. Kilij Arslan I of the Seljuk Empire against the Crusaders, as well as his diplomatic efforts to counter them. After losing the capital city of Iznik during the First Crusade in 1097, Sultan I. Kilij Arslan endeavored to protect the survival of the state and ensure the permanent presence of Turks in Anatolia through diplomatic initiatives aimed at the Crusaders. With great courage and astute diplomacy, Sultan I. Kilij Arslan

opposed the Crusaders' attacks and took every necessary measure to ensure the survival of his realm. The introductory part of the article emphasizes the reasons behind the First Crusade. It then delves into the diplomatic relations between the Seljuk Empire and other states, principalities, and emirs. It discusses Sultan I. Kılıç Arslan's diplomatic efforts with Byzantium regarding the surrender of Iznik during the Crusade of 1097. Recognizing the difficulty of engaging in a military struggle alone against the Crusaders after losing the capital city, the sources indicate that Sultan I. Kılıç Arslan attempted diplomatic overtures to the Dânishmend Principality, Aleppo Seljuk, Damascus Seljuk States, Emir of Kayseri and many Turkish emirs, seeking their assistance against the crusader armies in 1097. The article highlights that these Turkish rulers and emirs shared the same nationality and religion, and they were concerned about the potential harm the Crusaders might inflict on their own lands. Thus, in the struggle for survival in Anatolia, they supported the Sultan's request and formed an alliance with him. However, before the troops sent by the Aleppo Seljuk and Damascus Seljuk States could join the Turkish Seljuk army, the Battle of Dorylaion took place during the 1097 crusade, resulting in the defeat of the allied Turkish army. Based on the examination of sources related to this Crusade, it was determined that Sultan I. Kılıç Arslan was late in establishing diplomatic relations with other Turkish states, principalities, and emirs to request assistance against the Crusaders.

In 1100, Bohemund was captured by Dânishmend Ghazi, and it can be observed that the crusades of 1101 took place due to the need for manpower in the established crusader states. Continuing the research, Sultan I. Kılıç Arslan's diplomatic efforts against the 1101 crusade were examined. He sent envoys to the Dânishmend and Mengücek Principalities, as well as to the Emirs of Meyyafirikin, Mardin, Harput, Bitlis, Amid, Hani, Siirt, and Harran, Turkish Emir Agymith, Artuklu Sokman, and Balak Ghazi, in addition to the Damascus Seljuk and Aleppo Seljuk States, asking for their help through diplomacy. It was observed that these offers from the Sultan were accepted by Dânishmend Ghazi, Emir of Harran Karageth, Turkish Emir Agymith, Balak Ghazi, and Aleppo Seljuk Ruler Ridwan. Subsequently, information was provided about the formation of the allied Turkish army in Çankırı and their struggle against the Crusaders under the leadership of Sultan I. Kılıç Arslan. It was concluded that diplomatic victories translated into success in the hot war, as the Crusader armies, exhausted by the hit-and-run and guerrilla tactics employed by the allied Turkish forces, were defeated in Merzifon, Konya, and Ereğli, respectively.

Gaz

Akademik
Bakış

357

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

Kars Müzesi'nde Yer Alan Urartu Ok Uçları*

Urartu Arrowheads in the Kars Museum

Akın BİNGÖL** – Dilek KARAGEÇİ***

Öz

Türkiye'nin Kafkaslara açılan kapısı olan Kars ili, coğrafi konumu itibarıyla Kafkasya coğrafyasında stratejik bir önem taşımaktadır. Bu stratejik öneme, Kars bölgesinin zengin su kaynakları, verimli arazileri ve maden yatakları ayrı bir değer katmaktadır. Nitekim Doğu Anadolu Bölgesi'nin özellikle maden bakımından zenginliği, eskiçağdan itibaren toplumların hedef noktası hâline gelmesine neden olmuştur. Bu sebeple bölgedeki zenginliği elde etmek isteyen Asurlar buraya seferler düzenlemiştir. Bu seferlerin kaydı niteliğinde olan tabletlerden, bölgenin maden işleme ileri seviyede olduğu anlaşılmaktadır.

Urartu Devleti de kurulduktan sonra, bölgedeki madencilik mirasım devralarak, maden teknolojisinde hızla ustalaşmıştır. Urartu Devleti gelişmeye başlayınca, sanayisi için gerekli hammadde ihtiyacı artmış; böylece İşuini-Menua döneminden itibaren Urartu kralları kuzey bölgelerine seferler düzenlemiştir. Kars Müzesinde bulunan demir ok uçları da bunların bir sonucudur. Tunç ok uçları ise İskit ve Kimmer topluluklarının bölgeye gelmesiyle gözlemlenmektedir. Urartu ordularında görev alan paralı askerlerin tunç ok uçları kullandıkları anlaşılmaktadır. Çalışmamızda Urartu madenciliğine göz atarak, Urartu silahları, silahların ve ok uçlarının yapım tekniklerini, ok tipolojisini ve özelliklerini inceleyerek Kars müzesinde mevcut olan Urartu ok uçlarını ele alacağız.

Anahtar Kelimeler: Urartu, Ok ucu, Kars Müzesi, Maden, Madencilik.

Abstract

Kars Province, which is Türkiye's gateway to the Caucasus, due to this geographical location is strategically important. The fact that Kars is rich in water resources, fertile lands and mineral deposits adds value to its strategic importance. Thus, the richness of the Eastern Anatolia Region particularly in terms of mineral deposits, has attracted various societies towards itself. In this regard, in the ancient era, the Assyrians organized campaigns against the region. It is understood from the tablets, which include records of these campaigns, that the region was advanced in terms of mineral processing.

After the Urartian State was established in the region, it has taken over the technological advancement, becoming the master of the mining technology. During the development phase of the Urartian State, there was need for raw materials; thus, to satisfy the needs of its industry, Urartian kings from the Ispuini-Menua period onwards organized expeditions to the northern regions. The Iron arrowheads in the Kars Museum are pieces that are from that era. On the other hand, the Bronze arrowheads were used with the arrival of the Scythian and Cimmerian

Makale Geliş Tarihi: 11.02.2022. Makale Kabul Tarihi: 25.05.2023.
Araştırma Makalesi / Künye: BİNGÖL, Akın – KARAGEÇİ, Dilek, "Kars Müzesi'nde Yer Alan Urartu Ok Uçları", Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), Sayı: 32, Cilt: 16, Haziran 2023, s. 359-374

* Bu çalışma, Doç. Dr. Akın Bingöl danışmanlığında, Dilek Karageçi tarafından Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı'nda sunulan Kars Müzesi'nde Yer Alan Urartu Ok Uçları adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. E-mail: akinbing@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-8591-8915.

*** Bilim Uzmanı, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, E-mail: dkarageci@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0003-1514-5045.

communities to the region, who employed mercenaries to the Urartian armies. In our study, we will take a look at Urartian mining, examine the Urartian weapons, the construction techniques of weapons and arrowheads, the arrow typology and properties, and examine the Urartian arrowheads available in the Kars museum.

Key Words: Urartian, Arrowhead, Kars Museum, Mineral, Metallurgy.

Giriş

Kuzeydoğu Anadolu’da bulunan Kars ili, Anadolu topraklarını Kafkaslara bağlaması açısından stratejik bir konuma sahiptir. Merkez ilçe ile Sarıkamış, Kağızman, Digor, Arpaçay, Akyaka, Susuz ve Selim ilçelerinden meydana gelen il kuzeyde Ardahan, doğuda Ermenistan, batıda Erzurum, güneyde Ağrı, güneydoğuda ise Iğdır ile çevrelenmiştir¹. Bölge su kaynakları, verimli toprakları ve maden kaynakları bakımından oldukça zengindir. Kars-Erzurum platosu üzerinde yer alan ilde, MTA tarafından yapılan incelemelere göre Kağızman/Darphané’de altın, Merkez ilçe ve Sarıkamış’ta kireçtaşı ve obsidiyen, Kağızman’da krom ile manyezit, Kars-Sarıkamış-Mescitli-Şehit Emin köyünde perlit yatakları mevcuttur².

Doğu Anadolu’nun maden kaynakları bakımından zenginliği, bölgenin eski çağ tarihinde önemli bir konuma getirmiştir. Asur kaynakları, bölgede madencilik faaliyetleri hakkında bilgi veren ilk yazılı belgelerdir. M.Ö. II. binyılın son çeyreği itibariyle bölgenin zengin maden yatakları Asurların dikkatini çekmiş, bu kapsamda hem ticaret yollarını hem de madenleri³ ele geçirmek için I. Salmanassar zamanından itibaren coğrafya üzerine sefer yapılmaya başlanmıştır. Ardından gelen krallar da bu seferleri devam ettirmiştir.

Nitekim Asur Krallığının, bölgede bulunan Uruatri-Nairi konfederasyonları üzerine M.Ö. 13. yüzyıldan itibaren, I. Tukulti-Ninurta ile seferler düzenleyerek haraç aldığı bilinmektedir⁴. Bu kralın ardıllarından I. Tiglat-Pileser’e ait bir metin, M.Ö. 12. Yüzyılda Nairi’den alınan haracı göstermesi bakımından büyük önem taşımaktadır: “Nairi Ülkesi Dağları’ndan hematit, haltu taşı ve obsidiyen getirttim...”. Asur kralının bölgeden obsidiyen, haltu taşı ve hematit getirdiğini söylemesi, bölgenin demir madeni bakımından zengin olduğunu göstermektedir. Bunun yanı sıra II. Sargon’un Musasir tapınağından altın, gümüş ve bronzdan yapılmış yüklü madeni eşyayı yağmaladığından bahsetmesi, bölgede yoğun madencilik faaliyetlerinin olduğunu göstermektedir⁵.

1 Alpaslan Ceylan, vd., *Eskiçağ’da Kars Kaleleri*, Atatürk Üniversitesi Yayınları. Erzurum 2018, Karageçi Mustafa, “Eskiçağ’da Kağızman ve Çevresi”, C. Atlı, H. Kara (Ed.), *Kağızman-Coğrafya, Tarih, Kültür*, Hiper Yayın, İstanbul, 2021, s.185-186.

2 MTA, Kars İli Maden Haritası, https://www.mta.gov.tr/v3.0/sayfalar/bilgi-merkezi/maden_potansiyel_2010/kars_madenler.pdf (11.02.2022).

3 Alpaslan. Ceylan, *Sarıkamış, Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar*, Erzurum, 2001a, s. 20 vd.

4 Albert Kirk Grayson, *Assyrian Rulers of The Third and Second Millennia B.C. (to 1115 B.C.)*, Canada:University of Toronto Press, 1987, s. 236.

5 Albert Kirk Grayson, *Assyrian Rulers of the Early First Millennium B. C. II (858-745*

Doğu Anadolu Bölgesi'nde, Urartu döneminde kullanıldığı tespit edilen maden yatakları, Adıyaman-Malatya-Elazığ-Tunceli Bölgesi'nde yer almaktadır. Burası kurşun, gümüşlü kurşun, gümüş, demir, bakır ve altın madeni yatakları bakımından zengindir⁶. Bayburt-Gümüşhane-Erzincan-Erzurum-Artvin ve Kağızman'da kurşun, bakır, demir ve gümüş yatakları⁷ bulunmaktadır. Hakkâri-Van-Siirt ve Diyarbakır Bölgesi'ndeki maden rezervleri rezerv bakımından daha azdır. Bu bölgede gümüş, bakır, gümüşlü kurşun, demir ve altın madenleri yer almaktadır⁸.

Asur kaynaklarından gelen bu bilgiler ve Urartuların kullanmış olduğu maden yatakları, coğrafyanın Urartu Devleti'nden önce de önemli bir maden bölgesi olduğunu, Urartuların da bu mirası geliştirerek devam ettirdiğini göstermektedir. Bu sayede Urartu sanayisi, krallığın kurulmasının ardından hızlı bir gelişme yaşamıştır. Bu durum, sanayi için hammadde ihtiyacını da doğurunca, Urartu kralları bu gereksinime çözüm bulabilmek için İşpuni-Menua'nın ortak krallıkları döneminde ilk askeri seferlerinden birini, kuzey bölgelerine düzenlemişlerdir.

Sanayi için gerekli olan hammaddelerin karşılanmasıyla Urartular, ürettikleri silahlarla Asurlara meydan okuyacak seviyeye gelmiştir. Doğu Anadolu Bölgesinde yapılan arkeolojik kazılarda ele geçirilen Urartu kılıçları, ok uçları, zırhları, hayvan ve insan heykelcikleri ile süs-ziynet eşyaları, bize Urartuların maden işleme tekniklerinde hangi seviyede olduğunu açık bir şekilde göstermektedir. Urartuların yayılım alanları içerisinde olan Elazığ-Bingöl-Malatya-Tunceli bölgesinde keşfedilen rezervler, Doğu Anadolu Bölgesi'nin en zengin maden rezervleridir. Burada bulunan ve Urartu dönemine tarihlendirilen, atık tepeleri ile eritme sahaları, Urartuların buralarda faaliyette bulunduğunu göstermektedir. Bununla birlikte Bitlis-Siirt-Van-Hakkâri ve Diyarbakır bölgesindeki demir madeni yatakları rezerv açısından zengin değildir, ancak Urartuların çekirdek bölgesine yakınlığından dolayı Urartu'nun kuruluş döneminde önemli olmuştur. Bu bölgede tespit edilen eritme sahaları ile atık tepesi bölgenin önemini göstermesi bakımından önem arz etmektedir⁹.

Urartu Devleti'nin kurulmuş olduğu Doğu Anadolu Bölgesi'nde, iklim şartlarından dolayı kış aylarında madencilik faaliyetlerinin yürütülmesi zordur. Bu zorlukların en önemlileri, maden galerileri ile maden kuyularına su basması ve sert hava koşullarında madeni çıkarıldığı yerden işleme merkezine taşımadır. Bu durum, Urartu halkını uygun mevsimlerde madencilik yap-

B.C.), Canada: University of Toronto Press, 1991. s. 29 vd.

6 David J. G. Slattey, a.g.m., s. 1; Mustafa Karageçi, "Akyaka'da Bazı Demirçağı Yerleşmeler", Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı:6/1, 2013, s.95-116.

7 Alpaslan Ceylan, *Doğu Anadolu Araştırmaları II*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2015, s. 76.

8 David J. G. Slattey, "Urartu and The Black Sea Colonies: An Economic Perspective", Al-Rafiadan, VIII, 1987, s. 1; Ceylan, a.g.e., 2015, s. 76.

9 Alpaslan Ceylan, "Yeni Bulgular Işığında Kuzeydoğu Anadolu'da Diauehi Krallığı ve Urartular", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 20, 2017, s. 519.

gors

Akademik
Bakış

361

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

maya yönelttiği, dolayısıyla maden çıkarma işleminin yaz aylarında yapıldığı kabul edilebilir¹⁰.

Maden işlemede en temel konu, cevheri eritebilmek için gerekli ısıyı sağlamaktır. Urartular, cevherin ergimesi için gerekli olan ısıyı odun kömürü ile elde etmiştir¹¹. Bununla beraber odun kömürü haricinde kullanılan farklı unsurlar da vardır. Çavuştepe çalışmalarında odun kömürü cüruflarının yanı sıra taş kömürü cüruflarının da keşfedilmesi, madencilik izabe işlemi esnasında taş kömürünün de kullanıldığını göstermektedir¹².

Urartu Madencilğinde Silah Yapımı

Doğu Anadolu Bölgesi'nin maden bakımından zengin olması ve Urartuların maden işleme sanatında ileri seviyelerde olması, kaliteli silahlar imal etmelerini sağlamıştır. Urartu kılıçları, demir madeninden dövme yöntemi ile imal edilmiştir. Kılıçlarda kabzanın kenarları gümüş ve tunç kaplı olup; 120-160 cm arasında uzunluğu değişmektedir. Her iki yönünün de keskin olduğu anlaşılan kılıçların uç kısımlarının sivri ve çelikleştirilmiş olduğu görülmektedir. Sadaklar, belirli sayıda okun kolayca taşınması için üretilmektedir. Urartu sadakları, boru şeklinde olup, tek parça tunç levhanın dövülmesi ile imal edilmiş ve sadaklarda, omuza asılması amacıyla iki bağlantı halkası yapılmıştır. Sadaklar ortalama 650-740 gram ağırlığında, uzunlukları 60-70 cm, genişlikleri ise 10-14 cm'dir¹³.

Urartu askerleri tarafından kullanılan mızrak uçlarının üretilmesinde ilk olarak demir külçe tavllanmış, ardından çekme tekniğiyle istenilen kalınlık verilmiştir¹⁴.

Urartu ok uçları tunç ve demir madeni olmak üzere iki türdedir. Bu konuda hem dövme, hem de döküm teknikleri kullanılarak, çeşitli niteliklerde ok ucu üretilmiştir. Urartu tunç ok uçları farklı yapılarda karşımıza çıkmaktadır. Sapı gövdeden çift mahmuzlu, uzunluğu 8-10 cm, ağırlığı ise 16-20 gr'dır. Bunların yanı sıra sap delikli ve uzunluğu 3,5-6 cm olanları da bulunmaktadır. Bu tür ok uçlarının İskit ve Kimmerler tarafından kullanıldığı malumdur. Urartular ücretli asker olarak aldıkları Kimmer savaşçıları sayesinde bu tür okları ilk kez kullanmaya başlamıştır¹⁵.

Urartu Devletinde Ok Ucu Yapımı

Arkeolojik kazı ve yüzey araştırmalarıyla elde edilen Urartu ok uçları, tunç

- 10 Prentiss S. De Jesus, "The Development of Prehistoric Mining and Metallurgy in Anatolia", Institute of Archaeology University of London, London 1977, s. 150.
- 11 Daniş Baykan, "Antik Metalurji Uygulamaları", *Yeraltı Kaynakları Dergisi*, Sayı: 9, 2016, s. 63.
- 12 Afif Erzen, "Çavuştepe Kazısı Çalışmaları", *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Sayı: 4, Ankara 1983, s. 156-157.
- 13 Daniel David Luckenbill, *Ancient Records of Assyria and Babylonia I-II*, University of Chicago Press, Chicago 1926-27.
- 14 Kasım Adsan vd., *Sıcak Şekillendirme*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1980, s. 79-80.
- 15 Derya Yalçıklı, "Demir Çağında Batı Anadolu'dan Tunç Ok Uçları: Üretim Tekniklerindeki Değişim", *MASROP*, Sayı: 12 Cilt: 9, 2015, s. 9.

ve demir madeninden oluşmaktadır.. Bu tiplerin hem üretimi hem de özellikleri birbirlerinden farklıdır. Demirden söğüt yaprağı biçiminde üretilmiş olan Urartu ok uçları, dövme tekniği; tunç ok uçları ise dökme tekniği kullanılarak yapılmıştır¹⁶.

Dövme tekniği, madencilik sanatında kullanılan en eski tekniklerden- dir. Anadolu topraklarında bu teknik kullanılarak yapıldığı bilinen ilk nesnel- er, M.Ö. VII. binyılda bakırdan üretilmiş olan iğne, kanca ve süs eşyalarıdır. Metalin dövüldükçe sertleştiği fark edilince, çeşitli denemeler sonucunda, ısıtıldığı zaman yumuşadığı ve kolayca şekil alabildiği görülmüş böylece tav- lama tekniği keşfedilmiştir¹⁷.

Urartuların tunç ok ucu üretmede kullandıkları döküm tekniği, Yakın- doğu'da M.Ö. V. binyılın başlarında ortaya çıkmıştır. Döküm işleminde kul- lanılan yöntemler dört ayrı başlık altında toplanmaktadır. Bunlar arasında Kaybolan Modelli Döküm Yöntemi, Urartu ok uçlarının üretiminde kul- lanılan tekniklerdendir. Bu yöntem ile üretilecek olan nesne küçük ölçülerdeyse içi dolu, büyükse içi boş döküm ile yapılmaktadır. Kaybolan modelli döküm yöntemi, Urartu ok ucu yapımında kullanılan bir tekniktir¹⁸. Kovanlı ok ucu üretiminde de Özlü döküm tekniği ve iki parçalı kalıp tekniğinden yararlan- ıldığı da bilinmektedir.

Bir okun hedefine ulaşabilmesi için, ucun sivriliği, ağırlığı ve ok ucun- nun takıldığı sapın özellikleri önemli olan etmenler arasındadır. Ok ucunun yeteri kadar sivri olması hem hedefe daha kolay saplanmasına olanak sağla- yacak, hem de okun hedefine rahat bir şekilde ulaşmasına imkân verecektir. Ağırlığı, okun hızını ve vereceği hasarı belirlemektedir. Ok ucunun hafif ol- ması daha uzun mesafelere ulaşabilme imkânını sağlasa da, vereceği hasar orantılı olarak daha az olmaktadır. Zırhlı hedeflere olan hasarın artması için ok ucunun da ağırlaşması gerekmektedir¹⁹. Bu nedenle ağır olan demir ok uçlarının yakın zırhlı hedeflere yönelik üretildiği ve zırhlı delebilmek için tas- arlandığı kabul edilmelidir²⁰.

Ok ucunun takıldığı sapın kalınlık ve uzunluğu da okun hedefe varma- sını etkilemektedir. Büyük bir ok ucunun kısa bir sapa takılması okun ekse- nini korumasını zorlaştıracak ve hedefe ulaşmaması ihtimalini de arttıracaktı- r. Uzun bir sap ise okun hedefe giderken esnemesi nedeniyle eksen dışına

16 Gonca Dardeniz, "M. Ö. II. ve I. Bin Ok Uçlarında Arkeometrik Bulgular", *MASROP*, Sayı: 10, Cilt: 8, 2014, s. 12; Yalçıklı, a.g.m, s. 9.

17 Herbert Henery Coghlan, "Notes on Prehistoric and Early Iron in the Old World", *Papers on Technology*, Sayı: 8, 1956, s. 74-75.

18 Cyril Stanley Smith, *A Search for Structure: Selected Essay on Science, Art and History*, MIT Press, Cambridge 1981, s. 134; Önder Bilgi vd., "Bakır, Tunç Döküm Sanatı", Ö. Bilgi (Ed.). *Anadolu Dökümün Beşiği*, İstanbul, 2004, s. 89-90; Tekin, a.g.e., 2015, 89-90; Jamie Matthew Szudy, *Archery Equipment in the Neo-Assyrian Period*, Vol: 1, Viyana Üniversitesi, Viyana 2005 (Doctoral Thesis), s. 148-149; Halil Tekin, *Eski Anadolu Ma- denciliği*, Ankara 2015, s. 78-81.

19 Halil Tekin, *Madeni Eser Tipolojisi*, Ankara 2018, s. 30-31.

20 Tarhan, a.g.e. s. 90.

Gors

Akademik
Bakış

363

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

çıkmasına neden olacak, ok hedefe varsa da vereceği hasar düşecektir²¹. Ok uçları özelliklerine göre dört grupta ele alınmaktadır:

Namlusu Yaprak Biçimli Ok Uçları: Söğüt yaprağı formunda ok ucunun gövdesi, bir hat üzerinde uzanmakta, dörtgen olup kısa bir dile bağlanmaktadır (Fotoğraf 2, 3, 5). İki parçalı kalıp tekniğinin yaygınlık kazanmasının ardından, ok uçlarında yuvarlak kesitli diller görülmeye başlanmıştır²².

Namlusu Sırtlı Ok Uçları: Gövde kısmında “zıh” denilen bir sırt yer almaktadır. (Fotoğraf 1, 8). Böylece ok ucunun hedefe saplanmasını kolaylaştırıp okun daha içlere gitmesini sağlamaktadır. Sıcak çekiçleme yöntemiyle üretilen bu ok uçlarına tek parçalı kalıpla form verilmektedir²³.

Kanath Ok Uçları: Büyük çoğunluğu döküm tekniği ile üretilmekte olan kanath ok uçları okun düzgün bir hatta ilerleyerek, hedefine hızla varmasını sağlamaktadır (Fotoğraf 5, 6, 7). Kanath uçlar, hedefte daha derinliğe girerek okun saplandığı yerden çıkarılmasını zorlaştırmaktadır. Ayrıca kanamanın hızlanmasını sağlayan kanath ok uçları, hedefine daha fazla acı vermektedir²⁴.

Kovanlı Ok Uçları: İki formda olan bu tür ok uçlarında dil kısmı sapa geçirilmektedir (Fotoğraf 9, 10). Birinci teknik iki parçalı kalıp şeklinde ok ucu dilinin iç kısmının boş üretilmesidir. Boru formundaki bu kısmı elde edebilmek için özlü döküm tekniği kullanılmaktadır²⁵. İkinci teknik ise iki parçalı kalıp tekniği ile yapılan ok ucu dilinin geniş yassı levha halinde üretilerek kovan elde edilmesidir²⁶.

Urartular üretmiş oldukları demir ve tunç ok uçlarını, bahsettiğimiz bu ok ucu tipolojilerine uygun bir şekilde imal etmişlerdir. Bunun dışında Van-Ayanis’te yapılan arkeolojik kazılarda elde edilen demir ve tunç ok uçları, form ve özellikleri bakımından göre aşağıdaki gibi sınıflandırılmaktadır:

A. Demir Ok Uçları

Yekpare ok uçları: Yekpare ok uçlarının uzunluğu, 3-3,5 cm arasında değişmekle beraber, yeterli sayıda örnekleri bulunmamaktadır. Kanath olmayan bu ok uçlarının kısa mesafeli ve zırh delmeye yönelik üretildikleri söylenebilir²⁷.

21 Tekin, a.g.e., 2018, s. 30-33.

22 Aziz Novruzlu, Kafkasya’da Bulunmuş Bronz Çağı Ok Uçları ve Yakın Doğu’daki Paralelleri”, *MASROP*, Sayı: 11 Cilt: 16, 2017, s. 47-48; Tekin, a.g.e. 2018, s. 35.

23 Yalçıklı, a.g.m., s. 8-9.

24 Vahap Kaya, “Kanath Ok Uçları”, *Anadolu Medeniyetleri Müzesi Yıllığı 1989*, s. 8-15; Tekin, a.g.e., 2018, 37-38.

25 Burak Aslan vd., “Metropolis’de Bulunan Ok Uçları”, *MASROP*, Sayı: 9 Cilt: 12, 2015, 54-73; Tekin, a.g.e., 2018, s. 41.

26 Tekin, a.g.e., 2018, s. 41.

27 Zafer Derin-Oscar White Muscerella, “Iron and Bronze Arrows”, A. Çilingiroğlu-M. Salvini (Ed.). *Ayanis I: Ten Years Excavations at Rusahinili Eiduru-Kai 1989-1998*, Roma, 2001, s. 190-191; Mehmet Ali Özdemir-Mehmet Işıklı, “Van Ayanis Kalesinden Ele Geçen Ok Uçları Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, *MASROP*, Sayı: 11 Cilt: 8, 2017, s. 48.

Yaprak biçimli ok uçları: Kazılarda elde edilen yaprak biçimli ok uçları 4 gr ve 4 ile 7 cm arasında bir sap uzunluğuna sahiptir. Ayrıca uzunluğu 5 ile 7 cm olan ok uçlarının ise uzunluğu 8-10 cm olan sapa sahip olduğu ifade edilmektedir²⁸.

Diğer ok uçları: Saplı, yaprak biçimli, uzun bir sap ve kısa bir uca sahip olan ok uçları bu grupta yer almaktadır²⁹.

B. Tunç Ok Uçları

Tunç madeninden yapılan ok uçları, çengelli iki kısımlı, kovanlı; düz, kovanlı; düz namlulu, iki kısımlı ve yaprak formu, yekpare, iki çengelli olmak üzere dört biçimdedir³⁰. Ok ucu imalatında Urartu demirci ustaları, genellikle söğüt yaprağı biçimini tercih etmiştir. Urartu demir ok uçlarında bazen mahmuz görülse de, mahmuzlu demir ok ucu üretiminin zor olması nedeniyle örnekleri daha azdır. Demir ok uçları, tunç ok uçlarıyla karşılaştırıldıklarında, hedefe varma olasılığının daha düşük olduğu söylenebilir³¹.

Urartu tunç ok uçlarının sap kısmı gövdeden çıkan çift mahmuz bulunduğunda olup 8-10 cm uzunluğa ve 16-20 gr ağırlığa sahiptir. Urartular mahmuzlu ok uçlarının dışında sap delikli, 3,5 ile 6 cm uzunluğundaki ok uçlarını da kullanmışlardır. Bu tür ok uçları, üç omuzlu, mahmuz üstünde çengelli; üç omuzlu mahmuzlu ya da mahmuzsuz; iki omuzlu mahmuzlu, mahmuzsuz ok uçları olmak üzere üç tipte bulunmaktadır. Urartular bu tip ok uçlarını, ücretli asker olarak ordularına aldıkları Kimmerler sayesinde ilk kez kullanmaya başlamışlardır. Diğer ok uçlarına göre bu ok uçlarının hedefe varma olasılığı daha yüksektir³². Urartular Kimmer ve İskitlerle etkileşim içerisine girdikten sonra İskit ok uçlarına benzer tipte ok ucu kullanmaya başladıkları bilinmektedir. Ancak İskit ok ucu, Urartu ok ucu üretim tekniklerinden bazı yönleriyle ayrılmaktadır. İskit ok uçlarının işlevsel bir şekilde üretildiği, ok uçlarına çeşitli fonksiyonların eklenerek, verilen hasarın en üst düzeye çıkarıldığı görülmektedir. Küçük boyutlu ve üç yapraklı olan İskit ok uçları, böylece saplandığı hedefte daha derinlere girerek, iç tahribatı fazlaca arttırması amacıyla özel olarak üretilmiştir. Ya bir ya da iki yaprak üzerinde görülen kan akıtma deliği sayesinde kan akışının hızlanması sağlanmaktadır. Bazı İskit ok uçlarında³³, çelik mahmuz ok ucunun çıkarılması esnasında iç organları parçalayacak şekilde tasarlanmıştır. Bu tip ok uçlarına ait taş kalıpların arkeolojik kazılarda bulunması, iki veya üç omuzlu ve mahmuzlu olarak tasarlanan İskit ok uçlarının bu kalıplar kullanılarak üretildiğini gös-

28 Derin-Muscerella, a.g.m., s. 190-191.

29 Özdemir-Işıklı, a.g.m., s. 48; Derin, Muscerella, a.g.m., s. 190-191.

30 Derin-Muscerella, a.g.m., s. 190-191; Özdemir-Işıklı, a.g.m., s. 48.

31 Hanifi Biber, "Urartu Silahları", *Arkeo Atlas* Sayı: 4, 2005, s. 106-107; Dardeniz, a.g.m., s. 12.

32 Belli, a.g.m., s. 228-230; Yalçıklı, a.g.m., s. 9

33 Anja Hellmuth, "Smolenice-Molpir im Licht Skythischer Angriffe Auf Die Hallstattzeitlichen Siedlungen Nördlich Und Südlich Der Mährischen Pforte", *Slovenska Archeologia*, Sayı: 2, Cilt: 54, 2006, s. 104; Tekin, a.g.e., 2018, s. 43.

gors

Akademik
Bakış

365

Cilt 16

Sayı 32

Yaz 2023

termektedir. Uzun saplı, iki mahmuzlu form özelliği gösteren Urartu tunç ok uçlarının da taş kalıplarda üretildiği düşünülebilir³⁴. Söz konusu özelliklerin yanı sıra İskitlerin ok uçlarına zehir uygulandığı da bilinmektedir. Bunun için muhtemelen küçük engerek yılanları yakalanmakta, ardından da gövdelerinin çürümesi beklenmekteydi. Uygulanan işlemler ardından zehir elde edilir, ok uçları da bu zehre bulanırdı. Bu ok uçlarının çıkarılması zor olduğu için büyük ihtimalle ölümcül yaralar alınırdı. Eğer bunlardan ölünmese bile zehir bedene yayıldığı için vurulan kişi ölümden kurtulamazdı³⁵.

Kars Müzesinde Yer Alan Urartu Ok Uçları

Kars müzesindeki Urartu ok uçları da yukarıda belirttiğimiz yöntemlerle üretilmiştir.

Demir Ok Uçları

1 Numaralı Ok Ucu

Envanter No: 1/1/1963

Ölçüleri: Kalınlık 0,3 cm; Uzunluk 6,5 cm; Genişlik 1,9 cm.

Tanımı: Namluya doğru üçgen formlu, çift kanatlı, kanatların iki tarafının ortasında dikine tümsek bir hat olan ok ucu, sivri ve küçük boyutludur. Demir olan ok ucunun sağ kısmında kısmi olarak kırıklıklar mevcut ancak genel olarak sağlam bir yapıdadır³⁶ (Fotoğraf 1; Çizim 1).

2 Numaralı Ok Ucu

Envanter No: 2/1/1965

Ölçüleri: Uzunluk 10 cm

Tanımı: Çift kanatlı, yaprak formlu, omuzu geniş ve mahmuzsuz olan ok ucu demirden yapılmıştır. Sap kısmı sivri, bilezik kısmı ise dışarı taşkın yuvarlak bir biçimde olan ok ucunun omuzdan bel kısmına geçişte içeriye doğru bir eğim görülmektedir. Kısmen tahrip olan ok ucu genel olarak sağlam vaziyettedir³⁷ (Fotoğraf 2; Çizim 2).

3 Numaralı Ok Ucu

Envanter No: 04/06/1972

34 Tarhan, a.g.e., s. 112; İskit ok uçları için: Anja Hellmuth, "Horse, Bow and Arrow: A Comparison Between the Scythian Impact on the Mediterranean and on Eastern Middle Europe", *Mediterranean Review*, Sayı: 1, Cilt: 7, 2014, s. 4-24.

35 Renate Rolle, *Die Welt der Skythen*, Verlag C. J. Bucher, Frankfurt, 1980, s. 73; İlhami Durmuş, "Eski Türk Savaş Araç-Gereç ve Taktiği", *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 4, 2019, s. 59.

36 Dilek Karageçi, Kars Müzesi'nde Yer Alan Urartu Ok Uçları, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars 2019 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 101.

37 Karageçi, a.g.t., s. 102.

Ölçüleri: Uzunluk 6,5 cm

Tanımı: Namlusu yaprak formlu, sap kısmı ince olup enli ve eğik olan ok ucunda kanat ve mahmuz bulunmamaktadır. Demir olan ok ucunda tahribatlar görülmekte ve uç kısmının bazı yerleri kırıktır. İğdir, Van Kalesi, Ayanis ile Anzaf Kalesi kazıları³⁸ ve Karmir-Blur'da bu tip ok uçlarına rastlanılmıştır³⁹ (Fotoğraf 3; Çizim 3).

4 Numaralı Ok Ucu

Envanter No: 10/1/1968

Ölçüleri: Uzunluk 7 cm

Tanımı: Demir olan ok ucu kanatlı ve mahmuzludur. Namlusu yuvarlak ve ince form özelliği göstermektedir. Ok ucunda az bir şekilde oksidasyon görülmekte ve sap kısmı dışında genel olarak sağlam durumdadır. Ayanis Kalesi ve Karmir-Blur kazılarında bu tip ok ucunun benzerlerine rastlanılmıştır⁴⁰ (Fotoğraf 4; Çizim 4).

5 Numaralı Ok Ucu

Envanter No: 8/1/1968

Ölçüleri: Uzunluk 7,4 cm

Tanımı: Yaprak formlu, omuzu geniş ve omuzdan bele doğru eğimli, bilezik kısmı ise dışarıya taşkın yuvarlak bir biçimdedir. Demir olan ok ucu mahmuzsuz, çift kanatlı ve sap kısmı sivridir. Ayrıca ok ucunun gövde kısmında hafif bir kabarıklık vardır⁴¹ (Fotoğraf 5; Çizim 5).

Tunç Ok Uçları

6 Numaralı Ok Ucu

Envanter No: 1/10/1981

Ölçüleri: Kalınlık 0,5 cm; Uzunluk 6,4 cm; Genişlik 1,2 cm.

Tanımı: Namlusu üçgen formlu, iki kanatlı, kanat uçları mahmuzlu olan ok ucu Tunç madeninden yapılmıştır. Ok ucunun sap kısmının sona doğru eğik olduğu ancak sona doğru sivri şekilde yapılmış ve sol kanadının sona doğru çekik durumdadır. Ayanis Kalesi kazılarında da bu tip ok uçlarının benzerlerine rastlanılmıştır⁴² (Fotoğraf 6; Çizim 6).

7 Numaralı Ok Ucu

Envanter No: 4/1/1994

38 Richard David Barnett, "The Urartian Cemetary at Igdyr", *Anatolian Studies*, Sayı: 13, 1963, s. 187; Mehmet Işıklı vd., "Van-Ayanis Kalesi 2016 Yılı Kazı ve Onarım Çalışmaları", *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Sayı: 3, 2017, Cilt: 39, s. 279; Karageçi, a.g.t., s. 103.

39 Richard David Barnett-William Watson, "Russian Excavations in Armenia", *Iraq*, Sayı: 2, 1952, Cilt: 14, s. 138.

40 Derin-Muscarella, a.g.m., s. 190; Karageçi, a.g.t., s. 104.

41 Karageçi, a.g.t., s. 105.

42 Altan Çilingiroğlu-Haluk Sağlamtimur, "Van Ayanis Kalesi 2001 Yılı Çalışmaları", *Kazı Sonuçları Toplantısı (27-31 Mayıs 2002 Ankara)*, Sayı: 24, Cilt: 1, Ankara 2003, s. 472; Karageçi, a.g.t., s. 86.

Ölçüleri: Genişlik 1,3 cm; Uzunluk 10 cm; Kalınlık 0,3 cm

Tanımı: Namlusu üçgen formlu, iki kanatlı, kanat uçları mahmuzlu ve saplamalı olan ok ucu Tunç madeninden yapılmıştır. Ok ucunun gövdesinin namluya doğru kanatlardan oval şekilde daraldığı, sap kısmının ise düz bir form göstermekte ve sona doğru sivrileşmektedir. Ok ucunun sağ kanatı kırık bir şekildedir. Bu tür ok uçları Ayanis Kalesi ile Aşağı ve Yukarı Anzaf Kaleleri kazılarında fazlaca tespit edilmiştir⁴³. Ayrıca Yoncatepe Kalesi ve Nekropolü kazılarında elde edilen kemik ok ucunda da aynı formun kullanıldığını söyleyebiliriz⁴⁴ (Fotoğraf 7; Çizim 7).

8 Numaralı Ok Ucu

Envanter No: 3/10/2013

Ölçüleri: Genişlik 2,2 cm; Uzunluk 4,5 cm

Tanımı: Üçgen formlu, iki kanatlı, Tunçtan yapılmış olan ok ucunun kanat uçları saplamalı ve mahmuzludur. Gövdesi hafif kabarık omurgalı olan ok ucunun iki kanadının da kırık olduğu ve namlu kısmında tahribat görülmektedir. Urartu tipi bu ok uçlarına Doğubeyazıt araştırmalarında⁴⁵ ve Karmir-Blur'da rastlanılmıştır⁴⁶ (Fotoğraf 8; Çizim 8).

9 Numaralı Ok Ucu

Envanter No: 2/6/2016

Ölçüleri: Kalınlık 0,6 cm; Uzunluk 4 cm

Tanımı: Tunçtan yapılan ok ucu, üç kanatlı olmakla birlikte kovanlı ve mahmuzlu bir yapıdadır. Kabarık omurgalı gövdesi olan ok ucunun mahmuzunda kırıklık vardır. Urartular, bu tip ok uçlarını Kimmer ve İskit topluluklarının Urartu coğrafyasına girmesiyle kullanmışlardır. Bu tip ok uçları, Doğubeyazıt ve Van Kalesi kazılarında da çıkarılmış⁴⁷ sadece kuzeydoğu Anadolu ile sınırlı kalmamış ve İskit yayılımı gösteren coğrafyalarda sıklıkla karşımıza çıkmaktadır⁴⁸ (Fotoğraf 9; Çizim 9; Ek 3, Fotoğraf 1).

10 Numaralı Ok Ucu

Envanter No: 1/06/2016

- 43 Çilingiroğlu-Sağlamtimur, a.g.m., s. 472; Oktay Belli, Alpaslan Ceylan, “2003 Yılı Aşağı ve Yukarı Anzaf Urartu Kaleleri Kazısı”, 26. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Sayı: 1, Ankara 2005, s. 183; Karageçi, a.g.t., s. 87.
- 44 Oktay Belli-Mete Tozkoparan, “2003 Yılı Van-Yoncatepe Kalesi ve Nekropolü Kazısı”, 26. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Sayı: 1, 2006, s. 197.
- 45 Suat Ayakan-Mesut Ekinci, “Ok Uçları”, E. Konyar, K. Işık, R. Kuvanç, B. Genç, B. Gökçe (Ed.), *Zaiahina'nın Bronzları*, Doğubeyazıt Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s. 176; Dilek Karageçi, a.g.t., s. 88.
- 46 Barnett, Watson, a.g.m., s. 138
- 47 Ayakan-Ekinci, a.g.m., s. 176-178; Karageçi, a.g.t., s. 96.
- 48 Anja Hellmuth, “Untersuchungen Zum Gewicht Skythischer Pfeilspitzen Aus Der Hallstättzeitlichen Siedlung Von Smolenice-Molpir”, *Slovenska Archeologia*, Sayı: 2, 2007, s. 285-294; Hellmuth, a.g.m., 2014, s. 1-38.

Ölçüleri: Kalınlık 0,6 cm; Uzunluk 4,5 cm

Tanımı : Çift kanatlı, kovanlı ve mahmuzlu olan ok ucu Tunçtan yapılmıştır. Sap kısmında kırıklıklar olan ok ucunun mahmuzu sağlam bir yapıdadır. Ayrıca ok ucunun gövdesi hafifce kabarık omurgalıdır. Bu tür ok uçlarının Urartuların İskitlerle ilişkilerinden sonra kullandıklarını ifade edebiliriz⁴⁹ (Fotoğraf 10; Çizim 10; Ek 3, Fotoğraf 1).

Sonuç

M.Ö. 13. yüzyıldan itibaren Asur kaynaklarında Uruatri-Nairi isimleriyle birlikte varlığını takip edebildiğimiz Urartuların, M.Ö. 9. yüzyılın ortalarından itibaren kabileler birliğinden örgütlü bir devlet haline geldiğini görmekteyiz.

Gerek Asurlularla gerekse yerel beyliklerle mücadelesi sırasında Urartu'nun rakiplerine üstünlük kurmasında ya da mücadelede geri kalmamasında geliştirmiş olduğu maden teknolojisinin payı açıktır. Özellikle demir madenini eritip mücadelede üstünlük sağladığı görülmektedir.

Asurluların maden açısından zengin olan doğu ve güney Anadolu üzerinde uyguladıkları politikanın Urartular tarafından da uygulandığı açıktır. Bu nedenle zengin maden rezervlerinin olduğu bölgelere zaman zaman seferler düzenlediği hem kendi kaynaklarında hem de arkeolojik verilerde sabittir.

Bugün Türkiye'nin Ermenistan sınırını oluşturan Kars'ın da içinde bulunduğu coğrafya, Urartu'nun ihtiyaç duyduğu insan, hayvan ve maden potansiyeline sahip olması ve Kafkaslara açılan bir geçit görevi üstlenmesi, genişleyen ve büyüyen Urartu devletinin ilgisini çekmesi doğaldır.

Urartu Krallığı'nın bölgede mevcut olan maden ustalığını devralarak ustalaştığı, madenleri ergittiği, ok ucu, sadak, mızrak ucu, kılıç ve daha birçok silah imal ettiği görülmektedir. Urartu Krallığı sahasında yaygın olarak bulunan ok uçlarının dövme-tavlama ve döküm teknikleriyle yapıldığı bilinmektedir.

Kars müzesinde yer alan Urartu ok uçları yüzey araştırmaları ya da satın alma yoluyla buraya gelmiştir. Müzede bulunan, demir ok uçlarından biri mahmuz iken diğerlerinde mahmuz yoktur. Müzede bulunan Urartu tunç ok uçları ise iki ya da üç mahmuzlu, saplamalı ve kovanlı, çift kanatlı, gibi farklı özelliklere sahiptir. Bunlar arasında İskit tipi ok uçları da yer almaktadır. Tunç ok uçlarına eklenen bu unsurlarla birlikte verdikleri hasar da arttırıldığı için, Urartu tunç ok uçları demir ok uçlarına göre daha etkili olmuşlardır.

Kaynaklar

ADSAN, Kasım vd., *Sıcak Şekillendirme*. Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1980.

ASLAN, Burak vd., "Metropolis'de Bulunan Ok Uçları", *Mimarlar Arkeologlar Sanat Tarihcileri Restoratörler Ortak Platformu E-Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 12, 2015, s. 54-73.

AYAKAN, Suat- Mesut Ekinci, "Ok Uçları". E. Konyar, K. Işık, R. Kuvanç, B. Genç, B. Gökçe (Ed.), *Zaiahina'nın Bronzları* içinde (s. 170-182), Doğubayazıt Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2018.

- BARNETT, Richard David, “The Urartian cemetery at Igydr”, *Anatolian Studies*, 13, 1963, s. 153-198.
- BARNETT, Richard David-William Watson, “Russian Excavations in Armenia”, *Iraq*, 2/14, 1952, s. 132-147.
- BAYKAN, Daniş, “Alliano’da Bulunan Ok Uçları”, *Mimarlar Arkeologlar Sanat Tarihçileri Restoratörler Ortak Platformu E-Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 14-15, 2017, s. 7-21.
- BAYKAN, Daniş, “Antik Metalurji Uygulamaları”, *Yeraltı Kaynakları Dergisi*, 9, 2016, s. 61-67.
- BELLİ, Oktay-Alpaslan Ceylan, “2003 Yılı Aşağı ve Yukarı Anzaf Urartu Kaleleri Kazısı”, *Kazı Sonuçları Toplantısı (24-28 Mayıs 2004 Konya)*, 26(1), Ankara 2005, s. 175-188.
- BELLİ, Oktay-Mete Tozkoparan, “2003 Yılı Van-Yoncatepe Kalesi ve Nekropolü Kazısı”, *Kazı Sonuçları Toplantısı (24-28 Mayıs 2004 Konya)*, 26(1), Ankara 2005, s. 189-203.
- BİBER, Hanifi, “Urartu Silahları”, *Arkeo Atlas*, 4, 2005, s. 106-107.
- BİLGİ, Önder vd., Ünsal, “Bakır, Tunç Döküm Sanatı”, Ö. Bilgi (Ed.). *Anadolu Dökümün Beşiği* içinde (s. 1-33), Döktaş A.Ş. Kültür Yayınları, İstanbul 2004.
- CEYLAN, A. Sarıkamış, *Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar*, Erzurum, 2001.
- CEYLAN, Alpaslan, *Doğu Anadolu Araştırmaları II*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2015.
- CEYLAN, Alpaslan vd., *Eskiçağ’da Kars Kaleleri*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2018.
- CEYLAN Alpaslan, “Yeni Bulgular Işığında Kuzeydoğu Anadolu’da Diauehi Krallığı ve Urartular”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20, 2017, s. 517-568.
- COGHLAN, Herbert Henery, “Notes on Prehistoric and Early Iron in the Old World”, *Papers on Technology*, Sayı: 8, Oxford University Press, Oxford 1956.
- CUNLIFFE, Barry, *The Scythians*, Oxford University Press, Newyork, 2019.
- ÇİLİNGİROĞLU, Altan vd., “1999-2000 Yılları Van Ayanis Urartu Kalesi Kazıları”, *Kazı Sonuçları Toplantısı (28 Mayıs-1 Haziran 2001 Ankara)*, 23 /2, Ankara 2002, s. 287-296.
- ÇİLİNGİROĞLU, Altan-Haluk Sağlamtimur, “Van Ayanis Kalesi 2001 Yılı Çalışmaları”, *Kazı Sonuçları Toplantısı (27-31 Mayıs 2002 Ankara)*, 24/1, Ankara 2003, s. 465-472.
- DARDENİZ, Gonca, “M. Ö. II. ve I. Bin Ok Uçlarında Arkeometrik Bulgular”, *Mimarlar Arkeologlar Sanat Tarihçileri Restoratörler Ortak Platformu E-Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 8, 2017, s. 7-17.
- DE JESUS, Prentiss S., *The Development of Prehistoric Mining and Metallurgy in Anatolia*, Institute of Archaeology University of London, London, 1977.
- DERİN, Zafer-Oscar White Muscarella, “Iron and Bronze Arrows”, A. Çilingiroğlu-M. Salvini (Ed.). *Ayanis I: Ten Years Excavations at Rusahinili Eiduru-Kai 1989-1998* içinde (s. 189-218). Istituto per gli studi micenei ed egeo-anatolici CNR. Roma 2001.
- DURMUŞ, İ. “Eski Türk Savaş Araç-Gereç ve Taktiği”, *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 4, 2019, s. 49-70.
- ERZEN, Afif, “Çavuştepe Kazısı Çalışmaları”, *Kazı Sonuçları Toplantısı (8-12 Şubat 1982 Ankara)*, 4, Hacettepe Sosyal ve İdari Bilimler Basımevi, Ankara 1983, s. 155-163.
- GRAYSON, Albert Kirk, *Assyrian Rulers of the Third and Second Millennia B. C. (to 1115 B. C.)*, University of Toronto Press, Canada, 1987.
- GRAYSON, Albert Kirk, *Assyrian Rulers of the Early First Millennium B. C. II (858-745 B.C.)*, University of Toronto Press. Canada 1991.
- HELLMUTH, Anja, “Smolenice-Molpir im Licht Skythischer Angriffe Auf Die Hallstattzeitlichen Siedlungen Nördlich Und Südlich Der Mährischen Pforte”, *Slovenska Archeologia*, 2/54, 2006, s. 191-208.

Görüş

Akademik
Bakış

370

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

- HELLMUTH, Anja, "Untersuchungen Zum Gewicht Skythischer Pfeilspitzen Aus Der Hallstattzeitlichen Siedlung Von Smolenice-Molpir", *Slovenska Archeologia*, 2, 2007, s. 285-294.
- HELLMUTH, Anja, "Horse, Bow and Arrow: A Comparison Between the Scythian Impact on the Mediterranean and on Eastern Middle Europe", *Mediterranean Review*, 7/1, 2014, s. 1-38.
- İŞIKLI, Mehmet vd., "Van-Ayanis Kalesi 2016 Yılı Kazı ve Onarım Çalışmaları", *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 39/3, Bursa 2017, s. 263-281.
- KARAGEÇİ, Mustafa, "Akyaka'da Bazı Demirçağı Yerleşmeleri", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:6/1, 2013, s.95-116.
- KARAGEÇİ, Mustafa, "Eskiçağ'da Kağızman ve Çevresi", C. Atlı, H. Kara (Ed.), *Kağızman-Coğrafiya, Tarih, Kültür*, Hiper Yayın, İstanbul 2021, s.185-212.
- KARAGEÇİ, Dilek, *Kars Müzesi'nde Yer Alan Urartu Ok Uçları*, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars 2019 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- KAYA, Vahap, "Kanathı Ok Uçları, *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1988 Yılı*, Anadolu Medeniyetleri Müzesi Yayınları, Ankara 1989, s. 8-12.
- LUCKENBİLL, Daniel David, *Ancient Records of Assyria and Babylonia I-II*. University of Chicago Press, Chicago, 1926-27.
- MTA, "Kars ili maden ve enerji kaynakları", https://www.mta.gov.tr/v3.0/sayfalar/bilgi-erkezi/maden_potansiyel_2010/kars_madenler.pdf (15.02.2022).
- NOVRUZLU, Aziz, "Kafkasya'da Bulunmuş Bronz Çağı Ok Uçları ve Yakın Doğu'daki Paralelleri", *MASROP E-Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 16, 2017, s. 45-56.
- ROLLE, Renate. *Die Welt der Skythen*, Verlag C. J. Bucher, Frankfurt, 1980.
- ÖZDEMİR, Mehmet Ali-Mehmet İŞIKLI, "Van Ayanis kalesinden Ele Geçen Ok Uçları Üzerine Genel Bir Değerlendirme", *Mimarlar Arkeologlar Sanat Tarihçileri Restoratörler Ortak Platformu E-Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 10-11, 2017, s. 46-62.
- SLATTERY, David. J. G., "Urartu and the Black Sea Colonies: An Economic Perspective", *Al-Rafıadan*, 8, 1987, s. 1-30.
- SULMIRSKI, Tadeusz, "Scythian Antiquities in Western Asia", *Artibus Asiae*, Vol. 17, No. 3/4, 1954, s. 282-318
- SMİTH, Cyril Stanley, *A search for Structure: Selected Essay On Science, Art and History*, MIT Press, Cambridge 1981.
- SZUDY, Jamie Matthew, *Archery equipment in the Neo-Assyrian Period*, Vol: 1, Viyana Üniversitesi, Viyana 2005 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- TARHAN, Taner M.-Veli SEVİN, "Van Kalesi ve Eski Van Şehri Kazıları", *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Sayı: 12, Cilt: 2, Ankara, 1991, s. 429-456.
- TEKİN, Halil, *Eski Anadolu Madenciligi*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara, 2015.
- TEKİN, Halil, *Madeni Eser Tipolojisi*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara, 2018.
- YALÇIKLI, Derya, "Demir Çağı'nda Batı Anadolu'dan Tunç Ok Uçları: Üretim Tekniklerindeki Değişim", *MASROP*, Sayı: 12 Cilt: 9, 2015, s. 1-17.

Ekler

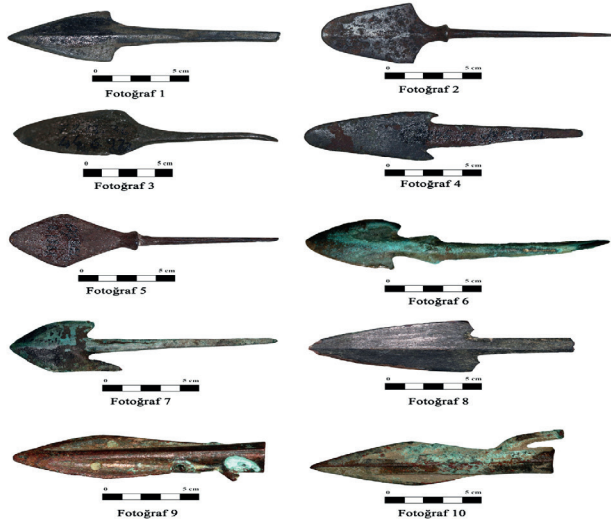
Ek 1. Kars Müzesi'nde yer alan Urartu ok uçlarının fotoğrafları.

Kars

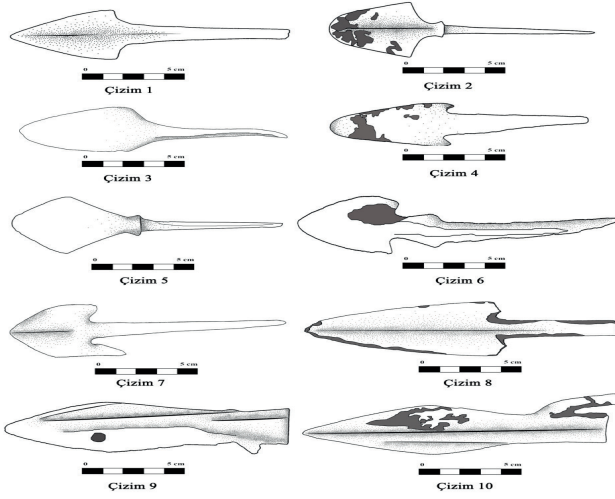
Akademik
Bakış

371

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

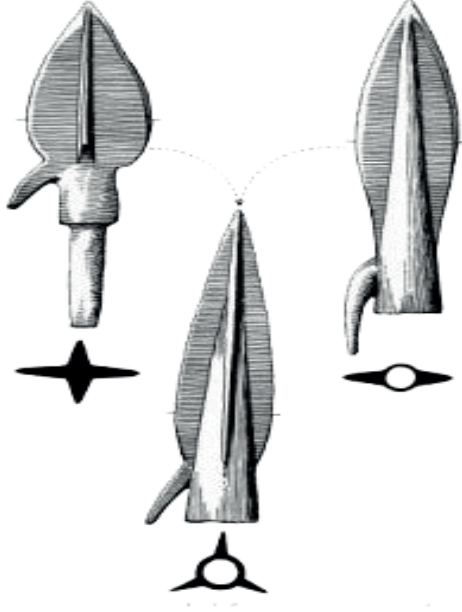
Ek 2. Kars Müzesi'nde yer alan Urartu ok uçlarının çizimi.

Ek 3. İskit ok ucu örnekleri.

Fotoğraf 1. (Barry Cunliffe, *The Scythians*, Oxford University Press, 2019, s. 240)

Fotoğraf 2. (Tadeusz Sulimirski, "Scythian Antiquities in Western Asia", *Artibus Asiae*, Vol. 17, No. 3/4, 1954, s. 311)

Gaz

Akademik
Bakış
373
Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

Extended Abstract

Eastern Anatolia region has a rich structure in terms of mineral resources. This wealth was also recognized in ancient times. The Assyrians organized expeditions to seize these resources and collected tribute. Shortly after the establishment of the Urartians, they also attempted to seize these resources through northern expeditions during the Ishpuni and Menua periods. The Urartians excelled in the art of mineral processing. They produced high-quality swords, quivers, spearheads, and arrowheads from the mines they acquired. When examining the swords, it is evident that the edges of the hilt were covered with bronze and silver. These swords have sharp edges and are hardened, aiming to cause more damage. The Urartians manufactured their quivers in the form of tubes by forging a single bronze plate. They weighed between 650 and 740 grams. The presence of two connecting rings suggests that they were worn by hanging them on the shoulder. Upon examining the Urartian spear tips, it can be observed that they had a sleeved structure. To achieve this, the Urartians first annealed the iron ingot and then achieved the desired thickness through the drawing method. The hammering method was used on the body. The arrowheads used by the Urartians consisted of both iron and bronze arrowheads. Since their weights varied, there was no standard production. Both forging and casting techniques were employed in their production. The arrowheads displayed in the Kars Museum are a result of the aforementioned Urartian expeditions. In fact, the iron arrowheads in the museum belong to the Urartian arrowhead type. The Urartian bronze arrowheads in the museum were used in conjunction with the Scythian-Cimmerian mercenaries enlisted in the Urartian armies. Both arrowheads have distinct characteristics. The Urartians produced iron arrowheads using forging and tempering techniques that were well-known in Anatolia for a long time. However, they used a different technique for producing bronze arrowheads. Casting was the method employed for creating these arrowheads. Although the specific type of molds used remains unknown, it can be presumed that stone molds were utilized. This assumption is supported by the fact that these arrowheads began to be used after interactions with the Scythians and Cimmerians. It is known that the Scythians also produced their arrowheads using stone molds. Furthermore, Urartian and Scythian arrowhead typologies differ from each other. The Scythians specifically designed their arrowheads to enhance internal bleeding. Moreover, blood flow was accelerated through the presence of blood flow holes, aiming to cause greater damage to the target. Additionally, the arrows were sometimes contaminated with poison. However, Urartian bronze arrowheads differ from these practices. In our study, which involved examining the arrowheads in the Kars Museum, it was observed that both iron and bronze arrowheads were produced in various sizes. The primary reason for this variation is likely the intended areas of use. Heavier and longer arrowheads were more effective against armored targets, thus explaining the production of long arrowheads in the museum.

GAZİ AKADEMİK BAKIŞ DERGİSİ YAYIN İLKELERİ

A. Yazım Kurallarına İlişkin Esaslar

1. Yazım dili Türkçedir. Ancak İngilizce yazılmış çalışmalar da yayınlanabilir.

Dergiye gönderilen yazıların redaksiyonunu Yazı Kurulu yapar. Yazım ve noktalamasında ve kısaltmalarda TDK İmlâ Kılavuzu'nun en son baskısı esas alınır. Gönderilen yazılar dil ve anlatım açısından bilimsel ölçülere uygun, açık ve anlaşılır olmalıdır. İmlâ Kılavuzu ve Türkçe sözlüğe, <http://www.tdk.gov.tr> adresinden de ulaşmak mümkündür.

2. Yayınlanmak üzere gönderilen yazılar, özetler ve kaynakça dâhil yaklaşık 20 sayfadan fazla olmamalıdır.

3. Makalenin başlangıç kısmında, Türkçe ve İngilizce olarak hazırlanmış makale başlıklarını da içeren 250 kelimeyi aşmayan özet ile Türkçe ve İngilizce beş anahtar kelime bulunmalıdır. Türkçe makalelerin sonuna ise 500-600 kelimelik "Extended Abstract" başlığı altında uzun İngilizce özet eklenmelidir.

4. Yazar adı, ortaya, italik koyu, 11 punto olarak yazılmalı; unvanı, görev yeri ve elektronik posta adresi dipnotta (*) işareti ile 8 punto yazılarak belirtilmelidir. Diğer açıklamalar için yapılan dipnotlar metin içinde ve sayfa altında numaralandırılarak verilmelidir.

5. Yazı karakteri Times New Roman, 10 punto, satırlar tek aralıklı, dipnotlar 8 punto ve tek aralıklı yazılmalıdır.

6. Gazi Akademik Bakış Dergisi Yayın İlkeleri'ne uygun olarak düzenlenmeyen makaleler değerlendirilmeye alınmayacaktır.

B. Sayfa Düzenine İlişkin Esaslar

1. Paragraf yazısı, ilk satır 1. 25, paragraflar arası önceki 3 nk, sonra 3 nk, iki yana dayalı, satır aralığı tek olmalıdır.

2. Sayfa düzeni normal, sayfa yapısı üstten 5 cm, alttan 5.5 cm, sol 4.5 cm, sağ 4.5 cm, cilt payı 0, üst bilgi 1.25 cm. alt bilgi 4,5 cm olmalıdır.

3. Alt başlıklar kendisinden önce gelen başlıkla aynı hizada olmalıdır.

4. Sayfa numaraları altta sağda verilmelidir.

5. İlk sayfadan sonra, çift numaralı sayfalara yazar adı, tek numaralı sayfalara makale adı 9 punto karakterinde üst bilgi olarak eklenmelidir.

C. Dipnot Yazımında Kullanılacak Kaynakların Yazımı İle İlgili Esaslar

1. Göndermeler (referanslar), Gazi Akademik Bakış Dergisi'nde dipnotlar sayfa altında numaralandırılarak verilecektir. Atıflar, metin içinde (Örn. Karpaz, 2001: 101.) şeklinde gösterilmeyecektir.

2. Atıfta bulunulan kaynağın tam kimliği verilecektir, atıfta bulunulmamış eserler kaynakçada gösterilemez.

3. Aynı kaynağa yapılan atıflarda kitaplar için, a.g.e., makaleler için a.g.m., tezler için a.g.t., aynı

Gazi

Akademik
Bakış

375

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

sayfa için Aynı yer kısaltmaları kullanılmalıdır.

Aşağıda Dipnotların yazım teknikleri gösterilmiştir:

a. KİTAP

- Kitap, Tek Yazar:

Hale Şıvgın, *Trablus-garp Savaşı ve 1911-1912 Türk İtalyan İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi yayını, 2. Baskı, Ankara 2006, s.100.

- Kitap, İki Yazar:

Bonyar Waylet-Ernest Jackh, *İmparatorluk Stratejileri ve Ortadoğu* (çev. Vedat Atilla), Chiviyazları Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul 2004, s. 100.

- Kitap, Üç Yazardan Fazla:

Marian Kent vd., *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1999, s. 100-102.

- Çeviri Kitaplar:

Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (çev. Metin Kıratlı) TTK yayını, 3. Baskı, Ankara 1991, s. 157.

- Yazar veya Editör Adı Bulunmayan Kitap ve Makaleler:

Tarihi Yaratan 1000 Büyük Adam, Milliyet yayını, İstanbul 1985, s.50.

- Birden Fazla Ciltten Oluşan Yayınlar

Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi* (çev. Halil Berktaş), C.1, Eren yayını, İstanbul 2000, s. 100.

b. MAKALE

- Derleme Kitaplarda Makale

Maria Todorova, "Balkanlardaki Osmanlı Mirası", L.Carl Brown, der., *İmparatorluk Mirası: Balkanlar'da ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası* (çev.Gül Çağalı Güven), İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s.85.

- Dergilerde Yazarı Belli Olan Makale

Hale Şıvgın, "Arnavutlarda Milli Bilincin Gelişme Sürecinde Yaşanan Siyasi Olaylar", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı:147, Aralık 2003, s. 132-136.(varsa cilt numarası da yazılır.)

- Dergilerde Yazarı Belli Olmayan Makale

"Balkanlarda Türk Varlığı", *Toplumsal Tarih*, X/7, Mayıs 1990, Ankara s. 8.

- Günlük Gazetelerden Alınmış Makaleler

Bilgin Çelik, "Balkanlarda Arnavut Sorunu", *Cumhuriyet Strateji*, 24 Ocak 2005, s. 16-18.

- İnternet Dergisinde Makale

Hüseyin Ukuşlu, "Gebze' de Kentleşme Süreci ve Sorunları", *Sosyal Bilimler Araştırmaları E-Dergisi*, III/5, Sayı:5, Dönem:2006, 10 Temmuz 2007, <http://www.sbe.gazi.edu.tr/edergi/sosdergi.htm>, s. 100-101.

c. RAPOR

- Yazarı Belli Olan Rapor

Fatma Gök, *Öğretmen Profili Araştırma Raporu*, Eğitim Bilim ve Kültür Emekçileri Sendikası Yayınları, Ankara 1999, s.25.

- Yazarı Belli Olmayan Rapor

Görüş

Arnavutluk Ülke Raporu, TİKA Yayını, Ankara 1995.

- Bir Kurum, Firma ya da Enstitünün Yazarı Olduğu Rapor

Dış Politika Enstitüsü, *Uluslararası İlişkilerle İlgili Anayasaya Konabilecek Hükümler*, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1990, s. 33.

d. ANSİKLOPEDİ MADDESİ

“Arnavutluk”, *Türk Ansiklopedisi*, C.3, İstanbul 1971, s.360-379.

e. TEZLER

Dritan Egro, “Osmanlı Devletinin XIV-XVI Yüzyıllarındaki İslamîyet’in Arnavut Topraklarına Yayılması”, Bilkent Ü. SBE., Ankara 2003 (Yayımlanmamış Doktora Tezi), s. 52.

f. İNTERNET

- Kamu Kurumlarının İnternet Sayfaları

T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sayfası, “Türkiye Ukrayna Anlaşması”, <http://www.mfa.gov.tr/turkce/group/ikili/11.htm>.

- İnternet Dergisinde Makale

Hüseyin Ukuşlu, “Gebze’ de Kentleşme Süreci ve Sorunları”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları E-Dergisi*, III/5, Sayı:5, Dönem:2006, 10 Temmuz 2007, <http://www.sbe.gazi.edu.tr/edergi/sosdergi.htm>, s. 100-101.

- E-Posta Yoluyla Tartışma Gruplarına, Forumlara vb. Gönderilen Mesajlar

Abdulvahap Kara, “Kazak Mitolojisinin Dildeki Yansımaları”, (Mesaj: 25), 10 Temmuz 2007, http://groups.google.com/group/turk-tarihceler/browse_thread/thread/f8cef971cca8fd7b.

g. KONFERANSLARDA SUNULAN TEBLİĞLER

Dritan Egro, “Arnavutluk’ta Osmanlı Çalışmaları”, *XIII.Türk Tarih Kongresi, Bildiriler*, 4-8 Ekim 1999, C.I, TTK yayını, Ankara 2002, s. 14.

h. BROŞÜR

Alev Keskin, *1877-78 Osmanlı-Rus Harbi Harp Tarihi Broşürü*, Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2000, s.7.

ı. RESMİ YAYINLAR

İsmet Binark, *Balkan Ülkelerinin Tarihi Kaynakları Bakımından Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinin Önemi*, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yayını, Ankara 1996, s. 25.

i. HARİTALAR VE ŞEMALAR

Şanlurfa Turizm Haritası, Harita, Şanlurfa Valiliği Yayını, 1983.

j. BÜLTEN

Afyon Kocatepe Üniversitesi Haber Bülteni, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, Afyon, 2000, s 15.

k. ARŞİV BELGELERİ

Arşiv adı, Fon adı ve kodu, Dosya numarası ya da klasör numarası, Gömlek numarası, varsa belge numarası ya da fihrist numarası.

BOA,Y.A.HUS, D:512, G:72, Belge no(lef):3.

ATASE, BHK, K:685, A:6-8288, D:5, Fil.

D. Kaynakça Yazımında Uyulacak Esaslar

1. Kaynakçada yazar soyadı büyük ve başta; adı ise küçük harflerle yazılacak.

Gaz

Akademik
Bakış

377

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

2. Kaynaklar alfabetik sıra ile verilecek.

3. Makalelerde sayfa numaraları tam olarak belirtilecektir.

Aşağıda örnek bir kaynakça gösterilmiştir:

ANHEGGER, Robert - Halil İnalıcık, Kânûnnâme-i Sultânî Ber Mücebi ‘Örf-i ‘Osmânî, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1956.

İLHAN, Suat, “Türk Çağdaşlaşması”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, VII/19, Kasım 1990, s.7-19.

KAFADAR, Cemal, Between Two Worlds. The Construction of the Ottoman State, University of California Press, Berkeley 1995.

KARPAT, Kemal H., Ortadoğu’da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk (çev. Recep Boztemur), İmge Kitabevi, Ankara 2001.

MAYER, Kurt B. – Walter Buckley, Class and Society, Random House, New York 1969.

OLCOTT, Martha B., “The Basmachi or Freeman’s Revolt in Turkestan 1918-24”, Soviet Studies, XXXIII/3, July 1981, pp.352-369.

SANDIKLI, Atilla, Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası Işığında Avrupa Birliği’ne Giriş Süreci, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul 2007 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

YALÇIN, Durmuş vd., Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2002.

E. Belge, Tablo, Şekil ve Grafiklerin Kullanımında Uyulacak Esaslar

1. Ekler (belgeler), yazının sonunda verilecek ve altında belgenin içeriği hakkında kısa bir bilgi ile bilimsel kaynak gösterme ölçütlerine uygun bir şekilde kaynak yer alacaktır.

2. Diğer ekler (Tablo, Şekil ve Grafik) normal yazı dışındaki göstergelerin çok olması durumunda Tablo, Şekil ve grafik için başlıklar; Ek Tablo: 1, Ek Grafik: 3 ve Ek Şekil: 7 gibi yazılmalı, ekler, KAYNAKÇA’dan sonra verilmelidir.

Bu eklere metin içerisinde yapılan atıfların mutlaka Ek Tablo:1, Ek Grafik: 3 veya Ek Şekil: 7 şeklinde yapılmalıdır. Tablo, şekil, grafik ve resim için şayet alıntı yapılmışsa, mutlaka kaynak belirtilmelidir.

Değerlendirme

1. Dergi Yayın Kurulu, biçim ve alanlar açısından uygun bulduğu yazıları konunun uzmanı hakemlere (iki hakeme) gönderir, değerlendirmelerin ikisi de olumlu ise yayına kabul edilir. Biri olumlu, diğeri olumsuz ise makale üçüncü bir hakeme gönderilir. Yayımlanması için düzeltilmesine karar verilen yazıların, yazarları tarafından en geç 20 gün içerisinde teslim edilmesi gereklidir. Düzeltilmiş metin, gerekli görüldüğü durumlarda, değişiklikleri isteyen hakemlerce tekrar incelenebilir.

2. Gönderilen yazılar iki alan uzmanının “yayımlanabilir” onayından sonra, Yayın Kurulu’nun son kararı ile yayımlanır. Yazarlar hakem ve Yayın Kurulu’nun eleştirisi, değerlendirme ve düzeltmelerini dikkate almak zorundadırlar.

Katılmadığı hususlar olması durumunda, yazar bunları gerekçeleri ile ayrı bir sayfada bildirme hakkına sahiptir.

3. Hakem oluru alan makaleler, Yayın Kurulu tarafından derginin konu içeriği esas olmak üzere, hakem raporlarının tamamlanma tarihlerine göre sıraya konarak yayınlanır.

4. Dergiye gönderilen yazılar yayımlansın veya yayımlanmasın iade edilmez.

5. Gazi Akademik Bakış Dergisi’nde yayımlanan makalelerdeki görüşler, yazarlarının şahsi görüşleri olup; Gazi Akademik Bakış Dergisi’nin resmî görüşü niteliğini taşımaz.

GUIDELINE OF THE JOURNAL OF GAZI ACADEMIC VIEW

A. Instruction for Authors

1. Language of publication is Turkish. However works written in English may also be published. Reductions to papers submitted to the journal are made by Vice Editors and the Editorial Board. The most recent edition of the spelling guide of Turkish Language Institution is taken into account for language use, punctuation and abbreviations. The texts submitted must be clear and understandable, and be in line with scientific criteria in terms of language and expression. The Spelling Guide and Turkish Dictionary are available at <http://www.tdk.gov.tr>.
2. The texts submitted to be published must be no longer than 20 pages including also the abstract and references.
3. The texts must be submitted together with the abstract no longer than 250 words in Turkish and English at the beginning of the paper, including also the Turkish and English headings for the paper, and with five key words in Turkish and in English. At the end of the articles in Turkish language, there will be a 500-600 word "Extended Abstract".
4. Name of the author must be placed at the center in bold italics, in 10 type size; his/her title, place of duty and e-mail address must be indicated in the footnote with (*) in 8 type size. footnotes for other explanations must be provided both in the text and down the page in numbers.
5. The type character must be Times New Roman, 10 type size, line spacing single, footnotes in 8 type size and with single line spacing.
6. Articles which are not prepared according to above requirements, will be ignored.

B. Page Layout

- 1 Indentation must be, for the first line, 1, 25; spacing before must be 3 pt, after must be 3 pt, justified, and line spacing must be 1.
2. Page layout must be normal, page setup must be 5 cm from top, 5,5 cm from bottom, 4,5 cm from left, 4,5 cm from right, gutter 0, header 1.25 cm, footer 4,5 cm.
3. Sub-headings must be within three characters from the preceding heading.
4. Page numbers must be placed bottom right.
5. Following the first page, name of author must be provided on even numbered pages, and name of paper must be provided on odd numbered pages in 9 type size as headers.

C. Citations in Footnotes

a. BOOK

- Book, Single Author:

Hale Şıvgın, *Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk İtalyan İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi publishing, 2. Press, Ankara 2006, p.100.

- Book, Two Authors:

Bonyar Waylet-Ernest Jackh, *İmparatorluk Stratejileri ve Ortadoğu* (trans. Vedat Atilla), Chiviyazıları Publishing 2. Press, İstanbul 2004, p. 100.

- Book, More Than Three Authors:

Marian Kent et. al., *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, Tarih Vakfı Yurt Publishing, 2. Press, İstanbul 1999, p. 100-102.

- Translated Books:

Gazi

Akademik
Bakış

379

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (trans. Metin Kirath) TTK yayını, 3. Press, Ankara 1991, p. 157.

- Books with More Than One Edition:

Ernest Edmondson Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 İhtilali* (trans. Nuran Yavuz), Pozitif Publishing, 5.Press, İstanbul 2007, p. 57.

- Books or Papers with Name of Author or Editor Non-Specified:

Tarihi Yaratan 1000 Büyük Adam, Milliyet Publishing, İstanbul 1985, p.50.

- Citation to Second Resource

Ziya Kaya, *title of the book*, Ankara Onur Publishing, 1995, p. 24'den G. Fuller, "Eurasia in the World Politics", *Foreign Affairs*, Volume 10, Number 3, June 2000, p. 44.

- Publications with More Than One Volume

Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi* (trans. Halil Berktaş), V.1, Eren Publishing İstanbul 2000, p. 100.

b. PAPER

- Paper in Compilation Books

Maria Todorova, "*Balkanlardaki Osmanlı Mirası*", L.Carl Brown, compil., *İmparatorluk Mirası: Balkanlar'da ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası* (trans. Gül Çağalı Güven), İletişim Publishing, İstanbul 2003, p.85.

- Paper with Author Specified in Journals

Hale Şıvgın, "Arnavutlarda Milli Bilincin Gelişme Sürecinde Yaşanan Siyasi Olaylar", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Number:147, December 2003, p 132-136.

- Paper with Author Non-Specified in Journals

"Balkanlarda Türk Varlığı", *Toplumsal Tarih*, X/7, May 1990, Ankara p. 8.

- Papers from Daily Newspapers

Bilgin Çelik, "Balkanlarda Arnavut Sorunu", *Cumhuriyet Strateji*, 24 January 2005, p.16-18.

- Paper from Internet Journal

Hüseyin Ukuşlu, "*Gebze'de Kentleşme Süreci ve Sorunları*", *Sosyal Bilimler Araştırmaları E-Dergisi*, III/5, number:5, period: 2006, 10 August 2007, <http://www.sbe.gazi.edu.tr/edergi/sosdergi.htm>, s. 100-101.

c. REPORT

- Report with Author Specified

Fatma Gök, Öğretmen Profili Araştırma Raporu, *Eğitim Bilim ve Kültür Emekçileri Sendikası* Publishing, Ankara 1999, p.25.

- Report with Author Non-Specified

Arnavutluk Ülke Raporu, TİKA Publishing Ankara 1995

Report Prepared by an Institution, Firm or Institute

Dış Politika Enstitüsü, *Uluslararası İlişkilerle İlgili Anayasaya Konabilecek Hükümler*, Siyasal Bilgiler Fakültesi Publishing Ankara 1990, p. 33.

d. ENCYCLOPEDIA ARTICLE

"Arnavutluk", *Türk Ansiklopedisi*, V.3, İstanbul 1971, pp.360-379

e. THESIS

Dritan Egro, "Osmanlı Devletinin XIV-XVI Yüzyıllarındaki İslamiyet'in Arnavut Topraklarına Yayılması", Unpublished Doctorate Thesis, İngilizce, Bilkent Ü. SBE., Ankara 2003.

f. INTERNET

- Web Pages of Public Institutions

T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sayfası, "Türkiye Ukrayna Anlaşması", <http://www.mfa.gov.tr/turkce/group/ikili/11.htm>.

- Paper from Internet Journal

Hüseyin Ukuşlu, "*Gebze' de Kentleşme Süreci ve Sorunları*", *Sosyal Bilimler Araştırmaları E-Dergisi*, III/5, Number: 5, Period: 2006, 10 August 2007, <http://www.sbe.gazi.edu.tr/edergi/>

Gazi

Akademik
Bakış

380

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

sosdergi.htm., p. 100-101.

- Messages Sent to Discussion Boards, Forums etc by E-Mail

Abdulvahap Kara, "Kazak Mitolojisinin Dildeki Yansımaları", (Message: 25), 10 July 2007, http://groups.google.com/group/turk-tarihciler/browse_thread/thread/f8cef971cca8fd7b.

g. DECLERATIONS TO CONFERENCES

Dritan Egro, "Arnavutluk'ta Osmanlı Çalışmaları", *XIII. Türk Tarih Kongresi*, Bildiriler, 4-8 October 1999, C.I, TTK publishing, Ankara 2002, p. 14.

h. BROCHURE

Alev Keskin, *1877-78 Osmanlı-Rus Harbi Harp Tarihi Broşürü*, Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Publishing, Ankara 2000, p.7.

1. OFFICIAL PUBLICATIONS

İsmet Binark, *Balkan Ülkelerinin Tarihi Kaynakları Bakımından Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinin Önemi*, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Publishing, Ankara 1996

i. MAPS AND FIGURES

Şanlıurfa Turizm Haritası (English), Harita, Şanlıurfa Valiliği Publishing, 1983.

j. BULLETINS

Afyon Kocatepe Üniversitesi Haber Bülteni, Afyon Kocatepe Üniversitesi Publishing, Afyon 1999, p.8.

k. ARCHIVE DOCUMENTS

Archive name, collection name and code, file number or box number, document number.

BOA,Y.A.HUS, D:512, G:72, Belge no(lef):3.

ATASE, BHK, K:685, A:6-8288, D:5, Fil.

D. Principles to Abide By in Presentation of References

1. Surname of the author shall be at the beginning with capital letters; name with small letters.
2. Resources shall be presented in alphabetical order.
3. Page numbers shall be fully indicated for papers.

An example references is presented below:

ANHEGGER, Robert - Halil İnalçık, *Kânûnâme-i Sultânî Ber Müceb-i 'Örf-i 'Osmânî*, Türk Tarih Kurumu Publishing, Ankara 1956.

İLHAN, Suat, "Türk Çağdaşlaşması", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, VII/19, November 1990, p.7-19.

KAFADAR, Cemal, *Between Two Worlds. The Construction of the Ottoman State*, University of California Press, Berkeley 1995.

KARPAT, Kemal H., *Ortaoğu'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk* (çev. Recep Boztemur), İmge Publishing, Ankara 2001.

MAYER, Kurt B. – Walter Buckley, *Class and Society*, Random House, New York 1969.

OLCOTT, Martha B., "The Basmachi or Freeman's Revolt in Turkestan 1918-24", *Soviet Studies*, XXXIII/3, July 1981, pp.352-369.

SANDIKLI, Atilla, *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası Işığında Avrupa Birliği'ne Giriş Süreci*, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul 2007 (Unpublished doctorate thesis).

YALÇIN, Durmuş et. al., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2002.

E. Principles to Abide By in Using of Documents, Tables, Figures and Graphics

1. Attachments (documents), shall be presented at the end of the text and down below shall be a brief information as to the content of the document and proper citation in line with the relevant criteria.

2. Other attachments (Table, Figure and Graphics) shall be presented as Additional Table: 1, Additional Graphic: 3 and Additional Figure: 7 if indicators other than the text are too many in number; attachments shall be presented after the REFERENCES. References to these

Gazi

Akademik
Bakış

381

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

attachments in the text shall absolutely be made as Additional Table:1, Additional Graphic: 3 or Additional Figure: 7. If citation has been made for table, figure, graphic or picture, resource shall absolutely be indicated.

Evaluation

1. Publication Board of the Journal sends to referees of expertise in the field (three referees) the papers it has found relevant in terms of form and fields; the papers are accepted for publication with the approval of at least two referees out of the three. The papers which have been decided to be reviewed, shall be submitted by the author(s) within no later than 20 days. The revised text may be re-examined by the demanding referees if found necessary.
2. The papers submitted shall be published with the final decision of the Publication Board, following the “can be published” approval of the three experts in the field. Authors shall take into account criticism, assessment and revisions of the referees and the Publication Board. If the author has any points he/she does not agree with, he/she has the right to specify these issues in a separate page with the justifications thereof.
3. The papers, following the approval by the referees, are ordered by the Publication Board, based on dates of completion of referee reports and also based on the scope of the journal.
4. The papers submitted to the journal shall not be given back whether published or not.
5. The views in the papers published in Gazi Journal of Academic View are the personal views of the authors, and are no way the official view of the journal.

Gazi

Akademik
Bakış

382

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023